

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TRAIANUS'TAN CONSTANTINUS
HANEDANI'NA BITHYNIA:
SOSYO-EKONOMİK YAPI, KAMUSAL YAŞAM
VE KENTSEL ÇEVRE

Onur Sadık KARAKUŞ
2502170048

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

İSTANBUL – 2022

ÖZ

TRAIANUS'TAN CONSTANTINUS HANEDANI'NA BITHYNIA: SOSYO-EKONOMİK YAPI, KAMUSAL YAŞAM VE KENTSEL ÇEVRE

ONUR SADIK KARAKUŞ

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki ilk eyaletlerinden olan Bithynia, gerek Anadolu ve Balkanlar gerekse de Ege ve Karadeniz'i birbirine bağlayan konumuyla tarih boyunca dikkat çeken bölgelerden birisi olmuştur. İmparator Traianus döneminden itibaren yönetsel sorunlarını da çözen Bithynia bölgesi, kentleri ve kültürel yapısıyla büyük bir gelişim göstermiştir. Bölge, Constantinus hanedanı döneminde yaşanan büyük depremler sonucunda büyük bir duraklama ve gerileme evresine girmiş, buna karşın Anadolu'daki diğer pek çok bölgeye göre canlılığını sürdürmüştür. Bu tarihsel süreç içerisinde, kentleri meydana getiren toplumsal katmanlar ile sosyo-ekonomik ortam oldukça değerli bilgiler sunmakta ve bölgenin geçirdiği değişim ve dönüşümlere de ışık tutmaktadır.

Roma İmparatorluğu egemenliğindeki Pontus et Bithynia çifte eyaletinin batı kısmını oluşturan Bithynia bölgesinin Traianus'tan Constantinus Hanedanı sonuna kadarki yapısal özellikleri, toplumsal yapıdaki aktörlerin değişim ve dönüşümleri ile bölgenin sosyo-ekonomik yapısı da bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Roma merkezli bir bakış açısı yerine Roma etkisi altında yaşamlarını sürdüren Bithynialı gruplar; yerel elitler, sofistler, entelektüeller ve din adamları gibi az sayıda fakat etki alanı geniş sınıflar ile üreticiler ve tüccarlar gibi çeşitli meslek gruplarının meydana getirdiği kalabalık halk kitleleri çalışmanın merkezine alınmıştır. Bu grupların içinde bulunduğu yerel yönetim mekanizmalarından, tüm kesimlerin bir arada yer aldığı *phyle*lere, bölge kentlerindeki mesleklerden, sosyal yapıdaki dini topluluklara kadar sosyo-ekonomik ve toplumsal yapıyı ilgilendiren konular bu çalışma kapsamında irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Bithynia, Toplumsal Yapı, Sosyo-Ekonomi, Kamusal Yaşam

ABSTRACT

BITHYNIA FROM TRAJAN TO CONSTANTINIAN DYNASTY: SOCIO-ECONOMIC SCTRUCTURE, CIVIC LIFE AND URBAN ENVIRONMENT

ONUR SADIK KARAKUŞ

Bithynia, one of the first provinces of the Roman Empire in Anatolia, has been one of the regions that have attracted attention throughout history with its location connecting Anatolia and the Balkans as well as the Aegean and the Black Sea. Having solved its administrative problems since the reign of Emperor Trajan, the Bithynia region showed a great development with its cities and cultural structure. The region entered a phase of stagnation and decline as a result of the great earthquakes experienced during the Constantinian dynasty, yet it maintained its vitality compared to many other regions in Anatolia. In this historical process, the social layers and socio-economic environment that make up the cities provide valuable information and shed light on the changes and transformations that the region has undergone.

The structural characteristics of the Bithynia region, which is the western part of the double province of Pontus et Bithynia under the Roman Empire, from Trajan to the end of the Constantinian Dynasty, the changes and transformations of the persons in the social structure, and the socio-economic structure of the region are also the subjects of this study. Instead of a Roman-centred perspective, the study is centred on the Bithynian groups that continued their lives under Roman influence, such as the local elites, sophists, intellectuals, and priests, as well as the masses of the people formed by various professional groups such as producers and merchants. Subjects concerning the socio-economic and social structure, from the local administration mechanisms in which these groups are involved to the phyles in which all parts are together, from the professions in the regional cities to the religious communities in the social structure, have been analysed within the scope of this study.

Keywords: Roman Empire, Bithynia, Social Structure, Socio-Economy, Civic Life

ÖNSÖZ

Bu çalışma, İmparator Traianus'tan Constantinus hanedanının sonuna kadarki süreçte Roma egemenliğindeki Bithynia bölgesinin sosyo-ekonomik yapısı ve kamusal yaşamını bir bütün olarak ele almaktadır. Pek çok bölgeye geçişte önemli bir konumda bulunan ve bu yönüyle her türlü etkileşim ve dönüşüme açık olan Bithynia bölgesinin kültürel ve ekonomik gelişiminde iki önemli kırılma noktası olarak Traianus ve Constantinus hanedanı dönemleri belirlenmiş ve çalışmanın tarihsel sınırlamasında bu tarihsel aralık (MS. 98-363) merkeze alınmıştır. Erken dönemlerinde Roma eyaleti olma konusunda sorunlar yaşayan, fakat aynı zamanda oldukça zengin bir bölge olan Bithynia'nın sosyo-ekonomik yapısının ve toplumsal katmanlarının değişimi, dönüşümü ve sürekliliği bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ele alınan tarihsel aralık, tartışılan konular ve yararlanılan kaynakların zenginliği, bu çalışmanın Roma egemenliğindeki Bithynia'ya dair güncel ve aynı zamanda oldukça özgün bilgiler ve yeni öneriler sunmasına da olanak vermektedir.

Şüphesiz ki bu tez çalışması pek çok destek, öneri ve eleştiriyle şekillendi ve son halini aldı. Bu sebeple ilk olarak, bu yorucu ve kapsamlı çalışma süresince hemen her konuda özveriyle ve içtenlikle yardımcı olan, tecrübelerini paylaşan, ihtiyaç duyduğum zamanlarda kişisel kütüphanesini açan ve en önemlisi bir akademisyenin nasıl olması gerektiği konusunda örnek ve yol gösterici olan değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mustafa H. Sayar'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Sağladığı olanaklar ve tüm emekleri için minnettarım.

Aynı zamanda, pandemi günlerinde bana ve bu tez çalışmasına zaman ayırarak gerek tarihsel sınırlamalar gerek yöntem ve içerik gerekse de kaynaklar konusunda çok değerli katkılarda ve eleştirilerde bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Turhan Kaçar ve Prof. Dr. Birsnel Küçüksipahioğlu'na en samimi teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yine oldukça kıymetli eleştiri ve önerileri için Prof. Dr. Bedia Demiriş ve Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Yarlıgaş hocalarıma da çok teşekkür ederim.

Bu tez çalışması, TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı 2214-A yurt dışı araştırma burs programı tarafından 12 ay süreyle desteklenmiştir. Sağlamış olduğu destekle bilimsel gelişimime büyük katkılar sağlayan ve özellikle

COVID-19 pandemisi nedeniyle kaynaklara erişim konusunda yaşadığım zorlukları ortadan kaldırmama imkân veren TÜBİTAK’a çokça teşekkür ederim. Almanya-Münih’teki Ludwig Maximilians Universität München– Historicum ve Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts kütüphanelerindeki araştırmalarım sırasındaki danışmanlığında yoğun programında zaman ayırıp değerli fikirler ve eleştiriler sunma nezaketi gösteren, yeni bakış açıları kazandıran ve bu anlamda çok verimli bir yıl geçirmemi sağlayan direktör Prof. Dr. Christof Schuler’e de en samimi şükranlarımı sunarım.

Görüş ve önerilerinden dolayı Dr. Selen Kılıç-Arslan’a, Dr. Sophia Bönisch-Meyer’e, Arş. Gör. Dr. Fatma Avcu’ya, Arş. Gör. Dr. Selin Önder’e, MA. Ömer Faruk Göker’e, 2018 yılında Universita di Bologna’daki araştırmalarımda fikir alışverişinde bulunduğum Doç. Dr. Carla Salvaterra ve Doç. Dr. Alessandro Cristofori’ye ayrıca minnettarım. Bunun yanında değerli dostlarım ve meslektaşlarım Arş. Gör. Dr. Armağan Tan, Arş. Gör. Tolga Pelvanoğlu, Doç. Dr. Emmanuel Zingg, MA. Sandra Muñoz Martínez’e dostlukları, zihin açıcı düşünceleri ve önerileri için çokça teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde emeklerini yok sayamayacağım Anadolu Üniversitesi Tarih bölümünden Prof. Dr. Erkan İznik, Arkeoloji bölümünden Prof. Dr. Ahmet Tolga Tek’e ve İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim dalı’nın değerli öğretim üyeleri Prof. Dr. Hamdi Şahin, Doç. Dr. Aliye Erol ve Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Ergin hocalarıma bana kattıkları her şey için minnet borçluyum. Ayrıca uzun yıllardır birlikte çalıştığım değerli dostlarım ve hocalarım Prof. Dr. Ali Ertuğrul, Doç. Dr. İsmail Yaşayanlar, Arş. Gör. Dr. Furkan Külünk ve Arş. Gör. Emine Şahin başta olmak üzere diğer tüm hocalarım ve meslektaşlarıma verdikleri destekler ve dostlukları için müteşekkirim.

Gerek yoğun çalışma temposu gerekse de yurtiçi ve yurtdışı araştırmalarım nedeniyle bu süreçte pek çok kez ayrı kalmak zorunda olduğum, en zor günlerimde hep yanımda olan ve varlığıyla hayatımı güzelleştiren değerli eşim Merve Ay Karakuş’a sonsuz anlayışı, hiç bitmeyen neşesi ve her zaman yanımda olduğu için çok teşekkür ederim. Aynı zamanda bugünlere gelmemi sağlayan, çocuklarını her şeyden önde tutan ve emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim fedakâr ve güzel

ailem; annem Serpil Karakuş, babam Sadık Karakuş ve sevgileriyle yanımda olan güzel kardeşlerim Sinem ve Ömürcañ Karakuş’a da teşekkür ederim.

Ve son olarak...

Çocukken en yakın arkadaşım ve kimi zaman baş düşmanım, yetişkinliğimde akıl danıştığım, derdimi, mutluluğumu paylaştığım, yol göstericimiz ablama her şey için onlarca kez teşekkür ederim.

Bu çalışmayı 2018 yılında kaybettiğim ablam Sibel Karakuş’un hiç solmayan bir çiçek gibi sürekli bizlerle yaşayacak olan güzel ve ebedi anısına ithaf ediyorum...

ONUR SADIK KARAKUŞ
İSTANBUL- VEZNECİLER, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ	xii
HARİTALAR LİSTESİ	xiii
LEVHA LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BITHYNIA KENTLERİNİN TARİHSEL COĞRAFYASI, KISA TARİHÇESİ VE DİĞER ROMA EYALETLERİNDE DURUM (II-IV. yy.)

1.1. Antik Kaynaklarda Bithynia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası	22
1.2. Kuruluşundan Roma Egemenliğine Bithynia Kentlerinin Kısa Tarihçesi	27
1.2.1. Nikomedeia ve Çevresi	28
1.2.2. Nikaia	30
1.2.3. Kalkhedon ve Çevresi	32
1.2.4. Kios-Prusias ad Mare	34
1.2.5. Prusa ad Olympum	36
1.2.6. Caesarea-Germanike	38
1.2.7. Apameia-Colonia Iulia Concordia Apamea	40
1.2.8. Prusias ad Hypium	42
1.2.9. Bithynion-Claudiopolis	43
1.2.10. Krateia-Flaviopolis	44
1.2.11. Gordiokome/ Iuliopolis	46
1.2.12. Herakleia Pontike	47

1.2.13. Byzantion-Byzantium-Constantinopolis	50
1.2.14. Tios-Tieum	53
1.2.15. Diğer Yerleşim Yerleri	54
1.2.15.1. Propontis Kıyıları.....	54
1.2.15.2. Propontis Adaları	56
1.2.15.3. Karadeniz kıyısı ve Dağlık (Doğu) Bithynia	57
1.3. II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar Roma Eyaletlerinde Durum	59
1.3.1. Flaviusların Eyalet Reformları	60
1.3.2. Traianus'tan Constantinus Hanedanı'na Roma Eyaletleri ve Reformlar	63

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN BITHYNIA POLİTİKASI

2.1. İmparatorların Bithynia Politikası.....	79
2.1.1. Augustus'tan Flaviuslara Bithynia Politikası	79
2.1.1.1. Eyalet Yönetiminde Sorunlar ve İç Huzursuzluklar	81
2.1.1.2. Flaviuslar Döneminde Çözüm Arayışları	83
2.1.2. Traianus'tan Commodus'a İmparatorların Bithynia Politikası (98-192)	86
2.1.3. Severusların Bithynia Politikası (193-235)	92
2.1.4. III. yüzyıl Krizinde Bithynia	96
2.1.4.1. Got ve Barbar Akınları	98
2.1.5. Diocletianus'tan Constantinus'a kadar Bithynia (284-306).....	100
2.1.5.1. İmparatorluk başkenti olarak Nikomedeia.....	102
2.1.6. Constantinus Hanedanı Döneminde Bithynia (306-363)	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENTLERİN DİNAMİKLERİ: İTİBAR ARAYIŞI, KURUMLAR, MESLEKLER VE TOPLUMSAL TABAKALAR

3.1. Bithynia Kentleri Arasında Rekabet ve İtibar Yarışı	113

3.2. Eyalet Kurumları, Yerel Otoriteler ve Bölgesel-Yerel Memurlar	125
3.2.1. Politik/ İdari Kurumlar ve Memuriyetler	126
3.2.1.1. Kent yöneticileri ve yerel meclisler	126
3.2.1.2. Bithynia Koinon'u ve yöneticileri	130
3.2.1.3. Denetçi ve Mali Memuriyetler	134
3.2.1.4. Taşra-Köy Organizasyonları ve Kırsal Memuriyetler	137
3.2.2. Kamusal Kurumlar ve Memuriyetler	139
3.2.3. Adli otoriteler ve <i>conventus iuridicus</i>	149
3.2.4. Kamunun ve Kamusal Kurumların Güvenliği	155
3.3. Kamusal yaşamda <i>patronus</i> lar ve yerel elitlerin rolleri	159
3.3.1. <i>Patronus</i> , Halk ve Kent ilişkisi	159
3.3.2. Yerel Elitler, <i>Euergeteslik</i> ve Kamusal Hizmetler (<i>leitourgia</i>)	165
3.4. Toplumsal yaşamın diğer bileşenleri	174
3.4.1. <i>Phyle</i> ve Mahalle örgütlenmeleri	174
3.4.1.1. <i>Phylai</i> ve <i>Hekatostys</i>	176
3.4.1.2. Mahalle ve Akraba birlikleri: <i>Geitonies</i>	183
3.4.2. Sosyo-Ekonomik Gruplar: Meslekler ve Mesleki birlikler	188
3.4.2.1. Üreticiler ve Küçük Zanaatkârlar	190
3.4.2.2. Tüccarlar ve Denizciler/ Armatörler	195
3.4.2.3. Diğer Çeşitli Meslek Grupları	206

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BITHYNIA'DA ENTELEKTÜELLER VE SOFİSTLER: ROMA'YA MUHALEFET VE *PHILORHOMAIOS*

4.1. Entelektüeller ve Sofistlerin Gözünden Bithynia'da Roma Egemenliği	213
4.1.1. Prusalı Dion Khrysostomos	213
4.1.1.1. Dion Khrysostomos'un Roma'ya karşı eleştirileri	215

4.1.1.1.1. Roma Kültürünün nasıl algılanması gerektiği	215
4.1.1.1.2. İmparator Kültü'n�n ve imparatorun tanrısallığının yarattığı sorunlar.....	216
4.1.1.1.3. İmparatorluk tarafından tetiklenen kentler arası rekabet	218
4.1.1.1.4. Siyasetin yozlaşması ve ideal imparator tasviri	220
4.1.1.1.5. Yurttaş olanlar ve olmayanlar sorunu	223
4.1.2. Nikomedeialı Quirinius	224
4.1.3. Nikomedeialı Flavius Arrianus	225
4.1.4. Hadrianoili Aelius Aristides	226
4.1.5. Nikaialı Cassius Dio	230
4.1.6. Prusialı Himerius	233
4.1.7. Fahri Nikomedeialı Libanius	234
4.2. Bithynia'daki entelektüel zenginliğin altyapısı	237

BEŞİNCİ BÖLÜM

PAGANİZM'DEN HİRİSTİYANLIĞA GEÇİŞ SÜRECİNDE BITHYNIA

5.1. Dini Değişim-Dönüşüm: Paganizmden Hıristiyanlığa Geçişte Bithynia ve Toplumsal Yaşamdaki Yansımaları	242
5.1.1. Politik bir araç olarak Bithynia'da imparator kültü ve rahip sınıfı	243
5.1.2. Bithynia'da Doğu Dinleri, Gizem Kültleri ve Kült Birlikleri	255
5.1.3. Monoteist dinler: Bithynia'da Yahudi ve Hıristiyan Toplulukları	270
5.1.3.1. Yahudi aileler	270
5.1.3.2. Theosebeis ve erken Hıristiyanlar	272
5.1.4. Bithynia açısından ‘‘Büyük Hıristiyan Takibatı’’ (<i>Persecutio sub Diocletiano</i>).....	278
5.1.4.1. Diocletianus'tan önce Hıristiyanlara yönelik uygulamalar.....	278
5.1.4.2. Büyük Hıristiyan Takibatı.....	281

5.1.5. Bithynia açısından Nikaia Konsili.....	288
5.1.6. Constantinus'tan sonra Bithynia'daki dini gelişmeler	295
SONUÇ	305
BİBLİYOGRAFYA	319
EKLER	384
LEVHALAR	411
ÖZGEÇMİŞ	418

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Bithynia'daki <i>Phyle</i> ve <i>Hekatostysler</i>	180-181
Tablo 3.2. Bithynia kentlerindeki mahalle/ akraba birlikleri.....	186

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1. Voronei diyagramına göre Bithynia kentlerinin olası territoryumları....	28
Harita 1.2. Bithynia Bölgesi Kentleri ve Tarihi Coğrafyası.....	59
Harita 2.1. Bithynia Bölgesinden geçen “kuzey yolu” ve “hacı yolu”.....	96
Harita 3.1. Epigrafik buluntulara göre Bithynia Kentlerinin Deniz Ticareti Rotaları.....	205
Harita 5.1. Epigrafik buluntulara göre öne çıkan <i>mysterion</i> cemaatleri ve kült birlikleri	269
Harita 5.2. Nikaia Konsili’ne kadar Bithynia’daki Hristiyan Cemaatleri.....	277

LEVHA LİSTESİ

Levha 1a. Sakarya Nehri'nden Bir Görünüm.....	411
Levha 1b. Tabula Peutingeriana'ya göre Bithynia Bölgesi.....	411
Levha 2. Severus Alexander'in Bithynia <i>Koinon</i> 'una Mektupları, Papirüs, Oxyrhynkhos/ Mısır.....	412
Levha 3a. Nikomedeia kentinin betimlemesi, Sedir ağacı üzerinde bronz rölyef.....	413
Levha 3b. Tetrarkhların selamlaşması, Rölyef, Nikomedeia.....	413
Levha 4a. Kent Kapısı, Nikaia.....	414
Levha 4b. Kent Kapısından Bir Görünüm, Nikaia.....	414
Levha 5a. Stadion'dan Görünüm, Claudapolis.....	415
Levha 5b. Gymnasion'un Yazıtlı Arşitrav Parçası, Prusias ad Hypium.....	415
Levha 6a. Su Kemerli Taşıyıcı Ayakları, Prusias ad Hypium.....	416
Levha 6b. Gemi betimli kabartma, Claudapolis.....	416
Levha 7a. Hristiyan Marangoz Papos'un Mezar Steli, Nikomedeia.....	417
Levha 7b. Marcus Aurelius Demetrianos ve eşi Pannykhis'in Mezar Yazıtı, Claudapolis.....	417

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.y.	: Aynı yer
Bkz.:	: Bakınız
bkz.: aş.	: Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.: yuk.	: Eserin kendi içinde yukarıya atıf
Çev.	: Çeviren
dpn.	: Dipnot
Ed.	: Editör
env. no.	: Envanter Numarası
fig.	: Figür
Haz.	: Yayına Hazırlayan
Karş.	: Karşılaştırınız
Lev.	: Levha
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
Passim	: Tamamı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
s.v.	: <i>Sub Verbo</i> (Başlık Altında)
supp.	: Supplementum
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

AE:	<i>l'Année Epigraphique</i>
AJA:	<i>American Journal of Archaeology</i>
AJAH:	<i>American Journal of Ancient History</i>
AJN:	<i>American Journal of Numismatics</i>
AJPh.:	<i>American Journal of Philology</i>
AMS.:	<i>Asia Minor Studien</i>
ATL:	eds. B.D. Meritt, H.T. Wade-Gery, M.F. McGrecor, <i>Athenian Tribute Lists</i>
BAtlas:	<i>Barrington Atlas</i>
BICS:	<i>Bulletin of the Institute of Classical Studies</i>
ByzZ.:	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
CAH:	<i>Cambridge Ancient History</i>
CCCA:	<i>Corpus Cultus Cybelae Attidisque</i>
CCIS:	<i>Corpus Cultus Iovis Sabazii</i>
CIG:	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i>
CPh.:	<i>Classical Philology</i>
CSSH :	<i>Comparative Studies in Society and History</i>
DFGH:	<i>Digital Fragmenta Historicorum Graecorum</i>
DNP:	<i>Der Neue Pauly</i>
DOP:	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
EA:	<i>Epigraphica Anatolica: Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens</i>
FD:	<i>Fouilles de Delphes</i>
FGrHist:	<i>Fragmente der griechischen Historiker</i>
GRBS:	<i>Greek, Roman, and Byzantine Studies</i>
HSPh:	<i>Harvard Studies in Classical Philology</i>
IAphMcCabe:	D. F. McCabe, <i>Aphrodisias Inscriptions: Texts and Lists</i>

IDR:	Inscriptiones Daciae Romanae
IG:	Inscriptiones Graecae
IGUR:	Inscriptiones Graecae Urbis Romae
IJO:	Inscriptiones Judaicae Orientis
IK:	Die Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien
IOSPE:	Inscriptiones antiquae orae septentriondis ponti Euxini Graecae et Latinae
JRS:	Journal of Roman Studies
JTS:	The Journal of Theological Studies
LGPN:	A Lexicon of Greek Personal Names
LSJ:	eds. H. G. Liddell, R. Scott, An Intermediate Greek- English Lexicon
MAMA:	Monumenta Asiae Minoris Antiqua
MH:	Museum Helveticum: revue suisse pour l'étude de l'Antiquité classique
NAWG:	Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.- Hist. Klasse
PLRE:	The Prosopography of the Later Roman Empire
RAC:	Reallexikon für Antike und Christentum
RE:	Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
Rec. Gen.:	Recueil Général des Monnaies Grecques d'Asie Mineure
RIC:	Roman Imperial Coinage
RICIS:	Recueil des Inscriptions concernant les Cultes Isiaques
RIDA:	Revue internationale des droits de l'Antiquité
RPC:	Roman Provincial Coinage
RRMAM:	Roman Roads and Milestones of Asia Minor

SEG:	Supplementum Epigraphicum Graecum
SGO:	Steinepigramme aus dem griechischen Osten
SNG:	Sylloge Nummorum Graecorum
SR:	Studies in Religion
TAM:	Tituli Asiae Minoris
TAPhA:	Transactions and Proceedings of the American Philological Association
TAPhS:	Transactions of the American Philosophical Society
TIB:	Tabula Imperii Byzantini
ThesCRA	Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum
Urkunde	ed. H.-G. Opitz, Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites, 318-328
ZPE:	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Antik Kaynaklar

Aen. Tac.	Aeneas Tacticus
Amm.	Ammianus Marcellinus, <i>Rerum Gestarum Libri</i>
Apol. Rhod.	Apollonius Rhodius
Apollod.	Apollodoros, <i>Bibliothēke</i>
App. Civ.	Appianus, <i>Bella civilia</i>
App. Mith.	Appianus, <i>Mithridatius</i>
Aristeid.	Aelius Aristides, <i>Orationes</i>
Aristos. pol.	Aristoteles, <i>Politika</i>
Aristot. mir.	Aristoteles, <i>Mirabilia</i>
Arr. Per. p. E.	Arrianus, <i>Periplus maris euxini</i>
Athen.	Athenaios
Aur. Vict.	Aurelius Victor, <i>Epitome de Caesaribus</i>
Cass. Dio.	Cassius Dio, <i>Romaike historia</i>

Catull.	Catullus, <i>Carmina</i>
Chr. pasch.	<i>Khronikon paskhale</i>
Cic. Pis.	Cicero, <i>In L. Pisonem</i>
Cic. Verr.	Cicero, <i>In Verrem (actio Secunda)</i>
Demosth. Or.	Demosthenes, <i>orationes</i>
Diod.	Diodorus Siculus
Dion Chrys.	Dion Khrysostomos, <i>Orationes</i>
Dion. Byz.	Dionysios Byzantios, <i>Anaplous Bosporou</i>
Eun. vit. soph.	Eunapios, <i>vitae sophistarum</i>
Eur. Rhes.	Euripides, <i>Rhesus</i>
Eus. chron.	Eusebios, <i>Chronicon</i>
Eus. HE.	Eusebios, <i>Historia Ecclesiastica</i>
Eus. mart. Pal.	Eusebios, <i>de Martyribus Palestinae</i>
Eus. VC.	Eusebios, <i>Vita Constantini</i>
Eutr.	Eutropius, <i>Historiae Romanae Breviarium</i>
Excerpta Valesiana	Valesius Seçkileri
Flor. epit.	Florus, <i>epitoma de Tito Livio</i>
Gai Instit.	Gaius, <i>Institutiones</i>
Gell.	A. Gellius, <i>noctes Atticae</i>
Hdt.	Herodotos
Hell. Oxyrh.	Hellennica Oxyrhynchia
Herodian.	Herodianus
Hier. chron.	Hieronymos, <i>Chronicon</i>
Himer. or.	Himerios, <i>Orationes</i>
Hom. h.	<i>Hymni homerici</i>
Hom. Il.	Homeros, <i>Ilias</i>
Hom. Od.	Homeros, <i>Odysseia</i>
Iord. Get.	Iordanes, <i>De origine actibusque Getarum</i>

<i>Itin. Anton.</i>	Itinerarium, <i>Antonini</i>
<i>Itin. Burdig.</i>	Itinerarium, <i>Burdigalense vel Hieroslymitanum</i>
<i>Iul. epist.</i>	Iulianus, <i>Epistulae</i>
<i>Iust.</i>	Justinus, <i>Epitome historiarum Philippicarum</i>
<i>Iuv.</i>	Iuvenalis, <i>Saturae</i>
<i>Lact. inst.</i>	Lactantius, <i>divinae institutiones</i>
<i>Lact. mort. pers.</i>	Lactantius, <i>De Mortibus Persecutorum</i>
<i>Lib. epist.</i>	Libanius, <i>Epistulae</i>
<i>Lib. or.</i>	Libanius, <i>Orationes</i>
<i>Liv.</i>	Livius, <i>ab urbe condita</i>
<i>Luc. DMeretr.</i>	Lukianos, <i>Dialogi Meretrici</i>
<i>Malalas</i>	Ioannes Malalas, <i>Chronographia</i>
<i>Mark.</i>	Herakleialı Markianos
<i>Mela</i>	Pomponius Mela
<i>Memn.</i>	Herakleialı Memnon, <i>Peri Herakleia</i>
<i>Ov. trist.</i>	Ovidius, <i>Tristia</i>
<i>P Oxy.</i>	<i>Papirus Oxyrhynchus</i>
<i>Paus.</i>	Pausanias
<i>Phil.</i>	Philon
<i>Philostorgius</i>	<i>Historia Ecclesiastica</i>
<i>Philostr. soph.</i>	Philostratos, <i>Vitae Sophistarum</i>
<i>Pind. P.</i>	Pindar, <i>Pythien</i>
<i>Plin. epist.</i>	Plinius, <i>Epistulae</i>
<i>Plin. nat.</i>	Plinius, <i>Historia Naturalis</i>
<i>Plut. flam.</i>	Plutarkhos, <i>Titus Flamininus (Bioi Paralleloi)</i>
<i>Plut. luc.</i>	Plutarkhos, <i>Lucullus (Bioi Paralleloi)</i>
<i>Plut. mor.</i>	Plutarkhos, <i>Moralia</i>
<i>Plut. praec. ger. reip.</i>	Plutarkhos, <i>Praecepta gerendae reipublicae</i>

Plut. thes.	Plutarkhos, <i>Theseus (Bioi Paralleloi)</i>
Pol.	Polybios
Polyain.	Polyainos, <i>Strategemata</i>
Prok. aed.	Prokopios, <i>de aedificiis</i>
Prok. BP.	Prokopios, <i>bellum Persicum</i>
Ps. Skyl.	Pseudo-Skylaks
Ps. Skym.	Pseudo-Skymnos
Ptol.	Ptolemaios, <i>Geographia</i>
Sen. nat.	Seneca Minor, <i>Naturales quaestiones</i>
Serv. Aen.	M.Servius Honoratus, <i>Vergilii carmina commentarii</i>
SHA	<i>Scriptores Historiae Augustae</i>
Sokr.	Sokrates, <i>Historia Ecclesiaca</i>
Solin.	Solinus
Soz.	Sozomenos, <i>Historia Ecclesiaca</i>
Steph. Byz.	Stephanos Byzantios, <i>Ethnika</i>
Strab.	Strabon, <i>Geographika</i>
Suda	Suda=Suidas
Suet.	Suetonius
Tab. Peut.	Tabula Peutingeriana
Tac. Agr.	Tacitus, <i>Agricola</i>
Tac. ann.	Tacitus, <i>Annales</i>
Tac. hist.	Tacitus, <i>Historiae</i>
Thuk.	Thukydides
Vell.	Vellius Paterculus, <i>historiae Romanae</i>
Xen. an.	Ksenophon, <i>Anabasis</i>
Xen. hell.	Ksenophon, <i>Hellenica</i>
Zos.	Zosimos

GİRİŞ

Tarih boyunca geçirdiği depremler başta olmak üzere, modern kentleşme ve yoğun bitki örtüsünün ağır hasarlar bıraktığı Bithynia kentleri için bütüncül bir çalışma yapmak geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça meşakkatlidir. Özellikle 2000'lere kadar bilimsel kazılar ve yüzey araştırmalarının sınırlı veya birkaç bölgede yoğunlaşıyor oluşu da yeni bilgilere ulaşma yolunda büyük zorluklara neden olmuştur. Buna karşın 20. yüzyıl başlarındaki ilk bilimsel araştırmalardan günümüze kadarki dönemde Eskiçağ Tarihi araştırmalarında oldukça önemli çalışmalar ortaya konulmuş, epigrafik ve arkeolojik araştırmalarla da pek çok kentin tarihi ve kültürü aydınlatılmıştır. Bu süreçte Bithynia tarihine ve kentlerine dair de sonraki araştırmalara temel oluşturacak yüzey araştırmaları, çeşitli kazılar ve nitelikli bilimsel çalışmalar yapılmış olmasına karşın günümüzde dahi bu çalışmalar Anadolu'daki diğer bölgelerin oldukça gerisinde kalmış ve dahası kültürel-kentsel çevre ve sosyo-ekonomik yaşam yeterince incelenmemiştir. Aynı zamanda bölgeye dair yapılan araştırmalar da büyük oranda Augustus-Diocletianus arasındaki döneme yoğunlaştığı için bölgenin özgün gelişmelerine de uzak kalmaktadır.

Araştırma konusu ve sorunsalı dikkate değer olan kimi çalışmaların da kaynak yönünden eksikliklere sahip olduğu bilinmektedir. Şimdiye kadarki çalışmalar içerisinde, bir eyaleti ve kentleri oluşturan sıradan halk kitlelerini, meslek gruplarını, mahalle-akraba birliklerini, kabile organizasyonlarını, dini toplulukları ve yaşanan dönüşümleri de merkeze alarak bir bütün olarak değerlendiren çalışmalar en azından Roma İmparatorluk dönemi Bithynia Eyaleti için oldukça azdır. Aynı zamanda yaşamlarını çeşitli kült birlikleri ve cemaatlerde görünür kılan kimseler ile sayısal anlamda oldukça az olup, etkinlikleri anlamında yerel elitlerin dahi önüne geçen entelektüeller ve sofistler de kentleri oluşturan dinamiklerin bir parçası olarak ilk defa bu çalışmada kapsamlı şekilde değerlendirilmektedir.

Bu tez çalışmasında Bithynia bölgesi açısından önemli gelişmelerin ve kırılmaların yaşandığı, genel itibarıyla II. – IV. yüzyıllar arasında krizler, savaşlar, Hristiyanlığın yükselişi gibi nedenlerden dolayı değişen Roma dünyasının bir parçası olan Bithynia kentlerindeki sosyo-ekonomik yaşam ve onu oluşturan çeşitli

diğer unsurlar ele alınmaktadır. Tamamı günümüz Türkiye il sınırları içerisinde kalan Batı Karadeniz ve Doğu Marmara bölgelerini kapsadığı bilinen Bithynia bölgesi, günümüzde İstanbul'un Anadolu yakası (ve bazı dönemlerde Tarihi Yarımada), Yalova, Bursa, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Zonguldak ve Bolu illeri ile Bilecik ve Ankara'nın kuzeyini içine alan bölgenin antik çağdaki adıdır. Adını Thrak kökenli Bithynlerden alan Bithynia bölgesinin merkezini, Marmara Denizi ve çevresindeki başlıca yerleşim yerleri olan Nikomedeia, Nikaia, Prusa ad Olympum, Kalkhedon (ve belirli aralıklarla Byzantion) gibi kentler oluşturmuştur. Kıyılardan içeride kalan ve dağlık bir yapıda olan Doğu Bithynia bölgesi kentleri olan Prusias ad Hypium, Bithynion-Claudiopolis ve Krateia-Flaviopolis ise gelişmişlik seviyesi ve nüfus anlamında batıdaki komşularından geri kalmıştır. Karadeniz kıyısında yer alan ve ticaret sayesinde zenginleşen Herakleia Pontike ile komşu kent Tios, siyasi olarak Bithynia bölgesine dâhil edilse de kültürel olarak Bithynia kentlerinden farklı özellikler göstermekte ve bazı dönemlerde politik olarak Pontus veya Paphlagonia alt bölgesiyle yakınlık göstermektedir.

Büyük oranda dağlar (Samanlı Dağı, Uludağ, Bolu Dağı ve Ilgaz-Köroğlu Dağları kesişimi), ormanlar, yaylalar, korunaklı kıyılar, nehirler ve göllerle çevrili olan ve bu anlamda oldukça verimli bir flora ve faunaya da sahip olan Bithynia, Grek kolonizasyon çağından itibaren pek çok halk tarafından yerleşime sahne olmuştur. Hellenistik bir krallığa da ev sahipliği yapmış olan bölge, Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaletlerinden de (ilk olarak Bithynia, sonraları *provincia* Bithynia et Pontus veya *provincia* Pontus et Bithynia) biri olmuştur. Bölgede pek çok önemli kentin olması ve bu kentlerin stratejik konumu, bitki örtüsünün ve topraklarının verimli oluşu ve önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunması gibi nedenlerden dolayı Bithynia, daima önemli bir bölge olarak dikkat çekmiştir.

Roma egemenliğindeki Bithynia bölgesine karşılık gelen coğrafi sınırlılığın yanında, çalışmanın çerçevesini oluşturmak için de bir tarih aralığının belirlenmesi gerekli görülmüştür. Söz konusu tarihsel sınırlar, politik eksenli dönemlendirmeler (Pompeius'tan Augustus'a veya Augustus'tan Diocletianus'a) yerine Bithynia'nın kendine özgü ve kalıcı değişimlerinin yaşandığı bir tarihsel dönem temel alınarak seçilmiştir. Her ne kadar konu bütünlüğünü sağlamak ve tarihsel sürecin öncesi-

sonrasıyla daha iyi şekilde anlaşılabilmesi için sınırlamaların dışına çıkılmak zorunda kalınan bölümler olsa da çalışmamızın tarihsel başlangıç noktası olarak *optimus princeps* İmparator Traianus dönemi belirlenmiştir. Traianus dönemi, Roma İmparatorluğu'nun *optimum* evresinin başlangıcı olarak tanımlanırken, Bithynia'nın da kentsel yaşamı ve sosyo-ekonomik yapısının zenginleşerek dikkat çekmeye başladığı bir dönemdir. Yine bu dönemde *proconsul* yetkileriyle *propraetor* olarak atanan Plinius ile bölgedeki sorunları çözmek ve Bithynia'nın Roma eyalet sistemine entegrasyonu adına önemli adımlar atılmıştır¹. Bu açıdan söz konusu tarihsel olay, tezimiz için de bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Bithynia bölgesi için oldukça önemli bir kırılma noktası ve aynı zamanda çalışmamızın da tarihsel sürecinin bitişi ise Constantinus hanedanının son üyesi olan Iulianus'un egemenliğine kadarki dönemdir. 358 ve 362 yıllarında meydana gelen depremler nedeniyle çok ağır bir yıkım yaşayan bölgenin en büyük kenti Nikomedeia ile Bithynia'nın önemli bir kısmı, Constantinus hanedanından sonra hem başkent Constantinopolis'in gölgesinde kalmaya başlamış ve hem de eski kentsel çevresini ve sosyo-ekonomik zenginliğini kaybetmiştir. Bu anlamda tez çalışmasının tarihsel sınırlaması Roma İmparatorluğu döneminde bölgenin yaşadığı değişimler, yükseliş ve çöküşler ile kaynaklar göz önüne alınarak belirlenmiştir.

Bithynia bölgesinin yaklaşık bir buçuk asırlık döneminin ele alındığı bu çalışma toplamda beş ana bölüm ve onlara bağlı çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Bunların yanında araştırma kaynaklarına ilişkin bir değerlendirme yapılarak, belirli yönleriyle dikkat çeken veya çalışmamıza önemli ölçüde katkı sağlayan kaynaklar hakkında okuyucuya birtakım bilgiler de verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Eskiçağ'da Şehir Devletlerinin Dönüşümü, Roma dönemi kentlerini oluşturan halk kitlelerine dair çeşitli tartışmalar ve görüşlere ilişkin konuların ele alındığı iki alt başlık da giriş bölümüne eklenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü olan Bithynia Kentlerinin Tarihi Coğrafyası, Kısa Tarihçesi ve Diğer Roma Eyaletlerinde Durum başlığı ile Bithynia bölgesine genel bir giriş yapılmış, sonraki bölümlerde okuyuculara kolaylık sağlaması adına bölgenin tarihi coğrafyası, kentlerin kısa tarihleri, lokalizasyonları gibi konular ele alınmış;

¹ Bkz.: aş.

aynı zamanda tez çalışmamızın tarihsel sınırlandırması olan II. – IV. yüzyıl aralığında Roma İmparatorluğunun genel durumu aktarılmıştır.

Roma imparatorlarının Bithynia politikası başlıklı ikinci bölümde, Bithynia bölgesinin eyaletleşme sürecinde yaşadığı sorunlar ve imparatorların değişen politik, dini ve ekonomik uygulamaları incelenmiştir. Bu bağlamda tarihsel sınırlılığın dışına çıkılarak ilk olarak İmparator Augustus döneminin imparator kültü aracılığıyla bölgenin Roma'ya uyumunun sağlanması politikasından, sonraki yıllarda ortaya çıkan idari sorunlara, Traianus döneminde bölgeye olağanüstü yetkilerle atanan Plinius'un incelemelerinden Constantinus Hanedanı döneminde bölgenin Constantinopolis'i besleyen bir bölge haline getirilmesine değin pek çok politika tartışılmış ve çeşitli saptamalarda bulunulmuştur.

Çalışmamızın en kapsamlı bölümü ve merkezini oluşturan üçüncü bölümde ise, bölgenin iki büyük kenti olan Nikomedeia ve Nikaia'nın yüzyıllar süren rekabeti, bölgedeki kurumlar, yöneticiler, sosyo-ekonomik gruplar, yerel ve bölgesel organizasyonlar ile kamusal yaşamın çeşitli bileşenleri ele alınmıştır. Bu bölümdeki başlıca amaç Bithynia kentlerinde yer alan ve kentsel yaşamın üç sacayağı olduğu bilinen siyasal, sosyal ve ekonomik hayattaki önemli ayrıntılara ve değişimlere odaklanarak bölgenin genel durumunu bir bütün olarak ortaya koymaktır. Aynı zamanda son yıllarda yapılan epigrafik çalışmalar da bu bölümde en güncel verilerin kullanılmasına olanak sağlamıştır. Bizi bu bölümü hazırlamaya iten başlıca etken ise, kentleri meydana getiren kitlelerin, güç odaklarının veya meslek gruplarının varlıklarını bir bütün olarak ele alarak, bir Roma eyaletine yönetilenlerin gözünden bakmak ve bölgenin bu türden bir panoramasını yansıtmaktır. Mesleki birlikler, timokratik yapıdaki meclisler, hayatın hemen her alanında görülen Roma etkisiyle yeniden şekillenen veya çeşitlenen memuriyetler ve kurumlar, sıradan halk kitlelerini bir araya getiren mahalli örgütlenmeler, Pagan elitlerden Hristiyan din adamlarına evrilen dönüşümler gibi kamusal yaşamdaki çeşitli kentsel dinamikler de yine bu bölümde ele alınmıştır.

Bir önceki başlıkla ilişkili fakat kendine has özellikleri nedeniyle başlı başına bir bölüm olmasının daha doğru olacağını düşündüğümüz Entelektüeller ve Sofistler: Roma'ya muhalefet ve *philorhomaioi* başlığı çalışmamızın dördüncü bölümünü

oluşturmaktadır. Bir eyaletin gelişimi ve değişimine tanık olan veya katkıda bulunan kesimler, çeşitli halk kitleleri ve yerel yöneticilerle sınırlı olmayıp, eğitimleri ve/veya mesleki özellikleriyle öne çıkan entelektüeller de bu kesimlerin önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Kültür tarihi konularında genellikle kent yaşamlarındaki etkinliği göz ardı edilen bu kişiler özelinde, Bithynia bölgesindeki pek çok soruna da yer verilmiş ve aynı zamanda entelektüellerin de Roma İmparatorluğu'na bakışları ele alınmıştır. Bu kişiler diğer gruplardan farklı olarak gündelik ihtiyaçlar ve maddi çıkarların ötesinde bölgesel veya İmparatorluk çapında yaşanan sorunlar veya Roma'nın bir parçası olmanın sağladığı avantajlar üzerine kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuştur.

Tezimizin son bölümü ise Hristiyanlığa geçiş sürecinde Bithynia başlıklı konudur. Dinsel yaşamın etki alanı göz önüne alındığında bu başlığın da önceki bölümlerde ele alınan pek çok konuyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu başlık altında, Roma İmparatorluğunun politik bir sadakat araç olarak kullandığı İmparator kültürünün uygulamaları ve değişen yapısı, doğu dinlerinin kült birlikleri ve Yahudi-Hristiyan toplulukları gibi sosyal ve politik yönü de olan konular etraflıca ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca Diocletianus ve Constantinus gibi imparatorların Hristiyanları ve Bithynia'yı ilgilendiren dini eksenli uygulamaları da yine bu başlık altında tartışılmıştır.

Çalışmanın bütününde tümevarım yöntemi izlenmiştir. Bithynia bölgesi örneğinden hareketle ulaşılan sonuçlar sayesinde ilk olarak bölgenin tarihsel süreçteki değişen, dönüşen veya aynı kalan unsurları bir bütün olarak görülebilecek, ayrıca diğer Roma eyaletlerinin dönüşümleriyle kapsamlı bir karşılaştırma da yapılabilir olacaktır. Oldukça detaylı bir kaynak taramasının yapıldığı bu çalışmada ele alınan veya atıf yapılan epigrafik buluntuların önemli bir kısmını yeniden görmek için bölge kentlerindeki müzeler ziyaret edilmiş ve çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Aynı zamanda bölgenin coğrafyasını anlayabilmek ve çalışmamızla ilgili birtakım mimari yapıları ve arkeolojik buluntuları da görebilmek adına İstanbul tarihi yarımada, Anadolu yakası, Kocaeli, Gebze, Bursa, Gemlik, İzmit, Yalova, Düzce, Bolu ve Zonguldak/ Karadeniz Ereğli'de çeşitli bilimsel geziler yapılmıştır.

TEKNİK NOTLAR

Eser içerisinde yer verilen antikçağ yazarlarının eserleri ile modern araştırmalar ve epigrafik çalışmaların kısaltmaları *Der Neue Pauly*, eds. H. Cancik – H. Schneider, Band I (Leiden, 1996)’e göre; periyodik-sürekli yayınların kısaltmaları ise *l’Année philologique (Aph)* kısaltma listesine göre yapılmıştır. Tezimizde faydalandığımız antik kaynakların mümkün olduğunca son edisyonları kullanılmaya çalışılmış bu nedenle *Harvard University Press-Loeb Classical Library* (1911-2020) serisinin yanında, özellikle Hristiyan yazarlar ve Geç Antikçağ yazarlarının eserleri için de *Liverpool University Press*, *Walter de Gruyter GmbH* ve *Oxford Early Christian Text* serisince basılan eserlerden de yararlanılmıştır. Günümüze fragmanlar halinde ulaşmış olan eserler için de *Fragmente der griechischen Historiker* adlı seri kullanılmıştır. Söz konusu antik kaynakların İngilizce veya Almanca çift dilli çevirilerinden yararlanılmış olup gerekli durumlarda orijinal metinler de kontrol edilmiştir. Söz konusu eserlerin edisyonları ve çevirileri hakkındaki bilgilere kaynakçada ayrıca yer verilmemiştir. Epigrafik belgeler ise büyük oranda tarafımızca çevrilmiştir. Metin içinde geçen Grekçe kurum ve memuriyetlerin Latince karşılıkları için H. J. Mason’un *Greek Terms for Roman Institutions* adlı eserinden, epigrafik ve paleografik konulara ilişkin başvuru kaynağı olarak da B. H. McLean’ın *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C.-A.D.337)* adlı el kitabından yararlanılmıştır.

Metin içerisinde geçen Latince ve Grekçe kelimeler için tek tip bir uygulama yerine kelimelerin kökenlerine göre uygun veya resmi formunun kullanılmasına dikkat edilmiştir. Kişi adları için Latince veya Grekçe kelimeye uygun bir yazım belirlenmiştir. (Gaius Cassius Chrestos yerine Gaius Cassius Khrestos gibi). Çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınan entelektüeller ve sofistlerin isimlerinin yaygın kullanımları dikkate alınmış, bu sebeple Dion Khrysostomos Grekçe olarak, Cassius Dio ve Flavius Arrianus ise Latince olarak yazılmıştır. Yer adlarında ise Roma egemenliğiyle öne çıkan kentlerin isimleri Latince olarak yazılmıştır (Prusa pros Olympon yerine Prusa ad Olympum, Klaudiopolis yerine Claudiopolis gibi). Diğer tüm kentlerin isimlerinde ise Grekçe formu kullanılmıştır (Nicaea yerine

Nikaia, Heraclea Pontica yerine Herakleia Pontike, Byzantium yerine Byzantion gibi). Kadıköy'ün antik çağdaki adı içinse Türkçe bilimsel literatürde daha yaygın olan Kalkhedon formu kullanılmıştır. Çalışmanın tarihsel sınırlılığına paralel olarak tüm tarihler aksi belirtilmedikçe milattan sonrayı göstermektedir.

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Antik Kaynaklar

Bithynia bölgesi belirli dönemler dışında Roma Tarih yazımının aslı konuları arasında yer almaması nedeniyle antik kaynakların verdiği bilgiler yönünden çeşitli sınırlılıklara sahiptir.

Çalışmamızın tarihsel sınırlılığını oluşturan MS. II. yüzyıl başı ve IV. yüzyıl ortalarında Bithynia'dan bahseden antik kaynakların ele aldığı konular çeşitli başlıklar altında gruplandırılabilir. Bu anlamda, I-II. yüzyıldaki gündelik ve ekonomik yaşam ile Roma kurumlarına dair bilgilerimizin pek çoğunu Gaius Plinius'un mektupları (=epistulae) ile Prusalı Dion Khrysostomos'un söylevlerinden edinmekteyiz. Tam adı Gaius Plinius Caecilius Secundus (Minor) olan Plinius'un 111-113 yılları arasında Bithynia valisi iken Roma İmparatoru Traianus ile mektuplaşmalarının yer aldığı X. Kitap, çalışmamızda Traianus döneminin Bithyniasındaki hemen her olayı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki bu mektuplarda Prusalı hatip ve devlet adamı Dion ile kentteki diğer hizbin liderleri felsefeci Flavius Arkhippos ve Claudius Eumolpos arasındaki siyasi mücadele, kentlerin imar faaliyetleri, aşırı ve gereksiz harcamalar, kentlerdeki yolsuzluklara ilişkin girişimler gibi onlarca farklı konuya dair ilk elden bilgi sahibi olmaktayız.

Şüphesiz ki Bithynia bölgesinin I-II yüzyıldaki durumuna ilişkin en detaylı bilgileri Prusalı Hatip Dion Khrysostomos'un söylevlerinden edinmekteyiz. Çalışmamızda başlı başına bir alt başlıkta da yer verilen söz konusu söylevler, başta Prusa ad Olympos ve çevresi olmak üzere, Nikaia-Nikomedea ve Apameia-Prusa çekişmelerine ve pek çok toplumsal-politik soruna dair de dönemin doğrudan tanığı olarak detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan söz konusu iki eser ve Nikaialı Cassius Dio'nun Roma'nın kuruluşundan 229 yılına kadarki dönemi anlattığı *Romaike*

Historia adlı eserinde II. yüzyılın sonları ve Severus Hanedanı sonuna kadarki süreçte Bithynia bölgesinin önemli kentleri Nikaia, Nikomedeia ve Prusa kentlerine dair bazı bilgiler de mevcuttur.

Antiokheialı Ammianus Marcellinus'un yazdığı *Res Gestae*'sinde Nerva'nın saltanatından Iulius Valens'in ölümüne (378) kadar olan olayları ele almıştır. Eutropius gibi dönemin doğrudan tanığı olması ve eserinin çok kapsamlı ve önemli bilgiler vermesi, çalışmamız açısından önemlidir. Ammianus, eserinde Bithynia bölgesi ve Kalkhedon, Nikomedeia, Nikaia gibi kentlerin IV. yy. ortalarındaki durumlarına ve yaşanan bazı doğal afetlere dair de açıklamalar yapmıştır. Eserin büyük bir bölümünün günümüze ulaşmamış olması nedeniyle II-III. yüzyıla dair bilgiler mevcut değildir.

Altı farklı yazar tarafından, olasılıkla Diocletianus veya Constantinus döneminde yazıldığı düşünülen *Historia Augusta / Scriptores Historiae Augustae* adlı eser, Hadrianus'tan Numerianus'a kadar (117- 284) İmparatorların ve gasıpların hüküm sürelerine göre düzenlenen biyografik bir tarih yazım örneği olarak dikkat çekmektedir. Güvenilirlik anlamında çeşitli eleştiriler olsa da içerdiği bilgiler ve verdiği kimi detaylar, söz konusu eseri değerli kılmaktadır.

Herodianos, Iordanes, Zosimos gibi yazarların eserlerinde de Bithynia'ya dair sınırlı fakat bazı özgün bilgiler verilmiştir. Bölgenin Hristiyanlık açısından önemli bir konuma ulaştığı III-IV. yüzyıldaki dini yapısı ve İmparatorların dini politikaları ise Eusebios, Lactantius, Philostorgios, Libanius ve Socrates'in eserlerinde işlenmektedir. Bunun yanında *Historia Naturalis*, *Peri Herakleia*, *Geographika*, *Ethnika*, *Suda*, *Bibliotheca excerpts* gibi daha pek çok kaynakta da Roma İmparatorluk dönemi Bithyniasına dair çeşitli bilgiler sunulmaktadır.

Yazıt Corpusları

Epigrafik çalışmalar dönemin ilk elden kaynakları olması nedeniyle sıklıkla başvurulması gereken kaynakların başında gelmekte ve oldukça değerli bilgiler vermektedir. Özellikle kentsel çevre, yerel politika, kamusal yaşam ve ekonomik faaliyetler gibi çalışmamızda ele alınan konular, en detaylı şekilde yazıtlar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Bithynia bölgesi de epigrafik kültür açısından oldukça zengin bir bölge olarak araştırmacıların dikkatini çekmiştir. 18.- 19. yüzyılda

çeşitli epigrafik çalışmalar olsa da bilimsel anlamda en kapsamlı ve metodolojik çalışmalar 20. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır. Bu yüzyılda yapılan araştırmalar arasında eskiçağ tarihine en çok katkıda bulunan eserlerin başında gelen *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* adlı antik kentler corpusları serisi, Anadolu’da yer alan pek çok şehir devletinin yazıtları bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Çalışmamızı ilgilendiren ciltleri ise 1978’de yayınlanan IK 7-Bithynische Studien ile yine aynı yıl yayınlanan IK 9, 1982’de yayınlanan IK 10.1, 1987’de yayınlanan IK 10.2, 1987’de yayınlanan IK 10.3 ciltlerinin ayrıldığı Nikaia ve çevresi-İznik kenti yazıtları Sencer Şahin tarafından, 1980’de yayınlanan IK 20- Kadıköy-Kalkhedon yazıtları Reinhold Merkelbach tarafından, 1985 yılında yayınlanan IK 27- Düzce ve çevresi-Prusias ad Hypium yazıtları Walter Ameling tarafından, 1986’da yayınlanan IK 31- Bolu-Claudiupolis yazıtları Friedrich Becker-Bertau tarafından, 1980’de yayınlanan IK 20- Kios, 1987’de yayınlanan IK 32- Mudanya ve çevresi- Apamea-Pylai ve 1991’de yayınlanan IK 39 ve 1993’te yayınlanan IK 40- Bursa- Prusa ad Olymum yazıtlarını konu alan ciltler Thomas Corsten tarafından ve 1994 yılında yayınlanan IK 47- Karadeniz Ereğlisi- Herakleia Pontike yazıtları da Lloyd Jonnes tarafından çevrilmiş ve incelenmiştir. Bu açıdan söz konusu corpuslar çalışmamızda yer vereceğimiz kentlerin tarihlerine dair bilgiler konusunda ve epigrafik belgelere ulaşmamızda büyük kolaylık sağlamaktadır.

Reinhold Merkelbach ve Josef Stauber’in 2001 yılında yayınladığı *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten*’in 2. cildi olan *Die Nordküste Kleinasien (Marmarameer und Pontos)*’te Bithynia’daki mezar epigramlarını incelemiştir. Bu epigramlardan bazıları da çalışmamız sırasında çeşitli yönleriyle ele alınmıştır, bu anlamda R. Merkelbach ve J. Stauber’in söz konusu çalışması da yararlandığımız başlıca epigrafik corpuslardandır. Bunların dışında çalışmamızı hazırlarken yararlandığımız TAM, SEG, CIG, CIL, IScM gibi çeşitli yazıt corpusları da söz konusudur. Oxyrhynchos Papirüsleri içerisinde yer alan 17.2104 ve 43.3106 envanter numaralı papirüslere de çalışmamızda yer verilmiştir.

Bunların dışında *Epigraphica Anatolica*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* ve *Chiron* başta olmak üzere *Philia*, *Gephyra*, *Cedrus*, *l’Année Epigraphique*, *American Journal of Philology*, *Classical Philology*, *Belleten* gibi

periyodik yayınlarda da Anadolu'nun çeşitli kentlerinde ve müzelerinde bulunan yazıtlar incelenmektedir. Buradaki çalışmalar büyük oranda kısıtlı yeni bilgiler sunsa da çeşitli yönleriyle önceki araştırmaları desteklemekte ve eksiklikleri gidermektedir.

Walter Ameling tarafından derlenen ve Anadolu'daki Yahudi yerleşimcilerin yazıtlarının ele alındığı *Inscriptiones Judaicae Orientis-II* adlı yazıt corpusu da bölgedeki Yahudi nüfusu ve bunların toplumsal-ekonomik yapıdaki konumlarına, mesleklerine veya olası dini birliklerine ve diasporalarına dair önemli bilgiler vermektedir.

Gary J. Johnson'un 1995 yılında yayınladığı *Early Christian Epitaphs from Anatolia* adlı Anadolu kentlerindeki erken Hristiyanlara ilişkin yazıt derlemesi de Bithynia bölgesindeki ilk Hristiyanları epigrafik buluntular aracılığıyla takip etmeyi kolaylaştırmaktadır. Kimi buluntuların tarihlendirmesine ilişkin hatalara sahip olmasına karşın da spesifik bir konuya yoğunlaşması bu çalışmayı değerli kılmaktadır.

Modern Araştırmalar

Timothy D. Barnes tarafından muhtelif yıllarda yayınlanan "Legislation against the Christians" (1968), "Sossianus Hierocles and the Antecedents of the 'Great Persecution'" (1976), *Constantine and Eusebius* (1981), *The New Empire of Diocletian and Constantine* (1982), *Athanasius and Constantius* (1993), *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality* (1998) gibi Geç Antik Çağ–Erken Hristiyanlık dönemine dair pek çok çalışma, tezimize dini dönüşümler, etkileşimler, dinin siyasallaşması ve Hristiyan-Pagan sürtüşmesine dair değerli bilgiler vermektedir. Bunun yanında dönemin önemli isimlerinin ilişkilerini ele aldığı söz konusu çalışmalar monografik bilgiler de vermektedir.

Christopher P. Jones'un 1978 yılında yayınlanan eseri *The Roman World of Dio Chrysostom*, Bithynia'ya ve Dion Khrysostomos'un söylevlerine dair kişisel yorumları ve çıkarımlarına yer verdiği ve bu anlamda detaylı bilgiler içeren önemli bir çalışmadır. Bu nedenle söz konusu eser, Prusalı Dion'un İmparatorluğa, Roma kültürüne, kentler arasındaki çekişmelere ilişkin söylevlerini ele aldığımız dördüncü bölümde yararlandığımız başlıca kaynaklardanır.

Christian Marek tarafından 1991 yılında yazılan *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia* ve 2003 yılında yazılan *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien* adlı eserler söz konusu bölgeye ilişkin hazırlanmış genel başvuru kaynaklarıdır. Eserde, Bithynia ve Pontus bölgelerinde yer alan kentlerin Roma egemenliği döneminde sosyo-kültürel, idari, toplumsal ve dini yapısı gibi pek çok konuya yer verilmiştir. Arkeolojik ve nümizmatik buluntular, epigrafik belgeler ve antik kaynaklardan yararlanarak Bithynia et Pontus Eyaleti ve burada yer alan kentlere dair pek çok harita, fotoğraf ve gravür de çalışmaya eklenmiştir.

Bithynia bölgesine dair yapılmış olan en güncel ve kapsamlı çalışmalardan biri de Henri Louis Fernoux'un 2004 yılında yayınlanan *Notables et elites des cites de Bithynie aux époques hellénistique et romaine (IIIe siècle av. J.C.- IIIe siècle ap. J.C.)* adlı eseridir. Tours Université François-Rabelais'de Doktora tezi olarak 1997 yılında yazılmış olan eserde, Epigrafik buluntular temel alınarak Bithynia bölgesinin soyluları ve yöneticileri ile şehir devletlerindeki memuriyetler ele alınmıştır. Söz konusu kimselerin kariyerleri, bunlar arasındaki aile ilişkileri, kent yaşamındaki rolleri, eğitimleri gibi konular işlenerek prosopografi ağırlıklı bir eser meydana getirilmiştir. Bunların yanında, söz konusu eserde Bithynia kentlerindeki mimari yapılar, tarihsel olaylar, yerel organizasyonlar gibi konulara da sık sık yer verilmiştir.

Ülkemizde pek çok araştırmaya katılmış olan T. Bekker-Nielsen'in 2008 yılında yayınlamış olduğu *Urban life and Local Politics in Roman Bithynia: The Small World of Dion Chrysostomos* adlı eser Black Sea Studies yani Karadeniz Çalışmaları adlı serinin VII. kitabıdır. Ağırlıklı olarak yerel güç odakları ve soylu ailelere odaklanan Bekker- Nielsen, Prusias ad Hypiumlu Domitii, Nikaialı Cassii gibi ailelerden örnekler seçerek yerel elitlerin rollerini incelemiştir. Bithynia kentleri ve ailelerinden bahsederken bölgedeki kentlerin gönüllü ve resmi birliklerine/ kurumlarına, memuriyetlerine dair de pek çok örnek vermiştir.

John S. Kloppenborg ve Stephen G. Wilson'un 2012 yılında yayınladıkları *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World* adlı eser, çeşitli yazarların kaleme aldığı *thiasos*, *collegia*, *ekklesia*, diaspora, gizem dinlerinin kült müritleri, sinagog vb. gibi çeşitli grupların bir araya gelerek oluşturduğu dernekler ve birliklere

dair makalelerden oluşmaktadır. Bu açıdan söz konusu eser, çalışmamızda ele alacağımız çeşitli dernekler hakkında ek bilgiler elde etmemizi ve karşılaştırma yapabilmemizi sağlamaktadır.

Phillip A. Harland'ın 2012 yılında yazdığı *Associations in the Greco-Roman World: A Sourcebook* ile 2014 yılında yazdığı *Greco-Roman Associations: Texts, Translations, Commentary, North Coast of the Black Sea, Asia Minor* adlı eserin Pontus et Bithynia Eyaleti'nde ele geçirilmiş olan dernek yazıtlarına ayırdığı kısmı önemli bir çalışma olarak değerlendirilmelidir. Buna karşın yazıtlarda yer alan loncaların/ meslek birliklerinin işlevleri ve toplumsal yapıdaki yerlerine değinmemiştir. Ayrıca imparator kültünün oluşturduğu birlikler, devlet kurumlarının işlevleri vb. de çalışmada ele alınmayan diğer konulardır.

Friedemann Quass tarafından 1993 yılında yazılan *Die Honoratioren in den Städten des griechischen Ostens* adlı çalışmada Hellenistik dönemden Roma egemenliğine Anadolu'daki şehir devletlerinde bağışçı olan yerel elitlere ve bunların yürüttükleri görevlere ilişkin kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Bu çalışmadan özellikle tezimizi ilgilendiren kısım olan Bithynia'daki kentlerde bulunan kurumlar ve memuriyetlerle ilgili olarak yararlanılmıştır.

Noel Lenski tarafından 2016 yılında yazılan *Constantine and the Cities: Imperial Authority and Civic Politics* adlı eserde Büyük Constantinus döneminde kentlerde meydana gelen değişimler ile piskoposların güçlendirilmesi, kiliselerin inşası, zenginliğin farklı gruplara dağılması ve eski elitlerin düşüşleri gibi konular incelenmiştir. Yazıtları, sikkeleri, yasal metinleri, mektupları, konuşmaları ve tarihi kayıtları ele alan N. Lenski, Constantinus ve maiyetinin imparatorluk dinini şekillendirmede devlet araçlarını ne şekilde kullandıklarını dair görüşlerini ortaya koymaktadır.

Cilliers Breytenbach ve Julien M. Ogereau tarafından 2018 yılında yazılan *Authority and Identity in Emerging Christianities in Asia Minor and Greece* adlı çalışma Pagan dönemden Hıristiyanlığın baskın din haline geldiği döneme kadarki süreçte dernekler, kurumlar ve Yahudi- Hıristiyan merkezli dini oluşumların durumlarına dair pek çok araştırmacının kaleme aldığı makalelerden oluşmaktadır. Söz konusu eser içerisinde yer alan ilahiyatçı Markus Möhler'in yazdığı "Graeco-

Roman Associations, Judean Synagogues and Early Christianity in Bithynia-Pontus” adlı makale, çalışma konumuza dair pek çok bilgi sunmasına karşın ağırlıklı olarak Hristiyanlığı ele almış ve Bithynia Eyaleti’ndeki derneklere dair genel bir giriş yapılmıştır.

Çalışmamızın son bölümündeki dinsel yaşam ve dönüşümlerle ilgili olarak yararlanılan başlıca kaynaklardan birisi de John Boardman’ın baş editörlüğünü yaptığı *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum (ThesCRA)* serisinin Personnel of cult/ Cult Instruments konulu V. cildidir. LIMC serisini de hazırlayan ekibin kapsamlı çalışmaları sonucu oluşturulan ve J. Paul Getty Museum yayınlarından 2005 yılında çıkan serinin bu cildinde Grek, Etrüsk ve Roma dünyasındaki kült rahipleri, dini sınıflar, cemaat yöneticileri, tören alayları ve ritüellerde kullanılan tören araç gereçleri gibi konulara yer verilmiştir.

Bölgeye ilişkin çeşitli tez çalışmaları yapılmasına karşın çalışmamız açısından değinilmesi gereken bazı tezler de söz konusudur. J. G. Johnson tarafından 1984 yılında hazırlanan *Roman Bithynia and Christianity to the mid-fourth Century* adlı doktora tezi, çalışmamızla benzerlikler barındırmasına karşın içerik olarak Bithynia’daki (büyük oranda Nikaia ve çevresindeki) Hristiyan nüfus üzerine odaklanmıştır. Ayrıca eserde nümizmatik ve arkeolojik buluntuların değerlendirilmemesi, ele alınan konuların çok sınırlı olması ve sonraki yıllarda ortaya çıkan pek çok bilgi ve belgenin yeni yorumlar yapmaya imkân tanınması bu konuda yeni bir çalışma yapılmasına ortam hazırlamaktadır. 1997 yılında Hülya Boyana tarafından yazılan *Bithynia tanrıları ve kültleri* adlı doktora tezi bölgedeki dini yapıya ve tanrılara ilişkin yapılan o zamana kadarki en kapsamlı tez çalışması olmuştur. Mehmet Oktan tarafından 2004 yılında tamamlanan *Lex Pompeia ve Bithynia-Pontos eyaletinin yönetimi* adlı yüksek lisans tezi de bölgenin idari organizasyonu ve yönetimine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Deniz Güçlü tarafından 2007 yılında Sencer Şahin danışmanlığında tamamlanan *Antik Bithynia Bölgesinin tarihsel içerikli yazıtlar kataloğu ve tarihçesi* adlı yüksek lisans tez çalışması yazıt corpuslarında yer alan yazıtların seçili örneklerini Türkçe’ye çevirerek, yazıtlar üzerinden bir Bithynia tarihi çizmiştir. Yine aynı yıl Ömer Çapar danışmanlığında Kamil Doğancı tarafından yazılan *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284)*

Bithynia eyaleti valileri (prosopografik bir inceleme) başlıklı doktora tezinde bölgenin idari yapısı ve Roma tarafından atanan yöneticileri ele alınmıştır. Oğuz Tekin danışmanlığında Aliye Erol tarafından 2011 yılında tamamlanan *Roma İmparatorluk Döneminde Pontus-Bithynia Eyaleti'nde Agonlar ve Agonistik sikkeler* adlı doktora tezi de sikkeler ve yazıtlardan hareketle bölgedeki dini oyunlara ve oyun yöneticilerine dair oldukça detaylı bilgiler vermektedir.

Kuramlar ve Tartışmalar: Eskiçağ'da Şehir Devletlerinin Değişim ve Dönüşümleri

L. Mumford'un belirttiği gibi, toprak, iklim, jeolojik oluşumlar ve bitki örtüsü, insan yaşantısına ve haliyle üretim ve yönetim biçimlerine etki etmiş bu da kentlerin çeşitli yönlerde (doğal veya düzenli olarak) gelişmesine veya yerinde saymasına neden olmuştur². Kentler, başlangıçta birer köy olarak kurulmuş, fakat tarihsel koşullar ve demografik değişiklikleri neticesinde siyasal ve ekonomik gücü olan merkezlere dönüşerek, çevre köylerin kaynakları üzerinde de baskın hale gelmişler böylece klasik anlamdaki şehir devletlerini oluşturmuşlardır. Klasik şehir devletlerinin Roma ile birlikte değişim-dönüşüm süreci her bölgede farklı seyretilmiştir. Özellikle Doğu Akdeniz'de ve Anadolu'da Romalı kurumlara sahip olan polisler otonom yapılarını büyük oranda kaybetse de eski kent kültürlerini korumuştur³.

Max Weber ünlü eseri *Wirtschaft und Gesellschaft*'ta (=ekonomi ve toplum) bu dönemin kentlerini ve onları meydana getiren toplumları şu şekilde anlatır: “*Grek veya Roma tipi klasik kentler, en başta vatandaşlar tarafından oluşturulan siyasi bir örgüttü ve bunu oluşturan halk da Ortaçağ Avrupası'ndaki homo economicus'un aksine homo politicus idi*”⁴. Bilindiği üzere fethedilen veya miras bırakılan topraklardaki kentlerin Roma'ya karşı birleşerek bağımsızlık hareketlerinde bulunmasının önüne geçmek için kentlere sikke basma, oyunlar düzenleme, çeşitli

² L. Mumford, **Tarih Boyunca Kent - Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, çev. T. Tosun, G. Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, s.156

³ Aulus Gellius Roma kolonilerini şu şekilde tarif etmektedir: “...*fakat kolonilerin (Roma ile) ilişkisi farklıdır; çünkü onlar dışarıdan yurttaşlığa giremez, ne de kendi köklerinden büyüyemezler, yalnızca devletten naklettikleri şekildedir ve kendi seçtikleri değil, Roma halkının bütün yasa ve kurumlarına sahiptirler. Bu durum, her ne kadar denetime daha açık ve daha az özgür olsa da bu kolonilerin minyatürleri ve bir bakıma kopyası gibi görünmektedir...*” Bkz. **Gell.** xvi.13.8-9, İng. Çev. J. C. Rolfe.

⁴ M. Weber, **Wirtschaft und Gesellschaft**, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 1972, ss.797, 803.

unvanlar alma ve kültürel, ekonomik ve politik rekabeti canlı tutmak adına yerel ölçekte sözde bir otonomi sağlanmıştır ki bu konuya aşağıdaki bölümlerde detaylı şekilde yer verilmiştir⁵.

Ana kent ve ona bağlı olan hinterlant veya politik, yasal ve meskûn territoryum içerisinde kalan kırsal yerleşim yerlerini, çiftlikleri, ormanları ve tarım arazilerini de içine alan şehir devletleri, Hellenistik monarşilerle birlikte otonomilerini kaybetme sürecine girmiş, Roma'nın Grek dünyasını domine etmesinin bir sonucu olarak da otonom yapılarını büyük oranda yitirmişlerdir⁶. Otonom yapılar ortadan kalksa da kent arazisi ve onun territoryumunda kalan kırsal alanın (Gre. *khora*, Lat. *rusticus*) bir bütün olarak düşünülmesi Roma egemenliğinde de devam etmiştir.

Buna karşın klasik şehir devletleri şeklindeki örgütlenmesini Geç Antikçağ'ın sonlarına kadar büyük oranda koruyan kentler, Romanizasyon hareketlerine uğramamış fakat yönetici elitin zenginlik, konfor ve bazı siyasal haklar edinmek adına Romalı gibi görünmeye çalışmalarının bir yansıması olarak yönetimlerinde bulundukları yerleşim yerlerinde, dönemin hâkim gücü Roma'nın başlıca politikası olan kentleşmeyi fazlaca desteklemişlerdir. Pek çok kent kısa sürede tapınaklar, tiyatrolar, hamamlar, agoralar inşa etmiş veya önceki yapıları yenilemişlerdir. Roma'nın etkisinin görülmediği veya çok sınırlı olduğu *suburbanus*, *extra urbem* veya *proasteion*- *προάστειον* denilen kentin dış mahalleleri ile kırsal alan ise eski yapılarını korumuşlardır.

⁵ Mumford 2007, **a.g.e.**, s.302

⁶ M. I. Finley, "The Ancient City: From Fustel de Coulanges to Max Weber and Beyond", **CSSH** 19 (3), 1977, s.307. Şehir devleti ve territoryum ilişkisi için bkz. G. E. M. Ste. Croix, **The Class Struggle in the Ancient Greek World: From the Archaic Age to the Arab Conquests**, Cornell University Press, New York, 1981, ss.9-19; Kentler, kendisini çevreleyen taşra ile yürüttüğü politik, ekonomik ve sosyal ilişkileri ile tanımlanır. Territoryumların politik, yasal ve meskûn olarak farklılıklar göstermesinin altında yöneticiler tarafından alınan vergilendirme kararları, nüfuslandırma politikaları, kültürel, tarihi veya etnik bağlar ve diğer siyasi düzenlemeler bulunmaktadır. Adam Smith'in *Wealth of Nations* (*Ulusların Zenginliği*) adlı eserinin III. kitabının ilk bölümü şu şekilde başlar: "Her uygar toplumda kentte oturanlarla, taşrada oturanlar arasında yürütülen ticaret büyük öneme sahiptir. Bu ticaret ya doğrudan doğruya ya da paranın araya girmesi sayesinde, işlenmiş ürünün işlenmemiş ürünle değiştirilmesiyle oluşur. ... Bunun yanında kentin kazancının taşranın zararına olduğu düşünülmemelidir. Her ikisinin de kazançları karşılıklıdır ve birbirine denktir; diğer tüm durumlarda olduğu gibi, iş bölümü burada da iş bölümünün gelişmiş olduğu çeşitli işlerde çalıştırılan farklı kişilerin tümü için yararlıdır." A. Smith, **The Wealth of Nations – An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, University of Chicago Press, Chicago, 1977, ss.399 vd.

Traianus'tan Severus Alexander'e kadar zirveye ulaşan yazıtların III. yy. ortalarından itibaren büyük oranda azalması, politik-askeri unvan yarışının ve kent halkının refahının da gittikçe azaldığını gösterir. Bu anlamda kentlerin eski pseudo-otonom hüviyetinin de bozulduğunu ve merkezîyetçi yönetim anlayışının baskın hale geldiği söylenebilir. Şehir devletlerinde hissedilen bu dönüşümlerden sonra bir diğer aşama Roma yurttaşlığını alan kişilerin artması ve 212 yılı itibarıyla yurttaşlığın herkese verilmesiyle meydana gelmiştir. Roma yurttaşı olan kişi, artık hukuki ve siyasi olarak doğduğu kente bağlı olmak veya kentin yöneticilerine, parasal yükümlülüklerine uymak zorunda değildi⁷. F. de Coulanges, İmparatorluk adına kar sağlayacak bir karar olacağı düşünülen Caracalla'nın yurttaşlık fermanının olumsuz etkilerini şu şekilde anlatır: *“Yurttaşlık unvanı, İspanya'dan Fırat Nehri'ne kadar Roma İmparatorluğuna bağlı her yerde yekpare bir halk ve devlet oluşturdu. Kentler ayrımı ortadan kalktı, fakat yavaş yavaş topluluklar ayrımı ortaya çıkmaya başladı⁸.”*

W. Liebeschuetz'in açıkladığı üzere, klasik kent fiziki gelişiminin en üst noktasına kimi bölgelerde MS. II. yy. sonunda kimi bölgelerde ise III. yüzyılın ilk çeyreğinde ulaşılmıştır. Bundan sonra, kamusal inşa faaliyetleri, eğlenceler, hayırseverlik faaliyetleri azaldığı gibi kentlerin de büyümesi durmuş ve hatta kısmen gerilemeye başlamıştır⁹. Sonraki yıllarda kentleri derin şekilde etkileyen Hristiyanlığın yükselişi, askeri seferlerin ve sürekli savaşların yarattığı sorunlar, kent kurumlarının eski etkinliğini yitirmesi, şehirlerin ilerlemesinin durma noktasına gelmesi gibi nedenler klasik kentlerin ve kentsel yaşamın değişmesine neden olmuştur¹⁰. Köklü siyasal ve dinsel değişim-dönüşümler, Geç Antikçağ başlarında önceki siyasal ve ekonomik düzenin bozulması, yıllardır süregelen savaşlar yüzünden vergilerin artırılması da yerel elitlerin kentlere yönelik yapacağı kamusal

⁷ F. de Coulanges, **Antik Site: Yunan'dan Roma'ya kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar**, çev. İ. Kılınç, Epos Yayınları, İstanbul, 2011, s.362.

⁸ Coulanges 2011, **a.g.e.**, s.365.

⁹ W. Liebeschuetz, “Antik Kentin Sonu”, **Geç Antik Çağ'da Kent**, ed. J. Rich, çev. S. Güven, E. Güven, Homer Kitabevi, İstanbul, 1999. s.3.

¹⁰ Roma kentlerinin gelişmesi-gerilemesi veya çeşitli dönüşümler geçirmesi, Roma İmparatorluğunda yaşanan değişimlere paralel olarak seyretmiştir. Buna karşın özellikle Doğu Akdeniz ve Anadolu dünyasının klasik şehir devletleri coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak özgün gelişmeler göstermiştir. Kıyı yerleşimleri, dağların yamaçlarına veya ovalara kurulan yerleşimler de kendi içlerinde farklı değişim-gelişim süreçlerinden geçmiştir.

yatırımları azaltmıştır¹¹. Bu da kentlerdeki inşa faaliyetlerini ve elbette kamusal yaşamdaki canlılığı etkilemiştir. Böylece yeni binaların yapımı durduğu gibi eski yapılar da onarılamamaya başlanmıştır. Nikomedeia, Constantinopolis, Nikaia, Antiokheia, Ephesos gibi büyük kentler ayakta kalırken bazı orta ölçekli kentler yavaş yavaş yok olmuş veya oldukça küçülmüştür.

Ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak yukarıda ele alınan değişimlere ek olarak dönemin bir başka aktörü olan Hristiyanlığın önemli bir din olarak kitleleri dönüştürmesiyle birlikte kentler de dolaylı olarak bir başka değişim sürecine girmiştir¹². F. de Coulanges'in deyimiyle “*şehir devleti başkanlığının kutsal ateşini söndüren ve şehrin tanrılarını yok eden*” Hristiyan inancı, kent halkı arasında birlik duygusu sağlayan yerel inanışlar ile İmparatorluk etkisini hissettikleri resmi devlet tanrılarını ve kültlerini temelden sarsmıştır¹³. Ekonomik sorunlara paralel olarak aristokratların veya yerel elitlerin kent halkıyla iletişiminin zayıflamasının yanında kent meclislerinin de etkinliğini yitirmeye başlaması, kentlerdeki otorite boşluğunun süreç içerisinde piskoposlar tarafından doldurulmasına neden olmuştur. Hristiyan din adamlarının bu rolü üstlenmeleri de kentlerin hızlı bir şekilde Hristiyanlaşmasına ve kamusal yapılar ile kent kültürünün Hristiyanlık odaklı dönüşümüne ortam hazırlamıştır¹⁴.

Kentsel Çevre: Yönetenler-Yönetilenler ve Kentler

Kentlere özgü kurumlar, yapılar ve kentleri oluşturan farklı sınıflardan halklarıyla birlikte kırsal nitelik taşımayan alanlar genel olarak kentsel çevre olarak ifade edilmektedir. Kentsel çevreyi meydana getiren başlıca aktörler de kentlerin idari, kültürel, ekonomik ve dini ihtiyaçlarını karşılayan, bu alanlarda hizmet eden kimselerdir. Yerel meclislerden meslek gruplarına kadar hemen her türlü kentsel unsur da kentsel çevrenin bir parçasıdır.

Bu gruplar kendi içinde belirli bir hiyerarşiye de sahip olduğu için kentsel çevreyi yönetenler ve yönetilenler şeklinde ele almak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Roma egemenliğinde toplumsal, ekonomik ve politik yaşamda etkin konumda

¹¹ Bkz.:aş.

¹² Bkz.: aş.

¹³ Coulanges 2011, **a.g.e.**, s.369.

¹⁴ Liebeschuetz 1999, **a.g.m.**, s.12.

olan yerel elitler, sıklıkla karıştırılanın aksine Ortaçağ aristokrasisinde olduğu gibi kalıtsal soyluluğa dayalı bir grup değildir¹⁵. Öyle ki kent yaşamında önemli bir konumda bulunan bir ailenin üyesi bir nesil sonra eski gücünü tamamen kaybedip fakirleşebilir ya da birkaç nesil önce azatlı bir ailenin soyundan veya alt tabakalardan gelen bir kimse başarıları sayesinde yerel elitliğe ve doğal olarak yöneticiliğe adım atabilirdi¹⁶. V. Pareto'nun deyişiyle “doğal yasalar gereği elitler sürekli olarak konumlarını devam ettiremez. Bu yüzden insanlık tarihi elitlerin durmadan devam eden yer değiştirme hareketidir. Biri yükselirken diğerinin gerilemesi gibi...”¹⁷

Roma egemenliğinde kentlerdeki yöneten-yönetilen ilişkisi tıpkı günümüzde modern kentlerde de olduğu gibi gerek kentleşme gerekse de halkın iaşesinin sağlanması açısından önemli bir fenomendir. Roma egemenliğindeki kentlerde devlet eliyle kentleşme-şehirlileştirme hareketlerinin yanında yerel güçlerin hayırseverlik, onur severlik, güç gösterisi veya İmparatorlardan çeşitli imtiyazlar almak amacıyla yaptıkları inşaa faaliyetleri kentlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur¹⁸. Bilindiği üzere Roma'nın imparatorluk politikasının en önemli aracı olan kentleşme, İtalya'dan Raetia'ya, Britannia'dan Aegyptus'a, Asia Minor'dan Hispania'ya kadar birbirine benzer pek çok yeni kentin meydana getirilmesi veya var olan kentlerin Romalılaşmasıyla sonuçlanmıştır. P. Zanker kentleşmenin Roma için ne anlam ifade ettiğini şu şekilde tanımlar: “Şehir, sadece orada yaşayanları biçimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda belirli mesaj ve değerleri somutlaştırmak için inşa edilen binalar ve mekânlar (tiyatrolar, hamamlar, forumlar, tapınaklar vb.), aynı mesajları gelecek nesillere iletmeye devam eder¹⁹.” Bu açıdan Roma tipi bir kent ve onun yarattığı kentsel çevre, barındırdığı kamusal, dini ve idari yapılarıyla kalıcı bir İmparatorluk propagandası işlevi de taşımaktadır.

Kentleşme ve Romalılaştırma politikasının bir parçası olarak, yerel elitler (yani yaşadıkları kentlerde mal varlıkları, atalarının veya kendilerinin askeri ve/veya politik kariyerleri nedeniyle nüfuz sahibi olan kimseler), yaşadıkları şehir devleti ve

¹⁵ C. Wright-Mills, **The Power Elite**, Oxford University Press, New York, 1956, s.278.

¹⁶ Wright-Mills 1956, **a.g.e.**, s.280

¹⁷ V. Pareto, **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü**, çev. M. Z. Doğan, Doğu Batı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2018, s.35.

¹⁸ Bkz.:aş.

¹⁹ P. Zanker, **The Power of Images in the Age of Augustus**. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998, s.3.

onun territoryumunda egemen kılınarak yerel ölçekte iktidar sahibi yapılmıştır²⁰. İmparatorluk döneminin politikası halini almadan önce, Cumhuriyet döneminde, Sulla'dan itibaren yerel aileler ile Romalı generallerin iyi ilişkileri, ele geçirilen kentlerde kimi ailelerin güç merkezleri haline gelmelerini veya iyi ilişkiler sayesinde kentlerin bazı kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Bu anlamda en iyi bilinen örneklerin başında gelen Mytileneli (=Midilli) Theophanes'in Cornelius Sulla ile olan iyi ilişkisi Mytilene kentine bazı imtiyazlar kazandırmıştır²¹.

Özellikle Britannia, Germania ve Gallia gibi eyaletlerde yerel yönetimlerde söz sahibi olan kişilerin orduda görev alan ve Roma kültürünü özümseyen askeri kökenli kimseler olduğu, bunların birkaç kuşak içerisinde bölgenin yerel elitleri halini aldığı da bilinmektedir²². Anadolu kentlerinde ele geçirilen yazıtlardan hareketle bu uygulamanın yalnızca Barbarlarla temas halinde olunan eyaletlerde olmadığı, pragmatik bir Roma politikası olarak sıklıkla uygulandığı anlaşılmaktadır. Fakat zaman içerisinde Hristiyanlığın yükselişi, ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar, kıtlığa, hastalığa ve ürün yetersizliğine neden olan mevsimsel-klimatolojik sorunlar gibi dış etkenler ve Pareto'nun yerel elitler için genellediği "ince terbiye ve pastoral hayaller" gibi iç etkenler söz konusu kesimlerin yerel idare gücünü zayıflatmıştır²³. Fakat neticede Roma ile birlikte farklı yapılarıdaki iktidarlar, siyasal, sosyal, dini, kültürel ve ekonomik biçimler ve uygulamalar ortak bir zeminde bir araya gelmiş ve bu birliktelik kentsel çevreyi içine alarak ve artarak devam etmiştir. Tüm bu ortaklıkların merkezi konumunda olan kentler, yerel elitlerin bölgeyi kontrol etmesini sağladığı gibi üst düzey yöneticilerin de daha büyük bölgelerde etkin olabilmesini sağlamıştır²⁴. İmparatorların da belirli dönemlerde kentlerde söz sahibi olmak için yatırım yarışına giren yerel elitleri desteklediği, kentsel inşaat yükünü yerel elitlere yüklemeye çalıştıkları, yazıtlar ve mimari

²⁰ L. Revell, **Roman Imperialism and Local Identities**. Cambridge University Press, New York, 2009, s.49

²¹ A. Rizakis, "Urban Elites in the Roman East: Enhancing Regional Positions and Social Superiority", **A Companion to Roman Religion**, eds. J. Rüpke, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s.321

²² R. Hingley, **Globalizing Roman Culture**, Routledge Press, Londra, New York, 2005, ss.94-95.

²³ Pareto 2018, **a.g.e.**, s.63

²⁴ N. Morley, "Cities and Economic Development in the Roman Empire", **Settlement, Urbanization and Population**, eds. A. Bowman, A. Wilson, Oxford University Press, Oxford, 2011, s.155.

kalıntılar aracılığıyla da takip edilebilmektedir²⁵. İmparatorluğun kent merkezli yönetimi politikasında önemli bir işlevi yerine getiren yerel elitler her zaman birbirleriyle rekabet halinde olmuş, sadece statülerini korumaya çalışmakla kalmayıp, mevcut statülerini daha da geliştirmek için sosyal ve politik olarak diğer ailelerle de rekabete girmişlerdir²⁶. Bu rekabet ise şüphesiz ki kentlerin daha da gelişmesine ve Roma İmparatorluğunun arzu ettiği şekilde bir kentleşmeye ortam hazırlamıştır.

Sayısal anlamda nüfusun küçük bir kısmını oluşturan, buna karşın etki sahaları ve zenginlikleriyle kentlere yön veren yerel elitlerin yanında, dolaylı veya doğrudan idari görevlerde yer alan veya kamusal yaşamı şekillendiren entelektüeller ve sofistler de kentsel çevrenin az sayıdaki yüksek eğitilmiş kısmını oluşturmaktadır. Çocuklarına iyi eğitim aldirmek isteyen veya kentlerinin çözölemeyen sorunlarını imparatora iletmesini talep eden yerel elitler ve kimi zaman kentlerle yaşanan sorunları çözmek için imparatorlar tarafından yardımlarına başvuru alan entelektüeller ve sofistler, kentlerdeki kültürel zenginliğin sürekliliğini de sağlayan önemli bir toplumsal tabaka olarak dikkat çekmektedir²⁷. Öyle ki toplum ve imparator üzerindeki olumlu izlenimleri nedeniyle idari anlamda da güç sahibi olmuş olan pek sofist ve entelektüel söz konusudur²⁸.

Gerek yerel elitlerin gerekse de entelektüellerin yaşamlarını sürdürdüğü kentlerdeki başlıca unsur ise hiç şüphesiz ki sıradan halk kitleleridir. Tüm kentin gündelik, yaşamsal ve lüks ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenen; yerel güvenlik, inşaat, tamirat gibi pek çok işle ilgilenen sıradan halk kitleleri yani esnaflar, zanaatkarlar, tüccarlar, tarım ve bahçe işçileri ile hemen her kesimin biraya geldiği dini birlikler de kentsel çevrenin ve kamusal yaşamın yönetilen kesimini oluşturmaktadır. Sayısal anlamda kent nüfusunun büyük çoğunluğu oluşturan, fakat idari anlamda oldukça sınırlı bir etkinliğe sahip olan söz konusu kesim ile tahmin

²⁵ A. Wilson, "City Sizes and Urbanization in the Roman Empire", **Settlement, Urbanization and Population**, eds. A. Bowman, A. Wilson, Oxford University Press, Oxford, 2011, s.167.

²⁶ H. Parkins, "The 'consumer city' domesticated? The Roman city in elite economic strategies", **Roman Urbanism. Beyond the Consumer City**, Ed. H. Parkins, Routledge Press, New York, 2005, s.81; Bkz.:aş.

²⁷ G. Anderson, **The Second Sophistic. A Cultural Phenomenon in the Roman Empire**, Routledge Press, New York, 1993, ss.5-7.

²⁸ Bkz.:aş.

edileceği üzere yerel elitler arasında sürekliliğe dayalı, ekonomik bir ilişki söz konusudur. Sonuç olarak, kentlerin sosyo-ekonomik ve kamusal yaşamını daha iyi anlayabilmek adına tüm bu toplumsal tabakaları ayrılmaz bir bütün olarak değerdendirmek gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BITHYNIA KENTLERİNİN TARİHSEL COĞRAFYASI, KISA TARİHÇESİ VE DİĞER ROMA EYALETLERİNDE DURUM (II-IV. yy.)

1.1. Antik Kaynaklarda Bithynia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası

Günümüzde coğrafi olarak Batı Karadeniz ile Doğu Marmara şeklinde adlandırılan bölgenin Eskiçağ'dan Yeniçağ başlarına kadar kullanılan tarihsel ismi Bithynia şeklinde olmuştur. İstanbul'un Anadolu yakası, Kocaeli, Sakarya, Yalova, Bursa, Düzce, Bolu illeri ile Zonguldak ilinin batısı, Bilecik ilinin kuzeyi ve Ankara'nın Nallıhan ilçesine karşılık gelen bölgeleri kapsayan Bithynia bölgesi Grek ve Romalı pek çok yazarın eserinde sıkça yer bulmuştur.

Kökenleri Thraklar'a dayanan, modern anlamda Rodop Dağları, Trakya ve Bulgaristan çevresinin anavatanları olduğunu anlaşılan Bithynlerin Anadolu'ya geçmeden önceki tarihleri yeterince bilinmemektedir. Buna karşın Strabon'un *Geographika* adlı eserinin VII. kitabında Bithynlerin kökeni hakkında önemli bilgiler dikkat çekmektedir. Strabon'a göre; Mysler (Maion ve Meonesler de dâhil), Phrygler (Brygiler), Mygdonlar, Bebrykiler, Maidobithynialılar, Bithynler, Thyenler ve Mariandyniler Anadolu'daki Thrak kabilelerindendir. Tuna civarında kalan Mysler (Mysialılar) dışındaki bu kabilelerden büyük bir kısmı Avrupa'yı tamamen terk etmişlerdir. Strabon'un Poseidonios'tan alıntıladığını bildiğimiz bir bilgi de bölgedeki halkların hemen hepsinin birbiriyle iç içe geçtiğidir. Bu anlamda Getae ve güneyinde kalan Bithynlerin akrabaları olarak kabul edilen Moesialılar "Hippemolgi", "Galaktophagi" ve "Abii" adlı İskit-Sarmat kabileleri ile "Bastarn" adlı Getae- Dacia kabilesi ve "Boii", "Skordiski" ve "Tauriski" gibi Kelt kabileleriyle karışmıştır²⁹.

Homeros'un ünlü destanı *Ilias*'ta geçtiği üzere Sangarios (=Sakarya) kıyılarında yerleşmiş olan Otreus ve tanrısal Mygdon halklarından

²⁹ Strab.vii.3.2; D. W. Roller, *A Historical and Topographical Guide to the Geography of Strabo*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s.348.

bahsedilmektedir³⁰. Bu anlamda bölgedeki en eski Thrak boylarının Mygdonlar olduğunu söylememiz mümkündür³¹. Gaius Iulius Solinus ise bölgenin ilk olarak Bebrykia, sonrasında Mygdonia ve Bithyn Kralından sonra Bithynia adını aldığını yazar³². Herodotos'un *Historia* adlı eserinde bölgenin adının ilk olarak Thynia ve Bithynia Thrakları şeklinde geçtiği görülmektedir³³. Anadolu topraklarına geçmeden önce Bithynialıların Thrakia'da Rhodope ve Haemos dağları arasındaki Strymon (= Struma Nehri/ Makedonya) Nehri civarında yaşadıkları ve kendilerini Strymonialılar şeklinde adlandırdıkları fakat Mysialılar ve Teukrianlar (=Troialılar) nedeniyle topraklarından sürüldükleri ve Artabanos oğlu Bassakes liderliğinde Anadolu'ya geçtikleri bilinmektedir³⁴. Hieronymos da Strymon'u geçen Thrakların daha sonra Bithynia olarak adlandırılacak olan Bebrykia'yı işgal ettikleri tarih için MÖ. 972 yılını vermektedir³⁵. Görüldüğü üzere Grek kolonistler Karadeniz ve Marmara kıyılarında koloniler kurduklarında Thrak kabileleri hâlihazırda bölgede yaşayan başlıca halklardan biri haline gelmiştir.

Rodoslu Apollonius'un ve Apollodoros'un eserlerinde Bebrykialılar ve Bithynialılar arasında bir bağ olduğunu gösteren bir yaratılış efsanesinden bahsedildiği de görülmektedir. Buna göre Bebrykosların güçlü kralı Amykos, Bithynialı su perisi Melia ile Poseidon Genethlios'un (=yeni doğanların koruyucusu) çocuğu olarak dünyaya gelmiştir³⁶. Ammianus Marcellinus, Bebrykia'nın dışında Thynia, Mygdonia ve Mariandynoi (Kaukonlar) bölgelerini içine alan bölgenin Bithynia olarak adlandırıldığını belirtir³⁷. Appianos kuruluş mitolojisine de değinerek, bazılarının söylediğine göre Bithynia'nın Zeus ve Thrake'nin oğlu olan Bithys tarafından isimlendirilebilmiş olabileceğine yer verir³⁸. Appianos, buna ek olarak, Thrakia'daki bu halkın Bithya adındaki bir nehir boyunca yaşadıklarını, fakat

³⁰ Homerosçu ilahilerde Otreus, kaleleriyle zengin tüm Phrygia'da hüküm süren bir prens olarak geçmektedir. Bkz. **Hom.h.** 106.

³¹ **Hom. II.** 3.181.

³² **Solin.** xlii.1.

³³ **Hdt.** i.28.

³⁴ **Hdt.** vii.75.

³⁵ **Hier. chron.** B972. Hemen her kaynakta geçtiği üzere Strymon Nehri Thraklar ve Makedonlar arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Bkz. **Ps.Skyl.**, 66; **Eur. Rhes.** 342; **Sen. nat.** 1; **Plin. nat.** iv.17.3; **Ptol.** iii.12.15; **Athen.** vii.300; **Solin.** ix.3.

³⁶ **Apol.Rhod.** ii.1; **Apoll. Biblit.** i.9.20.

³⁷ **Amm.** xxii.8.14.

³⁸ **App. Mithr.** 1.1.

kıtlık nedeniyle Bebrykia ülkesine gelerek, önceden yaşadıkları yer olan Bithya adına da ithafen bölgeye Bithynia dediklerini veya Bithynia ile Bebrykia adları arasında çok fark olmaması nedeniyle bu adın zamanla değişerek Bithynia halini almış olabileceğini söyler³⁹. Pomponius Mela da diğer yazarları takiben Bithynialılardan dolayı bölgenin *Bithynis* şeklinde adlandırıldığını yazar ki olasılıkla söz konusu bilgiyi edinmek için önceki eserlerden faydalanmıştır⁴⁰.

Tarihsel olarak yukarıda kısaca yer verilen Bithynia bölgesi, İstanbul'un Anadolu yakasında en kuzeyde Rhebas Nehri'nden (=Riva Deresi), güneyde Hieron'a (=Anadolu kavağı), oradan daha güney kıyıdaki Amykos (=Beykoz)'a ve son olarak da Kalkhedon'a (=Kadıköy) kadar uzanan kıyı ile doğal batı sınırına ulaşmıştır⁴¹. Fakat Roma'nın bir parçası olduktan sonra çeşitli dönemlerde Byzantion'un da Bithynia'nın idari sınırları içerisinde yer aldığı bilinmektedir⁴². Bölgenin kuzeyi, büyük oranda denize paralel ilerleyen dağlar ve dar sahil şeridinin hemen arkasındaki Pontus Euksenios ile sınırlanmaktadır. Özellikle kuzey kıyıların dağlık ve sık ormanlarla kaplı olması kentlerin de kıyı yerine iç bölgelere doğru genişlemesine neden olmuştur. Bu duruma Herakleia Pontike ve Tios kentleri istisna oluşturmaktadır ki bu kentler de kıyıya doğru genişleyen iç kentler değil başlı başına kıyı yerleşimleri olarak kurulmuşlardır. Bölgenin doğu sınırının nerede bittiği tam olarak bilinmemesine karşın genel kabul, Grek kenti olan Herakleia Pontike (=Zonguldak/ Karadeniz Ereğli) ve çoğu zaman Tios'un (=Zonguldak/ Filyos-Hisarönü) Bithynia bölgesinin içinde kaldığıdır. Fakat bu tartışmanın eskilere dayandığı çeşitli seyrüseferlerde de görülür. Pseudo-Skylaks, Tios kentinin Paphlagonların olduğunu, bu yerden sonra batıdaki Mariandynoi bölgesinde kalan Herakleia kentinin olduğunu belirtir⁴³. Herakleialı Markianos, Bithynia sınırını Billaos Nehri (=Filyos Çayı)'nin çizdiğini, fakat bazı kimselerin Parthenios Nehri (=Bartın Çayı)'nin iki bölge arasındaki sınır olarak kabul edilmesini istediklerini yazmaktadır⁴⁴. Latin kaynaklarından olan Pomponius Mela ise ilk görüşü destekler

³⁹ App. *Mithr.* i.1.

⁴⁰ Mela. ii.98.

⁴¹ İstanbul'un Anadolu yakasındaki söz konusu yerleşimler ve coğrafi unsurlar için bkz. Dion. Byz. 75-88.

⁴² Bkz.:aş.

⁴³ Ps. Skyl., 90-91.

⁴⁴ Mark.i.8.

şekilde Miletos kolonisi olan Tios kentinin Paphlagonia halkına ve topraklarına ait olduğunu ifade eder⁴⁵.

Bölgenin güneyindeki sınır da çeşitli önerilerde bulunmayı mümkün kılmaktadır. Buradaki genel kabul, yaşlı Plinius'un belirttiği gibi Asia ve Bithynia arasında sınır olan güneybatıdaki Rhyndakos (=Bursa/ Orhaneli- Adırnaz) Nehri'nden, Cenon Gallicanon (=Bolu/ Göynük), Modra/ Modrena (=Bolu/ Mudurnu) ve Gordiokome/ Iuliopolis boyunca uzanan yatay hattın güneydoğuda çeşitli nehirler ile kesiştiği noktadır⁴⁶. Yaşlı Plinius, *Naturalis Historia* adlı eserinde Syrios, Laphias, Pharnakias, Alkes, Serinis, Lilaos, Skopios ve Hieras gibi nehirlerin Bithynia-Galatia sınırını oluşturduğunu yazmaktadır⁴⁷. Bu açıdan Kytoros'a (=Kastamonu/ Gideros Koyu- Cide) kadarki sahada kalan Mariandyni toprakları ve kentlerinin Paphlagonia ve Bithynia etki sahası içinde kaldığı anlaşılmaktadır⁴⁸. Benzer şekilde Mariandyni ülkesinin parçası olarak kabul gören, Paphlagonia kökenli Kaukonlar (Lat. Cauconiatae) olarak adlandırılan halkların yaşadığı bölgenin Bithynia ve Paphlagonia-Pontus arasında çeşitli dönemlerde el değiştirdiği de kabul gören bir başka ifadedir⁴⁹.

Bithynia, Anadolu'daki diğer bölgelere göre büyük oranda sulak ve verimli bir araziyle çevrelenmiştir. Bu anlamda bölgeye hayat veren büyük nehirler Rhebas, Sangarios / Sagaris (=Sakarya) (Bkz. Levha 1a), Hypios (=Melen), Lykos, Billaos / Billis ve Rhyndakos; daha küçük nehirler ise Akheron, Kios (Askanios Hylas), Psilis, Artanes (=Şile), Lilaos (=Çayağazı), Kales (=Alaplı) ve Gallos (=Mudurnu Suyu)'tur⁵⁰. Syrium, Laphias, Pharnakias, Aesius, Bryazon, Plataneus, Areus, Aesyros ve Khrysorroas (=Altın Nehir) olarak da bilinen Geodos nehirleri de yaşlı Plinius sayesinde adını bildiğimiz diğer nehirlerdir⁵¹. Çeşitli genişlik ve uzunluklardaki bu pek çok nehrin yanında bölgede Olympos, Orminion ve

⁴⁵ Mela i.104.

⁴⁶ Plin. nat. v.142.

⁴⁷ Plin. nat. v. 43.2.

⁴⁸ Ptol. Geog.i .11.

⁴⁹ Strab. viii.3.17; Ayrıca Paphlagonia'nın Bithynia sınırında kalan Timonitis veya diğer adıyla "Gezatoriks ülkesi" olarak bilinen coğrafyanın iki bölgenin de etki alanı içinde olduğu anlaşılmaktadır. Strab. xii. 3.41.

⁵⁰ Arr. Peripl. p. eux. 17.

⁵¹ Plin. nat. v.43.2.

Argonthonion gibi ünlü dağlar da bulunmaktadır⁵². Bu dağlar arasında yer alan Olympos Dağı (=Uludağ) şüphesiz ki Eskiçağ Anadolu'sundaki en iyi bilinen dağların başında gelmektedir. Kaynaklarda Mysia Olympos'u olarak da geçen 2543 metrelik zirve yüksekliğiyle Olympos Dağı, Güneybatı Bithynia ve Kuzey Mysia'da, yani bugün Bursa ilinin güneyini kapsayan alanda yer almaktadır⁵³.

Strabon'a göre Mysia bölgesine yakınlığı nedeniyle Bithynia yerine Mysia Olympos'u olarak adlandırılan dağ, Bithynia Kralı I. Prusias tarafından kurulan kenti tanımlamak için kullanılmış (Olympos kenarındaki Prusa anlamına gelen Prusa ad Olympos) ve bir zaman sonra Prusa kentiyle birlikte kullanılır hale gelmiştir. Öyle ki Strabon'un belirttiği üzere, Olympos çevresinde yaşayanlara Olympeneli ve Hellespontoslular denilmekteydi ve bu dağın etrafında oturanların büyük bir kısmı Mysialı ve Phrygialıydı⁵⁴. Strabon'un Artemidoros'tan alıntılıdığına göre buraya önceden Olympene ülkesi denirken sonraları Mysia denilmeye başlanmıştır⁵⁵. Pomponius Mela ise yukarıdakilere ek olarak buradaki Olympos dağının aynı zamanda Mysios Dağı adıyla da bilindiği Prusa ad Olympos kentine de tıpkı Strabon'un da belirttiği gibi Olympena dendiğini açıklar⁵⁶.

Propontis kıyısında yer alan Kalkhedon (=İstanbul/ Kadıköy) ve Myrleia-Apameia veya diğer adıyla Colonia Iulia Concordia Apamea (=Bursa/ Mudanya) kenti limanları ile Kios (=Bursa/ Gemlik) ve Astakos (=Kocaeli/ İzmit) körfezleri de Bithynia'dan batıdaki limanlara gidecek veya batıdaki kentlerden ithal edilecek mallar için çok önemli bir işleve sahiptir.

⁵² **Apol. Rhod.** ii. 1177.

⁵³ K. Strobel, "Olympos [13]", **DNP 8**, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar, 2000, s.1193; Grek mitolojisinde çok önemli bir yeri olan Olympos dağının adını nereden aldığı kesin olarak bilinmemektedir. Olympos dağının etimolojisine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için Bkz. I. D. Mariolakis, E. Manoutsoglou, "The Geotectonic evolution of Olympos Mt. and Its Mythological Analogue", **Bulletin of the Geological Society of Greece XLVIII** (2), 2013, ss.577-578.

⁵⁴ **Strab.** xii.4.10.

⁵⁵ **Strab.** xii.8.1.

⁵⁶ **Mela.** i.98.

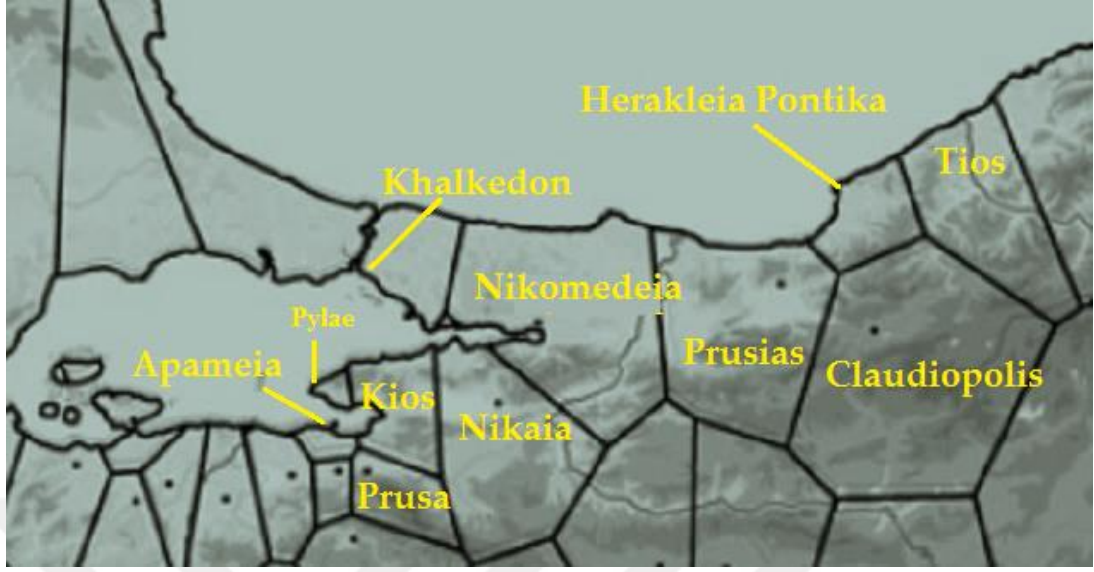
1.2. Kuruluşundan Roma Egemenliğine Bithynia Kentlerinin Kısa Tarihçesi

Çeşitli gelişmişlik ve büyüklükteki pek çok kentin bulunduğu Bithynia bölgesinde kimi kentlerin doğal zenginlikleri, kimilerinin soylu aileleri, kimilerinin ise sosyo-kültürel yönleriyle öne çıktığı bilinmektedir. Kısacası hemen her kent kendine has kentsel ve kültürel özellikler göstermektedir. Ayrıca kentlerin egemenlik alanları ve territoryumları da dönemden döneme değişebilmekle birlikte belirli sınırlara sahip oldukları bilinmektedir. Bu anlamda J. W. Hanson'un oluşturduğu *Voronei diyagramı* bölge kentlerinin olası territoryumlarına ilişkin modern bir yaklaşım getirmektedir.⁵⁷ Buna göre Bithynia'da territoryumu en geniş kentler Nikomedeia ve Claudiopolis (Krateia-Flaviopolis'le birlikte) olup, Nikaia ve diğer bölge kentleri bunların arkasından gelmektedir⁵⁸. Sınır taşlarıyla da desteklenen kimi sınırlara karşın kentlerin olası territoryumları büyük oranda tartışmaya açıktır⁵⁹. Çalışmanın daha kolay anlaşılabilmesi için kentlerin tarihlerine ve lokalizasyonlarına da ana hatlarıyla yer vermek yerinde olacaktır.

⁵⁷ *Voronei diyagramı* bir düzlemin belirli bir nesne kümesinin her birine yakın bölgelere bölünmesi için kullanılan bir grafikdir.

⁵⁸ J. W. Hanson, "The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity", **Settlement, Urbanization and Population**, eds. A. Bowman, A. Wilson, Oxford University Press, Oxford, 2011, fig.9.6.

⁵⁹ Sangarios Nehri çevresinde yer alan kimi kırsal yerleşimlerin kendi territoryumlarına da sahip olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bithynia bölgesi yerleşim yerleri, territoryumları ve demografisine ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. B. Weissowa, **Regional Economy, Settlement Patterns and the Road System in Bithynia (4th century BC- 6th century AD) Spatial and Quantitative Analysis**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Freie Universität Berlin, Almanya, 2017, passim.

Harita 1.1. Voronei diyagramına göre Bithynia kentlerinin olası territoryumları,

Kaynak: Hanson 2012, **a.g.m.**, fig.9.6

1.2.1. Nikomedeia ve Çevresi

Bithynia bölgesinin tarihi yalnızca Bithynler-Thraklar ve bölgedeki otokton halkların tarihi değil aynı zamanda ve büyük oranda Grek kolonistlerin de tarihidir. Özellikle MÖ. VIII. yy. sonu ve VII. yy. başlarında Marmara Denizi'ne gelen Megaralı kolonistler dört stratejik noktaya kentler kurmuşlardır. Bunlar batıdan doğuya, Selymbria (=İstanbul/ Silivri), Byzantion, Kalkhedon ve Astakos'tur⁶⁰. Günümüzde Kocaeli ilinin İzmit ilçe sınırları içerisinde kalan, Bithynia bölgesinin en önemli kentlerinin başında gelen Nikomedeia kenti 29°22' ve 30°21' doğu boylamları 40°31' ve 41°13' kuzey enlemleri arasında yer alır. Hieronymos'a göre, önceleri Astakos olarak bilinen kent MÖ. 711-712 yılında kurulmuştur⁶¹. Lampsakoslu Kharon'a göre ise Astakos kenti, Kalkhedonlular tarafından kurulmuştur⁶².

Erken dönemlerde Olbia adlı bir Grek kolonisi olduğu bilinen kent, Suda'ya ve Byzantionlu Stephanos'a göre Bithynia Kralı Zielas oğlu Nikomedes zamanında

⁶⁰ A. Robu, *Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin*, Peter Lang Verlag, Brüksel, 2014, ss.201-202.

⁶¹ *Hier. chron.* B711.

⁶² *FGrHist* 262 F 6.

Nikomedeia adını almıştır⁶³. Nikomedeia adının Bithynia kralı Nikomedes döneminde Astakos (=Kocaeli/ Başiskele) kenti için kullanıldığı da pek çok kaynaktan geçmektedir⁶⁴. Hieronymos ise kentteki bu isim değişikliği için MÖ. 262 yılını göstermektedir⁶⁵. Strabon'un verdiği bilgiye göre I. Nikomedes tarafından kurulan kent, Büyük İskender'in ardıllarından Lysimakhos tarafından yakılan Astakos halkının iskânına açılmıştır⁶⁶.

Ptolemaios ise Nikomedeia, Astakos ve Olbia kentleri arasında bazı koordinat farklılıkları göstermektedir (Astakos: 57°20'. 42°30', Olbia: 57°00'. 42°30', Nikomedeia: 57°30'. 42°30')⁶⁷. Bu anlamda iki kentin birbirine çok yakın olduğu fakat Nikomedeia kentinin Olbia kentinden daha geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Vali Plinius'a göre bu kentin territoryumu doğuda Sophon/ Sunonensis Gölü'ne (=Sapanca) kadar uzanmaktadır⁶⁸.

Kentin tarihindeki başlıca olay, I. Mithradates savaşı nedeniyle Roma tarafından *praefectus equitum* olarak Anadolu'ya, L. Valerius Flaccus'un yanına gönderilen C. Flavius Fimbria'nın isyana kalkışarak Flaccus'u Nikomedeia'da öldürdükten sonra pek çok kenti haraca bağlaması ve askerlerine yağmalatmasıdır. Flaccus'un sığınmış olduğu Nikomedeia da diğer bölge kentleriyle aynı kaderi yaşamış ve Fimbria'nın askerlerince yağmalanmıştır⁶⁹. Bu açıdan kentteki Hellenistik dönemden kalma zenginliklerin bir kısmının bu dönemde yitirildiği ve Roma'yla ilk ilişkilerin olumsuz şekilde başladığı anlaşılmaktadır. Bir başka Mithradates savaşında da Lucullus, Mithradates'i bulacağı düşüncesiyle Nikomedeia kentine bir filo göndermiştir⁷⁰. Mithradates'in geriye çekilmesi sonrası Lucullus, Cotta ve Triarius burada bir araya gelmiş Pontus seferini planlamışlardır⁷¹. MÖ. 63 yılında *lex Pompeia* adı verilen Cn. Pompeius Magnus'un yasal düzenlemeleri ile *provincia* örgütlenmesine gidilmiş, Nikomedeia kenti de 12 Bithynia kenti arasında

⁶³ **Suda**, s.v. Νικομήδεια. πόλις Βιθυνίας, ἀπὸ Νικομήδους τοῦ Ζήϊλα παιδός, ἐπισημοτάτου βασιλέως. ἥ καὶ Ὀλβία ἐκλήθη. **Steph. Byz.** s.v. Νικομήδεια.

⁶⁴ **Paus.** v.12.7; **SHA. Gallien.** 4.8; **Amm.** xxii.8.5; **Memn.** ccxxiv.12.1.

⁶⁵ **Hier. chron.** B262.

⁶⁶ **Strab.** xii.4.2.

⁶⁷ **Ptol.** v.1.3.

⁶⁸ **Plin. ep.** x. 41.

⁶⁹ **Strab.** xiii.1.27; **App. Mithr.** viii. 52; **Vell.** ii. 24.1; **Diod.** xxxviii.8.1; **Cass. Dio.** xxx.104.1-6

⁷⁰ **Plut. luc.** 13; **App. Mithr.** xi.76.

⁷¹ **Memn.** ccxxiv. 29.5.

gösterilmiştir⁷². II. *Triumvirlik* sırasında da Nikomedeia kenti Sextus Pompeius tarafından ele geçirilerek önemli miktarda maddi kazanç sağlanmıştır. Bu da kentin gelişimine olumsuz etki etmiş olan bir diğer olaydır⁷³.

MÖ. 29 yılında ise İmparator Augustus, Roma ve kendi adına bir tapınak yapılması için Pergamon'a ve Nikomedeia'ya izin vermiştir⁷⁴. Böylece kent, *neokoros* unvanını alarak eyaletteki imparator kültünün de merkezi olmuştur. Bithynia Krallığı'nın da başkenti olan kent, asıl büyük gelişimini diğer pek çok kent gibi Roma egemenliğinde özellikle MS. II. ve IV. yy. arasında yaşamıştır. Nikomedeia, depremlerle sürekli tahribata uğrasa da Roma İmparatorluk döneminde de gelişimini sürdürmüştür. İmparatorluk döneminde 193 yılındaki iç savaşta Severus tarafını seçerek gücünü daha da artıran kent, yine Severuslar dönemindeki Parth seferleri nedeniyle orduların ve imparatorların uğrak noktası olmuş, Gallienus döneminde Got istilasına uğramış ve Diocletianus'un yeni başkent projesiyle bölgenin en önemli kentlerinden olmuştur.

1.2.2. Nikaia

Günümüzde Bursa ilinin İznik ilçesine karşılık gelen Nikaia/ Nicaea kenti Ptolemaios'un aktardığına göre 57°00' ve 41°55' enlem ve boylamlarında bulunmaktadır⁷⁵. Tarihsel süreçte ilk olarak Helikore (=bol sarmaşıklı) adıyla bilinen bir yerleşim yeri Mysiialılar tarafından yıkılmış, daha sonrasında ise Lysimakhos tarafından yeniden kurulmuştur⁷⁶. Genel kabule göre kent ilk olarak bir Makedon kabilesi olan Bottiaia kolonisi olarak kurulmuş, ardından Helikore, Antigoneia ve son olarak Nikaia adlarını almıştır⁷⁷. Yaşlı Plinius'un aktarımına göre kentin bir dönem Olbia olarak anıldığı yazılsa da bu adın İzmit körfezinin güneyindeki bir yerleşime ait olduğu bilinmektedir⁷⁸.

⁷² C. Marek, *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien*, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern Verlag, 2003, s.63.

⁷³ *App., civ.* v.14.139.

⁷⁴ *Cass. Dio.* li. 20, 6-9.

⁷⁵ *Ptol.* v.1.14.

⁷⁶ *Arrian, Bithynika*, 11; *IK* 10.II.3.

⁷⁷ *Strab.* xii. 4.7; Buna ek olarak Herakleialı Memnon, Nikaialıların vatanlarının Phokis'e komşu olduklarını fakat onlara karşı sıkça ayaklanmaları nedeniyle vatanlarından yoksun bırakıldıklarını yazar. Bkz. *Memn.* ccxiv. 28.9; Suda'da ise Nikaia tarafında (adını Phokis'ten aldığı düşünülen) Pharnoutis adlı bir nehir aktığı belirtilmektedir. *Suda.* s.v. Νίκαια.

⁷⁸ *Plin. nat.* v.43.1.

Askania/ Ascanius Gölü kenarında kurulmuş olan bu kentin Nikaia adını nasıl aldığına dair iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki, mitolojik bir temele dayanmaktadır: Buna göre Nikaia adını Kybele ve Sangarios'un kızı olan Nikaia adlı bir Naiad'tan aldığı düşünülmektedir⁷⁹. Efsaneye göre bu periyle birlikte olan Dionysos, birlikte oldukları yere onun adını verdiği bir kent kurar ve bu nedenle kent Nikaia (=Zafer Kenti) olarak adlandırılır⁸⁰. Diğer görüş ise gerçeğe daha yakındır. Hellenistik dönemde sıklıkla rastlanan hanedan üyelerinin adlarını fethedilen ya da yeni kurulan kentlere verme geleneği nedeniyle, bu kentin de adını, Antipatros'un kızı ve aynı zamanda Lysimakhos'un karısı olan Nike'den aldığı kabul gören bir başka anlatıdır⁸¹.

Kentin Erken Hellenistik dönemdeki tarihi yeterince bilinmemektedir. Buna karşın Bithynia Krallığı'nın kurulmasıyla birlikte Nikaia kenti pek çok özelliğiyle öne çıkmıştır⁸². MÖ. 281 yılındaki Kuropedion savaşında Lysimakhos'un ölmesi neticesinde Nikaia kentinin Bithynia krallığına bağlandığı anlaşılmaktadır⁸³. Anlaşıldığı üzere Lysimakhos'un ölmesiyle birlikte oluşan otorite boşluğunda Nikaia kenti Bithynlerin kontrolüne geçtiği gibi ilerleyen yıllarda da bu boşluk Bithynia Krallığı'nın sınırlarını kolaylıkla genişletmesini sağlamıştır. Hellenistik dönemde kentin tarihindeki önemli bir diğer olay ise tüm Bithynia bölgesini de içine alan Mithradates savaşıyla ilgilidir. Savaş yıllarında Roma Senatosu tarafından Nikaia kentine gönderilen Fimbria ve Flaccus, bu kenti hareket üssü olarak kullanmış ve Mithradates'e karşı sefer hazırlığı yapmışlardır⁸⁴. Mithradates ile yapılan son savaşta da kent önce VI. Mithradates tarafından ele geçirilmiş sonrasında Romalı General Triarius'un birliklerine teslim olmuştur⁸⁵. Appianos'a göre ise kent bir diğer Romalı General Barba ve onun birliklerince alınmıştır⁸⁶. MÖ. 74 yılında Roma'ya miras olarak bırakılan Bithynia bölgesinde Nikaia yükselişe geçen önemli bir kent halini almıştır. Tıpkı Nikomedeia kenti gibi Nikaia da II. *Triumvirlik* karşısında yer alan

⁷⁹ **Memn.** xli. 4.

⁸⁰ **Memn.** xli. 4.

⁸¹ **Strab.** xii. 4.7; **Steph. Byz.** s.v. Νίκαια; **Suda** s.v. Νίκαια.

⁸² Bithynia krallığı ve krallarına ilişkin olarak bkz. J. D. Gauger, "Bithynien", **Kleines Lexikon des Hellenismus**, eds. H. H. Schmitt, E. Volgt, Harrossowitz Verlag, Weisbaden, 1993, ss.96-100.

⁸³ **IK** 10, II 3, s.2.

⁸⁴ **IK** 10, II 3, s.3.

⁸⁵ **Memn.** ccxiv. 28.8.

⁸⁶ **App. Mithr.** i.1.77.

Pompeius Magnus'un oğlu Sextus Pompeius tarafından kısa bir süreliğine ele geçirilmiştir⁸⁷. Nikaia'nın, Dion Khrysostomos'un söylevlerine de konu olan Nikomedeia ile rekabetleri bölge tarihi açısından oldukça dikkat çekicidir. 193 yılındaki iç savaşta Septimius Severus yerine Pescennius Niger tarafını tutması ve savaşı Severus'un kazanmasıyla birlikte Nikaia kenti birtakım yaptırımlara uğramıştır. III. yüzyıldaki Got istilasında kent yağmalansa da yaklaşık 75 yıl sonra Hristiyanlık tarihinin en büyük konsillerinden birisine ev sahipliği yapmıştır⁸⁸.

1.2.3. Kalkhedon ve Çevresi

Günümüzde İstanbul'un Anadolu yakasında kalan Kadıköy ilçesine konumlandırılan Kalkhedon/ Khalkedon, son yıllarda İbrahimağa Mahallesi, Haydarpaşa'da yapılan kazıların da gösterdiği üzere oldukça geniş bir alana yayılmış, önemli bir Bithynia kentidir. Söz konusu bu kent, Eusebios ve Hieronymos'a göre 23. Olimpiyatların 4. yılında yani MÖ. 685 yılında kurulmuştur⁸⁹. Kentin pek çok Marmara ve Karadeniz kenti gibi Megara kolonisi (*apoikia*) olduğu bilinmektedir⁹⁰. Hemen her kaynakta geçtiği üzere kent Megaralı Arkhias tarafından kurulmuştur⁹¹. Hesykhios, Kalkhedon kentinin adını Kalkhedon adlı nehirden veya Troia Savaşından sonra bölgeye gelen kâhin Kalkhas'tan geldiğini öne sürmektedir⁹². Khrysopolis (=Üsküdar) ile Hieron (=Anadolu Kavağı/ Yoros Kalesi) arasında kalan topraklar Kalkhedon etki sahasında kaldığı için kent arazisi genelde Khalkedonia (Χαλκηδονία) şeklinde tarif edilmektedir ve bu nedenle söz konusu yerleşimlerin bu başlık altında ele alınmasının daha doğru olacağını düşünmekteyiz⁹³. Kalkhedon biri Khrysopolis'te diğeri Phiela Körfezi (=Kanlıca) yakınında olan iki büyük limana sahiptir ki bu anlamda kentin egemenlik alanının büyüklüğü anlaşılabılır⁹⁴. Öyle ki Lampsakoslu Kharon'un Astakos'un Kalkhedonlularca kurulduğu bilgisini vermesi ve Ptolemaios'un Bosporos'un (=İstanbul Boğazı) Karadeniz kıyısından Hypios Nehri (=Melen) ağzına kadarki bölgenin Kalkhedon egemenliğinde olduğunu

⁸⁷ App. Civ. v.14.139.

⁸⁸ Bkz.:aş.

⁸⁹ Eus. chron. ii, 85-87; Hier. chron. B685.

⁹⁰ Thuk.iv. 75.

⁹¹ Mela. i.101; Strab. vii.62.2; xii.4.2.

⁹² FGrHist 390 F 1.20-21.

⁹³ Xen. An. vi.6.37; Xen. hell. i.1.22.; Dion. Byz. 48, 92, 103; Suda. s.v. Χαλκηδόνιοι.

⁹⁴ Dion. Byz. 100, 108.

belirtmesi Kalkhedon'un MÖ. V.-VI. yy. dolaylarında doğuda ve güneyde Kocaeli yarımadasının dışına kadar yayıldığını gösterir⁹⁵.

Kentin kuruluş aşamalarına da atıfta bulunan Herodotos'un eserinde geçen bir pasajda, bölgeye gelen Megabazos adlı bir Pers komutan, Byzantion civarında iken karşı tarafta bulunan Kalkhedon'un Byzantion'dan 17 yıl önce kurulduğunu öğrenince, Kalkhedon'u kuran kolonistlerin Byzantion gibi daha cazip bir konuma yerleşmek yerine Kalkhedon'u kurmuş olmalarının nedenini anlayamaz ve hicvedici bir dille Kalkhedonluların bu kararı verdiklerine göre kör olduklarını söyler⁹⁶. Yaşlı Plinius da Kalkhedon kentinin ilk olarak Prokerastis, ardından Kolpusa ve ondan sonra da "Körler Ülkesi" olarak adlandırıldığını belirtir⁹⁷. Bu bilgiden ve sonraki tarihi kaynaklardan da hareketle Kalkhedon'un Byzantion kadar verimli ve stratejik bir yerde olmadığı anlaşılmaktadır. Kalkhedon kentinin erken dönemlerinde, Perslere karşı politik ve askeri olarak organize hareket etmek için kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olduğunu ve Atina vergi listesine göre MÖ. 453'ten MÖ. 435 yılına kadar birliğe çeşitli ödemeler yaptığı görülmektedir⁹⁸.

MÖ. V. yy. son çeyreğinde Byzantion ve Kalkhedonluların Thraklardan destek alarak Bithynialılara karşı büyük bir savaş başlattığı ve bu savaşta bölge halkının topraklarını yağmaladıkları, küçük yerleşim yerlerinin çoğunu kuşattıklarını ve Sicilyalı Diodoros'un deyimiyle bu topraklarda zulmü aşan işler yaptıkları bilinmektedir. Öyle ki, bu savaşlar sırasında kadın ve çocuklar dâhil esir alınan herkes kılıçtan geçirilmiştir⁹⁹. Bu olaydan birkaç yıl sonra, Atinalıların Spartalılarla olan savaşında Atina'nın gönderdiği bazı generaller Khrysopolis kentine gelerek burayı tahkim etmişler, Karadeniz'e geçecek gemilerden vergi almışlar ve kente bir birlik bırakmışlardır¹⁰⁰. Ayrıca Kalkhedon ve Byzantion da bu dönemde Atinalıların kuşatması altına girmiştir¹⁰¹. Atina ve Sparta arasında birkaç defa el değiştiren Byzantion ve Kalkhedon, Atinalı General Epameinondas'ın seferi sonrası Atina'ya karşı birleşmiş ve onun tahıl gemilerine el koyarak Atina egemenliğine

⁹⁵ **FGrHist** 262 F6; **Ptol.** v.1.11.

⁹⁶ **Hdt.** iv.144.

⁹⁷ **Plin. nat.** v.149.

⁹⁸ **ATL.** 260, 270, 277-278.

⁹⁹ **Diod.** xii.82.1.

¹⁰⁰ **Xen. hell.** i.1.22; **Diod.** xiii.62.2-3.

¹⁰¹ **Xen. hell.** i.3.2; **Diod.** xiii.66.1-4.

başkaldırmışlardır¹⁰². Polyainos, *Strategamata* adlı eserinde Byzantion ve Kalkhedon kentleri arasında da bir savaş olduğundan bahseder¹⁰³.

Komşu yerleşim yeri Khrysopolis (=Altın Kent) günümüzdeki ismiyle Üsküdar, Bithynia bölgesinde, Kalkhedon yakınlarında yer alan ve kıyıya doğru uzanan yüksek bir ova üzerinde kurulmuştur¹⁰⁴. Byzantionlu Dionysios'un aktardığına göre, kentin adına ilişkin iki farklı görüş mevcuttur: bir görüşe göre Pers egemenliği sırasında şehir devletlerinden toplanan vergilerin burada toplanmasından dolayı, diğer görüşe göre ise, Khryseis ve Agamemnon'un oğlu Khrysos'un mezarı burada olduğu için buranın Khrysopolis adını aldığı düşünülmektedir¹⁰⁵. Ephoros ve Sicilyalı Diodoros'tan öğrendiğimize göre Khrysopolis kenti Kalkhedonlulara aitti¹⁰⁶. Bu anlamda kentin adında polis kelimesi yer alsa da Khrysopolis'in Kalkhedon'a bağlı küçük bir yerleşim yeri olduğu, Atina ve Roma tarafından da bir tür gümrük istasyonu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hellenistik dönemde Bithynia Krallığı tarafından kuşatılan Kalkhedon, önce Kuzey Birliği'nde yer almış, MÖ. III. yy. sonlarında Aitolia Birliği'yle bir ittifak kurmuş ve Bithynia'nın Roma'ya bırakılması neticesinde Roma hâkimiyetini tanımıştır¹⁰⁷. Kalkhedon kenti bu dönemde Mithradates ve Roma ordularının savaşlarına da sahne olmuştur¹⁰⁸. Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde Bithynia kentleri arasında sayılan ve *civitas libera* statüsü de alan Kalkhedon kenti, MS. I. ve II. yüzyıllarda ekonomik ve kültürel anlamda büyük gelişmeler göstermiş ve bölge kentleri arasındaki önemini korumuştur.

1.2.4. Kios-Prusias ad Mare

Günümüzde Bursa'nın Gemlik ilçesine konumlandırılan Kios veya sonraki adıyla Prusias ad Mare (=Deniz kıyısındaki Prusias), Hieronymos'a göre MÖ. 627

¹⁰² P. Garnsey, *Famine and Food Supply in the Graeco- Roman World. Responses to Risk and Crisis*, Cambridge University Press, New York- Melbourne, 1993, s.142-143.

¹⁰³ Polyainos, 6.25; Bu olayın Byzantion'un yayılcı tutumuyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bkz. Demosthenes 15.26.

¹⁰⁴ Dion. Byz. 109.

¹⁰⁵ Dion. Byz. 109.

¹⁰⁶ FGrHist 70 F83.

¹⁰⁷ Pol. xv.23.8-9; Plut. mor. 302e-303a.

¹⁰⁸ Memn.. FGrHist F 1.27.7

yılında kurulmuştur¹⁰⁹. Arganthonion Dağı etekleriyle Kios Körfezi olarak bilinen kıyılar arasında kurulmuş olan kent, gerek bereketli toprakları gerekse de iç bölgelerden gelen mallar için liman görevi görmesi nedeniyle Eskiçağ Tarihi boyunca dikkat çeken bir yerleşim yeri olmuştur. Hakkında çeşitli efsanelerin ve tarihi kayıtların olduğu kentin erken dönemleri genel olarak belirli mitler üzerine kurulmuştur. Kentin kuruluş efsanesi de Rodoslu Apollonios'un *Argonautika* eserinde geçen (olasılıkla bir zamanlar büyük oranda tarihi bir gerçeklik olan fakat zamanla efsane haline gelen) bir anlatıya dayanmaktadır. Buna göre, Herakles ile Hylas'ı arayan Eilatus oğlu Polyphemus, Mysia'da Kios Nehri'nin denize ulaştığı yerde, nehirle aynı adı taşıyan kenti kurmuş ve burada kral olarak hüküm sürmüştür¹¹⁰. Strabon'a göre ise kent, adını Argonatlardan biri olan Kios'tan almıştır¹¹¹.

Bu efsaneden sonra kentin adına, MÖ.454 yılına tarihlendirilen Atina vergi listesi'nde rastlanmaktadır¹¹². Bu bilgiden hareketle, Kios'un Attika-Delos Deniz Birliği içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Perslerin Phrygia Satrapı Ariobarzanes (Farsça: Ariyaubrdhna) döneminde Kios kenti, bu satraplıktaki en önemli kentlerden biri olmuştur. Ariobarzanes'in bu kentte yaşadığı ve bir süre sonra "Kioslu Ariobarzanes" şeklinde dahi anıldığı bilinmektedir¹¹³. MÖ. V.- IV. yüzyıllardaki siyasi mücadele hakkında bilgi veren *Hellenika Oxyrhynkhia* papirüslerine göre, Sparta Kralı Agesilaos'un Anadolu'ya düzenlediği sefer sırasında, Pers egemenliği altında yaşayan Kios ve diğer Mysia kentlerinin işgale destek vermeleri ve Olympos Dağı yakınlarında ona zarar vermeleri nedeniyle Paphlagonia Kralı Gyes ordusunu 10 gün Kios'ta tutmuş ve kenti cezalandırmıştır¹¹⁴. Perslerin Phrygia Satraplığı sırasında kentin yöneticilerinden ilki, hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığımız I. Mithradates'tir ¹¹⁵. Onun ölümünden sonra sırasıyla I. Ariobarzanes (MÖ. 387-363/2), II. Ariobarzanes (MÖ. 364/2- 337) ve II. Mithradates (MÖ.337- 302) kentin

¹⁰⁹ Hier. *chron.* B627.

¹¹⁰ Apol.Rhod. i. 1320-1350; Apollod. i.9.19; Hyginus, *Fabulae* 14.4.

¹¹¹ Strab. xii.4.3.

¹¹² ATL. 259.

¹¹³ Xen. *hel.* i.4.7.

¹¹⁴ Hel.Oxy.22.3.

¹¹⁵ Diod. Sic. xv.90.

yöneticisi olmuştur¹¹⁶. Büyük İskender'in ardılları döneminde kent, Antigonos'a bağlı olmakla birlikte doğulu bir prens olan II. Mithradates'in kontrolüne girmiş ve Myrleia kenti ile birlikte 35 yıl boyunca bu kişinin yönetiminde kalmıştır¹¹⁷.

Hellenistik dönemde Demetrios'un oğlu Philippos tarafından, müttefiki olan Aitolia Birliği'ne üye olmasına karşın halkı köle olarak satılan ve yakılıp-yıkılan Kios kenti¹¹⁸, Bithynia Kralı Prusias'a verilmiş o da kendi adına ithafen kente Prusias, Myrleia kentine ise eşinin adı olan Apameia adını vermiştir¹¹⁹. Bu dönemde Roma Senatosu da Kios kentiyle doğrudan ilgilenmiştir. Philippos'un Roma'ya teslim olması sonrası senato, çıkardığı bir *senatus consultum* ile kentin bağımsızlığı ve yeniden inşası konusundaki talepleri Kral Prusias'a iletmışlerdir¹²⁰. Strabon'un belirttiğine göre Romalılarla savaşından kaçan Kartacalı Hannibal de bu kente sığınmıştır¹²¹.

Bithynia Krallığı'nın MÖ. 74 yılında Roma Cumhuriyetine bırakılmasıyla birlikte Roma egemenliğine giren Bithynia kentleri başlangıçta bu durumu kabul etmemiştir. Fakat Roma'nın bölge kentlerini askeri olarak da işgal etmesi ve Romalı General Triarius'un Kios-Prusias ad Mare kentine varması üzerine doğrudan Roma egemenliğini tanıyarak Pontus askerlerini kentten kovmuştur¹²². Bu tarihten sonra Roma egemenliğinde yaşayan kent, Septimius Severus ve Pescennius Niger arasındaki mücadele sırasında da savaşın merkezlerinden birisi olmuştur¹²³. Diğer pek çok Bithynia kenti gibi Got istilasına uğrayan kent, sonraki dönemlerde Hristiyanlık Konsil listelerinde adına rastlanan bir yerleşim halini almıştır.

1.2.5. Prusa ad Olypnum

Bithynia bölgesinde adına rastladığımız bir diğer kent ise günümüzde Bursa il merkezine konumlandırılan, Uludağ eteklerindeki Prusa kentidir. Prusa ad Olypnum (Προῦσα, Προῦσα πρὸς Ὀλύμπῳ τῇ ὄρει) kenti için Ptolemaios 57°00' ve 41°40'

¹¹⁶ **Diod. Sic.** xv.90,3; xvi. 90.2.

¹¹⁷ Gelecekte Pontus krallığını kuracak ailenin de lideri sayılan Mithradates, Diadokhlar arasındaki güç mücadelesinde Kassandros tarafını tutacağını düşündüğü için Antigonos tarafından MÖ. 302 yılında Kios kenti yakınlarında öldürülmüştür. Bkz. **Diod. Sic.** 20.111.1.

¹¹⁸ **Pol.** xviii. 3.1.

¹¹⁹ **Strab.** xii. 4.3.

¹²⁰ **Liv.** 33.30; **Pol.** xviii. 44.1.

¹²¹ **Silius Italicus, Punica.** 13.863; **Strab.** xii.4.3.

¹²² **App. Mithr.** xi.77; **Memn.** ccxxiv.28.7.

¹²³ **Cass.Dio.** 75.6.

koordinatlarını vermektedir¹²⁴. Strabon, Mysia eteklerinde kurulmuş olan bu kentin iyi idare edildiğini belirtmiştir ki bu da kentin idari yapısının güçlü olduğunu göstermektedir¹²⁵. Kentin kuruluşuna ilişkin bilgilerimiz muğlaktır: Strabon, Prusa ad Olympum’u I. Prusias’ın kurduğunu, Plinius Secundus (Yaşlı) ise kenti Kartacalı Hannibal’in kurduğunu yazmıştır¹²⁶. Plinius, ayrıca kentin Olympos Dağı nedeniyle “Olympea” şeklinde adlandırıldığına da değinir¹²⁷. Byzantionlu Stephanos da muhtemelen Strabon’dan yararlanarak kentin kurucusunun Kyros’la savaştığını Prusias olduğunu söyler¹²⁸. Arrianus da benzer şekilde Prusa ad Olympum kentinin Kral Nikomedes’in babası Prusias Monodontos (tek-dişli) tarafından kurulduğunu belirtir¹²⁹.

Kentin tarihindeki bir başka önemli olay ise MÖ. II. yüzyılda Anadolu’ya göç eden Galatlarla ilgilidir. Orta Anadolu’da bir devlet kuran Galatların Selevkos Kralı III. Antiokhos tarafında Roma’ya karşı savaşmaları sonrası Romalı Consul Manlius Vulso, Galatia seferine çıkmıştır¹³⁰. Galat Kabilelerinden Tolistoboglar Olympos Dağı’na, Tektosaglar ise Magaba Dağı’na (=Ankara/ Elmadağ) çıkarak arazi şartları nedeniyle galip geleceğini düşünmüşler, fakat savaş sonucunda pek çoğu öldürülmüş ve esir edilmiştir¹³¹. Hellenistik dönemde büyük oranda sessiz kalan kent, Roma egemenliğiyle birlikte yükselişe geçmiştir. Roma’ya miras bırakılmasına karşın, diğer kentlerde de olduğu gibi Prusa kenti de MÖ. 72 yılında Romalı General Lucullus’un birliklerince işgal edilerek Roma egemenliğini tanımıştır¹³². H. Fernoux’a göre, Prusa ad Olympum kenti, birkaç önemli geçiş noktasında olmasının yanında Phrygia Epiktetos bölgesinin karşısında ileri karakol işlevini görmesi için

¹²⁴ **Ptol.v.1.14.**

¹²⁵ **Strab. xii.4.3.**

¹²⁶ **Strab. xii.4.3.; Plin. nat. v. 43.1.**

¹²⁷ **Plin. nat.v. 40.1.**

¹²⁸ Προῦσα, τῆς Προυσιάδος διαφέρει. ἡ μὲν γὰρ Προυσιάς Βιθυνίας ἀπὸ Προυσίου τοῦ Ζιήλα τοῦ Βιθυνῶν Βασιλέως, ἡ Κίος πρότερον ὀνομασθεῖσα, ἥς ὁ πολίτης Προυσιεύς. ἡ δὲ Προῦσα καὶ αὐτὴ μὲν πόλις μικρὰ Βιθυνίας, κτίσμα Προυσίου τοῦ πρὸς Κῦρον πολεμήσαντος. ταῦτες τὸ ἐθνικὸν Προυσαεύς, ὡς τῆς Νύσας Νυσαεύς. **Steph.Byz. s.v. Προῦσα.**

¹²⁹ **FGrHist 156 f29.**

¹³⁰ **Liv. 39.6.**

¹³¹ **Flor. epit. i.27.5; App. Syr.7.42.**

¹³² D. Magie, **Roman Rule in Asia Minor (RRAM)** I, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1950, s.331.

kurulmuş olmalıdır¹³³. Kentin kuruluş yıllarından kalma, *in situ* olarak ele geçirilmiş bir kararnamede danışma meclisi ve halk meclisinin uyum içinde olduğu görülmektedir¹³⁴.

Roma İmparatorluk dönemi kaynaklarında adına yeterince rastlanmayan Prusa ad Olympum, kentin en ünlü kişilerinden birisi olan hatip Dion Khrysostomos'un merkezinde olduğu bazı siyasi olaylar neticesinde Bithynia Valisi Plinius'un mektuplarında yer almıştır¹³⁵.

İmparator Valerianus döneminde büyük kısmını İskitlerin oluşturduğu Borani, Carpi, Urugundi gibi Sarmat Halkları ve Gotların istilasından etkilenen kentin tarihini ilgilendiren bir başka olay ise Sozomenos tarafından aktarılmıştır. Geç Antikçağ'da Hunların Roma İmparatorluğuna karşı düzenlediği seferlere katılan *Scirii* adlı Germen halklarından esir edilenlerden köle olarak satılamayanların Prusa ad Olympum kenti ve çevresine yerleştirildiği anlaşılmaktadır¹³⁶. Roma egemenliğinde ve sonrasında da önemli bir konumda bulunan kent, *Tabula Peutingeriana* gibi Geç Antikçağ güzergâh haritalarında görünen bir yerleşim olmuştur¹³⁷.

1.2.6. Caesarea-Germanike

Günümüze kadar kesin olarak lokalizasyonu yapılamayan Caesarea-Germanike kentinin, arkeologlar tarafından 2010 yılında yapılan kapsamlı incelemelerde Bursa il sınırları içinde yer alan Trilye ile Eşkel arasındaki kıyıda yer alan Kapanca Limanı çevresinde bulunduğu tezi öne sürülmüştür¹³⁸. Numizmatik buluntular ise kentin lokalizasyonunu oldukça zorlaştırmaktadır. Kent sikkelerinin birinde OAYMPIOC (Olympos) kelimesinin geçiyor oluşu kentin Olympos Dağı

¹³³ H. L. Fernoux, *Notables et élites des cites de Bithynie aux époques hellénistique et romaine (IIIe siècle av. J.-C. – III e siec leap. J.-C.)*. Essaid'historie sociale, Lyon, 2004, **a.g.e.**, 39.

¹³⁴ L. Robert, *Études anatoliennes: Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure* (Études orientales publiées par l'Institut français d'archéologie de Stamboul sous la direction de M. Albert Gabriel, fasc. V), E. De Boccard, Paris, 1937, No.3-4; ss. 227-235.

¹³⁵ F. K. Dörner, "Prusa ad Olmypum", **RE** XXIII 1, eds. G. Wissowa vd, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1957a, ss.1079-1081.

¹³⁶ Sozomenos bu halkların çeşitli bölgelere yerleştirildiklerini ve söz konusu topluluğun pek çoğunu Olympos Dağı çevresindeki vadilerde ve tepelerde tarımla uğraştığını, ekip biçtiklerini gördüğünü kaydeder. Bkz. **Soz.** ix.5.

¹³⁷ **Tab. Peut.** TUR6 (Bkz. Levha 1b).

¹³⁸ M. Şahin, vd., "Der Hafen von Kapanca: Eine Neuer Vorschlag zur Lokalisation ders Stadt Caesarea Germanika", **Olba** XIX, 2001, s. 203.

yakınlarında aranmasına neden olmuş, C. Marek gibi araştırmacılar kentin deniz kıyısında olmadığını, Prusa ad Olympum ve Apameia kentleri arasında kaldığı tezini öne sürmüştür¹³⁹. F. W. Hasluck ise bu yerleşimin Prusa ad Olympum ve Apollonia ad Rhyndacum arasında kalan, olasılıkla Bursa/ Tahtalı köyü civarında yer aldığını buna karşın Trilye’de de bir limanı olduğunu önermektedir¹⁴⁰. Kentin diğer sikkeleri dikkate alındığında ise kentin deniz kıyısında yer almış olabileceği görüşü daha gerçekçi görülmektedir. Limanda demirlemiş gemi arka yüz betimi veya bir başka sikke arka yüzündeki iki adet gemi betimlemesi gibi detaylar, kentin denize kıyısı olduğunu göstermektedir.

Kentin konumuna ilişkin antikçağ yazarları da farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Anadolu’nun hemen her bölgesini gezmiş olan ve pek çok bilgi edindiğimiz Strabon, *Geographika* adlı eserinde Caesarea-Germanike kentine yer vermemiştir. Romalı yazar Plinius Secundus’a göre, Caesarea-Germanike kenti, Apameia ve Daskyleion kentleri arasında yer almaktadır¹⁴¹. Ptolemaios’a göre ise, Nikomedeia ve Prusa ad Olympum kentleri arasındadır¹⁴². Hierokles’in *Synekdemos* adlı eserinde kentin konumu Prusa ad Olympum ve Apollonia ad Rhyndacum kentlerinin arasında gösterilmektedir¹⁴³.

Kentin tarihinin çok eskilere dayanmadığı aksine Roma İmparatoru Augustus döneminde kurulmuş olduğu, MS.17 yılında Bithynia bölgesine gelen Nero Claudius Drusus veya daha çok bilinen adıyla Germanicus tarafından da Caesarea Germanike (Καيسάρεια Γερμανική) şeklinde bir adlandırmaya gidildiği yaygın olarak kabul gören görüştür¹⁴⁴. Kent sikkelerinde “ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΤΙΣΤΕ (=Kentin kurucusu Germanicus Caesar)” şeklindeki lejantların olması da bu görüşü destekler niteliktedir¹⁴⁵.

¹³⁹ Bkz. Marek 2003, a.g.e., Karte IV.

¹⁴⁰ F. W. Hasluck, *Cyzicus. Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjacent to It, with the Towns of Apollonia ad Rhyndacum, Miletupolis, Hadrianutherae, Priapus, Zeleia, Etc.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910, s.66.

¹⁴¹ Plin. *nat.* v. 143.

¹⁴² Ptol, v. 1. 14.

¹⁴³ Hierokles, 693,1.

¹⁴⁴ A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Clarendon Press, Oxford, 1998, ss.163-164.

¹⁴⁵ Jones 1998, a.g.e., s.164.

Mevcut bilgilerimiz ışığından kentin tarihinde önemli olaylar görülmemesine karşın, kentin MS.193 yılındaki iç savaşta Pescennius Niger tarafını tutması, III. yüzyılın son çeyreğinde Got istilasına uğraması, Caesarea-Germanike kenti ve bölge tarihi açısından önemli bir olay olarak dikkat çekmektedir¹⁴⁶. Fakat kent sikkelerinin I. Valerianus dönemine (MS. 253- 260) kadar basılmaya devam ettiği bilinmektedir.

1.2.7. Apameia-Colonia Iulia Concordia Apamea

Günümüzde Bursa'nın Mudanya ilçesine karşılık gelen Apameia, Roma kolonisi unvanına sahip olan önemli bir liman kentidir. Ptolemaios tarafından 56°40'. 41°55' şeklinde koordinatları verilen Apameia kenti, Kios, Kyzikos ve Prusa kentlerine yakınlığı nedeniyle Bithynia açısından da önemini korumuş olan bir yerleşim yeridir¹⁴⁷. İlk olarak Brylleion şeklinde kaynaklarda geçen kentin, Atina Vergi Listesinde vergi veren kentler arasında gösterilmesi nedeniyle Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁸. Bir süre sonra Mryleia olarak adlandırılan kent, Pers egemenliği döneminde Kios kentiyle birlikte yaklaşık 100 yıl boyunca Mithradates soyundan gelen kimselerce yönetilmiştir¹⁴⁹.

Kenti, Ionia bölgesindeki Kolophon (=İzmir/ Menderes) kentinden gelen kolonistler kurmuştur ve kimi kaynaklarda Kolophonluların Myrlea'sı olarak da anılmıştır¹⁵⁰. Apameia kenti kuruluşundaki bu farklılık nedeniyle diğer Bithynia kentlerine göre kendine özgü bir aşamadan geçmiştir. Byzantionlu Stephanos'a göre kentin adı bölgeye gelen Kolophonluların lideri ve kentin *ktistes*'i de olduğu anlaşılan Myrlos'tan gelmektedir¹⁵¹. Strabon, Menekrates'in Hellespontos'un çevresini anlattığı eserinde, Myrleia bölgesinin Halizonlar kabilesi tarafından işgal edilmiş olan bir bölge olduğundan bahsettiğini yazmaktadır¹⁵². Bu açıdan bölgenin batı kıyılarında da Kolophonlular ile Bithynia Trakları ve Halizonlar gibi Kuzeyli halkların olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak Apameia kenti yakınlarında

¹⁴⁶ Antik kaynaklara hiçbir şekilde yansımamış olsa da Caesarea-Germanike kentinin Pescennius Niger adına bastığı sikkeler değerlendirildiğinde, bu kentin Syria'daki Antiokheia kentinden sonra Niger'e propaganda anlamında en çok destek veren kent olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁷ Ptol.v.1.4.

¹⁴⁸ ATL. 279, 287.

¹⁴⁹ Diod. xx.111.1.

¹⁵⁰ Plin. nat. v.40; Mela 1.99; Steph. Byz. s.v. Μύρλεια; Ayrıca bkz. Roller 2018, a.g.e., s.719-720.

¹⁵¹ Steph. Byz. s.v. Μύρλεια.

¹⁵² Strab. xii.3.22.

Triglia (=Trilye), Elegmoi (=Kurşunlu) ve Burgaz gibi çeşitli yerleşim yerlerinin de olduğu bilinmektedir¹⁵³.

Kios kentiyle paralel bir tarihsel süreçten geçen Apameia, MÖ. 202'de Makedon Kralı V. Philippos'un genişlemeci politikası nedeniyle ona savaş ilan eden kentlerin yanında yer almıştır¹⁵⁴. Yapılan savaş sonucunda büyük oranda yıkılan kent, bu savaşta Philippos'u destekleyen Bithynia Kralı Zielas/ Ziaelas oğlu Prusias'a verilmiştir¹⁵⁵. Byzantionlu Dionysios'un *anaplous Bosporou* adlı eserinde bahsettiği, günümüzde İstanbul'un Sarıyer ilçesindeki Garipçe adlı köye konumlandırılan Myrleion adlı bir yerleşim yerinin muhtemelen yukarıdaki olay neticesinde Myrleia'dan sürgün edilenlerce iskân edildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁶.

Kral I. Prusias döneminde, Hellenistik dönemin popüler uygulaması olan fethedilen kentin adını değiştirme uygulamasını bu kent için de kullanmıştır. Kios kentine kralın adı olan Prusias, Myrleia kentine ise Kraliçe Apama/Apameia adına ithafen Apameia adı verilmiştir¹⁵⁷. MÖ.74 yılında Roma'ya miras bırakılan Bithynia bölgesi kentleri, Roma egemenliğini doğrudan kabul etmemiş ve Romalılarla silahlı çatışmaya girmişlerdir. MÖ. 72 yılına gelindiğinde kent Romalı General C. Valerius Triarius deniz yoluyla Apameia'ya gelmiş ve kenti kanlı bir şekilde almıştır. Tapınağa sığınan yerel halk zorla tapınaktan çıkartılmış ve köle yapılmıştır¹⁵⁸.

Yazıtlar ve sikkelerden öğrendiğimiz üzere MÖ. I. yüzyıldaki Roma egemenliği sonrası Colonia unvanı verilen ve Colonia Iulia Concordia Apamea adını alan kent, bu yönüyle diğer Bithynia kentlerinden ayrılmıştır¹⁵⁹. Sonrasında Vali Plinius mektupları ve Dion Khrysostomos'un söylevlerinde karşımıza çıkan kent MS. 257 yılında Got istilasına uğramış ve bir süre sonra tarihsel önemini kaybetmiştir¹⁶⁰.

¹⁵³ **IK** 32, ss.47-83; Hascluk 1910, **a.g.e.**, ss.58 vd.

¹⁵⁴ **RRAM** I, s.103.

¹⁵⁵ **Strab.** xii.4.3; **DFGHist III** 72, s.51.

¹⁵⁶ **Dion. Byz.** 82.

¹⁵⁷ **Strab.** xii.4.3.

¹⁵⁸ **App. Mithr.** 11.77.

¹⁵⁹ **IK** 32, ss.13-14.

¹⁶⁰ **IK** 32, s.18.

1.2.8. Prusias ad Hypium

Roma İmparatorluk dönemi ile büyük gelişim gösteren bir başka kent, günümüzde Düzce ili Konuralp Mahallesi'nde yer alan ve Ptolemaios'ta 58°30' ve 42°35' koordinatları verilen Prusias ad Hypium yani Hypios Nehri Kıyısındaki Prusias'tır¹⁶¹. Herakleia Pontike (=Karadeniz Ereğlisi) kentinin de kurucusu Megaralı kolonistler ile onların içinde yer alan Boetialılar veya onların meydana getirdiği Herakleialılar tarafından kurulan kent, Hellenistik döneme kadar Kieros adıyla anılmıştır¹⁶². Erken dönemlerine dair çeşitli buluntular dışında yeterli bilginin olmadığı kent ve çevresi, ilk olarak Rodoslu Apollonios'un *Argonautika* adlı eserinde geçmektedir¹⁶³. Sikke katalogları incelediğinde tıpkı Hypios gibi Kieros'un da bir nehir olduğu görülmektedir¹⁶⁴. Tam kuruluş tarihi bilinmeyen kentin MÖ. V.-IV. yy. arasında kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. Psuedo-Skymnos'ta "Hypios Nehri'nden içeride Prusias kenti bulunur" ifadesi geçerken yaşlı Plinius ise Prusias kentinden "Hypios Dağı eteğindeki Prusa" şeklinde bahseder¹⁶⁵. Byzantionlu Stephanos'un Herakleialı Nymphis'ten yaptığı alıntıya göre, Prusias kenti yakınlarında Hypia adı verilen bir dağ vardır¹⁶⁶. Bu bilgilerden hareketle, bölgede Hypios veya Hypia adını taşıyan bir dağın da olduğu anlaşılmaktadır. Uzun yıllar Herakleia egemenliğinde kalan Kieros veya sonraki adıyla Prusias ad Hypium kenti, MÖ. III. yy. başlarında I. Zipoites döneminde kısa bir süre Bithynia kontrolüne girmiş, Kral I. Prusias'ın MÖ. 185 yılındaki seferi ile de resmen Bithynia Krallığı'na bağlanmıştır¹⁶⁷. Kentin adı da Kral I. Prusias'a ithafen *Prouσίας προς Hypion* yani "Hypios kıyısındaki Prusias" olacak şekilde değiştirilmiştir¹⁶⁸.

Tıpkı diğer Bithynia kentleri gibi Prusias kenti de MÖ. 74 yılında Roma'ya miras bırakılmış, MÖ. 72'de de Romalı Consul ve bölgeye Vali olarak atanan

¹⁶¹ Ptol.5.1.13.

¹⁶² L. Robert, *A Travers l'asie mineure*. Ecole Francaise D'athènes, Paris, 1980, s.61; *IK 27*, ss.1-3

¹⁶³ Apoll. Rhod. ii, 795.

¹⁶⁴ Hypios adının Büyük Melen Nehri'ne, Kieros adının ise Büyük Melen Nehri'nin bir kolu olan Küçük Melen Nehri'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶⁵ Ps.Skym.976; Plin. nat. v.43.1

¹⁶⁶ Steph.Byz. s.v. "Υπιος; FGGrHist III Nr.432, Frg.2.

¹⁶⁷ Memn. xxvii, 1-2.

¹⁶⁸ Memn. xxvii, 1-2; Marek 2003, a.g.e., s.78.

Marcus Aurelius Cotta'ya teslim olmuştur¹⁶⁹. Prusias, MÖ. 63 yılında *lex Pompeia* ile Roma'nın Bithynia Eyaleti'ndeki 12 kentten birisi olmuştur¹⁷⁰. Bilinen en erken tarihli sikkesi Titus Flavius Vespasianus'un imparatorluğu döneminde (MS. 69-79) Bithynia valiliği yapmış olan Marcus Plancius Varus'un valiliği altında darp edilmiştir¹⁷¹.

Prusias ad Hypium kenti, MS. 193-235 yılları arasında Severus hanedanının egemenliği dönemindeki Parthia seferleri nedeniyle sıklıkla İmparatorları ve Roma Lejyonlarını ağırlamıştır¹⁷². Mevcut buluntular ve bilgilere göre Got istilasına uğradığına dair bir bilgimiz olmasa da Prusias ad Hypium kenti, dönemin İmparatoru Gallienus zamanında son kez sikke basmış ve bu tarihten sonra yalnızca konsillere piskopos gönderen bir kent halini almıştır¹⁷³. Propontis kıyısındaki Bithynia kentlerine göre daha sakin bir tarihe sahip olan Prusias ad Hypium kenti, Roma İmparatorluğu'nun en güçlü dönemlerinde zenginleşmiş, krizlerin ve gerilemelerin başladığı dönemde de günden güne zayıflamıştır¹⁷⁴.

1.2.9. Bithynion-Claudiopolis

Bolu il merkezindeki Arkeoloji Müzesi civarına konumlandırılan Bithynion/Bithynium kenti, Ptolemaios tarafından 59°20' ve 42°45' koordinatları ile gösterilmiştir¹⁷⁵. Mariandyni bölgesinde kurulmuş olan Bithynion kentinde yaşayanlar, Pausanias'a göre Mantinea'daki Arkadialıların soyundan gelmektedir¹⁷⁶. Bu da kent nüfusunda Grek kökenli kimselerin olduğunu ispatlar niteliktedir. Fakat ortak görüş Bithynion kentinin Bithynia Kralı I. Prusias tarafından bir şehir haline getirildiğidir¹⁷⁷.

¹⁶⁹ Robert 1890, **a.g.e.**, s.61; F. K. Dörner, "Prusias ad Hypium", **RE** XXIII 1, eds. G. Wissowa vd, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1957, passim.

¹⁷⁰ Marek 2003, **a.g.e.**, s.63.

¹⁷¹ **IK** 27, s.4.

¹⁷² Dörner 1957b, **a.g.m.**, s.1144; **IK** 27, ss.16-17.

¹⁷³ **TIB** IX, s.265; **IK** 27, ss.222-226; Karakuş, O. S., **Roma İmparatorluk Döneminde Prusias ad Hypium**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2017. s.55

¹⁷⁴ Bkz. Karakuş 2017, **a.g.t.**, passim.

¹⁷⁵ **Ptol.**v.1.13.

¹⁷⁶ **Paus.** viii. 9. 7.

¹⁷⁷ **IK** 31, s.1.

Strabon, Bithynion kentinden, Salona bölgesinde yapılan peynirleriyle ünlü olan bir kent olarak bahsederken¹⁷⁸, MS. II. yüzyılda yaşamış hekim Galenos ise içlerinde Bithynion'un da olduğu bölge kentlerinde güzel ekmeklerin yapıldığını belirtir¹⁷⁹. Bu bilgilerden hareketle Bithynion kentinin siyasi, dini veya toplumsal yapısından ziyade ekonomik faaliyetleri ve tarımsal-hayvansal ürünleriyle tanınan bir kent olduğunu söyleyebiliriz. MS. VI. yüzyılda yaşamış olan Antiokheialı kronik yazarı Ioannes Malalas, İmparator Claudius'un (MS. 41- 54) kendi adını verdiği (Claudiopolis/ Klaudiopolis) bir kent inşa ettiğini yazar¹⁸⁰. Claudius döneminde ismi değiştirilerek Claudopolis olarak anılan kent, sonraki yıllarda Hadrianus tarafından ziyaret edilmiştir. Öyle ki kentin sonraki yıllarda ΒΕΙΘΥΝΙΕΩΝ ΑΔΡΙΑΝΩΝ şeklinde çeşitli sikkeler bastığı ve Hadrianus'un adıyla (Hadriana şeklinde) anıldığı da bilinmektedir¹⁸¹. Severuslar döneminde orduların geçtiği yol üzerinde olan Bithynion-Claudiopolis, *Itinerarium Antonini Augusti* ve *Tabula Peutingeriana* ve *Ravennatis Anonymi Cosmographia* gibi güzergâh haritalarında gösterilen önemli bir geçiş noktasıdır¹⁸².

1.2.10. Krateia-Flaviopolis

Yaygın görüşe göre, Bolu ili Gerede ilçesine konumlandırılan ve Ptolemaios'un 64°40'- 41°40' koordinatları verdiği Krateia kentinin (burada Carissa şeklinde geçmektedir) erken dönemleri, adının nereden geldiği gibi konular hakkındaki bilgilerimiz yetersizdir¹⁸³. Byzantionlu Stephanos, Κρήσσα için Paphlagonia'da bir kent tanımlaması yapmaktadır¹⁸⁴, söz konusu Kressa adlı yerleşimin aslında Krateia olduğu, Kressa isminin de kullanımda olduğu düşünülebilir. V. İdil, bu kentin Paphlagonia'dan Bithynia egemenliğine geçtikten

¹⁷⁸ **Strab.** xii. 4. 7.

¹⁷⁹ Bkz.:aş.

¹⁸⁰ **Malalas** 10.246.

¹⁸¹ Bkz.:aş..

¹⁸² **IK** 31, T8-T9-T10.

¹⁸³ **Ptol.** v.1.13.

¹⁸⁴ **Steph. Byz.** s.v. Κρήσσα.

sonra Kressa olan adının da Krateia olarak değiştiğini öne sürmektedir¹⁸⁵. Kentin adının aynı zamanda Kratia olarak anıldığı da bilinmektedir¹⁸⁶.

Eskiçağ Tarihi kaynaklarında oldukça az yer bulmasına karşın, Gerede ilçesinde ele geçirilen ve Roma dönemine tarihlenen çeşitli arkeolojik buluntular, yazıtlar, sikkeler ve mil taşları kentin tarihine ışık tutan en önemli kaynaklardır¹⁸⁷. D. French, bir mil taşı ve sikkeden hareketle Krateia-Flaviopolis kentini Gerede yerine 20 km daha güneydoğuda yer alan Mengen ilçesinin Gökçesu (Salıpazarı) yakınlarına lokalize etmiştir¹⁸⁸. Fakat sonraki yıllarda yine kendisince tespit edilen kimi epigrafik buluntular, kentin Gerede civarında bulunma olasılığını artırmıştır ve bu nedenle D. French de önceki görüşünden vazgeçmiştir¹⁸⁹. Yaşlı Plinius'un eserinde, bölgedeki kıyıda uzakdaki kentler arasında Iuliopolis ve Bithynion ile birlikte saydığı Agrippenses'in de Krateia kentinin bir başka *ethnikon*'u olduğu düşünülmektedir¹⁹⁰.

Flavius hanedanı döneminde (MS. 69-96) Bithynia Eyaleti'nde yapılan düzenlemeler ve iyileştirmelerin bir parçası olan kent merkezini şehirleştirme politikası bağlamında Krateia kentinin adı Flaviopolis olarak değiştirilmiştir¹⁹¹. Buna karşın kentin önceki adı olan Krateia adını da kullandığı ve Roma İmparatorluk dönemi kayıtlarında çoğunlukla Krateia-Flaviopolis olarak geçtiği görülmektedir.

Diğer Doğu Bithynia kentleri gibi tarihsel anlamda büyük olaylarla karşılaşmamış olan Krateia-Flaviopolis kenti, Prusias ad Hypium ve Claudiopolis kentleri gibi önemli bir yol ağı üzerinde bulunduğu için Severuslar döneminde Roma ordularına yol ve iase desteğinde bulunmuş olmalıdır. Geç Antikçağ'da konsillere piskopos yollayan kent zaman içerisinde küçülerek eski yapısını kaybetmiştir.

¹⁸⁵ V. İdil, "Eskiçağ'da Gerede (Krateia) ve Keçi Kalesi", **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, Bolu, 2000, s.106.

¹⁸⁶ D. French, "The Location of Cretia Flaviopolis in Bithynia", **EA** 3, 1984, s.51.

¹⁸⁷ Marek 2003, **a.g.e.**, ss.60- 61, 149. G. Rohde tarafından yayınlanan bir mezar yazıtı, Gerede ilçesinin 5 km doğusundaki Sofular köyünde bulunmuş olup söz konusu buluntu yerinin Krateia kentinin konuma ilişkin önemli bir delil olarak sayılabileceği düşünülmektedir. Bkz. G. Rohde, "Bir Romalı Askerin Mezar Kitabesi", **DTCF Dergisi** 7 (1), 1949, ss. 161-166.

¹⁸⁸ French 1984, **a.g.m.**, ss.54-56; **SEG** 34.1261.

¹⁸⁹ D. French, "Inscriptions from Gerede and Region", **EA** 23, 1994, ss.113-117.

¹⁹⁰ Bkz. **Plin. nat.** V. 149.

¹⁹¹ **RRAM** I, ss.570, 617.

1.2.11. Gordiokome/ Iuliopolis

Ankara'nın Nallıhan ilçesindeki Çayırhan köyüne konumlandırılan Iuliopolis ya da önceki ismiyle Gordiokome kenti, Bithynia kentleriyle kültürel veya coğrafi bir aidiyetten ziyade Roma politikasının bir parçası olarak Bithynia bölgesine dahil edilmiştir¹⁹². Gerek coğrafyanın yarattığı olumsuzluklar gerekse de kültürel farklılıklar bu kentin Bithynia bölgesiyle entegrasyonunu zorlaştırmıştır¹⁹³. Kentin tarihini ve kültürünü aydınatabilecek mimari kalıntıların, yapımı 1956 yılında tamamlanan Sarıyar Baraj Gölünün altında kalmış olması nedeniyle bilgilerimiz sınırlıdır. Etrafı Phryg, Bithyn ve Galat yerleşimleriyle çevrili olan Iuliopolis kenti Strabon'a göre, aslen Gordion kasabasından (Ankara/ Polatlı Yassıhöyük) olan Kleon adlı bir haydut reisi tarafından genişletilerek kent haline getirilmiş ve ilerleyen süreçte Iuliopolis olarak adlandırmıştır¹⁹⁴. "Iulius'un kenti" anlamına gelen bu isim değişikliğinin C. Iulius Caesar Octavianus (Augustus)'a ithafen yapıldığı düşünülmektedir¹⁹⁵.

Vali Plinius'un İmparator Traianus (MS. 98- 117) ile yazışmalarında, Iuliopolis kentinin, Anadolu içlerinden gelenler için Bithynia girişinde yer aldığına ve buraya gelen çok sayıda yolcu için geçiş noktası olduğuna değinilmektedir¹⁹⁶. Aynı yazışmalarda kentin, Roma İmparatorluk döneminde küçük bir yerleşim yeri olmasına karşın ağır yükümlülükleri bulunduğu ve pek çok haksızlığın meydana geldiğinden bahsedilmektedir¹⁹⁷. Bu anlamda kentin Bithynia Eyaleti içerisinde yer alması, gelişimini engellemiştir.

Konumu itibariyle önemli bir geçiş noktası olan Iuliopolis, *Tabula Peutingeriana*, *Itinerarium Antonini* gibi sefer haritalarında ya da *Itinerarium Burdigalense* veya diğer adıyla *Itinerarium Hierosolymitanum* adlı Hacı yolu

¹⁹² Yaşlı Plinius, Iuliopolis kentinin ayrıca Gordiokome olarak da bilindiğini açıklamaktadır. Bkz. **Plin. nat.** v. 40. 2.

¹⁹³ Bkz.: aş.

¹⁹⁴ **Strab.** xii. 8.8-9.

¹⁹⁵ Jones 1998, **a.g.e.**, 164; F. Onur, "Epigraphic Research around Iuliopolis I: A Historical and Geographical Overview", **Gephyra** 11, 2014, s.67.

¹⁹⁶ **Plin. epist.** x. 77.

¹⁹⁷ **Plin. epist.** x.78.

güzergâh haritalarının hepsinde bir geçiş noktası olarak dikkat çekmektedir¹⁹⁸. Geç Antikçağ'da Galatia kentlerinden birisi olarak gösterilen Iuliopolis kenti, MS. 314 yılından başlayarak dini *synodos*lara ve konsillere piskopos gönderen bir kent olarak dikkat çekmektedir. *Notitia Episcopatuuum*larda Iuliopolis adının dışında Helioupolis ve Basilaion isimlerinin de kullanıldığı görülmektedir¹⁹⁹.

Iuliopolis kentinin yaklaşık 10 mil doğusunda yer alan Sykae/ Sykeon (=Beypazarı) adlı yerleşim yerinin yakınından geçen ve bölge halkı tarafından Siberis olarak adlandırılan bir nehrin, ani taşkınlar nedeniyle yıllar boyu pek çok yolcunun ölümüne sebep olduğu, bu nedenle İmparator Iustinianus tarafından taşkınları önlemek adına duvar inşa edildiği de kent hakkında bildiğimiz detaylı birkaç bilgiden birisidir²⁰⁰. Iuliopolis surları da kentin batısından geçen nehir taşkınlarından zarar görmesi nedeniyle ek bir duvarla güçlendirilmiş ve sel taşkınlar önlenmiştir²⁰¹. Sonraki dönemlerde kimi din adamlarının da konakladığı kent bazı yeni yolların yapılması nedeniyle eski önemini kaybetmiş ve bir süre sonra diğer pek çok antik kent gibi terkedilen bir yerleşim halini almıştır.

1.2.12. Herakleia Pontike

Kurulduğu dönemden Hellenistik döneme kadar yüzyıllarca bağımsız bir şehir devleti olarak kalan Herakleia (Herakleia Pontike/ Heraclea/ Heraclea ex Ponto) kenti, günümüzde Zonguldak ili Ereğli ilçesine lokalize edilmektedir. Ksenophon, Herakleia kentini “*Parthenios Nehri'nin deltasını geçtikten sonra Mariandynialıların bölgesinin yanında bulunan ve bir Megara kolonisi olan Grek kenti*” şeklinde tanımlamaktadır²⁰². *Theophorik-herophorik* bir ad taşıyan Herakleia kentinin MÖ. 560 yılında Megara ve Boetialı kolonistlerce kurulduğu düşünülmektedir²⁰³. Pausanias da bu görüşü destekler şekilde, Herakleia Pontike'nin

¹⁹⁸ Onur 2014, **a.g.m.**, ss.67-69. Söz konusu Hacı yolu Gallia'daki Burdigala (=Bordeaux)'dan başlayarak Palestine'deki Hierosolyma (=Jerusalem/ Kudüs) kentine kadar uzanmaktadır.

¹⁹⁹ Onur 2014, **a.g.m.**, ss.69-70.

²⁰⁰ **Prok. aed.** v. 4. 5-6.

²⁰¹ **Prok. aed.** v. 4. 5-6.

²⁰² **Xen. an.** vi. 33; Strabon, Herakleia kentini Miletosluların kurduğuna dair çeşitli görüşler olduğunu da belirtmektedir. Bkz. **Strab.** xii. 3.4

²⁰³ **Ps. Skym.** 868; A. Herda, “Megara and Miletos: Colonising with Apollo. A Structural Comprasion of Religious and Political Institutions in Two Archaic Greek Polis States”, **Megarika. Nouvelles recherches sur Mégare, les cités de la Propontide et du Pont-Euxin**, Editions de Boccard, Paris, 2012, ss.72-73, 89-100.

Boetia'daki Tanagra halkı ve Megaralılar tarafından kurulduğunu yazar²⁰⁴. Romalı tarihçi Iunianus Iustinus ise kentin kuruluş efsanesini oldukça detaylı bir şekilde aktarır:

“Boetialıların bir hastalıktan acı çektikleri zaman Delphi'deki kehanet, onlara ‘Pontus ülkesinde Herakles’e adanmış bir koloni kurmaları gerektiğini’ söylemiştir. Fakat uzun ve tehlikeli bir yolculuk korkusuyla, kendi ülkelerinde ölmeyi tercih edenler yüzünden bu konu ihmal edilmiştir. Phokislilerle yapılan savaş nedeniyle yeniden kâhine başvurdıklarında ise aldıkları cevap “hastalık için çare olan çözümün savaş için de çözüm olacağı” idi. Bu nedenle bir kolonist topluluğu oluşturularak Pontus’a yelken açmışlar ve Herakleia kentini kurmuşlardır. Kaderlerini dinledikleri için sonrasında da çok büyük bir güç kazanmışlardır²⁰⁵.”

Herakleia’ya gelen kolonistler arasında çok sayıda soylu Boetialının olmasına karşın, Boetialılarla birlikte buraya yerleşen Megaralıların sayıca daha fazla olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁶. Herakleiaların bölgeye geldiğinde burada yaşayan Mariandyni halkı ile farklı bir ilişki içinde oldukları, yerel halkı κλαρόται yani bir tür köle olarak çalıştırdığı neredeyse tüm Antikçağ kaynaklarında ele alınmıştır²⁰⁷. Atina vergi listeleri incelendiğinde Herakleia kentinin de Attika- Delos Deniz Birliği’ne üye olduğu ve ödeme yaptığı anlaşılmaktadır²⁰⁸. Bu bilgi, Herakleia kentinin Hellas ile olan bağlarını korumaya devam ettiğini göstermektedir.

Herakleialı kolonistler bir başka kehanetten yola çıkarak Karadeniz’in karşı kıyısındaki Kallatis’i kurmuşlardır²⁰⁹. Yine aynı dönemde Khersonessos kentini de koloni kenti olarak kurdukları bilinmektedir²¹⁰. Aristoteles’in aktardığına göre, Herakleia kenti kurulduktan bir süre sonra yerel halk, önderleri tarafından yönetimden edilmiş ve kentte tiranlık rejimi oluşmuştur, fakat sonrasında yöneticiler yönetme yetkisini tekrar halka vermiştir²¹¹. Aristoteles, Herakleia’daki hükümetin

²⁰⁴ Paus. v.26.7.

²⁰⁵ Iust. xvi.3. İng. Çev. J. S. Watson.

²⁰⁶ T. Akkaya, **Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)’nin Tarihi Gelişimi ve Eski Eserleri**, Troya Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.14

²⁰⁷ Suda. s.v. Κλαρόται.

²⁰⁸ IK 47, T8.

²⁰⁹ Ps. Skym. 758.

²¹⁰ Strab. vii. 4. 2.

²¹¹ Aristot. *pol.* 1304b. 5.12; Diodoros, Herakleia Pontike kentinin tiranlarının ilkinin Dionysios festivalinde öldürülen ve 12 yıl yönetimde kalan Klearkhos olduğunu belirtmektedir. Daha sonrasında Klearkhos’un oğlu Timotheos, Dionysios, Oxathras ve Klearkhos da kentte tiranlık yapmışlardır. Bkz. **Diod.Sic.** xv.81.5; xvi.36.1; xvi.88.1; xx.77.1.

daha küçük bir sayıdan altı yüzlere geçtiğini de ekler²¹². Bu bilgi kentte ilk olarak demokratik bir yönetimin var olduğunu fakat çok kısa bir süre sonra tiranların ortaya çıktığını, nihayetinde tiranların yönetimi tekrar halka verdiğini göstermektedir. Aeneas Tacticus bu gelişmelere dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır: demokrasinin iktidarda olduğu ve zenginlerin ona karşı komplo kurduğu ve bir saldırı yapmak üzere olduğu zaman, yaklaşan tehlikeyi fark eden halk partisi liderleri, halkı eski üç *phylon* yerine dörtyüz ve altıyüze bölme kararı almış, bu sayede zenginler hem koruma işlerini hem de diğer işleri yerine getirmekle meşgul olmuşlardır²¹³. Sonuç olarak zenginler dağılmış ve her bir yüzlüğün (*hekatostys*) çoğunluğu popüler partide kalmıştır²¹⁴.

Bölgeyi oldukça iyi bilen Strabon ise Herakleialılar konusunda farklı bilgiler vermektedir. Bithynlere benzemelerine karşın ne lehçe ne de diğer etnik özellikleri açısından ayırt edici bir özellikleri olmadığına, bu nedenle de bu kabilelerin Thrak olduğunun mantıklı olabileceğine değinir²¹⁵. Uzun yıllar boyunca Bithynialı ve Paphlagonialı halklarla yaşayan Herakleialı Greklerin yerel ve komşu halklarla evlilikleri ve aldığı göçler sonucunda etnik olarak değişmelerinin gayet doğal bir sonuç olduğu düşünülmelidir. Ayrıca Strabon'dan daha geç bir dönemde yaşamış olan Philostratos, Herakleia kentini "Grek kültürüne hayran olan Herakleia" şeklinde tanımlar²¹⁶.

MÖ. III.-II. yy. arasında batıda Kalpe ve Thynias adasından doğuda Amastris'e kadar uzanan bir oldukça güçlü bir şehir devleti halini alan Herakleia, Pontus kralı VI. Mithradates tarafını tutması nedeniyle Romalı General Cotta tarafından MS. 72-70 yılları arasında kuşatılmıştır. Kara kuşatması başarısız olunca Triarius'un denizden kuşatması sonucu şehir işgal edilmiş ve neredeyse tamamen yağmalanarak yakılmıştır²¹⁷. Kentin işgaline ilişkin Herakleialı Memnon şu bilgiyi verir: "*Kentin önde gelenleri Konnakoriks (=Connacorex) ve Damopheles,*

²¹² Aristot. *pol.* 1305b.

²¹³ Bkz.:aş.

²¹⁴ Aen. Tac. 11.

²¹⁵ Strab.xii.3.4.

²¹⁶ Philostr. VS.1.25.3.

²¹⁷ Akkaya 1994, a.g.e., s.18.

*Romalılarla anlaşarak kentlerine ihanet etmişler ve Romalılara kentin kapılarını açmışlardır*²¹⁸.”

Çok ağır kayıplar sonucunda Roma hâkimiyetini tanıyan kent, Roma egemenliğinde Roma'nın belirlediği çeşitli yöneticiler tarafından yönetilmeye başlamıştır. Kent aynı zamanda Romalı kolonistleri de kabul etmiş ve Romalıların da yaşadığı bir kent halini almıştır²¹⁹. Galat kökenli Adiatoriks'in Marcus Antonius tarafından Herakleia yöneticiliğine atandığı, 2 Eylül 31'deki Actium Savaşı'ndan bir süre önce kentteki Romalıları kılıçtan geçirdiği ve bu olay neticesinde kentin Pontus et Bithynia Eyaleti'ne dâhil edildiği bilinmektedir²²⁰.

1.2.13. Byzantion-Byzantium-Constantinopolis

Byzantion kenti, kültürel veya siyasi olarak diğer Bithynia kentlerinden farklı özellikler gösterse de coğrafi olarak Thrakia Bithyniası ve Anadolu Bithyniası arasında yer alan bir Grek şehir devletidir. Kent, güneyde Propontis (=Marmara Denizi), kuzey ve kuzeybatısında yer alan Khrysokeras (=Haliç), kuzeyindeki Karadeniz ve hemen karşısındaki Bosporos ile çok önemli ve stratejik bir noktada yer almaktadır. Öyle ki Ovidius, bu kenti, “iki denizin devasa kapısı” olarak tanımlar²²¹.

Byzantion kenti, Eusebios ve Hieronymos'a göre MÖ. 659 (30. Olimpiyatların 3. yılı) yılında kurulmuştur²²². Hemen her yazarın belirttiği gibi bu kent, Byzas adlı bir kral tarafından kurulmuş ve bu nedenle de Byzantion adını almıştır²²³. Byzantionlu Dionysios'un anlattığı kuruluş efsanesine göre, su perisi Semystra (Keroessa) ile Tanrı Poseidon'un çocuğu Byzas, bölgeye gelip tanrıya adak adadığında, bir karganın kurban edilen hayvanın uyluk kemiklerinden birini alıp Bosporos burnuna konması üzerine, bunun Apollon'un bir mesajı olduğuna inanılmış ve buraya Byzantion adını taşıyan bir kent kurulmuştur²²⁴. MÖ. VII. yüzyıldaki kolonizasyon faaliyetlerinin bir parçası olarak kurulduğu anlaşılan Byzantion'a

²¹⁸ **Memn.** ccxiv.35.2-4.

²¹⁹ **Strab.** xii.3.6.

²²⁰ **Strab.** xii.3.6.

²²¹ **Ov. trist.** i. 10.31-2.

²²² **Eus. Chronicon** ii, s.85-87. **Hier. chron.** B659.

²²³ **Diod. Sic.** iv.491; **Dion. Byz.** 24; Hesky. **FGrHist** 390 F 1.5-20.

²²⁴ **Dion. Byz.** 24.

ilişkin yapılan kapsamlı çalışmalar sonucunda dil özellikleri, takvim ve kültürleri nedeniyle bu yerin bir Megara kolonisi olarak kurulduğu kabul edilmektedir²²⁵. Byzantioslu Dionysios'a göre, kentin kuruluşunda Korinthoslular ve Arkadialılar da rol almıştır. Öyle ki, Haliç civarındaki Skironides adlı kayalıklara bu isim Korinthos'taki benzer bir kayalık nedeniyle verilmiş, günümüzde Unkapanı civarına karşılık gelen Hapsasieion adlı bölge de Arkadialı yerleşimciler tarafından iskân edilmiştir²²⁶.

Byzantion kenti kurulduktan sonra, bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan ve kısa sürede Thrakia'ya kadar yayılan Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir. Perslerin İskit seferinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine isyan eden Byzantion MÖ. 510 yılında Otanes adlı Pers generalince ele geçirilmiş ve yeniden Pers egemenliğine alınmıştır²²⁷. Fakat Byzantion'un bu dönemde de şehir devleti hüviyetini koruduğu anlaşılmaktadır.

Atina Vergi Listeleri incelendiğinde MÖ. 454, 450 ve 447 yıllarında Attika-Delos deniz birliğine en fazla vergi ödeyen kentlerden birinin de Byzantion olduğu görülmektedir²²⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere, Atina ile yakın ilişkileri olan Byzantion kenti, Peloponnesos savaşlarında (MÖ. 431-404) yer aldığı gibi, bu dönemde yükselişe geçen Thrakia'daki Odrys Krallığı'nın akınlarıyla da baş etmek zorunda kalmıştır²²⁹.

MÖ. 416 yılında Byzantion ve Kalkhedonlular ile Bithynialılar arasında bir savaş başlamıştır. Bu savaşta Thrak kabilelerinden de destek alan Byzantionlular ve Kalkhedonlular Bithynia topraklarını ele geçirmiş ve yağmalamıştır²³⁰. MÖ.411'de Atina'ya ikinci defa isyan eden Byzantion ve Kalkhedon yaklaşık 2 yıl sonra yeniden Atina hâkimiyetine girmiştir²³¹. Atina hâkimiyetinden sonra MÖ.405-394 yılları arasında Spartalı Harmosteslerin yönetimlerinde oligarşik bir yapıya bürünen

²²⁵ L. Loukopoulou, A.Łajtar, "Propontic Thrace", **An Inventory of Archaic and Classical Poleis**, eds. M.H. Hansen, Th.H. Nielsen, Oxford University Press, Oxford, 2004, ss. 915-918; Herda 2012, **a.g.m.**, s.69, 88-89.

²²⁶ **Dion. Byz.** 15. 19.

²²⁷ Byzantion Tiranı Ariston'un da Darieos'un İskit seferine katıldığı bilinmektedir. **Hdt.** iv.138.1-2; v. 26.

²²⁸ **ATL.** 259, 263.

²²⁹ **Thuk. Pel.** i.115-i.117, i. 128-i.131, ii.97.

²³⁰ **Diod. Sic.** xii.82.2.

²³¹ Loukopoulou, Łajtar 2004, **a.g.m.**, s.915.

Byzantion kenti, Hellenistik dönemde de adından sıkça söz ettirmiştir. Makedon kralı II. Philippos'un bölgedeki Thrakia ve Hellas'taki yayılcı politikası üzerine Demosthenes, MÖ. 341/340 yılında Byzantionluları Makedon karşıtı ittifaka katılmaya ikna etmiştir²³². MÖ. 340 yılına gelindiğinde önce Perinthos (=Tekirdağ/Marmara Ereğlisi), ardından da Byzantion, Kral Philippos tarafından kuşatılmış fakat her iki şehir devleti de başarıyla savunulmuştur²³³.

Hellenistik dönemde bölgesinde önemli bir güç olarak ortaya çıkan ve şehir devleti hüviyetini koruyan Byzantion kenti, Roma'nın Anadolu'yu eyaletleştirmesi sürecinde Roma'yla müttefiklik ilişkisine girmiş bu nedenle de özgür şehir (= *civitates liberae*) statüsüne sahip olmuştur²³⁴. Kentin bu statüsüne karşın Calpurnius Piso, MÖ. 57 yılında Makedonia'daki proconsullüğü sırasında hem yönetimi altındaki topraklarda hem de Byzantion kentinde çeşitli yasadışı faaliyetlerde bulunmuştur. Dönemin tanığı Cicero, Calpurnius Piso'nun eylemlerine şiddetli bir eleştiri getirerek, onun uygulamalarının Byzantion halkını ekonomik olarak çok yıpratması nedeniyle kentte tecavüz ve öldürülme vakalarıyla karşılaştığını belirtir²³⁵.

İmparator Vespasianus döneminde Akhaia, Lykia, Rhodos'un yanında Byzantion gibi özgür yerleşim yerleri ve bölgeleri de Roma İmparatorluğuna dahil edilmiştir²³⁶. Byzantion'un Vespasianus'tan sonra yeniden *civitas libera* hüviyetine kavuştuğu anlaşılmaktadır²³⁷. İmparator Traianus döneminde Byzantion kenti Bithynia Eyaleti'nin bir parçası halini almıştır²³⁸. Byzantion kenti sonraki yıllarda da sürekli gündemde kalmış, 193 yılındaki iç savaştan 330 yılında Constantinopolis adını alıp İmparatorların ikamet ettiği yeni başkent olana kadar da pek çok olaya tanıklık etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun da en önemli kenti olan Constantinopolis, Eskiçağ dünyasındaki en önemli birkaç kentten birisi olarak da tarihteki yerini almıştır.

²³² Demosth. Or. 18. 244, 301-302.

²³³ Philokhoros, FGrHist 328 F 54; Diod. Sic. xvi.76.3-4; xvi.77.3; Hesykhios, FGrHist 390 F 1.26-27.

²³⁴ Cic. Verr. ii.2.76.

²³⁵ Cic. Pis. 35.

²³⁶ Eutr. vii.19.

²³⁷ Plin. nat. iv. 46.

²³⁸ Bkz.:aş.

1.2.14. Tios-Tieum

Zonguldak ili Çaycuma ilçesindeki Filyos'a konumlandırılan Tios kenti, Bithynia-Paphlagonia sınırında yaşayan bir halk olan Keukonların bir kentidir²³⁹. Pergamon Krallığı'nın kurucusu da kabul edilen Philetairos'un da anavatanı olan Tios kentinin Miletoslularca kurulduğu kabul edilmektedir²⁴⁰. Kentin kuruluş efsanesiyle ilgili olarak, Paphlagonia'yı ele geçiren Pataros adındaki bir lider tarafından kurulduğu ve Zeus'a ithafen Tios şeklinde adlandırıldığı da kaynaklarda geçmektedir²⁴¹. Strabon, Tios'u (eserde Tieion= Τίειον olarak geçer) "*hakkında söylenecek önemli bir şeyi olmayan bir kent*" olarak tanımlar²⁴². Tios kenti de tıpkı Prusias ad Hypium gibi yakınlarından geçen bir nehir olan Billaaios/ Psilis (=Filyos) ve Karadeniz kentleriyle ticaret yaptığı limanı ile ayakta kalan bir yerleşim yeridir. Ptolemaios, bu kentin koordinatlarını 60°00', 43°30' olarak vermektedir²⁴³.

Pseudo-Skylaks'ın *Periplus* adlı eserinde Parthenios Nehri'nden sonra Hellen kenti olan Tios ve Psylla (=Çatal Ağzı) limanı ile Kallikhoros (Üzülmez Çayı?) Nehri'nin yer aldığından bahsedilmektedir²⁴⁴. Tios kentinin erken dönemlerde Herakleia kentine bağlı olduğu fakat sonrasında isyan edip bağımsız olduğu bilinmektedir²⁴⁵. Tios, bu bağımsızlık öncesinde Bithynia krallığı ve Herakleia kenti arasında birkaç defa el değiştirdiği de bilinmektedir. Bithynia Kralı I. Prusias döneminde Kieros ile Tios Bithynia Krallığı'nın bir kenti olmuş fakat Tios'taki Bithynia etkisi çok sınırlı olmuştur²⁴⁶. Diodoros'un aktardığına göre Pontus Kralı Pharnakes'in generali Leokritos tarafından ele geçirilen kent MÖ. II. yüzyılda da Pontus egemenliğine girmiştir²⁴⁷. Bir süreliğine Herakleialı Konnakoriks'in yeniden fethettiği kent, nihayetinde diğer pek çok Karadeniz kenti gibi kalıcı olarak Roma hâkimiyetine girmiştir²⁴⁸.

²³⁹ Strab. xii. 3.6.

²⁴⁰ Mela. i. 104.

²⁴¹ Steph.Byz. s.v. Τίος.

²⁴² Strab. xii.3.8.

²⁴³ Ptol. v.1.7.

²⁴⁴ Ps. Skyl., 90.

²⁴⁵ Strab.xii.3.10.

²⁴⁶ Memn. ccxxiv. 9.4, 19.1.

²⁴⁷ Diod. Sic. xxix. 23.1.

²⁴⁸ Memn. ccxxiv. 35.7.

1.2.15. Diğer Yerleşim Yerleri

1.2.15.1. Propontis Kıyıları

Bithynia bölgesinin Propontis kıyısında kalan büyük kentlerin yanında irili ufaklı başka yerleşim yerleri mevcuttur. Eskiçağ Tarihi kaynaklarında geçmesine karşın lokalizasyonu yapılamayan ve adını Bithynia krallarından aldığı anlaşılan birtakım Bithynia kenti de bulunmaktadır. Bu kentlerden en eskisi Kral Zipoites tarafından Lyperos Dağı eteklerine kurulmuş olan Zipoiteion kentidir. Arrianus'un *Bithynika* adlı eserinde de geçen Kral Nikomedes tarafından kurulan ve olasılıkla kısa sürede köy haline gelen Nikomedeion adlı bir başka kent de bulunmaktadır²⁴⁹.

Bu yerleşimlerin dışında lokalizasyonu yapılabilen kentlerin en önemlileri Yalova civarında bulunmaktadır. Günümüzde Yalova iline konumlandırılan Pylai/Pylae ve çevre yerleşim yerleri Pythia Therma, Triton ve Strobilos'a dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır²⁵⁰. Eskiçağ Grekçesinde kapılar anlamına gelen Pylai (πύλαι) kentinin, *Tabula Peutingeriana* adlı itinerarium'da ve Bizans döneminde kaleme alınan bazı eserlerde de yazıldığı gibi iki körfez arasındaki yarımada (Armutlu Yarımadası) olduğu anlaşılmaktadır²⁵¹. Diğer Bithynia kentlerinden farklı olarak Pylai kentine dair klasik dönem kaynakları sessizliğini korumuştur. Pek çok yerli ve yabancı araştırmacının da ilgi gösterdiği bu bölge, Pythia kaplıcaları dışında genel olarak Geç Antikçağ'da gelişmeye başlayan bir yerleşim alanıdır.

Strobilos da benzer şekilde, antik kaynaklarda kendine yer bulamamıştır. Bu kentlerin erken dönemlerde Byzantion kentinin *peraias*ında kalan bir *emporion* olduğu²⁵², sonrasında ise Byzantion'un Constantinopolis halini aldığı yıldan itibaren büyüyerek kentleştiği söylenebilir. S. Şahin'e göre, Strobilos adlı yerleşim yeri, deniz yoluyla Constantinopolis'ten Nikaia ve Doğu'ya gitmek isteyenler için aktarma limanı olarak kullanılmıştır²⁵³. Kentin Roma döneminde de var olduğu yazıtlı steller,

²⁴⁹ J. Cramer, *A Geographical Description of Asia Minor with a Map*. Vol.I, Oxford: Oxford University Press. 1832, s.215.

²⁵⁰ A. M. Mansel, *Yalova ve Civarı- Yalova und Umgebund*, İstanbul Müzeleri Neşriyat, İstanbul, 1936. passim.

²⁵¹ C. Foss, "Strobilos and Pylae: two ports of Bithynia", *EA* 28, 1997. s.88.

²⁵² *Peraia* terimi, bir şehir devletin veya kentin deniz ötesinde kalmasına karşın kendi territoryumuna dâhil olan bölgeleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

²⁵³ *IK* 7, s.99.

onurlandırma kaideleri ve arkeolojik buluntularla da kanıtlanmıştır²⁵⁴. Geç Antikçağ Kilise tarihi yazarı Sozomenos'ta geçen bir olay, kentin varlığına da ışık tutmaktadır. Sozomenos'un ifadesiyle, 342-46 ve 351-60 yılları arasında Constantinopolis Piskoposu olan I. Makedonios, 360 yılında heretik ilan edilip başkentteki koltuğundan azledilince, “başkent in doğusunda kalan bir köy olan Pylai”de yaşamaya başlamıştır²⁵⁵.

Pseudo-Aristoteles'e göre bir kasaba olarak tanımlanan Pythopolis, Kios kentinden 120 *stadia* uzaklıkta Askania (=İznik) Gölü'nün civarında bulunmaktadır²⁵⁶. Bu yerleşimin gölün güneybatısındaki Sölöz Dağı civarında olduğu anlaşılmaktadır. Pythopolis, Plutarkhos'a göre Pythia rahibelerinin kehaneti nedeniyle kurulan bir Atina kolonisidir²⁵⁷. Kuruluş efsanesine göre kent, Theseus tarafından kurulmuş olan bir Pelasg yerleşimidir²⁵⁸. Aynı zamanda Atina vergi listelerinde adına rastlanan kentin Attika-Delos birliğinde yer aldığı ve Atina'nın müttefiki olduğu görülmektedir²⁵⁹. Yaşlı Plinius, Parthenopolis ve Coryphanta gibi Pythopolis'in de kendi döneminde var olmayan bir kent olduğunu söylemektedir²⁶⁰. Olasılıkla bu kent de diğerleri gibi büyük kentler tarafından yutulmuş veya söz konusu yerleşim yerlerini oluşturan halklar çeşitli nedenlerle diğer kentlere veya *komelere* gitmiştir.

Sinus Astacenus (=İzmit Körfezi) tarafında kalan günümüzde Dilovası olarak bilinen yerde bulunan Libyssa yerleşimi, Ptolemaios'a göre 57°15'- 42°45' koordinatlarında bulunmaktadır²⁶¹. Libyssa adlı bu yerleşim yeri adını kentin hemen yanından akan Libysson Nehri'nden (=Dilderesi) almaktadır²⁶². Fakat Nikomedeialıların Λιβύσσα (Libyssa) adını verdiği bu yerleşimin aynı zamanda

²⁵⁴ **IK** 32, No. 102-109; F. Baz, S. Seçkin, “Neue Grabinschriften aus Pylai in Bithynien”, **OLBA** 21, 2013, ss.389-396.

²⁵⁵ Foss 1997, **a.g.m.**, s.88.

²⁵⁶ **Aristot. mir.** 27. 54.

²⁵⁷ **Plut. thes.** 26.

²⁵⁸ A. Avram, “The Propontic Coast of Asia Minor”, **An Inventory of Archaic and Classical Poleis**, eds. M. H. Hansen- T. H. Nielsen, Oxford University Press, New York, 2004. s.994.

²⁵⁹ Avram 2004, **a.g.m.**, s.994.

²⁶⁰ **Plin. nat.** v. 43. 1.

²⁶¹ **Ptol.** v.1.13..

²⁶² **App. Syr.** ii.11.

Libyalı anlamına geldiği için bu yer adlarının tamamı Kartaca Kralı Hannibal ile ilişkili olmalıdır²⁶³.

Kartaca'dan kaçarak Bithynia Krallığı'na sığınan Hannibal, “*Libyssa (veya Libyalıların)'nın toprağı Hannibal'in kalıntılarını (bedenini) örtecek*” şeklindeki kehanetten hareketle Libya'daki Kartaca'da (=Qart-Hadaşt) öleceğini düşünmüştür, fakat bölgede Libyssus adlı bir nehrin adını verdiğini Libyssa adlı bir yerleşim yeri bulunmaktaydı²⁶⁴. Romalıların bölgeye gelmesi üzerine zehir içerek burada yaşamını yitirmiş ve bu kente gömülmüştür²⁶⁵. Hieronymos bu olay için MÖ. 186 tarihi vermektedir²⁶⁶. Kente dair tarihi kayıtlara rastlanmasa da güzergâh haritaları olan *Itinerarium Antonini* ve *Itinerarium Burdigalense*'de Libissa şeklinde, *Tabula Peutingeriana*'da ise Livissa şeklinde ve Libissa şeklinde gösterilmiştir²⁶⁷.

1.2.15.2. Propontis Adaları

Bunların dışında Propontis üzerinde yer alan çeşitli adalar da Bithynia Bölgesi'nin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu adalardan en iyi bilinenlerinden biri modern ismi Heybeliada olan Khalkitis-Demonnesos adasıdır²⁶⁸. Byzantionlu Stephanos'ta νῆσος ἀντικρὺ Χαλκηδόνας yani “Khalkedonia'nın karşısındaki ada” şeklinde geçmektedir²⁶⁹. Burada ilk çalışan kişi olan Demonesos nedeniyle kent Demonnesos adını aldığı düşünülmektedir. Bu ada, oksitlenmiş bakır cevheri olan malakit ve azurit adlı değerli taşların çıktığı madenlere sahiptir²⁷⁰. Aristoteles'e göre bu madenler altınla karşılaştırabilecek değerdedir ve göz için ilaç olarak kullanılmaktadır. Yine bu adanın yanından denizin derinliklerine inildiğinde orada da bakır madeni bulunabilmektedir²⁷¹.

Bölgedeki diğer adalar Megale-Pityodes-Prinkipos (=Büyükada), Elaea adalarından olan Rhodussae-Rhodoussa adaları (=Yassıada), Erebinthus-

²⁶³ Bkz. Λιβύσσα kelimesi Eskiçağ Grekçesinde Libyalı anlamına da gelmektedir. τὸ ἐθνικὸν [Λιβύς] Λιβύσσα. Bkz. **Steph. Byz.** s.v. Λιβύη; **LSJ**, s.v. Λιβύς, s.472.

²⁶⁴ **App. Syr.** ii.11.

²⁶⁵ **Diod.** xxvi.19.2; **Plin. nat.** v.43.1; **Plut. flam.** 21; **Suda.** s.v. Ἀννίβας; **Cass. Dio.** xix. 21.3; **Eutr.** iv. 5; **Solin.** 42.3; **Amm.** xxii. 9. 3.

²⁶⁶ **Hier. chron.** B186.

²⁶⁷ **It.Ant.** 139, 230; **Tab. Peut.** TUR 2; **It. Burd.** 572.

²⁶⁸ **Plin. nat** v. 44.1.

²⁶⁹ **Steph. Byz.** s.v. νῆσος.

²⁷⁰ **Aristot. mir.** 27.58.

²⁷¹ **Aristot. mir.** 27.58.

Terebinthodes (=Sedef Adası), Pityodes-Prota (=Kınalıada)'dır²⁷². Bunların yanında yaşlı Plinius'a göre çevresi 18 Roma mili olan Besbikos (=İmralı Adası) adası da mevcuttur²⁷³. Ona göre, Sicilya'nın İtalya'dan, Kıbrıs'ın Suriye'den, Euboea'nın Boetia'dan, Atalante ve Makria'nın Euboea'dan ve Leukosia'nın Sirenler Burnu'ndan ayrılması gibi Besbikos adası da Bithynia'dan ayrılmıştır²⁷⁴. Byzantionlu Stephanos burayı νησίδιον περὶ Κύζικον yani Kyzikos'un çevresindeki adacık olarak tanımlar²⁷⁵. Besbikos adasını diğerlerinden ayıran başlıca özelliği ise önceleri kent statüsünde olmasıdır. Atina vergi listelerine göre Besbikos-Bysbikos adası MÖ. 434, 430 ve 428 yıllarında Attika-Delos Deniz birliğine üye olduğu için vergi ödediği anlaşılmaktadır²⁷⁶.

1.2.15.3. Karadeniz kıyısı ve Dağlık (Doğu) Bithynia

Bosporos'ta kalmasına karşın Karadeniz kıyısına yakın olması ve bölgede önemli bir yeri olması açısından günümüzde Anadolu kavağı-Yoros Kalesi olarak bilinen yere lokalize edilen ἱερὸν τοῦ Διὸς τοῦ Ουρίου Zeus Ourios/ Iuppiter Urius (=uygun rüzgârları gönderen Zeus) Hieron'u veya yalnızca Hieron adlı dini yerleşim yeri bölgedeki önemli ibadet mekânlarından da biridir. Ayrıca Herakleialı Markianos Bithynia seyrüseferini Kalkhedonia bölgesinde kabul edilen Zeus Ourios Hieronu'ndan başlatır²⁷⁷.

İlk olarak MÖ. V. yüzyılda Pindaros'ta geçen Hieron'un başlangıçta Poseidon'a adanan bir kutsal alan olduğu anlaşılmaktadır²⁷⁸. Byzantionlu Dionysios bu yerin Nemphale ve Athamas'ın oğlu Priksos tarafından gemi ile Kolkhis'e giderken inşa edildiğini yazar²⁷⁹. Söz konusu kutsal alan ve tapınak, Herodotos tarafından "Pontos Euxenios ağzındaki tapınak" şeklinde tanımlanmaktadır²⁸⁰. Byzantionlu Dionysios, Bosporos'un karşı yakasında yani İstanbul Avrupa yakasında

²⁷² Plin. nat. v.44.1; Ps. Skylaks, 94.

²⁷³ Plin. nat. v.44.1.

²⁷⁴ Plin. nat. ii.90.1.

²⁷⁵ Steph. Byz. s.v. Βέσβικος.

²⁷⁶ ATL 278, 281, 283.

²⁷⁷ Mark. 1.8.

²⁷⁸ Pind. P. 4.200.

²⁷⁹ Dion. Byz. 92.

²⁸⁰ Hdt. iv.87.

da Phrygia Tanrıçası Kybele'ye adanmış bir Hieron'un varlığından bahseder²⁸¹. Ptolemaios da, Bithynia'nın Pontos ağzındaki burnu olan bu yeri Artemis Hieron'u olarak tanımlamaktadır²⁸². Bu bilgiler, boğazın her iki yakasında birer kutsal alan olduğunu göstermektedir. Iason ve Argonatlar, Kolkhis'ten geri dönerken ilk adaklarını buradaki 12 tanrıya (Olymposlu) adamıştır²⁸³. Suda'da da bu yer Bosporos'taki 12 tanrının tapınağı olarak tanımlanmaktadır²⁸⁴.

Byzantionlu Dionysios'un aktardığına göre MÖ. 278 yılında Anadolu'ya yapılan Galat göçleri sırasında Hieron da Galatlarca yağmalanmıştır²⁸⁵. Bunun dışında söz konusu kutsal alan tüm denizcilerin sığınma yeri olsa da bu yer üzerinde daima Kalkhedon ve Byzantion'un hak iddia ettiği ve bu yerin hemen her zaman Byzantionluların egemenliğinde kaldığı bilinmektedir²⁸⁶. Cicero, Calpurnius Piso'ya karşı konuşmasında Zeus Ourios (=Hieron) tapınağı olarak bahsettiği bu yeri *"Barbaların tüm tapınakları içinde en eski ve en hürmet gösterilen tapınak"* olarak tanımlar ve Piso'nun bu yeri yağmalamasını eleştirir²⁸⁷. Prokopios'un eserlerinde de adından söz edilen bu yer *Tabula Peutingeriana*'da "Iovis Urius" adlı bir yerleşim olarak geçer²⁸⁸.

Hieron'dan sonra Karadeniz kıyısındaki bir diğer yerleşim yeri, günümüzde Kocaeli'nin Kandıra ilçesindeki Kerpe'ye konumlandırılan Kalpe/ Calpas liman yerleşimidir. Byzantionlu Stephanos'ta πόλις Βιθυνῶν ve ἔστι καὶ λιμὴν Κάλπης şeklinde geçen Kalpe'nin bir şehir devleti sanılacak kadar büyük bir yerleşim yeri ve aynı zamanda liman olduğu anlaşılmaktadır²⁸⁹. Burası da diğer pek çok yerleşimde olduğu gibi adını, yanından akan Kalpe adlı nehirden almıştır²⁹⁰. Ksenophon, bu yeri Byzantion ve Herakleia kentlerinin tam ortasında kalan, çevresi kayalık, tatlı su kaynağı olan ve çok sayıda ağacıyla gemiciliğe elverişli olarak tanımlar. Ayrıca yine Ksenophon'a göre, bölgenin çok verimli olması nedeniyle etrafta onlarca köy

²⁸¹ **Dion. Byz.** 75; Hieron ile ilgili detaylı bilgi için bkz. **TIB** XIII, ss.606-608.

²⁸² **Ptol.** v.1.2.

²⁸³ **Pol.** iv.38.1; **Dion. Byz.** 75.

²⁸⁴ **Suda.** s.v. Ἐφίερον.

²⁸⁵ **Dion. Byz.** 92.

²⁸⁶ **A.y.**

²⁸⁷ **Cic. Piso.** 35.

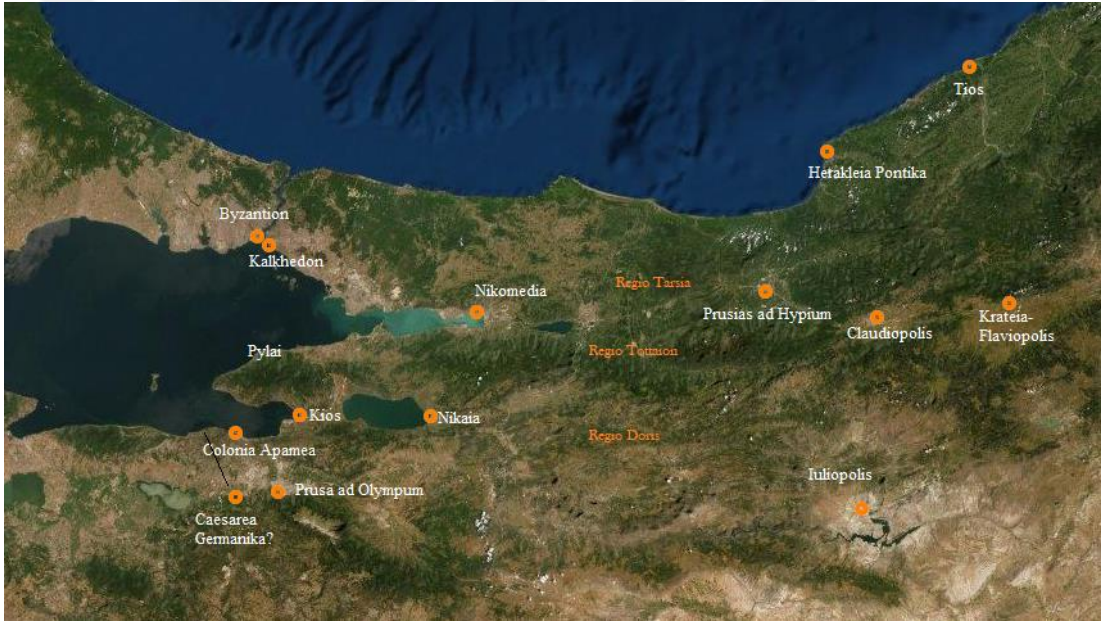
²⁸⁸ **Prok. BP.** 3.1; 8.6; **Tab. Peut.** TUR 1.

²⁸⁹ **Steph. Byz.** s.v. Κάλπη (K349.18).

²⁹⁰ **Apol.Rhod.** ii. 648.

yerleşimi mevcuttur²⁹¹. Herakleialı Markianos da Ksenophon’a benzer şekilde Kalpe’yi “Herakleotların iyi bir ticaret limanı” olarak tanımlamaktadır²⁹². Arrianus bu yerin yakınlarında Rhoe adlı bir başka limanın varlığından da söz etmektedir²⁹³.

Kalpe Limanının yakında bulunan ve günümüzde Kefken adasına lokalize edilen Thynias-Apollonia adası bölgedeki bir başka yerleşim yeri olarak dikkat çekmektedir. Ps. Skylaks’a göre söz konusu ada Herakleotlarca iskân edilmiştir²⁹⁴. Pomponius Mela da bu adada Bithynialılar yaşadığı için buradaki kentin Bithynis olarak adlandırıldığını söyler²⁹⁵. Bu yerleşimlerin dışında Sangarios Nehri’nin doğusunda Diospolis [Iovis Oppidum], Lilaios, Kelesa, Elaios, Kales, Metroon, Oksinas, Krenides gibi *emporion*lar yani ticaret limanları da mevcuttur.

Harita 1.2. Bithynia Bölgesi Kentleri ve Tarihi Coğrafyası

Kaynak: Bu harita <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/map/create> aracılığıyla oluşturulmuştur.

1.3. II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar Roma Eyaletlerinde Durum

Roma İmparatorluğu’nun ekonomik ve siyasi anlamda zirveye çıktığı “evlat edinilmiş İmparatorlar dönemi (98-192)” (Nerva-Antoninler Hanedanı) önemli gelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olarak dikkat çekmektedir. Roma,

²⁹¹ Xen. an. vi. 3-6.

²⁹² Mark.8.

²⁹³ Arr. Peripl. p. eux. 19.

²⁹⁴ Ps. Skyl., 92.

²⁹⁵ Mela 2.98.

kuruluşundan bu döneme kadar kuzeybatıda Britannia'dan güneyde Mauretania'ya ve Aegyptus'a, doğuda Armenia'dan kuzeyde Dacia (=Romanya) ve Tauri (=Kırım) topraklarına kadar uzanan Barbar dünyayla Danubius (=Tuna) sınırıyla ayrılan devasa bir imparatorluk halini almıştı. Cumhuriyet Döneminde büyük bir Akdeniz gücü olan Roma, MÖ. 27'de Octavianus'un (Augustus) İmparator olmasıyla birlikte yeni bir yönetim biçimine geçmiş, buna karşın *provincia* sistemi ve yerel yönetim uygulamaları büyük oranda korunmuştur. İdari anlamda iyileştirmeler ve çeşitli düzenlemeler, Flavius Hanedanı döneminde, özellikle de İmparator Vespasianus (69-79) zamanında yapılmıştır.

1.3.1. Flaviusların Eyalet Reformları

Roma eyaletlerinde köklü değişiklikler veya Iulius-Claudius hanedanı döneminde yapılan uygulamaların sonuç verdiği bir dönem olması nedeniyle, Roma eyaletlerinin gelişimini Flaviuslar ile başlatmak yerinde olacaktır. Suetonius'tan öğrendiğimiz üzere, Flavius hanedanının kurucusu olan Vespasianus, Alexandria'daki iki lejyon tarafından 1 Temmuz'da, Iudaea'daki üç lejyon tarafından da 3 Temmuz 69'da imparator ilan edilmiştir²⁹⁶. Vespasianus, imparator ilan edildikten sonra ilk olarak Akhaia, Lykia, Rhodos, Byzantion ve Samos gibi özgür kentlerin ve bölgelerin bu haklarını ellerinden almış, ardından vassal krallıklara ait olan Thrakia, Kilikia ve Kommagene'yi eyalet haline getirmiştir²⁹⁷. Cappadocia'nın sınır eyaleti hüviyetinde olması dolayısıyla da buraya daha çok lejyon yerleştirmiş ve bölgeye valilik yapması için *proconsul* atamıştır. Otho, Galba ve Vitellius'un neden olduğu iç savaşın yaralarını sarmak için başta Roma olmak üzere kentlerde çeşitli iyileştirmeler bulunmuş, ayrıca epeydir birikmiş bulunan ve her geçen gün sayıları artan davaların da karara bağlanması için yeni yargıçlar görevlendirmiştir²⁹⁸.

Vespasianus döneminin izlerini, hemen her eyalette görmek mümkündür. Flaviuslar döneminde Hispania eyaletlerinde kurulan *municipium*lar sayesinde önce iç bölgeler, ardından Kuzeybatı İspanya ve bir süre sonra tüm İber yarımadası

²⁹⁶ Tac. *hist.* ii.79.

²⁹⁷ Eutr. vii. 19.

²⁹⁸ Suet. *Vesp.* 8-12.

Romanizasyon'a tabi tutulmuştur²⁹⁹. G. Alföldy, Hispania'daki Italica (=günümüzde Sevilla yakınlarındaki Santiponce) kolonisinde dünyaya gelen Traianus'un veya Hadrianus'un Roma İmparatorluğu'na kadar yükselmesini, bu sürecin bir sonucu olarak göstermektedir³⁰⁰. Öyle ki Hispania eyaletine ayrı bir önem gösterilmiş, buradaki halklara Roma vatandaşlığı hakkı verilerek miras ve köle azil vergilerinin devlet ekonomisine katkı sağlaması amaçlanmıştır³⁰¹. Flaviuslar döneminde bölgeye gösterilen önem, *lex Irnitana*, *lex Salpensana* ve *lex Malacitana* gibi Domitianus dönemine tarihlendirilen eyalet yönetim işleyişine ilişkin yasaların yazılı hale getirilerek eyaletlere yerleştirilmesinden de anlaşılmaktadır³⁰².

İspanya'ya benzer şekilde Gallia Narbonensis ve Tres Galliae'de yani Üç Galya'da (Aquitania, Celtica/ Gallia Lugdunensis ve Belgica) Latin dilinin yayılması, Romalıların bölgeye yaklaşımının değişmesinde önemli bir etken olmuştur³⁰³. Öyle ki Gallia'nın diğer yarısında, Hadrianus'un ardından imparatorluğa yükselecek olan Antoninus Pius da Gallia Transalpina'daki Colonia Augusta Nemausus (=Fransa/ Nimes) kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir³⁰⁴. Flaviuslar döneminde Germania Superior ve Germania Inferior adlı sınır eyaletlerinin eskisinden daha iyi şekilde tahkim edilmesi ve Domitianus döneminde yeniden düzenlenmesi, Gallia eyaletlerinin de uzun bir süre büyük sorunlarla karşılaşmamasına ve C. Goudineau'nun dediği gibi Roma Tarihinde ana akım siyasi tarihin dışında kalmasına neden olmuştur³⁰⁵. Flaviuslar arasında, özellikle Vespasianus döneminde hemen her eyaleti kapsayan önemli bir inşa programı olduğu

²⁹⁹ Galba'nın 68 yılında imparator olmadan önce *Hispania Citerior* Eyaleti'nde valilik yapması ve buraya politik anlamda önem göstermesi sonucu İspanya büyük oranda Romalı olmuştur. G. Alföldy, "Spain", *CAH* XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.444.

³⁰⁰ Alföldy 2000, *a.g.m.*, s.444; İmparator Hadrianus'un babası Aelius Hadrianus'un Romalı kökenlere sahip olmasına karşın annesi Domitia Pauliana'nın Hispania-Gades (Cadiz) yerlisi olması nedeniyle, Hadrianus etnik ve kültürel olarak Hispanik-Romalı bir ailenin çocuğuydu. Bkz. *SHA. Hadr.1*.

³⁰¹ M. Griffin, "Flavians", *CAH* XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000a, s. 27.

³⁰² Söz konusu metinlerde adli ve idari görevlilerin yetkileri, *patronus* ve *cliens*lerin ilişkileri, sivil haklar, sulh hakimliği, ritüeller gibi eyaleti ilgilendiren hemen her türlü kamusal ve idari duruma yer verilmiştir. Karş. J. Gonzales, M. H. Crawford "The Lex Irnitana: A New Copy of the Flavian Municipal Law, *JRS* 76, 1986, ss.147-149.

³⁰³ C. Goudineau, "Gaul", *CAH* XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.466.

³⁰⁴ *SHA, Anton.Pius.1*

³⁰⁵ Goudineau 2000, *a.g.m.*, s.462.

ve bu çerçevede Nero döneminde ağır şekilde tahrip olan Roma başta olmak üzere birçok eyalette yeni yapıların inşa edildiği ve var olanların da onarıldığı bilinmektedir³⁰⁶. Vespasianus bu dönemde batıdaki bir diğer eyalet olan ve Claudius döneminde ele geçirilen Britannia'nın fethini sonuçlandırmak için üç adamını göndermiş ve kısa sürede Britannia'da mutlak Roma hâkimiyetini tesis etmiştir³⁰⁷.

Flaviuslar döneminde önemli gelişmeler yalnızca Batı eyaletleri ile sınırlı kalmamış Doğu eyaletleri de bu dönemin eyalet reformundan etkilenmiştir. Vespasianus'un Doğu eyaletlerindeki düzenlemelerin bir başka özelliği de İmparatorluk ekonomisini ayağa kaldırmak için yeni kaynak arayışıyla paralel ilerlemesidir. Yukarıda bahsedilen Akhaia ve Lykia bölgelerinin yeniden eyalet statüsüne getirilmesi, Kommagene'nin yeniden Roma'ya bağlanması, yeni vergi kaynakları olarak görülmüştür³⁰⁸. Özgür şehir statüsündeki Rhodos, Byzantion ve Samos'un ele geçirilmesindeki amacın da vergi gelirini artırmak olduğu bilinmektedir. Doğu Akdeniz'in en önemli eyaleti olan Aegyptus'un başkenti Alexandria'da yaşayanlar için baş vergisi konulmuş, eski vergiler canlandırılmış, gümrük vergisi de arttırılarak *fiscus Alexandrinus* adı verilen özel bir hazine kurulmuştur³⁰⁹. Vespasianus döneminde eyalet haline getirilen Iudaea da eyalet düzenlemesine tabi tutulmuştur³¹⁰. Diğer eyaletler gibi ekonomik kaynak yaratmak amacıyla, eyalette *fiscus Iudaicus* adı verilen bir hazine oluşturulmuş, Yahudilerle yapılan savaşlar sırasında zarar gören Kudüs'teki büyük tapınağın onarımı için de vergiler yine bölge halkından alınmıştır³¹¹.

³⁰⁶ Griffin 2000a, **a.g.m.**, s.14.

³⁰⁷ Britannia'nın fethi ile ilgili olarak bkz. **Tac. Agr.** xvii,1. Eutropius, Vespasianus'un generalken, Claudius tarafından Germania'ya, ardından da Britannia'ya gönderildiğinde düşmanla otuz iki kez savaştığını, çok güçlü iki ulusu, yirmi kenti ve Britannia yakınlarındaki Vecta adasını ele geçirdiğini belirtir ki bu durum, Vespasianus'un başından beri Britannia seferinin merkezinde olduğunu gösterir. Bkz. **Eutr.** xix.

³⁰⁸ Griffin 2000a, **a.g.m.**, s.27-28.

³⁰⁹ **A.y.**

³¹⁰ Vespasianus ile başlayan Titus'un komutasında sonlandırılan Yahudi savaşları ile ilgili olarak Antiokheialı Ioannes şu pasaja yer verir: "Titus Kudüs'ü fethettiğinde, Suriye ve Mısır'ın tamamı ile Filistin yakınlarında yaşayan her halk onu fatih şeklinde tanımlayarak onurlandırdı. Fakat Titus, iddia edildiği gibi bu şeyleri kendisinin yapmadığını, ancak ellerini, gazabını gösteren bir tanrıya teslim ettiğini iddia etti: oldukça ılımlı ve sağduyuyla doluydu..." bkz. **Ioannes** 130; Yahudi savaşları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. **Philo.** passim.

³¹¹ Griffin 2000a, **a.g.m.**, s.27

Afrika bölgesi de eyalet reformundan etkilenmiştir. Bu amaçla bölgede nüfus sayımı yapılmış, vergi kalemleri yeniden düzenlenmiş ve Numidia ve Mauretania eyalet sınırları yeniden düzenlenmiştir³¹². Olası Parth ve Alan tehdidine karşı imparatorluğun Kafkasya sınırlarını güçlendirmek amacıyla 75 yılında Kolkhis yakınlarındaki Harmozika (=Gürcistan/ Armazi)'da bir sınır kalesi inşa edilmiştir³¹³. Domitianus döneminde eyaletlerin finans işlerinde danışmanlık etmek ve gelir gider dengesini denetlemek üzere görevlendirilen *curator*lardan hareketle, Flaviusların eyalet düzenlemelerinin temelinde ekonomik kaygılar olduğu açıkça görülmektedir³¹⁴. Tüm bu bilgiler ışığında Flaviuslar döneminde eyaletlerdeki aksaklıkların giderilmesi ve ekonomik kaynakların çoğaltılması yönünde girişimlerin olduğu ve imparatorluğun merkezi gücünün artırıldığı anlaşılmaktadır³¹⁵.

1.3.2. Traianus'tan Constantinus Hanedanı'na Roma Eyaletleri ve Reformlar

Domitianus'un 96 yılında öldürülmesi sonrası tahta geçen Nerva ile Roma İmparatorluğu'nda evlat edilerek imparator olan kişilerin olduğu yeni bir dönem başlamıştır. Evlat edinilmiş imparatorlar dönemi (İng. *Adoptive Emperors*, Alm. *Adoptivkaiser*) olarak da geçen bu dönemde, artık soya dayalı imparatorluk yerine en yetenekli komutanlar ve yöneticiler gelecekteki en büyük imparator adayı olarak görülmüştür. İmparator olduğunda da oldukça yaşlı olan Nerva, 1 yıl 4 ay başta kaldıktan sonra 72 yaşında vefat etmiş ve yerine, evlat edindiği Marcus Ulpius Traianus geçmiştir³¹⁶.

³¹² A.y.

³¹³ Griffin 2000a, a.g.m., s.41.

³¹⁴ M. Griffin, "Nerva to Hadrian", CAH XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000b, s.99.

³¹⁵ Domitianus'un *Dominus et Deus* olarak anılması ve fazlasıyla otoriter bir yönetim anlayışına sahip olması bu dönemde Roma merkezi idaresinin politik görüşünü yansıtmaktadır. Bkz. Griffin 2000a, a.g.m., ss.80-82; Iuvenalis, Domitianus'un bu tutumunu şu şekilde eleştirir: "*Flaviusların sonuncusu [Domitianus], yarı ölü dünyamızı ezip parçalarlarken ve Roma, dazlak Nero'ya hizmet ederken...*" Iuv. iv, 43-44.; Tacitus'da Domitianus'un karakterini *ipsa etiam pace saevum* yani "barış sırasında bile vahşi" şeklinde eleştirir. Bkz. Tac. hist.i, 2; Antiokheialı Ioannes de Domitianus'un Nero, Caligula ve Tiberius gibi birisi olduğunu, İmparatorluğu utanç verici ve ihmalkâr şekilde yönettiğini, İmparator olduktan bir süre sonra karakterinin değiştiğini, çapkın ve açgözlü birisi haline geldiğini ve nedensiz yere pek çok kimseyi öldürttüğünü söyler. Bkz. Ioannes 133-134.

³¹⁶ Eutr. viii, 1.

Traianus dönemi Eutropius'ta “genişletilmekten çok savunulan Roma İmparatorluğunun sınırlarının baştan sona genişletildiği bir dönem” olarak geçmektedir³¹⁷. Traianus bu dönemde Dekebalos'u (87-106) yenerek Dacia'yı³¹⁸, Parthamasiris'i (113-114) yenerek de Armenia'yı almıştır. Ayrıca Danubius/ Danuvius (Tuna) Nehri'nin ilerisinde yer alan Taiphali, Victoli ve Thervingi yani Doğu Germanlerine ait Tuna topraklarını eyalet haline getirmiştir. Eutropius'un söylemiyle, Traianus, Iberialıların, Sarmatya'nın, Bosphorusluların, Arapların, Osrohene ve Kolkhis'in krallarını da bağlaşıklığa kabul etmiştir³¹⁹. Traianus, imparatorlukta yaşayan Hristiyanların sebepsiz yere öldürülmelerinin ve takibata uğramalarının önüne geçmiş, buna karşın onları takip altına almıştır³²⁰.

Traianus'un 117 yılındaki ölümü sonrası yerine geçen evlatlığı Hadrianus dönemi (117-138) ise eyaletlerde yer alan pek çok kentin bizzat imparator tarafından ziyaret edilmesiyle geçirilen bir başka refah dönemidir. Hadrianus, önceki imparatorların başlıca politikası olarak kabul edilen *Pax Romana*'yı devam ettirmeyi öncelik olarak almıştır. Traianus'un ölümü sonrası Mağribiler, Britonlar, Sarmatlar isyan etmiş, Aegyptus Eyaleti isyanlar nedeniyle kargaşa içinde kalmış, Libya ve Filistin de isyana yönelik girişimler göstermişlerdir³²¹. Bu kargaşa ortamı kısa sürede çözüldükten sonra Hadrianus iki farklı dönemde imparatorluk seyahatleri yapmıştır. Birinci eyalet turunda, 121 yılında ilk olarak Gallia'ya, oradan da yukarı Almanya'ya, Raetia'ya ve Noricum'a gitmiştir. Sınır politikalarına verdiği önem nedeniyle kuzey-kuzeybatı sınırlarını tahkim etmiş ve çeşitli askeri birlikleri meydana getirmiştir. Ertesi yıl Britannia'ya geçmiş, Legio VI Victrix'i Germania Inferior'dan Britannia'ya göndermiştir³²². 123 yılında İspanya'daki kıyı kenti Tarraco'ya geçmiş ve burada idari ve adli çeşitli düzenlemeler ve iyileştirmeler yapmıştır. Yine bu dönemde buradaki Augustus tapınağını restore ettirmiştir³²³. 124 yılında Batı Anadolu kentlerini ziyaret etmiş ve bölge kentlerine pek çok lütufta

³¹⁷ Eutr.viii. 2.

³¹⁸ Griffin 2000b, a.g.m., ss.109-113.

³¹⁹ Eutr.viii. 2-3.

³²⁰ Ioannes, 136; bkz. aş.

³²¹ SHA, Hadr. v.1-3

³²² M. Zahrnt, “Hadrian”, *Die Römischen Kaiser*, ed. M. Clauss, C. H. Beck Verlag, München, 1997, s.129; A. R. Birley, “Hadrian to Antonines”, *CAH XI*, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.137

³²³ Birley 2000, a.g.m., s.139

bulunmuş, Ekim ayında *Eleusis* misterlerine katılmıştır³²⁴. 125 yılında da Sicilya üzerinden Roma'ya tekrar dönmüştür³²⁵. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de Hellen ve Anadolu kökenli kişilerin İmparatorluk çapında önemli askeri-idari görevlere gelmesine ortam hazırlanmasıdır³²⁶.

Hadrianus 128-132 yılları arasındaki ikinci büyük seyahatinde ise ilk olarak Sicilya üzerinden Africa ve Mauretania eyaletlerine gitmiştir. Sonrasında yeniden Hellas'a gitmiş, 129 yılında Ephesos'a geçmeden önce Sparta'yı ziyaret etmiş ve kışı Atina'da geçirmiştir. Ephesos'tan Tralles ve Laodikea'ya kadarki hattı gezmiş, 23 Temmuz'da Apameia'ya varmıştır. Anadolu içlerinde, Kappadokia'nın güneyinden Suriye'ye yönelmiş, kışı Antiokheia'da geçirmiş ve doğuda bağlı krallıklarla dostluğunu pekiştirmiştir³²⁷. 130 yılında da Mısır'a gitmiştir. Bu tarihten itibaren Iudaea'da başlayan Yahudi ayaklanmaları bastırılmış, Hierosolyma (=Jerusalem-Kudüs) kenti Hadrianus'a ithafen Colonia Aelia Capitolina olarak adlandırılmış, Iudaea Eyaleti de *Syria Palaestina* yani Suriye Filistin'i olarak yeniden adlandırılmış ve düzenlenmiştir³²⁸. Eutropius ve olasılıkla Eutropius'u kaynak olarak kullanan Antiokheialı Ioannes'in bu döneme dair bir eleştirisi ise Traianus döneminde ele geçirilen Fırat sınırında oluşturulan Mesopotamia Eyaleti'nden Perslerin talebi üstüne çekilmesidir³²⁹.

Hadrianus'tan Commodus'un 192 yılındaki ölümüne kadarki süreçte eyaletlerde büyük çaplı bir değişiklik meydana gelmemiş, seleflerin düzenlemeleri korunmaya çalışılmıştır. Eyalet yönetiminin temel yapısı, Augustus tarafından kurulmuş ve halefleri tarafından çok az değiştirilmiştir. Vespasianus'tan sonraki imparatorlar da Augustus'un meydana getirdiği sistemde büyük bir değişiklik yapmamaya çalışmıştır. Senatoya bağlı eyaletler, imparatora bağlı eyaletler ve Roma Eyaleti'nin meydana getirdiği yapı büyük oranda devam ettirilmiştir³³⁰. Bu eyaletler belirli dönemlerde değişiklik gösterse de genel olarak şu şekildedir:

³²⁴ **Hier. chron.** A123.

³²⁵ Zahrnt 1997, **a.g.m.**, ss.130-131.

³²⁶ Birley 2000, **a.g.m.**, s.142

³²⁷ **SHA, Hadr.** xiii, 7; Birley 2020, **a.g.m.**, s.144.

³²⁸ Birley 2000, **a.g.m.**, s.146.

³²⁹ Bkz. **Eutr.**vi.; **Ioannes**, 140.

³³⁰ W. Eck, "Provincial administration and finance", **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000a, s.272.

Adli yetkili *procurator*ların yönettiği eyaletler: Corsica (?), Alpes Maritimae, Alpes Cottiae, Alpes Graiae, Raetia, Noricum, Epirus (?), Thrakia, Cappadocia, Mauretania Caesariensis ve Mauretania Tingitana.

Mali yetkili *procurator*ların yönettiği eyaletler ise: Lusitania, Hispania Citerior, Asturia-Gallaecia, Aquitania-Lugdunensis, Belgica, Britannia, Dalmatia-Pannonia, Moesia, Galatia-Pamphylia, Syria, Iudaea, Kilikia (?).

Patrimonyal *procurator*ların *imperium proconsulare* yetkisiyle görev yaptığı eyaletler ise, Baetica, Gallia Narbonensis, Sardinia, Creta-Cyrenae ve valilerine *procurator quattuor publicorum Africae* unvanı verilen Africa Eyaleti'dir. Bunların dışında başkent Roma ve İtalya ile 1 *praefectus*, 1 *iuridicus*, yönetim bölgeleri için 3 tane *epistrategos* ve *idios logos arkhierous Alexandreae et Aegypti* unvanlı memurun görev yaptığı Aegyptus Eyaleti bulunmaktadır³³¹.

Bunların dışında, eyalet organizasyonlarını etkileyen çeşitli gelişmeler de olmuştur. Nero ve Vespasianus dönemlerinde Cappadocia ve Iudaea, senato eyaletlerine dönüştürülmüş, yukarıda da değinildiği gibi Traianus döneminde de Dacia ve Arabia eyaletleri oluşturulmuştur³³². 110 yılı civarında Thrakia'ya senatör kökenli bir vali atanmış, Marcus Aurelius döneminde de Raetia et Noricum'a senatörler vali olarak gönderilmiştir. Yönetim mekanizmasını kolaylaştırmak amacıyla Pannonia ve Moesia eyaletleri de kendi içlerinde (Pannonia Superior-Pannonia Inferior ve Moesia Superior-Moesia Inferior şeklinde) bölünmüştür³³³.

Commodus'un öldürülmesi sonrası tahta Pertinax geçmiş fakat onun da kısa bir süre sonra cinayete kurban gitmesiyle birlikte çeşitli generaller orduları tarafından imparator ilan edilmiştir. 192-197 yılları arasında yaşanan ve Zosimos'un eserine de yansıyan kısa süreli iç savaştan sonra 193 yılında tahta geçen Septimius Severus döneminde eyaletlerde ve kentlerde çeşitli gelişmeler olmuştur³³⁴. Severus, iç savaş sırasında rakip güçlere destek veren kentleri cezalandırırken müttefik kentlere de çeşitli imtiyazlar vermiştir. Bu anlamda Septimius Severus'un ağır şekilde cezalandırdığı başlıca kent Byzantion'dur. Byzantion'un Pescennius Niger'i uzun

³³¹ W. Eck, "The Growth of Administrative Posts", *CAH XI*, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, ss.243-244.

³³² Eck 2000a, *a.g.m.*, s.245.

³³³ A.y.

³³⁴ *Zos.* 1.8.

yıllar desteklemesi ve kuşatmaya direnmesi sonrası Severus, burayı köy statüsüne indirmiş ve komşu kent Perinthos-Herakleia'ya bağlamıştır³³⁵. *Historia Augusta*'ya göre Byzantion kentinin başına gelenler, Antiokheia kentinin de başına gelmiş, kent halkının bir kısmı esir edilmiştir³³⁶. Niger'in tarafını tutan Antiokheia kenti, savaş sonrası *metropolis* unvanını Laodikea'ya bırakmış ve Byzantion'un Perinthos'a bağlanması gibi Antiokheia da Laodikea'ya bağlanmıştır³³⁷. Fakat Laodikeia, tüm Suriye'nin değil yeni kurulan *Syria Coele*'nin *metropolisi* olarak kabul edilmiştir.

Severus, bir başka düzenlemeyi de Suriye bölgesinde yapmıştır. Bu kapsamda, iç savaş sırasında Severus'u destekleyen Emesa, Palmyra, Tyros ve Heliopolis kentlerinin Niger tarafından tahrip edilmesinin izleri giderilmeye çalışılmıştır³³⁸. Septimius Severus, ayrıca Tyros kentini *Syria*'nın *metropolis*'i ve *colonia* ilan etmiş (*Septimia Tyros Colonia*), Tyroslulara da "Septimialılar" unvanını ve *ius italicum* hakkı vermiştir. Heliopolis- Baalbek kenti de bağımsız koloni olarak Berytos'un egemenliğinden çıkarıldığı gibi Pescennius Niger'i destekleyen Berytos da koloni (*Colonia Iulia Augusta Felix Berytus*) unvanını kaybetmiştir³³⁹. Severus'un egemenliğinin ilerleyen yıllarında hemen her kent affedilmiş ve pek çok yapıyla geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde eyaletlerdeki en önemli gelişmelerden birisi atlı sınıftan (*equites*) gelen kişilerin *procuratorlukta* çoğunluğu almasıdır³⁴⁰. Severus egemenliğinde yönetsel anlamdaki bir diğer önemli gelişme ise, Pescennius Niger ve (197 yılı sonrasında) Clodius Albinus destekçilerinin mülkleri haczedilmiş ve bu mülkler (*bona damnatorum*) Caracalla'nın kayınpederi ve Septimius Severus'un *praefectus praetoriosu* olan Plautianus'a verilmiş fakat onun da gözden düşüp, öldürülmesi üzerine bunlar yeniden kamulaştırılmıştır ki bu da ekonomiyi bir ölçüde

³³⁵ **Hrd.** iii, 6-9; Hesychios, **FGrHist** 390 F 1.36; **Cass. Dio.** Lxxiv. 10-14; M. H. Sayar, "Septimius Severus, Iulia Domna ve Perinthos", **Vir Doctus Anatolicus**. Kabalcı Yayıncılık, İstanbul. 2016. 757-758.

³³⁶ **SHA.Carac.** i.7.

³³⁷ **Ioannes**, 151.

³³⁸ N. Lenski, **Constantine and the Cities: Imperial Authority and Civic Politics**, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016. s.152.

³³⁹ Lenski 2007, **a.g.e.**, s.152.

³⁴⁰ E. Lo Cascio, "The Emperor and His Administration: the Age of the Severans", **CAH XII**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 2008a, ss.148-150.

rahatlatmıştır³⁴¹. Kamulaştırılan söz konusu mülkler için *res privata* adı verilen bağımsız bir İmparatorluk hazinesi kurulmuştur. E. Lo Cascio, Severuslarla başlayıp Constantinus’a kadar devam eden sürecin büyük çatlaklar ve aynı zamanda süreklilik gösterdiğini, bunun yanında bu dönemde bürokratikleşmenin düşünülenenden daha da az olduğunu belirtir³⁴². Bunların dışında Iulius-Claudiuslar ile başlayıp Flaviuslar, evlat edinilmiş imparatorlar- Antoninler ve Severuslarla önemini artıran *domus augusta*, bu dönemden itibaren *sacra* ve *divina* olarak da adlandırılmıştır³⁴³. Bunun başlıca nedenlerinden ilki, gelecekte tahta geçecek olan kişilerin halk, ordu ve senato nezdinde itibar görmesinin sağlanmasıdır. Bir diğer politik neden ise İmparatorluğu meydana getiren eyaletlerin yönetiminde ve İmparatorluğa bağlılıkta yeni araçların kullanılmaya çalışılmasıdır.

Severus Alexander’dan sonra başlayıp Diocletianus’a değin devam eden ve literatüre III. yüzyıl krizi olarak geçen kaotik süreçte de eyaletleri ilgilendiren çeşitli reformlar yapılmıştır. Bu süreçte özellikle Gallienus ve Aurelianus’un icraatlarına değinmek yerinde olacaktır. III. yüzyılın ortalarında imparator olan Gallienus (260-268), yönetim mekanizmasını güçlendirmek adına çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Tahta geçtiği sırasında bir isyanın merkezi olan Illyria’yı yeniden kontrol altına almış, Alamanni, Germania ve Raetia sınırlarındaki huzursuz ortamı çözmek adına oğlunu Colonia Claudia Ara Agrippinensis (=Köln)’de *caesar* unvanıyla bırakarak Mediolanum (=Milano)’a gitmiş ve orada çeşitli reform hareketlerini başlatmıştır³⁴⁴.

Gallienus dönemi ya da genel anlamda III. yüzyıl, atlı sınıfın gücünün doruğa ulaştığı, aynı zamanda senatörlerin eyalet yönetimi ve ordu komutanlığından uzaklaştırıldığı bir dönemdir. E. Lo Cascio, bu sürecin hızlı bir şekilde seyretmediğini, öyle ki 249-250 yılında Asia Eyaleti’nden alınarak oluşturulan

³⁴¹ Septimius Severus, Albinus’un yendikten sonra kamulaştırılan mülkler için ilk olarak *procuratio privatarum rerum*’u oluşturmuştur. **SHA. Sept. Severus**. xii. 1-4.; A. R. Birley, **Septimius Severus The African Emperor**, Doubleday Company Press, New York, 1999, ss.128,162.

³⁴² E. Lo Cascio, “The Emperor and His Administration: General Developments”, **CAH XII**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 2008b, s.136.

³⁴³ Lo Cascio 2008a, **a.g.m.**, s.140.

³⁴⁴ Bkz. S. Röder, **Kaiserliches Handeln im 3.Jahrhundert als Situatives Gestalten**, Peter Lang Verlag, Berlin, 2019, ss.312-320.

Phrygia-Caria Eyaleti'nin ilk valisinin senatör kökenli bir *legatus* olduğunu öne sürmektedir³⁴⁵.

Bu dönemki bir başka gelişme de *praetor* sınıfındaki eyaletler olan Numidia, Arabia, Thrakia ve Kilikia'ya atlı sınıftan *praeses* adlı yöneticilerin atanmasıdır. 262 yılına tarihlendirilen bir epigrafik belgede yer alan bu bilgi, Gallienus'un bu yılda söz konusu düzenlemeyi içeren bir *edictum* yayınladığını gösterir³⁴⁶. Gallienus, köklü reformlarına karşın daha az riskli ve iç bölgelerde kalan eyaletlerin *proconsuller* tarafından yönetilmesine onay vermiş ve buradaki yöneticilerin olağanüstü yetkilerle bir yıldan fazla görev yapabilmesine olanak sağlamıştır. *Dioecesis* (Gre. *dioikesis*) adı verilen üst bölgelere ayrılan bu eyaletlerin valilerine ek olarak *corrector* adı verilen yöneticiler de atanmıştır³⁴⁷. Buna karşın bu eyaletlerde (eyaletlerin idari statülerine dokunmadan) atlı sınıfa mensup olan *vicarius* (vekil) görevlendirilmiş ve buraları bir süre idare ettirmişlerdir³⁴⁸. Önemli idari reformların olduğu Gallienus döneminin başlıca dış sorunu ise Got akınlarıdır. Decius (249- 251), Aemilianus (253), Trebonianus Gallus (251-253), Volusianus (251-253) ve Valerianus (253-260) dönemlerinde etkisini fazlasıyla hissettirmeye başlayan Got akınları ve yağmaları bu dönemde zirveye ulaşmıştır³⁴⁹.

Gallienus'un tahta geçtiği dönemde önüne geçilemeyen sorunlar görev süresince de devam etmiştir: Raetia kaybedilmiş, Franklar ve Alamanlar Yukarı Tuna

³⁴⁵ E. Lo Cascio, "The Emperor and His Administration: The Government and Administration of the Empire in the Central Decades of the Third Century", *CAH* XII, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 2008c, s.159; E. N. Akdoğu-Arca, eyaletin ilk valisinin de atlı sınıftan gelen bir kimse olan Iulius Iulianus olduğunu iddia etmektedir. Bkz. E. N. Akdoğu-Arca, "Iulius Iulianus Phrygia-Caria Eyaletinin İlk Valisi Miydi?", *Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin*, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006, 60-73. Bu görüşe karşıt bir başka görüş ise T. Drew-Bear tarafından yazılmıştır. Drew-Bear, Aizonai yakınlarında bulduğu yazıtlarda geçen τῆς ἡγεμονίας μέρη Φρυγίας τε καὶ Καρίας ifadesinden hareketle Iulius Iulianus'un yeni Phrygia-Karia Eyaleti'nin başlangıcını oluşturduğunu söylemektedir. Bkz. M. Christol, T. Drew-Bear, "Une délimitation de territoire en Phrygie-Carie", *dans Travaux et recherches en Turquie 1982*, Louvain 1983, 23-42.

³⁴⁶ Lo Cascio 2008c, *a.g.m.*, s.160.

³⁴⁷ Lo Cascio 2008c, *a.g.m.*, s.161.

³⁴⁸ *A.y.*

³⁴⁹ *Iord. Getica*. xx.- xxii; Özellikle İmparator Decius, İmparator Herennius Etruscus ve Decius'un oğlunun, 251 yılında Abrittus'ta (Dobruca'daki Razgrad yakınlarında) Gotlara karşı beklenmeyen mağlubiyeti tüm süreci geri döndürülemez şekilde etkilemiştir. Romalıları yenen Got lideri Kniva, bu zaferle birlikte Roma'nın Aşağı Tuna ve Karpatlardaki savunma düzenini bozmuş ve bu bölgenin yıllar sürece akınlara sahne olmasına neden olmuştur. D. S. Potter, *A Companion to the Roman Empire*, Wiley-Blackwell Press, West Sussex, 2010, s.156.

ve Ren Nehirlerini geçerek çeşitli akınlar yapmış, Postumus'un Gallia merkezli kurduğu krallık (*imperium Galliarum*) egemenlik alanını Britannia'dan İspanya'ya kadar genişletmiş, Gotlar Anadolu kıyılarına, Thrakia ve Moesia eyaletlerine büyük zararlar vermiştir³⁵⁰. Yine aynı dönemde doğuda Pers baskısı artmış ve buna önlem olarak bölgenin yerli yöneticilerinin kendi savunma birliklerinin kurulması planlanmıştır. Şapor'un 260 yılındaki seferinde Emesalı Uranius Antoninus ve Palmyralılar kendi birlikleriyle Perslere karşı koymuşlardır³⁵¹. Yaşlı Plinius'un *inter duo imperia summa Romanorum et Parthorum* yani "Romalıların ve Parthların büyük İmparatorluklarının arasında" şeklinde tanımladığı Palmyralıların yerel beyi statüsündeki Odaenathus (Enathus)³⁵², 261 yılındaki Pers seferleri sırasında birlikte hareket ettiği Romalı generaller Quietus ve Ballista'nın Gallienus'a karşı olması üzerine, İmparatorun tarafını tutarak Emesa yakınlarında bu iki generali yenmiş ve imparator tarafından doğu ordularının generalliği ve *corrector totius Orientis* unvanı ile ödüllendirilmiştir³⁵³. "Dux" ve "consulares" gibi unvanlar da verilen Odaenathus'un 267 yılı sonunda öldürülmesi üzerine Palmyra'nın yönetimine ilk olarak büyük oğul I. Herodian (Hairan) geçmiş, fakat onun da ölmesi/ öldürülmesi sonrası küçük oğul Vaballathus ve naip olarak annesi Zenobia tahta geçmiştir³⁵⁴.

L. Aurelianus dönemi (270- 275), mali-idari önemli düzenlemelerin yapıldığı, Gallienus döneminin sorunlarının çözüme kavuşturulduğu ve III. yüzyıl krizi adı verilen dönemin sonlanmasında başlangıç noktasını oluşturan bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Aurelianus tahta geçtiğinde başlıca sorun Suriye'de kurulan Palmyra Devleti ile Gallia, Britannia ve Hispania'ya yayılan Gallia Krallığı'dır. 268 yılından itibaren Roma İmparatorluğu, Odaenathus'un ölümüyle birlikte *dux* ve *corrector* unvanlarının sona erdiğini, bu nedenle Zenobia'nın gasıp statüsünde bulunduğunu belirtiyordu. Ayrıca Zenobia'nın kendisini βασιλίσσα (*Basilissa*) yani kraliçe, Vaballathus'un da kendisini yerel dilde *mlk mlk'* (Kralların Kralı) ve *w'pnrṭṭi'dy mdnḥ' klh* yani *corrector totius Orientis* olarak tanıtması da merkezi

³⁵⁰ SHA, *Gallien* iv. 1-9; xiii. 6-10.

³⁵¹ SHA, *Gallien* x. 1-8; Potter 2010, a.g.e., s.162.

³⁵² Plin. *nat.* v. 88.

³⁵³ SHA, *Gallien*, i-iii. 4; A. Watson, *Aurelian and the Third Century*, Routledge Press, New York, 1999, s.31-32; M. Sommer, *Palmyra: A History*, Routledge Press, New York, 2018, s.151.

³⁵⁴ SHA, *Gallien*, XIII. 1-3.; Watson 1999, a.g.e., s.58; Sommer 2018, a.g.e., s.156.

otoritenin tanınmadığının göstergesiydi³⁵⁵. 269 yılında İmparator Claudius ve o sırada general olan Aurelianus'un batıda seferde olmasından yararlanarak Zenobia önce çevredeki Arap kabilelerini itaat altına almış, 271 yılına gelindiğinde ise Arabistan, Mısır, Kappadokia ve Küçük Asya'nın büyük bölümünü ele geçirmiştir³⁵⁶.

Lucius Aurelianus, hemen her kaynağın hemfikir olduğu üzere çok başarılı fakat aynı zamanda sert ve zalim bir general ve imparatorudur. Antiokheialı Ioannes'in deyiimiyle, o "gevşekliği ortadan kaldırarak, askeri disiplini ve çöken moralleri artırmıştır". İmparator olarak tahta geçtikten sonra pek çok soyluyu ölüm cezasıyla cezalandırmıştır³⁵⁷. Aurelianus, 270 yılında ilk olarak İtalya'da otoriteyi sağlamış, ardından Palmyra krallığına son vermiş ve 274 yılında Tetricus önderliğindeki *imperium Galliarum*'u ortadan kaldırmıştır³⁵⁸. İmparatorluğu kısa süre içerisinde yeniden birleştirmesinden ötürü kendisine *restitutor Orbis* (=Dünya'yı düzenleyen) unvanı verilmiştir³⁵⁹.

Aurelianus söz konusu savaşları yönetirken bir yandan da mali ve idari reformlara yoğunlaşmıştır. Aurelianus'un eyaletleri ilgilendiren en önemli reformu şüphesiz sikkelerle ilgili olandır. Aurelianus döneminde meydana gelen ilginç bir isyana da neden olan Roma sikkesi, değerini büyük ölçüde kaybetmiş, yalnızca nominal değeriyle piyasada dolaşımı olan bir para halini almıştır³⁶⁰. 215 yılında iki *denarii*'ye karşılık gelen *antoninianus* adlı gümüş sikkedeki değerli maden miktarı, sonraki elli yılda büyük oranda azaltılmış ve Aurelianus dönemine gelindiğinde önemli bir sikke reformunun yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir³⁶¹. Aurelianus,

³⁵⁵ Sommer 2018, **a.g.e.**, s.158.

³⁵⁶ Watson 1999, **a.g.e.**, ss.61-64; Sommer 2018, **a.g.e.**, ss.159-160.

³⁵⁷ **Ioannes**, 180.

³⁵⁸ Watson 1999, **a.g.e.**, s.93.

³⁵⁹ J. Drinkwater, "Maximinus to Diocletian and the 'Crisis'", **CAH** XII, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.52.

³⁶⁰ R. A. G. Carson, "The Reform of Aurelian", **Revue Numismatique** 7, 1965, s.231; M. Haklai-Rotenberg, "Aurelian's Monetary Reform: Between Debasement and Public Trust", **Chiron** 41, 2011, s.5; Aurelianus döneminde paranın değerinin önemli ölçüde düşmesi üzerine *monetarii* adı verilen sikke işçileri, modern anlamda muhasebeci-sayman diyebileceğimiz *rationalis, procurator summarum rerum Felicissimus*'un liderliğinde başkent Roma'da isyan etmiş, 271 yılında Felicissimus ve diğer isyancılar Placentia'da yenilmiş ve hepsi Aurelianus tarafından idam ettirilmiştir. Bkz. **SHA. Aurel.** 32.3; **Eutr.** xiv; **Zos.** 1.61.2; **Aur. Vict.** 35.6.

³⁶¹ A. H. M. Jones, "Inflation under the Roman Empire", **The Economic History Review** V, No.3, 1953, s.297.

farklı ağırlıktaki gümüş sikkeleri tek tipleştirmek adına XX.I- XXI, XX ve daha küçük boyutlu, vsv lejantlı çeşitli sikkeler darp ettirmiştir³⁶².

Severuslardan itibaren sürekli yükselen enflasyonun en üst noktaya ulaştığı söz konusu dönemde, altın sikke de bu durumdan etkilenmiştir. Aurelianus döneminde altın sikkenin boyutlarını küçültme yoluyla çözüm arayışlarına gidildiği, fakat zaman içerisinde altın sikkedeki altın miktarının da azaltıldığı bilinmektedir. Fakat 274 yılındaki sikke reformunda bu durumla ilgili de düzenlemeler yapılmıştır; bu anlamda sikke içerisindeki altın miktarı artırılmış ve sikkenin ağırlığını gösterir şekilde arka yüzlerine IL ya da I.L harfleri işlenmiştir³⁶³. Aynı dönemde harcamaların artması ve yeni sikke darbı gerektiği için darphane sayısı ve darphane memurları (*officiane*) önemli ölçüde artırılmış, 251 yılında 15 olan darphane sayısı 43'e kadar yükselmiştir³⁶⁴.

Aurelianus, Roma kentini, gelecekte karşılaşacağı muhtemel saldırılar için surlarla çevrelemiş ve kente Sol Invictus adına Güneş tapınağı inşa etmiştir³⁶⁵. Illyricum ve Moesia'nın nüfus kaybı yaşaması nedeniyle buralarda çeşitli iskân politikası uygulamış, bunun için Dacia Eyaleti'nin Tuna Nehri'nin karşısında kalan topraklarını terk ederek Dacia kentleri ve taşrasından getirdiği halkları söz konusu eyaletlere yerleştirmiş ve Moesia'nın Tuna Nehri'nin Karadeniz'e aktığı yerin sağına kalan bölgeye Dacia adını vermiştir³⁶⁶.

Aurelianus sonrası Tacitus, Probus, Carus, Numerianus, Carinus gibi imparatorlar döneminde idari ve mali yapı, kısa süreli toparlanma sonrası yeniden bozulmuş, izinsiz sınır geçişleri ve sınır yerleşimlerinin sürekli yağmalanması gibi durumlar yeniden olağanüstü boyutlara ulaşmıştır³⁶⁷. 20 Kasım 284 yılında Numerianus'un yerine tahta geçen Diocles (daha sonraları Diocletianus) ile beraber imparatorluk o zamana kadar yapılmış en büyük reform dönemine girmiştir³⁶⁸. Bu dönemle birlikte Roma İmparatorluğu'nda "askeri anarşi" dönemi sona ermiş ve

³⁶² Jones 1953, **a.g.m.**, s.297; Carson 1965, **a.g.m.**, s.232.

³⁶³ Haklai-Rotenberg 2011, **a.g.m.**, s.14.

³⁶⁴ Lo Cascio 2008c, **a.g.m.**, s.162.

³⁶⁵ **Eutr.** xv.

³⁶⁶ **Eutr.** xv.

³⁶⁷ W. Kuhoff, **Diokletian und die Epoche der Tetrarchie**, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2001, ss.17-27.

³⁶⁸ Diocletianus'un tahta geçişiyle ilgili olarak bkz. **Eutr.** xix-xx; **SHA. Carus.** 8.2-9.3

yerini *dominatus* (=mutlak güç) olan imparator'a bırakmıştır³⁶⁹. *Epitome de Caesaribus* adlı eserde de Diocletianus'la başlayan bu süreç *dominatio* yani mutlak otorite olarak adlandırılmaktadır³⁷⁰.

Diocletianus'un eyaletleri ilgilendiren başlıca idari reformu şüphesiz, önce ikili (*diarkhia*), ardından dörtlü yönetim (*tetrarkhia*) halini alacak olan ortak *augustusluk* ve *caesarlık* sistemidir. Octavianus- Augustus sonrası imparatorların *augustus*, varislerinin ise *caesar* şeklinde adlandırıldıkları ya da ortak imparatorlar (*augusti*) olarak adlandırılan imparatorların olduğu bilinmektedir. Fakat gerek Diocletianus'un oğlunun olmaması gerekse gelecekteki taht kavgalarının önüne geçmeyi sağlayacağını düşünmesi nedeniyle ilk iş olarak imparatorluğu ikiye bölmüş ve Maximianus'u da ortak *augustus* atayarak imparatorluğun batısını onun yönetimine bırakmıştır³⁷¹. Batıda Carausius'un Britannia merkezli isyanının bastırılmasına rağmen Mısır'da Akhilleos, Afrika'da Gentiani'nin beş adamı gibi kimselerin isyanları ile Pers Kralı Narseus'un da doğuda savaş hazırlıkları yapması üzerine Diocletianus, 286 yılında Maximianus Herculus'u ortak imparatorluğa yükseltmiştir³⁷². 292-3 yılında Constantius ve Galerius da *caesarlar* olarak atanmış ve böylece dörtlü yönetim ortaya çıkmıştır³⁷³.

³⁶⁹ K. P. John vd., *Die Zeit der Soldaten Kaiser*, Band I, Akademie Verlag, Berlin, 2008, ss.422-423.

³⁷⁰ *Aur. Vict.* 41.

³⁷¹ Söz konusu düzenlemenin imparatorluğun batısında yaşanan Barbar akınları ve iç isyanlar nedeniyle alınmış bir önlem olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Gallia'daki köylülerin isyanını bastırmak için görevlendirilen Maximianus'a *caesar* unvanının verilmesindeki başlıca amacın, kısa süre önce Carinus'a bağlı olan bölge halkının ve iç savaştan yeni çıkmış olan askerlerin, bu komutana karşı koymamasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda “yerin ve göğün hâkimi” ile *cognomen* olarak *Iovius* (*Iuppiter-Zeus*) unvanlarını kullanan bir imparator olan Diocletianus'un tahta geçtikten kısa bir süre sonra “en üst noktada yapılacak bir idari iş bölümüyle imparatorluğu daha kolay yönetmek” fikrine sahip olduğunu söylemek güçtür. Yine benzer şekilde Maximianus'a verilen *caesar* unvanı ve *Herculus* (*Hercules-Herakles*) *cognomeni* de ikili arasında ast-üst ilişkisi bulunduğunu açıkça göstermektedir. Sonuç olarak Diocletianus'un ikili veya dörtlü yönetim fikrinin altında askeri deneyimler yatmaktadır ve süreç gelişim itibarıyla *dominatusluğa* zıtlık oluşturmamaktadır. Karş. F. Kolb, *Diocletian und die Erste Tetrarchie*, Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 27, Walter de Gruyter, Berlin, 1987, ss. 88-117; Kuhoff 2001, *a.g.e.*, s.39; S. Corcoran, “Diocletian”, *Lives of the Caesars*, ed. A. A. Barrett, Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts/ ABD, 2008, passim; B. Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, Routledge Press, New York, 2009, ss.26-41; T. D. Barnes, “Maxentius and Diocletian”, *CPh.*105 (3), 2010, ss.318-322; S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, çev. T. Kaçar, TTK Yayınları, Ankara, 2016. ss.82-83.

³⁷² *Eutr.*xxi-xxii; *Ioannes*, 190.

³⁷³ Bkz. *Eutr.* xxii; *Exc. Val.*i, 2.-3.5; Mitchell 2016, *a.g.e.*, ss.80-81

296-297 yıllarında *Caesar Constantius*, batıda Gallialılar ve Alamannilerle, *Diocletianus* Mısır'da Akhilleos adlı isyancı ile mücadele etmiş, *Caesar Galerius* ise doğuda Pers Kralı Narseus (Narseh) ile savaşmıştır³⁷⁴. 299 yılında Galerius ve *Diocletianus*, Sarmat, Carpi ve Bastarn gibi Dacia civarındaki barbar kabilelere karşı zaferler kazanmışlardır³⁷⁵.

İş bölümünü kolaylaştırdığı görülen *Tetrarkhia* adı verilen bu yönetim tipi, idari anlamda da çeşitli düzenlemelerin tüm eyaletlere yansıtılmaya çalışmasını merkeze almıştır³⁷⁶. *Tetrarkhların* başkentleri (*Caesar Constantius*'un) Gallia'da Trier, (*Augustus Maximianus*'un) Italia'da Mediolanum ve Aquileia, (*Caesar Galerius*'un) Balkanlarda Serdikka ve Thessalonika, (*Augustus Diocletianus*'un) doğuda Nikomedeia, Antiokheia ve Caesarea idi³⁷⁷. 297 yılında, alt eyaletler küçültülerek yeniden düzenlendiği gibi, başlarında vekil olarak atanmış olan *vicariusların* bulunduğu (yeniden düzenlenen) on iki *dioecesis* (eyaletler topluluğu) de oluşturulmuştur: (*Laterculus Veronensis*'e göre) 1. *Oriens*, 2. *Pontica*, 3. *Asiana*, 4. *Thraciae*, 5. *Moesiae*, 6. *Pannoniae*, 7. *Italia* (ve *Italia Suburbicaria*), 8. *Viennensis*, 9. *Galliae* (ya da diğer adıyla *Septem Provinciae*), 10. *Britanniae*, 11. *Hispaniae*, 12. *Africa*³⁷⁸. Tüm bu yapıdaki başlıca amaç valilerin güçlenmesini önlemek ve idari anlamdaki bütün ihtiyaçların daha kolay ve hızlıca temin edilmesini sağlamaktır.

296 yılında, toprak-mal kaydı ve tahrir işlemlerinin de bir düzene oturması amaçlanmış, bu sebeple beş yılda bir kayıt tutulmasına karar verilmiştir. Bu durumda nüfus sayım uygulamaları da değişmiş, nüfusa ve mal varlığına oranla *caput-caputatio* (baş) ve *iugum-iugatio* (toprak-tarla) adlı vergiler katî şekilde toplanmıştır³⁷⁹. 301 yılında ise sikke tedavülü ve tavan fiyatlar kanunnameleri yayınlanmış, fakat bu düzenlemeler beklenen iyileşmeleri yaratmadığı gibi,

³⁷⁴ **Eutr.** xxiii-xxiv.

³⁷⁵ **Eutr.** xxv.

³⁷⁶ Mitchell 2016, **a.g.e.**, ss.86-97.

³⁷⁷ Corcoran 2008, **a.g.m.**, s.239.

³⁷⁸ E. Lo Cascio, "The New State of Diocletian and Constantine: From the Tetrarchy to the Reunification of the Empire", **CAH XII**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 2008d, ss.180-181; Kuhoff 2001, **a.g.e.**, ss.371-381.

³⁷⁹ Lo Cascio 2008d, **a.g.m.**, ss.175-176; Mitchell 2016, **a.g.e.**, s.88.

Lactantius'un deyimiyle "fiyatlar eskisinden çok daha kötü şekilde" yükselmiştir³⁸⁰. Diocletianus, bir başka reformu da yasalar üzerinde yapmıştır. 292'de yayınlanan *Gregorianus* ve buna ek olarak 295 yılında yayınlanan *Hermogenianus* adlı yasa derlemelerinin başlıca amacı, bu külliyatların valiler ve onların altındaki memurlar tarafından rehber olarak kullanılmasıdır³⁸¹.

Bu dönemde orduda da değişimlerin yaşandığı bilinmektedir. Lactantius, dörtlü yönetimde her bir *tetrarkh*ın önceki dönemlerde bir İmparatorun sahip olduğu kadar büyük bir orduya sahip olduğunu yazar. Yine Lactantius, *tetrarkh*ların kendilerini korumak için bu yola başvurduğunu, bu nedenle de askeri birliklerin önceki dönemlere göre dört katına çıktığını iddia eder³⁸². Bu dönemde "Ioviani" ve "Herculani" adlı yeni *palatina* birliklerinin de oluşturulduğu bilinmektedir³⁸³.

303 yılındaki Büyük Hristiyan takibatından iki yıl sonra Diocletianus ilk dörtlü yönetimi feshetmiş, Maximianus ve onun yerine Constantius ve Galerius yükselmiştir³⁸⁴. Onların yerine de *caesar* olarak Severus ve Maximinus atanmıştır. Fakat Augustus Constantius'un Britannia Eboracum'da ölmesi üzerine, Constantius'un orduları, onun oğlu Constantinus'u *caesar* olarak ilan etmiş, Maxentius da Augustusluğunu ilan etmiştir ki bu durum da Diocletianus tarafından meydana getirilen *Tetrarkhia* sisteminin çökmesine neden olmuştur³⁸⁵. Bunun üzerine Augustus Galerius'un desteğiyle Severus, Maxentius'a doğru harekete geçmiş fakat daha sonrasında Licinius *caesar* olarak atanmış ve Severus da öldürülmüştür³⁸⁶. Fakat Constantinus batıdaki Augustus'un kendisi olması gerektiği fikrinden hareketle Maxentius'u İtalya'da yenmiş ve iç savaş daha da karmaşık bir hal almıştır³⁸⁷. 308 yılında Diocletianus'un ara bulucu olarak bir toplantı düzenlemesiyle birlikte Carnuntum'da Galerius, Maximinus, Constantinus ve Licinius'dan oluşan yeni bir dörtlü yönetim oluşturulmuştur³⁸⁸. Galerius'un 311'de ölümü sonrası, 312-313 yıllarında Constantinus ve Licinius'un da Maxentius ve

³⁸⁰ *Lact. mort. pers.* vii. 6-7.

³⁸¹ Mitchell 2016, *a.g.e.*, ss.87-88.

³⁸² *Lact. mort. pers.* vii. 2.

³⁸³ Corcoran 2008, *a.g.m.*, s.241

³⁸⁴ Mitchell 2016, *a.g.e.*, s.89.

³⁸⁵ *Exc. Val.* 3.5.

³⁸⁶ *Exc. Val.* 2.-4.8.

³⁸⁷ *Exc. Val.* 5.12.-5.13.

³⁸⁸ Mitchell 2016, *a.g.e.*, s.89.

Maximianus'a karşı zafer kazanmaları sonucu İmparatorlukta iki büyük güç olarak Licinius ve Constantinus kalmıştır³⁸⁹.

Constantinus ve Licinius'un ittifaklarının da son bulması üzerine, Constantinus 324 yılında Licinius'a karşı sefere çıkmıştır. Thessalonika'dan Hadrianopolis'e kadar Licinius'a takip edip orada yenmiş ve son olarak Khrysopolis'te yapılan kara ve deniz savaşları neticesinde Nikomedeia'da yakalanan Licinius, 325 yılında oğluyla birlikte öldürülmüştür³⁹⁰.

324 yılında İmparatorluğun tek hâkimi olarak tahta geçen ve kendi hanedanını kuran Constantinus, oğulları Constans, II. Constantinus ve II. Constantius ile İmparator Constantinus'un üvey kardeşi olan Iulius Constantius'un oğlu Iulianus 363 yılına kadar Roma İmparatorluğunu yönetmiş olan *dominatus* tarzda bir hükümdarlığı meydana getirmiştir.

Constantinus, Licinius'u yenmesi sonrası 324-325 yılında ilk iş olarak savaş sırasında kuşatmış olduğu Byzantion'u Constantinopolis olarak yeniden adlandırmış ve zaferin anısına kenti Roma'ya denk sayılabilecek şekilde süslemiştir³⁹¹. II. yüzyılın başlarından beri devam eden ve Diocletianus tarafından yapılan takibatla en üst noktaya ulaşan Hristiyan karşıtı uygulamalar nedeniyle Constantinus bu konuda Hristiyanları özgürleştiren ve destekleyen bir politikaya gitmiştir. Dahası 325 yılında Hristiyanlıktaki ayrışmaları çözmek amacıyla Nikaia'da Constantinus gözetiminde bir konsil toplanmıştır³⁹². Constantinus'un Hristiyan din adamlarının toplandığı bir konsile katılması yeni bir yönetici tipini de göstermektedir: artık İmparator Hristiyanların Tanrısı tarafından seçilen ve gücünü onun lütfuyla kullanan bir varlık olarak algılanmaya başlanmıştır³⁹³.

Constantinus, *Tetrarkhia* döneminin idari sistemini büyük ölçüde korumuş, fakat çeşitli değişikliklerle de sorunsuz bir hale getirmeye çalışmıştır. Öncelikle

³⁸⁹ **Eutr.** x. 3-4; **Ioannes**, 194-195; Mitchell 2016, **a.g.e.**, s.98.

³⁹⁰ **Eutr.** x. 5-6; **Exc. Val.** 5. 13.-29.; **Zos.** 2.23-26; Licinius ve Constantinus'un Kibalae (316) savaşından Khrysopolis (324) savaşına kadarki süreçteki ilişkileri için bkz. T. D. Barnes, **Constantine and Eusebius**. Cambridge: Harvard University Press. 1981, ss.76-77; T. D. Barnes, **Constantine, Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire**, West Sussex: Blackwell Press, 2014, ss.103-106.

³⁹¹ **Val. Exc.** 6.30; **Eutr.** x. 8; Barnes 2014, **a.g.e.**, ss.111-112 .

³⁹² **Zon.** 13.4.20; Söz konusu süreç çalışmanın 5.bölümünde detaylı şekilde ele alınmıştır. Bkz.:aş.

³⁹³ A. Gkoutzioukostas, "The reforms of Constantine the Great in the provincial administration: A Critical Approach to the Conclusions of Modern Research", **Byzantina** 34, Selanik, 2016 s.94.

praefectus praetorio'nun askeri sorumlulukları ile mali ve yasal denetimlerini rahatlatarak onların vergi tahsilatı ve dağıtımına daha çok vakit ayırmalarını sağlamıştır³⁹⁴. Ayrıca bazı yerlerde beş-altı kişilik *praefectus praetorio*'nun birlikte çalışmasına olanak vermiştir³⁹⁵. Bunun yanında *consistorium* adlı İmparatorun danışma meclisinde dört önemli “*comes* (=vekil)” görevlendirmiştir:

- 1-) yasaların hazırlanması ile yetkilendirilen *questor sacri palatii*,
- 2-) vergilerin toplanması, devlet harcamaları gibi finansal konulara bakan *comes sacrarum largitionum*,
- 3-) miras gibi kalıtsal hakların gözetimi ile ilgilenen *comes rerum privatarum*,
- 4-) tüm bürokratik sistemi denetleyen *magister officiorum*.

Bu vekillere ek olarak saray örgütlenmesinden sorumlu olan *praepositus sacri cubiculi*, doğu tipi bir yapıya bürünerek İmparatorlukta etkin bir karakter halini almıştır³⁹⁶.

Bu dönemde mali düzenlemeler de yapılmış, 309 yılında altın tedarikinde yaşanan büyük sorunlar nedeniyle *aureus* olarak bilinen standart ölçülerdeki altın sikke'nin ağırlığı 5.4 gram'dan 4.5 gram'a çekilmiş ve *solidus* ismiyle yeni bir para türü olarak piyasaya sürülmüştür³⁹⁷.

Constantinus, kendinden sonra oğullarının da tahta geçmesini planladığı için onlara ve yeğenine 335 yılında “*caesar*” unvanı vermiştir. Yönetim alanları olarak da Caesar Constantinus'a Britannia, Gallia ve Hispania'yı, Caesar Constantius'a Asia Minor ve Oriens Dioecesis'i, Caesar Constans'a da İtalya ve Pannoniae Dioecesis'inin ve yeğeni Caesar Dalmatius'a da Moesiae Dioecesis'inin yönetimini vermiştir³⁹⁸. 337 yılında, İmparator Constantinus, Perslere karşı çıkacağı sefer sırasında yaşamını yitirmiştir³⁹⁹. İmparatorun ölümü sonrası oğulları arasında da bir dizi savaşlar çıkmış ve bunların sonunda II. Constantius 361 yılına kadar Roma

³⁹⁴ N. Lenski, “Constantine”, *Lives of the Caesars*, ed. A. A. Barrett, Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts/ABD, 2008, s. 271.

³⁹⁵ Gkoutzioukostas 2016, *a.g.m.*, s.105-106.

³⁹⁶ Lo Cascio 2008d, *a.g.m.*, s.182.

³⁹⁷ Lenski 2008, *a.g.m.*, s.273.

³⁹⁸ *Exc. Val.* 35.

³⁹⁹ *Eutr.* x. 13; *Exc. Val.* 35.

İmparatoru olarak kalmıştır⁴⁰⁰. 361-363 yılları arasında Roma İmparatoru olarak tahtta kalan ve Constantinus Hanedanının son üyesi olan Iulianus (apostata) ile birlikte ise Paganizme yeniden dönülmeye çalışılmıştır. Ammianus Marcellinus'un deyimiyle "gençlik çağlarından itibaren Paganizme meyilli olan" Iulianus, İmparator olduktan sonra halen çatışma halinde olan piskoposlar ve Hristiyan halk temsilcilerini sarayına davet ederek onların da kendisiyle aynı inanca geçmelerini önermiştir ki bu nedenle Hristiyanların nefretini çekmiştir⁴⁰¹. Fakat İmparatorun ölümüyle birlikte Hristiyanlık çok daha baskın bir din olarak Roma İmparatorlarını etkilemiştir⁴⁰².

Iulianus, İmparator olduktan sonra askeri iyileştirmelerde de bulunmuştur. İmparatorluk sınırlarındaki tahkimatlara ek olarak bir süredir zayıf düşmüş olan Trakya'daki tüm kentleri onarmış, tecrübeli askerleri önemli komutanlıklara getirmiş, Tuna sınırındaki nöbetçi birlikleri giyecek, erzak ve askeri teçhizat yönünden eksik bırakmamak adına yoğun çaba sarf etmiştir⁴⁰³. Nikomedeia'dan Ankyra'ya kadarki seyahatinde çeşitli kentlerde onarımlar gerçekleştirmiş, adli olaylara olan hassasiyetinden ötürü Ankyra ve Antiokheia kentlerinde de mahkeme yönetmiştir⁴⁰⁴. Antiokheia'daki büyük kiliseyi kapatması ve Hierosolymna kentindeki tapınağı onartmaya çalışması yine Iulianus döneminin önemli gelişmeleri olarak dikkat çekmektedir. Iulianus'un 26 Haziran 363 yılında Parthlarla yapılan bir savaş sırasında öldürülmesi sonucu Constantinus hanedanı da sona ermiştir⁴⁰⁵.

⁴⁰⁰ Detaylı bilgi için Bkz. **Eutr.** x. 9-14.

⁴⁰¹ **Amm.** xxii.V.1-3.

⁴⁰² **Zon.** xiii. 11.55-70; İmparator Iulianus'un ölümüyle ilgili detaylı bilgi için bkz. **Amm.** xxv. III.1-21.

⁴⁰³ **Amm.** xxii.VII.7.

⁴⁰⁴ **Amm.** xxii. IX.2-17; **Amm.** xxii. X.1-7.

⁴⁰⁵ **Amm.** xxv. 3.1-20; **Eutr.** x. 16; Iulianus'un Parthlarla yapılan savaşta öldürülmesinin nedeninin bir Hristiyan olduğu düşünülmektedir. Bkz. **Soz.** vi.1.13-vi.2.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN BITHYNIA POLİTİKASI

2.1. İmparatorların Bithynia Politikası

2.1.1. Augustus'tan Flaviuslara Bithynia Politikası

Cumhuriyet döneminde Roma'nın bir eyaleti haline getirilen Bithynia bölgesi, Roma İmparatorluk döneminde ilk olarak Roma'yla kültürel ve dini bütünleşme araçlarından biri olan 'imparator kültü' ile tanıştırılmıştır⁴⁰⁶. Cassius Dio'dan öğrendiğimize göre İmparator Augustus, Bithynia ve Asia eyaletlerinin önde gelen kentleri olan Nikaia ile Ephesos'un kutsal alanlarının *Dea Roma* ve *Divus Iulius*'a ithaf edilmesine izin vermiştir⁴⁰⁷. Cassius Dio'ya göre, Nikaia ve Ephesos kentlerine Iulius Caesar adına tapınak dikme izni verilmesine karşın İmparator Augustus kendisi adına tapınak inşa etme iznini yalnızca Nikomedeia ve Pergamon kentlerine vermiştir⁴⁰⁸.

Bunun yanında, kentlerde Roma'ya karşı bağımsız olma veya başkaldırı eylemlerini pasifize etmek adına yerel yönetimde kısmi bir otonomi sağlayan, buna karşın Roma'ya olan bağlılığı da koruyan *koinon Bithynia*'nın da MÖ. 29'da yeniden organize edildiği düşünülmektedir⁴⁰⁹. Aynı yıl içerisinde Augustus, eyaletin yapısını

⁴⁰⁶ Pompeius tarafından Pontus et Bithynia çifte eyaleti olarak birleştirilen bölgenin Bithynia kısmı, ilk olarak Gaius Iulius Caesar döneminde birtakım düzenlemelere tabi tutulmuştur. Caesar, İtalic kökenli halkları Herakleia Pontike, Sinope ve Apameia kentlerine göndermiş ve bu kentlerde iskân edilmesini sağlamıştır. Bkz. C. Marek, "Hellenisation and Romanisation in Pontos-Bithynia: An Overview", *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, ed. J. M. Højte, Aarhus University Press, Aarhus, 2009, s.43; C. Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen, 1993. s.49; II. *Triumvirlik* zamanında Marcus Antonius hâkimiyetinde kalan Bithynia Eyaleti dağılma ve parçalanma tehlikesi atlatmıştır. Öyle ki Marcus Antonius, Kios-Prusias ad Mare kentini Mithradates'in torunu Kraliçe Orsobaris Musa'ya vermiş, Herakleia kentini ise Galat şef Adiatoriks'e bırakmıştır. Bkz. C. Marek, "Pontus et Bithynia, Paphlagonia, Pontus Galaticus, Pontus Polemonianus, Ora Ponti, Polemoniani, Pontus Mediterraneus", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, ed. O. Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, ss.305-306.

⁴⁰⁷ *Cass. Dio.* li, 20.6-9.

⁴⁰⁸ *Cass. Dio.* li, 20.6-9; I. Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s.74.

⁴⁰⁹ S. Mitchell, *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, Vol.1, Oxford, Clarendon Press, 1995, s.100; J. M. Madsen, *Eager to be Roman: Greek Response to Roman Rule in Pontus and Bithynia*, Gerald Duckworth & Co. Ltd., New York, 2009, ss.40-41.

ve Bithynialıların yasal haklarını ilgilendiren *lex Pompeia*'da da birtakım düzenlemeler yapmış ve eyaleti yeniden organize etmiştir⁴¹⁰.

Klasik ve Hellenistik dönemde politik, ekonomik ve kült konusunda ortaklık kuran *koinon*ların Roma egemenliğinde de 'ortak' bir tapınak etrafında toplanan yönetim ve denetim gücü olmayan meclisler olduğu anlaşılmaktadır⁴¹¹. Bu dönemde kentlerde ortaya çıkan Eskiçağ Grekçesinde νεώκορος, Latince'de ise *aedituus* kelimesi ile ifade edilen "Kült tapınağı koruyuculuğu", Augustus döneminde inşa edilen *Dea Roma* ve imparator kültü tapınağının bulunduğu kentlere verilen bir unvan olarak da kullanılmıştır⁴¹². Suetonius'tan öğrendiğimiz üzere, Augustus yaşamı sırasında hiçbir tapınağın yalnızca kendisine adanmasına izin vermemiş, tapınaklarda Roma adı olmadıkça kendi adının da olmamasına dikkat etmiştir⁴¹³.

İmparator kültünün Augustus'un ölümünden sonra da Bithynia bölgesinde sürdüğü bilinmektedir⁴¹⁴. Augustus'un ölümü sonrası Nikomedeia'da Augustus'a ait bir heykelin baş kısmı, dönemin Bithynia Valisi Granius Marcellus tarafından sökülmüş ve yerine ardıl imparator Tiberius'un başı takılmıştır⁴¹⁵. Granius Marcellus'un bu eyleminin sert şekilde karşılanması, söz konusu heykelin olasılıkla kült tapınağında yer alan bir heykel olduğunu düşündürmektedir. Bu açıdan İmparator'un izni olmadan bu türden münferit eylemlerin de gerçekleştirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Fakat imparator kültü tapınaklarının ardıl imparatorlara göre düzenli olarak adanmasından ziyade İmparatorların bireysel

⁴¹⁰ Bkz. **Plin. epist.** x.79.

⁴¹¹ B. Burrell, **Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors**, Brill Press, Leiden-Boston, 2004. s.344; κοινός, τὸ κοινόν kelimesi Eskiçağ Grekçesinde 1. ortak, genelin paylaştığı, 2. kamusal, tüm halka açık, genel, devlet gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. **LSJ.** s.v. κοινός, s.440.

⁴¹² Neokoros kelimesi Eskiçağ Grekçesinde iki anlama gelmektedir. Bunlar: 1. tapınağın koruyucusu 2. Anadolu kentlerinde baş tanrının onuruna tapınak inşa eden kentlere verilen bir unvan anlamını vermektedir. Bkz. **LSJ.** s.v. Νεώκορος, s.531; *Neokoros* ifadesi yazıtlarda ve sikkelerde aslen imparator kültü tapınağına ilişkin durumlarda kullanılsa da diğer tanrıların tapınak koruyucularının da *neokoros* olarak adlandırıldığı örnekler de mevcuttur. S. J. Friesen, **Twice Neokoros. Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family**, Brill Press, Leiden, 1993, ss.50-53.

⁴¹³ **Suet. Augustus.**52

⁴¹⁴ Bkz.: aş.

⁴¹⁵ Granius Marcellus hakkında detaylı bilgi için bkz. **Tac. ann.** 1. 74. 4; R. Katzoff, "Tacitus, Annales I, 74, The Case of Granius Marcellus", **AJPh.**92 (4), 1971, 680-684.

olarak verdikleri izinler sonucu oluşturulmuştur⁴¹⁶. Bu nedendir ki aynı kentte birden çok İmparator kültü tapınağı bulunabilmektedir.

Bu dönemdeki bir başka gelişme de Olympos Dağı ve Marmara Denizi arasındaki bir bölgeye Germanicus adına ithafen Caesarea Germanike adlı kentin kurulmasıdır⁴¹⁷.

2.1.1.1. Eyalet Yönetiminde Sorunlar ve İç Huzursuzluklar

Bithynia bölgesi, Roma eyaleti olduktan sonra İmparatorluk döneminde eyaletleşme sorunları yaşayan bir yer olarak Romalı ünlü tarihçi Tacitus'un da ilgisini çekmiş ve eserinin bir kısmında bölgedeki sorunlardan da bahsetmiştir. Tacitus'tan öğrendiğimiz üzere Vali Marcellus, 15 yılında Cornelius Romanus Hispo'nun desteğiyle kendi mali memuru olan Caepio Crispinus tarafından rüşvet almakla suçlanmış ve daha iyi soruşturulması için bir başka kurula sevk edilmiştir⁴¹⁸. İmparator Claudius döneminde Bithynia *proconsulu* olan Cadius Rufus döneminde Koinon Bithynia sikkeleri basılmış ve Cadius Rufus ile L. Mindius Pollio da sikkeler üzerinde *patronus* olarak betimlenmiştir⁴¹⁹. Buna karşın Bithynia bölgesini haraca bağladığı ve kentlerin ekonomik anlamda zayıf düşmesine neden olduğu için Bithynialılar tarafından şikâyet edildiği anlaşılan Cadius Rufus da 49 yılında mahkûm edilmiştir⁴²⁰. Bithynia yaklaşık on yıl sonra benzer bir başka sorunla yeniden gündeme gelmiştir; 61 yılında Bithynialıları haraç vermeye zorlayan Tarquitiu Priscus da senato tarafından mahkûm edilmiştir⁴²¹. Bu açıdan Erken İmparatorluk döneminde Bithynia bölgesinin idari anlamda büyük sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tacitus'un verdiği bilgilerden hareketle 66 yılında Bithynia'da siyasi bir başka olay veya daha doğru bir ifadeyle bir komplo meydana gelmiştir. 52 yılında *consul suffectus* olarak da görev yapmış Quintus Marcius Barea Soranus, 62 yılında Asia Eyaleti'nin valiliğini yürüttüğü sırada dönemin İmparatoru Nero,

⁴¹⁶ Bkz.:aş.

⁴¹⁷ Bkz.:yuk.

⁴¹⁸ Tac. ann. i.74.

⁴¹⁹ J. Nicols, "Patrons of Provinces in the Early Principate: The Case of Bithynia", ZPE 80, 1990, s.102.

⁴²⁰ Tac. ann. xii.22.

⁴²¹ Tac. ann. xiv.46.

Pergamon'daki sanat eserlerini Roma'ya getirmesi için azatlısı Akratos'u kente yollamış, fakat Pergamon halkı bu duruma öfkelenerek imparatorun kararına isyan etmiştir⁴²². Bu isyanı cezalandırmayan Vali Barea Soranus ise İmparator Nero'nun nefretini çekmiş ve İmparatorun itibarını olumsuz olarak etkileyen söz konusu olayın başlıca sorumlusu haline getirilmiştir. Nero'nun talebi üzerine Ostorius Sabinus da *"Soranus'un isyanını destekleyerek kendini güçlendirdiği"* yönündeki gerçek dışı ifadesiyle Soranus'u suçlamıştır; Soranus'un kızı Servilia da *"siyasi olaylar hakkında kehanet almak"* amacıyla astrologlara para verdiği iddiasıyla suçlanarak, babasının olaylardaki durumunu mahkeme karşısında daha da zora sokacak bir hale getirmiştir⁴²³. Geçmişte Soranus'un hocalığını yapmış olan Publius Egnatius Celer adlı filozof da eski öğrencisi aleyhinde sahte deliller sunmuştur. Buna karşın sanığın arkadaşları olan Nikaialı Cassius Asklepiodotos ile Berytoslu Egnatius, Soranus'a şahitlik etmişler ve doğru ifadeler vermişlerdir⁴²⁴. Fakat Soranus kızının aracılığıyla büyü yapmak suçundan ölüme mahkûm edilmiş, tanık olarak suçlamaları reddeden Nikaialı Cassius Asklepiodotos da sürgün edilmiştir⁴²⁵. Juvenalis de yergilerinde bu olaya eleştirel bir şekilde yer vermiştir⁴²⁶.

Tacitus, Cassius Asklepiodotos'un kişisel zenginliği nedeniyle Bithynia'nın ilk yurttaşı olarak kabul gören dürüst bir kişi olduğunu söyler ve arkadaşını terk etmediği için servetine el konularak sürgün edilmesini *"göklerin iyiye ve kötüye karşı tarafsız olduğunun bir kanıtı"* olarak göstererek meydana gelen söz konusu siyasi entrika ile hukuksal kararları eleştirir⁴²⁷. Söz konusu kararın, döneminde de büyük tepki çektiği Tacitus'un bu ifadelerinden açıkça görülmektedir. Fakat ardıl İmparator Galba döneminde Asklepiodotos'un sürgün kararı bozulmuş ve Bithynia'ya yani vatanına dönmesine izin verilmiştir⁴²⁸. Bu türden olaylar Bithynia'nın Roma egemenliğine karşı mesafeli olmasına neden olmuş ve bu da, eyaletin İmparatorluğa entegrasyonunu geciktirmiştir.

⁴²² Tac. ann. xvi.23.

⁴²³ Tac. ann. xvi.30.

⁴²⁴ Cass. Dio. lxii.26.1

⁴²⁵ Cass. Dio. lxii.26.1.

⁴²⁶ "... büyük bir kodamanın cinayetini işittim. Yaşlı, ihbarcı bir Stoacı arkadaşı ve öğrencisi Barea (Soranus)'yı öldürdü, Gorgon'un kanatlı atının kayıp düştüğü o kıyıda doğmuştu. Hiçbir Romalı'ya burada yer yok..." Iuv. iii, 116-119.

⁴²⁷ Tac. ann. xvi. 33.

⁴²⁸ Cass. Dio. lxii.26.1.

2.1.1.2. Flaviuslar Döneminde Çözüm Arayışları

Bithynia bölgesi, Iulius-Claudiuslar döneminde yaşanan çalkantılı siyasi ve dini olaylardan sonra Flavius Hanedanı döneminde gerçek anlamda önemsenmiş ve önemli yapısal düzenlemelerle geliştirilmeye çalışılmıştır. Vespasianus döneminde yapılan başlıca eylemlerden birisi yukarıda da bahsedilen Soranus davasını yeniden incelemek olmuştur. Buradaki amaç pek çok yerel aile ile kişisel ilişkileri olan, Asia ve Bithynia bölgesindeki halklar tarafından sevilen ve Vespasianus'un da eski dostu olan Soranus'u aklayarak sempati kazanmaktır⁴²⁹.

Vespasianus ile başlayan Flaviuslar döneminin Bithynia bölgesine ilişkin üzerinde durulması gereken en önemli gelişmelerden birisi yol ağıyla ilgilidir. Bölge kentlerinden ele geçirilmiş olan çeşitli mil taşları incelendiğinde, kentler arasında ulaşımı kolaylaştıran, bu sayede kentlerin daha rahat ve hızlı şekilde ticaret ve taşımacılık yapabilmesine olanak sağlayan bir politika izlendiği anlaşılmaktadır. Örneğin Zonguldak/ Çaycuma ilçesi Aşağı İhsaniye köyünde bulunmuş olan ve 78 yılına tarihlendirilen bir mil taşının dokuzuncu satırında geçen bir ifadeden hareketle İmparator Vespasianus ile *procurator* L. Antonius Naso'nun, Kalkhedon – Sinope – Trapezos kentlerini birbirine bağlayan büyük bir yolu hizmete soktuğu anlaşılmaktadır⁴³⁰. Sinop-Erikli'de bulunan bir diğer mil taşının da yine Vespasianus dönemine tarihlendirilmesi, bu yolun söz konusu dönemde tamamlanmış olduğunu ispatlar niteliktedir⁴³¹.

Yine İmparator Vespasianus ile *procurator* L. Antonius Naso döneminde Prusa ad Olypium ile Kyzikos arasındaki yolun Prusa tarafına dikildiği anlaşılan bir diğer mil taşı bu yolun da aynı dönemde elden geçirildiğini gösterir⁴³². Yukarıdaki örneğe benzer şekilde Bursa/ Gemlik'e bağlı Muratoba'da ele geçirilmiş olan mil taşı da olasılıkla Nikaia yolunu göstermektedir⁴³³. Bu bilgilerden hareketle hem Pontus et Bithynia eyaletinin ana yollarından birisi olan Karadeniz Kıyısı boyunca devam eden yolun açıldığı hem Bithynia bölgesinin Gemlik körfezi ile iç yolların bir tamirat programına sokulduğu anlaşılmaktadır. İmparator Domitianus döneminde ilk olarak

⁴²⁹ Bkz. **Tac. hist.** iv.7; iv.10; iv.40.

⁴³⁰ **RRMAM** Vol.3. Fasc.3.4. Pontus et Bithynia. No.C.1.04.

⁴³¹ **A.y.** No.C.1.19.

⁴³² **A.y.** No.A.1.01.

⁴³³ **A.y.** No.C.10.26.

82 yılında Vali Caesennius Gallus döneminde, ardından 85 yılında Vali Pri[-] Pa[c]atus döneminde Nikomedeia, Pompeiopolis (-Neocaesarea) yoluna bakım yapılmıştır⁴³⁴. Son yıllarda ele geçirilmiş bir mil taşı ve çeşitli yazıtlar Nikaia'dan Iuliopolis'e, oradan da Ankyra'ya uzanan yolun da onarımdan geçtiğini göstermektedir⁴³⁵.

Tiberius'tan Claudius'a kadarki süreçte pek çok kentte pseudo-otonom şehir sikkeleri basılmış olsa da (mevcut buluntular ışığında) Doğu Bithynia bölgesindeki Prusias ad Hypium, Bithynion-Claudiopolis ve Krateia-Flaviopolis gibi görece az gelişmiş kentlerin ilk defa Flaviuslar döneminde sikke bastığı görülmektedir⁴³⁶. Bithynia'nın iç kısımlarında kalan ve az gelişmiş kentlerden olduğu anlaşılan Krateia kenti de olasılıkla yeniden düzenlenmiş ve bu hanedana ithafen Flaviopolis adını almıştır. Vespasianus, bunlara ek olarak özgür şehir statüsündeki Byzantion halkının yeniden vergi ödemesini ve Pontus et Bithynia valisine bağlı olmasını emretmiştir⁴³⁷.

Bunun yanında kimi Bithynialılara Roma vatandaşlığı verilmiş ve söz konusu kişiler *cognomen* olarak Domitianus'u kullanmıştır⁴³⁸. Aynı dönemde Bithynia bölgesinin ekonomik olarak atılıma geçtiği, yerel elitlerin İmparatorluk politikası olarak desteklenmesi nedeniyle görünür hale geldiği anlaşılmaktadır. Vespasianus döneminde Marcus Plancius Varus (77-79) bölgenin Roma'ya entegrasyonunda yapı inşa faaliyetlerini ve şehirlerin sikke basımını ön plana çıkarmıştır⁴³⁹. Anlaşılan o ki, bu uygulamalarla eyaletteki idari sorunlara da bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır. R. Merkelbach'a göre *proconsul* Plancius Varus, Bithynia kentlerine nakdi yardım yapmış ve olasılıkla o dönemde var olan tüm şehir kapılarını onartmıştır⁴⁴⁰. Bu dönemde Nikaia'da yeni açılan kapı (Lefke Kapı) Vespasianus'a adanmış ve Plancius Varus da kentin *patronus*'u olarak

⁴³⁴ A.y. No.F.2.44 (A).1; c.7.22.2.

⁴³⁵ Bkz. M. Adak, H. S. Öztürk, "Ein neuer Meilenstein aus der Nähe von Dableis (Nikaia) und das flavische Strassenbauprogramm in der Provinz Bithynia et Pontus", *Philia* II, 2016, ss.72-82.

⁴³⁶ Sikkeler için bkz. *RPC* II, No. 601-711.

⁴³⁷ *Paus.* vii.17.4.

⁴³⁸ Fragman halinde Eskiçağ Grekçesi olarak Domitianus adı geçmektedir bkz *IK* 20. No.7; Prusias ad Hypiumlu T. Flavius Domitianus Arkhedemos için bkz. *IK* 27, No.4; T. Flavius Domitianus Nestor için bkz. *IK* 27, No. 5; *SEG* 14. 773.

⁴³⁹ R. Merkelbach, *Nikaia in der römischen Kaiserzeit*, Westdeutscher Verlag, Oplander, 1987, ss.15-16.

⁴⁴⁰ Merkelbach 1978, *a.g.e.*, s.16.

selamlanmıştır⁴⁴¹. Valilerin kısa süren görev süreleri dikkate alındığında bu kapının yapımına Varus'tan önce başlandığını önermek de mümkündür. R. Merkelbach'ın Plancius Varus ile başlattığı Roma'ya entegrasyon sürecini, Bithynia'nın geneli için M. Salvidenus Asprenas ile başlatmak daha doğru olacaktır. Öyle ki İmparatorluk döneminde pek çok kentin bastığı ilk şehir sikkesinin arka yüzünde Asprenas lejantı yer almaktadır. Yine M. Salvidenus Asprenas döneminde (76-77/ 77-78), Prusias ad Hypium'un yerel elitlerinden Tiberius Claudius Nestor'un kendi bütçesinden (ἐκ τῶν ἰδίων) *gymnasion* yapısının temelini attığı bilinmektedir⁴⁴².

Apameia kentinde ele geçirilmiş bir yazıt da İmparator Vespasianus'un Bithynia eyaletinde izlediği yerel politika hakkında önemli bilgiler vermektedir⁴⁴³. Latince yazılmış olan bu yazıtta Legio III Scythicae'nin askeri tribunu, Cohort III Sagittarium'un *praefectus cohortus*'u ve Asia Eyaleti'nin *Legatus augusti propraetor*'u olarak görev yapmış olan Latin kökenli Catilius Longus, yazıtın 8. ve 9. satırlarında geçen bilgiye göre Apameia kentinin *patronusluğuna* (*pater tes patridos*) getirilmiştir (Bkz. Ep. T.No.1)⁴⁴⁴. Domitianus döneminde de Prusali felsefeci Flavius Archippus'un vatanında yüz bin *sestertiusluk* bir çiftliğin doğrudan İmparator'un bağışlarından karşılanması emredilmiştir⁴⁴⁵. Bu açıdan İmparatorların doğrudan eyaleti ilgilendiren kararlarının yanında kentleri hatta çeşitli taşra yerleşimlerini dahi ilgilendiren küçük ölçekli uygulamaları olduğu da görülmektedir.

Vespasianus ile başlayıp Domitianus ile sona eren Flaviuslar hanedanı döneminde Bithynia bölgesine uygulanan başlıca politikanın şehirleşmeyi ve yerel elitlerin güçlendirilmesini temel aldığı ve pek çok kentin ilk atılımlarını da bu dönemde yaptığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴¹ Merkelbach 1978, **a.g.e.**, s.16; **IK** 7, No.1-3.; ss.9-15; **SEG** 27.819; **SEG** 28.1028-1029; Nikaia kentinde M. Plancius Varus'un onurlandırılmasıyla ilgili olarak bkz. **SEG** 28. 1024-1025.

⁴⁴² **IK** 27. No.42; Kentte Domitianus *cognomen*'ini taşıyan kimselerin olduğu da bilinmektedir. Bkz. **IK** 27 No.46.

⁴⁴³ **IK** 32. No.2.

⁴⁴⁴ **IK** 32. No.2

⁴⁴⁵ **Plin. epist.** x. 58.

2.1.2. Traianus'tan Commodus'a İmparatorların Bithynia Politikası (98-192)

Flaviuslar sonrasında tahta geçen Nerva'nın evlatlığı ve ardılı olan Ulpius Traianus ile Bithynia bölgesi için de yeni bir sayfa açılır. Yukarıda da görüldüğü üzere Flavius Hanedanı'nın egemenliğindeki otuz yıllık sürenin belirli dönemleri dışında Bithynia, genel olarak iyi yönetilememiş, idari, adli ve mali sorunlarla gündemde olan bir bölge olmuştur⁴⁴⁶. Dönemin doğrudan tanığı olan Prusalı Dion da bu sorunların pek çoğuna söylevlerinde fazlasıyla değinmektedir⁴⁴⁷. 105/106 yılında Vali Varenus Rufus, Bithynia *Koinon*'u tarafından zimmetine para geçirmek suçlamasıyla Roma Senatosu'na şikâyet edilmiş ve yargılanmıştır. Söz konusu yargılamada Plinius ve Dion Khrysostomos gibi isimler ise Varenus'u desteklemiştir⁴⁴⁸. Varenus Rufus, Dion'un da içlerinde olduğu Bithynialıların bir kısmı tarafından da desteklenmiştir ve dahası Dion, Varenus'a minnet duyulması gereken bir yetkili olduğu yönünde de bir söylev vermiştir⁴⁴⁹.

İmparatorluğun başından beri eyalette görev yapan pek çok valinin zimmete para geçirme, usulsüzlükler, kötü yönetimler vb. gibi gerçek veya hizipler ve kentler arası çekişmelerin bir nedeni olarak sahte suçlamalarla yargılanmasına neden olan Bithynia bölgesi, bu yönüyle yöneticiler için sorunlu ve yönetilmesi riskli bir yer olarak görülmüş olmalıdır.

Böyle bir ortamda İmparator Traianus, senatoda kura çekilerek yapılan geleneksel uygulamayı Pontus et Bithynia Eyaleti için geçersiz kılarak, Gaius Plinius Caecilius Secundus'u kendine bağlı olarak Bithynia'ya atama kararı almış ve bunu *senatus consultum* ile senatoya da onaylatmıştır⁴⁵⁰. B. Levick, Bithynia bölgesine neden *proconsul* yetkilerine de sahip olan bir *propraetor* gönderildiğini ele aldığı çalışmasında, bu durumun gerekçelerini üç başlıkta toplamıştır:

1. İdari verimsizlik ve kuralsızlık,
2. Hizip kavgaları, sınıf çatışmaları ve kentler arası rekabetler,

⁴⁴⁶ Traianus, Vali Plinius'a yazdığı bir mektupta Plinius'un Bithynia'da düzeltilmesi gereken pek çok sorun nedeniyle bu göreve getirildiğini yineler. Bkz. **Plin. epist.** x. 32.

⁴⁴⁷ Bkz.: aş.

⁴⁴⁸ C. Jones, "Five Letters Attributed to Dio", **CPhil.** 110 (2), 2015, s.126.

⁴⁴⁹ **Dion Chrys.** 48. 1-2.

⁴⁵⁰ Marek 2019, **a.g.m.**, s.310.

3. Ekonomik krizden ziyade ekonomik refahın yarattığı aşırı ve akılsızca harcamalar⁴⁵¹.

Tüm bunlar dikkate alındığında Bithynia Eyaleti'nin, çözülmesi gereken sorunlarla kuşatılmış pek çok kentle dolu olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce valilik tecrübesi olmayan Plinius'un mesleki bilgileri, kariyeri ve eğitimleri nedeniyle bu göreve getirildiği fikri hâkim görüştür⁴⁵². İtalya Como (Lat. *Novum Comum*)'da fragmanlar halinde ele geçirilmiş olan bir yazıttan hareketle Bithynia'ya *legatus Augusti pro praetore consulari potestate ex senatus consulto missus* (= *legatus pro praetore provinciae Ponti et Bithyniae consulari potestate*) olarak atanan Plinius'un, İmparator Traianus ile olan yazışmalarında, Bithynia'daki mali problemlerin öncelikli sorun olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Ep. T. No.2)⁴⁵³.

Plinius'tan önce görev yapan valilerin önemli bir kısmının zimmetine para geçirme suçlamasıyla yargılanmış olmasına karşın kimi zaman sunulan delillerin sahte veya yetersiz görülmesi kimi zaman ise davacı kentlerin kendi usulsüzlüklerini gizlemek adına valiyi suçlamak gibi bir yol izledikleri anlaşılmaktadır. Bu açıdan İmparator Traianus'un Plinius'tan öncelikli olarak mali konularla ilgilenmesini talep etmesinin altında da gerçek veya sahte suçlamalar ile kentler tarafından yapılan gereksiz harcamalar yatmaktadır.

Plinius da bölgedeki ilk duraklarından olan Prusa ad Olypsum kentinin harcama kayıtlarını incelediğinde büyük ölçekli usulsüzlükler yapıldığını, yüklü miktarda paranın kentteki kimselerce alıkonulduğunu ve devlet hazinesinden gayri

⁴⁵¹ B. Levick, "Pliny in Bithynia- and what Followed", **Greece & Rome** 26 (2), 1979, ss.119-120; H. Schwarz ise konuya farklı yaklaşım getirerek, Bithynia'daki inşa faaliyetlerinin ve harcamaların depremle de ilişkili olabileceğine vurgu yapmaktadır. Plinius'un mektuplarında sıkça bildirilen fazla ve gereksiz harcamalara karşın kentlerden hiçbirinin parasal bir ihtiyacı olmadığı veya krizde olduğuna dair bir durumun söz konusu olmadığını belirtir. Fakat aynı zamanda B. Levick'in eleştirisine paralel olarak Bithynia kentlerinde yaşayan kişilerin yaşadıkları şehirler sayesinde zenginleşmiş olduklarını da kabul etmektedir. Dahası uzun süre atıl durumda kalan inşaatların maliyetlerinin ek maliyetler ve malzeme ücretlerindeki artışla birlikte oldukça masraflı bir hal aldığını da belirtmektedir. Bkz. H. Schwarz, **Soll oder Haben? Die Finanzwirtschaft kleinasiatischer Städte in der Römischen Kaiserzeit am Beispiel von Bithynien, Lykien und Ephesos (29 v.Chr. – 284 n. Chr.)**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2001, ss. 44, 146-147.

⁴⁵² F. Baz, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia during the Imperial Period", **Cedrus** I, 2013, s.267.

⁴⁵³ **CIL** V 2, 5262; **Plin. epist.** x, 17- 18; A. Gonzales, **Pline le jeune: esclaves et affranchis a Rome**, Universite de Franche-Comte Lieu de publication, Besancon, 2003, ss.15-17; A. Birley, **Onomasticon to the Younger Pliny: letters and Panegyric**, K. G. Saur Verlag, München, 2000, ss.5-17.

resmi yollardan harcama yapıldığını bildirmiştir⁴⁵⁴. Traianus da Plinius’a cevaben yazdığı bir mektupta “...özellikle eyaletin kamu harcamalarının hesabını çıkartmalısın; çünkü bu konunun karışık olduğu yeterince açık.” demektedir⁴⁵⁵. İmparator Traianus, mektubun ilerleyen kısımlarında Roma’dan vergi denetçilerini yollama imkânı olmadığını, bu nedenle bu kişileri Bithynia’dan bularak çözmesi gerektiğini de söyler⁴⁵⁶.

Byzantion kentini ilgilendiren bir yazışmada ise kentin Roma’ya ve Moesia valisine gönderdiği her elçiyle birlikte binlerce gümüş paranın da yolluk adı altında verildiğini ve bunun da kent hazinesini zarara uğrattığı konusu ele alınmış ve bu uygulamadan vazgeçilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁵⁷. Bölgenin koloni kentlerinden olan Apameia’nın kamu borçları ile gelir ve giderleri de incelenmek istenmiş fakat kentin yöneticileri eski gelenekleri nedeniyle bunun koloni yöneticilerince yapılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine koloni yöneticileri borç ve harcama raporunu kendileri hazırlayarak Plinius’a vermiş, o da bunları incelemesi için İmparator Traianus’a göndermiştir⁴⁵⁸. Bu gibi yasal durumla da ilişkili olan geleneklere dokunulmamış fakat *lex Bithynorum* ile muhtelif anlaşmazlıkların çözümü sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁵⁹. Bu durumun Plinius’un Apameia kenti üzerindeki otoritesini sekteye uğrattığı ve hızlı bir müdahale şansını ortadan kaldırdığı düşünülebilir.

Traianus, Plinius’la olan yazışmalarında bölgenin asli kanunnamesi sayılan *lex Pompeia*’yı kimi zaman ihmal etmiş kimi zaman da aynen uygulamayı emretmiştir⁴⁶⁰. Plinius ise C. Kokkinia’nın benzetmesiyle “bölgedeki tüm yerel elitlerin üstünde konumlandırıran bir lider” hüviyetinde hareket etmiştir. Bazı kentler başlarda onun tutumunu ve denetimleri zalimce bulsa da pek çoğu hemen her konuda onunla iş birliği içine girmiştir⁴⁶¹. Yine Traianus döneminde bölgeye gönderilen bir

⁴⁵⁴ Plin. *epist.* x. 17.

⁴⁵⁵ Plin. *epist.* x. 18.

⁴⁵⁶ Plin. *epist.* x. 18.

⁴⁵⁷ Plin. *epist.* x. 43-44.

⁴⁵⁸ Plin. *epist.* x. 47-48.

⁴⁵⁹ Madsen 2009, a.g.e., s.55; *lex Bithynorum*’a dair bkz. Gai *Instit.* I, 193.

⁴⁶⁰ Plin. *epist.* x.79-80,112-115.

⁴⁶¹ C. Kokkinia, “Ruling, Inducing, Arguing: How to Govern (and Survive) a Greek Province”, *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives*, eds. L. De Ligt vd, J.C. Gieben Publisher, Amsterdam, 2004, s.42.

başka Vali Cornutus Tertullus da Plinius ile benzer sorumlulukla yani Bithynia'daki siyasi huzursuzluğu çözmek ve şehir devletlerinin mali durumunu denetlemek üzere görevlendirilmiştir⁴⁶². Traianus döneminde baskın hale gelen bir başka uygulama da imparatorun ülkeyi *paternalist* (=ülkenin babası) bir biçimde yönetmesidir⁴⁶³.

İmparator Hadrianus dönemine gelindiğinde ise bölgenin pek çok imar-inşa faaliyetine giriştiği ve buna ek olarak kentlerin *panhellenik* uygulamalara yöneldiği görülmektedir⁴⁶⁴. Bu döneme tarihlendirilen Nikaia kentinden bir yazıta göre, İmparator Hadrianus da Traianus dönemindeki kimi politikaları aynen takip etmiştir; buna göre Nikaialı Patrokles'in İmparator tarafından kentteki inşaatları takip etmekle görevlendirildiği anlaşılmaktadır⁴⁶⁵. Bilindiği üzere 117 yılında tahta geçen Hadrianus, üç yıl sonra meydana gelen Nikaia depremi nedeniyle Nikaia ve Nikomedeia kentlerine yardımlarda bulunmuş ve yıkılan yapıları onartmıştır⁴⁶⁶. Hieronymos 120/ 121 yılındaki (224. Olimpiyatın 4. yılında) depremi şu şekilde aktarır:

“Bir deprem meydana geldikten sonra, Nikomedeia harabeye döndü ve Nikaia kentinde birçok şey yıkıldı ve bunların yeniden inşası için Hadrianus cömertçe kamu hazinesinden kaynak aktardı⁴⁶⁷.”

Hadrianus'un Bithynia'nın pek çok kentinde onurlandırılmasından hareketle bölge halkı tarafından sevilen bir İmparator olarak görüldüğü anlaşılmaktadır⁴⁶⁸. Pek çok kent Hadrianus'u kentin kurucusu olarak selamlamıştır. T. Bekker-Nielsen, Delphi'de ele geçirilmiş olan Nikomedeia kentine ait bir yazıtta “ἡ μητρόπολις καὶ πρώτη Βειθυνίας Πόντου Ἀδριανῆ νεοκόρος Νεικομήδεια” şeklinde geçen bir cümle içerisinde Ἀδριανῆ ismine yer verilmesiyle ilgili olarak, 120 yılında meydana gelen deprem nedeniyle kentin yeniden inşa edilmesine atıfta bulunulduğunu öne sürer

⁴⁶² Levick 1989, **a.g.m.**, ss.119-131; M. Beck, **Der Politische Euergetismus und dessen vor allem nichtbürgerliche Rezipienten im hellenistischen und kaiserzeitlichen Kleinasien sowie dem ägäischen Raum**, Marie Leidorf Verlag, Rahden, Westphalia, 2015, s.223.

⁴⁶³ Griffin 2000b, **a.g.m.**, ss.117-123.

⁴⁶⁴ P. Doukellis'e göre Hadrianus'un bu politikası aynı zamanda İmparatorluğun Doğu yarısının siyasi bütünlüğünü güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bkz. P. Doukellis, “Föderalismus in Hellenistischer und Römischer Zeit: Theorien und Praktiken”, **Föderalismus in der griechischen und römischen Antike**, eds. P. Siewert, L. Aigner-Foresti, Franz Steiner Verlag, Münih, 2005, s.51.

⁴⁶⁵ T. Corsten, “Ein Baubeauftragter Hadrians in Nikaia”, **EA** 10, 1987, ss.111-114.

⁴⁶⁶ **İK** 10, II 3, T 13. C; S. Şahin, “Tarihte Bithynia Depremleri”, **Eskiçağ Yazıları** 5, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, ss.2-3.

⁴⁶⁷ **Hier. chron.** A121; bu onarıma ithafen Roma darphanesince basılan sikkeler için bkz.: aş.

⁴⁶⁸ **TAM** IV, I. 401; **İK** 29 No.12-13; **İK** 27 No.33-34, 37; **İK** 40.II No.5, No.1003; **İK** 31 No.51-52.

(Bkz. Ep. T.No.3)⁴⁶⁹. Fakat buradaki Ἀδριανῆ ve νεοκόπος kelimelerinin iki farklı unvan olmayıp, Nikomedeia'nın Hadrianus'a ait olan İmparator Kültü tapınağının koruyucusu olduğunu ifade eden tek bir unvan olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Prusias ad Hypium kenti ise Hadrianus'a hem kentin kurucusu hem de Zeus Olympos olarak adak adamıştır⁴⁷⁰. Benzer bir diğer örnek Claudopolis kentinde de görülmektedir⁴⁷¹. Bu açıdan Hadrianus'un tüm Bithynia bölgesi tarafından desteklenen bir İmparator olduğu anlaşılmaktadır. Bu desteğin başlıca nedeni de şüphesiz İmparatorun Grek kültürüne olan ilgisi ve İmparator'dan çeşitli imtiyazlar veya yardımlar alma çabasıdır.

Historia Augusta'dan öğrendiğimize göre, Hadrianus'un halkçı politikaları imparatorluk çapında uyguladığı bilinmektedir: örneğin 122-123 yılında Hispania Tarragona'da ziyaretinde halkın sorunlarını dinlemiş, 129 yılındaki doğu seyahatinde ise adı yolsuzluğa karışmış olan memurları cezalandırmıştır⁴⁷². Hadrianus'un sevilmesinin bir başka nedeni de şüphesiz yeni yapıları inşa ettirmesi veya eskileri onartmasıdır⁴⁷³. Hadrianus döneminde Bithynia bölgesinde (muhtemelen İmparatorun gezileri ve konaklamaları sırasında temelleri atılan) yoğun bir inşa programı izlendiği ve bunların bir kısmının İmparator Hadrianus tarafından finanse edildiği bilinmektedir⁴⁷⁴. Bu bağlamda Bithynion'da bir *stadion*, Apameia'da bir halk hamamı ve surların onarımı, Nikaia'da su kemerleri ve yük hayvanları için bir köprü ile Nikomedeia'da inşa edilen *nymphaeum* sayılabilir⁴⁷⁵. Bu inşa faaliyetlerinin genel olarak, Traianus dönemindeki “[bir yapı] gereksiz veya hazineye önemli ölçüde masraf yaratacak ise inşa edilmemeli” fikriyle zıtlık oluşturduğu açıktır.

⁴⁶⁹ TAM IV, 1. No.34; T. Bekker-Nielsen, **Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia: The Small World of Dion Chrysostomos**, Aarhus: Aarhus University Press, 2008, s.53.

⁴⁷⁰ IK 27, No.35-36.

⁴⁷¹ IK 31, No.1A-1B, 2.

⁴⁷² SHA. *Hadr.* 7.12.

⁴⁷³ B. Levick, “Greece and Asia Minor”, CAH XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.626.

⁴⁷⁴ Birley 2000, a.g.m., ss.140-142.

⁴⁷⁵ Claudopolis'teki *stadion* için bkz. SEG 58:1420; Apameia'daki halk hamamı için bkz. IK 32, No.4; Apolonia ad Rhyndacum'daki sur onarımı için bkz. J. A. R. Munro, “Inscriptions from Mysia”, JHS 17, 1897, s.270; Nikaia'daki su kemerleri için bkz. IK 9, No.1, No.55; Nikomedeia'daki *nymphaeum* için bkz. TAM IV, I, No.10.

Roma şehrinde basılmış olan ve 134-138 yılları arasına tarihlendirilen iki tip sestertius biriminde sikke darbı bu açıdan dikkat çekmektedir. Bunlardan bir kısmının arka yüzünde toga giyimli Hadrianus, dizlerinin üstüne çökmüş, ayakucunda gemi pruvası bir elinde de başak demeti olan Bithynia'nın baş tanrıçası Demeter'e elini uzatır şekilde betimlenmiş, bir kısmında ise Demeter yerine elinde gemi dümeni tutan bir figür (Tykhe/ Bithynia personifikasyonu?) betimlenmiştir. Aynı zamanda bu iki farklı sikke grubunda da Latince RESTITVTORI BITHYNIAE // S C (Bithynia'yı düzenleyen/ yeniden inşa eden ve *Senatus Consultum* [=senato kararıyla]) yazmaktadır⁴⁷⁶. Anlaşılacağı üzere depremlerle zor zamanlar yaşamış olan Bithynia'nın yeniden imar edilmesi bu dönemde Roma darphanelerinde işlenmiş bir konu halini almıştır (Bkz. EK II.3. Num.1).

Hadrianus'tan sonra İmparator olan Antoninus Pius, Traianus'tan itibaren *de facto* olarak İmparator tarafından seçilen bir valinin görev yaptığı Bithynia et Pontus Eyaleti'ni 159 yılından önceki bir tarihte resmen İmparator eyaletine dönüştürmüştür⁴⁷⁷. Antoninus Pius döneminde dikkat çeken bir diğer uygulama da İmparator'un Herakleia Pontike kentinde tanrı olarak tapınım görmesidir⁴⁷⁸. Kentte ele geçirilmiş olan bir onurlandırma yazıtında Claudia Saturnina'dan Tanrı Antoninus Pius'un baş rahibesi ve kentin Hestia (Lat. Vesta) bakiresi olarak bahsedilir⁴⁷⁹. Kentte ele geçirilmiş bir başka yazıtta da Antoninus Pius'un *ktistes* olarak onurlandırılması, söz konusu İmparator'un Bithynia ve/ veya Pontus politikasında Herakleia kentinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Ep. T. No.4)⁴⁸⁰.

Marcus Aurelius ve Commodus dönemlerindeki Bithynia politikası genel olarak öncekilerle paralellik göstermektedir. Commodus döneminden itibaren bölgeyi ilgilendiren önemli bir gelişme ise Nikaialı Cassius Dio'nun Roma İmparatorluğunda önemli görevlere getirilmesidir⁴⁸¹. Ayrıca Commodus döneminde

⁴⁷⁶ Münzkabinett, RÖ 41752; Münzkabinett, RÖ 9381

<https://www.khm.at/de/objektdb/detail/1146928/> (çevrimiçi) Erişim Tarihi:23.12.2021.

⁴⁷⁷ Marek 2019, **a.g.m.**, s.310.

⁴⁷⁸ **İK 47**, No.1; Madsen 2009, **a.g.m.**, ss.91-94.

⁴⁷⁹ **İK 47**, No.1.

⁴⁸⁰ **İK 47**, No.51.

⁴⁸¹ F. Millar, **A Study of Cassius Dio**, Clarendon Press, Oxford, 1964, s.11.

Nikomedeia kentinde bir imparator tapınağının inşa edildiği bilinmektedir⁴⁸². Bu dönemle birlikte Bithynia bölgesi doğu seferleri nedeniyle Roma ordularının geçeceği stratejik bir bölge halini almıştır.

2.1.3. Severusların Bithynia Politikası (193-235)

İmparator Commodus Antoninus'un 192 yılında suikasta uğramasından sonra Roma kentinin *Praefectus urbi*'si Publius Helvius Pertinax, *praetor* muhafızları *praefectus*'u Aemilius Laetus ve Commodus'un kâhyası Eclectus tarafından İmparator ilan edilmiştir⁴⁸³. Fakat Pertinax da 3 ay gibi kısa bir süre görev yapmasının ardından suikasta uğramıştır. Bu olaydan sonra ilk olarak, Roma kentinin *Praefectus urbi*'si ve Pertinax'ın kayınpederi Sulpicianus ve Didius Iulianus, sonraları ise Septimius Severus, Clodius Albinus ve Pescennius Niger gibi isimler taht için büyük savaşlar ve mücadeleler vermiş ve sonunda Septimus Severus İmparator olmuştur⁴⁸⁴.

Septimius Severus'un Bithynia politikasını şekillendiren başlıca olay, iç savaş sırasında bölge kentlerinden bazılarının rakip İmparator adayı Pescennius Niger'i desteklemesiyle ilgilidir. Septimius Severus'un, Pescennius Niger tarafını tutan Bithynia kentlerini sert şekilde cezalandırdığına dair bir bilginiz olmasa da bu dönemde tarafsız kalan ya da Severus tarafını tutan kentlerin büyük bir gelişim gösterdiği ve ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Örneğin iç savaş sırasında Severus'u destekleyen Nikomedeia kenti sikkelerde önceki İmparatorlara nazaran çok çeşitli unvanlar kullanmış, Nikaia ise tam tersi şekilde eski unvanlarını dahi kullanamaz olmuştur⁴⁸⁵. Bunun yanında o zamana kadar yerel elitlerine dair yeterince bilgi sahibi olmadığımız Doğu Bithynia kentlerinin de zenginleştiği anlaşılmaktadır. Özellikle atlı sınıftan gelen aileler bu dönemde bölgenin saygın aileleri arasında yer almışlardır

⁴⁸² Cass. Dio. lxxiii.12.2

⁴⁸³ SHA. *Pertinax* iv. 4-11; Cass. Dio. lxxiii. 19, 4; B. Schöpe, *Der römische Kaiserhof in severischer Zeit*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2014, s.41; M. Handy, *Die Severer und das Heer*, Verlag Antike, Berlin, 2009, s.38.

⁴⁸⁴ Birley 1999, a.g.e., ss.144-200; *Historia Augusta*'ya göre, bu isimlerden Clodius Albinus generalliği sırasında Bithynialılardan kurulu ordunun İmparatorluğa sadık kalmasını sağlamıştır. SHA. *Albinus*. vi.2.

⁴⁸⁵ Bkz. A. Heller, *Les Bêtises Des Grecs. Conflicts et rivalités entre cités d'Ase et de Bithynie a l'époque romaine (129 a.C.-235 p.C.)*, Ausonius Publication, Bordeaux, 2006. Tablo 4, ss.391-393.

ve Septimius Severus, Caracalla ve Elagabalus'un Parth seferleri esnasında İmparatora ve ordularına mihimdarlık yapmışlardır⁴⁸⁶. Bu dönemde Geta ve Caracalla'nın hocaları olan Aelius Antipater de *adlectio* ile Bithynia et Pontus eyalet valisi olarak atanmıştır⁴⁸⁷.

Severus'un ölümü sonrası Lucius Septimius Bassianus (=Caracalla) ve Publius Septimius Geta, Bithynia bölgesinden uzaklaşmamış, boğazın iki yanına *stratopedon*-karargâh kurmuşlardır⁴⁸⁸. Caracalla'nın Byzantion'da, Geta'nın ise boğazın karşı yakasındaki Kalkhedon'da *stratopedon* kurmalarının nedeni olarak da Septimius Severus'un ölümü sonrası iki kardeşin İmparatorluğun doğusunu ve batısını ayrı ayrı yönetme ideali gösterilmektedir⁴⁸⁹. Fakat Septimius Severus'un ölümü sonrası yine 211 yılı içinde, Caracalla kardeşini öldürtmüş ve İmparatorluğun tek hâkimi olmuştur⁴⁹⁰. Caracalla dönemi büyük oranda Parthlarla yapılan savaşlarla geçmiş, Doğu'ya yapılan seferlerde de Bithynia kentlerinden sıklıkla geçilmiş, kentin *arkhon*ları da İmparatorlar ve orduların bu yolculuğuna eşlik etmiştir⁴⁹¹. Bu seferlerdeki rehberliğe ek olarak, Septimius Severus döneminde uygulamaya konulan *annona militaris* adlı yasal düzenleme Bithynia kentlerine oldukça yük getirmiş⁴⁹², nitekim kentlerde ele geçirilen epigrafik buluntulardan da anlaşıldığı üzere kentlerdeki bazı yerel elitler bu dönemde zor durumdaki halka yardım etmek zorunda

⁴⁸⁶ Atlı sınıftan gelen yerel elitler için bkz. **İK 9**, No.58, No.99; **İK 27**, No.20, No.22, No.54, No.57, No.90, **İK 32**, No.8; Fernoux 2004, **a.g.e.**, ss.415-511; Severusların Doğu Seyahatleri ile ilgili olarak Kraş. K. Stauner, H. Schwarz, "Die Parapompe des Kaisers und seines Heeres im nordwestlichen Kleinasien", **Gephyra** 4, 2007, ss.1-35.; M. Christol, "Caracalla en 214: de Nicomédie a Nicomédie", **Les Voyages des Empererurs dans l'orient Romain**, eds. A. Hostein, S. Lalanne, Editions Errance, Arles, 2013, ss.155-167.; L. Bricault, "Antoninus a reculons. Sur les pas d'Élagabal", **Les Voyages des Empererurs dans l'orient Romain**, eds. A. Hostein, S. Lalanne, Editions Errance, Arles, 2013, ss.83-105.

⁴⁸⁷ T. Hauken, **Petition and Response**, Norwegian Institute at Athens, Bergen, 1998, s.239.

⁴⁸⁸ **Herod.** iv.3.5-7.

⁴⁸⁹ **Herod.** iv.3.6.; **Ioannes** 156.2.

⁴⁹⁰ B. Campbell, "The Severan Dynasty", **CAH XII**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.16; Schöpe 2014, **a.g.e.**, ss.108-110.

⁴⁹¹ Bkz.:aş.

⁴⁹² "Yüksek miktarda tedarik etmemiz gereken erzak bulunmaktaydı... genellikle hiçbir ücret almadan ve kimi zaman kendimize ek masraflar yaratarak, tüm yiyecek tedariki orduya ya da Caracalla'ya hizmet edenlere bahşedilmekteydi." **Cass. Dio.** lxxviii. 9.3.

kalmışlardır⁴⁹³. Bu dönemde yerel elitlerde de değişim yaşanmış, atlı sınıftan pek çok Bithynialı, toplumsal ve idari yaşamda yükselişe geçmiştir⁴⁹⁴.

217 yılında Marcus Opellius Macrinus'un da içinde olduğu bir grup tarafından öldürülen Caracalla'dan sonra tahta bir süreliğine Macrinus geçmiştir⁴⁹⁵. Macrinus imparator olduktan sonra daima meşruiyet sorunlarıyla uğraşmıştır. Macrinus, Caracalla'nın yaptığı gibi asker arkadaşı ve İmparator rollerini bir araya getirememiş, soylular ve senato tarafından askerlere özendiği için eleştirilmesine karşın Caracalla gibi güçlü bir aileden gelmiyor oluşu nedeniyle de meşru ve saygın bir İmparator olarak görülmemiştir.

Macrinus, Septimius Severus'un eşi Iulia Domna'nın kız kardeşi olan Iulia Maesa'nın arazilerine ve hazinesine dokunmamış, onun olağanüstü zenginlik içerisinde Emesa'da yaşamını sürdürmesine izin vermiş ve bu durumun yaratacağı muhtemel sorunları görememiştir⁴⁹⁶. Dahası 16 Mayıs 218'de Iulia Maesa'nın isyanına da gereken önemi vermemiş, bunu yerel bir ayaklanma olarak değerlendirmiştir⁴⁹⁷. Bir süre sonra bölgedeki askerler tarafından da güçlü şekilde desteklenen Elagabalus'un kendisini imparator ilan etmesi üzerine iki ordu Antiokheia'da ve Suriye'de karşı karşıya gelmiş ve Macrinus bu savaşılarından mağlup ayrılmıştır⁴⁹⁸. Bunun üzerine batıya doğru kaçmaya çalışan Macrinus, Eribolon'dan Kalkhedon'a doğru yelken açmış (Bithynia Valisi Caecilius Aristo'dan çekindiği için eyalet başkenti Nikomedeia'ya geçememiştir), fakat bir yardımcısını para istemek için gönderince yeri tespit edilerek yakalanmış ve öldürülmüştür⁴⁹⁹. Yerine geçen Elagabalus'un da tepkilere neden olan politikaları, cinsel yönelim dedikoduları, yeni dini baskın hale getirmek için büyük bir çaba sarfetmesi vb. gibi nedenler sonrasında

⁴⁹³ O. S. Karakuş, "Severus Hanedanı Dönemindeki Parth Seferleri Sırasında Prusias ad Hypium Kenti", **Konuralp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu**, eds. A. Ertuğrul, F. Yaşa, TTK Yayınları, Ankara, 2020b, ss.23-26.

⁴⁹⁴ Bkz.:aş.

⁴⁹⁵ Campbell 2008, **a.g.m.**, ss.20-21.

⁴⁹⁶ J. S. Mchugh, **Emperor Alexander Severus**, Pen&Sword Press, Barnsley-İngiltere, 2017, ss.44-45.

⁴⁹⁷ **Cass. Dio.** lxxix. 31. 4.

⁴⁹⁸ Handy 2009, **a.g.e.**, s.69; Schöpe 2014, **a.g.e.**, s.140-141.

⁴⁹⁹ **Cass.Dio.** lxxviii. 39; **Herod.** v.4.10-11; **Zos.**i.10; **Ioannes** 159.7.

yine Severus hanedanından olan Severus Alexander rüşvetle İmparator ilan edilmiştir⁵⁰⁰.

Severuslar döneminde doğuya yapılan seferlerle ilgili olduğu anlaşılan önemli bir uygulama, yolların yol inşası ve onarımıdır. Batı Karadeniz ve Marmara bölgesindeki müzelerde ele geçirilmiş olan mil taşlarından hareketle, Severuslar döneminin bilinen ilk yol inşaa faaliyeti 197-198 yılına tarihlendirilmektedir. Bu dönemde Prusa ad Olympum, Kalkhedon-Trapezos boyunca uzanan “Kuzey Yolu”, Nikomedeia-Neocaesarea güzergâhında yer alan yol ve son olarak “Hacı Yolu” inşaa edilmiş veya onarılmıştır⁵⁰¹. Caracalla egemenliğinde 213-214 yılında Nikomedeia-Neocaesarea yolunun bakımı yaptırılmış, 215-216 yılında ise Hacı Yolu ve Tios-Krateia-Flaviopolis arasındaki yolu tadilat görmüştür⁵⁰². Benzer şekilde Elagabalus dönemi mil taşları da Bithynia yol ağlarının önemsendiğini göstermektedir. Bu dönemde Nikomedeia-Neocaesarea yolu ile Hacı Yolu çeşitli onarımlar geçirmiştir⁵⁰³. Severus Alexander döneminde de söz konusu Nikomedeia-Neocaesarea yolunda çeşitli iyileştirmeler yapılmıştır⁵⁰⁴.

⁵⁰⁰ Handy 2009, **a.g.e.**, s.70; Detaylı bilgi için bkz. Schöpe 2014, **a.g.e.**, ss.141-162; Elagabalus döneminin dini uygulamalarının Bithynia kentlerine yansımalarıyla ilgili olarak bkz.: aş.

⁵⁰¹ **RRMAM, Vol. 3, fasc.3.4**, No.02. Beşevler, No.05 (B). Yukarı İhsaniye, No.06. Bartın, No.39. Derebaysibey, No.46 (B) İncesu 2, No.65 (A) İzmit 1, No.75 (A) Gölpazarı, Dikenli Geçit.

⁵⁰² **RRMAM, Vol. 3, fasc.3.4**. No.91. Sobran, No.92-94. Çayırhan 1-3, No.17(C). Tios/Tium-Krateia-Flaviopolis.

⁵⁰³ Nikomedeia-Neocaesarea yolu için Bkz. **RRMAM, Vol.3, fasc. 3.4**. No.34. Karaköy. Hacı yolu onarımı için bkz. **RRMAM, Vol.3, fasc. 3.4**. No.65(B). İzmit 2, No.68. İznik, No.86(B). Çay 2 [onarım], 87(B). Himmetoğlu 2.; Y. Akın, “Bolu’dan Caracalla Dönemi’ne ait bir ad fines Miltaşı”, **Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin**, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2016, ss.81-89.

⁵⁰⁴ Bkz. **RRMAM, Vol.3. fasc.3.4.**, No.46(E). İncesu 5, No.49(C). Vezirköprü 3, No.53(B). Tepeören 2.

Harita 2.1. Bithynia Bölgesinden geçen “kuzey yolu” ve “hacı yolu”

Kaynak: A.-M. Wittke vd., “Strassen um Wege im Imperium Romanum” **DNP Suppl. 3**, eds. H. Cancik vd., J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 2007, s.197 Karte B.

Severus Alexander mevcut yazıtlar ışığında Bithynia kentlerinden yalnızca Prusias ad Hypium kenti tarafından onurlandırılmıştır⁵⁰⁵. Bölge kentlerinin yazıtları incelendiğinde İmparator onurlandırma yazıtlarının ağırlıklı olarak 206-212/217 yılları arasında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır⁵⁰⁶. İmparatorlara seferleri sırasında bölgede rehberlik edilmesini konu alan yazıtlar ise 202-222 yılları arasında yoğunlaşmaktadır ve bunların da büyük kısmı Prusias ad Hypium kentinden ele geçirilmiştir⁵⁰⁷. Bu anlamda Prusias ad Hypium’un Severusların hemen hepsini onurlandıran tek kent olması, bu yerleşim yerinin Severus Hanedanınca desteklenmesiyle ilgili olduğu söylenebilir.

2.1.4. III. yüzyıl Krizinde Bithynia

235 yılında Severus Alexander’in ölmesinden sonra Roma İmparatorluğu istikrarsız bir döneme girmiştir. Severus Alexander’in ölümü İmparatorluk için de farklı bir dönemin başlangıcı olmuştur. 235 yılında başlatılıp 260 yılında zirveye ulaşan, sonrasında İmparatorluk çapında reformlar yapmaya çalışan bir dizi İmparatorun kısa sürelerle görev yaptığı bu döneme “asker imparatorlar”, “kriz

⁵⁰⁵ **İK 27**, No.39, No.40; İznik kentinde ele geçirilmiş bir yazıt fragmanında da Aleksander adı geçmektedir. Bkz. **İK 9**, No.585.

⁵⁰⁶ **TAM IV**, I, 26 (Gebze-206 yılı); **TAM IV**, I, 79 (Gebze, 206 yılı); **İK 20**, No.103 (Kadıköy, 206 yılı), **İK 31**, No.62 (Bolu, 204 yılı), **TAM IV**, I, 27 (İzmit, 208 yılı), **SEG 29**, 1345 (İzmit, 196-211 arası), **İK 10, II, 2, No. 1503**, **İK 9**, No.210 (İznik 210 yılı), **İK 10, II, 2, No. 1502** (İznik, 212-217 arası), **İK 29**, No.115 (Gemlik, 212-217 arası).

⁵⁰⁷ *Parapompe* yazıtları için bkz. Prusias ad Hypium **İK 27**, No.1, No.2, No.6, No.8, No.9, No.12, No. 39, No.20, No.48, No.50; Nikaia kenti için bkz. **İK 9**, No.60.

dönemi” veya “III. yüzyıl krizi” denilmektedir⁵⁰⁸. Severus Alexander’dan sonra tahta geçen Maximinus Thrax (235-238), Gordianuslar (239-244), Philippus Arabus (244-249), Decius (249-251) ve Trebonianus Gallus (251-253) gibi isimlerin yalnızca 2-5 yıl gibi oldukça kısa sürelerle görev yapması, III. yüzyıl adı verilen sürecin idari anlamda nasıl doğduğunu açıkça göstermektedir. Bu dönemde Bithynia politikası gibi bölgesel bir politikadan bahsetmek pek mümkün değildir çünkü merkezi otoritenin gücünü kaybetmesi, iç savaşlar ve sınır olayları İmparatorların önceliklerini değiştirmiştir. Fakat Bithynia kentlerinin süreç boyunca halen güçlü kalmaya çalıştığını gösteren veriler de mevcuttur.

Bithynia kentleri yukarıda adı geçen hemen her imparator döneminde sikke basımına ve aynı zamanda imparatorlardan imtiyazlar almak adına çeşitli onurlandırma yazıtları dikmeye devam etmiştir. İmparator Philippus’a (olasılıkla Bithynia Valisi tarafından) yazılmış olan bir papirüs de bu dönemdeki iletişim yollarının kullanılmaya çalışıldığını göstermektedir⁵⁰⁹. Benzer şekilde Prusias ad Hypium kentinde II Philippus’a (247-249) sunulmuş bir onurlandırma yazıtı da mevcuttur⁵¹⁰. Nikomedeia’da ele geçirilmiş olan bir başka yazıt da Philippus Arabus’a adanmıştır⁵¹¹. Prusa kentinde dönemin Valisi L. Egnatius Victor Lollianus’a adanmış bir onurlandırma yazıtı ile Nikomedeia kentinden ele geçirilmiş bir ağırlık yazıtından da Lollianus’un Philippus ve Decius dönemlerinde Bithynia Valisi olarak görev yaptığı ve bölge kentleriyle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Bu süreçte dış etkenler de oldukça ön plandadır. Bunlardan ilki insan etkisi dışında gelişen doğal olaylardır ki bunların başında da kuraklık gelmektedir. Roma İmparatorluğunun büyük oranda tarım ekonomisine sahip olması, İmparatorluğun ayakta kalması için orduların ve halkın yeterli oranda beslenmesi vb. gibi nedenler dolayısıyla İmparatorluk için en büyük tehlike kuraklık ve onun yarattığı kıtlık tehlikesiydi. Geçtiğimiz yıllarda yapılan bir araştırma da III. yüzyıl krizi olarak adlandırılan dönemde sürekli değişen, suikasta uğrayan İmparatorlarla iklim arasında

⁵⁰⁸ Johne 2008, **a.g.e.**, s.15 vd.

⁵⁰⁹ Mısır’da bulunmuş olan söz konusu Papirüs 248 yılına tarihlendirilmektedir. Bkz. **p. muench.3.1.63 = HGV P. Münch. 3 63 = Trismegistos 41585**, <https://papyri.info/hgv/41585> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 08.03.2020.

⁵¹⁰ **IK** 27, No.41.

⁵¹¹ **SEG** 39:1342.

bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre 200-300 yılları arasında yağışlar çok büyük bir azalma göstermiştir. Öyle ki Roma İmparatorluğunun ilk 200 yılında ortalama yağış oranı 200-250 mm. iken, III. yüzyıl krizi adı verilen dönemde, bu rakam 100-200 mm. aralığına kadar gerilemiştir⁵¹². Bu nedenle tarımsal üretim azalmış ve kıtlıklar meydana gelmiştir ki bu da hem orduda hem de halkta mevcut yöneticilere karşı sürekli bir hoşnutsuzluk olmasına neden olmuştur.

2.1.4.1. Got ve Barbar Akınları

Bu dönemde bir diğer dış etken, Bithynia bölgesini de fazlasıyla etkilemiş olan Got saldırılarıdır. Got tarihi (Getica) yazarı Iordanes'e göre, 256-257 yılında Respa, Veduc ve Thuruar adlı liderlerin önderliğinde Bithynia'ya gelen Got, Heruli, İskit ve Peukai kabilelerinin⁵¹³, ilk olarak Kalkhedon'u ardından Nikomedeia, Nikaia, Apameia, Prusa ad Olypium ve Kyzikos gibi Bithynia ve Mysia kıyı kentlerini yağmaladıkları ve pek çok yapıyı yaktıkları bilinmektedir⁵¹⁴. Zosimos, Gotların Bithynia bölgesindeki faaliyetlerini şu şekilde anlatır:

“(Gotlar) pek büyük ve bayındır bir kent olan, zenginliği ve her hususta elverişli konumuyla ün yapmış Nikomedeia üzerine yürürler, haberin duyulması üzerine bölge halkı daha önce davranarak, eşyalarını, taşıyabildikleri ölçüde yanlarına alıp kaçarlar... (Gotlar) Nikaia, Kios, Apameia ve Prusa'ya yönelip buralarda da benzeri şeyler yaptıktan sonra Kyzikos üzerine yürürler, ancak yağışlardan dolayı kabarık olan Rhyndakos Irmağı'nı geçemedikleri için geri dönerler; Nikomedeia ve Nikaia'yı ateşe verirler. Ganimetlerini araba ve gemilere yükleyerek ülkelerine doğru yola çıkarlar⁵¹⁵.”

Gotlar, 268 yılında Propontis'e kadar gelmişler ve Byzantion'tan Kyzikos'a kadarki çeşitli kıyı kentlerini yağmaladıktan sonra bölgeden ayrılmışlardır⁵¹⁶. 269 yılında ise, Got saldırılarına karşı bir önlem olarak dönemin Valisi Velleius Macrinus tarafından Nikaia şehir surlarının onartıldığı bilinmektedir⁵¹⁷. Iordanes, Gotların

⁵¹² C. Christian, L. Elbourne, “Shocks to military support and subsequent assassinations in Ancient Rome”, *Economic Letters* 171. 2018, ss.79-82.

⁵¹³ Zosimos'ta Roma topraklarına saldıran asli grup olarak İskitler gösterilmektedir. Heruli, Peukai ve Gotlar ise İskitlerin içinde yer alan topluluklar olarak gösterilmektedir. Bkz. **Zos.** i.42.

⁵¹⁴ **SHA. Gallien**, iv. 7-9.

⁵¹⁵ Türkçe Çev.: S. Şahin, **İK** 10, II, 3, T.17; **Zos.** I. 35 1-2.; Dexippus'un verdiği bilgilere göre Palmyra kenti yöneticisi olan Odeanathus'un 266-267 yılında Herakleia Pontike kentine yardıma giderken öldürülmüştür. G. C. Bauer, **The Age of the Soldier Emperors**, Noyes Press, New Jersey, 1975, s.162.

⁵¹⁶ **Zos.** i.43; **SHA. Gallien.** xiii. 8; **Synkellos, Khronographia** 467-468.

⁵¹⁷ **Iordanes**, xx, 107; Baz 2013, **a.g.m.**, 276.

yıkımına uğrayan Kalkhedon kentinin de sonraları Cornelius Avitus tarafından onarıldığını ve Got saldırılarından sonra tekrar eski günlerine dönmüş olsa da kentteki tahribatın en azından o dönem için hala görülebildiğini söylemektedir⁵¹⁸.

Gallienus döneminde Bithynia bölgesini ilgilendiren bir başka olay da Roma askerleri tarafından Byzantion kentinin yağmalanmasıdır⁵¹⁹. Bu olay üzerine Gallienus, Byzantion'a giderek orada yapılanların intikamını almış ve askerleri ölümle cezalandırmıştır⁵²⁰. Gallienus'un Bithynia bölge kentlerinin ekonomik anlamda zayıflamasına ve eski güçlerini kaybetmelerine neden olan çeşitli mali uygulamaları da mevcuttur⁵²¹.

İmparator II. Claudius Gothicus (269-270) kısa süreli egemenlik döneminde Bithynia bölgesiyle de ilgilenmiştir. Özellikle bu dönemin başlıca sorunu olan Got saldırıları nedeniyle Nikaia kenti surlarını (olasılıkla Yenişehir Kapısı) yaptırmıştır veya bu surların tamamlanmasını sağlamıştır⁵²². Günümüzde kayıp olan arşitrav üzerinde yer alan yazıtta İmparator Gothicus'un *propraetor* Vellius Macrinus ve *curator* Sallius Antoninus'un memuriyetleri sırasında kent surlarını yaptırdığı yazmaktadır⁵²³.

Bu olaydan bir süre sonra Bithynia bölgesi yeniden tarihi kayıtlarda görülür. Doğu'da yükselen bir güç olan Palmyra Krallığı kısa sürede pek çok eyaleti ele geçirmiş ve Anadolu içlerine kadar gelmiştir. Zosimos'un aktardığına göre, Palmyra Kraliçesi Zenobia Kalkhedon'a kadar Bithynia'yı ele geçirmek istemiş, fakat Bithynia halkı Aurelianus'un Roma tahtına geçtiğini öğrenince İmparatorluğa bağlı kalmıştır⁵²⁴. *Historia Augusta*'da ise Aurelianus'un Byzantion yoluyla Bithynia'ya vardığını ve herhangi bir mücadele yaşanmadan Bithynia'nın yeniden ele geçirildiği yazmaktadır⁵²⁵. Bu bilgilerden hareketle Palmyra Krallığı'nın Bithynia bölgesinde de

⁵¹⁸ **Iordanes**, xx, 107; **Zos.** i.31-5.

⁵¹⁹ *Historia Augusta*'da bu olay şu şekilde anlatılır: “Deniz savaşlarıyla ünlü, Pontos’un anahtarı olan Byzantion, Gallienus’un askerlerince tamamen yağmalandı. Öyle ki şehirden hiç kimse sağ kurtulamadı...” Bkz. **SHA. Gallien** vi. 8-9.

⁵²⁰ **SHA. Gallien** vii.2.

⁵²¹ Bkz.:yuk.

⁵²² **İK** 9, No. 12; S. Şahin, “Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik/ Nikaia”, **Iznik through the History**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004. s.17.

⁵²³ **İK** 9, No.11-12.

⁵²⁴ **Zos.** i.50.

⁵²⁵ **SHA. Aurelianus.** xxii.3.

Roma egemenliğini sarsıntıya uğrattığı anlaşılmaktadır ki ilk defa böylesine büyük sorunlar yaşayan Bithynia kentlerinin bu süreçte gerilediği epigrafik ve nümizmatik buluntularla da kendini göstermektedir.

Aurelianus öldürüldükten sonra 276 yılında Marcus Annus Florianus adlı *Praetorio Praefectus*'u da Bithynia bölgesinde iken imparator olmak için tahtta hak iddia etmiştir, fakat herhangi bir sonuç alamamıştır⁵²⁶.

2.1.5. Diocletianus'tan Constantinus'a kadar Bithynia (284-306)

Aurelianus'un öldürülmesinin ardından geçen yaklaşık 10 yıllık buhranlı bir süreçten sonra İmparator olan Diocletianus ile hem İmparatorluk hem de Bithynia bölgesi için yeni bir dönem başlamıştır. Diocletianus, Kalkhedon'da iken tahtta hak iddia etmiş, 20 Kasım 284 yılı sonlarında da Nikomedeia kentinde İmparator ilan edilmiştir⁵²⁷. A. Zuiderhoek, Arkaik dönemlerden beri devam eden “şehir devleti-polis” kültürünün Diocletianus'un egemenliğinden itibaren ortadan kalktığını öne sürmektedir⁵²⁸. M. Rostovtzeff'e göre Diocletianus, kendisini her ne kadar önceki İmparatorlar gibi yönetme gücünü elinde tutan, İmparatorluğun en üstün memuru olarak görse de aynı zamanda bu gücün kutsal olduğunu düşünen doğu tipi bir *despotes*'tir⁵²⁹. Fakat aynı zamanda devlet yönetimini kolaylaştırmak adına babadan oğula geçen kalıtsal bir sistemden ziyade önceki bölümde de değinildiği gibi önce *Diarkhia* sonra da *Tetrarkhia* yönetimini uyguladığı bilinmektedir⁵³⁰. Diocletianus ile merkezi otorite güçlenmiş ve eyalet yapılarında geniş çaplı düzenlemelere gidilmiştir. İşgücü ve gayrimenkul- arazi vergisi üzerine kurulu yeni bir vergilendirme sistemi hayata geçirilmiş, böylece vergilendirme konusunda önemli bir düzenleme yapılarak, ek bir gelir yaratılmıştır⁵³¹.

⁵²⁶ H. Elton, *The Roman Empire in the Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s.28.

⁵²⁷ *Chr. Pasch.*, s.510; Hemen her kaynak bu olay için 20 Kasım 284 tarihini vermektedir. Mitchell 2016, *a.g.e.*, s.70; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602*, Basil Blackwell Press, Oxford, 1964, s.38.

⁵²⁸ Zuiderhoek 2017, *a.g.e.*, s.274.

⁵²⁹ M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1957, ss.507-509;

⁵³⁰ *Diarkhia*'dan *Tetrarkhia*'ya geçiş nedenleri hakkında detaylı bir değerlendirme için Bkz. Kuhoff 2001, *a.g.e.*, ss.28-54.

⁵³¹ Kuhoff 2001, *a.g.e.*, ss.484-514.

Şehir devleti kültürünün, dönemin idari ve sosyo-kültürel anlamda dönüşüm sürecine ayak uydurmaya çalıştığı bu dönemde, Bithynia bölgesinde de önemli değişimler meydana gelmiştir. Yukarıda da anlatıldığı üzere Diocletianus, İmparator olduktan sonra ekonomik ve idari birtakım reformların uygulayıcısı olmuştur. Bu kapsamda meydana getirilen ve Bithynia, Kappadokia, Galatia, Paphlagonia, Diospontus, Pontus Polemoniacus ve Armenia Minor eyaletlerinin oluşturduğu Dioecesis Pontica içinde kalan Bithynia kentleri artık Pontus et Bithynia ortak eyaleti yerine Bithynia ve Paphlagonia eyaletleri içerisine alınarak idari anlamda yeni bir organizasyonun parçası olmuştur⁵³². W. Eck, Pontus ve Bithynia bölgelerinin idari anlamda ayrılmaya başladığı yıl olarak 249-250'yi gösterir, bu durumun kanıtı olarak da bu tarihten itibaren doğrudan Pontus valisi olarak yetkilendirilen kimselerin olduğunu belirtir⁵³³. Buna karşın erken dönemlerde de bu türden örneklerin olması, hatta Plinius'un mektuplarında dahi Pontus ve Bithynia'nın adeta iki ayrı eyalet gibi sayılması idari anlamda istenilen bir bütünlüğün kurulamadığını düşündürmektedir.

Diocletianus ve *Tetrarkhia* döneminde Bithynia bölgesine ayrıca önem verilmiş, özellikle eyalet yol ağı büyük ölçüde yenilenmiş ve yeni yollar açılmıştır. 293-305 yılları arasına yani Diocletianus ve Maximianus'un *augustus*, I. Constantius ile Galerius'un da *caesar* olarak görev yaptığı *Tetrarkhia* dönemine tarihlenen miltaşlarından anlaşıldığı üzere, Bithynia bölgesini ilgilendiren Tios-Krateia Flaviopolis yolu, Nikomedeia-Neocaesarea yolu ve Hacı yolu üzerinde çeşitli onarımlar ve eklemeler yapılmıştır. Bu bağlamda Tios'tan Doğu Bithynia içlerine giden Krateia-Flaviopolis yoluna ait olduğu anlaşılan Zonguldak/Çaycuma ilçesinde ele geçirilmiş olan iki adet mil taşı, söz konusu yol ağının onarım gördüğünü göstermektedir⁵³⁴. Bu dönemde Hacı yolu olarak bilinen yolun Kalkhedon- Iuliopolis ayağında çeşitli mil taşları ele geçirilmiştir. Söz konusu mil taşları da Kadıköy, Bursa, Bilecik/ Gölpazarı ve Bolu/ Göynük kentlerinden geçen yol ağına aittir⁵³⁵.

⁵³² T. D. Barnes, **The New Empire of Diocletian and Constantine**, Harvard University Press, Harvard, 1982, ss.201-208

⁵³³ W. Eck, "Die Neueorganisation der Provinzen und Italiens unter Diokletian", **Diocleziano: la Frontiera giuridica dell'impero**, eds. W. Eck, S. Puliatti, Pavia University Press, Pavia, s.117.

⁵³⁴ **RRMAM, Vol.3. fasc.3.4, C.5.No.17 (B)- 17 (D)** Zonguldak/ Çaycuma.

⁵³⁵ **RRMAM, Vol.3. fasc.3.4, P.1.No.61.** Kadıköy; 63 (H) Kocaeli/ Gebze -Dil Deresi; P.1.No.69. Bursa-Karadin; P.1.No.73 (B). Bilecik/ Gölpazarı-Üyük; P.1.No.77. Bilecik/ Gölpazarı- Beşevler;

Tetrarkhia döneminde ayrıca Prusa ad Olypnum- Dorylaion/ Dorylaeum yolunun da onarım gördüğü anlaşılmaktadır⁵³⁶.

2.1.5.1. İmparatorluk başkenti olarak Nikomedeia

Bu dönemde Bithynia bölgesini ilgilendiren başlıca olay Nikomedeia kentinin hem *Pontica Dioecesis*'inin başkenti olması hem de Diocletianus'un yönetim merkezi haline getirilmesidir⁵³⁷. Diocletianus açısından Nikomedeia kenti hem stratejik açıdan hem de İmparator ilan edildiği kent olması açısından önemlidir. Fakat Diocletianus'un fiili olarak başkent veya İmparator ikametgâhı statüsüne getirdiği Nikomedeia'nın şüphesiz ki stratejik konumu bu kararda etkili olmuştur⁵³⁸. Diocletianus'un 286-287 yılında kışını burada geçirdiği ve Maximianus'u ortak imparator olarak atadıktan sonra da Nikomedeia kentini fiili başkent statüsüne yükselttiği anlaşılmaktadır⁵³⁹. Bölgenin *metropolis*'i olarak kabul edilen Nikomedeia kenti gerek liman kenti olması ve gerekse stratejik konumu ve geniş hinterlandı nedeniyle bölgenin o tarihe kadarki hâlihazırda en gelişmiş kenti olarak dikkat çekmektedir.

Lactantius'un *de mortibus persecutorum* (=Zorbaların Ölümü Üzerine) adlı eserinden öğrendiğimize göre, bu dönemde Nikomedeia yalnızca Anadolu'nun değil İmparatorluğun da en ihtişamlı kenti yapılmak istenmiş ve İmparator Diocletianus tarafından kamu salonları, sirk, darphane, savaş aletleri yapan bir imalathane ile imparatoriçe ve kızı için konutlar gibi pek çok yapıyla donatılmıştır⁵⁴⁰. Çukurbağ Arkeoloji Projesi'nin araştırma sonuçları da kentte Diocletianus dönemine tarihlendirilen çeşitli yapı kompleksleri, anıtsal mimari bloklar ve önemli sanat eserlerini de gün yüzüne çıkarmıştır⁵⁴¹. *Tetrarkhia* dönemi İmparatorlarına ait Nikomedeia şehir sikkeleri incelendiğinde *Tetrarkhia*'yı oluşturan dört imparatorun

P.1.No.80. Bilecik/ Gölpazarı- Doğanclar; P.1.No.85. Bolu/Göynük-Kayabaşı; P.1.No.89 Bolu/Göynük- Ahmetbeyler.

⁵³⁶ **RRMAM, Vol.3. fasc.3.4**, A.2.No.03. Bilecik/ Bozüyük-Dibekli.

⁵³⁷ **Eutr.** ix. 27; **Aur. Vict.** 39.5.

⁵³⁸ Mitchell 2016, **a.g.e.**, s.72.

⁵³⁹ 287 yılındaki olaylar için bkz. **Chr. Pasch.**, s.511 (Nikomedeia kentinde bulunmuş olan Tetrarkhlar selamlaşmasını/ birbirlerini karşılamasını konu alan friz için bkz. Levha 3b).

⁵⁴⁰ **Lact. mort. pers.** vii; Bu dönemde kurulmuş olan imparatorluk darphanesinin uzun yıllar sikke bastığı bilinmektedir.

⁵⁴¹ Bkz. <https://cukurbagarchaeologicalproject.com> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 29.12.2020.

önünde yer aldığı bir ordugâh veya bir şehir kapısı da görülmektedir⁵⁴². C. Foss'a göre, kentteki askeri imalathane (Lat. *fabrica*), bölgedeki askerlerin kılıç, kalkan, ağır zırh ve diğer askeri ihtiyaçlarını gidermek için yapılmış ve VII. yüzyıla kadar da aktif olarak faaliyet göstermiştir⁵⁴³. Doğu eyaletlerinin önemli kentleri olan Edessa, Antiokheia, Damascus ve Caesarea'da da bu tipte askeri imalathanelerin inşa edildiği bilinmektedir⁵⁴⁴. Bu imalathanelerin birbirlerinden farklı teçhizatları ürettiği bilinmektedir. Buna göre Nikomedeia'da kılıç ve kalkan, Caesarea'da zırh, Kilikia'da kargı ve mızrak, Anadolu'daki çeşitli kentler ile Aquincum, Sirmium, Siscia, Mediolanum ve Ravenna'da ise askeri kıyafetler üretilmiştir⁵⁴⁵. 294 yılında yeni kurulan darphane ise *Dioecesis Pontica*'nın sikke ihtiyacını karşılamak amacıyla yani bir ihtiyacın ürünü olarak kurulmuş ve Valens dönemine kadar altın, gümüş ve bronz; sonrasında ise yalnızca bronz sikke basmıştır⁵⁴⁶. Bunların dışında Diocletianus dönemine tarihlenen, kent *akropolisini* de çevreleyen, yaklaşık 6,5 km'lik (4 mil) bir surun da inşa edildiği bilinmektedir⁵⁴⁷.

Lactantius, yukarıda verdiği bilgilerin yanında iğneleyici bir dille Diocletianus'un Nikomedeia'yı Roma'yla eşdeğer hale getirmeye çalıştığını belirtir⁵⁴⁸. Lactantius'un eleştirel yaklaşımına karşın kente inşa edilen söz konusu yapılan pek çoğunun ekonomik ve askeri anlamda gelişimi desteklediği ve bu yapıların sonraki yüzyıllarda yöneticilere önemli kolaylıklar sağladığı anlaşılmaktadır.

Diocletianus döneminde Nikomedeia kenti kültürel ve entelektüel anlamda da gelişme göstermiştir. Bu dönemde ünlü hatipler ve heykeltıraşlar kente davet edilmiş ve kentin gelişimine öncülük etmişlerdir. Tüm bu gelişmeler sonucu kent, Roma İmparatorluğu'nun en önemli birkaç kentinden birisi haline gelmiştir⁵⁴⁹. Kent bu dönemde ekonomik anlamda da İmparatorluğun başlıca kentlerinden birisi halini

⁵⁴² Diocletianus Sikkeleri: **RIC VI.19; RIC VI.22; RIC VI. 25**; Maximianus sikkeleri: **RIC VI. 19b; RIC VI.22b; RIC VI. 25b**; Galerius Sikkeleri: **RIC VI 20; RIC VI. 23; RIC VI 26**

⁵⁴³ C. Foss, **Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia**, The British Institute of Archaeology of Ankara, Ankara, 1996. s.2

⁵⁴⁴ S. Williams, **Diocletian and the Roman Recovery**, Routledge Press, Londra, 2000, s.86

⁵⁴⁵ Williams 2000, **a.g.e.**, s.136

⁵⁴⁶ Foss 1996a, **a.g.e.**, s.2

⁵⁴⁷ Foss 1996a, **a.g.e.**, s.3

⁵⁴⁸ **Lact. mort. pers.** vii.

⁵⁴⁹ Bkz.:aş.

almıştır. Diocletianus'un fiyat kararnamesi incelendiğinde Nikomedeia kentinin çok önemli bir ticaret limanı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu yazıt incelendiğinde Alexandria, Roma, Ephesos, Thessalonika, Akhaia, Salona, Pamphylia, Fenike, Trapezos, Sinope ve Tomis kentleri, Nikomedeia'nın deniz ticareti yaptığı kentler arasında sayılmaktadır (Bkz. Ep. T.No.11)⁵⁵⁰.

Kentin bu dönemdeki olağanüstü gelişimine karşın, Diocletianus'un 303 yılında Hristiyanlara yaptığı takibat sırasında kentte yer alan İmparatorluk sarayını gören bir kilise yakılmış ve bu nedenle kiliseye yakın pek çok bina da zarar görmüştür⁵⁵¹. 1 Mayıs 305 yılında Diocletianus tahttan feragat etmiş ve veda konuşmasını da Nikomedeia kentinde yapmıştır. Lactantius, bu olayı şu şekilde anlatır:

“...Nikomedeia'dan yaklaşık 3 mil (ykl. 5 km) uzakta, Galerius'un daha önce mor kıyafetleri giydiği tepeye Iuppiter heykelinin bulunduğu bir sütun yerleştirildi. Oradaki tören alayı yürüyüşünü yaptı. [Ardından] askeri birlikler çağrıldı. Diocletianus, gözyaşlarıyla onlara nutukta bulundu ve kendisinin halsiz olduğunu, yorgunluklarından sonra artık sükûnete ihtiyacı olduğunu, İmparatorluğu daha güçlü ve yetenekli ellere bırakmak için emekli olduğunu ve aynı zamanda yeni caesarları atadığını söyledi... Diocletianus mor togasını çıkardı, [Maximinus] Daia'ya verdi ve ilk adı olan Diocles'i yeniden aldı. Kürsüden indi ve Nikomedeia'dan bir savaş arabasıyla geçti ve o zaman bu eski İmparator, askerlik hizmetinden azat edilmiş olan emekli bir asker gibi ülkesindeki görevinden ayrıldı...⁵⁵²”

Radikal reformların yapıldığı bu dönemin ardından İmparatorluk büyük çekişmeler yaşamış, özellikle depremlerin de yıkıcı etkisiyle Nikomedeia kenti de söz konusu dönemdeki önemini kaybetmiştir.

2.1.6. Constantinus Hanedanı Döneminde Bithynia (306-363)

Diocletianus'un 305 yılında I. *Tetrarkhia*'yı sonlandırmasından sonra da Bithynia bölgesini ilgilendiren birtakım gelişmeler olmuştur. 313 yılındaki iç savaş sırasında o sırada doğunun *Augustus*'u olan Maximinus, Bithynia bölgesine doğru hızla gelerek Bithynia kentlerini ve Byzantion'u kontrol altına almıştır⁵⁵³. Ardından yeniden Bithynia anakarasına çıkmış, Nikomedeia kentinde konakladıktan sonra

⁵⁵⁰ S. Lauffer, **Diokletians Preisedikt**, Walter de Gruyter Press, Berlin, 2013, ss.200-204; Foss 1996a, **a.g.e.**, s.3.

⁵⁵¹ **Lact. mort. pers.** xii.

⁵⁵² **Lact. mort. pers.** xix, İng. Çev. J. L. Creed.

⁵⁵³ **Lact. mort. pers.** xlv.

ailesi ve çocuklarıyla Suriye'deki başkentine doğru gitmiştir⁵⁵⁴. Kısa süreli Maximinus yönetiminden sonra Haziran 313'te Licinius Bithynia'ya gelmiş ve Nikomedeia kentini ve bölgeyi yeniden egemenliği altına almıştır⁵⁵⁵. 313 yılında Maximinus'un yaşamını yitirmesinden sonra fiili olarak Constantinus ve Licinius ortak *augustus*lar olarak kalmış, 1 Mart 317 yılındaki anlaşmayla da bu durum resmîyet kazanmış ve bu İmparatorların oğulları da *caesar*lar olarak atanmıştır⁵⁵⁶.

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere barış içinde geçen birkaç yıldan sonra Constantinus, İmparatorluğun tek hâkimi olmak için Licinius'a yeni bir sefer düzenlemiştir. Licinius, Constantinus'un hazırlık yaptığını ve kendisine doğru harekete geçtiğini öğrenmesi üzerine yönetimi altındaki halklardan destek istemiş, Bithynia bu isteğe 30 gemilik bir filoyla destek vermiştir. İki ordunun ilk savaşı Hadrianopolis'te olmuş, bu savaşta otuz bin adamını kaybeden Licinius, Trakya üzerinden Anadolu topraklarına kaçmıştır⁵⁵⁷. Licinius'un Byzantion kentine kaçması üzerine Constantinus, kenti kuşatmış ve Makedonya'da demirlemiş olan donanmasıyla da Hellespontos'u ablukaya almıştır⁵⁵⁸. Kuşatmanın Constantinus lehine sonuçlanacağını anlayan Licinius, askerlerinin bir kısmıyla Bithynia topraklarındaki Kalkhedon'a geçmiş ve askerlerini kentin muhtelif tepe ve geçitlerine konuşlandırmıştır⁵⁵⁹. Constantinus ise Hieron'a yelken açmış ve ordusunu savaş düzenine soktukten sonra Licinius'a doğru harekete geçmiştir. Licinius, Bithynia'nın da düşmesini engellemek için karşı harekete geçmiş ve Kalkhedon ile Hieron arasında kalan Khrysopolis yakınlarında iki ordu yeniden savaşmıştır⁵⁶⁰. Savaştan mağlup olarak ayrılan Licinius, birkaç bin piyade ve süvarileriyle birlikte Nikomedeia'ya gitmiş, fakat Constantinus'un Nikomedeia'yı da kuşatması sonucu teslim olmuştur⁵⁶¹. Bu olaydan sonra Constantinus imparatorluğun tek hâkimi olarak iç savaşı sonlandırmış ve egemenliğini daha da pekiştirmiştir.

⁵⁵⁴ **Lact. mort. pers.** xlvii.

⁵⁵⁵ **Hier. chron.** A311.

⁵⁵⁶ Mitchell 2016, **a.g.e.**, s.98; Jones 1964, **a.g.e.**, s.84.

⁵⁵⁷ **Zos.ii.22.**

⁵⁵⁸ **Zos.ii.23-24.**

⁵⁵⁹ **Zos.ii.25.**

⁵⁶⁰ **Zos.ii.26; Sokr.**, i.4.2.

⁵⁶¹ **Zos.ii.26, 2.28; Soz.** i.7.

Constantinus döneminde Bithynia bölgesi önemini devam ettirse de Constantinopolis'in yeni bir başkent olarak kurulmasından sonra Nikomedeia zaman içerisinde geri planda kalan bir kent halini almış, fakat yine de sıradan bir kent haline gelmemiştir. Pannonia Superior- Siscia (Hırvatistan/ Sisak)'da ele geçirilmiş olan ahşap üstüne bronz bir levhada Carthago // Constantinopo/lis // Rom[a] // Nicomedia // Siscia yazmakta ve kentleri betimleyen kadın (tanrıça?) tasvirleri bulunmaktadır (Bkz. Levha 3a)⁵⁶². Bu levha IV. yüzyılda, imparatorluğun en önemli kentlerinden birisinin Nikomedeia olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Constantinus'un yeni başkent seçimi için ilk olarak farklı bölgeleri düşündüğü fakat nihayetinde stratejik önemi ve/ veya dinsel-mitolojik gelişmeler nedeniyle *Thracia Dioecesis*'inde yer alan ve köklü tarihiyle dikkat çeken Byzantion'u seçtiği bilinmektedir. Troia yakınlarındaki Sigeion, Kalkhedon, Thessalonika ve Serdikka gibi yerlerin de düşünüldüğü fakat nihai kararın Byzantion olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶³. Constantinus, nihai kararı verdikten sonra Byzantion kentini Constantinopolis adıyla yeniden inşa etmiş ve imparatorluk ikametgâhı haline getirmiştir. *Codex Theodosianus*'a göre İmparator Constantinus, Şubat 325 yılında Nikomedeia'da bulunmaktadır⁵⁶⁴. 326 yılında Nikomedeia'da imparatorluğunun 20. yıl dönümünü kutladığı *Vicennalia* kutlamasına katılmış, ertesi yıl da Roma'da yeniden imparator ilan edilmiştir⁵⁶⁵. Nikomedeia'da başlayıp Roma'da sona eren ve ardından tekrar aynı yolun izlendiği *Vicennalia* festivali sırasında Bithynia kentleri de dâhil pek çok kentte altın *solidus*ların da içinde olduğu çeşitli sikkeler de basılmıştır⁵⁶⁶. Paskhale kroniğine göre, Constantinus, Byzantion kentini yeniden inşa ederken 328 yılını da Nikomedeia'da geçirmiştir⁵⁶⁷.

Bu dönemde Hristiyanlar açısından olumlu çağrışımlar yapmayan bir kent haline gelmiş olan Nikomedeia'nın bölgedeki politik gücü azalmıştır⁵⁶⁸. Kentin egemenliğinde kalan Drepanon/ Drepanum (=Yalova/ Altınova-Hersek) adlı yerleşim

⁵⁶² J. M. C. Toynbee, "Rome and Constantinopolis in Late-Antique Art from 312 to 365", *JRS* 37 (1-2), 1947, Levha 7.

⁵⁶³ *Soz.* ii.3.2-3; *Zos.* ii.30.1-2; *Zon.* 13.3; *Ant.Pal.* 14.115.

⁵⁶⁴ *Cod.Theod.* 1.15.1.

⁵⁶⁵ *Hier. chron.* A326.

⁵⁶⁶ L. Ramskold, "Constantine's Vicennalia and the Death of Crispus", *Niš & Byzantium*, Vol.XI, 2012, ss.412-434.

⁵⁶⁷ *Chr. pasch.* s.527.

⁵⁶⁸ Bkz.:aş.

yeri de ilerleyen yıllarda *kome*'den özgür bir *polis* statüsüne yükseltilmiş ve Helenopolis adını almıştır⁵⁶⁹. Paskhale kroniği, Drepanon kentinin Helenopolis adıyla yeniden kurulması için 327 yılını vermektedir. Ayrıca yine bu eserden hareketle Constantinus'un Helenopolis kentine ve görünebilir çevresine vergi muafiyeti getirdiği anlaşılmaktadır⁵⁷⁰. Hieronymos, kentin 328 yılında *martyr* Lukianos'un anısına restore edildiğini ve Helena adına ithafen Helenopolis adını aldığını belirtir⁵⁷¹. Kilise tarihi yazarlarından Philostorgios da bu kentin yeniden kurulmasında *martyr* Lukianos'un burada şehit edilmesinin etkili olduğunu yazmaktadır⁵⁷². Constantinus'un bu kente Lukianos veya Helena adına bir de kilise inşa ettirdiği bilinmektedir⁵⁷³. Constantinus, Helenopolis'e benzer şekilde aynı yıllar içerisinde Gallia'daki Arles ve Numidia'daki Cirta kentlerini Constantina, Filistin'deki Maiuma kentini de Constantia adıyla yeniden adlandırmıştır⁵⁷⁴. R. Macmullen, söz konusu yerleşim yerlerinde yaşayan halkın neredeyse tamamının Hristiyanlığa geçmiş olması nedeniyle, bu kentlerin yeniden adlandırdığını öne sürmektedir⁵⁷⁵. Adı geçen kentlerin büyük ölçüde Hristiyan nüfusu barındırması nedeniyle Diocletianus ve *tetrarkhlar* döneminde yaptırma uğradığı, Constantinus'un ise bu uygulamalara karşı olduğunu göstermek adına bu kentleri yeniden adlandırarak onurlandırdığı düşünülebilir. Ayrıca kentlerin, hanedan üyelerinin adıyla yeniden adlandırması uygulamasının Hellenistik dönemden beri süregelen bir egemenlik göstergesi olduğu da bilinmektedir. Constantinus'un Byzantion'u kendi adıyla yeniden kurması da bu uygulamanın en iyi bilinen örneklerindendir.

Anlaşıldığı üzere Constantinus'un Bithynia politikasında diğer İmparatorlardan farklı olarak Hristiyanlık da önemli bir yer tutmaktadır. Gerek inşa

⁵⁶⁹ **Amm.** xxvi.8.1; *Tabula Imperii Byzantini*'ye göre Helenopolis adlı yerleşim yerinin eskiden Σογγά (Suga) köyü olması mümkündür. **TIB XIII**, s.596; Bölgede Mysia yakınlarında Attalos tarafından kurulan Hellenopolis adlı bir başka yerleşim yeri de mevcuttur. Söz konusu yerleşim yeri ile yukarıda bahsi geçen Drepanon-Helenopolis kenti karıştırılmamalıdır. Detaylı bilgi için bkz. G. M. Cohen, **The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor**, University of California Press, Los Angeles, 1995, ss.397-398; Lenski 2016, **a.g.e.**, s.161-162.

⁵⁷⁰ **Chr. pasch.** s.528; **TIB XIII**, s.596.

⁵⁷¹ **Hier. chron.** A328.

⁵⁷² **Philostorgius** ii. 12-12a.

⁵⁷³ C. M. Odahl, **Constantine and Christian Empire**, Taylor and Francis Press, New York, 2004, s.244.

⁵⁷⁴ R. Macmullen, **Constantine**, Routledge Press, New York, 2014, s.190.

⁵⁷⁵ Macmullen 2014, **a.g.e.**, s.190.

faaliyetlerinde gerekse politik uygulamalarında bunun izlerini görmek mümkündür⁵⁷⁶. Diocletianus'un Nikomedeia'da, Galerius'un ise Thessalonika'da yaptıklarından farklı olarak Constantinus geleneksel Roma mimarisine kiliseyi de eklemiştir⁵⁷⁷. Ayrıca Eusebios'un verdiği bilgiye göre, Nikomedeia kentinde yer alan ve Diocletianus tarafından yıktırılan kilise, İmparator Constantinus'un kişisel bütçesinden karşılanarak yeniden inşa edilmiştir⁵⁷⁸.

Constantinus döneminde *vicarius*, *consul* ve *praetor praefectus*luğu gibi görevleri üstlenmiş olan Flavius Ablabius'un II. Constantinus'un öldürülmesi ve kendisinin de Athanasius'u desteklemesi nedeniyle (olasılıkla Constantinus döneminde satın alınmış veya tahsis edilmiş olan) Bithynia'daki mülkünde emeklilik hayatına başladığı bilinmektedir⁵⁷⁹. İmparator II. Constantius döneminin başlıca generallerinden ve 350 yılında bir süreliğine ortak imparator ve *caesar* olarak görevlendirilmiş olan Flavius Vetrano'ya da görevden alındıktan Prusa ad Olypnum kentinde bir konut ve yaşamını idame ettirmek için taşradan da çeşitli araziler tahsis edilmiştir⁵⁸⁰. Bu anlamda Constantinus Hanedanı ile birlikte yüksek askeri ve politik görevlerde bulunmuş olan kişilere Bithynia topraklarında mülk verildiği anlaşılmaktadır. Bithynia bölgesindeki çeşitli arazilerin Romalı kimselere verildiği çeşitli başka örnekler de söz konusudur⁵⁸¹. Constantinopolis'in başkent olmasından sonra onun hinterlandında kalan Bithynia'nın bu şekilde kullanılmaya devam edildiği görülmektedir.

358 yılında *Pietatis Dioecesis*'ini (Pontus bölgesi II. Constantius'un eşi Eusebia nedeniyle bu adla değiştirilmiştir) *vicarius* olarak yönetmiş olan Nikaia kökenli Aristainetos Bithynia bölgesini ilgilendiren çeşitli faaliyetlerde de bulunmuştur⁵⁸². Bu anlamda uzun süre sonra Bithynia bölgesinde yapılan eğlence faaliyetleri kaynaklara yansımıştır. Libanius'un vermiş olduğu bir başka bilgi de bu

⁵⁷⁶ Bkz.:aş.

⁵⁷⁷ Macmullen 2014, *a.g.e.*, s.154.

⁵⁷⁸ *Eus. VC.* 3.50.1; Lenski 2016, *a.g.e.*, s.188.

⁵⁷⁹ *Eun. vit. soph.* 389; M. Moser, *Emperor and Senators in the Reign of Constantius II*, Cambridge University Press, New York, 2018, s.152.

⁵⁸⁰ *Zon.* xiii.8; *Philostorgius* iii.22; *Chr.pasch.* 540.

⁵⁸¹ İmparator II. Claudius döneminde yaşamış olan Appius Claudius Censorinus adlı isyancının kimi aile üyelerinin de Bithynia'da yaşadığı bilinmektedir. *SHA. trig. tyr.* xxxiii.5.

⁵⁸² *Amm.* xvii.7.6; E. Watts, "The historical context: the rhetoric of suffering in Libanius' Monodies, Letters and Autobiography", *Libanius: a Critical Introduction*, ed. L. Van Hoof, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s.42.

dönemde Bithynia'daki kültürel etkinliklerle ilgilidir. Mektuplaşmalardan birinde Libanius'un dostu Aristainetos'un Bithynia'da düzenlediği hayvan dövüşleri-gösterilerinden haberdar olduğu, benzer bir etkinliği Antiokheia kentinde de düzenlemek istediği için Aristainetos'tan kendisine gönderilmek üzere Bithynia dağlarından ayı istediği fakat bu isteğinin karşılanmadığı anlaşılmaktadır⁵⁸³.

Antiokheia kökenli önemli bir aileden gelen Argyrios'un oğlu ve *decurion* olarak hizmet eden Obodianos, 358 yılı yazında kent hamamı için odun toplama işini organize etmiş ve aynı zamanda liderliğinde düzenlenecek olan ve dört atın çektiği iki yarış arabası takımının yapacağı bir gösteriyi planlamıştır⁵⁸⁴. *Vicarius* olarak görev yaptığı için imparatorluğu doğrudan temsil eden kişi olan Aristainetos da imparatorluk tarafından bu yarışın onurlandırılması adına bir başka eyaletteki bu oyunlara hakemlik yapmayı teklif etmiştir⁵⁸⁵.

II. Constantius'un egemenliğine karşılık gelen söz konusu dönemde, 24/28 Ağustos 358 yılında meydana gelen büyük bir deprem Bithynia bölgesini de derinden etkilemiştir⁵⁸⁶. Hieronymos'a göre bu deprem çevredeki kentleri kısmen yıksa da asıl hasarı Nikomedeia'da bırakmıştır⁵⁸⁷. Bu dönemde Nikomedeia'da bir *synodos* toplanması planlanmış fakat deprem nedeniyle bu yerin dini bir toplantıya ev sahipliği yapmak için tehlikeli olduğu düşünülmüştür⁵⁸⁸. Bu deprem sırasında Nikomedeia Piskoposu Kekropios da hayatını kaybetmiştir⁵⁸⁹. Aristainetos da söz konusu depremde Nikomedeia kentinde bulunduğu sırada hayatını kaybetmiştir⁵⁹⁰. Libanius'a göre Aristainetos vefat ettikten sonra anavatanı olan Nikaia kentine gömülmüştür⁵⁹¹. Libanius, Aristainetos'un Bithynia'daki çalışmalarını şu şekilde özetler:

⁵⁸³ **Lib. Epist.**..176, 1-4.

⁵⁸⁴ **Lib. Epist.**..178, 1-5.

⁵⁸⁵ **Lib. Epist.**..178, 1-5.

⁵⁸⁶ Bu depremin bölgedeki merkez üssü Nikomedeia olmuş, Nikaia kenti çok az etkilenmiş veya hiç etkilenmemiştir. Bkz. **TIB XIII**, s.802.

⁵⁸⁷ **Hier. chron.** A358.

⁵⁸⁸ **TIB XIII**, s.803; T. Kaçar, **Geç Antikçağ'da Hristiyanlık**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.104.

⁵⁸⁹ T. Barnes, **Athanasius and Constantius. Theology and Politics in the Constantinian Empire**, Harvard University Press, Cambridge, 2001, s.140.

⁵⁹⁰ **Amm.** xvii, VII, 1-6; Moser 2018, **a.g.e.**, s.226.

⁵⁹¹ **Lib. Epist.** 114. İng. Çev.: S. Bradbury.

“...ona [eyaletin] nasıl yönetileceğine dair tavsiyede bulunmayın çünkü o idarecilikte pratiktir (tanıdığım herkesten daha çok) ve şehirlerin refahı için hitabet kavramını kullanır. Kamusal işleri nasıl yoluna koyduğunu gördüğünüzde, onu övün ve tüm Bithynia'yı, yaşadıkları şeyleri ilahilerle öven tek bir erkek korosu haline getirin!⁵⁹²”

Çeşitli yıllarda art arda meydana gelen depremler Bithynia kentlerinde ağır hasarlar bırakmaya devam etmiştir. Constantinus hanedanının son üyesi ve yalnızca 18 ay tahtta kalacak olan Iulianus, imparator olduktan kısa süre sonra Bithynia bölgesini vuran bir başka deprem nedeniyle Nikomedeia kentine yardımda bulunmuştur. Ammianus Marcellinus bu olayı şu şekilde anlatır:

“Buna göre, Boğazı geçip ve Kalkhedon ile Kartacalı Hannibal'in gömülü olduğu Libyysa'yı da geçtikten sonra, kadimliğiyle ünlü, önceki imparatorların devasa masraflarla genişlettiği, özel ve kamusal yapılarının çokluğu nedeniyle bazı bilginler tarafından deyim yerindeyse ebedi kentin [Roma] bir parçası olarak değerlendirilen Nikomedeia'ya geldi.

Oranın duvarlarının acınacak halde bir kül yığınının dönüştüğünü gördüğünde, üzüntüsünü sessiz gözyaşlarıyla belli ederek, ağır adımlarla saraya gitti ve özellikle, eskiden çok iyi durumda olan danışma meclisi ve halk, onu yas kıyafetleri içinde karşıladığı için şehrin perişan durumuna ağladı, Uzak akrabası olduğu piskopos Eusebios'un altında büyüdüğü için bazılarını tanıyordu.

Burada da benzer bir şekilde, depremin verdiği hasarı onarmak için gerekli birçok şeyi cömertçe sağladıktan sonra Nikaia'yı geçerek Gallograecia [Galatia] sınırına gitti⁵⁹³”

Iulianus imparator olmadan önce 344-345 yıllarını Nikomedeia'da geçirmiştir⁵⁹⁴. Bu anlamda Nikomedeia kenti Iulianus'un dini dönüşünde de etkili olmuştur. Öyle ki bu sıralarda kentte Neoplatonist Pagan filozof ve *taumaturjist* yani mucizeler sergileyen bir kişi olan Ephesoslu Maximus'tan da dersler aldığı bilinmektedir⁵⁹⁵. Iulianus'un imparatorluğu sırasında da Bithynia bölgesinden geçtiği ve başta Nikomedeia olmak üzere bölge kentlerinde konakladığı bilinmektedir⁵⁹⁶.

⁵⁹² **Lib. Epist.** 114.2. İng. Çev.: S. Bradbury.

⁵⁹³ **Amm.** xxii, IX, 3-5. İng. Çev. J. C. Rolfe.

⁵⁹⁴ Foss 1996a, **a.g.e.**, s.5.

⁵⁹⁵ **Eun. vit. soph.** 7.1.; Foss 1996a, **a.g.e.**, s.5; Suda'da Maximus'un Epirus ya da Constantinopolis/Byzantionlu olduğu belirtilmektedir. Bkz. **Suda.** s.v. Μάξιμος.

⁵⁹⁶ **Iul. epist.** 78.417A.

Iulianus, Constantinus'un da yaptığı uygulamaya benzer şekilde annesi Basilina adına Bithynia bölgesinde Basilinopolis adlı bir kent kurmuştur⁵⁹⁷. C. Texier bu yerin Olympos dağının güneyinde Belekome veya Bilecik civarında olabileceğini önermektedir⁵⁹⁸. K. Belke ise bu yerleşimin İzmit Körfezi ile İznik gölü arasındaki dağlık alanda aranması gerektiğini belirtmektedir⁵⁹⁹. Basilinopolis kenti kurulurken nüfuslandırma politikası gereği olarak Nikaia kenti territoryumunda kalan iki yerleşimden getirilen halklar yerleştirildiği de konuya ilişkin bildiğimiz bir diğer önemli detaydır⁶⁰⁰. Önceden köy yerleşimi olan Basilinopolis, nüfus artırma ve iskân politikası ile İmparator tarafından yapılan iyileştirmeler sonucunda kent haline gelmiştir. Aynı zamanda bu kentte nüfus azalması durumunda sonraki yıllarda da Nikaia'dan nüfus iskânı yapıldığı bilinmektedir⁶⁰¹.

İmparator Iulianus'un Evagrius'a yazdığı bir mektup da söz konusu imparatorun gençliğinden itibaren yazlarını genellikle Bithynia'da Marmara Denizi'nin doğusunda kalan bir bölgede geçirdiği ve burada kendisine ait bir arazisi olduğundan bahsetmektedir:

“Bithynia'da dört tarlalık küçük bir arazi bana büyükannem tarafından hediye edilmişti ve ben de bunu, bana olan ilginden dolayı bir hediye olarak sana veriyorum. Burası bir erkeğe servet nispetinde büyük bir fayda sağlamak ya da onu zengin göstermek için oldukça küçüktür, ama yine de özelliklerini sana tarif ettiğimde de göreceğin gibi, seni hayal kırıklığına da uğratmayacak bir hediye olacak. Kültürün zarafet ve güzellikleriyle dolu olan sana sade bir üslupla yazmamam için hiçbir neden yok; bu yer denizden en fazla yirmi stadion uzaklıkta yer alır, bu sayede gevezelik ve küstahlık yapacak hiçbir emporos veya naukleros bu yeri rahatsız edemez⁶⁰². Yine de Nereus'un lütuflarından tamamen de yoksun değildir, çünkü sürekli taze ve canlı bir balık tedariki vardır; ayrıca evden biraz uzakta yer alan bir tür tepeye çıkarsan, [Marmara]Denizi, Propontis'i ve adalar ile soylu imparatorun adını taşıyan şehri [Constantinopolis] göreceksin; bu arada deniz yosunu ve çalılıkların üzerinde durmak ya da her zaman deniz kıyılarına ve kumlara atılan çok çirkin ve hatta tarif edilemez olan pisliğe sinirlenmek zorunda kalmayacağın gibi dahası smilax ve kekik kokulu otların üzerinde duracaksın.... Henüz çok genç bir delikanlı iken bana burası en sıcak yazlık yer gibi görünüyordu,

⁵⁹⁷ **TIB** XIII, s.452; **IK** 10, II 3, T48; Barrington Atlas'a göre söz konusu yerleşim yeri Kocaeli/Karamürsel ilçesine bağlı Yalakdere'ye lokalize edilmelidir. Bkz. **Atlas** 52 F3 Basilinoupolis.

⁵⁹⁸ C. Texier, **Küçük Asya**, C.1, çev. A. Suat vd., Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.260.

⁵⁹⁹ **TIB** XIII, s.452.

⁶⁰⁰ Lenski 2016, **a.g.e.**, s.153.

⁶⁰¹ **IK** 10, II, 3, ss.112-113.

⁶⁰² *Emporos* ve *naukleros* için bkz.:aş.

çünkü aynı zamanda orada mükemmel şelaleler ve büyüleyici bir hamam ile bahçe ve ağaçlar var⁶⁰³. [Orada] Dionysos'u ve lütuflarını göreceksin... Ve yine orada bir de çiftçiliğimin minik bir anıtı olan, tadının güzelleşmesi için yılların geçmesini beklemeyeceğin hoş kokulu ve tatlı şarap yapabileceğin küçük bir bağ var...⁶⁰⁴

Görüldüğü üzere Constantinus Hanedanı döneminde Bithynia bölgesi yeni kurulan yerleşim yerleri, onarılan yol ağları ve dini toplantılarla gelişim göstermeye devam etmiş buna karşın yeni başkente olan yakınlığı nedeniyle başkentin yükünü hafifleten uydu kentler bölgesi halini almıştır. Deniz ticaret rotasının Nikomedeia'dan Constantinopolis'e kaydırılması da Nikomedeia başta olmak üzere Doğu Marmara kıyısındaki Bithynia kentlerinin limanlarının zayıflamasına neden olmuştur. Aynı zamanda hem hanedan üyeleri hem de imparatorluğun üst düzey yetkililerine tahsis edilen veya bağışlanan arazilerin önemli bir kısmı da hem verimli hem de yeni başkente yakın olan Bithynia bölgesindedir.

⁶⁰³ Söz konusu tarife göre, arazinin Kalkhedon yakınlarında olması akla yatkın gelse de sıcak su kaynağı ve adalar ile Constantinopolis'in görülebiliyor oluşu nedeniyle, söz konusu arazilerin Strobilos yakınlarına konumlandırılması da olasılık dâhilindedir.

⁶⁰⁴ **Iul. epist.** 25.426D-428D; S. Thougher, **Julian the Apostate**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, ss.89-90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENTLERİN DİNAMİKLERİ: İTİBAR ARAYIŞI, KURUMLAR, MESLEKLER VE TOPLUMSAL TABAKALAR

3.1. Bithynia Kentleri Arasında Rekabet ve İtibar Yarışı

Önceki bölümde de görüldüğü üzere, Bithynia bölgesi uzun yıllar hem kentler arasında sürtüşmelerin olduğu hem de imparatorluğun yöneticilerine karşı sorunlar yaşatan bir bölge olarak değerlendirilmiş ve uzun yıllar değişken politikalar yürütülerek, İmparatorlukla uyumlu ve sorunsuz bir yer haline getirilmeye çalışılmıştır.

Bölgenin önemli isimlerinden Prusalı Dion Khrysostomos'un pek çok söylevine de konu olan sorunlardan birisi ve belki de Bithynia açısından en önemlisi kentler arasındaki rekabettir⁶⁰⁵. Bölgenin gelişimine de olumsuz yansımaları olduğu bilinen bu rekabetin temel nedeni şüphesiz Roma eyalet sistemi içerisinde çeşitli imtiyazlar, statüler ve onların ortaya çıkardığı yeni gelirleri ve itibarı kazanmaktır⁶⁰⁶. Bunun yanında Prusa ve Apameia gibi bazı kentlerin rekabetinde tarihi ve kültürel nedenler de söz konusudur.

Ekonomik, ticari ve kültürel açıdan hem bölgeleri hem de İmparatorluk için önemli kentler olan Ephesos, Pergamon ve Smyrna Asia'da; Nikaia ve Nikomedeia ile Apameia ve Prusa Bithynia'da; Tyre, Berytos ve Sidon Syria-Phoenicia'da, Laodikeia ve Antiokheia Suriye'de, Aphrodisias ve Stratonikeia Karia'da, Side, Perge ve Aspendos Pamphylia'da, Tarsos ve Anazarbos ise Kilikia'da birbirleriyle büyük bir rekabet halindedir⁶⁰⁷. A. Heller, Grek kentleri arasındaki bu

⁶⁰⁵ Dion'un Bithynia kentleri arasındaki rekabete ilişkin görüşleri için bkz.:aş.

⁶⁰⁶ Karş. K. Doğancı, **Roma Principatus Dönemi (MÖ.27- MS. 284) Bithynia Eyalet Valileri (Prosopografik bir Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, ss.93-96.

⁶⁰⁷ Bkz. M. Sartre, **L'Asie Mineure et l'Anatolie: d'Alexandre à Dioclétien (IVe s.av. J.-C./IIIe s.ap. J.-C.)**, Armand Collin, Paris, 1995, s.261-262; M. W. Gleason, "Greek Cities under Roman Rule", **A Companion to the Roman Empire**, ed. D. S. Potter, Blackwell Publishing, Oxford, 2006, s.246; Tarsos kentinin Anazarbos ile çekişme halinde olduğu bölgesel rekabette kullandığı unvanlar Bithynia kentlerine kıyasla çok daha fazla olup, rakip kenti rekabette tamamen safdışı bırakacak niteliktedir. Bkz. M. H. Sayar, "Tarsos und Severus Alexander", **EA** 49, 2016, 177-186.

anlaşmazlıkları ve rekabeti Dion Khrysostomos'un söyleviden hareketle "*les bêtises des grecs*" yani "Greklerin başarısızlıkları" olarak tanımlar⁶⁰⁸.

Konumuz açısından üzerinde durulması gereken Bithynia'nın başlıca kentleri şüphesiz ki Nikomedeia ve Nikaia'dır. Bu iki kent Bithynia'nın en büyük kentleri olması nedeniyle eyaletin birinci kenti olma konusunda uzun yıllar süren büyük bir rekabete girmiş ve L. Robert'in "*la gloire et la haine*" yani "şöhret ve nefret" şeklinde tanımladığı ilişki bölgenin asli sorunlarından olmuştur⁶⁰⁹. Eyaletin kentler hiyerarşisinde ilk sırayı almaya çalışan bu kentlerin rekabeti kent sikkelerinde de açıkça izlenebilmektedir. İmparatorluk döneminde kentler arasındaki ilk rekabet şüphesiz ki *Dea Roma* ve İmparator kültünü kurma yarışıyla başlamıştır.

Bithynia'nın eyalet başkenti olan Nikomedeia, İmparator Tiberus'tan itibaren sikke arka yüzünde M N(E)IKOMHΔEΩN lejantına yer vermiş ve *metropolis* unvanını propaganda aracı olarak kullanmıştır (Bkz. EK II.1. Num.1)⁶¹⁰. Nikomedeia'nın kullandığı bu unvanın, yalnızca rekabet aracı olarak üretilen bir unvandan ziyade İmparatorluk tarafından Nikomedeia kentine verildiği bilinen resmi bir unvan olduğu bilinmektedir. Fakat gerek Strabon'un gerekse de Cassius Dio'nun eserinde Nikaia kentinden Augustus zamanında bölgenin başkenti şeklinde bahsedilmesi, en azından yerel ölçekli bir anlaşmazlığın pek de yeni olmadığını ve olasılıkla Pompeius'un eyalet düzenlemesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir⁶¹¹.

Nikomedeia'nın söz konusu unvanına yer verdiği sikke basımı rakip kent Nikaia'yı harekete geçirmiş ve onun da Claudius dönemindeki yoğun sikke darbı sırasında ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΕΙΑΣ (*eparkhianın birinci kenti*⁶¹²) lejantlı sikkeler basmasına ortam hazırlamıştır (Bkz. EK II.1. Num.2)⁶¹³. Nikomedeia da bu dönemde *metropolis* unvanına açık şekilde yani ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ve

⁶⁰⁸ Bkz. **Dion Chrys.** 38.38; Heller 2006, **a.g.e.**, s.13.

⁶⁰⁹ L. Robert, "La Titulature de Nicée et de Nicomédie: la Gloire et la haine", **CPh.** 81, 1977, 1-39.

⁶¹⁰ **RPC** I, No.2064.

⁶¹¹ **Strab.** XII.4.7 (Adnan Pekman tarafından çevrilerek 1987 yılında yayına sunulan Strabon'un *Geographika* eserinde Nikaia'nın *metropolis* olarak geçtiği kısım yanlışlıkla ya da önemli bir çeviri hatası olarak veya kullanılan edisyon nedeniyle Türkçe metne eklenmemiştir. Metnin Grekçe aslında söz konusu unvanı görmek mümkündür); **Cass. Dio.** li.20.7; Marek 2003, **a.g.e.**, s.71.

⁶¹² *Eparkheia* terimi Latince'deki *provincia*'ya karşılık gelmektedir. Bkz. Mason 1974, **a.g.e.**, s.135; Bithynia Eyaleti daha sonraları Pontus ile birleşerek çifte eyalet olmuş, buna karşın eski gelenekler sürdürülmüş ve *eparkheia* ifadesiyle de yalnızca Bithynia bölgesi kastedilmiştir.

⁶¹³ **RPC** I, No.2042; Robert 1977, **a.g.m.**, ss.1-2; Heller 2006, **a.g.e.**, s.251.

NKO/NIKOMH şeklinde monogramlara yer vermiştir⁶¹⁴. Propaganda temelli devam eden unvan rekabeti Flaviuslar döneminde şiddetlenmiş ve anlaşılan o ki İmparatorluk tarafından politik bir araç haline getirilmiştir⁶¹⁵.

Nikaia kenti İmparator Vespasianus döneminde rekabeti bir adım ileriye taşıyarak NEI KAI ΠP BI (*Bithynia'nın birinci kenti Nikaia*) lejantlı sikkeler basmış ve bu şekilde hem bölgenin hem de Bithynia'nın birinci kenti olduğunu öne sürmüştür (Bkz. EK II.1. Num.3)⁶¹⁶. Yine Vespasianus'un egemenliği ve M. Plancius Varus'un *proconsullüğü* döneminde Nikaialı Gaius Cassius Khrestos tarafından yaptırıldığı anlaşılan kent kapılarındaki (günümüzde [doğu] Lefke Kapı ve [kuzey] İstanbul Kapı) yazıtlı frizlerden hareketle kentin sikke dışında mimari yapılardaki yazıtlar aracılığıyla da eyaletin birinci kenti olduklarının propagandası yapıldığı görülmektedir (Bkz. Ep. T. No.5)⁶¹⁷.

Söz konusu "birinci kent" unvanının Nikaia tarafından da kullanılması, Nikomedeia'nın da eyalet başkentliğinin meşruluğuna zıtlık oluşturmaktadır. Öyle ki, eyalet başkenti olan bir şehir varken, ayırt edici özelliği olarak İmparator kültüne ev sahipliği yapan bir başka kentin hiyerarşik anlamda daha üstte olması beklenemez. Kentler arasındaki gerilimin canlı tanığı olan Prusalı Dion da bu hiyerarşik unvan yarışını "... Neyin önceliği? ve bu gerçekte olunan ve gerçekten kabul ettiğiniz bir öncelik mi?" sorusuyla eleştirir⁶¹⁸. Domitianus dönemi ise artık bu iki kentin geri döndürülemez bir rekabete girmesine neden olmuştur. Dion'un söylevlerine göre söz konusu unvan, Nikaia'nın kendi yarattığı bir unvan olmadığı gibi bu unvanla birlikte çeşitli haraçların (Gre. φόρος) da verildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Nikaia kentinin Bithynia'dan ondalık ücret (Gre. δέκατάς) aldığı ve kendi yargı sahasına giren kentlerin davalarına baktığı da anlaşılmaktadır⁶¹⁹. Bu bilgilerden hareketle Nikomedeia'nın da sadece birinci kent unvanını almaya

⁶¹⁴ RPC I, No.2076-2081.

⁶¹⁵ Robert 1977, **a.g.m.**, s.4-5; R. Haensch, **Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit**. Kölner Forschungen, Band 7. Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1997, s.283.

⁶¹⁶ RPC II, No.630-631b; Robert 1977, **a.g.m.**, s.4.

⁶¹⁷ Robert 1977, **a.g.m.**, ss.6-9; IK 9, No.25-28.

⁶¹⁸ Dion Chrys. 38.25; bkz.:aş.

⁶¹⁹ Dion Chrys. 38.26.

çalışmadığı aynı zamanda Nikaia'ya bahşedilen gelirlere de sahip olmak istediği anlaşılmaktadır.

Yine Dion'dan öğrendiğimize göre, Nikaia ile Nikomedeia arasındaki rekabetin yarattığı düşmanlık nedeniyle bir kentte kanunsuzluk yapan bir suçlu kaçarak rakip kente sığınabilmektedir ki bu bilgi rekabetin geldiği olumsuz durumu göstermesi açısından dikkate değerdir⁶²⁰. Dion'a göre bu iki kent bir araya gelir ve uyumlu hareket ederse suçlular veya diğer onursuz kimseler bir başka kente kaçamayıp Bithynia'dan çıkmak zorunda kalacaktır. Dion'un deyişiyle, Nikomedeia'nın bölgedeki en kalabalık kent olmakla duyduğu gurur daha da artacak çünkü uyum olduğunda daha da kalabalık olunacak, topraklar zaten yeterliyken çok daha bereketli olacaktır. Sonuç olarak, Nikaia ve Nikomedeia'nın tüm kaynakları birleştirildiğinde hasat edilen mahsuller, para, erkekler için resmi şerefler ve askeri kuvvetler gibi hemen her şey yani her iki şehrin kaynakları da iki katına çıkacaktır⁶²¹.

Buna karşın Dion Khrysostomos'un çabaları sonuçsuz kalmış ve Nikaia önceki unvanlarına ek olarak ΡΩΜΗΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΝ ΝΕΙΚ ΠΡΩ(T) ΒΙΘ ΚΑΙ Π yani “*Bithynia ve Pontus'un birinci kenti Nikaia- Metropolis Roma*” lejantlı ve Roma'nın personifikasyonunun bulunduğu sikke grubunu da piyasaya sürmüştür (Bkz. EK II.1. Num.4)⁶²². L. Robert, Nikaia'nın bu sikkeyi basarak kentin *metropolis* olarak Nikomedeia'yı değil yalnızca Roma'yı tanıdığını göstermek istediğini ve ayrıca rakip kente karşı açıkça Roma otoritesini kullandığını öne sürmektedir⁶²³. L. Robert'in bu önemli tespiti de göstermektedir ki bölgesel rekabetteki unvan yarışına Roma'yı müdahil etmeye çalışan Nikaia kentidir ve bu uygulamalar rekabeti başka bir aşamaya taşımıştır. Nikaia'nın başlattığı bu rekabette Nikomedeia da haklı üstünlüğünü göstermek adına Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΗ Β(Ε)ΙΘΥΝΙΑΣ (*Bithynia'nın Metropolis ve Birincisi*) veya Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΡΟΤΗ ΒΙΘΥΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΝΤ (*Metropolis Nikomedeia ve Bithynia ve Pontus'un birinci kenti*) lejantlı sikkeler basmıştır (Bkz. EK II.1. Num.5)⁶²⁴.

⁶²⁰ Dion Chrys. 38.41.

⁶²¹ Dion Chrys. 38.42.

⁶²² RPC II, No.640; Marek 2003, a.g.e., s.71.

⁶²³ Robert 1977, a.g.m., s.4.

⁶²⁴ RPC II, No.654-664; Heller 2006, a.g.e., s.314-315.

Traianus ve Hadrianus döneminde de bu rekabet söz konusu unvanlar üzerinden devam etmiş⁶²⁵ ve Nikaia kenti Hadrianus döneminde *metropolis* unvanıyla onurlandırılmıştır⁶²⁶. Antoninus Pius döneminde ise sahip olunan İmparator kültü tapınaklarının varlığı ve sayısı da sikkeler üzerinde ΝΕΩΚ veya ΝΕΩΚΟΡΟV şeklinde yer verilen bir diğer unvan ve propaganda aracı olmuştur⁶²⁷. Antoninus Pius'un egemenliği döneminde basılan Nikomedeia sikkeleri bu unvanın yanında ΜΗΤ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗC ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑC, ΜΗΤΡΟΠΟΛΕ ΝΕΙΚΟΜΗΔΕΙ ΝΕΩΚΟΡΟV veya ΔΗΜΗΤ ΝΕΙΚΟ gibi unvanlara da aynı lejant üzerinde yer vermiş ve Nikaia ile rekabetinde tüm gücünü sergilemiştir. Nikaia ise bu dönemde sikke arka yüzlerinde kentin *ktistesine*, kuruluş efsanesine, astronom ve coğrafyacı Hipparkhos gibi Nikaialı kimselere ve çeşitli tanrı-tanrıçalara yer vermiştir⁶²⁸. Nikaia'nın bu uygulamaların Hadrianus döneminin *panhellen* anlayışının bir devamı olabileceği de akla yatkın gelse de anlaşılan o ki Nikaia kenti de Nikomedeia'nın sahip olduğu bu resmi unvanlarla rekabet edemediği için Romalılık yerine Grek kültürünü öne çıkaracak çeşitli uygulamalara gitmiş ve bu sefer de yerelliğine vurgu yapmıştır⁶²⁹.

Antoninus Pius döneminde eyaletin “birinci kenti olma” yarışına Karadeniz kıyısından bir başka kent de dâhil olmuştur. Herakleia Pontike kenti bu dönemde bastığı sikkelerde Pontus'un birinci kenti olduğunu öne sürmüştür⁶³⁰. Fakat mevcut Herakleia sikkeleri incelendiğinde ΠΡΩΤΕΡΟΝ gibi bir lejant görülmesi de ΗΡΑΚΛΕΩΤΑΝ ΜΑΤΡΟΠΟΛΕΙΤΑΝ yani “*Metropolis Herakleia*” unvanının Traianus dönemiyle birlikte kullanmaya başladığı dikkat çeker (Bkz. EK II.1. Num.6)⁶³¹. Bu kararda Nikaia-Nikomedeia rekabetinde kullanılan unvanların Pontus'u da kapsar hale gelmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu kentler yalnızca Bithynia'nın değil kimin zaman Bithynia et Pontus'un da birinci kenti

⁶²⁵ Hadrianus dönemine tarihlendirilen Nikaia'ya ait bir yazıtta kentin açık şekilde *metropolis* unvanını da kullandığı görülmektedir. Bkz. **IK** 9, No.30.

⁶²⁶ M. T. Boatwright, **Hadrian and the Cities of the Roman Empire**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2000, s.104.

⁶²⁷ Marek 2003, **a.g.e.**, s.71.

⁶²⁸ Antoninus Pius Dönemi Nikomedeia ve Nikaia kentlerinde basılan sikkeler için bkz. **RPC** IV.I.

⁶²⁹ Robert 1977, **a.g.m.**, s.11.

⁶³⁰ Heller 2006, **a.g.e.**, s.315.

⁶³¹ **RPC** III, No.1161-1170, 1172-1176.

olduklarını öne sürmüşlerdir. Dahası İmparatorlar da kentlere çeşitli unvanlar vermeye devam etmiştir.

Marcus Aurelius ve Commodus dönemlerinde de rekabet devam etmiş, Nikaia kenti öncekilerden farklı olarak Commodus adına düzenleme hakkı elde ettiği Commodeia *agon*larına ithafen KOMOΔEIA ve IEΠOC AΓΩN NIKAIΕΩN gibi lejantlara yer vermiştir (Bkz. EK II.1. Num.7)⁶³². S. Şahin, Nikaia kentinin “metropolis” ile “bölgenin birinci kenti” gibi unvanlar sayesinde *penteterik koinon* bayramlarını düzenleme hakkının bulunduğu ve bunun çeşitli yazıtlar üzerinde de görüldüğünü belirtir⁶³³. Rekabetin farklı bir boyut kazanması ise Commodus’un ölümü sonrası gerçekleşmiştir. 192 yılında başlayan iç savaş, nihayetinde Septimius Severus ve Pescennius Niger arasında İmparator olma mücadelesine dönmüş, yerel otonomilerini bir ölçüde koruyan kentler de kendi çıkarlarına veya İmparatorluğa bağlılıklarına göre bir adayı desteklemiştir. İç savaş sırasında Nikomedeia diğer pek çok kent gibi Septimius Severus’u desteklerken Nikaia yalnızca rekabet nedeniyle diğer aday Pescennius Niger’i desteklemiştir⁶³⁴.

Niger tarafını tutan Nikaia, eyalet başkenti Nikomedeia’nın unvanlarını da kullanmış ve bu rekabeti lehine çevirmeye çalışmıştır⁶³⁵. Fakat yapılan savaşlar sonrasında Septimius Severus, İmparatorluğun mutlak hâkimi olunca kendisine karşı olan kentleri cezalandırmış, Nikaia’nın “*Neokoros, bölgenin birinci kenti, Pontus et Bithynia’nın birinci kenti ve Metropolis*” gibi unvanları kullanması yasaklanmış, dahası bu onursal unvanları kentteki anıtlarda yer alan yazıtlardan dahi silinmiştir⁶³⁶. Bir süre sonra affedilen kent, yine birtakım unvanlar kullanmayı sürdürmeye devam etmiş buna karşın önceden hak iddia ettiği unvanları resmi olarak alma ihtimali kalmadığı gibi Septimius Severus döneminde güvenilirliği sorgulanır bir hale gelmiştir. Nikaia kentinin bölgenin birinci kenti olmak için yaptığı yanlış tercih yani

⁶³² RPC IV.1.No.5137,6052-6058, 6048-6049, 8434, 9899, 6047, 5135, 9531, 9683, 11001, 6045, 7974, 9900, 10368, 6050- 6051, 5138, 10651-10652, 9771, 5643, 5136, 7975, 8435.; IK 10 II,3, T 34b, s.69; Marek 2003, a.g.e., s.71.

⁶³³ IK 10 II, 3, T34a.

⁶³⁴ Robert 1977, a.g.m., ss.22-23.

⁶³⁵ Herod.III.2.7.9; Marek 2003, a.g.e., s.71.

⁶³⁶ Jones 1978, a.g.e., s.87; E. Stephan, *Honoratioren, Griechen, Polisbürger. Kollektive Identitäten innerhalb der Oberschicht des kaiserzeitlichen Kleinasien*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2002, s.149.

iç savaşta Pescennius Niger tarafını tutması, Nikomedeia ile rekabetinin de (en azından Roma tarafından verilen meşru unvanlar bağlamında) sonunu getirmiştir.

Septimius Severus'un egemenliği sırasında Kios kenti de sikke arka yüzünde $\text{CEYHPOY BACIAEYONTOC O KOOCMOOC EYTYXEI MAKAPIOI KIANOI}$ ⁶³⁷ gibi Nikomedeia'nın kullandığı unvanı kendisine uyarlayarak bu rekabete dâhil olma konusunda bir girişimde bulunmuştur (Bkz. EK II.1. Num.8)⁶³⁸. Kios kentinin komşusu Nikaia ile rekabette olduğu ve bu hamlesiyle Nikaia'nın yerini almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. J. Nollé'nin de belirttiği gibi, Kios, uzun süredir otokratik komşusu Nikaia'nın altında baskılanması nedeniyle Nikomedeia'yı desteklediğini bu sikkayla göstermiştir⁶³⁹. Kios ile Nikaia arasında territoryal çekişmelerin de olduğu ve Nikaia'nın mallarını denizaşırı eyaletlere ulaştırmak için Kios'un limanına ihtiyaç duyduğu bilinmektedir⁶⁴⁰. Bu anlamda, bu iki şehir için de tıpkı Apameia-Prusa ilişkisindeki benzer bir territoryal bağımlılık ilişkisi söz konusu olmuştur. Fakat Kios unvan yarışına girmek yerine Nikaia kentinin önüne geçmek, yani bölgenin birinci kenti olmak yerine Nikaia'nın önünde yer alan bir kent olmak adına böyle bir hamle yapmış olmalıdır, çünkü kentteki sikkeler ve yazıtlar incelendiğinde söz konusu lejanta benzer bir unvanı kullanmaya çalıştığı görülmemektedir. J. Nollé'ye göre Commodus döneminde Nikaia'ya İmparator adına düzenlenecek *agonlar* gibi çeşitli haklar tanınmış ve bu kent de Nikomedeia ve Kios'un yaptığına benzer şekilde $\text{KOMODAOY BACIAEYONTOC O KOOCMOOC EYTYXEI NIKAIENON}$ lejantlı sikkeler basmıştır⁶⁴¹. Nikaia bu sikkayla İmparatora olan sadakatini göstermek istemiş ve eski konumuna yeniden ulaşmayı amaçlamış olmalıdır.

Severuslar döneminde Nikomedeia ve Nikaia kentlerinin sikkeleri ve yazıtları incelendiğinde, Nikomedeia'nın kullanmakta olduğu unvanlara yenilerini de eklediği açıkça görülmektedir⁶⁴². Örneğin Nikomedeia kentinde ele geçirilen bir onurlandırma yazıtında geçen $\eta \mu\epsilon[\gamma\acute{\iota}\sigma\tau\eta] \mu\eta\tau\rho\acute{o}\pi\omicron\lambda\iota\varsigma \kappa\alpha\iota \pi\rho\acute{o}\tau\eta \text{Βειθυνίας τε καὶ Πόντου}$ (*en büyük metropolis ve Bithynia et Pontus'un birinci kenti*) Ἀδριανῆ (*Hadriane*),

⁶³⁷ *Rec. Gen.* 321, No.56.

⁶³⁸ *IK* 29, s.43; Heller 2006, *a.g.e.*, s.322.

⁶³⁹ J. Nollé, "Εὐτυχῶς τοῖς κυρίοις – feliciter dominis. Akklamationsmünzen des griechischen Ostens unter Septimius Severus und städtische Mentalitäten", *Chiron* 28, 1998, s.346-347.

⁶⁴⁰ Heller 2006, *a.g.e.*, s.323.

⁶⁴¹ Nollé 1998, *a.g.m.*, s.346.

⁶⁴² Heller 2006, *a.g.e.*, s.393.

Σεουηριανή (Severiane), δις νεωκόρος (iki kez Neokoros= iki imparator kültü tapınağının bakım hakkını elinde bulunduran), ἱερὰ καὶ ἄσυλος (kutsal ve asyla [=sığınma] hakkı olan), φίλη, πιστὴ καὶ σύμμαχος ἄνωθε τῷ δήμῳ τῷ Ῥωμαίων (Roma halkının uzun süredir dostu, sadık müttefiki) unvanlar rekabetin son durumunu açıkça göstermektedir (Bkz. Ep. T.No.6)⁶⁴³. Aynı zamanlarda Nikaia kenti ise çok daha önemsiz unvanlara yer verir⁶⁴⁴. Nikaia kentinin elindeki tek neokoros’u da yine Septimius Severus döneminde kaybettiği bilinmektedir⁶⁴⁵.

Kentlerin bastıkları sikkeler incelendiğinde Nikaia kentinin arka yüzlerde birkaç sikke tipi dışında çoğunlukla ΝΙΚΑΙΕΩΝ lejantına yer verdiği, rakip kent Nikomedeia’nın ise ΝΙΚΟΜΗΔΕΩΝ ΔΙΣ ΝΕΩΚΟΡΩΝ veya daha az olarak ΝΙΚΟΜΗΔΕΩΝ ΤΡΙΣ ΝΕΩΚΟΡΩΝ lejantına yer verdiği dikkat çekmektedir⁶⁴⁶. B. Burrell’e göre Nikomedeia kenti Valerianus ve Gallienus döneminde üçüncü neokoros unvanını da almıştır. Sikke üzerinde yer verilen üç kez neokoros unvanını da bu dönemden sonra kullanmaya başladığı anlaşılmaktadır⁶⁴⁷. Bunun dışında Nikomedeia kenti sikkeleri incelendiğinde belirli dönemlerde Metropolis ve birinci kent unvanlarını da kullandığı görülür⁶⁴⁸. III. Gordianus ve I. Philippos döneminde dikkat çekici bir uygulama da söz konusudur. Bu dönemde Herakleia kentinin koloni kentlerini propaganda aracı olarak kullandığı görülmektedir. ΗΡΑΚΛΕΩΤΑΝ ΜΑΤΡΟΣ ΑΠΟΙΚΩΝ ΠΟΛΙΩΝ ve ΗΡΑΚΛΗΑΣ ΝΕΩΚΟΡΩ ΜΑΤΡΟΣ ΠΟΛΙΩΝ ΑΠΟΙΚΙΑΙ (Apoikiaların anakenti, İmparator kültü tapınaklarının bakımını üstlenmiş olan Herakleia) lejantlı sikke arka yüzünde ana kent Herakleia Pontike ve Herakleialılarca kurulmuş olan iki koloni kentinin personifikasyonu betimlenmiştir (Bkz. EK II.1. Num.9)⁶⁴⁹.

⁶⁴³ TAM IV, 1. No.25, 34; SEG 29: 1345; Bkz. Robert 1977, a.g.m., s.21.

⁶⁴⁴ IK 9, No.59.

⁶⁴⁵ A. Lichtenberger, “The city walls coins of Nicaea. Tracing a pictorial tradition in numismatic iconography, Imperial Residence and Site of Councils. The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia, AMS Band 96, eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2020. s.88.

⁶⁴⁶ Severus Hanedanı dönemi Nikaia ve Nikomedeia kenti sikkeleri için bkz. Bkz. Rec. Gen. Nicaea No.322-629, Nicomedia No.169-334; <http://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/nicaea/i.html>; <http://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/nicomedia/i.html> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 02.12.2020.

⁶⁴⁷ Burrell 2004, a.g.e., ss.147-165.

⁶⁴⁸ Rec. Gen. Nicomedia No. 244; 295.

⁶⁴⁹ SNG von Aulock, No.6964.

Süreç içerisinde unvanlar aşama aşama önemini yitirmeye başlamıştır. Diocletianus'un merkeziyetçi politikalarıyla da sikke ve yazıtların bu türden propaganda aracı olma işlevi de zayıflamış ve bir süre sonra sona ermiştir. Hem Nikaia'nın eski rekabetten uzaklaşması hem de Constantinopolis'in kurulması neticesinde unvan yarışı sona ermiş fakat kentler arasındaki rekabet sonraki yıllarda daha küçük ölçekte olsa da devam etmiştir⁶⁵⁰.

30 Ekim 451 yılında Kalkhedon Konsili'nde Nikomedeia Piskoposu Eunomius ile Nikaia Piskoposu Anastasius arasında metropolitlik ve Basilinopolis kilisesinin hangi piskoposluğa bağlı olması gerektiğine ilişkin tartışmalar yaşanmıştır. Anastasius'a göre Doris ve Tattaëus (Tottaion/ Tataion) Nikaia'ya bağlı iki *regiones*'ti ve Basilinopolis de Nikaia kilisesine bağlıydı⁶⁵¹. Fakat Nikomedeia Piskoposu Eunomius buna karşı olduğu gibi Nikaia'nın da kendisinin altında bir kilise olduğunu iddia etmiştir. Bu tartışmalar bir süre sonra eyaletin *metropolis*inin kim olduğu konusuna kadar ilerlemiştir çünkü Nikaia 325 yılında düzenlenen konsilde de *metropolis* olarak kayıtlara geçmiştir, dahası Valentinianus ve Valens'in de Nikaia kentini *metropolis* olarak onurlandırdığı bilinmektedir⁶⁵². Fakat konsilde tüm bu tartışmalar ele alınmış, kilise kanonu ve İmparatorluğun da kararı doğrultusunda Nikomedeia'nın tarihi olarak da resmi eyalet başkenti olması nedeniyle, bu geleneğin korunarak kentin metropolit de olacağı ve Basilinopolis ile Nikaia'nın da onun altında yer alan piskoposluklar olduğu kararına varılmıştır⁶⁵³. Bu tarihsel perspektiften hareketle, uzun yıllar geçmesine karşın bölgesel liderlik yarışı her iki kent hakkında ve yöneticilerinde adeta toplumsal bellek halini almış ve yüzyıllar boyu sürmüştür.

Kentlerin birbirleriyle olan söz konusu rekabetlerine-uyumsuzluklarına karşın, Nikomedeia kentinin Marcus Aurelius döneminden itibaren Smyrna ve Laodikeia (Laodicea ad Lycum) ile III. Gordianus döneminde ise Pergamon ve

⁶⁵⁰ Bkz. Lenski 2016, **a.g.e.**, s.153.

⁶⁵¹ R. Price, M. Gaddis, **The Acts of the Council of Chalcedon – Vol. 1**, Liverpool University Press, Liverpool, 2005, 13.12.; S. Şahin'e göre Basilinopolis Nikaia veya Nikomedeia'dan ziyade Kios'un egemenlik alanındadır. Bkz. **İK** 10, II, 2.1., s.48.

⁶⁵² Price, Gaddis 2005, **a.g.e.**, 13. 1-41; Kalkhedon'un da İmparator Marcianus döneminde (450-457) *metropolis* unvanıyla onurlandırıldığı fakat eyaletin *metropolis*'inin ve metropolitinin yani idari ve dini merkezin halen Nikomedeia olduğu bilinmektedir. Bkz. Price, Gaddis 2005, **a.g.e.**, 5.30, dpn.45; 6.8.

⁶⁵³ Price, Gaddis 2005, **a.g.e.**, 13.30-40.

Perinthos kentleriyle *homonoia* anlaşmaları yaptığı bilinmektedir (Bkz. EK II.2. Num.1-4)⁶⁵⁴. Nikaia ise Maximinus döneminde Amisos, Trebonianus Gallus döneminde de Byzantion kentiyle *homonoia* anlaşması yapmıştır (Bkz. EK II.2. Num.5-6)⁶⁵⁵. Burada dikkat çeken ve yeterince üzerinde durulmamış bir ayrıntı da birbiriyle rekabet halindeki bu iki kentin yine birbiriyle rakip iki kent olan Perinthos ve Byzantionla uyumlu olduğunu gösteren sikkeler basmalarındır. F. Dönmez-Öztürk, Nikomedeia ve Nikaia kentlerinin tüm *homonoia* anlaşmalarının ticari ve ekonomik temelli olduğuna dikkat çekse de Nikomedeia kentinin Perinthos ile, Nikaia'nın ise Byzantion ile yaptığı anlaşmaların altında yukarıda yatan rekabetin de etkili olduğu şüphesizdir⁶⁵⁶. Bu anlamda *homonoia* sikkelerinin dahi rekabette bir araç olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bölgede birbirine rakip olduğu bilinen diğer kentler ise Apameia ve Prusa ad Olympum'dur. Buradaki rekabet ise unvanlardan ziyade territoryum, koloni yurttaşlığının yarattığı farklar ve *conventus*la ilgili sorunlardır. Prusalı Dion Khrysostomos'a göre bu iki kentin ilişkileri öyle iç içe geçmiştir ki neredeyse tek bir kenttir, Apameia'da yaşayan pek çok kişi aynı zamanda Prusa vatandaşı, Prusa'da yaşayan pek çok kişi de Apameialılarla çeşitli ilişkiler içerisinde⁶⁵⁷. Dion da aslen Prusalı olmasına karşın babasının Apameia'nın yurttaşı da olması nedeniyle her iki kentin de yurttaşlığına sahiptir⁶⁵⁸. Dönemin doğrudan tanıdığı olan Dion'a göre, denize kıyısı olmayan Prusa kenti ürünlerini deniz ticaretiyle diğer kentlere satmak ve diğer kentlerden ürünler almak için Apameia kentinin limanına, Apameia ise görece küçük ve dar bir arazide olması nedeniyle kentin ihtiyaçlarını karşılamak adına Prusa'nın kerestelerine ve diğer pek çok ürününe ihtiyaç duymaktaydı⁶⁵⁹. Dion'un Prusa söylevine göre, bu kentler aynı sınırlara sahip olan, evliliklerin, işlerin ve gününbirlik seyahatlerin yapıldığı yerleşimlerdir. Bu yüzden bu kentlerin rekabeti iki farklı

⁶⁵⁴ Nikomedeia kentinin Smyrna ile basılan *homonoia* sikkeleri için Bkz.: **RPC** IV.2. 289-292-296, 306-309, 9139; Laodikeia ile basılan sikkeler için Bkz. **RPC** IV. 2. 2109, 2111; Pergamon ile basılan *homonoia* sikkeleri için Bkz. **RPC** VII.1.173.1-173.3, 174-176.3, 336; Perinthos ile basılan *homonoia* sikkeleri için Bkz. **RPC** VII.2.68585.

⁶⁵⁵ Nikaia kenti *homonoia* sikkeleri için Bkz. Amisos ile basılan *homonoia* sikkeleri: **RPC** VI.6524; Byzantion ile basılan sikkeler: **RPC** IX. 175-178.

⁶⁵⁶ F. Dönmez-Öztürk, **Roma Çağı Küçükasya Kentleri Arasında Homonia Anlaşmaları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, ss.76-101.

⁶⁵⁷ **Dion Chrys.** 41.11.

⁶⁵⁸ **Dion Chrys.** 40.17.

⁶⁵⁹ **Dion Chrys.** 40.30; Bkz.:aş.

kentin rekabetinden ziyade bir kentte meydana gelen kargaşaya benzemektedir⁶⁶⁰. Dion'un önemli bilgiler sunduğu bu kentlerden Prusa günümüzde Bursa il merkezine lokalize edilmekte, Apameia ise Bursa ili Mudanya ilçesine konumlandırılmaktadır⁶⁶¹. Bu iki yerleşim arasındaki mesafenin yaklaşık 20 km olmasından hareketle Dion'un bu rekabete dair eleştirileri çok daha anlaşılır hale gelmektedir.

Apameia ve Prusa arasındaki rekabette, şüphesiz ki territoryal sorunlar ve Apameia ile Prusa'nın pek çok konuda birbirlerine bağımlı olması etkili olmuştur. Apameia'nın koloni kenti olması nedeniyle Prusa'ya göre haklar bakımından üstün olması ve mahkemelerin Apameia kentinde yürütülmesi de rekabeti kızıştıran diğer etkenlerdir. Dion, Apameialılara verdiği söylevde Prusalıların yargılamalarının adil yapılması gerekliliğine vurgu yapması da yargılamalar konusunda büyük sorunlar yaşandığını göstermektedir⁶⁶². Colonia Iulia Concordia Apamea'nın sahip olduğu *lex colonia*, *ius Italicum* ve Roma yurttaşlarına özgü haklar nedeniyle, Apameialıların Prusa ad Olympum'u önemsiz bir kent olarak gördükleri ve gerek Romalı koloni yurttaşları (*coloniae civium Romanorum*) ve yerli halklar gerekse de kentlerin yöneticileri arasında bu haklardan kaynaklı sürtüşmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır⁶⁶³. Dion'un, Prusa kentinin de kendi *conventus*'una sahip olmasını sağlaması ve bunun sağladığı yeni gelirler, komşu kent Apameia ile olan çekişmeleri büyük ölçüde azaltmış olmalıdır⁶⁶⁴.

Ne yazık ki kaynaklar bu iki kent arasındaki rekabete yeterince değinmemiş, sikkeler üzerinde de Nikomedeia- Nikaia arasındaki unvan yarışına benzer bir rekabet işlenmemiştir. Bu nedenle bilgilerimiz büyük oranda Dion'un söylevleriyle sınırlı kalmıştır. Anlaşılan o ki bu iki kent arası rekabet, III. yüzyıl krizinde koloni yapılarının bozulmasıyla birlikte sona ermiştir. Sonuç olarak, yukarıda ele alınan kentlerdeki rekabetin aslında yapay nedenlerden kaynaklandığı ve Roma etkisinin

⁶⁶⁰ Dion Chrys. 40.27.

⁶⁶¹ Bkz.:yuk.; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960. s.195.

⁶⁶² Dion Chrys. 40.33.

⁶⁶³ A. Lintott, *Imperium Romanum*, Routledge Press, New York, 2013. s.192; Detaylı bilgi için bkz. A. Blanco-Pérez, "Apamea and the Integration of a Roman Colony in Western Asia Minor", *Processes of Cultural Change and Integration in the Roman World*, ed. S. T. Roselaar, Brill Press, Leiden. 2015, passim.

⁶⁶⁴ Heller 2006, *a.g.e.*, ss.138-139.

Bithynia bölgesinin gelişimine katkı sağlamasına karşın komşu kentler arasında birçok sorunun ortaya çıkmasına da neden olduğu görülmektedir.

Vali Plinius dönemindeki kimi yazışmalar, rekabetin diğer olumsuzluklarını da göstermektedir. Unvanlara ek olarak, kentlerin adeta birbiriyle gösteriş yarışına girmesi nedeniyle ihtiyaç duyulmayan veya aşırı maliyetli çeşitli yapıların da kentler tarafından inşa edilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir⁶⁶⁵. Burada da başı çeken kentler, Nikomedeia ve Nikaia'dır. Plinius, İmparator Traianus'a yazdığı bir mektupta, Nikomedeia kentinde iki farklı su kemeri inşasının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Buna göre ilk su kemeri için 3.329.000 *sestertius* (ykl. 830.000 *denarii*) harcanmış fakat kemer tamamlanmadığı için bir süre sonra yıkılmıştır. Daha sonra inşa edilen diğer su kemeri için de 200.000 *sesterius*luk (50.000 *denarii*) harcama yapılmış fakat bu yapı da tamamlanmadan bırakılmıştır⁶⁶⁶. Rakip kent Nikaia'nın ise hem tamamlamadığı ve pek çok sorunu bulunan tiyatroya 10.000.000 *sestertius* (2.500.000 *denarii*) gibi büyük bir masraf yaptığı hem de yangında zarar gören eski *gymnasionu* daha görkemli ve gereksiz büyüklükte olacak şekilde oldukça masraflı bir onarımdan geçirmeye çalıştığı görülmektedir⁶⁶⁷. Plinius'un verdiği bu bilgilerden hareketle, pahalı ve görkemli yapılar inşa edilerek rakip kente karşı gösteriş yapılmaya çalışılmış, bunun yarattığı gereksiz harcamalar ise kentleşmeye, imparatorluk ekonomisine ve kamu bütçesine zarar vermiştir.

Antik kaynaklarda kendine yer bulamamış olsa da kentlerde rekabet aracı olarak sahne sanatları, ödüllü yarışmalar ve festivaller gibi etkinliklerin de kullanıldığı tahmin etmek zor değildir. Roma İmparatorluğu'nun kentlerin gelişimine sağladığı katkıların yanında bu türden rekabetleri de destekleyerek bölgesel ayrılık fikirlerini önlemeye çalışmıştır. Buna karşın bu sürecin bölgenin istikrarı, kültürel, ticari ilişkiler ve kentlerin kamusal harcamaları gibi önemli hususlar açısından oldukça olumsuz sonuçları meydana getirdiği kesindir.

⁶⁶⁵ Bkz. Stephan 2002, **a.g.e.**, s.50.

⁶⁶⁶ **Plin. epist.** x.37; Schwarz 2001, **a.g.e.**, ss. 52-53.

⁶⁶⁷ **Plin. epist.** x.39; Schwarz 2001, **a.g.e.**, ss. 55-62.

3.2. Eyalet Kurumları, Yerel Otoriteler ve Bölgesel-Yerel Memurlar

Bithynia'nın kurumları ve bu kurumlara bağlı olarak faaliyetlerde bulunan, yerel otoritelerce veya imparatorluk tarafından seçilen- atanan memurlar, başta ekonomik ve idari yapı olmak üzere dinsel yapıdan kamusal yaşama kadar pek çok konuya dair önemli bilgiler vermektedir. Bu anlamda halk kitlelerini de anlayabilmek için yönetenleri ve yönetim mekanizmasının araçlarını bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Roma eyalet sistemiyle birlikte oluşturulan yeni kurumlar ve memuriyetlerin yanında Bithynia Krallığı döneminde temelleri atılan klasik Grek kurumları ile *phyle* ve *hekatostys* adı verilen kabile örgütlenmelerinin de yarattığı düzen ortamı, eyalet ve kent işlerinin büyük oranda sorunsuz işlemesine olanak sağlamıştır. Eyalet kurumları ve memuriyetlerini yerel ve bölgesel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu bağlamda Bithynia'daki en yetkili güç şüphesiz ki Roma İmparatorluğu tarafından atanan eyalet valileri, ona bağlı alt kurumlar ve memurlardır⁶⁶⁸. Fakat Bithynia valileri ve ona bağlı yardımcı memuriyetler yerine Bithynia halkının oluşturduğu kurumlar ve memuriyetleri incelemek bölgenin sosyo-ekonomik, idari ve kamusal yaşantısını ve kent yönetiminde Roma'yla beraber gelen yapısal değişimleri anlamak adına çok daha önemli ve özgün bilgiler sunmaktadır⁶⁶⁹.

Yazıtlar veya sikke buluntularında da görülebileceği gibi, Roma etkisi idari yapıya, kurumlara ve memuriyetlere birden sirayet etmemiş, buna karşın pek çok kurum, geleneksel özelliklerini korusa da tüm yapı zaman içerisinde evrilmiştir⁶⁷⁰. Bu anlamda memuriyetler de tıpkı Roma'daki *magistratus maiores* (=büyük memuriyetler) ve *magistratus minores* (=küçük memuriyetler) gibi önem ve yetkilerine göre gruplandırılmıştır. Fakat bu değişimleri Romanizasyon'dan ziyade Roma'ya uyum sağlama süreci olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Bithynia'da

⁶⁶⁸ Marek 2003, **a.g.e.**, ss.44-63; Lintot 2013, **a.g.e.**, s.54-59.

⁶⁶⁹ Bithynia Eyaleti'nin idari yapısındaki değişimler ve gelişmelerle ilgili olarak. II. Bölüm'e bakınız; Bithynia valileri hakkında detaylı bilgi için bkz. B. Remy, **Les Carrières Sénatoriales dans les Provinces Romaines D'Anatolie au Haut Empire (31 av. J.-C.-284 ap. J.-C.)**, İstanbul-Paris, Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil. 1989. ss.17-123; Doğancı 2007, **a.g.t.**, ss.108-307.

⁶⁷⁰ C. Schuler, "Greek Poleis and Their Elites Between the Hellenistic and Roman Periods", **The Oxford Handbook of Roman Epigraphy**, eds. C. Bruun, J. Edmonson, Oxford University Press, Oxford, 2014, s.252.

görülen memuriyetlerin ve kurumların önemleri yerine yetki-etkinlik alanlarına göre bir gruplandırma yapmak da konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

3.2.1.Politik/ İdari Kurumlar ve Memuriyetler

3.2.1.1. Kent yöneticileri ve yerel meclisler

Bithynia bölgesinin en önemli idari değişikliği şüphesiz ki *lex Pompeia* ile yürürlüğe giren kamusal ve idari düzenlemeler sonucu olmuştur⁶⁷¹. Günümüze ulaşmayan bu hukuki düzenleme sonucunda kentler eski otonomilerini kaybetse de gerek eyalet çapında gerekse de yerel ölçekte meclisler ve *arkhonluk* sistemi faal olarak bırakılmıştır. Roma egemenliğinde de Bithynia'daki yerel idari örgütlenmeler ve kurumlar büyük oranda korunmuş olsa da hemen hepsi Roma etkisiyle bürokratik yönü güçlü, sık denetlenen ve bir ölçüde yeniden şekillendirilen resmi yapılar halini almıştır. Buradaki amacın, Roma'yla eyaletler arasında uyumlu bir düzen kurmak olduğu söylenebilir. C. Schuler'in ifadesiyle, Hellenistik dönemin demokratik özellikli yapıları, Roma egemenliği altında da eskisi gibi toplanarak seçimler yapıp kararlar almış olsa da Roma'nın imparatorluk politikasına paralel olarak, *leitourgia* (Lat. *munera*) uygulamasının da etkisiyle zaman içerisinde yerel elitlerin tekeline bırakılmıştır. Doğal bir süreç olarak, yerel elitler de gerek ekonomik gerekse de politik güçleri gereği halk meclisi/ halk üzerinde baskın ve etkin bir güç haline gelmişlerdir⁶⁷².

Bithynia kentlerini meydana getiren halklar ve onları oluşturan *phyleler* veya *hekatostysler*'deki yerel elitlerin içinden seçildiği anlaşılan *arkhonlar*, yerel meclislerle birlikte hareket ederek kentlerdeki yürütme gücünü ellerinde tutmuştur⁶⁷³. W. Ameling'e göre, Bithynia'daki *arkhonluk* uygulamasındaki bütün düzenlemeler, genel olarak Pompeius tarafından belirlenmiş ve memuriyet basamakları da bu

⁶⁷¹ *Lex Pompeia* adı verilen metin günümüze ulaşmamasına karşın Vali Plinius'un mektupları, bu hukuksal düzenlemelere ilişkin çok önemli bilgiler verir. Özellikle *cursus honorum*, memuriyetlere başlama yaşları, valinin yetkileri vb. konuları da yine bu mektuplardan öğrenmekteyiz. Ayrıca yine bazı mektuplardan imparatorun inisiyatif kullanarak bu yasaların dışında kararlar verdiği veya yasaları düzenlediği de anlaşılmaktadır. Bkz. **Plin. epist.** x.79-80,112-115; *Lex Pompeia* ve sonraki yasal düzenlemelere ilişkin detaylı bilgi için bkz. Baz 2013, **a.g.m.**, ss.262 vd.

⁶⁷² Schuler 2014, **a.g.m.**, s.253; *Leitourgia* ve Bithynia'daki örnekleri için bkz.aş.

⁶⁷³ U. Kunnert, **Bürger unter sich. Phylon in den Städten des kaiserzeitlichen Ostens**, Schwabe AG Verlag, Basel, 2012, ss. 73-92; Türkoğlu 2017, **a.g.e.**, s.51-52; *Phyleler* ve *phylarkhoslar* için bkz.:aş.

düzenlemeler sırasında bir sıraya sokulmuştur⁶⁷⁴. Fakat memuriyet basamaklarının hemen her kentte aynı şekilde uygulandığını söylemek zordur.

Protos arkhon yani birinci *arkhon* ve onun altında yer alan (*protos arkhon*'la birlikte) üç veya beş kişiden oluşan *arkhon* heyeti, kentlerin idari yapısının belirleyici gücü olmuştur⁶⁷⁵. Nikaia'da üç, Prusias ad Hypium gibi küçük-orta ölçekli bir şehirde ise beş *arkhon*'un olduğunun bilinmesi nedeniyle bu türden bir genellemeye gidilmiştir fakat yeni bulunacak yazıtlar bu yönetsel heyetlerdeki *arkhon* sayılarının diğer kentlerde de farklılaşabileceğini göstermektedir⁶⁷⁶.

Prusias ad Hypium kentindeki epigrafik buluntulardan hareketle, kentin *protos arkhon*'unun neredeyse daima Roma yurttaşı kimseler olduğu ve bu kişinin aynı zamanda kentin baş tanrısı olan Zeus Olympios'un rahipliğini ve *agonothetes*'liğini de yürüttüğü bilinmektedir⁶⁷⁷. Bu durumun diğer kentlerde de benzer olduğu düşünülmekle birlikte, her kentte bu türden standart bir uygulamaya gidildiği söylenemez. Örneğin, buluntu yeri tam olarak bilinmeyen, Bursa Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı bir yazıtta, Aeneas oğlu Milesios'un diğer görevlerde bulunmadan *agonotheteslik* yaptığı okunmaktadır⁶⁷⁸.

Bu türden yöneticilerin yanında, bölge kentlerinde halk meclisi (*demos* ve/veya *ekklesia*), genellikle *protos arkhon*'un başkanlık ettiği danışma meclisi (*boule*) ve ihtiyar heyeti-yaşlılar meclisi (*gerousia*) olarak birden fazla meclis yer almaktadır. Kentlerde yaşayan halkların bu meclislerde kentin işlerinde aktif olarak katılım gösterdiği bilinmektedir, fakat yukarıda da değinildiği üzere Roma egemenliğinin yerel etkileri de göz önüne alındığında, bu kurumların yetkileri yerel elitlerin istediği ölçüde olmuştur⁶⁷⁹. Danışma meclisleri, *bouleutes* adı verilen üyeler tarafından, *arkhigerousiastes* adı verilen bir başkanın önderliğindeki yaşlılar meclisi ise

⁶⁷⁴ Bkz. W. Ameling, "Das Archontat in Bithynien und die Lex Provinciae des Pompeius", *EA* 3, 1984, ss.19-31.

⁶⁷⁵ Ameling 1984, *a.g.m.*, ss.22-29; Marek 1993, *a.g.e.*, s. 42; Fernoux 2004, *a.g.e.*, ss. 139-140; L. Ruscu, "Das amt des Protos Archon in Bithynien und Thrakien", *Ad Finem Imperi Romani. Studies in Honour of Coriolan H. Opreanu*, eds. Sorin Cociş vd., Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2015, ss.339-340.; Bkz. *IK* 27, s.20.

⁶⁷⁶ Bekker-Nielsen 2008, *a.g.e.*, s.73; Prusias ad Hypium kentindeki kimi yazıtlarda görülen συνάρχων terimi eş zamanlı *arkhonluk* yapıldığını tanımlamak için kullanılmıştır. Bkz. M. Adak, "Zwei neue Archontenlisten aus Prusias ad Hypium", *Chiron* 37, 2007, s.2.

⁶⁷⁷ *IK* 27, No.18; Adak 2007, *a.g.m.*, ss.1-10.

⁶⁷⁸ N. E. Akyürek-Şahin, H. Uzunoğlu, "Weitere neue Inschriften aus dem Museum von Bursa", *Gephyra* 23, 2022, No.16.

⁶⁷⁹ Bekker-Nielsen 2008, *a.g.e.*, ss.73-74.

gerousiastes veya *geraioi* adı verilen yaşlılarca temsil edilmektedir⁶⁸⁰. *Bouleuteslik* yani danışma meclisi üyeliğine ilişkin dikkat çekici bir detaya Plinius'un mektuplarında rastlanmaktadır. Plinius'un aktardığı bilgiye göre, Bithynia bölgesindeki kimi kentler *bouleutes* olarak seçilen kişilerden *lex Pompeia*'da yasal olarak yer almamasına karşın 1.000 ile 2.000 *denarii* arasında ödeme almayı sürekli hale getirmiş ve çeşitli düzenleme girişimlerine karşın bu uygulamayı devam ettirmiştir; öyle ki İmparator Traianus da mevcut geleneklerin devamlılığı konusunda taraf olduğunu belirtmiştir⁶⁸¹. Plinius'un mektuplarına dahi yansıyan bu uygulamayla Prusa ad Olypsum ve Claudiopolis kentlerinin ek kaynak yarattığı ve bununla kente çeşitli yapıların inşa edilmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır⁶⁸². Örneğin, Claudiopolis halkının dağın yamacındaki çukur alan üzerine inşa etmeye çalıştığı fakat durumunun oldukça kötü olduğu geniş bir hamam yapısı için ayrılan bütçenin bir kısmı, danışma meclislerine girişlerde ödetilen söz konusu paralardan- aidatlardan sağlanmıştır⁶⁸³. Öyle ki, kent hazinesini artırmak için IV. yüzyılda dahi zengin aile üyelerinin zorunlu olarak *bouleutes* yapılmaya çalışıldığı kimi durumlar da bilinmektedir⁶⁸⁴.

Yazıtlardan anlaşıldığı üzere, boğazın iki tarafında yer alan Megara kolonileri Byzantion ve Kalkhedon kentlerinde *hieromnamon* (=kutsal sekreter) adı verilen üst düzey bir *eponymos* (=yıla adını veren) memuriyetin de varlığı bilinmektedir⁶⁸⁵. Z. Taşlıklioğlu, eskiden dini vazifeleriyle öne çıkan *hieromnamon* adlı bu geleneksel görevin Roma egemenliğiyle beraber yarı siyasi yarı dini yapıya evrildiğini ve bu yönüyle şehir memuriyeti hüviyetinde algılanmasının daha doğru olacağını ifade eder⁶⁸⁶. Byzantion'un Roma İmparatorluk dönemine kadar devam eden bu özgün memuriyetinde uzun bir süre özgür kent statüsünü koruması da etkili olmalıdır. Fakat bu memuriyet yalnızca Byzantion territoryumu ile sınırlı değildir. Byzantion kentinin *peraias*ında olduğu bilinen, Marmara Denizi'nin Anadolu kıyısındaki Strobilos'un 5

⁶⁸⁰ Robert 1937, **a.g.e.**, s.241; **IK** 29, s.53; Prusa kenti Hisar kapısında bulunmuş olan bir yazıt sayesinde kentte Hadrianus *gerousia*'sı adında bir başka *gerousianın* da olduğu bilinmektedir. Bu durum *gerousiaların* farklı adlarla anılabileceğini göstermektedir. Bkz. **IK** 39, No.19.

⁶⁸¹ **Plin. epist.** x.112-113.

⁶⁸² Schwarz 2001, **a.g.e.**, s.109.

⁶⁸³ **Plin. epist.** x.39; Schwarz 2001, **a.g.e.**, s.109.

⁶⁸⁴ Schwarz 2001, **a.g.e.**, s.109.

⁶⁸⁵ Byzantion: **IK** 58, No.2, 19, 30-31, 33-34, 37-39; Kalkhedon: **IK** 20, No.4, 7-8, 10, 19, 22, 42.

⁶⁸⁶ Z. Taşlıklioğlu, "Rhegion (Küçük Çekmece) Kitabeleri", **Belleten** 23 (96), 1959, ss.549-550.

km güneyinde bulunan, Hermoksenos'un onurlandırıldığı bir yazıtta *hieromnamon* unvanına yer verildiği, yine aynı bölgedeki bir başka yazıtta da İmparator Commodus'un eşi Augusta Bruttia Crispina'nın *hieromnamon* olarak adlandırıldığı görülmektedir⁶⁸⁷. Pylai kentine ait olan bir başka yazıtta ise Roma Senatosunun *hieromnamon* olarak belirlendiği anlaşılmaktadır (Bkz. Ep. T.No.7.)⁶⁸⁸. Bursa ili Mudanya ilçesi Esence mahallesinde bulunmuş olan bir başka yazıtlı stelde de Protis oğlu Olympiodoros adlı bir kişinin *hieromnamon* unvanını kullandığı görülmektedir⁶⁸⁹. Fakat bu unvanın söz konusu kıyı yerleşimlerindeki öneminin şu an için belirsiz olduğu, Kalkhedon'da ise *basileus*'un gerisinde kaldığı ve *eponymos* özelliğinin olmadığı bilinmektedir. Bu açıdan yalnızca Byzantion kentinde üst düzey ve onursal özelliklere sahip bir memuriyeti temsil ettiği anlaşılmaktadır. Kalkhedon'daki *basileus* adlı memuriyetin ise *eponymos* özelliği nedeniyle yıllık olarak seçildiği ve dini yetkilerinin de bulunduğu düşünülmektedir⁶⁹⁰. *Arkhone*luğun da görüldüğü Herakleia Pontike kentinde tıpkı Kalkhedon kentindeki gibi *basileus* unvanına rastlanılmaktadır⁶⁹¹.

Kios kentindeki bir yazıtta geçen *strategos* unvanının ise kentteki en üst düzey unvanlardan birisi olduğu ve bu unvanı beş kişinin taşıdığı görülmektedir⁶⁹². Bu noktada dikkat çekici ayrıntı, Kios, Nikomedeia ve Roma kolonisi olan Apameia dışındaki, Marmara Denizi'ne kıyısı olan kentlerin *hieromnamon* memuriyetine sahip iken, diğer kentlerdeki en üst yöneticinin birinci *arkhon* yani *protos arkhon* olmasıdır. Netice itibarıyla Marmara kıyısındaki söz konusu kentler kolonizasyon döneminden devraldığı birtakım idari özelliklerini Roma İmparatorluğu boyunca da kesintisiz olarak devam ettirmiştir.

⁶⁸⁷ SEG 41. No.1102; IK 32, No.114; A. Robu'ya göre bölgedeki *hieromnamon* memuriyetin temel nedeni tüm bölgenin Byzantion Peraia'sında bulunuyor olmasıdır. Bkz. Robu 2014, a.g.e., s.376; Byzantion territoryumunda kalan Rhegion (İstanbul/ Küçükçekmece) adlı köy yerleşiminde ele geçirilmiş bazı yazıtlarda da *hieromnamon* memuriyetine rastlanmaktadır. Taşlıkılıoğlu 1959, a.g.m., s.550.

⁶⁸⁸ T. Corsten, "Neue Denkmäler aus Bithynien" EA 17, 1991, ss.81-87.

⁶⁸⁹ S. Aybek, B. Dreyer, Der Archäologische Survey von Apollonia am Rhyndakos beim Uluabat-See und Der Umgebund Mysiens in der Nordwest-Türkei 2006-2010, Lit Verlag, Berlin, 2016, s.49-51; AE 2017, 1371.

⁶⁹⁰ Türkoğlu 2017, a.g.e., s.47-48.

⁶⁹¹ IK 47, No.49.

⁶⁹² Bkz.: Ep.T. No.13.

Eyaletin koloni kenti olan Colonia Iulia Concordia Apamea'nın kurum ve memuriyetlerine dair bilgilerimiz oldukça sınırlı olsa da diğer koloni kentlerindeki gibi *ordo* yani danışma meclisi ile *populus* adı verilen halk meclisine sahip olduğu düşünülmektedir⁶⁹³. Kentin *arkhonluk* sistemine sahip olmaması nedeniyle yönetsel işlerin de tıpkı Anadolu'daki diğer Roma koloni kentleri olan Parlais, Olbasa, Lystra, Kremna, Komama vb. de olduğu gibi Roma'daki *consullere* benzer *duovir* veya *duoviri quinquennalis* (=beş yıllığına atanan) adı verilen Roma vatandaşı iki *magistrat* tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır⁶⁹⁴.

3.2.1.2. Bithynia Koinon'u ve yöneticileri

Kentlerdeki *arkhonların* veya diğer kent yöneticilerinin üstünde kabul edilen, bölgesel anlamdaki en üst kurum olan *koinon* (Lat. *concilium*) *Bithynia*, Augustus'tan önce, Roma Cumhuriyet döneminde verilmiş olan bir izin sonucu oluşturulmuştur⁶⁹⁵. R. Mellor'a göre Asia'daki kadar sık toplanmasa da Bithynia Koinon'u pasif bir yapı değildir ve ilk icraatını da Augustus'tan önce yapmıştır. R. Mellor, G. Papirius Carbo'nun (MÖ. 59/ 58) valiliği sırasında basılan ΕΠΙ ΓΑΙΟΥ ΠΑΠΙΡΙΟΥ ΚΑΡΒΩΝΟΣ, ΡΩΜΗ lejantlı sikkelerin bu organizasyon aracılığıyla bastırıldığını önermektedir⁶⁹⁶. Bu görüşe karşın κοινον βειθυνιας lejantlı sikke darplarının en çok arttığı dönem olması ve *koinon*'a bağlı memuriyetlerden bahseden yazıtların sayısal açıdan oldukça yoğun olduğu dönemin Vespasianus-Hadrianus egemenliği arasındaki tarih aralığında yoğunlaşması, bu yapının en etkin dönemlerini I. yüzyıl sonu ve II. yüzyıl ortasında geçirdiğini düşündürmektedir⁶⁹⁷.

Koinon'a bağlı en yüksek bölgesel idari memuriyetler de *koinarkhes* işlevine sahip olan *Bithyniarkhes* (kimi zaman *Bithyniarkhes et Pontarkhes*), *Hellenarkhes*/

⁶⁹³ C. Katsari, S. Mitchell, "The Roman Colonies of Greece and Asia Minor. Questions of State and Civic Identity", *Athenaeum (Athenaeum. Studi periodici di letteratura e storia dell'antichità-Pavia)*, 96 (1), 2008, s.223.

⁶⁹⁴ B. Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford, 1967, ss.79-80; Katsari, Mitchell 2008, *a.g.m.*, s. 239; Marek 2009, *a.g.m.*, s.40.

⁶⁹⁵ SEG 45, No. 1688; B. Edelmann-Singer, *Koina und Concilia*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015, s.71-73.

⁶⁹⁶ R. Mellor, *Thea Rhome. The Worship of the Goddess Roma in the Greek World*. Hypomnemata. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben, Heft 42, Vandenhoeck& Ruprecht, Göttingen, 1975, s.85.

⁶⁹⁷ İmparator kültü ve Bithynia Koinon'una ilişkin olarak bkz.:aş.

Helladarkhes ile *arkhiereus*'dur⁶⁹⁸. Bithynialı bazı soyluların bu görevlerden birçoğunu aynı anda sürdürdüğü bilinmektedir⁶⁹⁹. Bir *eparkhia*'daki (Bithynia veya Pontus) bir kimsenin çifte eyaletin diğer *koinon*unda da görev yaptığına ilişkin örnekler de yalnızca Bithynia'da görülmektedir. Buna karşın Herakleia ve Tios kentlerinin Pontus *Koinonu* içinde yer aldıkları bilinmektedir. Byzantion kentinin de, politik olarak bağlı bulunduğu Bithynia et Pontus Eyaleti'ndeki *koinon*lara katılımı tartışmalıdır. Byzantionlu kimselerin *koinoboulos* veya *koinarkheslik* yaptığını gösteren epigrafik bir kanıtın şu an için olmayışı, bu kentin parçası olduğu Bithynia'nın *koinon*unda yer almadığını düşündürmektedir. Bize göre bunun sebebi *koinon* oluşturulurken Byzantion'un hali hazırda *civitas libera* statüsünde olmasıdır. Bithynia *Koinon*'undaki durumu tartışmalı olsa da kentin daha sonraları Thrakia *Koinon*'unun bir parçası olduğu düşünülmektedir⁷⁰⁰.

Koinon'un, bölgenin baş tanrıçası olan Demeter ve/ veya İmparator kültü etrafında örgütlenen dini bir birlik olduğu fikrinin aksine, Roma egemenliğiyle beraber önemli harcamalar yapan dinsel bir liderin, yani imparator kültü rahibi-*arkhiereus* öncülüğünde toplanan dini temalı bir bölgesel meclis olduğunu söylemek daha doğru olacaktır⁷⁰¹. İmparator Hadrianus döneminde Bithynia *Koinon*'u kentlerin

⁶⁹⁸ Marek 2003, **a.g.e.**, ss.65-66; Marek 2009, **a.g.m.**, s.39; F. Becker-Bertau, *arkhiereus* ve *Bithyniarkhes*'i bir bütün olarak görmektedir ve *Bithyniarkhes*'in dini rolüne vurgu yaparak *Bithyniarkhes* seçilen kişinin, imparator kültü rahibi olduğunu ve her yıl *koinon* tarafından imparator adına düzenlenen oyunlara başkanlık ettiğini belirtmektedir. Bkz. **IK** 31, s.19; Karş. Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, ss.83-86; S. Frisen, Asia *Koinon*'una ilişkin çalışmasında epigrafik buluntulardan hareketle *Asiarkhes*'in dünyevi bir görevli olduğuna vurgu yapar. M. Vitale de Makedonia bölgesi üzerinden *Makedoniarkhes*'in politik, *arkhiereus*'un ise dini yönüne vurgu yapar. Bu sebeple yukarıda ana hatlarıyla ele alınan *Bithyniarkhes* ve *arkhiereus* arasındaki fark da bu bağlamda değerlendirilebilir. S. J. Friesen, "Asiarchs", **ZPE** 126, 1999, s.281; M. Vitale, "Priest'—'Eparchy-arch'—'Speaker of the "ethnos"': The Areas of Responsibility of the Highest Officials of the Eastern Provincial Imperial Cult", **Mnemosyne** 69, 2016, s.104.

⁶⁹⁹ Fernoux 2004, **a.g.e.**, ss.350-352, Tablo 18.

⁷⁰⁰ Burrell 2004, **a.g.e.**, s.236.

⁷⁰¹ Schuler 2014, **a.g.m.**, s.257; S. L. Sorensen, Roma imparatorları ve yetkilileri tarafından *koinon*'a gönderilen mektuplardan ve kriz zamanlarında önemli bir rol oynama konusundaki isteksizliklerinden anlaşılacağı üzere *koinon*un bölgeler üstü politikada kayda değer bir rol oynamadığını belirtmektedir. Bithynia valilerine açılan dava ve suçlamalarda da *koinon*'un değil, kentlerin soylu ailelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. (bkz.:yuk.) Bölgeyi fazlasıyla iyi bilen Plinius'un da *koinon*lara hiçbir şekilde atıf yapmaması bu görüşü desteklemektedir. Bkz. S. L. Sorensen, "The Bithynians again! The *koina* and their supposed involvement in cases of *repetundae*", **Kaiserkult in den Provinzen des Römischen Reiches**, eds. A. Kolb, M. Vitale, De Gruyter GmbH, Berlin, 2016, ss.343-350. Fakat J. Deininger bu görüşün tam tersi *koinon* meclisinin oldukça aktif olduğunu ve Bithynia eyalet valilerine açıldığı bilinen en az beş davanın da onlarca açıldığını belirtmektedir. J. Deininger, **Die Provinziallandtage der Römischen Kaiserzeit**, C. H. Beck Verlag, München, 1965, s.62.

gümüş ve bronz sikkelerin arka yüzünde görünmeye başlamıştır. Gümüş sikkelerde COM(MVNE) BIT(HYNAE), bronz sikkelerde ise KOINON BEIΘYΝΙΑΣ lejantı görülmektedir⁷⁰². 11 Ağustos 222 yılına tarihlendirilen Severus Alexander'in bir mektubunda da Bithynia *Koinon*'unun yalnızca dinsel bir birlik olmadığı ve imparatorla iletişime geçecek veya çeşitli mahkeme kararlarına itiraz edebilecek kadar siyasi nitelikte de olduğu görülmektedir⁷⁰³. Fakat sonraki yıllarda *koinon*'un durumuna dair bilgilerimiz oldukça azdır; Bursa/ Orhangazi ilçesi Keremet mahallesinde ele geçirilen, Diocletianus ve Maximianus'un ortak imparatorluklarının dördüncü yılı olan 288/ 289 yılına tarihlendirilen bir onurlandırma stelinde okunabilen satırlardan hareketle, bu yazıtın Bithynia *Koinon*'u ile ilişkili olan son tarihsel belge olduğu düşünülmektedir⁷⁰⁴. Söz konusu onurlandırma stelinin ithaf edildiği Aurelius Marcianus, mevcut buluntular ışığında bilinen son *Bithyniarkhes*'tir (Bkz. Ep. T.No.8). IV. yüzyılda Bithynia'da yaşamış olan Libanius'un kentteki kültürel etkinliklerde dahi *Bithyniarkhes*'ten bahsetmemesi bu memuriyetin, *tetrarkhia*'nın ardından pasif duruma geldiğini göstermektedir.

Bir tür *eparkhia* temsilciler meclisi olan *koinon*'un alt idari yapısına bakıldığında çeşitli vekillerin de varlığı dikkat çekmektedir. Kentlerin Nikomedeia ve Nikaia'da toplanan *koinon* meclisine *koinoboulos* adı verilen temsilcilerle katıldığı ve bu temsilcilerin birliğin alacağı kararlarda söz sahibi olduğu bilinmektedir⁷⁰⁵. Ayrıca *koinon* agonları da yine bu meclis tarafından organize edilmektedir⁷⁰⁶. *Koinoboulos* yani birlik meclisi üyelerinin durumuna ilişkin Prusias ad Hypium kenti önemli bilgiler sunmaktadır. Kentte ele geçirilmiş olan onurlandırma yazıtlarından hareketle Asteros oğlu Domitius, T. Flavius Pomponius Domitianus Timokrates, T. Flavius Domitianus Arkhedemos, M. Domitius Paulianus Falko, M. Aurelius Philippianus Iason, M. Aurelius Asklepiodotianus Asklepiades,

⁷⁰² Deininger 1965, **a.g.e.**, s.63; M. Vitale, **Eparchie und Koinon in Kleinasien von der ausgehenden Republik bis ins 3. Jh. n. Chr.**, AMS Band 67, Dr. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2012, s.187.

⁷⁰³ <http://papyri.info/ddbdp/p.oxy;17;2104> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 19.12.2020.

⁷⁰⁴ **IGR** III. No.1397; **IK** 10, 1, No.726; **IK** 29, No.7; Deininger 1965, **a.g.e.**, s.64.

⁷⁰⁵ Marek 2003, **a.g.e.**, ss.65-66; Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, ss.83-86.; Anadolu'da κοινοβουλίοçların yazıtlar üzerinde takip edebildiğimiz diğer kentler, Kilikia'da Anazarbos (**IK** 56, No.11-13, **BCH** 7, 281,1- 282,2), Lykia'da Letoon (**FdXanthos** VII. 66), Xanthos (**TAM** II, 297), Tlos (**TAM** II, 572), Rhodiapolis (**TAM** II, 905)'dir; Nikaia kentinde ayrıca *Koinon Bithynia* adına düzenlenen *penteterik* agonların yapıldığı bilinmektedir. **IGUR** I, No.249.

⁷⁰⁶ Vitale 2016, **a.g.m.**, s.102. Agonların yöneticiliği yapan *agonethetes* için bkz.:aş.

P. Domitius Iulianus, L. Aurelius Diogenianus Kallikles, M. Aurelius Augianos Philetianos ve Celsus gibi idari yapıda güç sahibi soylu ailelerden kimselerin ömür boyu (Gre. διὰ βίου) bu görevi yürüttüğü de bilinmektedir⁷⁰⁷.

T. Bekker-Nielsen, Prusias ad Hypium gibi pek de büyük olmayan bir kentteki *koinoboulos* sayısının bu kadar fazla olmasını, kentin *koinon*'da en az iki üyelik sandalyeye sahip olmasıyla açıklar⁷⁰⁸. Öncelikle, *koinoboulos*'ların meclisteki sayısal dağılımını belirlemek oldukça zordur, dahası pek çok kişinin ömür boyu görev aldığı bu yapının ne ölçüde demokratik özelliklere sahip olduğu da tartışmalıdır. Bithynia'daki çeşitli kentlerde karşımıza çıkan, belirli bir ücret karşılığı yerel meclislere katılma hakkının bir benzerinin *koinon*'da olması da mümkündür. Bu bağlamda T. Bekker-Nielsen'in önerisi şu şekilde genişletilebilir; *koinon* meclisinde yasal olarak Prusiaslıların fazla olmasına dair bir kararın söz konusu olduğunu destekleyecek bir bilginiz mevcut değildir, buna karşın Prusias kentinin yerel elitleri, bölgesel ve kentsel ölçekte güçlerini artırmak ve çeşitli ilişkiler kurmak için *koinon* meclisine ve *koinon*'daki her göreve fazlaca talep gösteriyorlardı ve meclise üye olmak için çeşitli ödemeler ve bağışlar yapıyorlardı.

Prusiaslıların bu derece yoğunlukta olduğu *koinon* meclisinde diğer kentlerden de katılımların olduğu bilinmektedir. Nikomedeia'da da birisi ömür boyu olmak üzere iki *koinoboulos*'un varlığını gösteren yazıtlar söz konusudur⁷⁰⁹. Doğu Bithynia'nın önemli kentlerinden Herakleia Pontike'de İmparator Kültü baş rahibesi Claudia Saturnina'yı onurlandırma yazıtında da κοινοβουλίου ifadesi geçmektedir⁷¹⁰. Bu anlamda Bithynia *Koinon*'undaki veya Pontus *Koinon*'undaki üye sayılarının kent nüfusu veya bölgesel güçle ilişkili olmadığı açıkça görülebilir. Şüphesiz ki Roma için de önemli olan demografiyi temel alan demokratik bir yapıdan ziyade *koinon*ların faaliyetlerini sorunsuz şekilde sürdürmesidir.

H. L. Fernoux'a göre, Bithynialılar kendi birliklerini oluştururken model olarak Asia Eyaleti'ni örnek almıştır ve belki de bu etki sebebiyle birliklerini

⁷⁰⁷ **IK** 27, No.2-4 No.7, No.9-11, No.19, No.48-49, No.52; C. Marek, M. Adak, **Epigraphische Forschungen in Bithynien, Paphlagonien, Galatien und Pontos, Philia Suppl.2.**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2016, No.63.

⁷⁰⁸ T. Bekker-Nielsen, "Leading Men", **Kaiserkult in den Provinzen des Römischen Reiches**, Eds. A. Kolb, M. Vitale, Berlin: De Gruyter GmbH, 2016, s.377.

⁷⁰⁹ **TAM** IV.I, No.33, No. 42.

⁷¹⁰ **IK** 47, No.1, Satır 2.

genellikle κοινὸν Βειθυνίας veya daha yaygın olarak κοινὸν τῶν ἐν Βειθυνία Ἑλλήνων- “Bithynia’da yaşayan Greklerin Birliği”, birlik önderini de bu nedenle kimi zaman *arkhon tou koinou ton en Bithyniai Hellenon* şeklinde tanımlamışlardır⁷¹¹. İmparator Severus Alexander tarafından Bithynia *koinon*’una yazılan bir mektupta da birliği tanımlamak için κοινὸν τῶν ἐν Βειθυνία Ἑλλήνων- (Lat. *commune Graecorum in Bithynia*) ifadesi kullanılmıştır ki bu adın resmi bir adlandırma olduğu söylenebilir⁷¹². Görüldüğü gibi, bölgedeki önemli ailelere mensup kimselerin görev aldığı *koinon*’da, beklenenin aksine Nikomedeia veya Nikaia kentlerinde yaşayan kimselere göre, başta Prusias ad Hypium kentinin yerel elitleri olmak üzere Prusa ad Olympum veya Kioslu kimselerin daha çok görev aldığı anlaşılmaktadır⁷¹³.

Diocletianus döneminin eyalet reformları, yerel elitlerin ilgisizliği ve Constantinus döneminin Hristiyanlık ve kilise merkezli dini-politik uygulamaları neticesinde *koinon*lar politik ve dini işlevlerini kaybetmiştir⁷¹⁴.

3.2.1.3. Denetçi ve Mali Memuriyetler

Roma etkisi ve *lex Pompeia* eyalet düzenlemesi ile birlikte yerel denetim mekanizması da güçlendirilerek *boulographos* ve *timetes* adı verilen yerel *censor*luklar Bithynia bölgesinde de görülmeye başlanmıştır. Buradaki başlıca amaç şüphesiz ki vergilerin toplanması ve mali işlerde düzen ve istikrar sağlamaktır⁷¹⁵. Mevcut veriler ışığında *boulographos* memuriyetine Bithynia kentleri içinde yalnızca Kioslu Aurelius Marcianus’un yazıtında rastlanılmaktadır⁷¹⁶. Daha yaygın olarak karşımıza çıkan *timetes* beş yılda bir atanan, fakat ihtiyaç halinde bir dönem daha yetkilendirilebilen önemli bir denetçiliktir⁷¹⁷. Bithynia’da en fazla Prusias ad Hypium’da olmak üzere, Nikaia, Prusa ad Olympum, Claudiopolis ve Herakleia

⁷¹¹ **IK** 27, No.3, No.9-10, No.51; Sartre 1995, **a.g.e.**, s.192; Marek 2003, **a.g.e.**, s.66; Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.180.

⁷¹² **P Oxy.** XVII, 2104- **P Oxy.** 43 3106; **Digesta Iustiniani** 49.1.25- Paulus libro 20 responsorum.; Bkz. EK I: Seçili Epigrafik-Papirolojik Testimonia, Papirüs.T.No.1.

⁷¹³ Bkz. Fernoux 2004, **a.g.e.**, Tablo 18.

⁷¹⁴ Bkz.:aş.

⁷¹⁵ Schuler 2014, **a.g.m.**, s.253.

⁷¹⁶ **IK** 32, No.7; **IK** 10, No.726.

⁷¹⁷ **IK** 27, ss.19-20.

Pontike kentlerinde de *timetes* memuriyetine rastlanılmaktadır⁷¹⁸. Mali yetkileri olmasa da *ensor* benzeri niteliklere sahip bu üst düzey memuriyetlerin (veya farklı adlara sahip aynı memuriyet) *logistes*, *tamias*, *argyriotamias* ve *dekaprotos* gibi mali memuriyetlerle iş birliği içinde olduğu söylenebilir⁷¹⁹.

İmparatorluk çapında oldukça nadir görülen bir memuriyet olan ve olasılıkla zaman içerisinde tamamen diğer adli ve mali kurumların kontrolüne bırakılan, kent hazinesine vergi toplanmasının takibi, yolsuzluk yapan veya vergi vermeyenlerin cezalandırılması ve borçluların hapsedilmesi gibi yerel mali işlere bakan *tamieutikon praktor* da Kios kentindeki bir yazıtta karşımıza çıkan ilgi çekici bir memuriyettir⁷²⁰.

Bir diğer önemli memuriyet, kentlerin nüfus kaydıyla yetkilendirilen ve bu yönüyle hem denetçi hem de hem mali memuriyetler nezdinde de kayda değer bir yeri bulunan *politographos*'tur⁷²¹. Bithynia'da yalnızca Prusias ad Hypium'da görülen bu memuriyetin yetki alanının bir kent değil, birden çok kent veya bir bölgeyi kapsadığı söylenebilir⁷²². Prusias ad Hypium kentinden L. Aurelius Diogenianus Kallikles ile Titius Ulpius Aelianus Papianus bu görevi ömür boyu sürdürmüştür⁷²³.

İmparatorluğun Doğu eyaletlerinde yaygın olarak gördüğümüz *logistes*, Roma İmparatorluğu'ndaki *curator rei publicae*'nin Doğu eyaletlerindeki bir modeli olup, kentlerin bütçelerini ve hazinelerini yani tümüyle mali durumunu denetleyen önemli bir memuriyettir. Çeşitli örneklerde de görülebileceği üzere *logistes*ler kökeni fark etmeksizin herhangi bir eyalette görevlendirilebilmiş ve aynı zamanda birden fazla kentte görev yapabilmıştır⁷²⁴. H. Schwarz'a göre, kamu serveti üzerinde ortaya çıkan çekişmeler ve aşırılıklar, prensipte *logistes*liğin kurulmasını zorunlu kılmış ve muhtemelen şehirleri de içinden çıkılmaz zorluklardan kurtarmıştır⁷²⁵. Plinius ve

⁷¹⁸ Nikaia: **IK** 9, No.73; **IK** 39, No.21; **IK** 27, No.5-6, No.11, No.18-19, No.46, No.87; Herakleia Pontike: **IK** 47, No.5; Claudiopolis: F. K. Dörner, **Bericht über eine Reise in Bithynien**, Rohrer, Wien, 1952, s.56. No.145.

⁷¹⁹ Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.77.

⁷²⁰ **IK** 29, No.16.

⁷²¹ Mitchell 1995, **a.g.e.**, s.88-89; Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.78.

⁷²² **IK** 27, No.3-4, No.10, No.17, No.47.

⁷²³ **IK** 27, No.10, No.17.

⁷²⁴ Anadolu kentlerindeki *logistes*lere ilişkin detaylı bilgiler için bkz. Y. Sargın, **Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asya'sında curatores rei publicae**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2017, s.23 vd.

⁷²⁵ Schwarz 2001, **a.g.e.**, s.147.

İmparator Traianus arasındaki mektuplaşmalarda açıkça görüldüğü gibi kentlerin bilinçsiz ve aşırı harcamaları, vergi kaçırma vakaları, gereksiz inşa faaliyetleri gibi olağanüstü mali sorunlar sebebiyle bölgedeki Roma denetimi artırılmış ve kentlerde *logistes*ler görevlendirilmeye başlanmıştır⁷²⁶. Bölge kentlerinin yazıtları incelendiğinde, Nikomedeia, Nikaia, Kios, Prusias ad Hypium ve Prusa ad Olympum kentlerinde *logistes* olarak hizmet eden görevlilerin olduğu anlaşılmaktadır⁷²⁷. Prusa ad Olympum'daki bir yazıtta adı bilinmeyen *logistes*'in bu görevi ömür boyu yürüttüğü görülmektedir⁷²⁸. Prusias ad Hypiumlu L. Aurelius Diogenianus Kallikles'in kutsal *gerousia*'nın *logistes*liğini yaptığı şekilde bir ifadenin bulunması, kentler dışında yerel meclislere de *logistes*lerin atandığını göstermektedir⁷²⁹.

Roma Cumhuriyeti'ndeki *decemviri* (=on adam) ile benzer nitelikteki bir memuriyet olan *dekaprotosluk* (=on ilk [adam]) da vergilerin kentlerden toplanarak imparatorluk bütçesine aktarmakla sorumludur⁷³⁰. Olasılıkla Diocletianus'un veya Constantinus'un kapsamlı reformları sırasında lağvedildiği veya bir başka memuriyetle birleştirildiği düşünülen bu memuriyet, Prusias ad Hypium başta olmak üzere Claudiopolis, Kios ve Herakleia Pontike gibi Bithynia kentinde görülmektedir ve bölgedeki gençler için memuriyet basamaklarında önemli bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır⁷³¹.

Bunların yanında doğrudan kentte görevli olan mali memuriyetlerden *tamias* kent hazinesinin (nakdi ve ayni), *argyrotamias* ise kente bağlı olan taşra hazinesinin

⁷²⁶ Dmitriev 2005, **a.g.e.**, s.195.

⁷²⁷ X. Lorient, "La province de Pont-Bithynie sous le Haut-Empire: assise territoriale et administration", **Figures d'empire, fragments de mémoire**, Presses universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2011, Tablo 3; Nikomedeia: **TAM** IV.1, No.25; Nikaia: **IK** 9, No.11-13; Prusias ad Hypium: **IK** 27, No.7, No.10-11, No.17, No.29, No.47, No.52, No.54; Prusa ad Olympum: **IK** 39, No.13; M. Adak, K. Stauner, "Eine Honoratiorenfamilie aus Nikomedeia", **Gephyra** 10, 2013, ss.143-151.

⁷²⁸ **IK** 39, No.13.

⁷²⁹ **IK** 27, No.10; *Gerousia* ve *boulelere* atanan *logistes*ler için bkz. Sargın 2017, **a.g.t.**, s.137-140.

⁷³⁰ **IK** 27, s.23; Bithynia kentlerinde *dekaprotos* memuriyetinin görüldüğü kentler, Nikomedeia: **TAM** IV.1, No.358, No.362; Nikaia: **IK** 9, No.575; Prusa ad Olympum: **IK** 39, No.1; Kios: **IK** 29, No.29; Prusias ad Hypium: **IK** 27, No.2-3, No.10-11, No.17, No.19, No.38, No.47-49, Marek, Adak 2016, **a.g.e.**, No.63; Herakleia Pontike: **IK** 47, No.49.

⁷³¹ C. Samitz, "Einführung der Dekaproten und Eikosaproten in Städten Kleinasien und Griechenlands", **Chiron** 43, 2013, s.11; S. Dmitriev, gençlerin politik kariyeri için iyi bir başlangıç olarak nitelediği *dekaproteia*'nın bir yıldan uzun yapıldığı düşünülen bir *leitourgia* olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Dmitriev 2005, **a.g.e.**, s.199.

yöneticisidir⁷³². Yazıt sayılarında III. yüzyıldan sonra yaşanan dramatik düşüşün de etkisiyle, epigrafik buluntular üzerinde mali-idari memuriyetlere rastlanmasa da Libanius'un 1367 (W1429a) numaralı mektubunda yazdığı üzere 363 yılında Tarsoslu Iulianus'un Bithynia'da vergi tahakkuk/ denetim memuru *apographeus* (Lat. *censitor Bithyniae*) olarak görev yaptığı bilinmektedir⁷³³. Bu memuriyet Severus Alexander'in Bithynia *Koinon*'una yazdığı mektupta da görülmektedir (Bkz. Papirüs. T.No.1; Levha 2)⁷³⁴.

Denetçi bir memuriyet olduğu düşünülen *epistates*'in işlevi ise çeşitli tartışmalara konu olmaktadır. S. Dmitriev, Asia Minor ve Hellas'taki kentleri temel olarak yaptığı değerlendirmede Hellenistik dönemde mecliste başkanlık, denetmenlik yapan bu memuriyetin Roma etkisiyle beraber mali gücü olmayan bir gözetçi haline geldiğini yazmaktadır⁷³⁵. Prusias ad Hypium kentindeki bir yazıtta geçen ἐπιστάτος τῆς πατρίδος ile Kios'taki bir başka yazıt üzerindeki ἐπιστάτης τῆς πόλεως ifadesi de bu memuriyetin kentlerde denetçi işlevi gördüğü fikrini güçlendirmektedir⁷³⁶. Tios kenti territoryumunda kalan bir *emporion*'a ait olduğu düşünülen ve II. - III. yüzyıllara tarihlendirilen kurşun ağırlıklardan hareketle *epistates*'lerin en azından söz konusu *emporion*'da ve Tios kentinde yönetici vasfıyla ticareti denetleyen önemli bir yönetici olduğu anlaşılmaktadır⁷³⁷. T. Corsten ve W. Ameling ise *epistates* veya *prostates* şeklinde adlandırılan kimselerin kentte polis, güvenlik şefi gibi bir işleve sahip olabileceğini önermektedir⁷³⁸.

3.2.1.4. Taşra-Köy Organizasyonları ve Kırsal Memuriyetler

Bunun dışında Bithynia'daki köy yerleşimlerinde köy *arkhon*'u diyebileceğimiz bir yönetici olan κομάρχης- *komarkhes* çevresinde şekillenen idari yapılanmaların olduğu bilindiği gibi Kios territoryumunda τετρακωμία- *tetrakomia*

⁷³² Schwarz 2001, **a.g.e.**, ss.91-92; Fernoux 2004, **a.g.e.**, ss.336-338.

⁷³³ **Lib.epist.**1367,3.

⁷³⁴ **P Oxy.** 43 3106- **P Oxy.** 43 3106; **Digesta** 49, 1, 25.

⁷³⁵ Dmitriev 2005, **a.g.e.**, ss.105, 244.

⁷³⁶ **IK** 27, No.7, No.29, No.140; **IK** 29, No.4.

⁷³⁷ N. E. Akyürek-Şahin, S. Uyar, "Ein Neues Bleigewicht aus dem Territorium von Tios in Ostbithynien", **Gephyra** 6, 2009, ss.140 vd.; B. Öztürk, **Küçükasya'nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2012, s.76, Ep.16, Ep.32-33; P. Weiss, "Jenseits der Agoronomie Neue und alte griechische Marktgewichte der Kaiserzeit", **ZPE** 200, 2016, s.268.

⁷³⁸ **IK** 27, ss.21-22.

(dört köy), Nikomedeia’da τρικωμία- *trikomía* (üç köy) ve Nikaia territoryumunda ise Dablenoi ile Pronnoetai halkları tarafından δικωμία- *dikomía* (iki köy) adı verilen çeşitli köy birliklerinin oluşturulduğu bilinmektedir⁷³⁹. C. Schuler’e göre, köyler veya yukarıdaki gibi köy birlikleri her zaman doğrudan bir kente (territoryumunda bulunsan dahi) veya imparatorluk arazisine bağlı olmak zorunda değildi, fakat bu tip köy dernekleri-birliklerinin kurulması için köylerin birbirlerine oldukça yakın olmaları gerekmektedir⁷⁴⁰. Bu türden yorumlar mevcut olsa da bağımsız köylerin mevcudiyetini gösteren bir bilginiz şu an için mevcut değildir.

Durumu tartışmalı olmakla birlikte, Karadeniz kıyısındaki Diopolis yerleşimine bağlı Leada ya da Leadeis isimli bir köy veya köylü birliği de kırsal idari organizasyonlara dair farklı bilgiler vermektedir⁷⁴¹. A. Kolb, söz konusu yazıtta geçen τὸ δεκάκιον τὸ Λεαδειτῶν τὸν ἑαυτῶν ἑγδικὸν ἐτίμησεν ifadesinde geçen *dekanion* sözcüğünün, mülkiyeti imparatora ait bir arazi üzerinde bulunan bir köy olabileceği anlaşılan Leada/ Leadeis’teki kölelerin başında bulunan ve aynı zamanda adli yetkileri de olan bir memuru ifade edebileceğini önermektedir (Bkz. Ep.T. No.9)⁷⁴². B. Eckhardt ise δεκάκιον terimi ile Latince’deki *decuriae*’nin Grekçe haline getirilerek kullanılmış olmasının muhtemel olduğunu önermektedir⁷⁴³. Yine aynı çalışmada, söz konusu δεκάκιον kelimesi ile kastedilen grubun batıdaki benzerleri gibi *collegia* yöneticiliğiyle ilişkili olmasının muhtemel olduğu önerisinden hareketle⁷⁴⁴, olasılıkla on kişilik bu mülki grubun Λεαδεῖται adına adı geçen *ekdikos* onurlandırmış olabileceklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

⁷³⁹ Schuler 1996, **a.g.e.**, s.241; Marek 2003, **a.g.e.**, s.75; **IK** 10 II, 2.1, ss.47-48.; Şahin’e göre bu birleşik köy organizasyonlarının öncelikli veya yegâne amacı vergi toplamada kolaylık sağlanmasıdır. Bkz. **IK** 10, No.726.

⁷⁴⁰ Schuler 1996, **a.g.e.**, ss.219-225.

⁷⁴¹ Leada veya Leadeis adlı bir yerleşim yerini ifade ettiği düşünülen söz konusu adlandırmanın geçtiği yazıt, 1996 yılında günümüzde Düzce ili Akçakoca ilçesine bağlı Dadalı köyünde bulunmuş olup, antik yerleşim yeri de bu köye konumlandırılmaktadır. A. Kolb, “Δεκάκιον – ein Hapax legomenon”, **EA** 36, 2003, s.115.

⁷⁴² Kolb 2003, **a.g.m.**, ss.115-119.

⁷⁴³ B. Eckhardt, “Private Associations in Hellenistic and Roman Cities: Common Ground and Dividing Lines”, **Private Associations and Jewish Communities in the Hellenistic and Roman Cities**, ed. B. Eckhardt, Brill Press, Leiden-Boston, 2019, ss.32-33.

⁷⁴⁴ Eckhardt 2021, **a.g.m.**, s.32; A. Chaniotis vd.’nin verdiği bilgiden hareketle δεκάκία kelimesiyle Arabistan/ Adraha’da askeri bir yapının tanımlanması, Ephesos’ta ise bir araziye karşılık gelmesi, bu kelimenin hangi anlamda kullanıldığı konusunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Fakat yazıtın konsepti dikkate alındığında söz konusu kelimenin coğrafi veya mimari bir tanımlama için kullanılmadığı fikri baskın hale gelmektedir. **SEG** 53: 1416.

Bunların dışında *emporion* yani ticari yerleşimlerin de kendine has idari ve mali yönetimi de söz konusudur. Bithynia kentlerinin kimilerinde de *emporion* yöneticisi yani *emporiarthes* adı verilen ve genellikle kalıtsal olarak bu görevi yürüten kişilerin olduğu bilinmektedir⁷⁴⁵. Bu anlamda Nikaialı M. Cassius Publianus Nikadas'ın bu görevi dedesi Demetrius zamanından beri babadan oğula geçer şekilde sürdürdüğü, buna ek olarak çeşitli kent memuriyetlerinde de bulunduğu görülmektedir⁷⁴⁶. Bu bilgiden hareketle, yazıt üzerinde belirtilmese de Nikadas'ın *emporiarthes* görevinin kendi soyu boyunca (Gre. *διὰ γένους*) devam etmiş olduğu söylenebilir. 212 yılından sonraya tarihlendirilen bir yazıtta Prusias ad Hypiumlu Marcus Aurelius Khrysenos Damatrius örneğinde de görüldüğü gibi bazı kimselerin *emporiarthes* unvanına sahip olmasa da *emporion*ların yönetiminde ve gelişiminde etkin olduğu anlaşılmaktadır⁷⁴⁷.

Nikaia'ya bağlı Tataion *emporion*'unda, Prusa ad Olypium, Claudiopolis ve Modrena'da ele geçirilmiş olan kimi yazıtlarda da karasal ticaret yerleşimlerinde ticari işlerle ilgilenen ve bu yönüyle villalardaki *oikonomos* yani kâhya'ya benzer şekilde hizmet veren fakat genellikle ticari konularda aracılık yapan *pragmateutes* (Lat. *qui negotiantur*) adlı bir yönetici olduğu da bilinmektedir⁷⁴⁸. Strobilos'ta bulunan ve 585 yılına tarihlendirilen bir başka yazıt bu görevin Geç Antikçağ sonlarına kadar devam ettirildiğini göstermektedir⁷⁴⁹. Tios kentindeki bir yazıttan hareketle kimi durumlarda veya ticari yerleşimlerde *epistates* adlı memuriyetin de bu türden yöneticileri tanımlamak için kullanılan bir ifade olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵⁰.

3.2.2. Kamusal Kurumlar ve Memuriyetler

Bithynia bölgesinin kamusal yaşamında pek çok yerel ve bölgesel kurum ile bunlara bağlı veya bağımsız memuriyetler de mevcuttur. Klasik-Hellenistik dönem şehir devletlerinde görülen hemen her memuriyet Roma egemenliğinde de

⁷⁴⁵ Marek 2003, **a.g.e.**, s.78.

⁷⁴⁶ **IK** 10, No.1071.

⁷⁴⁷ **IK** 27, No.29.

⁷⁴⁸ Nikaia: **IK** 10, No.1153; Prusa ad Olypium: **IK** 39, No.98, Claudiopolis: **IK** 31, No.8; Modrena: F. Dönmez-Öztürk, "Göynük ve Mudurnu'dan Yeni Yazıtlar I", **Mediterranean Journal of Humanities** II (2), 2012, No.3; S. Şahin'in bu hizmete ilişkin değerlendirmesi için bkz. **IK** 10, 279a- 280b; Söz konusu görevin doğrudan köleler (Gre. *doulos pragmateutes*) tarafından yapıldığı kentler de söz konusudur. **TAM** V.2. No.1203.

⁷⁴⁹ **IK** 32, No.126.

⁷⁵⁰ Akyürek-Şahin, Uyar 2009, **a.g.m.**, ss.140 vd.

korunmuştur. Bölgenin soylu ailelerinden gelen gençlerin idari yapıda görev almadan önce hizmet ettiği *grammateus*, *gymnasiarkhos*, *agoranomos* gibi etki sahası daha dar olan ve bu yönüyle Roma'daki *magistratus minores* benzeri memuriyetler ile yetişkinlikte görev alınan *magistratus maiores* benzeri yani daha önemli ve etkili diğer memuriyetlerle kamusal yaşamda bir düzen sağlanmaktadır.

Grammateus görevini üstlenen Bithynialıların yaşlılar meclisi, danışma meclisi ve halk meclisi gibi kentsel meclislerde kâtiplik, yazmanlık, sekreterlik veya sicil memurluğu görevini yerine getirdiği bilinmektedir⁷⁵¹. Bu meclislerden birinin yerine her ikisinde birden de *grammateia* görevini yerine getirenlerin olduğu da bilinmektedir. Prusias ad Hypiumlu M. Domitius Candidus'u onurlandırma yazıtında geçen γραμματέα βουλῆς καὶ δήμου ile Prusa ad Olympumlu Titus Flavius Silon'un imparator onurlandırma heykel kaidesinde geçen γραμματεὺς βουλῆς καὶ δήμου ifadeleri, bu kişilerin aynı anda danışma ve halk meclislerinin yazmanlığını yürüttüğünü göstermektedir⁷⁵². Hellenistik dönem Byzantion kentine ait olan bir yazıtta görülebildiği üzere *grammateus*lar mahkemelerde de görev yapabiliyor, danışma meclisi yazmanı olanlar ise alınan kararları bir stele yazarak meclis binasına veya halka açık bir alana yerleştirmekle görevlendiriliyordu⁷⁵³. Bu memuriyetin sonraki yıllarda da devam ettiği bilinmektedir. Nikomedeia'da ele geçirilen ve Geç Antikçağ'a tarihlendirilen bir yazıtta Flavius Theodoulos adlı bir kimsenin kentteki *Dia phylesinin* yazmanlığını yürüttüğü anlaşılmaktadır⁷⁵⁴.

Gymnasiarkhos, *kosmetes*, *hypogymnasiarkhos* ve *ephebarkhos* da çeşitli özgün nitelikleri olmakla birlikte *gymnasionda* eğitim gören gençlerin (*epheboi* ve *neoi*) bedensel eğitimiyle ilgilenen diğer kamusal memuriyetlerdir. *Gymnasiarkhos* pek çok Bithynia kentinde görülse de “düzenleyen-düzene sokan” kişi anlamına gelen ve kentteki gençlerin gözetmeni olan *kosmetes* ifadesi yalnızca Kios territoryumunda II. yüzyıl başına tarihlendirilen bir *epheboi* listesini gösteren yazıt

⁷⁵¹ Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, ss.78-79; Kios: **IK** 29, No.16; Nikaia: **IK** 9, No.61-62; Nikomedeia: **TAM** IV.1, No.16-18.

⁷⁵² **IK** 27, No.6; **IK** 39, No.3; Kalkhedon'da Hellenistik döneme tarihlendirilen bir yazıtta da Menekrateis oğlu Memnon'un kentin *boule* ve *demos*'un *grammateus*'luğunu yürüttüğü görülmektedir. Türkoğlu 2017, **a.g.e.**, KY014.

⁷⁵³ **IK** 58, No.2, Satır 38; Asia Eyaleti'nde Ephesos kenti tapınaklarının da *grammateus*'u bulunmaktadır. Friesen 1999, **a.g.m.**, s.276.

⁷⁵⁴ **TAM** IV.1 No.366.

üzerinde görülmektedir (Bkz. Ep. T.No.13)⁷⁵⁵. R. Sherk'e göre *kosmetes*, yine aynı kurumda görev yapan *gymnasiarkhos*'in daha altında yer alan ve olasılıkla ona bağlı bir memuriyettir⁷⁵⁶. Az sayıda yazıt üzerinde görülmesi nedeniyle *kosmeteslik* görevinin geçici olarak yapılan bir memuriyet olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵⁷. Gençlerin liderliğini ve eğitimlerini üstlenen *ephebarkhos* adlı görevin Bithynia kentlerinden Kios'ta Sosikles ile Herakleia Pontike'de Aurelius Artemonianos Menios tarafından yürütüldüğü bilinmektedir⁷⁵⁸. Fakat T. Corsten'in de belirttiği üzere Kios kentindeki *kosmetes* ve *ephebarkhos* arasındaki görev farkı şu an için belirsizdir⁷⁵⁹.

Hemen her kentte oldukça yaygın ve vazgeçilmez olan *gymnasiarkhosluk*, diğer idari ve kamusal memuriyetler kadar önemli görülmesi de kamusal- kültürel yaşamdaki yeri nedeniyle politik içeriğe de sahip olan bir memuriyettir. Bithynialıların boş zamanlarını geçirdiği, bedensel eğitim aldıkları ve spor aktiviteleri yaptıkları *gymnasionlar* adeta Roma İmparatorluğunun halk merkezleri halini almıştır. Halk nezdindeki etki alanı yüksek olan bu merkezin yöneticisi olmanın da kamusal ve politik yaşamda etkin olmaya olanak verdiği şüphesizdir⁷⁶⁰. Öyle ki Roma egemenliği ile birlikte oldukça masraflı ve lüks yerler halini alan hamamlar, okullar vb. gibi yapılarla donatılan *gymnasionlar* *leitourgia* faaliyetlerinin de merkezlerinden birisi halini almıştır⁷⁶¹. *Gymnasiarkhos* olarak *gymnasionların* yönetimi görevini üstlenen kişi, *gymnasion* yöneticiliğinin yanında *gymnasionun*

⁷⁵⁵ IK 29, No.16; Mitchell 1995, **a.g.e.**, s.88; S. Şahin, Nikaia kentindeki Patrokles adlı bir kimsenin onurlandırma yazıtında geçen, eksik haldeki 5. Satırda yer alan κοσ- kelimesinin κοσμητήν şeklinde tamamlanmasına ve haliyle bu tamamlama sonucu okunan *kosmetes* kelimesine kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini söylemektedir. Bu açıdan Bithynia bölgesindeki tek *kosmetes* Kios kentinde görülmektedir. bkz. IK 9, No.56.

⁷⁵⁶ R. K. Sherk, **The Roman Empire: Augustus to Hadrian**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, No.44, s.86, dpn.12.

⁷⁵⁷ T. Corsten bu memuriyetin 1 yıl süreyle sürdürüldüğünü belirtir. IK 29, s.92.

⁷⁵⁸ IK 29, No.16; B. Öztürk, "A Funerary Inscription from Herakleia Pontike: "Ephebarchos" and "Paraphylax" Avrelivs Artemonianos Menios", **ZPE** 199, 2016, ss.99-103; Herakleia Pontike kentinde de tıpkı Kios'taki gibi bir *epheboi* listesi mevcut olup, bu yazıt üzerinde yaş gruplarına göre yapılan yarışmalara ve dövüslere ilişkin bilgiler söz konusudur. IK 47, No.60, ss.35-38; N. M. Kennell, "Competition and Memory in an Ephebic Victor List from Heraclea Pontica", **BICS** 61(1), 2018, passim; *Ephebarkhos* ile ilgili detaylı bilgi için bkz. N. M. Kennell, "The Status of Ephebarch", **Tyche** 15, 2000, ss.103-108; Marek 2003, **a.g.e.**, s.87.

⁷⁵⁹ IK 29, s.55.

⁷⁶⁰ A. Zuiderhoek, **The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor**, Cambridge University Press, New York, 2009, s.83.

⁷⁶¹ Quass 1993, **a.g.e.**, ss.317-318.

tanrıları adına yıllık festivalleri de organize etmiştir⁷⁶². Kios kentinde *hypogymnasiarkhos* olarak karşımıza çıkan isim ise yardımcı *gymnasiarkhos* niteliğine sahip bir diğer görevlidir. Bu memuriyet, Kios'taki *gymnasion*'un oldukça organize ve büyük olduğunu göstermektedir ki araştırmalar bu *gymnasion*'un Hellenistik dönemde de faal olduğunu ortaya koymaktadır⁷⁶³. Yukarıda değinilen Kios kentinde *epheboi* listesinde yer alan memuriyetler ile Atina'daki *epheboi* yazıtlarındaki dikkat çeken büyük benzerlik, Kios'un *ephebarkhos*, *kosmetes* gibi çeşitli kamusal memuriyetleri bu kentten devşirmiş olabileceğini veya *gymnasion* kurumunu oluştururken bütüncül olarak Atina'yı örnek aldığını düşündürmektedir⁷⁶⁴.

Anlaşılabacağı üzere *gymnasion*ların masrafları ve işlevleri de tamamıyla kamusal bir görev olup, bu görevi üstelenenler için *leitourgia* niteliğindedir⁷⁶⁵. Bu nedenle *gymnasiarkhos*luk hizmeti de büyük oranda yerel elitlerin tekelinde olmuştur. Diğer kimi memuriyetlerde olduğu gibi kalıtsal hale gelen veya ömür boyu olarak *gymnasiarkhos* olan bazı soylular da söz konusudur⁷⁶⁶. Kios'ta Menemakhos oğlu Deinarkhos'un bu görevi yürütürken kişisel bütçesini kullandığının bilinmesi de *gymnasiarkhia*'nın da başta *gymnasion* ve temizlik, spor ve ısınma için kullanılan yağ giderleri olmak üzere birtakım harcamalara ihtiyaç duyulan bir memuriyet olduğunu göstermektedir⁷⁶⁷. Bu memuriyete ilişkin dikkat çeken bir ayrıntı da Prusa kentinden Tiberia Claudia Fulviane örneğinde olduğu gibi kadınlar tarafından da

⁷⁶² F. Graf, **Roman Festivals in the Greek East from the Early Empire to the Middle Byzantine Era**, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, s.19.

⁷⁶³ A. S. Chankowski, **L'éphébie Hellénistique. Étude d'une institution civique dans les cités grecques des îles de la Mer Égée et de l'Asie Mineure**, De Boccard, Paris, 2010, s.533.

⁷⁶⁴ H. U. Wiemer, "Von der Bürgerschule zum aristokratischen Klub? Die athenische Ephebie in der Römischen Kaiserzeit", **Chiron** 41, 2011, ss.490 vd.; Atina'daki *gymnasion* ve *ephebarkhos*luk modelinin de Hellenistik dönem Alexandria kentinden aktarıldığı düşünülmektedir. Chankowski 2010, **a.g.e.**, ss.178-179; Olası Atina etkisine karşın kendine has özellikler de barındırdığı anlaşılan Kios'ta epheblerin erişkinliğe geçiş töreni de üç farklı tarih esas alınarak yapılmıştır ki bu durum oldukça özgündür. Bithynia takviminde yılın başına tekabül eden Heraios ayının 1'i (=23 Eylül) ilk grup, Roma takviminde yılın başına tekabül eden 9 Dionysieios (=1 Ocak) ikinci grup ve tam karşılığı bilinmeyen bir şölen ayı olduğu tahmin edilen Herakleios ayının 17'si (=9 Şubat) de üçüncü grup gençlerin tören günü olarak belirlenmiştir. Detaylı inceleme için bkz. **IK** 29, No.16; Chankowski 2010, **a.g.e.**, s.286.

⁷⁶⁵ Quass 1993, **a.g.e.**, s.318-320.

⁷⁶⁶ Strobilos: **IK** 32, No.114; Prusa ad Olympum: **IK** 39, No.24; Prusias ad Hypium: **IK** 27, No.11

⁷⁶⁷ **IK** 29, No.5; Nikomedeia ve Prusias ad Hypium kentlerinde görülen *paidonomos*luk da gençlerin eğitimiyle ilgilenen bir görev olduğu için *gymnasiarkhos*la yakın ilişkide olduğu bilinmektedir. Bkz. **TAM** IV.1. No. 42; **IK** 27, No.6.

yapılabildiğinin bilinmesidir⁷⁶⁸. Byzantion kentinde İmparator Hadrianus'un kentin *hieromnamon*'u olduğu ilk yılda kentteki *thiasitai* yani *thiasos*-kült üyeleri, kentin *gymnasiarkhos*'u Menodotos oğlu Potamon adına Tanrı Dionyos Parabolos'a bir adak kaidesi sunmuştur⁷⁶⁹. Buradaki dikkat çeken ayrıntı ise *gymnasiarkhos* adına sunuda bulunan kült üyeleri arasında γραμματεὺς-*grammateus* görevini üstlenen Potamon oğlu Potamon ile ταμίας- *tamias*, ἱερεὺς- *hiereus*, προστάτης- *prostates/ patronus* gibi önemli memurlar da bulunmaktadır⁷⁷⁰.

Yıllık veya ömür boyu yürütülen ve sınırlı örneklerle rastladığımız bir memuriyet olan *oinoposiarkhes*, şarap dağıtımı veya dağıtılan şarapların kontrolünü üstlenmiştir⁷⁷¹. Bithynia bölgesinde Gölpazarı ve Adapazarı çevresinde, yani Sangarios Nehri havzasındaki kırsal alanlarda yoğunlaştığı anlaşılan *oinoposion* adlı yıllık olarak düzenlenen şarap içme ziyafeti sırasında şarapların *phylelere* dağıtımını üstlenen bu memuriyetin *leitourgia* şeklinde kamusal bir hizmet olduğu da düşünülmektedir⁷⁷². Sakarya Müzesi'nde sergilenen Dionysos ve asma yapraklarıyla bezeli büyük bir mermer kraterdeki ithaf yazıtından hareketle Aurelia Rufina adlı bir kimsenin şarap ziyafeti sırasında kullanılmak üzere söz konusu krater biçimli şarap çanağını köyüne bağışladığı anlaşılmaktadır⁷⁷³. Yine başka yazıtlarda da köylerde düzenlenen/ düzenlenecek şarap ziyafetleri için çeşitli bağışlar yapıldığı görülmektedir⁷⁷⁴. Bu memuriyete benzer bir diğer görev de *panegyriarkhes*'tir. Panayırıları yönettiği bilinen bu göreve mevcut veriler ışığında yalnızca Nikaia ve

⁷⁶⁸ **IK** 40, No.1042.

⁷⁶⁹ Bkz.:aş.

⁷⁷⁰ **IK** 58, No.73, A. Lajtar'ın yorum ve değerlendirmeleri için bkz. **IK** 58, ss.71-73.

⁷⁷¹ **TAM** IV. I. 16-18, 20; **IK** 29, No.7; **IK** 10.1.II.1.No.726; No.1071; Bithynia dışında seyrek olarak görülen şarap ziyafeti bağışına Phrygia ve Scythia Minor'da da rastlanılmaktadır. Bkz. Hekataios kızı Aha'nın Histria halkına bağışları için bkz. **IScM** I, No.57; **SEG** 30: 796, Phrygia'daki Dionysopolislilere bağış için bkz. **MAMA** IV, No.265.

⁷⁷² Schuler 1996, **a.g.e.**, s.269; Mitchell 1995, **a.g.e.**, s.187; Phrygia-Dionysopolis'ten ele geçirilen (olasılıkla Mossynalılara ait) bir yazıttan hareketle *oinoposion* bir dernek-birlik veya doğrudan bir kimse tarafından verilen şarap ziyafeti olarak tanımlanabilir. **MAMA** IV, No.265, l. 9.

⁷⁷³ M. Adak, N. E. Akürek-Şahin, "Katalog der Inschriften im Museum von Adapazarı", **Gephyra** 2, 2005, ss.137-138, 171.

⁷⁷⁴ **TAM** IV,1.No.20; No. 68, Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. L. Robert, "Voyages épigraphiques en Asie Mineure", **RPh**, 15, 1943, ss. 170-201; A. Erol-Özdizbay, **Roma İmparatorluğu Döneminde Pontus-Bithynia Eyaletinde Agonlar ve Agonistik Sikkeler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2011, s.228.

Prusa ad Olympum kentlerinde rastlanılmaktadır⁷⁷⁵. Fakat bu memuriyetin *agonlar* ve *agonları* yürüten *agonothetes* ile yakın ilişkisinin de bulunuyor oluşu (her iki yazıtta da *panegyriarkhes* ve *agonethetes* memuriyetleri bir arada görülür) hizmet alanının *agonları* da kapsayacak şekilde olduğunu göstermektedir⁷⁷⁶.

Bir diğer kamusal ve mali memuriyet olan *agoranomosluk*, gündelik yaşamdaki yeri açısından en önemli hizmetlerden birisi olarak dikkat çekmektedir. Roma'daki *aedilis* ile benzerlikler gösteren bu memuriyetin, Bithynia'daki *cursus honorum*'un başlangıç aşaması olarak kabul edilen birkaç memuriyetten birisi olduğu düşünülmektedir. Neredeyse tüm kentlerde en sık karşılaşılan memuriyet olması ve yazıtlar üzerindeki memuriyet sırasındaki yeri de bu görüşü desteklemektedir⁷⁷⁷.

Genellikle bir yıl boyunca yürütülen bu memuriyetin iki defa veya ömür boyu sürdürüldüğünü bildiğimiz çeşitli Bithynia kentleri de söz konusudur⁷⁷⁸. Bölge kentlerinden ele geçirilen yazıtlar *agoranomosluğun* kıtlık, yoksulluk veya Roma ordusunun sefere çıktığında Bithynia'dan geçmesi nedeniyle bölgede konakladığı dönemlerdeki rolüyle öne çıkan bir memuriyet olduğu da bilinmektedir⁷⁷⁹. Bu memuriyetin önemini anlamak için bölge kentlerinden ele geçirilen çeşitli onurlandırma yazıtlarını incelemek yeterli olacaktır. *Agoranomosların* piyasadaki sorunlarla mücadele için kentteki ürünleri satın alarak ucuza satmak, fiyatlara doğrudan müdahale etmek, hibe ve düşük faizli krediler vermek gibi oldukça masraflı yöntemler kullandıkları bilinmektedir⁷⁸⁰. Örneğin Prusias ad Hypiumlu M. Domitius Candidus'un kentteki tahıl kıtlığı zamanında göz alıcı bir şekilde

⁷⁷⁵ Nikaia: **IK** 9, No.56, **SEG** 37:1071; Prusa ad Olympum: **IK** 39, No.22; Erol-Özdizbay 2011, **a.g.t.**, s.121.

⁷⁷⁶ Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.331; S. Yeni, **Panegyris ve Panegyriarkhes: Helenistik ve Roma dönemi Anadolu'sunda tertiplenen panayırların idari, siyasi, dini ve ekonomik boyutları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2022, s.42; Bithynia'daki *agonlar* ve bu oyunların yöneticileri yani *agonothetes*'ler için bkz. Erol-Özdizbay 2011, **a.g.t.**, passim.

⁷⁷⁷ **RRAM I**, ss.60-61; Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.140; Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.75; Oktan 2008, **a.g.m.**, s.56; O. S. Karakuş, "Epigrafiik Belgeler Işığında Prusias ad Hypium Kentinin İdari Yapısı", **Eskiçağ Yazıları 14-Akron** 18, Bilgin-Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2020a, s.227; Yazıtlar üzerinde *agoranomos* ifadesinin görüldüğü kentler şu şekildedir: Nikaia: **IK** 9, No.57, No.60, No.1254, No.1260; Nikomedeia: **TAM** IV.1, No.37, No.42-43; **SEG** 39:1342; Prusa ad Olympum: **IK** 39, No.16, No.21; Prusias ad Hypium: **IK** 27, No.1-6, No. 8-13, No.15, No.17, No.19-20, No.45-52, No.60, No.87; Herakleia Pontike: **IK** 47, No.79; Tios ve Kios kentlerinde bulunan yazıtlarda ise söz konusu memuriyetin varlığını gösteren *agoranomikos* ifadesi geçmektedir. Bkz. Kios: **IK** 29, No.16; Tios: Robert, **Et.anat.** 288.14, 289.7.

⁷⁷⁸ Nikaia için bkz. **IK** 9, No.60; Nikomedeia için bkz. **TAM** IV.1., No.42.

⁷⁷⁹ **IK** 27, No.6, No.9, No.13, No.17, No.19, No.48.

⁷⁸⁰ Quass 1993, **a.g.e.**, s.260.

agoranomosluk (ἀγορανομήσαντα ἐν ὑπερβαλλούσῃ σειτοδείᾳ) yaptığı belirtilir⁷⁸¹. II. yüzyıl ortalarında yaşadığı düşünülen Prusa ad Olympumlu Publius Aelius Neoptolemos da babası gibi *agoranomosluk* yapmış fakat kendi *agoranomosluğu* sırasında pek çok defa kişisel bütçesinden harcama yapmıştır ki bu harcamalarla halka ucuza şarap-tahıl-yağ sağlamış olmalıdır⁷⁸².

Nikomedeia kentinde ele geçirilmiş olan bir stelden, adı okunamayan bir imparator döneminde bölgedeki haksız fiyat artışlarını önlemek için bir yasanın duyurulduğu anlaşılmaktadır⁷⁸³. Bu yazıtta, dil sorunu yaşayan kimselerden agoralarda fazla ücretler istendiği, davalara ve hapse varacak seviyede huzursuzlukların çıktığı gibi bilgilerin olması, *agoranomosluğun* zorluklarını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca kent halkına ucuza mal sağlamaya çalışan bu kimselerin, kentlerde yaşanan fiyat artışları gibi durumlarda da yükleri oldukça ağırlaşmış olmalıdır. Prusias ad Hypium kentinde *agoranomosluk* görevinin özellikle III. yüzyıl başında ağır bir görev halini aldığı bilinmektedir. Kentin nehirler, sık ormanlar ve bataklık arazileriyle çevrili olması nedeniyle ürün fiyatlarının denetiminden, terazi ağırlıklarına ve ürün tedarikine kadar gündelik ticari yaşamda *agoranomos*'a ağır bir iş düştüğü ve bu nedenle kentteki pek çok onurlandırma yazıtında bu memuriyetin üst sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır⁷⁸⁴. Örneğin, İmparator III. Gordianus dönemine tarihlendirilen Bithynia'dan ele geçirilmiş altıgen biçimli bir ağırlık yazıtında *logistes* Quintus Tineius Severus Petronianus ile *agoranomos* Iuventius Secundinus Gaurus'un isimleri geçmektedir ki bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür⁷⁸⁵. F. Quass, söz konusu makamın ağırlığı

⁷⁸¹ **IK** 27, No.6.

⁷⁸² **IK** 39, No.21; Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.75; A. Zuiderhoek'in *paraprasia* adı verilen yani pahalıya alıp halka ucuza satma durumuna ilişkin kapsamlı çalışması için bkz. A. Zuiderhoek, "No Free Lunches: *Paraprasia* in the Greek Cities of the Roman East", **HSPH** 107, 2013, ss.297 vd.

⁷⁸³ Dörner 1941, **a.g.e.**, s.52, No.24; **TAM** IV,1, No.3; J. H. Oliver, **Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri**, American Philosophical Society, Philadelphia., 1989, No.94.

⁷⁸⁴ Quass 1993, **a.g.e.**, s.260; Karakuş 2017, **a.g.t.**, s.88.

⁷⁸⁵ Marek 2003, **a.g.e.**, fig.103a-b; Bithynia'dan ele geçirilmiş olan yazıtlı ağırlıklara ilişkin olarak bkz. R. Haensch, P. Weiss, "Gewichte mit Nennung von Statthaltern von Pontus et Bithynia", **Chiron** 35, 2005, ss. 443-498; R. Haensch, P. Weiss, "Weitere Statthaltergewichte von Nikomedeia. Neue Ergebnisse zur Stadt- und Reichsgeschichte", **Chiron** 44, 2014, ss.513-549.

nedeniyle bir memuriyetten ziyade neredeyse daima bir *leitourgia* olarak anıldığını belirtir⁷⁸⁶.

Genel anlamda buhranlı geçen III. yüzyıla kadar, yerel elitler ve üst sınıflar arasında çekişmelere yol açan, babadan oğula veya yakın aile üyelerine geçerek tekel eğilimlerine yol açan bu türden kamu görevlerine büyük bir talep olduğu da açıkça görülmektedir⁷⁸⁷. Fakat M. Adak'ın III. yüzyıldaki Nikomedeia kentinin yerel elitlerine ilişkin vurguladığı, “*agoranomos* olarak hizmet etmekten kaçınma” durumunun süreç içerisinde tüm Bithynia kentleri için de geçerli hale geldiği söylenebilir ki nedenleri açıkça anlaşılmaktadır⁷⁸⁸. Söz konusu yüzyıldaki siyasal yapının etkisiyle hâlihazırdaki yükü oldukça ağırlaşan bu memuriyeti üstlenen kimselere maddi yarardan çok zarar getirdiği anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde ağır bir görev halini almasına karşın, böylesine önemli bir memuriyetin ortadan kalktığını söylemek oldukça zordur.

Nikaia territoryumunda bulunmuş olan iki yazıtta ve Byzantion'a bağlı olan Rhegion'daki bir yazıt üzerinde geçen εὐθυναρχος kelimesinden hareketle bazı köy yerleşimlerinde halka erzak sağlamakla görevli ve yalnızca ihtiyaç durumunda aktif olarak faaliyet gösteren *eutheniarkhes* adlı bir başka görev daha söz konusudur⁷⁸⁹. Bu hizmetin hem *komarkhes*le hem de *agoranomos*la iletişim ve iş birliği halinde olduğu düşünülebilir.

Buğday, mısır, arpa vb. gibi tahılların ve yağ ihtiyaçlarının tedarikçileri olan Nikomedeia'daki *sitones*ler ve Nikaia'daki *sitologos*lar da yine *agoranomos*lar ve olasılıkla *gymnasiarkhos*larla ilişki halinde olan diğer kamusal görevlilerdir⁷⁹⁰. Gündelik yaşamın en önemli iki besin kaynağı olan tahıl ve yağ için bölgenin en kalabalık kentleri olan Nikomedeia ve Nikaia'nın özel bütçelerinin olduğu, kent adına tahıl ve yağ alımı ile kente taşınma işlerinin bu memurlar tarafından yürütüldüğü bilinmektedir⁷⁹¹. Bölgenin en kalabalık kentleri olan Nikomedeia ile

⁷⁸⁶ Quass 1993, **a.g.e.**, s.260.

⁷⁸⁷ Schwarz 2001, **a.g.e.**, s.147.

⁷⁸⁸ Bkz. M. Adak, “Die Agoranomen von Nikomedeia”, **Philia** 5, 2019, ss.20-33.

⁷⁸⁹ **IK** 10, No.1083, No.1153.

⁷⁹⁰ Marek 2003, **a.g.e.**, s.87.

⁷⁹¹ Quass 1993, **a.g.e.**, s.267; Plinius'un verdiği bilgiye göre Prusa ad Olympum kentinde, kent hazinesinden yağ parası diye ayrılan paralar, usule aykırı bir şekilde genellikle inşaat işlerine harcanmaktadır. **Plin. epist.** x.23.

Nikaia’da yaşayan halkın yağ ve buğday ihtiyacının fazlalığı göz önüne alındığında bu türden memuriyetlerin söz konusu kentlerde görülmesi olağandır⁷⁹². Fakat bu memuriyetlere Dağlık-Doğu Bithynia kentlerinde rastlanmaması, Doğu Bithynia’daki kentlerin buğday ithal etmediği anlamına gelmemektedir. Prusias ad Hypium’un belirli kısımları ile Bithynion-Claudiopolis ve Krateia-Flaviopolis gibi oldukça dağlık bölgelerde yer alan bu kentlere yük hayvanlarınca taşınan yağ ve tahıllarda büyük oranda kayıplar yaşanmış olmalıdır. Bu açıdan riskli ve sorumluluğu yüksek bir iş olan bu görevin orta ve küçük ölçekli kentlerde, kentteki güç sahibi çevreler yani yerel elitler veya ilişkili diğer üst düzey memuriyetlerce yerine getirildiği söylenebilir. Her Bithynia kentinde *sitones* görülmemesinin başlıca nedenlerinden birisi de bu olmalıdır.

W. Liebenam, daimî bir memuriyet olmadığını söylediği *epimeletes*’in asli görevini binaların korunması, bayındırlık işleri ve inşaatların denetimi şeklinde yorumlasa da *epimeleia* kelimesinin Eskiçağ Grekçesi’nde genel olarak “iş”- “uğraş” anlamına gelmesinden hareketle *epimeletes*’in tek tip bir görevi tanımlamadığı, birbirinden farklı *epimeletai* örneklerinin olduğu bilinmektedir⁷⁹³. Hatta kimi kentlerde *logistes* yerine *epimeletes* ifadesinin kullandığı veya yıla adını verdiği de görülmektedir. Nikaia taşrasındaki ele geçirilmiş olan epigrafik bir buluntuda Pronnoeitai komesinde *epimeletai*’ın *eponymos* bir memuriyet olarak kabul edildiği görülmektedir⁷⁹⁴. *Epimeletes*’in *logistes* işlevi gördüğüne ilişkin tartışmalı bir örnek de Prusa ad Olympum kentindendir. Quintus oğlu Quintus’un onurlandırma yazıtında Valerius Euhemerus’un ἐπιμεληθεὶς ἐκ τῶν δημοσίων τῆς πόλεως olarak tanımlanması bu kişinin kent *logistes*’i olabileceği fikrini doğurmuştur⁷⁹⁵. Fakat T. Corsten bu ifadeyle stelin dikiminde masrafları kentin karşıladığı, Euhemerus’un ise yalnızca stelin teşhir edilmesiyle yetkilendirildiğini açıklamaktadır⁷⁹⁶.

⁷⁹² Nikomedeia kentinin Anadolu’nun iç bölgelerinden veya Karadeniz’den aldığı tahılların Sangarios Nehri’yle taşındığı da kaynaklara yansımış olan dikkat çekici bir bilgidir. Bu anlamda Sangarios Nehri’nde yük gemilerinin ticari veya yaşamsal ürünleri yüklemesine veya indirmesine imkân tanıyan nehir limanları bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Themistius. *Or.* 24.307

⁷⁹³ W. Liebenam, *Städteverwaltung im Römischen Kaiserreiche*, Duncker&Humbolt, Leipzig, 1900, s.386; Dmitriev 1995, *a.g.e.*, ss.119-121, 194, 243, 306; Ayrıca bkz. P. Rhodes, “Epimeletai”, *DNP* 3, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 1997, s.1143.

⁷⁹⁴ Öztürk vd. 2020, *a.g.m.*, No.1

⁷⁹⁵ Dmitriev 1995, *a.g.e.*, s.194.

⁷⁹⁶ *IK* 39, No.16, ss.31-33.

Epimeletes kelimesinin farklı bir tanımlama için kullanımına dair bir diğer örneğe de Nikomedeia territoryumunda kalan Dakibyza’da (=Kocaeli/Gebze) bulunmuş bir yazıtta rastlanılmaktadır. Bölgeden geçen yol üzerinde (ve *cursus publicus*’un dinlenmek, beslenmek veya binek hayvanlarını değiştirmek için kullanılan durak noktaları- *mansiones* ve *mutationes*) güvenliği sağlamakla görevli, Marcus Statius Iulianus ve S. Rufus adlı atlı *stationarii* olarak görev yapan iki askerin “imparatorun sürülerinden sorumlu *epimeletes*” olarak tanımlanan Hedys oğlu Lucullus’un binek-yük hayvanlarını sağladığı için bu kişiye şükranlarını sundukları okunmaktadır⁷⁹⁷. Fakat buradaki *epimeletes* ifadesi yerel bir memuriyet olan *epimeletes* ile ilgili olmayıp doğrudan imparatorluğa bağlı olan resmi devlet ulaşım ağı- *cursus publicus*’un bir parçası olan *curator/ procurator*’u tanımlamak için kullanıldığı varsayılmaktadır (Bkz. Ep. T.No.12)⁷⁹⁸. Ayrıca Sapanca Gölü yakınlarında ele geçirilmiş olan bir mezar stelinde de Aur. Memmios Asklepiodotos adlı bir seyisin varlığının bilinmesi, Anadolu ve Karadeniz içlerine uzanan söz konusu güzergâhın Dakibyza-Sophon kısmında yük ve binek hayvanları yetiştiren veya onlarla ilgilenen kimselerin olduğunu göstermektedir⁷⁹⁹. C. Schuler de halk işlerinin denetçisi olan *epimeletes*lerin Roma egemenliğindeki başlıca rolünün kentsel gelişimin en önemli aracı olan hamam, su kemerleri vb. gibi inşaa faaliyetlerini teftiş etmek olduğunu belirtir⁸⁰⁰. Bu bilgilerden hareketle W. Liebenam’ın görüşünün Bithynia kentleri için büyük oranda geçerliliğini koruduğu söylenebilir⁸⁰¹.

⁷⁹⁷ Söz konusu yazıtta Lucullus, Λευ[κο]ύλλω Ἡδύος ἐπιμελητῇ κτηνῶν Καίσαρος olarak tanımlanmıştır. Bkz. TAM IV,1, No.39; SEG 64: 1268.

⁷⁹⁸ A. Kolb, **Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich**, Klio, Neue Folge Band 2, Akademie Verlag, Berlin, 2000, ss.188-190. A. Kolb’a göre ayrıca *cursus publicus* üzerindeki istasyonlara veya durak noktalarına imparatorluk sürülerinden yük hayvanlarının sağlandığına ilişkin bir bilginin de şu an için söz konusu olmayışı bu konuyu karmaşık bir hale getirmektedir. bkz. a.y., s.190; *Epimeletes*’in Latince’deki karşılıkları için bkz. H. J. Mason, **Greek Terms for Roman Institutions. A Lexicon and Analysis**, Hakkert Press, Toronto, 1974, s.46-47.

⁷⁹⁹ H. S. Öztürk, bu yazıtın ele geçirildiği bölgede İmparatorluk hizmetinde kullanılan atların bakımı için çiftlikler yapıldığını belirtmektedir. H. S. Öztürk, “Nikaia ve Nikomedeia’dan Yeni Yazıtlar X”, **Phaselis V**, 2019, No.1, ss.392-393.

⁸⁰⁰ Schuler 2014, a.g.m., s.257.

⁸⁰¹ Bithynia’daki *epimeletes*ler için bkz. Strobilos: IK 32, No. 113-116; Nikaia: IK 10, No.1071, H. S. Öztürk vd., “New Inscriptions from Nikaia XII. Sanctuary of Zeus Bronton in Ahmetler Village, Pazaryeri District.” **Gephyra** 20, 2020, No.1, s.173-175; Nikomedeia: TAM IV.1, No.15-18, No.39; IK 39, No 16; No.1004, No.1013.

Tüm bu kamusal kurumlara ve yöneticilere bağlı olarak görev yapan geri hizmet işlerinin kamusal köleler tarafından belirli ücretler karşılığında yerine getirildiği bilinmektedir⁸⁰². Plinius'un mektuplarında rastladığımız bu göreve III.-IV. yüzyılda dahi rastlanılmaktadır. Nikomedeia kentinden ele geçirilmiş olan ve III.-IV. yüzyıl aralığına tarihlendirilen bir yazıtta *oikonomos* Gaius Tryphon'un eskiden kamu kölesi olarak çalıştığı fakat daha sonra azat edildiği anlaşılmaktadır⁸⁰³. Daha altta sayılan hizmetler olan kamu hamamlarında çalışma, kanalizasyonların temizlenmesi, yolların ve caddelerin onarılması gibi işler ise uzun yıllar bölgedeki mahkûmlarca yapılmıştır⁸⁰⁴.

3.2.3. Adli otoriteler ve *conventus iuridicus*

Bölgenin adli açıdan sorunlu geçmişi düşünüldüğünde ailelerin, kentlerin, köylerin, kurumların veya *collegiaların* haklarını korumak adına çeşitli adli yetkililerin fazlaca varlığı dikkat çekmektedir. Nikomedeialı Quirinius örneğinde görüleceği gibi Roma İmparatorluğu için hizmet eden Bithynia kökenli avukatların da mevcut olduğu bilinmektedir⁸⁰⁵.

Bölge kentlerindeki yazıtlarda karşımıza çıkan en yaygın adli memuriyetler *ekdikos- endikos* (Lat. *advocates- defensores- ecdicus*), *syndikos*, *nomikos* ve *proegoros* 'tur⁸⁰⁶. Nikomedeia'da ele geçirilen bir yazıtta "gerousia'nın *ekdikos*'u", Prusias ad Hypium'daki yazıtlarda "eşsiz vatanın *ekdikos*'u" ve "halk meclisinin *ekdikos*'u", Prusias ad Hypium kentinin *emporion*'u olan Diopolis (=Düzce/ Akçakoca) territoryumuna konumlandırılan Dadalı köyündeki bir yazıtta "Leadeiton'un *ekdikos*'u" gibi çeşitli örneklerle de karşımıza çıkan *ekdikos* Nikaia kentindeki örneklerin pek çoğunda da ömür boyu sürdürülen bir memuriyettir⁸⁰⁷.

⁸⁰² Plin. *epist.* x.19-20,31-32.

⁸⁰³ TAM IV, 1, No.276; CIG 3777. *Oikonomos* olarak hizmet eden Gaius'un Tryphon *cognomenini* babasından değil, *oikonomos* olarak bina yapımında hizmet ettiği Tryphon adlı bir kimseden aldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Weiss 2015, *a.g.e.*, s.133.

⁸⁰⁴ Plin. *epist.* x.32

⁸⁰⁵ Bkz.: aş.

⁸⁰⁶ Marek 2003, *a.g.e.*, s.88; Fernoux 2004, *a.g.e.*, ss.338-340.

⁸⁰⁷ Bithynia bölgesindeki *ekdikoi* için bkz. Nikaia: IK 9, No.56, No.61-63, IK 10, No.726; Nikomedeia: TAM IV. I, No.17-18, N. Çokbankir-Şengül, "Bithynia'dan Yeni Mezar Yazıtları", *Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin*, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğan-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2016, No.3, ss.260-261; H. S. Öztürk vd., "Nikaia'dan Yeni Yazıtlar VII", TÜBA-AR 22, 2018, ss.236-237; Kios: IK 29, No.3; Prusias ad

Nikaia territoryumunda bulunmuş olan yazıtta geçen ἐγδικοῦντος Γηρίου Τιμοθέου veya Apameia kentinde fragman olarak ele geçirilen bir yazıtta geçen ἐπὶ Ἀστερίῳ ἐκδίκου ifadesi, bu hizmetin yıla adını verecek denli önemsendiğini göstermektedir⁸⁰⁸. Kamusal avukat, dava vekili, soruşturma yargıcı veya hukuk müşaviri-danışmanı gibi pek çok adli yetkiyle görevlendirilebilen *ekdikos*’un kamusal işlerdeki adli sorunlara karşı önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. J. Fournier’e göre Roma egemenliğiyle birlikte önemi artan bu memuriyetin yetkileri diğer adli temsilcilerden daha yüksektir⁸⁰⁹. Özellikle Bithynia kentlerindeki *komelerde* bulunmuş olan kimi yazıtlı steller veya onurlandırma kaideleri de bu görüşü doğrular niteliktedir. Mesleğin gerektirdiği üzere iyi bir retorik eğitime sahip olması gereken *ekdikos*ların, bu eğitimlerini kentlerde aldıktan sonra taşrada da çalışmaya başladıkları ve taşra halkının da pek çok adli konuda bu kimselere bağlı olduğu söylenebilir. Öyle ki *komarkhes*lerin dahi yetkisiz kaldığı pek çok durumda *ekdikos*lar problem çözücü olarak sahneye çıkmaktadır.

Klasik ve Hellenistik dönemlerde de görülen *proegoros* adlı memuriyet, *ekdikos*’la benzer görev ve sorumluluklara sahip olup, genel anlamda avukat olarak tanımlanmaktadır⁸¹⁰. Nikaia, Prusa ad Olympum ve Prusias ad Hypium kentlerinde görülen bu memuriyet, *ekdikos*’tan farklı olarak aynı zamanda sözcü rolünü de üstlenmektedir⁸¹¹. Nikaia kentinde Koimesis Kilisesi yakınlarında bulunmuş olan bir yazıtta *timeteslik*, başrahiplik, Asia Eyaleti rahipliği gibi hizmetlerde bulunmuş olan T. Flavius adlı bir yetkilinin yazıt üzerinde adil *proegoros* ve *euergetes* olarak da anılması, bu kişinin yazıtı diktiren bakırcıların avukatlığını-sözcülüğünü başarıyla yaptığını göstermektedir⁸¹². *Koinon* meclisi tarafından “eyaletin ilk (adamı)” unvanıyla da onurlandırılan Prusias ad Hypiumlu Tib. Claudius Piso’nun προήγορον τοῦ ἔθνους olduğu yani Bithynia’daki Hellen Birliği’nin ya da bir diğer deyişle

Hypium: **IK** 27, No.2-3, No.6; Apamea: **IK** 32, No.31, *ekdikosluğun* da 1 yıl süreyle yürütülen bir memuriyet olduğu bilinmektedir. Dmitriev 2005, **a.g.e.**, s.127.

⁸⁰⁸ **IK** 32, No.31.

⁸⁰⁹ J. Fournier, “Les “Syndikoi” Représentats Juridiques des Cités Grecques Sous Haut-Empire Romain”, **Cahiers du Centre Gustave Glotz** 18, 2007, s.27.

⁸¹⁰ K. W. Welwei, “Proegoros”, **DNP** 10, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 2000, s.373; Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.339-340.

⁸¹¹ Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.340; Nikaia: **IK** 9, No.73; Prusa ad Olympum: **IK** 39, No.20; Prusias ad Hypium: **IK** 27, No.10, No.47.

⁸¹² **IK** 9, No.73.

Bithynia *Koinon*'unun *proegorosluğunu* yaptığı anlaşılmaktadır⁸¹³. Bu memuriyetin oldukça saygın bir memuriyet olduğuna ilişkin kimi görüşler de söz konusudur⁸¹⁴.

Bithynia kentlerinde görülen bir başka adli memuriyet de *syndikos*'tur. Nikaia, Prusias ad Hypium, Claudiopolis ve Herakleia Pontike kentlerinde görülen bu memuriyetin genellikle idari nitelikli iç uyuşmazlıklar ve kentlerin imtiyazlarına ilişkin başka bir kentin itiraz ettiği durumu imparatorluk hâkimlerine karşı savunmak gibi sınırlı iki asli görevle ilgilendiği düşünülmektedir⁸¹⁵. S. Dmitriev, *ekdikos* ve *syndikos*'un görev ve yetkiler açısından farksız olduğunu öne sürerken⁸¹⁶, O. Van Nijf *syndikos* adlı adli memuriyetin yalnızca ihtiyaç zamanlarda aktif olduğunu belirtir⁸¹⁷. J. Fournier'e göre ise bu görev, *ekdikos*'a göre daha sınırlı yetkilere sahip olmasının yanında tekil bir hizmet değil *syndikoi* heyetinin kontrolündedir, yani bu görev bir tür uyuşmazlık çözüm kurulu olarak tanımlanabilir.⁸¹⁸ Bithynia, Asia ve Thrakia'da 6 olarak tespit edilen heyetteki üye sayısı Akhaia'da 14'tür⁸¹⁹. Bu da Akhaia Eyaleti'nin adli konularda daha çok memur bulundurduğunu göstermektedir. Ayrıca Bithynia Eyaleti'ndeki 6 kişi arasında aynı tarihlerde yaşayanlar olduğu gibi farklı zamanlarda bu görevde bulunan isimler olduğu bilinmektedir ki bu da J. Fournier'in görüşünü tartışmalı hale getirmektedir. Fakat *syndikosluğun* daimî olarak sürdürülen bir memuriyet olmadığı açıkça görülmektedir ve hâkimlik benzeri bir işlevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Bölge kentlerindeki bir diğer adli memuriyet ise *nomikos* olarak adlandırılan bir başka avukatlık görevidir. *Ekdikos* ile ayrımı tam olarak bilinmeyen bu memuriyete Apameia, Nikaia ve olasılıkla Krateia-Flaviopolis territoryumunda rastlanmaktadır⁸²⁰. Bunların dışında Kalkhedon'da bulunan bir yazıtta geçen *ankriteres* terimiyle de geleneksel bir yargıçlık görevinin ifade edildiği

⁸¹³ Bkz. **IK** 27, No.47; Vitale 2016, **a.g.m.**, s.103.

⁸¹⁴ **Brill's New Pauly IV**, s.v. *proegoros*.

⁸¹⁵ Fournier 2007, **a.g.m.**, ss.16-17.

⁸¹⁶ Dmitriev 2005, **a.g.e.**, ss.214-216.

⁸¹⁷ O. Van Nijf, **The Civic World of Professional Associations in the Roman East**, J. C. Gieben Publisher, Amsterdam, s.96, dpn.114.

⁸¹⁸ Fournier 2007, **a.g.m.**, ss.19 vd.; Dmitriev de benzer şekilde *syndikoi*'nin elçilerden meydana geldiğini belirtir. Bkz. Dmitriev 2005, **a.g.e.**, s.216.

⁸¹⁹ Fournier 2007, **a.g.m.**, ss.9, 35-36.

⁸²⁰ Dörner 1952, **a.g.e.**, s.58, No. 154; **IK** 10, II, 2, No1231, 1239, 1462, **IK** 32, No.49.

düşünülmektedir⁸²¹. Tüm bu memuriyetlerin yanında Bithynia dışında görev yapmış olan adli yetkililer de söz konusudur, Roma’da *dikasteslik* yani *iuridicus*-yargıçlık yapmış olan Prusias ad Hypiumlu Tiberius Claudius Piso bu görevlilere bir örnek olarak gösterilebilir⁸²². F. Quass’ın da belirttiği üzere tüm adli otoriteler yalın birer avukatlıktan öte kentleri adına eyaletteki mahkemelerden, senato ve imparatora kadar geniş bir yelpazede diplomatik görevlere de sahiptir⁸²³. Ayrıca kimi zaman bu memurların da yetersiz kaldığını ve doğrudan imparator tarafından atanan üst düzey yetkililerin de varlığını da bilmekteyiz. Bu anlamda Plinius’un Traianus’la olan yazışmalarında Nikaialılar arasında miras bırakmadan ölen kimselerin malvarlığının paylaşımı konusunda sonuca varılamayınca İmparator Traianus tarafından *procurator* Viridius Gemellinus ve imparatorun azatlısı Epimakhos’un sorunları çözmek amacıyla Vali Plinius’un yardımına Nikaia’ya gönderildiği anlaşılmaktadır⁸²⁴.

Bu memuriyetlerin dışında şüphesiz ki en önemli adli gelişme Bithynia kentlerinin Roma egemenliğiyle birlikte tanıdığı *conventus (dioikesis)*’tur⁸²⁵. Valilerin kentleri gezerek yerel mahkeme oturumları yapmasında kolaylık sağlamak amacıyla eyaletin bir dizi alt adli merkeze bölünmesi, *conventus* adı verilen yapıları oluşturmaktadır. Bu adli yetki sahası-mahkeme bölgeleri yerel yetkililerden ziyade eyalet valilerinin yani doğrudan Roma İmparatorluğu’nun sorumluluk alanındadır⁸²⁶. Başlangıçta Lusitania, Hispania, Dalmatia’da, Anadolu’da ise Asia Eyaleti’nde görülen *conventuslar* süreç içerisinde diğer eyaletlerde de uygulamaya konulmuştur⁸²⁷. Buna karşın aşağıda da görülebileceği gibi ilk dönemdeki *conventus* merkezleri ile sonradan oluşturulan merkezler arasında da bazı farklar söz konusudur.

⁸²¹ **İK** 20, No.8; İ. Türkoğlu bu hizmetin bir tür yargıçlık veya hakemlik/arbitratör olabileceğini önermektedir. Türkoğlu 2017, **a.g.e.**, s.50.

⁸²² **İK** 27, No.47.

⁸²³ Quass 1993, **a.g.e.**, s.168.

⁸²⁴ **Plin. epist.** x. 84-86; Haensch 1997, **a.g.e.**, ss.289-290.

⁸²⁵ G. P. Burton, “Proconsuls, Assizes and the Administration of Justice under the Empire”, **JRS** 65, 1975, s.92.

⁸²⁶ A. J. Marshall, “Governors on the Move”, **Phoenix** 20 (3), 1966, s.232; K. Doğancı, “Roma Eyaletlerinde Adli Uygulamalar: Bithynia et Pontus Örneği”, **The Journal of Social Research** 12 (64), ss.213-216.

⁸²⁷ H. Galsterer, “Local and Provincial Institutions and Government”, **CAH** XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, ss.345-347.

Her ne kadar çeşitli adli sorunlara dair çağrışımlar yapsa da *conventus*ların kentlere çeşitli ekonomik faydalar sağladığı da bilinmektedir. Özellikle Prusalı Dion'un Phrygia'daki *conventus* merkezlerinden biri olan Apameia- Kelainai (=Afyon/ Dinar) kentindeki söylevi söz konusu mahkemelerin bir kentte düzenlenmesinin maddi yönüne de ışık tutmaktadır. Dion'a göre mahkeme işleri kentlerin gelişimine en çok katkı sağlayan araçlardan birisidir ve kent halkı da bu bilinçle başka işlere gösterdiği özenin çok daha fazlasını mahkeme işlerine göstermektedir. Çünkü Kelainai kentinde iki yılda bir toplanan mahkemeler kente yerel elitler, davacılar, hukukçular, hatipler, mahkeme yakınları ve diğer izleyiciler ile köleler, seyyar satıcılar, katircılar, zanaatkârlar ve eğlence sektörü çalışanları gibi onlarca kesimi bir araya getirmekte ve kentte olağanüstü bir ekonomik canlılık sağlamaktadır⁸²⁸. Dion'un verdiği bir başka önemli bilgi de *conventus* merkezi olan kentlerin mahkeme işlerini sırayla yaptığı ve halkın da sürekli bir kentten diğerine hareket etmekten hoşnutsuz olduğudur⁸²⁹. Romalı hatip ve devlet adamı Cicero'nun Cilicia valiliği sırasında yürüttüğü mahkemeler incelendiğinde çeşitli kentlerin geçici olarak Cilicia Eyaleti'nin *conventus*'una dâhil edildiği anlaşılmaktadır⁸³⁰. Bu anlamda kentlerdeki veya bölgelerdeki uygulamaların standart bir uygulama olduğunu söylemek zordur. Dahası B. Goffaux, Hispania, Lusitania, Baetica vb. eyaletlerinde *conventus*ların yapısının doğdakilerden farklı olduğunu da çeşitli epigrafik buluntularla ortaya koymuştur. Buna göre batıdaki *conventus*ların kendi kültürleri ve rahipleri bulunmaktadır ve söz konusu *conventus*lar bu yönüyle Grek kentlerinde görülen *koinon*lara benzer bir yapıya sahiptir⁸³¹. Aegyptus Eyaleti'nde de *conventus* uygulaması kendine has özellikler barındırmakta olup *diologismos* terimiyle tanımlanmıştır⁸³².

⁸²⁸ Dion Chrys. 35.15-17.

⁸²⁹ Dion Chrys. 35.17.

⁸³⁰ Marshall 1966, a.g.m., s.234.

⁸³¹ B. Goffaux, "Priests, Conventus and Provincial Organisation in Hispania Citerior", **Priests and State in the Roman World**, eds. J. H. Richardson, F. Santangelo, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2011, s.446 vd.

⁸³² J. L. Alonso, "Juristic Papyrology and Roman Law", **The Oxford Handbook of Roman Law and Society**, eds. Paul J du Plessis, Clifford Ando, Kaius Tuori, Oxford University Press, Oxford, 2016, ss.60-vd.

Prusalı Dion Khrysostomos'un detaylı şekilde bilgi verdiği *conventus*ların görüldüğü bir başka bölge de Dion'un anavatanı olan Bithynia'dır⁸³³. Mevcut verilerimiz ışığında Bithynia'daki *conventus* merkezlerini Nikaia, Prusa ad Olypnum ve Nikomedeia olarak sayabilmek mümkündür⁸³⁴. Plinius'un mektuplarında Prusa ad Olypnum ve Nikaia'nın *conventus* merkezleri olduğu açıkça görülmektedir⁸³⁵. Örneğin Dion ve rakibi Flavius Arkhippos'un Prusa'daki mahkemesine de Bithynia valisi Plinius hâkimlik yapmıştır⁸³⁶.

Doğu Bithynia bölgesi içinde kalan kimi kentlerin eyaletteki *conventus* merkezleri olan Nikaia, Prusa ad Olypnum veya Pontus'taki Amisos, Amastris ve Sinope'ye oldukça uzak oluşu, bu kentlerin Herakleia Pontike'nin *conventus*'una dâhil olabileceğini düşündürmektedir. Buna karşın Herakleia kentinin *conventus* merkezi olup olmadığı da şu an için belirsizliğini korumaktadır. Fakat Bithynia'daki *conventus*ların Asia Eyaleti'ndeki gibi kurumsallığa sahip olduğunu söylemek zordur. Bu anlamda Bithynia bölgesinde mahkemeler konusunda bir esneklik tanındığı ve diğer kentlerde de yer yer mahkemelerin yapılmış olabileceği de akla yatkındır. R. Haensch bu noktada dikkat çekici bir öneride bulunmaktadır: Prusias ad Hypium kentinin Africa Proconsularis Eyaleti'ndeki kimi kentler gibi mahkeme kenti olabileceğini ve kente çeşitli defalar mahkeme gezilerinin de yapılmış olabileceğini önermektedir⁸³⁷. Her ne kadar bu türden bir yorumu doğrulamak mümkün olmasa da coğrafi handikaplara sahip Doğu Bithynia kentlerindeki mahkemeler için farklı formüllerin uygulamaya koyulmuş olabileceği de düşünülmelidir. Prusias ad Hypium kentindeki adli yetkililerin sayıca fazla oluşu da bu türden bir görüşü desteklemektedir.

⁸³³ K. Taşdöner'e göre Anadolu'da *conventus* sistemi yalnızca Asia Eyaleti'nde mevcuttur. Fakat Nikomedeia başta olmak üzere Plinius'un seyahat ettiği kentlerde de çeşitli mahkemelerin düzenlenmiş olabileceğini söylemektedir. K. Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, ss.141-142.

⁸³⁴ Marshall 1966, *a.g.m.*, s.236; R. Haensch, *Capita Provinciarum: Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in Der Römischen Kaiserzeit*. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1997, s.287; G. Kantor, "Navigating Roman Law and Local Privileges in Pontus-Bithynia", *Law in the Roman Provinces*, eds. K. Czajkowski, B. Eckhardt, M. Strothmann, Oxford University Press, Oxford, 2020, s.190; Doğan 2019, *a.g.m.*, s.221.

⁸³⁵ *Plin. epist.* x.58, 81.

⁸³⁶ *Plin. epist.* x.81.

⁸³⁷ Haensch 1997, *a.g.e.*, s.288.

Diocletianus döneminde *dioecesis*lerin yöneticileri olan *vicarius*ların denetiminde adli yargı sahaları da oluşturulmuş ve bunlara bağlı üst mahkemeler kurulmuştur. Constantinus döneminde adli memurlar ve yargı sahalarını ilgilendiren bir gelişme olmuş; adli memuriyetler ve merkezlerin yanına Hristiyan din adamlarının yetkisi altındaki bir mekanizma olan *episcopale iudicium* veya diğer adıyla *episcopalis audientia* eklenmiştir⁸³⁸. Plinius'un mektuplarında da rastladığımız bölgedeki Hristiyanların davalarının ne şekilde ele alınacağı ve nasıl yargılanacaklarına ilişkin sorunun çözümünün ancak IV. yüzyıl başında kısmen çözüme kavuşturulduğunu söylemek mümkündür⁸³⁹. N. Lenski'ye göre Hristiyanlık merkezli bu dini yargı alanının kilise kanonunu temel alan özel durumu onu diğer yerel- bölgesel adli memuriyetlerden farklı bir yere konumlandırmaktadır⁸⁴⁰. Constantinus'un düzenlemeleriyle de son halini alan ve piskoposun hâkimlik yaptığı Hristiyanlık mahkemelerinde, *conventus* veya *dioecesis*teki dünyevi mahkemelerdeki gibi kararı temyize götürebilme durumu söz konusu olmamıştır⁸⁴¹. Claudiopolis'te bulunan ve Geç Antikçağ'a tarihlendirilen bir yazıtta geçen *ekkesiekdikos* (Lat. *defensor ecclesia*) ifadesi ile kentteki diyakoz Paulus'un aynı zamanda kilisenin de avukatı olduğu anlaşılmaktadır⁸⁴². Prusias ad Hypium'da ele geçirilen bir diğer Geç Antikçağ yazıtı üzerinde de kentlerde noter işlevi gördüğü bilinen *symbolaiographos* memuriyeti görülmektedir⁸⁴³. Bu anlamda kendi yargısına kavuşan kilise süreç içerisinde kendi adli yetkililerini ve memuriyetlerini de oluşturmuştur ki bu da seküler ve dini mahkeme ayrımını ortaya çıkarmıştır⁸⁴⁴.

3.2.4. Kamunun ve Kamusal Kurumların Güvenliği

Tüm bu kamusal yaşam içinde düzeni korumak ve kurumlar ile kişilerin güvenliğini sağlamakla görevli çeşitli yerel ve bölgesel memuriyetler de söz

⁸³⁸ Jones 1964, **a.g.e.**, ss.480-481; Lenski 2016, **a.g.e.**, s.198.

⁸³⁹ **Plin. epist.** x. 96-97.

⁸⁴⁰ Lenski 2016, **a.g.e.**, s.199.

⁸⁴¹ A. J. B. Sirks, "The episcopale audientia in Late Antiquity", **Les justices alternatives et leus avatars** 65 (1), 2013, ss.79-88.

⁸⁴² **IK** 33, No. 45.

⁸⁴³ **IK** 27, No.132.

⁸⁴⁴ Söz konusu uygulamanın işlevselliği nedeniyle Bizans, İslam ve Türk devletlerinde de büyük oranda sürdürüldüğü bilinmektedir. Roma ve Bizans egemenliğinde dünyevi ve/ veya dini adli yargı sahaları Anadolu'daki medeniyetlerde çeşitli farklılara karşın önemli ölçüde korunmuştur. Örneğin Osmanlı egemenliğinde kazaların Kadı yönetimindeki adli yetki sahaları tıpkı *conventus*lar gibi eyalet sınırlarından farklı olabilmekteydi.

konusudur. Tarihsel anlamda Bithynia açısından kamusal güvenliği sarsan en ünlü sorun I. yüzyıl başlarında Prusa ad Olympum kentindeki buğday-ekmek kıtlığında yerel halkın Dion Khrysostomos'un mülküne zarar vermeye çalışmasıdır⁸⁴⁵. Nikomedeia'da fragman halinde bulunmuş olan bir kararnamede bölgede kargaşa çıkaranların affedilmeyeceğine ilişkin bir bilginin de yer alması, bu veya benzeri bir başka olayın eyalet valisine ve onun vasıtasıyla da imparatora kadar ulaştığını düşündürmektedir⁸⁴⁶. C. Brélaz'ın Prusa kentindeki olaya ilişkin saptaması oldukça önemlidir. Kentte yaşayan yaşlılar ve gençler, şehrin siyasi organları olan meclisler veya yöneten ve yönetilen kesimler arasında uyum olmaması da tıpkı Prusa kentindeki gibi yaşanması muhtemel anlaşmazlıkların önünü açabilmektedir⁸⁴⁷. Yani Dion'un yaşadığı sorunun temelinde de kentteki *stasis* ortamının etkisi oldukça fazla olmalıdır.

Prusias ad Hypium kentindeki çeşitli *phyle* onurlandırma yazıtlarında geçen οἱ ἡρημένοι τῆς ὁμονοίας εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ φύλαρχοι ifadesinden hareketle kentte *phyle* yöneticileri arasında bir uyumsuzluk olmadığı vurgulanmıştır⁸⁴⁸. Bu kentteki kimi onurlandırma yazıtlarında kent halkı arasındaki uyumun vurgulanması, diğer Bithynia kentlerinde bu uyumun aksine kimi anlaşmazlıkların da olduğunu ve Prusias ad Hypium kentindeki gibi bir uyumun bölgede çok da yaygın olmadığını göstermektedir. İmparator Marcus Aurelius döneminde Nikomedeia kentinin bastığı bir sikke arka yüzünde geçen ΒΟΥΛΗ ΔΗΜΟΣ ΟΜΟΝΟΙΑ ΝΕΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ ifadesi ve *boule* ile *demos*'un tokalaşır şekilde betimlenmesi kent içindeki uyumun önemini gösteren bir başka örnektir⁸⁴⁹. Plutarkhos da tapınaklarda, kamusal alanlarda meydana gelen gerginliklerin birden büyüyebildiğini veya bireysel ihtiraslardan kaynaklanan uyumsuzluğun ve çekişmelerin halka yayılmasının bütün bir şehri

⁸⁴⁵ Dion Chrys. 46; John Ma 2019 yılındaki çalışmasında Bursa kent merkezinin yaklaşık 45 km doğusunda Erdoğan köyünde ele geçirilmiş olan bir çiftlik kâhyasının mezar yazıtındaki ifadelerden hareketle Dion Khrysostomos'un çiftliğini söz konusu yazıtın bulunduğu araziye konumlandırmaktadır. J. Ma, "Dio Chrysostom's Estate", EA 52, 2019, ss.134-138.

⁸⁴⁶ TAM IV, I, No.3.

⁸⁴⁷ C. Brélaz, *La sécurité publique en Asie Mineure sous le Principat (Ier-IIIème s.ap.J.-C.)*, Schwabe Verlag, Basel, 2005, s.58.

⁸⁴⁸ IK 27, No.1, 3, 5, 8-10; Brélaz 2005, a.g.e., s.59.

⁸⁴⁹ Münzkabinett, GR 15776, <https://www.khm.at/objektdb/detail/1021721/?offset=1&lv=list> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 23.12.2021.

rahatsız ettiğini belirtir⁸⁵⁰. Hem kentlerde meydana gelen bu türden anlaşmazlıklar hem de adli birtakım güvenlik sorunları nedeniyle kişilerin, kamunun ve şehrin güvenliğini sağlamakla görevli çeşitli güvenlik hizmetlerinin de oluşturulması kaçınılmaz olmuştur.

Hellenistik dönemde bölgesel idari birimlerin yöneticilerini tanımlayan fakat Roma egemenliğiyle birlikte Roma'daki *praefectus*'a karşılık gelen *eparkhos*⁸⁵¹ olarak görev yapan bir Bithynialı (Prusa ad Olympum veya Hadrianoi yurttaşı) olan Diopeithes oğlu Metrodoros vatani için bölgedeki haydutlarla savaşırken yaşamını yitirmiş ve öldükten sonra da söz konusu mezar steli dikilmiştir⁸⁵². Metrodoros'un Roma yurttaşı olmadığı, dahası bir *peregrinus* olduğu ve *eparkhosluk* hizmetinin de geçici bir görev olduğu düşünülmektedir⁸⁵³. Bunun dışında kentlerde *epistates* veya *prostates*lerin de güvenlik amacıyla görev yapmış olabileceklerine ilişkin çeşitli tartışmalar da söz konusudur⁸⁵⁴. Fakat kamusal güvenliği sağlayan başlıca güç şüphesiz ki *paraphylakslardır*. Bölge kentlerindeki *paraphylaks* sayısı çok fazla olmamasına karşın gerek batı gerekse de doğu kentlerinden örnekler mevcuttur. Bu anlamda bilinen en iyi örnek, Prusa ad Olympum kentinden Apollophanos oğlu Apollophanos'a aittir. Bu ismin kentte üç *diogmites* ile atlı şekilde güvenlik hizmeti verdiği anlaşılmaktadır⁸⁵⁵. Prusa kentinin doğusunda, günümüzde Bilecik civarına lokalize edilen Plassyene bölgesinden Akhaikos adlı bir kimsenin de bölgede *paraphylakslik* yaptığı bilinmektedir⁸⁵⁶. Bithynianın doğusundaki önemli kıyı kentlerinden Herakleia Pontike'de de Aurelius Artemonios Menios III. yüzyılda *paraphylaks* olarak görev yapmıştır⁸⁵⁷.

Bölgede güvenliği sağlayan bu gibi yerel güçlerin yanında doğrudan Roma İmparatorluğuna bağlı çeşitli yardımcı birlikler de eyaletlerde asayiş sağlamaya görevlendirilmiştir. Vali Plinius'un yazışmalarında söz konusu yardımcı birliklerden

⁸⁵⁰ **Plut. Praec. ger. reip.** 825a.

⁸⁵¹ Bkz. M. Meier, M. Strothmann, "Eparchia", **DNP 3**, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 1997, s.1066.; Vitale 2012, **a.g.e.**, ss.186-198.

⁸⁵² **IK 40**, No.1008.

⁸⁵³ Brélaz 2005, **a.g.e.**, s.88.

⁸⁵⁴ Bkz.: yuk.

⁸⁵⁵ **IK 39**, No.23.

⁸⁵⁶ N. E. Akyürek-Şahin, "Unter der Staathalterschaft des Rufus Varenus in Bithynia ehren die Trikkeanoi, ihren Wohltäter Achaikos" **Gephyra** 9, 2012, ss.92-100.

⁸⁵⁷ B. Öztürk, "A Funerary Inscription from Herakleia Pontike: 'Ephebarchos' and 'Paraphylax' Avrelivs Artemonios Menios", **ZPE** 199, 2016, 99-103.

bazılarının adları zikredilmektedir⁸⁵⁸. Örneğin Bithynia'nın güney sınırında olan ve eyaletin girişi olması nedeniyle pek çok yolcunun geçtiği Iulioupolis kenti, yol güvenliğini sağlamak için Byzantion'daki gibi bir *centurio* talep etmiş fakat bu talep İmparator Traianus tarafından maliyetli oluşu nedeniyle reddedilmiştir⁸⁵⁹. Metrodoros'un yaşadığına benzer haydutluk olaylarını önlemek adına Augustus döneminden başlayarak yerel askeri karakollar kurulmuş ve yol güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır⁸⁶⁰. Nikomedeia taşrasında (günümüzde Gebze civarında) görevli oldukları düşünülen, *stratiotai* olarak görev yapan atlı biniciler⁸⁶¹ ile yol boyunca yer alan durak noktalarında görevli olan *stationarius*lara aynı zamanda Tios ve Prusias ad Hypium kentlerinde rastlanılmaktadır⁸⁶². Bu bilgiler Nikomedeia'dan Prusias ad Hypium'a oradan da Tios'a uzanan yol boyunca yer alan durak noktalarında güvenliğini sağlamakla görevli memurların bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Erken imparatorluk dönemine ait olduğunu düşündüğümüz bir başka yazıtta ise Nikomedeia kentinde Mok(?)asios Ziagrios(?) adlı bir kimsenin *horophylaks*-sınır bekçisi olarak Nikomedeia taşrasında ve kent sınırında güvenlik hizmeti verdiği anlaşılmaktadır⁸⁶³. Yine mahkûmların yaratabileceği huzursuzlukları veya kalkışmaları önlemek adına kamu işlerinde çalışan kölelerin bu kimselere bekçilik görevi üstlenerek asayişe yardımcı oldukları bilinmektedir⁸⁶⁴. İmparatorluğun pek çok bölgesinin olağanüstü güvenlik zafiyetleri yaşadığı III. – IV. yüzyıllarda Bithynia bölgesinin durumuna dair bilgilerimiz kısıtlı olsa da bölgenin konumu sayesinde güvenli bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarih aralığına tarihlendirilen güvenlik işleriyle ilgilenen kimselerin yazıtların az olması, zengin kentlerin bulunduğu batı bölgesinin genellikle düzlük olması ve en önemlisi imparatorluğun merkezinin Nikomedeia-Constantinopolis hattına kayması bölgenin güvenlik sorunlarının artmamasını sağlayan başlıca etkenler olmalıdır.

⁸⁵⁸ Brélaz 2005, **a.g.e.**, s.240.

⁸⁵⁹ **Plin. epist.** x. 77-78.

⁸⁶⁰ Brélaz 2005, **a.g.e.**, s.254.

⁸⁶¹ **TAM** IV,1, No.39.

⁸⁶² **IK** 27, No.91.

⁸⁶³ **TAM** IV, 1, No.146.

⁸⁶⁴ **Plin. epist.** x.19-20.

3.3. Kamusal yaşamda *patronus*lar ve yerel elitlerin rolleri

Yukarıda da görüldüğü üzere yerel veya bölgesel hizmetlerde görev yapan yerel elitler, doğal olarak kentlerin gelişimine veya gerilemesine de ortam hazırlamıştır⁸⁶⁵. Roma egemenliğinin Bithynia'daki politik yaşama en büyük etkisi şüphesiz ki yerel kurumlar yerine kişilerin öne çıkması olmuştur. Genel anlamda timokratik ve oligarşik yerel yöneticilerin görüldüğü alt politik sistemlerde etkin güç olan elitlerin kentlerin gelişimlerine katkı sağlayan başlıca kimseler olduğu bilinmektedir. F. Quass'a göre, Roma egemenliğiyle birlikte gelen değişim, kentler ve kentlerin üst sınıfları için oldukça derin olmuştur. Söz konusu kimseler vatandaşları oldukları kentlerini zenginleştirip öne çıkarmaya çalışarak Roma aristokrasisi, Roma atlı sınıfı ve hatta senatoya girmeyi amaçlamışlardır⁸⁶⁶. Yine bazı kimselerin de imparatorluk bünyesinde çeşitli görevler aldıktan sonra vatanına gelerek kentine katkıda bulundukları bilinmektedir. Bu anlamda kurumların da yöneticileri olan yerel ailelerin gerek kentle gerekse de kent halkıyla ilişkilerini iki ana başlıkta incelemek mümkündür.

Söz konusu kişiler, kentleri veya belirli toplulukları bir *patronus* olarak doğrudan veya dolaylı olarak himaye etmiş veya bir *euergetes* olarak kentteki kamusal yapılara maddi destek sağlamışlardır. Eyaletlerde Roma egemenliğiyle beraber görünür hale gelen *patronusluk* işlevi, kentlerin gelişimine katkı sağlayan imar ve yapı inşa faaliyetleri ve *leitourgia*'yı da içine alan *euergeteslik* faaliyetleri, yerel elitler ve diğer tabakalar arasında ilişki kurulan başlıca alanlardır. Bu anlamda kentleri ve toplumları oluşturan söz konusu halkların dikey ve yatay ilişkileri, Roma etkisi, sosyo-ekonomik yaşam, kamusal ağlar gibi konulara cevap vermektedir.

3.3.1. *Patronus*, Halk ve Kent ilişkisi

Roma etkisiyle birlikte kamusal yaşamda yerel elitlerin öne çıktığı ve erken İmparatorluk döneminde Roma'dan aktarılan patronaj (Lat. *patronicum*) adlı sistemin çeşitli uygulamalarının mevcut olduğu bilinmektedir⁸⁶⁷. Patronaj, güç veya

⁸⁶⁵ Yerel elitlerle ilgili olarak detaylı bir değerlendirme için bkz.:yuk. (Giriş).

⁸⁶⁶ F. Quass, **Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1993, s.150.

⁸⁶⁷ Patronaj hakkında detaylı tanımlar, tartışmalar ve bilgiler için bkz. R. P. Saller, **Personal Patronage under the Early Empire**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, ss.1-39; A.

zenginlik üzerine kurulu, birbirine eşit olmayan bireyler veya aileler arasındaki asimetric ilişki olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemde *patronus* yani hegemonik finansör, himaye ettiği kimselere yaptığı mali ve aynı yardımların ve bağışların karşılığını himaye edilenlerden iş gücü, üretim, politik ve kamusal alanda destek olarak geri alır⁸⁶⁸. Roma’da genelde bir azatlığın, bir esirin veya gönüllü bir yanaşmanın *patronus*’u olabileceği gibi generaller tarafından kurulan veya ele geçirilen kentlerin de *patronus*ları olabilmektedir⁸⁶⁹. Bithynia bölgesinin *patronus*ları da kent patronları adı verilen Romalı yetkililer ve yerel elitler olmuştur⁸⁷⁰.

Bithynia bölgesindeki *patronus*ların varlığını gösteren en eski yazıt Cumhuriyet dönemine tarihlendirilen ve fragmanlar halinde bulunmuş olan anıtsal boyutlarda bilingual onurlandırma yazıtıdır. Tios, Prusias ad Hypium, Prusa, Kios (Prusias ad Mare), Apameia ve Nikomedeia kentlerini temsil eden *proksenos*lar tarafından onurlandırılan *proconsul* Rufus oğlu Lucius, bu kentlerin *patronus*u ve *euergetes*’i olarak tanımlanmıştır⁸⁷¹.

Patronusluk erken imparatorluk döneminde de devam etmiş, kimi valiler resmi görevlerinin yanında Bithynia’nın başlıca kentleri olan Nikomedeia ve/ veya Nikaia’da da *patronusluk* yapmıştır. Bu dönemde ilk olarak, İmparator Claudius döneminin 47-48 yılındaki Bithynia Valisi C. Cadius Rufus, Nikomedeia kentinin *patronus*u olarak onurlandırılmıştır⁸⁷². Yine Claudius döneminde görev yapan L. Mindius Pollio⁸⁷³ ile 48-49/ 49-50 yıllarında görev yapan P. Pasidienus Firmus da Nikomedeia ve Nikaia kentlerinin *patronus*u olarak adlandırılmıştır⁸⁷⁴. Nero döneminde 59/60 yılının eyalet valisi M. Tarquitius Priscus⁸⁷⁵ ile Vespasianus döneminde 77-79 yılları arasında valilik görevi yapan M. Plancius Varus da Nikaia

Wallace-Hadrill, “Patronage in Roman Society: from Republic to Empire”, **Patronage in Ancient Society**, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge Press, Londra-New York, 1989, ss.63-88; T. Johnson – C. Dandeker, “Patronage: relation and system”, **Patronage in Ancient Society**, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge Press, Londra-New York, 1989, ss.219-238.

⁸⁶⁸ Garnsey 1993, **a.g.e.**, s.58; M. B. Roller, **Constructing Autocracy: Aristocrats and Emperors in Julian-Claudian Rome**, Princeton University Press, New Jersey, 2001, s.130.

⁸⁶⁹ C. Eilers, **Roman Patrons of Greek Cities**, Oxford, Oxford University Press, 2002, passim.

⁸⁷⁰ Eskiçağ Grekçesiyle yazılan yazıtlarda da Latince *patronus* kelimesinin Grekçe transliterasyonu kullanılmıştır.

⁸⁷¹ **CIL** VI 1, 1508; **IG** xiv, No.1077; Eilers 2002, **a.g.e.**, ss.254-256; Marek 2003, **a.g.e.**, s.148.

⁸⁷² **RPC** I, No.2073-2075; Remy 1989, **a.g.e.**, ss.26-27; Marek 2003, **a.g.e.**, s.48.

⁸⁷³ Nikomedeia: **RPC** I, No.2070; Nikaia: **RPC** I, No.2031; Marek 2003, **a.g.e.**, s.48.

⁸⁷⁴ Nikomedeia: **RPC** I, No.2080; Nikaia: **RPC** I, No.2047-2048; Remy 1989, **a.g.e.**, ss.27-28.

⁸⁷⁵ **RPC** I, No.2057; Remy 1989, **a.g.e.**, s.29.

kentinin *patronusu* olarak onurlandırılmıştır⁸⁷⁶. 202-205 yılları arasında valilik yapan Tiberius Claudius Callipianus Italicus, Nikaia kentinde ele geçirilen İmparatoriçe Fulvia Plautilla'yı onurlandırma yazıtında Nikaia'nın *patronus*'u olarak anılmaktadır⁸⁷⁷.

Bu bilgilerimize karşın, Cassius Dio aracılığıyla haberdar olduğumuz, İmparator Augustus tarafından yürürlüğe konulduğu bilinen yasal bir düzenleme, Bithynia'daki *patronusluğu* açıklamayı karmaşık bir hale getirmektedir. Söz konusu kararname Cassius Dio tarafından şu şekilde aktarılmıştır;

“(İmparator Augustus) ...söz konusu halklara görev süresi boyunca veya görevden ayrılmasından sonraki altmış gün içinde kendilerini yönetmekle görevlendirilen bir kişiye herhangi bir onur vermelerini yasaklayan bir bildiri yayınladı⁸⁷⁸.”

Fakat Bithynia örneğinde görülen bu unvanlar söz konusu kararı tartışmalı hale getirmektedir. Bu noktada J. Nicols, Bithynia kentlerinin Augustus'un ilgili düzenlemesini *lex Pompeia*'daki bazı ayrıcalıklar ve açıklar sayesinde aşmış olabileceklerini önermektedir⁸⁷⁹. Plinius'un mektuplarında da adli ve idari konularda sürekli *lex Pompeia*'ya atıf yapılması, bu yasaların Bithynia'ya özel haklar tanıdığı fikrini güçlendirmektedir. Çünkü Augustus'un düzenlemesinin, kentlerin valileri *patronus* olarak onurlandırmasını yasakladığı bilinmesine karşın Bithynia kentlerinin bu kurala uymadıkları gözlemlenmektedir. Bu noktada konuya dair yararlanacağımız bir örnek mevcuttur; I. Mithradates savaşı sonrasında Aphrodisias kentinin Roma'ya bağlılığını göstermek ve yerelde gücünü artırmak için Roma'dan *patronusluk* talep ettiği bilinmektedir⁸⁸⁰. Bu bilgiden hareketle Bithynia'daki kimi kentlerin de politik gerekçelerle Roma İmparatorluğundan *patronus* talep etmiş olabileceği söylenebilir. III. yüzyıl başında Bithynia Valisi Ti. Claudius Callipianus Italicus'un Nikaia kentinin *patronusu* olarak onurlandırılması da kentin bu unvanı politik amaçlar için kullanmaya devam ettiğini gösterir.

Yukarıdakilere ek olarak, Nikomedeia ve Nikaia kentlerinin yazıtlarında ve sikkelerinde görülen *patronus*-valiler konusunda çeşitli görüşler mevcuttur.

⁸⁷⁶ Bkz.:yuk.; Remy 1989, **a.g.e.**, ss.31-34.

⁸⁷⁷ **İK** 9, No.59; Remy 1989, **a.g.e.**, s.111; Doğancı 2007, **a.g.t.**, ss.282-283.

⁸⁷⁸ **Cass. Dio.** lvi.25.6. İng. Çev. E. Cary.

⁸⁷⁹ J. Nicols, **Civic Patronage in the Roman Empire**, Brill Press, Leiden-Boston, 2014, ss.220-222.

⁸⁸⁰ Eilers 2002, **a.g.e.**, s.85.

Anadolu'daki diğer kentlerde ele geçirilen onurlandırma yazıtlarında da imparatorlardan, hanedan üyelerine kadar çeşitli isimlerin *patronus* olarak adlandırıldığı görülmektedir⁸⁸¹. J. Nicols idari sebepleri göz önünde bulundurarak Bithynia'nın başlıca kentlerinin sikkelerinde veya yazıtlarında yer verilen *patronus*ların Augustus'un patronaj politikasının bir ürünü olduğunu ve Bithynia'daki uygulamalarda problemli yönetsel yapının etkili olduğunu öne sürmektedir⁸⁸². Yaygın olarak kabul edildiği şekilde, *patronus*lar kentlerle hayırseverlik temelli bir ilişkiye sahip olup, Roma'daki benzerlerinden bu yönüyle ayrılmaktadır⁸⁸³. Doğu kentlerindeki patronajlık Romalılar tarafından, hegemonya kurma aracı değil, Grek kentlerinin özgürlüğünü korumak için uygulanan bir Roma girişimi olarak tanımlanmıştır⁸⁸⁴.

Fakat Nikomedeia ve Nikaia arasındaki rekabet de göz önüne alındığında, söz konusu kentlerin eyalet valisinin bireysel himayesi altına girerek hem yerel çekişmede güç kazanmaya hem de Roma'ya bağlılıklarını göstermeye çalıştığı söylenebilir. Örneklerde de görüldüğü gibi olasılıkla bu nedenle Bithynia kentlerinde sivil himayeye ve unvanlara fazlasıyla bir ilgi söz konusudur⁸⁸⁵. Kısacası *proconsul patronus*ların bu ikinci unvanı gayrı-resmi veya daha doğru bir ifadeyle onursal olarak aldığı, kentlerin de bu unvanı yerel rekabetlerinde kullandığını söylemek mümkündür. Fakat aynı zamanda valiler de bu rekabetin bilincinde olduğu için yukarıda da görüldüğü gibi genellikle aynı anda her iki kent de *patronusu* olmuşlar ve bu şekilde kentlerin hiyerarşi yarışında denge sağlamaya çalışmışlardır.

Bunların dışında belirli halklar ve zengin kimseler arasındaki klasik *patronus* ilişkisini gördüğümüz örnekler de söz konusudur. Nikomedeia kentinde ele geçirilen bir yazıtta P. Vedius Cornelianus Straton adlı bir kişinin *patronus soteris* olarak

⁸⁸¹ Eilers 2002, **a.g.e.**, Appendix I. Patrons of the Greek East.

⁸⁸² Nicols 1990, **a.g.m.**, ss.101-103.

⁸⁸³ J. L. Ferrary, "The Hellenistic World and Roman Political Patronage", **Hellenistic constructs: essays in culture, history, and historiography**, eds. P. Cartledge, P. Garnsey ve E. Gruen. University of California Press, Londra, 1997, s.110; Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.183; Dmitriev 2005, **a.g.e.**, s.326.

⁸⁸⁴ Ferrary 1997, **a.g.m.**, s.110.

⁸⁸⁵ Karş. Baz 2013, **a.g.m.**, s.279; Nicols 2014, **a.g.e.**, s.221.

onurlandırıldığı görülmektedir⁸⁸⁶. Bu kişiye *patronus* yanında *soteros* yani kurtarıcı da denilmesinin nedeni olarak muhtemelen onurlandırmayı yapan halkın önemli bir sorununu gidermiş olması gösterilebilir. Claudipolis'te yaşayan Romalı Quintus Pacilius Longus, mevcut yazıtlar ışığında Doğu Bithynia'daki iki *patronus*'tan birisi olarak dikkat çeker⁸⁸⁷. Yine Claudipolis'te ele geçirilen bir başka yazıtta da kentte Triaria Ignatia Lucilla adlı kadın bir *patronissa* 'nın olduğu anlaşılmaktadır⁸⁸⁸. Fakat kadınların aslında *patronissa/ patrona* olmadıkları, hayırseverlikleri nedeniyle yalnızca bu unvanı eşleri aracılığıyla veya onursal olarak aldıkları ve kimi yazıtlarda kullandıklarına ilişkin görüşler de söz konusudur⁸⁸⁹. Gaius'un *Institutiones* adlı yasalar derlemesinde verdiği bir örnekten hareketle *lex Bithynorum*'a göre Bithynialı kadınların bir anlaşma yapmak veya velayet ilişkisinde bulunmak için eşinden veya en büyük oğlundan izin almak zorunda olduğunun bilinmesi, kadınların bu türden doğrudan hami konumunda olduğu örneklerin tartışılmasına neden olmaktadır⁸⁹⁰. Gerek Roma hukukunda gerekse de Bithynia'nın kendi geleneksel uygulamalarında kadınların etkinliğinin kısıtlı olmasına rağmen, bu türden onursal unvanların kullanıldığını görmek akla iki seçeneği getirmektedir: Bunlardan ilki, bölgedeki kadınların eşleri dolayısıyla bu şekilde onurlandırılmış olabileceği, bir diğeri ise azatlı köleleri olan kadınların bu kimselerce onurlandırılmış olduğudur.

Nikaia kenti patronaj uygulaması açısından bölgedeki diğer kentlerin önünde gözükmemektedir. Buradaki *patronus*lar hem nitelik hem de nicelik bakımından dikkat çekicidir. Kentin *patronus*larından L. Claudius Pacorianus Eupator, olasılıkla Doğu-Grek kökenli olup, bu unvanı alan nadir isimlerdendir⁸⁹¹. Mevcut yazıtlar ışığında Nikaia teritoryumunda çeşitli halkları ve aileleri himaye ettiğinden haberdar olduğumuz diğer *patronus*lar ise P. Postumius Philiskos'a ve onun ailesine *patronusluk* yapan P. Postumus Severianus Apolothemis, olasılıkla Vezirhan/

⁸⁸⁶ S. Şahin, *Neufunde von Antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebund der Stadt*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster, 1973, No.4, s.30; *TAM* IV.1, No.70.

⁸⁸⁷ *IK* 31, No.31; Fernoux 2004, *a.g.e.*, s.159.

⁸⁸⁸ Dörner 1952, *a.g.e.*, s.56, No.145.

⁸⁸⁹ Konuya ilişkin görüşlerin ele alındığı bir çalışma için bkz. E. A. Hemelrijk, "Patronage of Cities: the Role of Woman", *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives*, eds. L. De Ligt vd, J.C. Gieben Publisher, Amsterdam, 2004, ss.415-427.

⁸⁹⁰ *Gai. Instit.* I, 193.

⁸⁹¹ *IK* 10, II, 1, No.1128, s.252a.

Gölpazarı arasında kalan bir köyde *patronusluk* yapan Annia Astilla⁸⁹² ve yine Nikaia territoryumunda kalan Okaenoi köyüne (=Sakarya/ Taraklı civarı) *patronusluk* yapan, Claudia Eias adlı soylu bir kadının çiftliğinin kâhyası Doryphoros'tur⁸⁹³. Bu isimlerden P. Postumus Severianus Apolothemis'in III. yüzyılda yaşamış olduğu ve Septimius Severus döneminde öldürülen Postumius Severus ile bir ilişki içinde olabileceği düşünülmektedir⁸⁹⁴. Nikaia kentindeki *patronusların* diğer kentlere göre daha fazla olması bu kentin kırsal territoryumunun genişliğiyle ilgilidir.

Eyaletin koloni kenti olan Apameia da Vespasianus döneminde Catilius Longus'un *patronusluğuna* bırakılmıştır ki bu ismin tüm *patronuslar* arasında en etkili isim olduğu şüphesizdir⁸⁹⁵. Bölgenin Marmara kıyısındaki küçük yerleşim yerlerinden olan Strobilos adlı *emporionda* da II. yüzyıl başında Publius Arrius Pyramos adlı bir kimsenin *patronus* olarak ortaya çıktığı görülmektedir⁸⁹⁶. Strobilos'un territoryumunda kalan Pylai'de de Quintius Pagnius Licinnianus'un adlı bir kimsenin çiftlik sahibi bir *patronus* olduğu düşünülmektedir⁸⁹⁷. Bithynia'daki bu örneklerin dışında Dacia'daki Colonia Aurelia Apulensis kentinde yaşayan Bithynialıların da kentte yaşayan Marcus Iulius Quirinius adlı bir Latin kökenli *patronus* tarafından himaye edildiği anlaşılmaktadır⁸⁹⁸.

J. Nollé'nin de ele aldığı şekilde tüm bu kişilerin kendi alanlarındaki kırsal bölgelerde yaşayan köylüleri himaye etmek üzerine kurulu bir patronaj ilişkisinde olduğu anlaşılmaktadır. Büyük oranda Latin nüfus tarafından uygulanan patronajın bir yönüyle de köy halkının ürünlerini satabileceği pazarların kurulmasına sağlanan destek olduğu da bilinmektedir. Kırsal nüfusun birçok açıdan himaye edildiği bu sistem, *patronusların* kırsal alanlardaki gayri resmi bir yönetici hali almasına da sebep olmuştur⁸⁹⁹. Hatta öyle ki Asia Eyaleti'ndeki Magnesia ad Maendrum

⁸⁹² IK 10, II, 1, No.1062.

⁸⁹³ IK 10, II, 1, No.1131; IK 10, II, 1, No.1201.

⁸⁹⁴ IK 10, II, 1, No. 1131.

⁸⁹⁵ Eilers 2002, a.g.e., s.162-164; IK 32, No.2.

⁸⁹⁶ IK 32, No.115.

⁸⁹⁷ SEG 41: 1103.

⁸⁹⁸ Bkz.:aş.

⁸⁹⁹ J. Nollé, "Marktrechte ausserhalb der Stadt: Lokale Autonomie zwischen Staathalter und Zentralort", **Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den Kaiserzeitlichen Provinzen vom 1.bis 3.Jahrhundert**, eds. W. Eck, Oldenburg Verlag, München, 1999, s. 107-108.

(=Aydın/ Germencik) kenti territoryumundaki köylülerin sorunlarını valiye iletmek üzere bir *patronus* gitmiştir⁹⁰⁰.

Bithynia kentlerindeki birkaç isim dışında *patronus*ların büyük oranda İtali- Latin kökenli kimseler olduğu ve genellikle büyük çiftlik sahipleri olarak bulundukları kentlerde kimi aileleri veya köy halkını himaye ettikleri anlaşılmaktadır⁹⁰¹. Fakat görüldüğü üzere patronaj sistemi Bithynia bölgesinde II. yüzyıldan önce, büyük oranda da Romalılarda daha yaygınken II. yüzyıl sonrasında yerel elitler hem himaye hem de yapı-imar faaliyetleriyle tek seçenek haline gelmiştir⁹⁰². Ayrıca *patronus*ların desteğiyle inşa edildiği bilinen bir yapının veya *patronus* tarafından valiye iletilen bir sorunun söz konusu olmayışı, *patronus*ların yalnızca ekonomik himaye odaklı bir ilişkinin parçası olduğunu göstermektedir.

3.3.2. Yerel Elitler, *Euergeteslik* ve Kamusal Hizmetler (*leitourgia*)

İmparatorlukta meydana gelen otoriterleşmenin eyaletlerde de iyiden iyiye hissedildiği yıllarda yerel elitlerin görünürlüğü ve yetkileri de artmıştır⁹⁰³. Bu anlamda yerel elitler, imparatorluğun mutlakiyetinin bir yansıması halini almıştır. Flaviuslar döneminde güçlü şekilde benimsenen yerel elitlerle iş birliği politikası süreç içerisinde Roma İmparatorluğu’nun doğu eyaletlerindeki başlıca politikalarından olmuştur. Bithynia bölgesinde de yerel elitlerin sosyo-ekonomik ve kamusal yaşamda önemli bir aktör olarak ortaya çıkışı da Flaviuslar döneminde olmuştur. Şu ana kadar yapılan çalışmalar da göstermektedir ki Bithynia bölgesi askeri ve idari elitlerden oluşan önemli bir kitle sayesinde hayırseverlik ve çeşitli “gönüllü” kamusal hizmetleriyle büyük bir gelişim göstermiştir.

Yerel elitlerin halkın iâşesi ve kamu yararı için inşa edilen veya edilmesine destek verilen yapılar yoluyla hayırseverlikte bulundukları ve bu sayede çeşitli

⁹⁰⁰ Nollé 1999, **a.g.m.**, s.108.

⁹⁰¹ P. Garnsey’e göre patronaj sisteminde istikrarlı ve başarılı bir himaye ilişkisi için *patronus*un kırsal halklara uyum sağlaması gerekmektedir. Garnsey 1993, **a.g.e.**, s.61.

⁹⁰² Antiokheialı Mixidemus gibi kimi *patronus*ların, retorik hocalarını da himaye etmeye çalışarak patronaj sistemini hegemonik-politik bir araç haline getirmeyi amaçladıkları çeşitli örnekler de mevcuttur. Bkz. R. Cribiore, **Libanius the Sophist: Rhetoric, Reality, and Religion in the Fourth Century**, Cornell University Press, London, 2013, s.115.

⁹⁰³ Bkz.:yuk.

imtiyazlar ve onursal unvanlar elde ettikleri bilinmektedir⁹⁰⁴. Çift yönlü bir ilişki olduğu anlaşılan *euergeteslik* sayesinde yerel elitler hem imparatorlar tarafından verilen mevcut imtiyazlarını korumuş ve artırmış hem de mevcut statülerini borçlu oldukları Roma İmparatorluğu için kentleşmeyi ve Romalılaştırmayı sağlayan aracı rolünü de üstlenmişlerdir⁹⁰⁵.

Euergesia yalnızca eyaletlerin büyük kentleriyle sınırlı kalmamış, kentlerin territoryumundaki hemen her yerde geçerli bir uygulama olmuştur⁹⁰⁶. I. Maupai, yerel elitlerin rolüne ilişkin pek çok araştırmacı tarafından gözden kaçırılan bir anekdotu merkeze alarak yerel elitlerin kentler ve imparatorluk arasındaki rolünü ele almıştır. I. Maupai, Plutarkhos'un "bir devlet adamı, sorumluluğuna tabi olan tüm diğer görevlerinin yanında onlar kadar önemli bir tek şey geriye kalır, o da aynı şehirde yaşayanları daimi bir uyum ve dostluk içinde tutmak ve tüm çekişmelerin, düşmanlıkların ve yürek yakmalarının ortadan kaldırılmasıdır"⁹⁰⁷. sözünü temel olarak Alexandria örneğinde olduğu gibi hem kentte uyum sağlayan hem de imparatorluğun yöneticileriyle iyi ilişkiler kuran yerel elitlerin kentlerinin gelişimine büyük katkılar sağlayabileceğini belirtmektedir⁹⁰⁸. Aynı zamanda bu türden faaliyetlerin *philotamia* gibi terimlerle Hellenistik dönem dekretlerinde de sıklıkla görülebildiğine dikkat çeker ki bu anlamda kentsel hayırseverlikler Roma egemenliğine özgü yeni bir politika olarak görülmemelidir⁹⁰⁹.

Roma Cumhuriyet döneminde *senatus consultum* ile yapılabilen cömert yardımlar ve bağışlar, imparatorluk dönemiyle beraber yerel elitler veya doğrudan imparatorlar ve onların desteklediği kimseler tarafından sağlanmıştır. Öyle ki inşa

⁹⁰⁴ Bithynia bölgesi elitlerinin genellikle *philosebastos*, *philopatris*, *ktistes*, *soter*, *demosostes*, *tropheus*, *olympios*, *aristeus* vb. gibi çeşitli gayri-resmi unvanlarla onurlandırıldıkları bilinmektedir. A. Heller, *L'âge d'or des bienfaiteurs*, Librairie Droz, Genova.2020, s.157 vd.

⁹⁰⁵ H. Parkins'e göre özellikle tarımsal üretimin başlıca gelir kaynağı olduğu kentlerdeki elitler, kentteki ve bölgedeki etkinliklerini artırabilmek ve daha da zenginleşebilmek için kentlerde evler, dükkânlar, depolar ve endüstriyel çalışmaların yapıldığı işliklere de sahip olmaya çalışmışlardır. Parkins 2005, *a.g.m.*, s.90. Parkins'in bu yorumundan hareketle kent halkı için hayırseverliklerde bulunan yerel elitlerin aynı zamanda kentle ilişkilerini güçlendirdiğini ve bu sayede kente daha çok yatırım yaparak kişisel zenginliklerini artırdıklarını söyleyebilmek mümkündür.

⁹⁰⁶ Schuler 1998, *a.g.e.*, s.278; Beck 2015, *a.g.e.*, s.21.

⁹⁰⁷ *Plut. Praec. ger. reip.* 824 C.

⁹⁰⁸ I. Maupai, *Der Macht der Schönheit. Untersuchungen zu einem Aspekt des Selbstverständnisses und der Selbstdarstellung griechischer Städte in der Römischen Kaiserzeit*, Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2003, s.250.

⁹⁰⁹ Maupai 2003, *a.g.e.*, s.250.

faaliyetlerinde kullanılmak üzere Synnada, Numidia ve Mısır mermerlerinin imparator tarafından bağışlanması gibi yaygın olmayan örnekler de mevcuttur⁹¹⁰. Yerel elitlerin fazlaca desteklendiği imparatorluk dönemiyle birlikte Latince *panem et circences* olarak tanımlanan sosyal politikanın bir yansıması olarak *euergeteslik* ve *leitourgia* gibi kavramlar da çok daha önemli hale gelmiştir. Bilindiği üzere söz konusu hayırseverlik ve kamusal hizmetlere duyulan ihtiyaç, ilk olarak cumhuriyet döneminde ortaya çıkmıştır. MÖ. V. yüzyılda Roma şehrinde yaşanan yiyecek krizleri sırasında başta Spurius Maelius olmak üzere kentteki bazı zenginlerin kendi bütçelerinden halkın ihtiyaçlarını karşıladıkları bilinmektedir⁹¹¹. İmparatorluk döneminde ise sermaye ve güç sahibi yerli ailelerin hayırseverlik faaliyetlerinde bulunması oldukça yaygın bir politika halini almıştır.

İmparatorluk çaığında idari, hukuki veya askeri konularda görev almış olan önemli ailelerin bireyleri, mensubu oldukları şehirlere döndüklerinde hem halkın hem de Roma'nın desteğiyle yerel otoriteler halini almış ve bunun karşılığında başta inşa faaliyetleri olmak üzere birtakım gönüllü yardımlarda ve hizmetlerde bulunmuşlardır⁹¹². *Metropolis* Nikomedeia'ya rakip olacak ölçüde bir büyüklük ve zenginliğe sahip olan Nikaia'daki hayırseverlerce inşa edilen yapıların sayısı da oldukça azdır⁹¹³. Buna karşın Prusias ad Hypium, Claudiopolis, Apameia ve Prusa ad Olympum gibi gelişimini hayırseverlere borçlu olan daha küçük kentlerde ise yerel elitlerce inşa edilmiş pek çok yapı bulunmaktadır. Bölgenin yetiştirdiği başlıca isimlerden olan Prusalı hatip Dion Khrysostomos, Prusa kentindeki görevi sırasında kente stoa ve çeşme yaptırmıştır⁹¹⁴. Fakat bu yapıların kaynağına ilişkin söz konusu dönemde de çeşitli tartışmalar yaşanmıştır ki bu yönüyle Dion'un inşa faaliyetlerini hayırseverlik kapsamı dışında tutmak da mümkündür⁹¹⁵. Prusa kentinden İmparator Kültü rahibi Tiberius Claudius Ariobarzanes de kentin territoryumundaki Brassenoi

⁹¹⁰ F. Millar, **The Emperor in the Roman World (31 BC- AD 337)**, Duckworth Press, London, s.421

⁹¹¹ Garnsey 1993, **a.g.e.**, ss. 176-177.

⁹¹² Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.69.

⁹¹³ Nikomedeia kentinde hayırseverler tarafından inşa edilen ve epigrafik buluntular aracılığıyla günümüze ulaşmış olan yapıların varlığı bilinmemektedir. Nikaia kentinde ise bu yapıların en ünlüsü C. Cassius Khrestos tarafından inşa ettirilen kent kapısıdır. Bkz. **IK 9**, No.25-28. Maupai'ye göre Nikaia kenti kentin imajını etkileyici kent kapısı ve kapının çevresine yerleştirilmiş olan heykellerle sağlamaya çalışmıştır. Maupai 2003, **a.g.e.**, ss.154-155. (Bkz. Levha 4a-b)

⁹¹⁴ **Plin. epist.** x.81; **Dion Chrys.** 47.17.

⁹¹⁵ **Dion Chrys.** 45.12-13.

olarak adlandırılan halk için bir sorun halini alan ulaşımı çözmek amacıyla kendi cebinden köprüler inşa ettirmiştir⁹¹⁶.

II. yüzyıla tarihlendirilen yazıtlardan hareketle, Apameia kentinde yerel elitlerden C. Naevius Iustus bir portik-revak⁹¹⁷, adı bilinmeyen bir kimse de yaşadığı kent olan ve Kios'a masraflarını kendi cebinden karşılayarak bir Zeus Tapınağı inşa ettirmiştir⁹¹⁸. İmparator Hadrianus döneminde Claudiopolis kentinin sakinlerinden Gnaeus Domitius Ponticus Iulianus ve kızı tarafından masrafları üstlenilen, Claudia Prokla ve Aelius Plotius Iulianus tarafından inşa ettirilen *stadion* da önemli bir diğer hayırseverlik örneğidir (Bkz. Levha 5a)⁹¹⁹. Fakat bir hayırseverlik faaliyeti olarak kamusal yapıların inşasına yönelik en zengin örnekler Prusias ad Hypium kentinde karşımıza çıkmaktadır. Prusias ad Hypium kentinde I. yüzyıl başında Claudius Nestor kente bir *gymnasion* yapısı inşa ettirmiş (Bkz. Levha 5b)⁹²⁰, II. yüzyılda P. Domitius Iulianus kentin su ihtiyacını karşılamak adına su kemeri⁹²¹ (bkz. Levha 6a), III. yüzyılın başında ise M. Iulius Gavinius Sacerdos bunları daha ileriye taşıyarak, hem kentin yer altı suyu ve kirli su sorununu çözmek adına kanalizasyon yaptırmış hem kentteki gündelik yaşamın merkezi olan agoranın onarımına 50 bin drahmi bağışlamış hem de kentteki (olasılıkla I. yüzyıl'da inşa edilmiş olan) Domitius hamamının onarılmasını sağlamıştır (Bkz. Ep. T.No.10.)⁹²². Söz konusu yapı muhtemelen deprem veya diğer mimari sorunlar nedeniyle tadilata ihtiyaç duymuş olmalıdır. Kentteki diğer elitlerden M. Aurelianus Philippianus Iason kente sütunlu cadde-meydan (*plateia*)⁹²³ yaptırmış, L. Aurelius Diogenianus Kallikles de kente yeni bir agora inşa ettirmiştir⁹²⁴.

Adeta bir yarış halini alan bu hayırseverlik faaliyetlerinin aynı zamanda ilgili yerel elitlere önemli ölçüde prestij ve muhtemel yeni fırsatlar sağladığının bilinmesi,

⁹¹⁶ Akyürek-Şahin, Uzunoğlu 2022a, **a.g.m.**, No.15.

⁹¹⁷ **İK** 32, No.5.

⁹¹⁸ **İK** 29, No.15.

⁹¹⁹ Marek, Adak 2016, **a.g.e.**, ss.33-35.

⁹²⁰ **İK** 27, No.42.

⁹²¹ **İK** 27, No.19.

⁹²² **İK** 27, No.20.

⁹²³ **İK** 27, No.9; Roma egemenliğiyle birlikte *plateia* terimi ana bir caddenin merkezinde olduğu, kemerler, çeşmeler, görkemli meydanlar ve çeşitli anıtların yer aldığı önemli bir yapı kompleksi olarak dikkat çekmektedir. Bu anlamda M. Aurelianus Iason'un bu bağışının oldukça masraflı olduğu düşünülmektedir. Bkz. Van Nijf 1997, **a.g.e.**, s.181.

⁹²⁴ **İK** 27, No.48.

yapılan işlerde bir karşılık beklendiğini de açıkça göstermektedir. Romalı şair Iuvenalis, soylular ve yerel elitlerin zenginliğinin diğer insanlar nezdindeki etkisine bir yergisinde şu şekilde vermiştir: “Kaç köle besliyor? Kaç dönüm arazisi var? Ne kadar çok yemek yiyor ve ne kadar büyük bir tabaktan? İnsanların kasasında ne kadar para varsa, uyandırdığı güven de o kadardır⁹²⁵.” Iuvenalis’in zenginliğin dışa vurulma çabasına yönelik bu eleştirisinin Roma dünyasındaki bir gerçekliğe ışık tuttuğu, Bithynia bölgesindeki örneklerden de rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Fakat bu yerginin yanında kentteki yerel elitlerin zenginliklerini göstermeleri yalnızca onlar için prestij ve onur kaynağı olmamış, aynı zamanda kentleri de bu sayede onlarla birlikte itibar kazanmışlardır⁹²⁶.

Görüldüğü üzere dönemin yerel elitlerinin başlıca hayırseverlik işi olarak benimsediği kamusal ve resmi yapıların inşası hemen her kentte uygulamaya konmuştur. Yapı-peyzaj tipolojisine bakıldığında ise dikkat çeken başlıca görünüm bunların “Romalı” veya Roma kent yaşamında önemli yeri olan kamusal yapılar olduğudur⁹²⁷. Roma eyaletlerinde ele geçirilmiş olan yazıtlar göstermektedir ki *leitourgia* denilen gönüllü kamusal hizmetler *gymnasion* işleri, kamu binalarının yapımı ve onarımı, *ephebos*ların yağ tedariki ve bakımı, kent yönetimi, muhasebe ve kentlerin güvenlik işleri, agora’daki düzenin tahsisi ve halkın ucuz gıdaya erişimi ve kimi zaman şehrin gıda ihtiyaçlarının ücretsiz şekilde karşılanması gibi etkinliklerdir⁹²⁸. Bu anlamda yukarıda ele alınan idari, mali veya kamusal pek çok memuriyet de *leitourgia*’nın yanında *euergesia* olarak da görülmüştür.

Bu dönemin Bithynia kentlerinde kanalizasyondan su kemerlerine, hamamlardan *gymnasion*lara değin onlarca mimari yapı *euergetes*lerin destekleriyle tamamlanmış veya onarılmıştır⁹²⁹. III. yüzyıldan sonra azalan, IV. yüzyılda ise neredeyse görünmez hale gelen bu faaliyetlerin II-III. yüzyıl arasında en üst noktaya ulaştığı, ekonomik krizlere ve imparatorluğun sağladığı imtiyazların azalışına paralel olarak zaman içerisinde terk edildiği söylenebilir. T. Bekker-Nielsen, Nikaia ve

⁹²⁵ Iuv. iii. 144-146.

⁹²⁶ Maupai 2003, a.g.e., s.251.

⁹²⁷ Fernoux 2004, a.g.e., s.362.

⁹²⁸ C. Drecoll, *Die Liturgien im Römischen Kaiserreich des 3. und 4. Jh. n. Chr.*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1997, s.217.

⁹²⁹ Bkz. Fernoux 2004, a.g.e., ss.389-390, Tablo 19.

Prusa gibi kentlerde hâlihazırda hayırseverlik faaliyetlerinin sınırlı olduğunu, zaman içerisinde hayırseverliğin eski prestijini sağlayamaması, Hristiyanlığın büyük kitlelere yayılması ve Diocletianus ile başlayan merkezileşme süreciyle beraber hayırseverlik faaliyetlerinin de büyük oranda düşüşe geçtiğini söylemektedir⁹³⁰. A. Rizakis'e göre ise, III. yüzyılda statünün önemli bir göstergesi olarak kamu binasının yerini yavaş yavaş yeni kutsal *agon*ların yürütülmesi gibi diğer *euergeteslik* faaliyetleri almıştır⁹³¹.

Kentlerdeki diğer hayırseverlik faaliyetlerine bakıldığında çok farklı bağışlar dikkat çekmektedir. Nikaia kentinde halk meclisi için trapez yani bir tür masa bağışı veya günümüzde Sakarya il sınırları içinde kalan Roma dönemi köy yerleşimindeki yerli halkın şarap festivalinde kullanılmak üzere krater biçimli şarap çanağı bağışı gibi hediyeler bu hayırseverliğin en küçük örnekleri olarak gösterilebilir⁹³². Bu açıdan M. D. Gyga'sın *leitourgia*'nın yalnızca himaye, unvan ve onur üzerine kurulu olmadığı, aynı zamanda hediye vermenin de bu kavramın bir parçası olduğuna ilişkin tezi akla yatkındır⁹³³.

Kuraklık, yetersiz hasat, yiyecek tedarikinde yaşanan sorunlar veya kıtlık zamanlarında yerel halkın ihtiyaç duyduğu temel gıdaların piyasa fiyatının altında satılması veya ücretsiz olarak dağıtılması da yaygın olarak görülen bir diğer *euergeteslik* faaliyetidir⁹³⁴. Örneğin, Prusa ad Olympum kentinin II. yüzyılda görev yapan *agoranomos*larından Publius Aelius Neoptolemos kendi cebinden pazar yeri yöneticiliği yaptığı için kentteki Antonina *phylesi* tarafından hayırsever olarak onurlandırılmıştır⁹³⁵. Yazıtlara yansımaya da Dion Khrysostomos döneminde Prusa kentinde yaşanan bir yiyecek kıtlığı, aslında “hayırseverlik” faaliyetlerinin her zaman gönüllü olarak yapılmadığını da düşündürmektedir. Söz konusu kıtlıkta yerli halkın

⁹³⁰ T. Bekker-Nielsen, “Civic Philanthropy in the Cities of Roman Anatolia”, **Philanthropy in Anatolia Through the Ages**, Eds. O. Tekin, C. H. Roosevelt, E. Akyürek, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, ss.35-36.

⁹³¹ Rizakis 2007, **a.g.m.**, s.319.

⁹³² **IK** 10, II, 1, No.1157; Adak – Şahin 2005, **a.g.m.**, ss.137-138.

⁹³³ M. D. Gyga, **Benefaction and Rewards in the Ancient Greek City: The Origins of Euergetism**, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, ss.27-32.

⁹³⁴ P. Garnsey'e göre, hayırseverlik faaliyetleri soruna karşı kesin bir çözüm değil, sorunu hafifletmeye yönelik bir cevap olarak görülmelidir. Garnsey 1993, **a.g.e.**, ss.82-83.

⁹³⁵ **IK** 39, No.21.

yağmaladığı ilk yerlerden birinin Dion'un evi ve çiftliği olması, *euergesia*'nın neden önem verilen bir uygulama olduğunu açıkça göstermektedir⁹³⁶.

Prusias ad Hypium kentindeki Iuliane *phylesi* tarafından onurlandırılan P. Domitius Iulianus'un kent halkının zor zamanlarında yaptığı hayırseverlikler nedeniyle βασιλεύς, τροφεύς ve δημοφίλητος gibi hem Megara kökenli geleneksel bir *eponymos* memuriyet hem de onursal bir unvan olan *basileus*, hem bakan-besleyen anlamına gelen *tropheus* ve hem de halkını seven anlamına gelen *demophiletos* gibi resmi olmayan-onursal unvanlarla onurlandırılmıştır⁹³⁷. Bunun yanında yukarıda adı geçen pek çok kamusal memuriyetin *leitourgia* faaliyeti olarak kabul edilmesi nedeniyle, Prusias ad Hypium kentindeki onurlandırma yazıtlarında kamusal görevlerden bahsedilirken ilgili görevin tamamlandığı, bitirildiği veya yerine getirildiği gibi fiillere de yer verilmiştir⁹³⁸.

Böyle bir sürecin sonrasında imparatorluğun en alt sınıflarında başlayarak daha varlıklı aileler ve yöneticilere kadar yayılan Hristiyanlıkla paralel olarak yerel elitlerin de yavaş yavaş etkinliklerini kaybettikleri veya eskisi kadar etkin olmak istemedikleri anlaşılmaktadır⁹³⁹. Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, III. yüzyıl ortalarından itibaren hayırseverlik yapılarak elde edilecek maddi kazanımlar neredeyse kalmamış, paha biçilemez bir ödül olan Roma yurttaşlığı ise *Constitutio Antoniniana* nedeniyle eski çekiciliğini kaybetmiştir. C. Schuler'in de belirttiği üzere, Roma yurttaşlığıyla birlikte ortaya çıkan çifte yurttaşlık güç sahibi aileleri Roma'ya bağladığı gibi bu ailelerin eyalet çapında da etkili olmasına imkân vermiştir⁹⁴⁰. Açıkça anlaşıldığı gibi, dönemin modası olan Romalı görünmek ve Roma yurttaşlığı olmak her iki taraf içinde karlı bir durum olmuştur.

Böyle bir ortamda kentli elitlerin yerini Hristiyan piskoposlar ve din adamları alarak, kentleri temsil eden ve kent adına hayırseverliklerde bulunan başlıca kişiler haline gelmişlerdir. Örneğin, IV.-V. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta Nikaialı

⁹³⁶ Garnsey 1993, **a.g.e.**, s.77.

⁹³⁷ **IK** 27, No. 18; Adak 2007, **a.g.m.**, s.7.

⁹³⁸ **IK** 27, No. 11, 13, 17, 20; Quass 1993, **a.g.e.**, s.335; Kentte *leitourgia* ifadesinin geçtiği yazıtlar için ayrıca bkz. Prusias ad Hypium: **IK** 27, No.1, No.8-9, No.11, No.13, No.20, No.48-49; Marek 2003, **a.g.e.**, s.86.

⁹³⁹ Bkz.:aş.

⁹⁴⁰ C. Schuler, **Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien**, Vestigia 50, C. H. Beck Verlag, Münih, 1998, s.261.

Hristiyan rahip Alexandros'un Prainetos'taki (=Kocaeli/ Karamürsel) çöp dökülen boş bir araziye hamam inşa ettiğinin bilinmesi⁹⁴¹, bu türden bir dönüşümü göstermesi açısından önemlidir. Buna erken Bizans dönemine tarihlendirilen Nikomedeia'dan bir mezar yazıtında Nikaialı ünlü Cassius soyundan gelen bir kişinin *diakon* olarak görev yaptığı okunmaktadır. Bu bilgi yerel elitlerin aile mensuplarının çeşitli görevlerde bulunarak yaşamlarını uzun yıllar sürdürdüğünü açıkça göstermektedir⁹⁴².

P. Brown, IV. yüzyılda artık geri döndürülemeyecek şekilde kalıcı hale gelen bu türden bir dönüşümü sivil *euergetes*likten Hristiyan bağışçılığına geçiş olarak değerlendirmektedir⁹⁴³. A. Momigliano da bu dönüşümün yansımalarının en iyi şekilde kamusal yapı inşa politikasının dini yapı inşa politikasına evrilmesinde görüldüğünü, fakat öncekilerden farklı olarak bu türden inşa politikasının imparatorluk açısından yeterince avantajlı olmadığını belirtir⁹⁴⁴. Bu dönüşümle ilgili dikkat çekici bir nokta da yerel elitlerin istisnasız olarak İmparator kültü veya kent tanrıları adına ikincil bir görev olarak rahiplik hizmetini yürütürken, kent yaşamının yeni aktörleri Hristiyan din adamlarında bu durum tam tersi olmasıdır. Bu nedenle söz konusu dönüşümün imparatorluk açısından çeşitli olumsuzluklara neden olduğu ve merkezi otoritenin giderlerini artırmak zorunda kaldığı görülmektedir. Aynı zamanda kentlerin de gelişiminin durma noktasına geldiği hatta pek çok kentin gerilediği veya terkedildiği de bu değişim sürecine ilişkin bilinen bir diğer önemli gelişmedir.

Böyle bir ortamda doğrudan Roma İmparatorluğunca atanan veya gönderilen yetkililerin, yerel elitler kadar olmasa da yeni aristokratik merkezler olarak etkinliklerini artırdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Constantinus hanedanı döneminde bölgede *praeses* olarak görev yapan (*consularis Ponti et Bithyniae* olarak tanımlanan) Lucius Crepereius Madalianus⁹⁴⁵ ve 355 yılında görev yapan

⁹⁴¹ *Ant.Pal.* xvi.281.

⁹⁴² T. Corsten, "Die berühmten Kassier in Bithynien", *Philia Suppl.I, Vir Doctus Anaticus, Studies in Memory of Sencer Şahin*, eds. B. Takmer, E. N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, ss.206-207.

⁹⁴³ P. Brown, "From Civic Euergetism to Christian Giving", *Religiöser Alltag in der Spätantike*, eds. P. Eich, E. Faber, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2013, ss.23-30.

⁹⁴⁴ Bkz. A. Momigliano, "Christianity and the Decline of the Roman Empire", *The conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, ed. A. Momigliano, Clarendon Press, Oxford, 1963, ss. 9 vd.

⁹⁴⁵ A. H. M. Jones vd., *PLRE I.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s.530.

Antiokheialı Apellio'nun etkin oldukları bilinmektedir⁹⁴⁶. Bölgenin yerlisi olan Aristainetos'un da *vicarius*luğu sırasında Bithynia'da çok başarılı işler yaptığı, sosyo-kültürel ortamı desteklediği ve döneminin en önemli isimlerinden biri olduğu iyi şekilde bildiğimiz bir diğer örnektir⁹⁴⁷.

Bu türden yükseliş ve çöküşüne tanık olduğumuz *euergesia* ve *leitourgia* gibi büyük oranda kentleri ilgilendiren faaliyetler sonucunda Roma yurttaşlığı ve birtakım başka avantajlar-haklar elde eden yerel elitlerin etkin olarak yer alması beklenen bir diğer faaliyet ise *parapompe*'dir. H.L. Fernoux'a göre *parapompe* olarak tanımlanan "eşlik etme" görevi, yerel elitlerin imparatorun dikkatini çekmek ve kentlerinin sorunlarını iletmek için bir araçtır⁹⁴⁸, buna karşın imparatorun gezilerinin ve ordunun giderlerinin söz konusu yerel elit ve onun yönetimindeki kent tarafından karşılanması kentlere de önemli bir yük getirmiş olmalıdır⁹⁴⁹.

İmparatora ve ordularına eşlik ettiğini bildiğimiz isimler Prusias ad Hypium'dan M. Iulius Gavinius Sacerdos, Cl. Tineius Asklepiodotos, M. Aurelius Philippianus Iason, M. Domitius Candidus, P. Aelius Octavianus Tyrannos, M. Aurelius Augianus Philetianos, Claudius Iulianus Asklepiodotos ve L. Aurelius Diogenianus Kallikles'tir. Nikaia'dan Fl. Severianus Asklepiodotos, Nikomedeia'dan ise Fl. Ulpus Arrianus, Aurelius E. Catulinus ve ismi bilinmeyen bir diğer şahıstır⁹⁵⁰. Yazıtlardaki bu bilgiler, Prusias ad Hypium kökenli kişilerin bu görevi almak için oldukça hevesli olduğunu göstermektedir. Bu isimlerin aynı zamanda kente önemli hayırseverliklerde de bulunduklarını bildiğimiz isimler olması, onların *parapompe*'yi de kendi prestijleri için kullandıklarını düşündürmektedir. Ayrıca imparator ve

⁹⁴⁶ M. T. W. Arnheim, *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford, 1972, ss.58-59.; Apellio için bkz. *PLRE* I, Apellio.

⁹⁴⁷ Bkz.:yuk.

⁹⁴⁸ Fernoux 2004, *a.g.e.*, s.402.

⁹⁴⁹ S. Mitchell ve H. L. Fernoux'a göre imparatorlara ve sefer zamanında ordulara eşlik ederek bölgeyi yeterince iyi tanımayan bu kimselere yardımcı olan ve giderlerini karşılayan yerel elitlerin bu faaliyeti kentleri ekonomik açıdan oldukça zorlamıştır. Özellikle Severuslar döneminde doğuya artan seferler nedeniyle Nikomedeia ve Prusias ad Hypium gibi kentlerde konaklayan Roma orduları ve imparatorların kentlerdeki üretim-tüketim dengesini bozduğu, bunun da kent halkına olumsuz yansıdığı düşünülmektedir. Mitchell 1995A, *a.g.e.*, s.232; Fernoux 2004, *a.g.e.*, s.402-3; bkz.:yuk. **Severusların Bithynia Politikası**; H. Schwarz ve K. Stauner ise *parapompe* görevini üstlenen kimselerin harcama yaptığına ilişkin bir bilginin olmadığını, bu kişilerin imparatora ve çevresindekilere kenti ve bölgeyi tanıtmış olmasının daha olası olduğunu belirtir. Bkz. Schwarz ve Stauner 2007, *a.g.m.*, ss.7-20; Karş. Karakuş 2020b, *a.g.m.*, ss.22-24.

⁹⁵⁰ Fernoux 2004, *a.g.e.*, 409-414; Adak, Stauner 2013, *a.g.m.*, ss.143-151.

ordularına eşlik eden söz konusu kimselerin aileleri incelendiğinde, bu kişilerin neredeyse tamamının imparatorluğa doğrudan hizmet etmiş çeşitli aile üyelerine sahip oldukları dikkat çekmektedir. Bu noktada *parapompe* faaliyetinde bulunan yerel elitlerin de bunu İmparatorluğa doğrudan bir hizmet olarak algıladıkları ve Roma'ya olan bağlılığını göstermek için de bunu bir fırsat olarak gördüklerini düşünmekteyiz⁹⁵¹.

3.4. Toplumsal yaşamın diğer bileşenleri

Yukarıda adı geçen pek çok idareci ve yerel elitin yanında Bithynia bölgesinde toplumsal yapının çoğunluğunu oluşturan “yönetilen” tabakaların yani sıradan halk kitlelerinin de gerek *phyle* (Lat. *tribus*) sistemi gerekse de yaptıkları mesleklerle bölgenin tarihine ışık tuttuğunu söylemek mümkündür⁹⁵². Her ne kadar yerel elitler ve idareciler daha çok bilinse de sayısal olarak kentlerin büyük çoğunluğunu sıradan insanlar, tüccarlar, üreticiler, ustalar ve din adamları gibi gruplar oluşturmaktadır. Kent halkını oluşturan bu gruplar da yerel elitlerin de dâhil olduğu, yaşadıkları bölgelere göre *phyle* olarak tanımlanan çeşitli mahalle-kabile organizasyonlarına bölünmüşlerdir.

3.4.1. *Phyle* ve Mahalle örgütlenmeleri

Grek kültürünün önemli bir parçası olan *phyle*ler, her kentte aynı şekilde görülen standart veya kurallı bir birlik değil, aynı kent içerisinde yakın çevrede yaşayan ve bazı durumlarda akrabalık bağları olan yapılardır⁹⁵³. Bu insan topluluğunun önemi vurgulamak için kimi yazarlar bu yapıyı Grek dünyasındaki sivil varlığın garantörü olarak da tanımlamıştır⁹⁵⁴. Roma İmparatorluğunun yasalara ve idari bürokrasiye dayanan yapısı da göz önüne alındığında *phyle* örgütlenmesi gibi yönetimi kolaylaştırıcı bir yapının aynen korunması şaşırtıcı değildir.

⁹⁵¹ İmparatorluk adına çeşitli görevlerde bulunduktan sonra vatanlarına dönen yerel elitler için bkz. Quass 1993, **a.g.e.**, 149-167.

⁹⁵² Bir grup insan tarafından meydana getirilen örgütlü birliklere ve bu insan topluluğuna ait olan hayvanlar da *phyle*lerin bir parçasıdır. H. Lohmann, “Phyle”, **DNP 9**, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 2000, ss. 982-985.

⁹⁵³ *Phyle*ler bölgesel bir ortaklığı bulunan veya birey-aile olarak ikamet yeri fark etmeksizin bir araya gelen insanların oluşturduğu iki farklı örgütlenmeye sahiptir. Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.217.

⁹⁵⁴ O. Grote, **Die griechischen Phylen**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2016, s.243.

Anadolu kentlerinde büyük oranda Roma egemenliğiyle birlikte görülen *phyle*lerden bazıları geldikleri yerleri ve kökenlerini temsil eden isimlerle anılırken pek çoğu ise tanrı, tanrıça, imparator ve diğer hanedan üyeleri, kahramanlar, topografya ya da kral adlarıyla anılmaktadır⁹⁵⁵. Söz konusu *phyle*lerin liderliğini, *phyle*ler içinden seçilen ve bir taçla onurlandırıldıkları anlaşılan *phylarkhos* adı verilen kimseler yapmaktadır⁹⁵⁶. Konuya ilişkin Bithynia bölgesinde en zengin örnekleri sunan Prusias ad Hypium kentindeki *phyle*lerden her biri kendilerini yönetmek üzere iki *phylarkhos* seçmişlerdir⁹⁵⁷. Fakat bu yapının her kentte farklı olabileceği Ankyra'daki *phyle*lerden bilinmektedir. Galatia Eyaleti'ndeki Ankyra'da da on iki *phyle* olsa da Prusias'takinden farklı olarak yalnızca bir *phylarkhos* çıkarmışlardır⁹⁵⁸. Bu anlamda sayısal olarak benzerlikler bulunsa da her yerde aynı şekilde gelişim gösteren standart bir yapı olduğunu söylemek imkânsızdır. Anlaşıldığı üzere *phyle* tipi organizasyonlarda en altta kalabalık halk kitlelerinin yer aldığı, bunların başında yine kendi aralarından seçtikleri *phylarkhos*ların bulunduğu, *phylarkhos*lar arasındaki seçimle de kenti yönetecek *arkhon*ların ve *protos arkhon*'un seçildiği bilinmektedir⁹⁵⁹. Her ne kadar *phylarkhos*luk ve *arkhon*luk görevlerinin kentteki yerel elitlerce sürdürülmüş olduğu bilinse de politik, kamusal ve dini yaşama dair pek çok detay *phyle*ler üzerinde şekillenmiştir. Fakat yukarıda da görülebileceği gibi önemli görevlerin hemen hepsini daha çok vakti ve parası olan varlıklı aileler üstlenmiştir.

Bunun yanında γειτονία (=mahalle) kelimesinden türetilen *geitniasis*, *geitosyne*, *syngaitones*, *synegeneis* vb. gibi adlarla anılan ortak bölge, mahalle veya semt birlikleri de söz konusudur⁹⁶⁰. Kentlerdeki halk örgütlenmelerini *Phyleler*, *hekatostysler* ve onların içinde yer alan ve olasılıkla daha küçük alt birlikleri ifade eden diğer sosyal gruplar şeklinde iki grupta ele almak da mümkündür. Bu gruplardan *geitoniaların* (daha sonraları *enoria* ile) Geç Antikçağ'dan itibaren resmi

⁹⁵⁵ Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.73.

⁹⁵⁶ H. S. Öztürk, E. Demirhan-Öztürk, "Nikomedia'dan Yeni Yazıtlar", **Uluslararası Orhangazi Sempozyumu Bildirileri**, eds.H. Selvi vd, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2019, s.135.

⁹⁵⁷ **IK** 27, No. 1-11, No. 13, No. 15, No.27.

⁹⁵⁸ Mitchell 1993, **a.g.e.**, s.88.

⁹⁵⁹ W. Ameling'e göre tüm bu yerel *cursus honorum*, Pompeius tarafından bizzat belirlenmiş ve imparatorluk döneminde de büyük ölçüde korunmuştur. Ameling 1984, **a.g.m.**, ss.19-22.

⁹⁶⁰ **LSJ**. s.v. γειτονία.

bir hal aldığı ve Doğu Roma egemenliğinde yüzyıllarca devam ettirildiği de bilinmektedir⁹⁶¹.

3.4.1.1. Phylai ve Hekatostys

Bithynia bölgesi özelinde bu sosyal örgütlenmeler incelendiğinde söz konusu yapıların neredeyse tümünün Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirildiği görülmektedir. Yine bu sebeple *phyle* adlarının pek çoğu Roma İmparatorları ve hanedan üyelerine atfen verilmiş veya ilgili *phyle*ler tarafından çeşitli kazanımlar elde etmek amacıyla seçilmiştir. Bu anlamda bölgedeki *phyle*ler arasında kalıtsal bağlar olduğunu söylemek zor olacaktır. Roma İmparatorluk döneminde özellikle de II. yüzyıldan itibaren görünür hale gelen Bithynia *phyle*leri ile bölge kentlerinde yapay kabileler-aşiretler meydana getirildiği anlaşılmaktadır.

Bunların yanında bölgenin en eski kentlerinden olan Kalkhedon, Byzantion ve Herakleia Pontike kentleri ise *phyle*lerden farklı yapıdaki 100'lük gruplar olan *hekatostys*ler şeklindeki örgütlenmesini Roma egemenliğinde de sürdürmüştür⁹⁶². Megara kolonilerinin bir özelliği olan bu duruma Herakleia kenti bir istisna yaratmıştır. K. Hanell, Herakleialıların hem *hekatostys* hem de *phyle*lere bölünmesinin kaynağını kentin Dor kökenlerinde arar, ona göre söz konusu *phyle*ler kentin kuruluşunda rol alan Dorlar zamanından beri toplumsal yapının bir parçasıdır⁹⁶³. Byzantion kentindeki *hekatostyes*'e girişler akrabalık veya kan bağına dayalı olmamış, yeni vatandaş olanların istediği *hekatostyse* katılımına onay verilmiştir. Bu sayede kentteki yerel kimliklerin inşasında ve toplumsal düzende bir kolaylık sağlamıştır⁹⁶⁴. *Hekatostys*lerin tamamı bilinmese de Hellenistik dönemden kalan çeşitli epigrafik buluntular ışığında Kalkhedon ve Byzantion kentindeki *hekatostys*lerden bazılarının adları bilinmektedir. Kalkhedon kentindeki *hekatostys*ler; *Dro(—)*, *Dias(pis)*, *P[a]rte(—)*, *Pol(iatea)*, *Pottoi(—)*, *Olidn(ea)(?)*, *Hera(klea)(?)*,

⁹⁶¹ P. Magdalino, "Neighbourhoods in Byzantine Constantinople", **Hinter den Mauern und auf dem offenen Land, Leben im Byzantinischen Reich**, eds. F. Daim, J. Drauschke, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2016, ss.25-27.

⁹⁶² Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.73; K. Hanell, **Megarische Studien**, Hakan Ohlssons Buchdruckerei, Lund, 1934, s.141.

⁹⁶³ Hanell 1934, **a.g.e.**, s.141.

⁹⁶⁴ Robu 2014, **a.g.e.**, s.342.

Kallikhoreatis, Hipponia, Triaspis, Seiro(—), Atthis, Asopodo(rea)'dır⁹⁶⁵. Byzantion kentinde adı bilinen *hekatostys*ler ise *Deutera, Kallikhoritis, Kephalea, Kremna, Kratinea, Leukopolitis, Nikatea, Philokterea*, Hellenistik dönemde oluşturulduğu düşünülen *Dionysia* ve son zamanlarda adı çeşitli tartışmalara konu olan *Bathonea*'dır⁹⁶⁶.

Yukarıda da değinildiği üzere hem *phyle* hem de *hekatostys* gibi iki farklı halk örgütlenmesine sahip olan Herakleia Pontike kentindeki *phyle*lerin sayısı K. Hanell'e göre ilk olarak 3 iken, Roma egemenliğinde 5'e çıkarılmıştır. Yine kentteki bu değişikliğe paralel olarak *hekatostys*lerin de sayısı ilk olarak 12, sonraları ise 60 olmuştur⁹⁶⁷. Aeneas Tacticus'un aktarımına göre demokrasiyle yönetildiği dönemde de Herakleia Pontike kenti 3 *phyle* ve 4 *hekatostysten* oluşan yapısını 60 tane *hekatostys*ye bölerek zenginlerin belirli topluluklar üzerinde hâkimiyet kurarak güçlenmesi engellenmiştir⁹⁶⁸. Anlaşıldığı üzere Herakleia kentindeki söz konusu ilk bölümlenme nüfus artışıyla ilgili olmayıp, iç politikaya yönelik olarak başlamıştır. A. Robu da Herakleia ve Kalkhedon kentlerindeki *hekatostys*lerin Dor kökenli *phyle*lerin alt organizasyonları olabileceği önerisinde bulunur⁹⁶⁹. Bu açıdan *phyle* ve *hekatostys* tipi örgütlenmelerin kentlerin kuruluş dönemine kadar uzanan geçmişlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bölge kentlerinde ele geçirilmiş olan yazıtlar incelendiğinde Nikomedeia haricindeki diğer kentlerdeki *phyle* adlarının Eskiçağ Grekçesi ve Latince olduğu, Nikomedeia kentinde ise Thrak-Bithyn kökenli adları taşıyan *phyle*lerin varlığı dikkat çekmektedir. Yazıtların buluntu yerlerinden hareketle Thrak-Bithyn adı

⁹⁶⁵ **IK** 20, No.6-7; Türkoğlu 2017, **a.g.e.**, s.25,51, KY013-KY014.

⁹⁶⁶ N. F. Jones, **Public Organisation in Ancient Greece**, American Philosophical Society, Philadelphia, 1987, s.285; Byzantion kenti territoryumunda kalan ve topografik bir adlandırma olduğu yönünde tartışmalara konu olan Bathonea'nın da Byzantion'a bağlı *hekatostys*lerden birisi olduğu düşünülmektedir. Bkz. A. M. Mansel, "İstanbul Tersanesinde Bulunan Bir Lahit ve Bir İstanbul Lahitler Grubu Hakkında Araştırmalar", **Belleten** 21(83), ss.400-401; O. Tekin, "Küçükçekmece'deki Bathonea Üzerine", **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler Dergisi** 29, 2010, ss.8-11; Robu 2014, **a.g.e.**, s.344; Türkoğlu 2017, **a.g.e.**, s.51. Kentteki *hekatostys*lerden *Kallikhoris*'in Byzantion'un komşu kenti Kalkhedon'dan gelenlerle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bkz. T. Russell, **Byzantium and the Bosphorus**, Oxford University Press, Oxford, 2017, s.226.; Ayrıca Byzantion kentinde de tıpkı Herakleia'da olduğu gibi çeşitli *phyle*lerin olduğuna ilişkin tartışmalar da söz konusudur. Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.92.

⁹⁶⁷ Hanell 1934, **a.g.e.**, ss.141-142.

⁹⁶⁸ **Aen. Tac.** xi.10a.

⁹⁶⁹ Robu 2014, **a.g.e.**, s.341.

taşıyan *phyle*lerin taşralarda, Grekçe ve Latince adlı olanların ise Nikomedeia kent merkezinde bulunmuş olabileceğini söylemek mümkündür. Söz konusu yazıtların içeriği de bu kabilelerin kırsal ve kentsel ayrımları olduğunu açıkça göstermektedir. Bu noktada bir değerlendirme de öne sürdüğümüz görüşümüzü destekler niteliktedir. F. K. Dörner ve I. Duridianov'un çalışmaları bölgedeki Thrak varlığının etnik olarak Roma İmparatorluk döneminde de devamlılığının olduğunu göstermiştir⁹⁷⁰. Yine benzer şekilde L. Zgusta ve T. Corsten'in onomastik çalışmaları da bölge kentlerindeki Thrak varlığını kesin olarak ortaya koymuştur⁹⁷¹. Hellenistik dönemde Nikaia, Nikomedeia ve Prusa kentlerinden ele geçen yazıtlardan bu kentlerde Thrak-Bithyn kökenli toprak sahiplerinin olduğu ve bunların sosyal statüleri azalsa da taşralarına çekilerek, toplumsal yapıda "barbar" isimlerini kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır⁹⁷². Nikomedeia kentindeki yerel adları taşıyan *phyle*ler de bu taşralı isimlerden oluşmuş olmalıdır.

Kocaeli ili İzmit Körfezi'nin güneyindeki Gölcük-İhsaniye köyü civarından ele geçirilen, II. yüzyıl başlarına ait üç yazıt serisinde, adı bilinmeyen bir tanrıçanın onuruna düzenlenen bir festival için yapılan bağışlar (çelenk, kurban, içki ziyafeti ve maddi bağış) listelenmiştir⁹⁷³. Burada çeşitli kişilerin yanında şu kabileler de maddi destekçiler olarak adlandırılır: *Zbalenoi*, *Lakkenoi*, *Baitenoi*, *Gauriano* ve *Troialenoi*⁹⁷⁴. Yine bayram günlerinde bir araya geldiğini anladığımız bir diğer *phyle* de *Baradendromiano*'dır⁹⁷⁵. Yerel bir ad taşıyan *Petrozeto* olarak adlandırılan bir başka *phyle*nin ise adını Nikomedeia territoryumundaki bir bölgeden aldığı düşünülmektedir⁹⁷⁶. Yine bu *phyle* ile birlikte adı geçen *Paiksiaitenoi*, *Strenpanoi* ve *Oles*[---] adlı grupların da Nikomedeia kentindeki diğer *phyle*ler olduğu

⁹⁷⁰ SEG 29, No.1274.

⁹⁷¹ Bithynia bölgesindeki Thrak-Bithyn kökenli kişi adları için bkz. L. Zgusta, **Kleinasiatische Personennamen**, Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, Prag, 1964; T. Corsten, **LGPV** Vol. V. A., Clarendon Press, Oxford, 2010.

⁹⁷² SEG 29, No. 1274; SEG 40, No.1139; SEG 57, No.1271.

⁹⁷³ Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri envanterine kayıtlı olan söz konusu bağış yazıtlarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. S. Ögüt-Polat, S. Şahin, "Katalog der bithynischen Inschriften im archäologischen Museum von Istanbul", **EA** 5, 1986, No.8-10, ss.102-104.

⁹⁷⁴ **TAM** IV, 1, No.16-18; Schuler 1996, **a.g.e.**, s.274; Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.76. Bu grupların *phyle* olmadığına ilişkin çeşitli görüşler de söz konusudur. Bkz. M. Adak, K. Stauner, "Zur Stellung von Armeecangehörigen in ihren Heimatstädten: Der Fall M. Aur. Antoninus aus Prusias ad Hypium", **Gephyra** 3, 2006, s.157.

⁹⁷⁵ **TAM** IV, 1, No.100.

⁹⁷⁶ **TAM** IV, 1, No.60; Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.77.

düşünülmektedir⁹⁷⁷. S. Ögüt-Polat ve S. Şahin ise bu grupların birer köy halkı olduğu ve bir araya gelerek kırsal bir *demos* oluşturduğu fikrini öne sürmektedir⁹⁷⁸.

Nikomedeia kentindeki *phyle*lerin bu çeşitliliğine karşın diğer bölge kentlerindeki *phyle*ler hemen hemen aynı yıllarda düzenlendiği için büyük benzerlikler göstermektedir. Gerek Nikomedeia gerekse de diğer tüm Bithynia kentlerini oluşturan *phyle*lerin pek çoğunun Roma İmparatorluk döneminde yapay olarak oluşturulduğu veya hâlihazırda var olan *phyle*lerin bölündüğü söylenebilir. Özellikle Flaviuslar dönemine kadar yaşanan idari anlaşmazlıklar, mali problemler ve kısacası eyaletleşme sorunları bu türden bir düzenleme sürecinin tetikleyicisi olmuştur.

Kentlerdeki *phyle*lerin kronolojik olarak bir sırasını yapmak pek mümkün olmasa da *phyle* adlarının çeşitli dönemlere ait olduğu açıkça görülmektedir (Bkz. Tablo. 3.1.). Bu adlara bakıldığında I. ve II. yüzyıllar boyunca Bithynia kentlerinin tamamını kapsayan iskân ve yerel örgütlenmeleri yeniden düzenleme temelli bir politikanın uygulamaya konulduğu veya kent halklarının çeşitli imtiyazlar almak adına *phyle* adlarını imparatorlara ve diğer hanedan üyelerine atfettiği söylenebilir. İmparator Augustus'a ithafen verildiği bilinen *Sebaste* veya *Sebastene* adı Nikaia, Nikomedeia, Claudiopolis ve Prusias ad Hypium kentlerinde; Iulius, Tiberius ve Germanicus'tan gelen *Iuliane*, *Tiberiane* ve *Germanike* adları Prusias ad Hypium kentinde, *Traiane* adı Claudiopolis kentinde, Traianus'un kızı olarak da onurlandırdığı yeğeni Salonia Matidia veya Vibia Matidia'ya ithafen *Matidiane* adı Nikomedeia kentinde⁹⁷⁹, Traianus'un eşi Augusta Pompeia Plotina da *Ploteiniane* adıyla Nikomedeia kentinde (ve olasılıkla *Protinia* adıyla Kios'ta⁹⁸⁰); *Hadriane* adı Nikomedeia, Claudiopolis ve Prusias ad Hypium kentlerinde, Hadrianus'un erkek arkadaşı Antinoos'a ithaf edilen Antinois adı da bu ismin anavatanı olan Claudiopolis'te görülmektedir. *Antonine*, *Antoniane* veya *Antoneina* adları Nikomedeia, Prusa ad Olypium, Claudiopolis ve Prusias ad Hypium kentlerinde;

⁹⁷⁷ TAM IV, 1, No.88; Kunnert 2012, a.g.e., s.77.

⁹⁷⁸ Ögüt-Polat, Şahin 1986, a.g.m., ss.102-104.

⁹⁷⁹ H. S. Öztürk, E. Demirhan-Öztürk, "Two New Inscriptions from the Western Necropolis of Nikomedeia", *Libri* 7, 2021, No.1, ss.204-208.

⁹⁸⁰ İmparator Gallienus'un torunu Protina ile söz konusu *phyle* adı arasında büyük benzerlik olsa da bu ismin onurlandırıldığı herhangi bir kent söz konusu değildir.

Aureliane adı Claudiopolis kentinde⁹⁸¹, *Faustiniane* ve *Sabiniane* adları ise Prusias ad Hypium kentinde mevcuttur. *Aureliane* adını taşıyan bir diğer *phyle* de Nikaia kentinde görülmektedir, U. Kunnert'e göre Nikaia'daki söz konusu *phyle*'ye bu ad, İmparator Aurelianus'un Palmyra seferine çıktığı 272 yılında Nikaia'da konaklaması sırasında verilmiştir⁹⁸².

Şehir	Phyleler ve/veya Hekatostysler
Nikomedeia	<i>Antoniane, Asklepias, Baitenoi, Baradendromianoi, Lakkenoi, Dia, Gaurianoi, Hadriane, Hiera, Matidiane</i> ⁹⁸³ , <i>Oles[---], Paiksiaitenoi, Petrozeto, Pleis[---], Ploteiniane, Poseidonias, Sebastene</i> ⁹⁸⁴ , <i>Strenpanoi, Troialenoi, Zbalenoi</i>
Nikaia	<i>Aureliane, Dionysias, Sebaste</i>
Kios	<i>Herakleotis, Protinia</i> ⁹⁸⁵
Prusa ad Olympum	<i>Antoneina</i>
Prusias ad Hypium	<i>Antoniane, Dionysias, Faustiniane, Germanike, Hadriane, Iuliane, Megaris, Prusias, Sabiniane, Sebastene, Thebais, Tiberiane</i>
Bithynion-Claudiopolis	<i>Antinois, Antonine, Apollonis, Asklepias, Aureliane, Demetrias, Dia, Dionysias, Hadriane, Hermesias, Sebaste, Traiane</i>
Krateia-Flaviopolis	Bilinmiyor.
Caesarea-Germanike	Bilinmiyor.
Byzantion*	9/10 (?) <i>Hekatostys</i>
Byzantion <i>Peraias</i> ı (Pylai/ Strobilos)*	<i>Kephalea, Kratinea Hekatostysleri</i> ⁹⁸⁶
Kalkhedon*	13 (?)/16 (?) <i>Hekatostys</i> ⁹⁸⁷

⁹⁸¹ C. Marek'e göre, söz konusu kabile bu adı İmparator Marcus Aurelius'tan almıştır. Bkz. Marek 2003, **a.g.e.**, s.45; Claudiopolis kentindeki phylelerin gelişimine ilişkin olarak kapsamlı bir çalışma için bkz. C. Marek, "Die Phylen von Klaudiupolis, die Geschichte der Stadt und die Topographie Ostbithyniens". **MH**, Vol. 59, No. 1, 2002, ss.31-50.

⁹⁸² Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.78.

⁹⁸³ 2017 yılındaki kazı sırasında ele geçirilen bir diğer yazıtlı lahitte kentte Matidiane adlı bir *phylon* de olduğu görülmektedir. Öztürk – Demirhan-Öztürk 2019, **a.g.m.**, s.135; Gölcük vd. 2020, **a.g.m.**, s.124.

⁹⁸⁴ 2017 yılında Kocaeli ili İzmit ilçesinde bir temel kazısı sırasında bulunan Nekropolis alanındaki 58 mezar arasında yer alan lahitlerdeki yazıtlardan bazıları kentteki *phyle*lere yenilerini eklemiştir. Bu anlamda Nikomedeia'da da Roma İmparatorluğuyla birlikte oluşturulduğu bilinen *Sebaste/Sebastene* yani Augustus'a ithaf edilen bir *phylon* de bulunduğu anlaşılmıştır. Öztürk – Demirhan-Öztürk 2019, **a.g.m.**, s.135; R. Gölcük vd., "Kocaeli Müze Müdürlüğü Nikomedeia Batı Nekropolü", **Imperial Residence and Site of Councils. The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia**, **AMS Band 96**, eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2020, s.122.

⁹⁸⁵ Kentteki bir *epheboi* listesinden hareketle Kios kentinde en az 10 *phyle* olduğu düşünülmektedir (Bkz. **IK** 29, No.16). 2019 yılında yapılan epigrafik bir çalışma ise kentteki *Herakleotis* dışındaki bir diğer *phyle* olan *Protinia* adını öğrenmemizi sağlamıştır. N. E. Akyürek-Şahin, H. Uzunoğlu, "New Inscriptions from the Museum of Bursa", **Gephyra** 17, 2019, No.10, ss.253-254.

⁹⁸⁶ Corsten 1991, **a.g.m.**, ss.81-86.

Herakleia Pontike*	3/5 <i>Phyle</i> , 60 <i>Hekatostys</i> ⁹⁸⁸
Tios	Adı bilinmeyen <i>phyle</i> ⁹⁸⁹

Tablo 3.1. Bithynia'daki *Phyle* ve *Hekatostys*ler

Kaynak: Tablo oluşturulurken Kunnert 2012, **a.g.e.**, ss.73-74'teki tablo temel alınarak hazırlanmıştır⁹⁹⁰.

Görüleceği üzere Roma İmparatorluğuyla ilişkili adları taşıyan *phyle*lerin önemli bir kısmı evlat edinilmiş imparatorlar döneminin İmparatorları veya hanedan üyeleriyle anılmaktadır. Bu açıdan Traianus'tan Marcus Aurelius'a kadarki dönemde kapsamlı bir kabile düzenleme uygulamasına gidildiği açıktır. *Lex Pompeia*'nın imkân sağladığı kentler arası vatandaşlık geçişlerinin kolay olması, Dacia ve Moesia'da kurulan kentlere giden pek çok Bithynialının bulunması gibi etkenler de şüphesiz ki düzensiz haldeki *phyle*lerin gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır.

Bunların yanında *phyle*lere ilişkin farklı bazı bilgiler de söz konusudur. Nikaia kentindeki *phyle* adlarının görüldüğü söz konusu yazıtta dikkat çeken bir ayrıntı kentin yurttaşı olmayan kimselerin kendilerini Nikaia'daki *phyle*lerde oturdukları şeklinde yani *dativus* halde οἰκῶν ἐν φυλῇ Αὐρηλιανῇ ve ὁκῶν ἐν φυλῇ Σεβαστῇ tanımlamalarıdır ki bu bilgi en azından Nikaia'daki söz konusu *phyle*lerin territorial nitelikte olduğunu göstermektedir⁹⁹¹. Prusias ad Hypium kentinde ise, aslan başı betimli bronz bir çalgı aleti aletinin üzerinde φυλῆς Θηβαίδος καὶ φυλῆς Σεβαστηνῆς ifadesinin geçmesi kimi *phyle*lerin başta *agon*lar olmak üzere çeşitli eğlencelerde bir araya geldiği ve ortak enstrümanlar kullandıklarını düşündürmektedir⁹⁹². Bu anlamda *phyle*ler arasında çeşitli yakınlık-uzaklık ilişkilerinin olduğunu da söylemek mümkündür. İmparatorluğun *phyle* politikasında ise akrabalık veya komşuluk ilişkilerinin çok önemli olmadığı, önemli olan toplumsal tabakaların denetim ve kontrolünü sağlama konusunda *phyle*lerin görevini yerine getirip getiremediğidir. Organize ve sorunsuz işleyen *phyle*ler sayesinde

⁹⁸⁷ **IK** 20, No.6-7.

⁹⁸⁸ Hanell 1934, **a.g.e.**, ss.141-142.

⁹⁸⁹ Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.89.

⁹⁹⁰ Tabloda (*) işareti ile gösterilen şehirlerdeki yerel organizasyonlar diğer Bithynia kentlerine göre çeşitli farklılıklar göstermektedir. Apameia kenti de Roma kolonisi olması nedeniyle bu yapıya dâhil değildir.

⁹⁹¹ **IK** 9, No.554, No.578; Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.79-80.

⁹⁹² **IK** 27, No.149; Kunnert 2012, **a.g.e.**, s.88-89.

imparatorluğu ayakta tutan başlıca gelir kaynağı olan vergiler de daha kolay toplanabilmiş olmalıdır.

Constantinus hanedanı döneminde *phyle*lerin varlığına dair bilgilerimizin yetersiz oluşu, bu türden bir örgütlenmenin devamlılığını koruyamadığını veya eski önemini büyük oranda yitirdiğini düşündürmektedir. Öyle ki II. yüzyıldan itibaren toplumdaki önemli bir kesimin Hristiyan olduğu ve Pagan kesimle birtakım sürtüşmelerin yaşandığının bilinmesi, kentteki düzenin ve uyumun sağlandığı ilk yer olan *phyle*lerin de birlik görevini sağlayamadığını göstermektedir. Onomastik çalışmalarda *phyle* üyeleri arasında Yahudi veya Hristiyan isimlerine sahip kişilere henüz rastlanılmamış olsa da⁹⁹³, Nikaia'dan ele geçirilmiş olan ve Geç Antikçağ'a tarihlendirilen bir yazıtta bahçıvan Aurelius Spoudasios ve karısı Theodora'nın kentteki Aureliane *phylesinde* oturdukları belirtilmiştir, ayrıca yazıtta Hristiyanlığın simgesi halini alacak olan Ϟ (XP=Khi-Rho) monogramı-Kristogramı da kazanmıştır⁹⁹⁴.

Hem Diocletianus ve Constantinus'un yürürlüğe koyduğu geniş kapsamlı yapısal reformlar, hem Hristiyanların Pagan tanrılarının adlarıyla anılan *phyle*lerde bulunmak istememesi hem de *phyle*lerin pek çok harcama yükümlülüğünün olması süreç içerisinde bu yapının popülaritesini ve gerekliliğini kaybetmesine neden olmuştur⁹⁹⁵. Aynı zamanda *phyle*lerin sürekliliğini sağlayan başlıca grup olan yerel elitlerin II.- III. yüzyıldaki etkinliklerini zamanla kaybetmeleri de göz ardı edilmemelidir.

Phyle veya *hekatostys* içinde yer almayan veya pasif olarak katılım gösteren, buna karşın bulundukları kentlerin kamusal veya ekonomik yaşantısında rol sahibi olan çeşitli halklar da söz konusudur. Özellikle İtalya'dan göç eden İtalik-Latin kökenli aileler ile Anadolu'daki komşu kentlerden çalışmak için veya evlilik nedeniyle gelen veya Pompeius dönemindeki eyalet düzenlemesiyle birlikte Bithynia

⁹⁹³ Buna karşın Bithynion-Claudiopolis kentinden ele geçirilen bir yazıtta Marcus Aurelius Demetrios adlı bir kimsenin kentte *protos arkhonluk*, *agonotheteslik* ve diğer her görevi yaptığı yazmaktadır. Söz konusu yazıtta dikkat çeken detay ise ilk satırda τοῖς ἀγνοτάτοις καὶ θεῷ πιστεύουσιν gibi Hristiyanlıkta yaygın olan bir ifadenin geçmesi çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Bkz.:aş.; **IK** 31, No.44; s.205; A. Weiss, **Soziale Elite und Christentum**, De Gruyter GmbH, Berlin, 2015, s.205.

⁹⁹⁴ **IK** 9, No.554.

⁹⁹⁵ İmparatorların Hristiyanlara ve Hristiyanlığa ilişkin uygulamaları ve Bithynia bölgesindeki Hristiyanlarla ilgili olarak bkz.: aş.

bölgesi içinde kalan ama köken itibariyle Phryg, Galat ve Pers olan çeşitli aileler de söz konusudur⁹⁹⁶.

H. L. Fernoux'un yetkin çalışmasında detaylı şekilde ele aldığı üzere Bithynia'daki yabancı unsurların başında şüphesiz ki İtalik-Roma kökenli aileler gelmektedir⁹⁹⁷. Cicero'nun P. Furius Crassipes'e yazdığı bir mektubundan hareketle Cumhuriyet döneminde de Bithynia bölgesinde *publicani* olarak adlandırılan vergi memurları-mültezimler dışında, çeşitli kentlerde yaşayan veya mülk sahibi olan Romalıların olduğu da anlaşılmaktadır⁹⁹⁸. G. Iulius Caesar döneminde Sinope, Lampsakos, Herakleia ve Apameia kentlerine çeşitli Romalı ailelerin gönderildiğinin bilinmesi, Bithynia'nın Roma eyaleti olduğu günden itibaren Romalı yerleşimcilere de açıldığını göstermektedir⁹⁹⁹. Kentlerde ele geçirilen Latince veya Grekçe-Latince çift dilli yazıtların dışında Grekçe yazıtlarda geçen kişi adları da bölge kentlerindeki Latin-İtalik varlığını kanıtlamaktadır. Bu isimlerden bazıları *patronus* olarak ekonomik yaşamda doğrudan söz sahibi olurken bazı ailelerin orta veya alt düzeyde bir hayat yaşadığı söylenebilir.

3.4.1.2. Mahalle ve Akraba birlikleri: Geitonies

Bölge kentleri ve taşralarındaki küçük ölçekli diğer bazı organizasyonlara bakıldığında ise farklı adlandırmalara sahip mahalle ve/veya akraba birliklerinin olduğu dikkat çekmektedir. Bilimsel literatürde kısmen göz ardı edilen bu sosyal organizasyon biçimine ağırlıklı olarak Bithynia, Mysia, Lydia ve Phrygia kentlerinde rastlanılmaktadır¹⁰⁰⁰. Birbirine komşu veya akraba olan birtakım kimselerce organize edildiği düşünülen söz konusu mahalle birliklerinin aşağıda da görülebileceği gibi genellikle mahalleleri adına adak adama konusunda birlikte hareket ettikleri bilinmektedir (Bkz. Tablo 3.2). Bu akraba veya mahalle birliklerine ilişkin en büyük

⁹⁹⁶ Bithynia kentlerinde Pers kökenli kişilerle ilgili olarak bkz. A. Klingenberg, **Die 'Iranische Diaspora' in Kleinasien, AMS Band 97**. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2020, s.74.

⁹⁹⁷ Bkz. Fernoux 2004, **a.g.e.**, ss.154-185; M. Öhler, "Graeco-Roman Associations, Judean Synagogues and Early Christianity in Bithynia-Pontus", **Authority and Identity in Emerging Christianities in Asia Minor and Greece**, eds. C. Breytenbach, J. M. Ogereau, Brill University Press, Leiden, 2018. s.81.

⁹⁹⁸ **Cic. ad fam.** XIII, 9, 1-3.

⁹⁹⁹ **Strab.**xiii.3.6.; **App.Mithr.**ix.61; **Cass.Dio.**xxx.101.1.

¹⁰⁰⁰ Bkz. A. V. Pont, "Les groupes de voisinage dans les villes d'Asie Mineure occidentale a l'époque imperiale", **Groupes et associations dans les cités grecques**, eds. P. Fröhlich, P. Hamon, Librairie Droz, Genevre, 2013, ss.133-134.

sorunsal ise bunların geçici mi yoksa tıpkı *phyleler* veya *hekatostysler* gibi kalıcı bir yapı mı olduklarıdır.

İmparator Traianus dönemine tarihlendirilen bir onurlandırma kaidesinde Nikaia territoryumunda kalan Totaion adlı *kome*'de bulunan *geitosyne* adlı mahalle birliğinin Lucius oğlu hayırsever ve *ekdikos* Demosthenes'i onurlandırıdığı yazmaktadır¹⁰⁰¹. Bilecik/ Kınık'ta ele geçirilmiş olan bir başka mermer sunak üzerinde yer alan yazıt da bu sunağın Nikaia'ya bağlı bir *kome*'de yaşadıkları anlaşılan *syngeneia* tarafından Zeus Pantokrator'a adandığını göstermektedir¹⁰⁰². Bilecik/ Pazaryeri'nde bulunmuş olan bir başka mermer sunağın da *syngeneis* tarafından Zeus Pappoos (veya Patroos)'a adandığı anlaşılmaktadır¹⁰⁰³. Yine Bilecik ilinde (Gölpazarı/ Keskin köyü) bulunmuş olan ve Antoninus Pius'un üçüncü hükümdarlık yılına tarihlendirilen bir diğer sunak da *syngenikon* tarafından Apollon Lykios'a adanmıştır¹⁰⁰⁴. Bilecik ili, Söğüt ilçesinde ele geçirilmiş olan Zeus Kronos'a adak yazıtında Aurelius Marcianus adlı bir rahibin kendi *katoikiası* ve mahallesi için bu adakta bulunduğu görülmektedir¹⁰⁰⁵.

Kocaeli/ Körfez'e bağlı Deli Mahmutlu köyünde bulunmuş olan bir diğer mahalle birliği adak yazıtı, içeriği itibariyle diğer buluntulardan farklılık göstermektedir. Üç yüzünde Theos Preietos, Meter ve Zeus kabartmaları bulunan sunak üzerindeki yazıtta göre, Biantion, Damas, Biantion, Moukianos, Sostratos, Theophilos, Sosipatros ve adı bilinmeyen bir kişi'nin (ve olasılıkla aileleri ve onlara bağlı akrabaları) oluşturduğu *syngeneia*, Theos Preietos başta olmak üzere sunakta kabartmaları yer alan Kybele ve Zeus'a bir şükran göstergesi olarak söz konusu sunağı bağışlamıştır¹⁰⁰⁶. Nikomedeia kenti territoryumunda bulunmuş olan, Rakelanoi köyünün soylularından Aurelius Festus (=Phestos)'un III. yüzyıla tarihlendirilen lahit yazıtında Dradizanoi *syngeneia*'sının Festus anısına Rakelanoi köyüyle ortaklaşa bir festival düzenleme geleneğini sürdüreceği yazmaktadır¹⁰⁰⁷. Bu bilgilerden hareketle gerek Nikomedeia gerekse de Nikaia kenti territoryumunda ele

¹⁰⁰¹ **İK** 10 II,1, No.1202; Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.345-346.

¹⁰⁰² **İK** 10, II, 2, No.1512.

¹⁰⁰³ **İK** 10, II, 2, No.1513.

¹⁰⁰⁴ **İK** 10, II,1, No.1035.

¹⁰⁰⁵ N. E. Akyürek-Şahin, H. Uzunoğlu, "Neue Inschriften aus Bilecik I", **Gephyra** 23, 2022b, No.4.

¹⁰⁰⁶ **TAM** IV, I, 74, Ögüt-Polat – Schwertheim 1978, **a.g.m.**, ss.793-794; Şahin 1985, **a.g.m.**, s.111.

¹⁰⁰⁷ **TAM** IV, I, 272.

geçirilmiş olan söz konusu adakların tamamının kırsal nitelikli mahalle organizasyonları tarafından bağışlandığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde Bursa/ Nilüfer'deki Tahtalı Köyü'nde bulunmuş olan ve II. yüzyıla tarihlendirilen bir adak yazıtında Epikrates adlı bir kimsenin *geitosyne* olarak adlandırılan mahalle birliğine verdiği sözün karşılığında Ana Tanrıça Kybele-Magna Mater adına adakta bulunduğu okunmaktadır¹⁰⁰⁸. Yine Prusa ad Olypium kenti territoryumunda kalan ve II. yüzyıla tarihlendirilen bir başka yazıtta Khrysogonos oğlu Teimothales'in ölümünden sonra anısına kentteki *syngeneis* tarafından bir stel adandığı görülmektedir¹⁰⁰⁹.

Kios kentinde bulunan ve İmparator Hadrianus'a adandığı anlaşılan bir heykel kaidesinde yer alan yazıtta bu heykelin *Bithyniarkhes* Moskhos ile kentteki *syngaitones* tarafından diktirildiği yazmaktadır¹⁰¹⁰. Bir *Bithyniarkhes*'in kentteki bir mahalle birliğiyle birlikte İmparator için heykel bağışında bulunduğunu belirtmesi, Moskhos adındaki *Bithyniarkhes*'in de bu birliğin bir üyesi olduğunu veya bu kimselerle komşuluk-akrabalık ilişkisi içinde bulunduğunu düşündürmektedir¹⁰¹¹.

Güçlü bir *phyle* organizasyonuna sahip olduğu görülen Prusias ad Hypium'da da çeşitli mahalle birliklerinin olduğu anlaşılmaktadır. *Geitniasis* adlı mahalle birliğinin adı, tamamı Roma İmparatorluk dönemi özellikle de II.-III. yüzyıla tarihlendirilen toplam dört yazıtta karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, *geitniasis*'in kent adına Zeus Soter'e girland betimli kireçtaşı-mermer bir sunak bağışdır¹⁰¹². Bir diğer yazıt da diğerine benzer şekilde *geitniasis*'in Zeus Soter'e adadığı bir heykel kaidesinde yer almaktadır¹⁰¹³. 2020 yılında yayınlanan bir diğer sunak yazıtı da mahalle adına Zeus Soter'e sunakla birlikte bir de kült heykeli adandığını

¹⁰⁰⁸ IK 39, No.50; E. Schwertheim, "Denkmäler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien" **Studien zur Religion und Kultur Kleinasien. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag**, eds. S. Şahin, E. Schwertheim and J. Wagner, Band II, Brill Press, Leiden, 1978, s.800.

¹⁰⁰⁹ IK 39, No.36.

¹⁰¹⁰ IK 29, No.12. T. Corsten'e göre *syngaitones* olarak tanımlanan söz konusu mahalle birliği Kios kentinde imparator tapınağına yakın bir konumda oturanlar tarafından oluşturulmuş olmalıdır. IK 29, s.87.

¹⁰¹¹ Bkz. N. Giannakopoulos, "Groups and Associations in Bithynia and Pontus: Interaction with prominent Statesmen and Provincial Governors", **PHILIA Suppl. I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin**, eds. B. Takmer, E. N. Akdoğan- Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, No.3., ss. 369-370.

¹⁰¹² IK 27, No.63.

¹⁰¹³ IK 27, No.64.

göstermektedir¹⁰¹⁴. Kentte bu nitelikteki son yazıt ise ἡ γειτνίασις kelimesinin güçlkle okunduğu fakat yine aynı döneme ait olduğu düşünülen bir başka heykel (?) kaidesidir¹⁰¹⁵.

Şehir	Birlik/dernek	Adak/Onurlandırma	Referans
Nikomedeia	<i>Syngeneia</i>	Theos Preietos’a adak [Meter ve Zeus ile]	TAM IV.1, No.74
	<i>syngeneia Dradizanon</i>	Aurelius Festus’un mezar yazıtı, [yıllık festival düzenlenmesi vasiyet edilmiştir]	TAM IV.1, No.272
Nikaia	<i>syngeneia</i>	Zeus Pantokrator’a adak	IK 10.2, No.1512
	<i>syngeneis</i>	Zeus Pappoos’a adak	IK 10.2, No.1513
	<i>syngenikon</i>	Apollo Lykios’a adak	IK 10.1, No.1035
	<i>Totaiaenon geitosyne</i>	Lucius oğlu Demosthenes onuruna	IK 10.1, No.1202
	<i>geitonia?</i>	Zeus Kronos’a adak [katoikia ve geitonia için]	Akyürek-Şahin, Uzunoğlu 2022b, a.g.m., No.4
Prusa ad Olympum	<i>geitosyne</i>	Kybele’ye adak	IK 39, No.50
	<i>syngeneis</i>	Khrysogonos oğlu Teimothales anısına	IK 39, No.36
Prusias ad Hypium	<i>geitniasis</i>	Zeus Soter’e adak [Şehir adına]	IK 27, No.63
	<i>geitniasis</i>	Zeus Soter’e adak	IK 27, No.64.
	[ἡ γ]ειτ[νία]σις	Bilinmeyen tanrıya [olasılıkla Zeus Soter’e adak]	IK 27, No. 168.
	<i>geitniasis</i>	Ameinias Secundus’un Zeus Soter’e adağı [Şehir adına]	Öztürk, Kartal-Önemli 2020, a.g.m., No.1
Kios	<i>syngaitones</i>	Hadrianus’un onuruna [Bithyniarkhes Moskhos’un da desteğiyle]	IK 29, No.12

Tablo 3.2. Bithynia kentlerindeki mahalle/ akraba birlikleri

Nikaia ve Nikomedeia kentleri için geçerli olan durumun tam zıttı olarak Prusias ad Hypium ve Kios kentlerinde ele geçirilmiş olan mahalle adak yazıtlarının tamamının kentsel nitelik taşıdığı ve buluntu yerlerinin de kentlerin *akropolisine* ve kutsal alanlarına oldukça yakın olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle kimi mahalle birliklerinin kırsaldaki örgütlenmeyi kolaylaştırmak adına oluşturulduğu, kiminin de

¹⁰¹⁴ H. S. Öztürk, Z. Kartal-Önemli, “New Inscriptions from Prusias ad Hypium (Bithynia) I. Konuralp Archaeological Museum”, **Phaselis** VI, 2020, No.1.

¹⁰¹⁵ IK 27, No.168.

kentteki varlıklarını göstermek ve tanrılarına adakta bulunmak amacıyla oturdukları bölgelerdeki akrabaları-komşularıyla bir araya gelerek kentsel mahalle birliklerini kurdukları söylenebilir. Prusias ad Hypium kentindeki örneklerde gördüğümüz mahalle birliğinin kent adına adakta bulunması da söz konusu birliklerin varlıklı veya kentte söz sahibi olan kimselerin yaşadığı bir bölgede olduğunu düşündürmektedir¹⁰¹⁶.

Yukarıda ele alınan mahalle birliklerinden bazıları, bağlı bulundukları *phyle*lerin altında yer alan hem dinsel hem de sosyo-politik içerikli küçük gruplardır. Bu türden bir örgütlenmeye gitmiş olmaları da *phyle*leri oluşturan halkların kendi içlerinde de örgütlenebildiklerini göstermektedir. Bunlardan bir kısmının kan bağına sahip olduğu anlaşılrsa da bir kısmının yalnızca belirli bir amaç uğruna kısa süreliğine bir araya gelen komşularca oluşturulan geçici gruplar olduğu da açıkça görülmektedir. *Geitonialar*, *phyle*ler gibi doğrudan Pagan tanrılarının veya Pagan imparatorların adlarını taşıyan organizasyonlar değil, gönüllü olarak belirli kesimler veya mahalleli tarafından kurulmuş olan mahalle birlikleridir. Bu niteliği nedeniyle Bizans egemenliğinde dahi sürdürülen bir yapı olduğu bilinmektedir. Bithynia bölgesindeki yazıtlar bu konuda sessizliğini korusa da Constantinopolis'te bu türden birlikleri görmek mümkündür¹⁰¹⁷.

Bunun yanında Bithynia dışında bir arada yaşayan kimi Bithynialıların da çeşitli mahalle-akraba veya niteliği tam olarak bilinmeyen *collegia* örgütlenmelerine gittiği bilinmektedir. Bu konuda bilinen en iyi örnekler, Makedonia-Philippopolis'teki Nikaialı Olympiastlar ve Bosporus Krallığına bağlı Pantikapaion'daki genç Nikaialılar *synodosu*'dur¹⁰¹⁸. Bir diğer dikkat çekici örnek ise Dacia'daki Apulum (Colonia Aurelia Apulensis/municipium Septimum) kentinde bulunmuş olan levha biçimli, Iuppiter Optimus Maximus'a adanmış Latince bir tapınak yazıtında karşımıza çıkmaktadır. 196/197 yılına tarihlendirilen ve Apulum kolonisinin *augustales*'i Marcus Iulius Quirinius'un söz konusu tanrıyı onurlandırdığı anlaşılan yazıtta kentteki veya bölgedeki *collegium Pontobithynorum*

¹⁰¹⁶ Bkz. **İK** 27, No.63.

¹⁰¹⁷ **İK** 10, II, 3, No.T 42.

¹⁰¹⁸ **İK** 10, II, 3, No.T 42a.

adlı birliğin de *patronus*luğunu yaptığı belirtilmektedir¹⁰¹⁹. Kentte ayrıca Iuppiter Optimus Maximus’a Cimistenus (=Kimistene) *epitheton*uyla adakta bulunanların bilinmesi bu grubun arasında Paphlagonia-Pontos kökenli kimselerin de olduğunu açıkça göstermektedir¹⁰²⁰. Bu bilgi büyük olasılıkla ticaret yapmak için Dacia’ya gitmiş olan Bithynialıların söz konusu birlik çatısı altında toplandığı göstermektedir.

Bithynia dışındaki bir başka birlik de Dacia’daki bir diğer şehir Ampelum’da görülmektedir. Olasılıkla ticaret yapmak amacıyla veya yasal statüsü tam olarak bilinmeyen Ampelum adlı kenti nüfuslandırma politikası gereği Bithynia’dan Ampelum’a (Romanya/ Zlatna) giden Alexandrianos ve aile üyelerinin (eşi Lucia ve oğulları Tattius Lucius, Antonius, Iulius ve Lucilianus) burada yaşamlarını devam ettirdiği ve bölgedeki diğer Bithynialılarla birlikte bir birlik oluşturdıkları düşünülmektedir¹⁰²¹. Bu birliğin işlevi tam olarak bilinmese de doğrudan Bithynia ile bölge arasında bir ticari ağ kurmuş olabilecekleri söylenebilir.

3.4.2. Sosyo-Ekonomik Gruplar: Meslekler ve Mesleki birlikler

Yukarıda pek çok yönüyle ele alınan Bithynia bölgesi, verimli toprakları, yaylaları, nehirleri, gölleri ve zengin bitki örtüsüyle tarım ve hayvancılığın yoğun şekilde yapılmasına olanak sağlamıştır. Flora ve faunasıyla oldukça zengin olan bu bölgede çıkartılan mermer ve maden ürünleri ile kereste ticaretinin de en azından tarımsal ürünler kadar bölge ekonomisine katkı sağladığı bilinmektedir. L. Morgan’a göre de bölgenin zenginliğinin önemli bir kısmı mermer, kereste ticareti, büyük ve iyi limanlar ile gemi yapıcılığından gelmektedir¹⁰²².

Athenaios, Ksenophon, Strabon, Yaşlı Plinius, Catullus, Alexandrialı Dionysius gibi kimselerin eserlerinde de Bithynia bölgesinin ne kadar verimli

¹⁰¹⁹ IDR III,5, No.153, <http://lupa.at/11481> (çevrimiçi) Erişim Tarihi:29.11.2021.

¹⁰²⁰ AE 1964, No.00185-00186; C. Szabo, **Sanctuaries in Roman Dacia**, Archaeopress Publishing, Oxford, 2018, s.91; Kimistene adlı yerleşim yeri günümüzde Karabük ili Eskipazar ilçesi sınırlarında yer almaktadır.

¹⁰²¹ D(is) M(anibus) / Al[e]xandrian(us) / civ[i]s Bithynus / v[i]x(it) ann(os) LXV / Tattius Lucius vix(it) an(nos) XXX / Antoninus Iulius / Lucilianus fratres / patri et fratri et / Lucia mater / b(ene) m(erentibus) p(osuerunt). IDR III,3, No.341; Konuya ilişkin detaylı bilgi için Bkz. L. Mihailescu-Birliba, “Les Pontobithyniens en Dacie Romaine”, **The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity**, ed. G. R. Tsetskhladze, Archeopress, Oxford, 2012, ss.39-44.

¹⁰²² L. Morgan, “Bithynia: poets, provinces and clients”, **Kingdoms and Principalities in the Roman Near East**, Eds. T. Kaizer-M. Facella, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, s.129.

olduğuna ilişkin önemli bilgiler sunulmuştur¹⁰²³. Ksenophon *Anabasis* adlı eserinde Bithynia'nın Karadeniz kıyısındaki Kalpe (=Kerpe) limanı ve çevresine ilişkin şunları söylemektedir.

“...kıyıyı çevreleyen arazi ise yirmiden fazla stadia mesafe boyunca yoğun bir şekilde ormanlarla kaplıdır ve her çeşit ağır kereste bol miktarda bulunur. Bölgenin geri kalanı güzel ve geniştir ve birçok yerleşim yerine sahiptir; çünkü bölge arpa, buğday, her çeşit fasulye, darı ve susam, yeteri kadar incir, tatlı şarap veren bol üzüm ve aslında zeytinden başka her şeyi üretir...”¹⁰²⁴

Catullus da bölgenin önemli kentlerinden Nikaia'yı sıcak bir bölge ve zengin çiftlikleri olan bir kent olarak tanımlamaktadır¹⁰²⁵. Bu açıdan bölgenin kendine yetecek ve hatta dışarıya ürün satacak kadar verimli bir flora ya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Constantinus hanedanı döneminde yaşamış olan, Iunior Philosophus olarak tanımlanan anonim tarihçi/ coğrafyacının *Expositio totius mundi et gentium* adlı eserinde Bithynia'ya ilişkin verdiği bilgiler de bölgenin verimliliğini göstermesi açısından dikkate değerdir¹⁰²⁶. Söz konusu eserde Bithynia bölgesinden şu şekilde bahsedilmektedir:

“Hellespontos'tan sonra tüm ekinlerin bulunduğu hayranlık uyandıran Bithynia gelir. Buradaki en büyük şehirler Nikaia ve Nikomedeia'dır. Nikaia şehrinin düzenini başka bir şehirde bulmak çok zordur; görünen o ki, şehirdeki biri, binaların tüm çatılarının aynı şekilde dekore edilmesi ve hizalanması için bir emir vermiş, böylece bu durum, [evlere] bakanlara harika bir manzara sunmuştur. Benzer şekilde, Nikomedeia da tüm mallara bol miktarda sahiptir; insan burada özveriyle oyunculuk sanatının peşinden gider”¹⁰²⁷.

Üretim ve satış işleriyle toplumsal yaşamda var olan çeşitli meslek grupları da toplumsal yaşamın sosyo-ekonomik ayağını oluşturmaktadır. Bölge kentlerinde hemen her türlü mesleğe dair örnekler bulunmakla birlikte, kimi mesleklerin bölge kentleri için daha önemli olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. **EK III.**). Yine bu meslek gruplarıyla geçimini sağlayan bazı kimselerin belirli isimlerle kendi mesleki birliklerini kurdukları da bilinmektedir. Köylü veya kentli üreticiler ve zanaatkarların

¹⁰²³ Strab.xii.3.15; Dionysius, *Orbis Descriptio* 79.

¹⁰²⁴ Ksen.*Anab.*VI, 4. 3-6.

¹⁰²⁵ Catull.46.

¹⁰²⁶ Eserin Eskiçağ Grekçesiyle yazılmış olan nüshası günümüze ulaşmadığı için yalnızca Latince edisyonlarından yararlanılabilmektedir.

¹⁰²⁷ FGrHist iv.2023, 49.

bir araya gelerek mesleki birliklerini oluşturmalarının nedenlerinden birisi de eyaletteki komşu kentlere, bölgedeki diğer kentlere ve hatta bölgeler üstü pazarlara yönelmeye çalışmaktır.

3.4.2.1. Üreticiler ve Küçük Zanaatkârlar

Yukarıda ele alınan kent memuriyetleri veya diğer kamusal ve adli görevlerin yanında sıradan halkın yaşamını sürdürebilmesi için yaptığı çeşitli meslekler de söz konusudur. Bölge kentlerinden Nikaia kentinde ele geçirilen ve II. yüzyıla tarihlendirilen yazıtta bu kentte *khalkeus*- χαλκεύς (=bakır ustası) olarak hizmet veren zanaatkârlar olduğu görülmektedir¹⁰²⁸. Nikaia kentinde bulunan söz konusu yazıt, bu mesleği yapanların aynı zamanda bir *collegia* oluşturduğunu ve kendi hayırseverlerini onurlandırdıklarını göstermektedir¹⁰²⁹. Günümüzde Bursa İnegöl ilçesi sınırlarında yer alan Hayriye ve Saadetler köyleri ile Sakarya Nehri yakınlarda yer alan bakır, çinko, kurşun ve demir cevherlerine sahip olan Çamdağ madenlerinin Nikaia kenti tarafından da kullanılmış olabileceği söylenebilir¹⁰³⁰. Roma İmparatorluk döneminde Nikaia kenti tarafından darp edilen kimi sikkelerin arka yüzünde nehir tanrısı Sagaris'in personifikasyonunun betimlenmesi de kentin territoryumunun Sakarya Nehri'ne kadar uzandığı göstermektedir¹⁰³¹.

Bolu ilinde yapılan maden tetkik araştırmalarında da Mengen-Gökçesu/ Merkeşler civarında önemli bir bakır maden cevheri tespit edilmiştir¹⁰³². Bu madenlerin de Doğu Bithynia'daki bakır ustalarınca kullanılmış olabileceğini söylemek mümkündür, buna karşın bu bölgede bakırcılığın yapıldığını gösteren epigrafik bir buluntuya henüz rastlanılmamıştır. Kadıköy yakınları ve Marmara Denizi'ndeki irili ufaklı adaların çevresinde de bakır yataklarının olduğu

¹⁰²⁸ **IK** 10, 1, No. 73; IV. yüzyılda Kartaca'yı ziyaret eden anonim yazarın (diğer adıyla Iunior Philosophus) aktardığına göre, söz konusu şehirde yer alan gümüşçüler mahallesindeki (Lat. *vicus Argentariorum*) üreticiler arasında mesleki birliğin olmadığı, aksine çok çekişmeli bir ticaret ortamının bulunduğu ve bunun halk nezdinde de iyi karşılanmamaktadır. **FGrHist** v. 2023, 61. Bu açıdan kent yaşamında mesleki birliklerinin meslek grupları arasında düzeni sağladığını söylemek mümkündür.

¹⁰²⁹ Van Nijf 1997, **a.g.e.**, s.96.

¹⁰³⁰ **DNP** 2, s.715; https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Bursa_Madenler.pdf (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 16.09.2021.

¹⁰³¹ **RPC** V, No.3168, 3232, 10810, 30159.

¹⁰³² https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Bolu_Madenler.pdf (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 16.09.2021.

bilinmektedir¹⁰³³. Bunların dışında günümüze ulaşmayan çeşitli madenlerin olduğunu da tahmin etmek zor değildir.

Bunun dışında epigrafik buluntular daha değerli madenleri de işleyen ustaların varlığına ışık tutmaktadır. Bu noktada mevcut verilerimiz Nikaia kenti ile Prusias ad Hypium kentinde *argyrokopos*- ἀργυροκόπος (=gümüş ustası veya kuyumcu) olarak çalışan zanaatkarların olduğu göstermektedir¹⁰³⁴. Nikaialı adı bilinmeyen bir kimse ile Prusias ad Hypiumlu Aurelius Sokratianos Pasikratos'un, kentlerindeki varlıklı kimseler için değerli takılar ürettikleri bilinmektedir¹⁰³⁵. Yazıtlarda dikkat çeken bir ayrıntı ise Nikaia territoryumunda kalan yazıtın Bilecik-Söğüt gibi kırsal bir araziden ele geçirilmişken Prusias ad Hypium'daki yazıt ise kentin Doğu Nekropolisi'nden bulunmuştur. Germania Superior- Castrum Rauracense (=İsviçre/ Kaiseraugst)'de bulunmuş bir Roma definesinde, IV. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen bazı gümüş kâselerin üzerinde ve tabanında Grekçe-Latince bilingual olarak Nikomedeia kent mühürlerinin basılı olduğu görülmüştür¹⁰³⁶. Bu bilgi IV. yüzyılda Nikomedeia kentinde de gümüşten ürünlerin üretildiğini ve diğer eyaletlere satıldığını kanıtlamaktadır.

Bölgenin maden ürünlerinin hammadde veya işlenerek satışına ilişkin bir diğer örnek Bithynia'ya oldukça uzak bir eyalet olan Germania Superior'da bulunmuştur. Mogontiacum (=Almanya/ Mainz) kentindeki yazıtta Titus Ulpius Iulianus adlı Tioslu bir demir (veya buğday?¹⁰³⁷) satıcısının bu kentte yaşamını yitirdikten sonra, T. Ulpius Iulianus'un kardeşlerinin adına Libertus Khrysogonos'un bir mezar kaidesi yaptırdığı anlaşılmaktadır. O. Schipp bu duruma ilişkin iki öneride bulunur, Khrysogonos, ya ölen efendisiyle/ patronuyla birlikte Mogontiacum-Tios arasındaki ticareti yerinden yürütüyor ve bu nedenle söz konusu kentte yaşıyordu ya da Iulianus'un ölümü sonrası Iulianus'un kardeşleri tarafından buraya

¹⁰³³ Bkz.:yuk.

¹⁰³⁴ K. Ruffing, **Die Berufliche Spezialisierung in Handel und Handwerk**, Teil 2, Marie Leidorf Verlag, Rahden, Westphalia, 2008, s.424.

¹⁰³⁵ **IK** 27, No.89; **IK** 10, II, 2, No.1257.

¹⁰³⁶ H. Lieb, M. A. Spiedel, "Die Inschriften", **Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst**, ed. M. A. Guggisberg, Römerstadt Augusta Raurica Verlag, Basel, 2003, s.175, No.81.

¹⁰³⁷ Yazıtın 3.satırında geçen "neg(otiatoris) i(n) f(erro?)/ f(rumento?)" ifadesinden hareketle bu kişinin demir veya buğday satışıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

gönderilmişti¹⁰³⁸. Her iki durumda da Titus Ulpus Iulianus'un oldukça varlıklı bir tüccar olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Tios'ta ele geçirilmiş olan bir mezar epigramında adı geçen ve kente yardımlarda bulunduğunu anladığımız Khrestos oğlu Iulianus'un da T. Ulpus Iulianus adlı kişiyle akrabalık ilişkisi içinde olabileceğini önermek mümkündür¹⁰³⁹.

Bölgenin metropolisi olan Nikomedeia kentinde fragman halinde bulunmuş bir yazıt da kentte adı bilinmeyen bir *kerameus*- κεραμεύς (=çanak-çömlek ustası)'un varlığına ışık tutmaktadır¹⁰⁴⁰. Yazıtlarla yeterince desteklenemese de pek çok bölge kentinde çanak-çömlek işliklerinin bulunması, bu zanaatın oldukça yaygın bir meslek olduğunu düşündürmektedir. Bölge ekonomisinde önemli bir yeri olduğu düşünülen bu mesleğin bölge kentlerinden Herakleia Pontike'de de oldukça popüler bir meslek olduğu bilinmektedir. Hellenistik dönemden beri üretimi devam eden Herakleia Pontike kentinin ünlü amforaları kentteki çeşitli çanak-çömlek ustalarınca üretilmiş ve ağırlıklı olarak şarap taşımacılığında kullanılmak amacıyla pek çok kente satılmıştır¹⁰⁴¹. Geç Antikçağ başına tarihlendirilen Herakleia amforalarında yer alan mühürler de bu görüşü desteklemektedir¹⁰⁴².

Bithynia kentlerindeki söz konusu zanaat gruplarının yanında dokumacılık üzerine çalışan çeşitli kimselerin de olduğu görülmektedir. Bu noktada Prusa ad Olympum kentinde bulunmuş olan bir yazıt hem kentteki *sakkoplokos*- σακκοπλόκος yani çuval dokumacılarını hem de bunların kurdukları *collegia*'ya dair çeşitli bilgiler sunmaktadır¹⁰⁴³. Özellikle Mısır'da çok yaygın görülen bu zanaatkârlar grubunun kaba tekstil malzemesinden çuval veya kıyafet dokudukları ve çıkarlarını korumak adına bir araya gelerek kendi profesyonel meslek birliklerini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıt da συνθιασείτης¹⁰⁴⁴ -*synthiaseites* olarak adlandırılan birlik üyelerinden Ariston'un yaşamını yitirmesi üzerine ilgili birlik

¹⁰³⁸ O. Schipp, "Sklaven und Freigelassene im Mainz der römischen Kaiserzeit", **Bonner Jahrbücher** 213, 2013, s.99.

¹⁰³⁹ SGO 10/01/01; LGPN V, A, s.288.

¹⁰⁴⁰ TAM IV, 1, No.339; Ruffing 2008, a.g.e., ss.582, 588-590.

¹⁰⁴¹ G. Rizzo, "Pontus and Rome: Trading in the Imperial Period", **Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods**, eds. V. Cojocar, A. Coşkun, M. Dana, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2014, ss.571-573, fig.10-11.

¹⁰⁴² SEG 31: 1073; SEG 53:1428.

¹⁰⁴³ IK 39, No.1036; Ruffing 2008, a.g.e., ss.738-739.

¹⁰⁴⁴ *Synthiaseites* adlandırmasına diğer kentlerde rastlanmaması, bu adlandırmanın yalnızca söz konusu çuval dokumacıları birliğini üyelerince kullanılan özel bir isim olduğunu düşündürmektedir.

tarafından dikilmiştir¹⁰⁴⁵. Yine Prusa ad Olympon kentinde ele geçirilmiş olan bir başka yazıtta da Quintus oğlu Dion adlı bir Prusalının *linourgos*-keten dokumacısı olarak çalıştığı bilinmektedir¹⁰⁴⁶. Bu açıdan Bursa kentinde Osmanlı egemenliğinden günümüze değin sürdürülen dokumacılık kültürünün bölgede oldukça eski bir geleneğin devamı olduğu anlaşılmaktadır.

Geç Antikçağ'da Pylai kentinin *emporionu* olan Strobilos'ta, Kadia (D. Feissel'e göre olasılıkla Pisidia bölgesinde) adlı kome'den gelen Zotikos oğlu, Sakkas lakaplı Alexandros adlı bir kimsenin *agnapharios*- ἀγναφάριος (=kumaş tüccarı veya kumaş dokuma ustası) olarak çalıştığı bilinmektedir¹⁰⁴⁷. Nikomedeia kentinde bulunmuş olan III. - IV. yüzyıla tarihlendirilen bir mezar epigramında geçen "...bana mesleği tüm iyi niyetiyle öğreterek, beni tüm arkadaşlarının gözdesi bir terzi olarak yetiştirerek, geçinmek ve beslenmek için bir kapı açtı..." cümlesinden hareketle, *raptēs*-terzi veya eski elbise tamircisi olarak hizmet verdiği anlaşılan kalfa Euphras'ın ustası Vitalis adına bir mezar diktirdiği okunmaktadır¹⁰⁴⁸.

Nikaia kentinde bulunmuş olan bir mezar epigramında geçen ἱστεῶνος πρόστατα καλλιπέπλου σαῖ τέχνηαι ifadesi, kentte HPMONΔΩΣ ? adlı Myrmeks lakaplı bir ustabaşı himayesinde *peplos* (bir tür uzun kadın elbisesi) üreten bir terzi-πέπλυφος atölyesinin varlığına ışık tutmaktadır. Bu bilgi kentte birden çok elbise üreticisi olduğunu da ispatlamaktadır¹⁰⁴⁹.

Bölgede oldukça yaygın görülen bir başka meslek ise taş-mermer yontu ustalığıdır. Özellikle mermer yapıların, heykellerin, lahitlerin, onurlandırma ve mezar stellerinin üretilmesinin oldukça masraflı olduğu düşünüldüğünde bu mesleğin hem zor hem de önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede Hereke, Adapazarı yakınlarında bulunmuş olan beyaz damarlı siyah ve kırmızı mermer cevherlerinin ve Bilecik ile Vezirhan'daki mermer yataklarının, Nikomedeia ve

¹⁰⁴⁵ C. Zimmermann, *Handwerkervereine im griechischen Osten des Imperium Romanum*, Römisch-German Zentralmuseum Verlag, Mainz, 2002, s.68; R. S. Aschough, P. A. Harland, J. S. Kloppenborg, *Associations in the Greco-Roman World: A Sourcebook*, Baylor University Press, Waco- Texas, 2012, No.101, ss.70-71.

¹⁰⁴⁶ *IK* 39, No.104.

¹⁰⁴⁷ *IK* 7, No.2, s.101; *IK* 32, No.126; D. Feissel, "Aspects de l'immigration a Constantinople d'apres les epitaphes protobyzantines", *Constantinople and its Hinterland*, eds. C. Mango, G. Dagron, Vairorum Press, Aldershot, Hampshire, 1995, s.370; Ruffing 2008, *a.g.e.*, s.398-399.

¹⁰⁴⁸ *TAM* IV, 1, No.132; *SGO* II, 211, No.09/06/15; *SEG* 26: 1349; *SEG* 52: 1235.

¹⁰⁴⁹ *IK* 9, No.103(2); Ruffing 2008, *a.g.e.*, s.713.

Nikaia kentlerinde pek çok mimari yapıda ve heykelde kullanıldığı düşünülmektedir¹⁰⁵⁰. Benzer şekilde adını Gallos çayından alan Potamogallenos adlı bir başka mermer ile Prokonessos mermerinin de oldukça ünlü olduğu bilinmektedir¹⁰⁵¹. Bölge kentlerinde *lithourgos*- λιθοουργός yani mermer-taş ustası olarak karşılaştığımız kişilere ait yazıtlar Kios-Nikaia sınırında, Prusa ad Olympum ve Apameia kentlerinde bulunmaktadır¹⁰⁵². Buna karşın bölgedeki en ünlü mermer ustalarının Nikomedeialılar olduğu, öyle ki İtalya kentleri, Leptis Magna ve Nicopolis ad Istrum'da da mimarlık yaptıkları bilinmektedir¹⁰⁵³. Dahası mimari bir iş için Nicopolis ad Istrum'da bulunduğu anlaşılan Nikomedeialı *lithoksoos*ların- λιθοξόος (=taş kesiciliği-taş oymacılığı) Herakles'e adadıkları adak yazıtında bu kentte bir *synodos* altında kendi *collegialarını* oluşturduğu okunabilmektedir¹⁰⁵⁴. Roma kentindeki Azize Saba Kilisesi zemininde bulunmuş olan bir yazıtta Bithynia'dan Roma'ya geldiği ve *horrea Petroniana*'da bir işletmesi bulunduğu anlaşılan Marcus Aurelius Ksenonianus Aquila, kentteki en iyi *lithenporos*- λιθένπορος (=mermer tüccarı) şeklinde tanımlanmıştır¹⁰⁵⁵. Ksenonianus'un Bithynia'da dünyaya gelip Roma'daki en büyük depolardan birinde *statio* sahibi olacak kadar yükselmesi ve sattığı mermerleri Bithynia'dan getirdiğinin bilinmesi söz konusu yüzyılda ticari meta olarak Bithynia kökenli mermerlerin oldukça uzak mesafelere ulaşabildiğini ve çeşitli kimseleri zenginleştirdiği anlaşılmaktadır¹⁰⁵⁶.

Italia'daki Campulum adlı yerleşimde (Intermania yakınlarındaki Campovalano) Nikomedeialı Aurelius Andronikos ve karısı Fortuna'ya ait olan ve III. yüzyıla tarihlendirilen bir lahit de söz konusu Hristiyan çiftin bölgede mermer

¹⁰⁵⁰ Bkz. J. B. Ward-Perkins, "Nicomedia and the Marble Trade", **Papers of the British School at Rome** 48, 1980, passim.

¹⁰⁵¹ Bkz. Marek 2003, **a.g.e.**, s.163,167; Plinius'un bölge halkının Sophon Gölü'nü denizle birleştirmek istediklerine dair imparatorluğu bilgilendirdiği mektubunda göl üzerinde taşınan mallardan birisinin de mermer olduğunu belirtmektedir. **Plin. epist.** x.41.

¹⁰⁵² Kios: **IK** 10, II, 1, No.702, **IK** 29, No.3, **SEG** 36: 1148; Prusa ad Olympum: **IK** 39, No.200-201; Apameia: **IK** 32, No.11; Ruffing 2008, **a.g.e.**, s.639.

¹⁰⁵³ B. Russell, **The Economics of the Roman Stone Trade**, Oxford University Press, Oxford, 2013, ss.205-206.

¹⁰⁵⁴ **IGBulg.** II, No.674; Ruffing 2008, **a.g.e.**, s.637.

¹⁰⁵⁵ **SEG** 4:106; Ward-Perkins 1980, **a.g.m.**, ss.32 vd.; S. Antonelli, C. Casolino, "Transformations, adaptations and resilience... behind the crisis of late antiquity. Some reflections from the Abruzzo region", **FERA-Frankfurter elektronische Rundschau zur Altertumskunde** 46, 2022, s.6, fig.3.

¹⁰⁵⁶ Y. Klaassen, "Migration and Integration in the Roman World: A New Approach Towards Culture and Identity", **Talanta** 42, 2011, ss.143-148.

tüccarlığı yaptığını göstermektedir¹⁰⁵⁷. Bölgenin zengin mermer kaynakları ve yetenekli taş ustalarının yanında, mermeriyle ünlü başka bölgelerden gelen bazı zanaatkârların ve tüccarların da bölgede iş yaptığı düşünülmektedir. Mermeriyle ünlü Phrygia Dokimieon'dan (Afyonkarahisar/ İscehisar) Nikaia'ya gelmiş olan Gennios ve arkadaşları da olasılıkla taş ustası veya tüccar olarak bölgeye gelmişlerdir¹⁰⁵⁸. Bu isimlerin de ünlü mermerlerini Nikomedeialı tüccarlar ve denizciler aracılığıyla sattığını söyleyebilmek mümkündür.

Bölgedeki zanaatlar arasında sayılabilecek, uzmanlık gerektiren bir diğer meslek ise *kureus*- κουρέος yani berberliktir. Geç Antikçağ'a tarihlendirilen söz konusu yazıt Kalkhedon kentindeki berberlik mesleğini göstermesi açısından önemlidir¹⁰⁵⁹. Muhtemelen gezici bir meslek olan berberliğin tüm Bithynia kentlerinde mevcut olduğu söylenebilir. Yazıtlı kısmı tam olarak okunamasa da kabartmalardan anlaşılan bir başka zanaatkârlık da Prusa ad Olympon kentinde karşımıza çıkan marangozluktur¹⁰⁶⁰. Yazıtlar ışığında verdiğimiz bu bilgilerin yanında Bithynia kentlerinde deri ustası, kunduracı, demirci vb. gibi önemli küçük zanaat gruplarının da olduğu fakat mezar yazıtlarının günümüze ulaşmadığını ve adlarını duyurabilecek ölçüde zenginleşemediklerini söylemek mümkündür.

3.4.2.2. Tüccarlar ve Denizciler/ Armatörler

Bölgedeki maden veya dokumayla ilgilenen zanaatkârların yanında ticaretle ilgilenen meslek grupları- tüccarlar (-πώλης) da oldukça yaygındır. Bu anlamda en temel yaşamsal kaynaklar olan tarımsal ve hayvansal ürünlerin satışını yapan kimselerin irili ufaklı hemen her kentte olduğu kesindir. Buna karşın söz konusu meslek gruplarına ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

Geç Antikçağ'a tarihlendirilen ve dört taş kapı olarak tanımladığı Nikaia'da yaşamış olduğu anlaşılan Aurelius Khrestos'un mezar steli, bu ismin *artopoles*- ἀρτοπώλης yani fırıncı olarak çalıştığını göstermektedir¹⁰⁶¹. Ev tipi üretim ve nüfusla orantılı olarak, bölgedeki fırıncıların sayısına ilişkin epigrafik buluntular oldukça

¹⁰⁵⁷ SEG 45: 1437.

¹⁰⁵⁸ IK 10, II, 1, No.1210.

¹⁰⁵⁹ SEG 37: 1047.

¹⁰⁶⁰ IK 40, No.1086.

¹⁰⁶¹ IK 10, I, No.553; G. J. Johnson, *Early Christian Epitaphs from Anatolia*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1995, No. 3.15, ss.106-107; Ruffing 2008, *a.g.e.*, ss.440-443.

sınırlı olsa da bölge kentlerindeki geleneksel bir buğday çeşidinden üretilen ekmekler oldukça ünlüdür. Öyle ki ünlü hekim Galenos, *de Alimentorum Facultatibus* adlı eserinde bu ekmek çeşidine şu şekilde yer vermektedir:

“Bithynia’nın en çetin kışlarının yaşandığı bölgelerde, tıpkı Homeros’ta olduğu gibi ilk hecesinde iota harfi olmayan bir tahıl çeşidi zeopyras olarak adlandırılır: “Buğday, zeia ve geniş kulaklı beyaz arpa...”

Ondan yapılan ekmek Makedonya veya Trakya’dakinden çok daha güzel olur. Kabaca söylemek gerekirse tıpkı zeopyros adının zea ve pyros adlarının birleştirilmesi gibi, madde de onlardan harmanlandığı için her ikisinin de ortalamasıdır. Her halükârda Trakya çavdarından üstün olduğu kadar çıplak buğdaydan da aşağıdadır. Bu tahılların bulunduğu şehirlerin adları Nikaia, Prusa, Krateia, Claudiopolis ve Iuliopolis’tir; fakat ayrıca Asya Phrygia’sının en ucunda yer alan Dorylaeum’da da sınırlarındaki diğer bazı kentlerde olduğu gibi, bölgede bu tür tahıl üretimi yapılmaktadır. Bu tahıldan yapılan ekmeğin, buğday ekmeğinden daha kötü olduğu kadar Trakya ve Makedon brizasından daha iyi olduğu da gözlemlenebilir.¹⁰⁶²”

Günümüzde Bolu ili Seben ilçesinde halen üretilmeye devam edilen, bölgeye özgü İza Buğdayı’nın da Galenos’un tanımını yaptığı bölgesel buğday türüyle ilişkisi olması muhtemeldir. Bölgedeki tarımsal üretime ilişkin bir tanımlama yapılan tek yazıt da Claudiopolis’te ele geçirilmiştir¹⁰⁶³.

Prusias ad Hypium kentinde bulunmuş olan bir mezar steli, bölgede hayvansal ürün satışı yapan mesleklere örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu mezar stelinde yer alan yazıtta [...]s Ailius adlı kişinin kentte *kreopoles*- κρεοπώλης (=kasap/ et satıcısı) olarak hizmet verdiği okunmaktadır¹⁰⁶⁴. Nikomedeia’da bulunmuş olan bir başka yazıtta da Marcus adlı bir kişinin kentte *eriopoles*-yün satıcısı olarak çalıştığı görülmektedir¹⁰⁶⁵. Bu bilgiler bölge kentlerinde hayvancılık yapıldığını ve hayvanlardan sağlanan ürünlerin de çeşitli kimselerce satıldığını göstermesi açısından önemlidir. Yine Prusa ad Olypium kentindeki bazı kişilerin mezar stellerinde de hayvancılık yaptıklarına ilişkin betimlemeler söz konusudur.

¹⁰⁶² Galen. *De aliment.* i.13. İng. Çev. O. Powell. O. Powell, *Galen, On the Properties of Foodstuffs*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s.53, 169.

¹⁰⁶³ Adak vd.2008, *a.g.m.*, No.20.

¹⁰⁶⁴ L. Tuğrul, “Üskübü Kitabeleri”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 10, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1962, s.45; *İK* 27, No.108.

¹⁰⁶⁵ *TAM* IV, I, 174.

Bithynia'nın et ve süt ürünleriyle, özellikle de Salona bölgesinde üretilen çeşitli peynirleriyle İmparatorluk çapında üne kavuştuğu bilinmektedir¹⁰⁶⁶.

Bölgenin tarımsal anlamda en verimli kentlerinden olan Nikaia'da başlıca tarımsal ürün olan sebzelerin kentteki *lakhanopoles*- λαχανοπώλης yani manavlar tarafından satıldığı bilinmektedir. Bu meslek grubunun da kendi *collegiasını* oluşturduğu, yaşamını yitiren Asklepiodotos oğlu Alexandros'un da “manavlar meslek birliğinin yöneticisi” (ἄρχας τῆς τέχνης) olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁶⁷. Nikaia, Nikomedeia, Kios ve Prusa ad Olypium kentlerine ait çeşitli mezar stellerindeki meyve ağaçları, toplayıcılık, öküz, pulluk, çapa, sepet vb. gibi kabartmalardan hareketle kentlerde bahçecilik ve tarımsal üretim konusunda çalışan çeşitli kimselerin yaşamış olduğu da açıkça görülmektedir¹⁰⁶⁸. Epigrafik buluntular sınırlı olsa da çeşitli kentlerde çiftçilik veya onunla ilişkili meslekleri yapan kişileri de bilmekteyiz. Nikaia territoryumunda ele geçirilen ve III. yüzyıla tarihlendirilen bir mezar epigramında Agelas adlı bir kişinin rahipliğin yanında çiftçilikle de ilgilendiği okunmaktadır¹⁰⁶⁹. Claudiopolis'te bulunmuş bir yazıtta da adı bilinmeyen bir kimsenin hem ticarete hem de tarım işlerinde yetenekli olduğu belirtilmektedir¹⁰⁷⁰. Bu kişinin olasılıkla zahirecilik, manavlık vb. gibi kırsal nitelikli bir ticaret yaptığını söyleyebilmek de mümkündür. Yine aynı kentten olan Epikrates'in II. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen mezar epigramında ise bu ismin kentteki pek çok işinin yanında aslen çiftçilikle ilgilendiği belirtilmiştir¹⁰⁷¹.

Nikaia kentinde ele geçirilmiş olan ve κο[....]πώλης kelimesinin yer aldığı bir başka yazıtın da kentteki Polykronios Ammianos adlı bir kimsenin de ticaretle

¹⁰⁶⁶ **Plin. nat.** v.43.2, 11.97.1; **Strab.** xii, 4.7; Marek 2003, **a.g.e.**, s.161; Paganlarla bir arada yaşayan Yahudilerin Bithynia'da üretilen peynirlerden yemeleri haram kılınmıştır. Abodah Zarah'ta geçtiği üzere peynir üretiminde kullanılan sütün elde edildiği ineklerin, Pagan tapınımlarında kullanılması nedeniyle Yahudilerin bu peynirleri tüketmemeleri istenmiştir: “...*Talmud'a göre orada yetiştirilen buzağaların çoğu putlara tapmak için kullanılıyordu. Peynir, bir ineğin mide astarından gelen ve sütü peyniri katılaştıran bir madde olan peynir mayası kullandığından, peynir mayası, puta tapmada kullanılan bir inekten geldiğinden endişe duyuyoruz.*” Bkz. **Abodah Zarah** 34b.

¹⁰⁶⁷ **IK** 9, No.197.

¹⁰⁶⁸ Konuya ilişkin Bursa Arkeoloji Müzesindeki çeşitli tarım ve hayvancılık betimli steller: Env. No. 2583, 2808, 8329-8331, 3104.

¹⁰⁶⁹ **IK** 10, II, 2, No.1323.

¹⁰⁷⁰ M. Adak, N. E. Akyürek-Şahin, M. Y. Güneş, “Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/ Klaudiopolis)”, **Gephyra** 5, 2008, No.20.

¹⁰⁷¹ **IK** 7, s.120-122; **IK** 31, No.75.

ilgilendiğini göstermektedir¹⁰⁷². Geç Antikçağ'a tarihlendirilen bu yazıttaki okunamayan κο[....]πώλης kelimesini çeşitli şekillerde tamamlamak mümkündür, fakat ilgili harflerin okunamıyor oluşu bu mesleğin ne olduğuna dair yalnızca olasılıkları göstermektedir. Polykhronios Ammianos'un Nikaia kentinde *koptopoles-* tatlı çörek ve şekerleme satıcısı¹⁰⁷³, *koskinopoles-* elek satıcısı veya *kollopoles-* zamk satıcısı olarak çalıştığı söylenebilir¹⁰⁷⁴.

Bunların yanında doğrudan para üzerinden gelir elde eden bir diğer ticari grup ise bankerliktir. Prusa ad Olymptumlu Asklepiades ve Roma kökenli Nikaialı Gaius Hostilius Ascanius'un yazıtlarında gördüğümüz *trapezeites-* τραπεζίτης yani bankerliğin de bölgede önemli bir meslek grubu olduğu düşünülmektedir¹⁰⁷⁵. Bu grubun tüccarlar gibi ürün satışında bulunmamasına karşın yaptıkları işin doğrudan ticaretle ve parayla ilgili olduğu bilinmektedir. Özellikle diğer şehirlerin sikkeleri ile kullanımda olan yerel sikkelerin takası bu meslek grubu üyelerince yapılmaktadır.

Marmara Denizi, Boğaz ve Karadeniz ile çevrili Bithynia bölgesindeki bir diğer ve belki de en yaygın meslek şüphesiz ki denizciliktir¹⁰⁷⁶. Ağırlıklı olarak ticaretle ilgilendiği anlaşılan denizciler, yazıtlarda çoğunlukla *naukleros-* ναύκληρος olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin geçmişten beri denizcilikle ilgili olduğu bilinmektedir hatta Aelianus'ın Bithynia Krallığı döneminden anlattığı bir öyküye göre kıyıya çekilmiş bir Bithynia gemisinde başı geminin omurgasına saplanmış ve o şekilde bırakılmış olan bir kılıç balığı başı bulunmaktadır. Bu anlatı aynı zamanda Bithynia denizciliğine dair de somut bir kanıttır¹⁰⁷⁷. Bithynialıların yabancılara karşı düşmanlıklarıyla bilinen başarılı denizcilikleriyle ünlü olmasına karşın Kral Nikomedes zamanına kadar Bithynialıların kıyaya açılacakları limanlarının Grek kolonistlerin elinde olduğu, bu nedenle de Nikomedeia kentinin kurulduğu düşünülmektedir¹⁰⁷⁸. Kral Zielas dönemindeki bir mektupta da Koslu ve diğer Grek

¹⁰⁷² **IK** 9, No.559; **IK** 10, II, 1, s.323-324.

¹⁰⁷³ Ruffing 2008, **a.g.e.**, s.601.

¹⁰⁷⁴ **IK** 10, II, 1, s.323-324.

¹⁰⁷⁵ **IK** 39, No.26; **IK** 9, No.34.

¹⁰⁷⁶ Morgan 2010, **a.g.m.**, ss.128-129; Bölgenin Karadeniz ve Marmara kıyıları ile Askania Gölü ve Sangarios Nehri'nde de balıkçılık yapıldığı da bilinmektedir. Bkz. Madsen 2009, **a.g.e.**, s.22; C. Marek, **Geschichte Kleinasien in der Antike**, C.H. Beck Verlag, München, 2010, s.501.

¹⁰⁷⁷ **Ael.De Nat. Animal.** 14.23.

¹⁰⁷⁸ J. Velissoropoulos, **Les Naucleres Grecs**, Libraire Droz, Genova, 1980, s.163.

denizciler ile olasılıkla Mısırlı denizcilerin liman kullanımı ve gemi batık hakkına ilişkin bazı detaylara rastlanılmaktadır¹⁰⁷⁹.

Bithynia'daki denizciliğin Nikomedeia merkezli başladığı ve geliştiği bilinse de bölge kentlerinden ele geçirilen çeşitli yazıtlar ve kabartmalarda da denizciliğe ilişkin önemli detaylara ulaşılmaktadır. Söz konusu mesleğin en çok görüldüğü şehir de yukarıda da bahsedildiği gibi Bithynia'dan deniz aşırı şehirlere götürülecek ürünlerin en kolay taşınabileceği nokta olan körfezde yer alan Nikomedeia'dır. Apameia, Kios, Herakleia, Tios, Kalkhedon gibi kıyı kentlerinde veya *emporion*ları aracılığıyla Prusias ad Hypium'da da deniz ticareti yapıldığı bilinse de denizcilikle ilgili şimdiye kadarki buluntuların büyük bir kısmı Nikomedeia kentinden ele geçirilmiştir¹⁰⁸⁰.

Nikomedeia kentinde ayrıca İmparator Vespasianus döneminde denizcilerin kurmuş olduğu “οἶκος τῶν ναυκλήρων” yani “denizcilerin evi” olarak adlandırılan bir yapı mevcuttur. Günümüze ulaşmayan bu yapının hem denizciler arasındaki etkinlik ve toplantıların yapıldığı bir binayı karşıladığı hem de bir *collegia*'yı tanımladığı anlaşılmaktadır¹⁰⁸¹. Bu yapının bir meslek birliği olduğunu gösteren yazıtların neredeyse tamamı Karadeniz kıyısındaki kentlerden ele geçirilmiştir. Nikomedeia'nın yanı sıra Tomis ve Amastris'te ele geçirilmiş olan bu epigrafik buluntular, Hellenistik dönemden beri devam eden *oikos* adı altında örgütlenen denizci birliklerinin gerek bölgesel gerekse de bölgeler arası ticaret ortaklıklarıyla ilgilendiğini, aynı zamanda dini ve kültürel konularda da birlikte hareket ettiklerini göstermektedir¹⁰⁸². Nikomedeia, Tomis ve Amastris'te karşımıza çıkan *oikos* terimiyle ifade edilen denizciler birliğinin bir başka örneğine de Miletos'ta

¹⁰⁷⁹ Velissoropoulos 1980, **a.g.e.**, s.165, Annexe, No.6.

¹⁰⁸⁰ **TAM** IV.1, 22, 110, 127, 195, 197, 297, 304; **SEG** 29: 1346, **SEG** 32: 1256-1257; S. Şahin, E. Schwertheim, “Neue Inschriften aus Nikomedeia und Umgebund”, **ZPE** 24, 1977, No.5; Marek 2003, **a.g.e.**, s.167.

¹⁰⁸¹ **TAM** IV, I, 22; O. Bounegru, **Mercator. Studien zur antiken Wirtschaft im Pontosgebiet und in de Ägäis**, Parthenon Verlag, Kaiserslautern und Mehlingen, 2013, s.19; P. Arnaud, çeşitli tartışmalara konu olan *oikos* ifadesiyle denizci barınağı gibi bir yapıdan ziyade, Roma'daki *corpora naviculariorum* modelinde bir sosyal organizasyonun kastedildiğini açıklamaktadır. Bkz. P. Arnaud, “Polsemy, Epigraphic Habit and Social Legibility of Maritime Shippers”, **Roman Port Societes**, eds. P. Arnaud, S. Keay, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, ss.410-411.

¹⁰⁸² Bkz. Bounegru 2013, **a.g.e.**, s.39.

rastlanmaktadır¹⁰⁸³. İmparator Hadrianus döneminde dikilmiş olan Miletos'taki bu onurlandırma yazıtının 10. satırında geçen Ναυκλήρων οἶκον ἔχειν ifadesi, Karadeniz kentlerindeki denizci birliklerinin de neden bu terimle tanımlandığına bir açıklama getirmektedir. Ehrhardt ve Günther'in de vurguladığı gibi kuruluşunda doğrudan veya dolaylı olarak Miletos etkisi olan Nikomedeia, Amastris ve Tomis kentlerindeki οἶκος teriminin kullanımının kökenleri de Miletos kentinde aranmalıdır¹⁰⁸⁴. Bunun yanında şu ana kadarki araştırmalar tüm bu denizci birliklerinin birbiriyle ilişkili mi yoksa bağımsız organizasyonlar mı olduğu konusuna henüz bir açıklama getirememiştir. Nikomedeia, Amastris ve Tomis kentlerindeki denizci birlikleri arasında henüz herhangi bir ilişkinin tespit edilmemesi, dahası Nikomedeia ve Amastris arasında ticari ağın neredeyse olmayışı, söz konusu yapıların birbirinden bağımsız olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Kentteki ναύκληροί tarafından kurulan bu mesleki birliğin yanında Nikomedeialı olduğu anlaşılan σχεδιοναύτης ve κυβερνήτης olarak tanımlanan, denizcilikle ilgilenen başka meslek gruplarının da olduğu görülmektedir¹⁰⁸⁵. Kentte denizcilikle uğraşan kimi isimlerin daha sonrasında *phylarkhos* veya *bouleutes* olarak seçildiğinin bilinmesi, söz konusu kimselerin yalnızca ticaretle değil kent yaşamında da aktif olduklarına kanıt niteliğindedir¹⁰⁸⁶.

Marmara kıyısındaki Kios, Byzantion ve Kalkhedon ile Karadeniz kıyısındaki Herakleia, Tios ile Hypios Nehri ve *emporion*larıyla denize açılan Prusias ad Hypium kentlerinde ticaret yapan *emporos*ların varlığı da epigrafik buluntular aracılığıyla takip edilebilmektedir¹⁰⁸⁷. Hakkında oldukça kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz Caesarea-Germanike kenti sikkeleri incelendiğinde sikke arka yüzlerinde

¹⁰⁸³ N. Ehrhardt, W. Günther, "Hadrian, Milet und die Korporation der milesischen Schiffseigner, zu einem neu gefunden kaiserlichen Schrieben", *Chiron* 43, 2013, s.200; P. A. Harland, **Greco-Roman Associations: Texts, Translations and Commentary, II. North of The Black Sea, Asia Minor**, Walter de Gruyter, Berlin, 2014, ss.46-50.

¹⁰⁸⁴ Ehrhardt, Günther 2013, **a.g.m.**, s.208; Miletos'un Karadeniz'deki kolonizasyon ve ekonomik faaliyetleri için bkz. A. Greaves, "Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion", **The Black Sea in Antiquity**, eds. V. Gabrielsen, J. Lund, Aarhus University Press, Aarhus, 2017, ss.9-20.

¹⁰⁸⁵ SEG 28: 1040; SEG 63:1128.

¹⁰⁸⁶ Bkz. TAM IV.1., 258, 304; Bithynia kentlerinde denizcilikle ilgilenen kişilerin politik ve kamusal yaşamdaki rollerine ilişkin bkz. H. L. Fernoux, "Du port à la boulè: le recrutement des bouleutes dans les métiers de la mer. Le cas des cités bithyniennes", **Gens de Mer**, eds. G. le Bouëdec, E. Guerber, Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2013, ss. 89-109.

¹⁰⁸⁷ Bkz.: aş.

mürettebatıyla birlikte gemi veya deniz feneri ve bir limanın olduğu denizcilik ve deniz ticaretiyle ilgili betimlere yer verilmesi, bu kentte yaşayanların da ticaretle ilgilendiklerini açıkça göstermektedir¹⁰⁸⁸.

Bithynialı denizcilerin ve tüccarların komşu kentler başta olmak üzere, imparatorluğun çok çeşitli yerlerinde tarımsal ürün, madenler, hammadde, çanak-çömlek vb. ürünlerin ticaretini yaptıkları bilinmektedir. Hatta bu konudaki ünleri nedeniyle Lukianos'un *Dialogi Meretricii* adlı kurgusal metnindeki Dorion ve Mytale karakterlerinin diyaloglarında denizcilikleriyle ünlene Bithynialı tüccarların (metinde ἔμπορος şeklinde geçer) oldukça zengin olmaları işlenmiştir¹⁰⁸⁹. Kuşkusuz ki deniz ticaretiyle ilgilenen bu kimselerin önemli bir kısmı kentlerdeki yerel elitler için çalışmıştır.

Epigrafik buluntulardan hareketle, Nikomedeialı denizcilerin Akdeniz'in neredeyse tamamında faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kyzikos'tan ele geçirilen bir yazıt Nikomedeialı Khrestos oğlu Diokles'in Kyzikos'a yerleştiğini ve burada ticaret yaptığını göstermektedir¹⁰⁹⁰. Biraz daha güneyde Batı Anadolu'nun en önemli liman kentlerinden Ephesos ile Smyrna'da Nikomedeialı denizcilerin varlığını gösteren mezar stelleri ele geçirilmiştir¹⁰⁹¹. Nikomedeialı denizcilerin yine benzer şekilde Ege'nin karşı yakasındaki Thesselia'daki şehir devletlerinden Pyrasos'ta¹⁰⁹², Euboea'daki Aidepsos'ta¹⁰⁹³ ve Salonae'de¹⁰⁹⁴ ticaret yapmak için bulundukları anlaşılmaktadır¹⁰⁹⁵.

Daha uzaklarda Hırvatistan/ Zadar'daki Roma dönemi yapı kompleksinde Dorzios oğlu Heras adlı Nikomedeialı bir denizcinin mezar steli devşirme malzeme olarak bulunmuştur. Bir tüccar gemisinin kaptanı olduğu düşünülen Heras'a ait bu yazıtın, dil ve yazım özelliklerinden hareketle erken İmparatorluk dönemine tarihlendirilmesinin uygun olduğu düşünülmektedir¹⁰⁹⁶. Ravenna'da bulunmuş olan

¹⁰⁸⁸ **RPC** VI.10901, **RecGen** 5-6, 12-13.

¹⁰⁸⁹ **Luc. DMeretr.** 14.

¹⁰⁹⁰ Arnaud 2020, **a.g.m.**, s.412.

¹⁰⁹¹ Ephesos: **IK** 16, No.2255; Smyrna: **IK** 23, No.224.

¹⁰⁹² **SEG** 55: 613.

¹⁰⁹³ **IG** XII, 9, No.1240.

¹⁰⁹⁴ **SEG** 33: 490.

¹⁰⁹⁵ Bounegru 2013, **a.g.e.**, s.23.

¹⁰⁹⁶ K. A. Giunio, "A Captain from Nicomedia on a Greek Inscription from Zadar", **Illyrica Antiqua** II, 2017, ss.165-169.

III. yüzyıla tarihlendirilen bir başka yazıtta Nikomedeialı Theomnestos oğlu Timokrates'in de *naukleros* olarak Ravenna'da iş yaptığı ve orada yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır¹⁰⁹⁷. İmparatorluğun en batısındaki eyaletlerden olan Hispania Tarraconensis'teki Lucentum (İspanya/ Alicante-Tossal de Manises) adlı kıyı kentinde bulunmuş olan bir yazıtta geçen [Νικομη]δεὺς ναύκληρος με[τὰ τοῦ πληρ]ώματος ifadesi kentte Nikomedeialı bir kaptan ve yolculuğunda ona eşlik eden mürettebatın bulunmuş olduğunu göstermektedir¹⁰⁹⁸. Nikomedeialıların denizcilikte oldukça ünlendiği ve Nikomedeialı tüccarlara ait ticari yük gemilerinin *Nikomedis Holkas* şeklinde adlandırıldığı ve büyüklükleriyle ünlü oldukları bilinmektedir¹⁰⁹⁹.

Nikomedeia kentindeki kadar yaygın olmasa da yukarıda da değinildiği gibi bölgedeki diğer kentlerin de denizcilik ve deniz ticaretiyle ilgilendiği bilinmektedir. Kios kentindeki söz konusu buluntunun Tyroslu bir denizciye ait olduğu bilinmektedir¹¹⁰⁰. Her ne kadar yabancı bir denizciye ait olsa da söz konusu yazıt Kios kıyısında deniz ticaretiyle ilgilenenlerin olduğunu açıkça göstermektedir. Lykia'daki Olympos kentindeki bir yazıttan da Kalkhedonlu bir denizcinin bu kentteki bazı denizcilerle birlikte ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır¹¹⁰¹. Kalkhedon'un komşu kenti Byzantion'da da denizaşırı ticaret yapıldığı bilinmektedir. Öyle ki Salona yakınlarındaki Issa adlı yerleşim yerinde Byzantionlu bir denizcinin mezar steli bulunmuştur¹¹⁰². Yine benzer şekilde Tioslu bazı denizcilerin de Karadeniz'in karşı kıyısındaki kentlerde ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır¹¹⁰³.

L. Robert, kıyıdan içeride kalan Prusias ad Hypium kentinin ise territoryumunda fazlaca bulunan ormanlardan kereste elde ettiği ve bunu Hypios Nehri aracılığıyla *emporion*larına (özellikle Diapolis'e) ulaştırarak denizaşırı ticarete kullandığını açıklamaktadır¹¹⁰⁴. Kentte ele geçirilmiş bir yazıt da orman arazilerinin

¹⁰⁹⁷ SEG 32.1036.

¹⁰⁹⁸ SEG 33: 835; Bounegru 2013, a.g.e., s.23.

¹⁰⁹⁹ Suda, s.v. Ναῦς; Velissaropoulos 1980, a.g.e., s.61; Bounegru 2013, a.g.e., s.24.

¹¹⁰⁰ IK 29, No.71.

¹¹⁰¹ Bkz. M. Adak. O. Atvur, "Das Grabhaus des Zozimas und der Schiffseigner Eudemos aus Olympos in Lykien", EA 28, 1997, ss.18-27.

¹¹⁰² SEG 31: 603

¹¹⁰³ Robert, Et.anat. 272, 1, Öztürk 2012, a.g.t., TEp15.

¹¹⁰⁴ Robert 1980, a.g.e., s.104; D. Braund, "Across the Black Sea. Patterns of Maritime Exchange on the Northern Periphery of Roman Asia Minor", Patterns in the Economy of Roman Asia Minor, eds. S. Mitchell, C. Katsari, The Classical Press of Wales, Ceredigion, Birleşik Krallık, 2005, s.117; *emporion*larla ilgili olarak Bkz.:yuk.

kesildiğine atıfta bulunmaktadır ki bu durum ormancılık mesleğinin de açık bir göstergesidir¹¹⁰⁵. Prusias ad Hypiumlu ἔμπορος-ἔμπορος *emporos*ların ticaret nedeniyle gittikleri Karadeniz'in karşı kıyısındaki kentlerde yoğun şekilde görülmesinin başlıca nedenlerin birisi de söz konusu durumdur. Bunun yanında Prusias ad Hypium kentinin *emporion*larından, Claudiopolis ve Krateia-Flaviopolis gibi kıyıdan oldukça içeride kalan kentlerin ürünleri de taşınmış olmalıdır¹¹⁰⁶. Dahası kimi Claudiopolisli veya Krateialı ailenin de bu *emporion*larda ve gemilerde daimî veya geçici olarak çalıştığı da söylenebilir. Bu anlamda 1948 yılında F. K. Dörner tarafından Claudiopolis territoryumunda bulunan sekizgen bir taş blok üzerindeki gemi ve mürettebat kabartması da oldukça dikkat çekicidir (Bkz.Levha 6b). Denizle doğrudan bağlantısı olmayan Claudiopolis kentinde bu türden bir buluntunun ele geçirilmesi, kent halkından bir şahsın Roma donanmasında görev alacak kadar denizcilikte ilerlediğini düşündürmektedir¹¹⁰⁷.

Çeşitli epigrafik buluntulardan hareketle deniz ticaretine ve *emporion*larının gelişimine oldukça önem verdiği anlaşılan Prusias ad Hypiumlu *emporos*ların başta Olbia olmak üzere Tomis ve Pantikapaion gibi Kuzey Karadeniz kentleriyle ticaret yaptıklarının da biliniyor oluşu¹¹⁰⁸, *emporos*ların da *naukeros*larla büyük benzerliklere sahip olduğunu göstermektedir¹¹⁰⁹. Buna karşın *emporos*ların mal sahibi olarak ticaret yaptıklarına ilişkin de çeşitli görüşler söz konusudur¹¹¹⁰. Süreç içerisinde kuzeydeki kentlerin barbar kavimlerce ele geçirilmesi neticesinde Karadeniz ticareti büyük bir sekmeye uğramış buna karşın İmparator Diocletianus'un fiyat fermanında da görülebileceği gibi Nikomedeia kenti Alexandria, Roma,

¹¹⁰⁵ **IK** 27, No.137.

¹¹⁰⁶ Dion Khrysostomos'un söylevlerinden hareketle Prusa kentinin Apameia kentinin limanını kullandığına ilişkin çeşitli bilgilerimiz söz konusudur. Bkz.:yuk.

¹¹⁰⁷ Dörner 1952, **a.g.e.**, s.62, No.171; Konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için Bkz. I. Pekary, "Typologische Bemerkungen zu Einem Relief mit Schiffsdarstellung aus Bithynien", **Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976**, eds. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner, Band 2, Brill Press, Leiden, ss.712-726.

¹¹⁰⁸ Bkz. **IK** 27, No.29; Schwarz 2001, **a.g.e.**, s.257.

¹¹⁰⁹ V. F. Gajdukevic, **Das Bosporische Reich**, Akademik Verlag, Berlin, 1971, ss.392-393; J. Vinogradov, "Olbia und Prusias am Hypios zur Severerzeit", **Pontische Studien**, Philipp von Zabern Verlag, Mainz, 1997, ss.346-354.

¹¹¹⁰ Velissoropoulos 1980, **a.g.e.**, ss.36-37.

Ephesos, Thessalonika, Salone, Trapezos/Trebizond, Sinope ve Tomis gibi kentlerle ticaret yapmaya devam etmiştir (Bkz. Ep. T.No.11)¹¹¹¹.

Karadeniz'in Kuzeyinde Khersonessos'ta bulunmuş olan, 129/130 yılına tarihlendirilen iki farklı kararnamede Demetrios oğlu Herakleialı çifte vatandaş Dia[---] ile yine aynı niteliklere sahip Herakleon oğlu Papias'ın kentin limanına serbestçe giriş çıkış yapabileceğinin belirtilmesi bu kişilerin deniz ticaretiyle ilgilendiğini göstermektedir¹¹¹². Yine II. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen bir başka yazıtta da Herakleialı Thrasymedes Satyros oğlu Thrasymedes'e de yukarıdaki isimlere verilen hakların verildiği okunmaktadır¹¹¹³. Aynı zamanda Herakleia kentinde Hellenistik dönemde bölge halkı tarafından oldukça görkemli, kiklopik tarzda bir deniz fenerinin inşa ettirilmiş ve Roma İmparatorluk döneminin sonlarına kadar kesintisiz olarak kullanılmıştır¹¹¹⁴. Bu açıdan Herakleia Pontike'nin Karadeniz ticaretindeki oldukça etkin olduğu açıkça görülebilmektedir. Yine Khersonessos yakınlarındaki bir bölge olan Pantikapaion'da Tioslu bir denizcinin de varlığını kanıtlayan bir başka yazıtın da ele geçirilmesi, Herakleia'nın komşusu olan Tios'un da aynı bölgeyle ilişkilerini geliştirdiğini düşündürmektedir¹¹¹⁵. Anlaşıldığı üzere Roma İmparatorluk döneminde Herakleia, Tios ve Prusiaslı denizciler yalnızca Karadeniz'deki kentlerle ticaret yaparken, Ege Denizi'yle doğrudan bağlantılı olan kentler ise Karadeniz yerine ağırlıklı olarak Ege ve Akdeniz'deki kentlerle ticaret yapmışlardır.

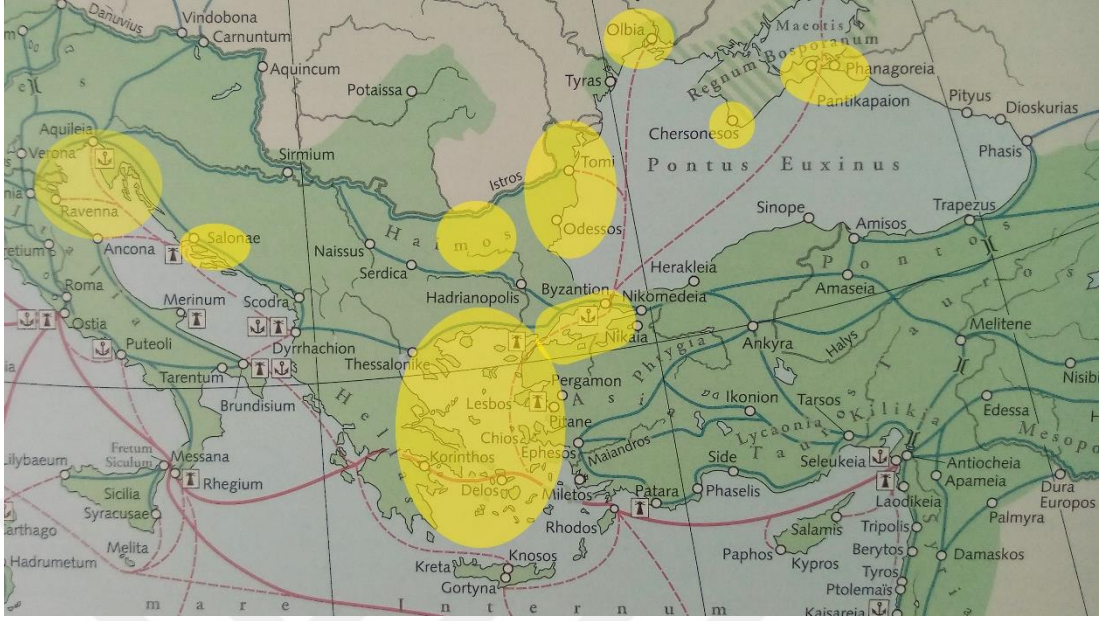
¹¹¹¹ Bkz. Yuk.; Detaylı bilgi için ayrıca bkz. **Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium** 35.1.38-48; Bounegru 2013, **a.g.e.**, s.18; E. İznik, "İmparator Diocletianus'un 'Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı'-'Edictum de pretiis Rerum Venalium'", **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi** 49 (30), 2011, ss.97-130.

¹¹¹² **IOSPE III**, No.22-23.

¹¹¹³ **IOSPE III**, No. 24.

¹¹¹⁴ **Anth. Pal.** VII. 748; Y. Akın, "Anadolu'dan Epigramlar 3: Yapı Epigramlarına Örnekler Smyrna ve Herakleia Pontike'den Deniz Fenerleri", **Eskiçağ Yazıları 5-Akron 7**, İstanbul, 2013, ss.176-179.

¹¹¹⁵ **CIRB** 732.

Harita 3.1. Epigrafik buluntulara göre Bithynia Kentlerinin Ticaret Güzergâhları

Kaynak: A.-M. Wittke vd., “Handelswege in der römischen Kaiserzeit (1.-3. Jh. n. Chr.)”
DNP Suppl. 3, eds. H. Cancik vd., J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 2007, s.203.
 (İlgili harita temel alınarak düzenlenmiştir.)

Constantinus hanedanı döneminde Bithynialı *emporos* ve *naukleros*ların varlığına ilişkin bilgilerimiz oldukça azalsa da denizciliğin önemini koruduğu bilinmektedir, öyle ki bu dönemde çıkartılan bir yasayla- *corpori naviculariorum* denizcilerin *equites* sınıfına geçişlerin önü açılmıştır¹¹¹⁶. Bu şekilde daha önce danışma meclislerinde *bouleutes*lik hakkı kazanan *navicularius*lara, IV. yüzyılda bedensel cezadan ve *leitourgi*adan da muafiyet hakkı tanınmış, buna karşın *navicularii*'nin adının ve imtiyazlarının kötüye kullanılmaması gerektiği belirtilmiştir¹¹¹⁷.

Doğrudan ticaret veya denizciliğe ilişkin bir bilgi vermese de Strobilos'da ele geçirilmiş olan bir yazıt, ticarete kullanılan malların depolandığı yerleri işleten kimselerin bir meslek grubu haline geldiğini göstermektedir. Phrygia Salutaris'ten

¹¹¹⁶ Bkz. *Cod.Theod.* 13,5,16.

¹¹¹⁷ *Cod. Theod.* 13,5,16; R. Brendel, **Kaiser Julians Gesetzgebungswerk und Reichsverwaltung**, Dr. Kovac Verlag, Hamburg, 2017, ss. 254-256; İmparator Iulianus'un Evagrius'la mektuplaşmasında da görülebileceği gibi kişisel olarak *emporos*lar ve *navicularius*lardan hazzetmediği anlaşılmaktadır (Bkz. *Iul. epist.* 25.427B). Buna karşın *Codex Theodosianus*'ta yer alan bu maddenin Constantinus döneminde yasalaştırıldığı halde, Iulianus döneminde yenilendiği/ iyileştirildiği görülmektedir ki bu da kara güvenliğinin sorunlu hale geldiği IV. yüzyılda denizcilerin öneminin oldukça arttığının ispatı niteliğindedir.

gelen Menas adlı bu kişinin Strobilos'ta *apothekarios*- ἀποθήκάριος yani depo yöneticisi olarak çalıştığı anlaşılmaktadır¹¹¹⁸. Her ne kadar erken Bizans egemenliğine tarihlendirilse de söz konusu yazıt böyle bir mesleğin önceki yüzyıllarda da var olduğunu düşündürmektedir. Bu meslek aynı zamanda Strobilos ve çevresinin de ekonomik rolünü göstermesi açısından dikkate değerdir.

3.4.2.3. Diğer Çeşitli Meslek Grupları

Üretim veya ticaretle ilgilenmeyen, ağırlıklı olarak hizmete ve kişisel yeteneklere dayalı olarak yapılan mesleklere de Bithynia bölgesinde sıkça rastlanmaktadır. Bu anlamda sahne sanatlarıyla ilgilenen ve kişisel yetenekleriyle para kazanan mesleklerin başında *peripolistike thymelike*- περιπολιστική θυμελική olarak adlandırılan gezici tiyatro birlikleri yani birden çok tiyatrocunun bir araya gelerek oluşturduğu meslek grubu gelmektedir. Mevcut epigrafik buluntulara göre Bithynia bölgesinde söz konusu tiyatro birliklerine Herakleia Pontike ve Prusias ad Hypium kentlerinde rastlanmaktadır¹¹¹⁹. Yine benzer şekilde bölge kentlerde çeşitli tragedya ve güldürü oyuncularının, birden farklı oyun türünde oynayabilen tiyatro oyuncularının, Dionysios dansçıları ile pantomim oyuncularının da bulunduğu bilinmektedir¹¹²⁰. İtalya'daki Neapolis (=Naples/ Napoli)'te bulunmuş olan bir yazıtta Nikomedeia kökenli aynı zamanda Neapolis yurttaşı olan P. Aelius Antigenidas'ın da hem Neapolis ve Roma'da Dionysios dansçılığı yaptığı hem de anavatanı Nikomedeia'daki Asklepios *agon*larında da buna ek olarak flüt çalgıcılığı yaptığı bilinmektedir¹¹²¹. Nikomedeialı bir diğer isim T. Ailius (=Aelius) Aurelianus Theodotos'un da çeşitli oyunlarda *aulos* çalgıcılığı yaptığı bilinmektedir¹¹²².

Prusias ad Hypium kentindeki Atinalı tragedya sanatçısı Tib. Claudius Philoksenos'un kentte yaşamını yitirdiği, bir süre sonra kente oyun sahnelemek için gelen Korinthoslu bir başka tragedya sanatçısı Isthmos'un ise Atinalı sanatçının

¹¹¹⁸ **IK** 32, No.129.

¹¹¹⁹ **IK** 47, No.2; **IK** 27, No.49.

¹¹²⁰ Prusias ad Hypium'daki tiyatro sanatçısı Atinalı Philoksenos: **IK** 27, No.97; Nikaialı komedyia oyuncusu Philistion: **IK** 10, II, 3, No. T.40; Herakleia Pontike kentinde yaşamını yitiren pantomim sanatçısı Krispos: **IK** 47, No. 9; Claudiopolis kentinde yaşamını yitiren Nikaialı tiyatro sanatçısı: **IK** 31, No.17; **SGO** 2, No.09/09/07; Dionysios Dansçısı Saturninus: **IK** 31, No.83; **SGO** 2, No.09/09/16.

¹¹²¹ **IGR** 1442.

¹¹²² **TAM** IV. I.34; **CIG** 1720; **FD** III, 6:143.

mezarını yeniden yaptırdığı bilinmektedir¹¹²³. Herakleia Pontike kentinde yaşamını yitiren pantomim sanatçısı Krispos'un da aslen Alexandrialı olduğu bilinmektedir¹¹²⁴. Nikaia kentine geldikten sonra burada onursal olarak *bouleutes* seçilen Tiberius Iulius Apolaustus da döneminde oldukça ünlü olduğu anlaşılan bir başka pantomimcidir¹¹²⁵. Tüm bu yazıtlar, Bithynia kentlerine yerli ve yabancı onlarca sanatçının geldiğine dair önemli bir bilgi vermektedir.

Bölgedeki diğer meslekler incelediğinde gündelik yaşam için çok önemli bir yeri olan *medicus*, *iatros*- *ιατρός* veya *iatrene/ iatreine*- *ιατρίνη* yani hekimlere ait yazıtların da oldukça fazla olduğu gözlemlenmektedir¹¹²⁶. Bölgedeki hekimlik mesleğinin oldukça ünlü olduğu, Roma Cumhuriyet döneminde yaşamış Prusalı Asklepiades veya MS. II. yüzyılda yaşamış olan Nikomedeialı Menodotos gibi isimlerin de bölgede çeşitli eğitimler verdiği bilinmektedir¹¹²⁷. Gezici veya mekâna bağlı olarak yapıldığı düşünülen bu mesleğin diğerlerinden farkı ise hem kadın üyelerinin de olduğunun bilinmesi, hem de batıdaki meslektaşlarının aksine Anadolu'daki kentlerde halk tarafından oldukça saygın bir meslek olarak görülmesidir¹¹²⁸. Gezici hekimlerin oldukça yoğun olduğu, hatta pek çok hekimin kendi kenti veya bölgesi dışında pek çok bölgeye de iş için gittiği bilinmektedir¹¹²⁹. Nikaia kentinde yaşamını yitirmiş olan hekim Hedys'in mezar epigramında geçen ifadeler de bu türden gezici hekimlerin oldukça fazla kente ve bölgeye gittiğini şiirsel bir dille göstermektedir¹¹³⁰. Tam tersi şekilde, Nikaialı olup Thesselia'da yaşamını yitirmiş olan bir başka hekim de söz konusudur¹¹³¹. Moesia Inferior'daki bir mezar yazıtında yine Bithynia kökenli bir başka hekime rastlanılmaktadır. Nikomedeialı hekim Marcus Octavius Aper'in gezgin veya askeri bir hekim olarak çalıştığı veya Nicopolis ad Istrum kentinin kuruluşu sırasında kente yerleşerek hizmet verdiği

¹¹²³ Tuğrul 1962, **a.g.m.**, No.4; **IK** 27, No.97.

¹¹²⁴ Konuya ilişkin değerlendirme için bkz. **IK** 47, s.10-11.

¹¹²⁵ **IK** 10, II, 3, No.T 40b.

¹¹²⁶ **TAM** IV, 1, 220; **SEG** 37: 1081; **IK** 9, No.175, No.275; **IK** 29, No.52; **IK** 39, No.29, **IK** 31, No.72, No.80; **SGO** 2, ss.166-167. No.09/09/06; **IK** 47, No.7, No.33; **SGO** 2, No.09/11/05; Akyürek-Şahin, Uzunoğlu 2019, **a.g.m.**, No.11; **IK** 58, No.128.

¹¹²⁷ D. Aparaschivei, "Being Physician in Moesia Inferior", **Dacia** 54, 2010, s.145, dpn.45.

¹¹²⁸ P. Özlem-Aytaçlar, **Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entelektüeller**, Ege Yayınları, İstanbul, 2006, s.59.

¹¹²⁹ **Dion Chrys.** 8.7-8; Özlem Aytaçlar 2006, **a.g.e.**, s.61.

¹¹³⁰ **IK** 9, no.175; **SGO** 2, No.09/05/12.

¹¹³¹ **IK** 10, II, 3, s.105-106.

sırada yaşamını yitirdiği düşünülmektedir¹¹³². Nikomedeialı bir başka hekim olan Quintus Aelius Arkhelaos da Roma’da gezici hekimlik yapmıştır¹¹³³. Tios kentinden Glykon oğlu Niketes’in de genç yaşta gezici hekimliğe (muhtemelen bir başka hekimin yardımcısı) başladığı ve 19 yaşında Smyrna kentinde iken yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır¹¹³⁴.

Claudiopolisli Theodoros ailesinin ise aile boyu hekimlik işi yaptığı, Akilius (=Akhileus) Theodoros’un yetenekleri dolayısıyla *iatros promos* yani hekimler arasında önde gelen birisi olduğu ve babasının da *arkhiatros- ἀρχίατρος* (=başhekim) olarak görev yaptığı bilinmektedir¹¹³⁵. Claudiopolis’te ele geçirilmiş olan bir diğer mezar epigramında da aynı ailenin üyesi Prokopios ve kardeşi Helladios’un da birlikte hekimlik yaptığını göstermektedir¹¹³⁶. Bu anlamda Claudiopolisteki hekimlik mesleğinin genellikle aile işi olarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Constantinus hanedanı dönemine tarihlendirilen bilingual bir mezar yazıtında Nikomedeia’da *Schola Palatina*’da *scutarius sinator* olarak görev yapan ve olasılıkla kentteki askeri imalathanenin de yöneticisi olan Flavius Maximinus’un oğlu Oktimos’un acılı bir ameliyat sonrası yaşamını yitirdiği ve mezar stelinin bulunduğu alana yani Hristiyan din şehitlerinin yanına gömüldüğü okunmaktadır¹¹³⁷. Bu bilgi Bithynia bölgesinde doğrudan askeri personeller ve ailesiyle ilgilenen hekimlerin varlığını da açıkça göstermektedir. Bu mesleğin önemi zaman içerisinde oldukça artmış İmparator Constantinus döneminde hekimlerin güvenliği yasayla güvence altına alınmıştır¹¹³⁸. Bu bilgiden hareketle IV. yy’a gelindiğinde hekim sayısının yetersiz olduğu söylenebilir. Bölgedeki hekimlerin varlığı, IV. yüzyıl ortalarında Bithynia’da yaşamış olan Libanius’un mektuplarında da görülmektedir¹¹³⁹. Bunların dışında Pylai territoryumunda ele geçirilen ve günümüzde İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulunan bir mezar yazıtında kentte adı bilinmeyen bir *hippiatros* yani

¹¹³² AE 1935, No.0070.

¹¹³³ IGUR II, 298.

¹¹³⁴ IK 23, No.442.

¹¹³⁵ IK 31, No.72; SGO 2, No. 09/09/03.

¹¹³⁶ Adak vd., 2008, a.g.m., No.18.

¹¹³⁷ TAM IV,1, No.367; SEG 37:1081.

¹¹³⁸ Cod. Theod.13.3.1.

¹¹³⁹ Lib. Ep.1205.

hayvan hekiminin varlığı da tespit edilebilmektedir¹¹⁴⁰. Söz konusu yazıt her ne kadar erken Bizans egemenliğine ait olsa da Roma İmparatorluk döneminde de bu mesleği yapan kimseler olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle *cursus publicus* güzergâhı üzerinde ve çevresindeki haralarda bu türden hekimler de görev yapmış olmalıdır.

Epigrafik buluntuların verdiği tüm bu bilgiler dışında, kentte bir başka meslek grubunun varlığına ilişkin bir ipucu da söz konusudur. Plinius'un Claudiopolis'i gezdiği sırada Nikomedeia kentinde meydana gelen bir yangın, kentteki birçok özel mülkü ve iki kamu yapısını, yani *gerousia* (=yaşlılar meclisi) ve Isis Tapınağı'nı yerle bir etmiştir. Bunun üzerine Plinius kentte *collegium fabrorum* yani bir itfaiye birliği kurmayı önermiş, fakat Traianus bu türden bir birliğin yani yerel bir örgütlenmenin gelecekte başka sorunlar açabileceği nedeniyle reddetmiştir¹¹⁴¹. Bu mektuplaşmalar kentteki itfaiye birliğinin kurulamadığını gösterse de bu yangından sonra yangınlara müdahalede bulunmakla görevlendirilmiş çeşitli görevlilerin de çalışmaya başladığını anlaşılmaktadır¹¹⁴².

Bölge kentlerinin neredeyse tamamında en çok rastlanılan bir diğer meslek grubu ise yerel elitlerin ve zengin ailelerin çiftliklerinde yöneticilik yaptığı anlaşılan ve Türkçe'ye kâhya olarak çevrilen οἰκονόμος-*oikonomos*lardır. Mezar stelleri aracılığıyla bilgi sahibi olduğumuz bu mesleğin genellikle köleler veya azatlılar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır¹¹⁴³.

Nikomedeia'da bulunmuş olan yazıtlı lahitler ile Nikaia kentinde ele geçirilmiş olan epigrafik buluntular bölgede *tektones*- τέκτονες olarak adlandırılan inşaat ustaları¹¹⁴⁴ ile *arkhitektones*- ἀρχιτέκτονες yani ustabaşı veya mimarların da varlığına ışık tutmaktadır¹¹⁴⁵. Aynı zamanda Nikaialı Cassius Dio da Byzantion

¹¹⁴⁰ **IK** 7, No.20, s.117; **SEG** 37: 1083.

¹¹⁴¹ **Plin. epist.** x.33-34.

¹¹⁴² O. Van Nijf, *centonarii* ve *dendrophori*'nin aynı zamanda yangınla mücadele misyonunun da olduğuna vurgu yapar. Bkz. Van Nijf 1997, **a.g.e.**, s.177.

¹¹⁴³ Nikaia kentindeki *oikonomos*lar: **IK** 9, No.192, 196, 205; **IK** 10, II, 1, No. 753, 1057, 1062, 1201; **IK** 10, II, 2, No. 1292, 1336, 1413, 1466; **SEG** 34: 1263; Nikomedeia kentindeki *oikonomos*lar: **TAM** IV, 1, No. 68, 165, **SEG** 28: 1015 (Dakibyza); Kios'taki *oikonomos*lar: **IK** 29, No. 46, 91; Prusa ad Olympum'daki *oikonomos*lar: **IK** 39, No. 68, 165; Ma 2020, **a.g.e.**, ss.134-138; Kalkhedon'daki *oikonomos*lar: **IK** 20, No. 4, 101; Prusias ad Hypium kentindeki *oikonomos*lar: **IK** 27, No.103.

¹¹⁴⁴ **IK** 9, No.2.

¹¹⁴⁵ Öztürk, Demirhan-Öztürk 2019, **a.g.m.**, s.135; Gölcük vd. 2020, **a.g.m.**, s.124; **IK** 10, II, 2, No.1231, 1256.

kentinin Septimius Severus dönemindeki savunmasında Priscus adlı bir Nikaialı'nın olağanüstü mühendislik faaliyetlerinden de övgüyle bahsetmektedir¹¹⁴⁶. Yine bu kişilerin de diğer zanaatkârlar gibi çeşitli birlikler altında örgütlendikleri anlaşılmaktadır¹¹⁴⁷.

Nikaia kenti territoyumunda bulunan bir diğer yazıt ise kentteki *kepouros-κηπουρὸς* yani bahçıvanların da varlığına ışık tutmaktadır. Bahçıvanların bu dönemde zengin aileler ve kamusal binaların peyzaj işleriyle ilgilendikleri gibi bağ ve bahçecilik işlerinde de danışman rolü üstlenmiş olmaları da muhtemeldir¹¹⁴⁸. Yukarıdaki mesleklerin önemli bir kısmı II. yüzyıla tarihlendirilse de III-IV. yüzyıllara tarihlendirilen de pek çok meslek söz konusudur ki bu durum ekonomik canlılığın III. yüzyılda kesintiye uğramadığını ve uzun yıllar devam ettiği göstermektedir.

¹¹⁴⁶ Cassius Dio'ya göre Nikaialı Priskos, Byzantion kenti ele geçirilince Septimius Severus tarafından ölüme mahkûm edilmiş fakat mühendislik yetenekleri sayesinde daha sonra affedilmiştir. **Cass. Dio.** lxxv.11.1.

¹¹⁴⁷ **IK** 9, No.2; Van Nijf 1997, **a.g.e.**, s.180.

¹¹⁴⁸ **IK** 9, No.554.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BITHYNIA'DA ENTELEKTÜELLER VE SOFİSTLER: ROMA'YA MUHALEFET VE *PHILORHOMAIOS*

Bithynia, zengin kentleri, verimli toprakları ve stratejik konumu nedeniyle daima önem verilen bir bölge olsa da Roma'ya miras kalma sürecinden Iulius-Claudius hanedanı sonuna kadar bölgede görev yapan Romalı yetkililerin (*publicani*, valiler veya diğer memuriyetler) yasa dışı uygulamaları ve yerel çekişmeler nedeniyle sorunlar yaşayan bir bölge olarak dikkat çekmiştir. Roma politikası gereği kentlerde güç sahibi olan ailelerin desteklenmesi nedeniyle Roma'ya karşı bilinen bir başkaldırı olmamış, yerel yöneticiler ve İmparatorluk yetkilileri uyum içerisinde çalışmışlardır. Buna karşın, önceki bölümde detaylı şekilde yer verilmiş olan Nikaialı Cassius Asklepiodotos, Nero döneminin yanlış uygulamalarının yarattığı kimi sorunlar neticesinde muhalif durumuna düşmüş ve Soranus davası nedeniyle de bir süreliğine sürgün edilmiştir¹¹⁴⁹. Bu açıdan soylu bir ailenin ilk üyelerinden olan ve oldukça etkili isimlerle dostluk ilişkisi kurduğu anlaşılan Asklepiodotos'u kültürel ve siyasal etkinliğe sahip bir güç olması nedeniyle entelektüel muhalefet bağlamında değerlendirebiliriz.

Roma'ya veya İmparatorlara karşı Roma dışında bir muhalefetin görülmesi ise İmparatorluğun Doğu Eyaletlerinde büyük bir destek gören II. Sofistik hareketle mümkün olmuştur. Bu dönemin hatipleri, filozofları ve sofistleri ile Romalı valilerin dostluk ilişkileri kurdukları ve bu kimselerin eyalet yönetiminde etkin oldukları bilinen bir gerçektir¹¹⁵⁰. Bu açıdan söz konusu kimselerin keskin şekilde Roma karşıtı olduklarını söylemek mümkün değildir. Fakat II. Sofistik dönemin önemli filozofları anavatanları olan kentleri ve Roma'yı eleştirerek mevcut sorunlara da

¹¹⁴⁹ Bkz.: yuk.

¹¹⁵⁰ G. W. Bowersock, **Greek Sophists in the Roman Empire**, Clarendon Press, Oxford, 1969, ss.43-58; C. Marek, "Intellectuelle in Bithynien und Ihre Feindschaften", **AMS 69. Neue Funde und Forschungen in Bithynien. Friedrich Karl Dörner zum 100. Geburtstag Gewidmet**, eds. E. Winter, K. Zimmermann, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2013, s.35; Sofist terimine ilişkin görüşler, II. Sofistik dönemde entelektüel grupların durumlarına ilişkin olarak bkz. E. Akgün-Kaya, "Filozof (Φιλόσοφος), Sofist (Σοφιστής), Retor (Ρήτωρ): II. Sofistik Dönemde Sınıflandırma Problemi", **Mediterranean Journal of Humanities V** (2), 2015, passim.

çözümler önermiştir¹¹⁵¹. II. Sofistik dönem, kültürel kimlik, Grek dünyasında öze dönüşü, felsefenin yeniden yükselişi, kent devleti- İmparatorluk ilişkisi ve “Hellenlik” gibi konuları yeniden ele alan bir süreç olarak da tanımlanabilir¹¹⁵². Grek kültürünün geçmişteki başarılarından, savaflara ve çeşitli erdemlere dair Roma öncesi konuların ağırlıklı olarak ele alındığı bu dönemde eskiye dönüş modasının yeniden canlandırıldığı açıkça görülmektedir¹¹⁵³.

II. Sofistik döneme ve bu dönemi oluşturan kişilerin kısa yaşam öykülerine dair en detaylı bilgilere Philostratos’un *vitae sophistarum* adlı eserinde yer verilmiştir. Öyle ki “ikinci sofistler çağı” adlandırması da ilk olarak Philostratos tarafından yapılmıştır¹¹⁵⁴. Philostratos’un böyle bir adlandırmaya gitmesinde başlıca etken Grek dünyasındaki entelektüel canlılığın klasik dönem Grek dünyasındakine yaklaşmasıdır¹¹⁵⁵. Kaçar’a göre, bu dönemin entelektüel gelişimi Roma dünyasında görünürlükleri önemli oranda artan Hristiyanları da etkilemiş, bu gruplar da kendi entelektüel gelişimlerini göstermiştir¹¹⁵⁶.

Philostratos’un eserinden anlaşıldığı üzere Bithynia bölgesindeki hemen her kent II. Sofistik dönemden etkilenmiştir. Byzantionlu Marcus ve Khrestos, Nikomedeialı Quirinius ve Prusalı Dion bu dönemin önde gelen sofistleridir¹¹⁵⁷. Bunların dışında epigrafik buluntular da Nikaialı Longinius, Nikomedeialı Aurelius Demetrios, Bithynion-Claudiopolisli Iulius Niketes, Herakleialı Thrasymedanos

¹¹⁵¹ Buna karşın Lukianos symposion ya da Lapithler adlı yazısında filozofların sorunlara çözüm bulmak bir yana kendi aralarında dahi şiddete varan tartışmalar olduğu şeklinde dönemin düşünürlerini eleştiren bir kurguya yer vermektedir. Bkz. Marek 2013, **a.g.m.**, s.44.

¹¹⁵² T. Whitmarsh, **Local Knowledge and Micro identities in the Imperial Greek World**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, ss. 270-273.

¹¹⁵³ Özlem-Aytaçlar 2006, **a.g.e.**, ss.52-53.

¹¹⁵⁴ **Philostr.** VS. 481; II. Sofistik Dönem terimi pek çok araştırmacı tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. S. Goldhill’e göre bu dönemin entelektüelleri ortak bir gündeme sahip olarak örgütlenmedikleri gibi sofist olarak nitelendirilen kimselerin de farklı amaçları ve kişilikleri vardır. Bunun yanında kimlerin sofist kabul edileceği, tıp yazarlarının ve coğrafyacıların bu gruba dahil olup olamayacağı, II. Sofistik Dönemin tarihsel sınırlarının ne olduğu gibi pek çok konuya da cevap verilemediği için söz konusu adlandırma eleştirilmektedir. Bkz. S. Goldhill, **Being Greek under Rome. Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire**, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s.14; G. Anderson da Sofistler arasında tek tip bir görüş ve yaklaşım olmadığını, bu kişiler arasında Grek ve Roma kültürü ve dili (Grekçe ve Latince), hitabet ve felsefe, etik ve politika, öyküleyici ve hicvedici anlatım gibi pek çok kültürel farklar ve engeller olduğunu söylemektedir. Bkz. Anderson 1993, **a.g.e.**, s.11.

¹¹⁵⁵ T. Kaçar, “İkinci Yüzyılda Hristiyanlık: Entelektüeller, Düşünceler ve Gruplar”, **Selevcia ad Calycadnum I**, Ankara, 2011, s.20.

¹¹⁵⁶ Kaçar 2011, **a.g.m.**, ss.23-28.

¹¹⁵⁷ Marek 2013, **a.g.m.**, s.34.

Herakleides gibi onlarca ismin de sofist veya filozof olarak tanımlandığını göstermektedir ki bu sayı daha da çoğaltılabilir¹¹⁵⁸. Jones, Bithynia'daki stoacıların fazlalığını günümüzde adını bilmediğimiz, fakat Roma döneminde bölgede faal olan çeşitli yerel okullar veya hocaların etkisiyle açıklanabileceğini söyler¹¹⁵⁹. Bithynia kökenli kimselere ait mezar yazıtlarının Makedonia, Hellas ve Asia Minor'daki önemli kentlerde ele geçmesi söz konusu kimselerin eğitim için buralara gitmiş olabileceklerini de düşündürmektedir.

Entelektüeller, II. sofistik dönem sonrasında büyük oranda azalmalarına karşın Bithynia bölgesinde önemli hizmetlerde bulunmuş ve halk ile imparatorluk arasındaki köprü olma rolünü büyük ölçüde devam ettirmişlerdir. IV. yüzyılda dahi entelektüellerin bölgedeki etkinliği-varlığı açıkça görülmektedir.

4.1.Entelektüeller ve Sofistlerin Gözünden Bithynia'da Roma Egemenliği

4.1.1.Prusalı Dion Khrysostomos

Gerçek anlamda entelektüel kişilerin başında gelen Prusalı Dion aynı zamanda gerek Bithynia'da gerekse de İmparatorluk çapında Roma'ya karşı en büyük muhalefeti yapan kişilerin başında gelmektedir. Samosatalı Lukianos, Peregrinus adlı hayali karakterini tasvir ederken bu kişinin açık sözlülük ve aşırı özgür davranışlarıyla Musonius, Dion ve Epiktetos'a yaklaştığını söyler. Bu detay, Dion'un muhalif kişiliğini göstermesi açısından da önemlidir¹¹⁶⁰.

Dion, derslerini aldığı hocası Musonius Rufus'un "özgürlük" ve "konuşma özgürlüğü"nü temel alan felsefi fikirlerini kendi felsefi öğretileri ve sofistike söylevleriyle birleştirmiştir¹¹⁶¹. Bu yönüyle Grek dilini ve kültürünü canlı tutmaya çalışan vatansever bir entelektüel olarak tanımlanmaktadır¹¹⁶². Philostratos'a göre, Dion, Demosthenes ve Platon'un tarzından etkilenmiştir veya bir başka deyişle onlara öykünmüştür¹¹⁶³. Kaynaklarda Dion'un felsefi veya edebi yönüne dair çok

¹¹⁵⁸ Marek 2013, **a.g.m.**, s.34; **IK** 47, No.11.

¹¹⁵⁹ C. Jones, **The Roman World of Dio Chrysostom**, Harvard University Press, Cambridge, 1978, s.5.

¹¹⁶⁰ **Lucian. Peregrin.**18

¹¹⁶¹ Whitmarsh 2010, **a.g.e.**, ss. 277- 278, 286.

¹¹⁶² A. Yakut, "Dion Khrysostomos'un Krallık Söylevlerinde "İdeal Kral" Tasviri", **Cedrus** VII, 2019, s.467.

¹¹⁶³ **Philostr.** **VS.** 1.7.1.

çeşitli bilgiler olsa da bu çalışmada odak noktamız söylevlerde üzerinde durulan ve Bithynia bölgesini ilgilendiren sorunların neler olduğudur. Dion'un büyük bir kısmı günümüze ulaşan söylevlerinden 38-50 arasındakilerin tamamı Bithynia bölgesi ve bölge kentleriyle alakalıdır. Bunların yanında Tarsos, Rhodos söylevleri ile "Krallık Üzerine" adlı söylevler de Dion'un politik ve kültürel muhalefeti bağlamında çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Prusa kentinde dünyaya gelen Dion'un söylevleri Bithynia bölgesinin Roma İmparatorluğuna karşı entelektüel muhalefet anlamındaki sesi olmuştur. Dion Khrysostomos'un gerek eyalet halklarıyla iç içe oluşu gerekse de İmparatorlukla doğrudan temas edebilmesi, her iki tarafa dair ilk elden görüşler sunmasını sağlamıştır.

C. Jones, Dion'un sürgüne gönderilmesi ve Grek kentlerine yaptığı seyahatlere ilişkin gözden kaçan bir noktaya dikkat çekmektedir. Dion, Domitianus'un imparatorluğu sırasında onu tahttan indirmek için komplo düzenlediği iddia edilen kuzeni Titus Flavius Sabinus'a destek verdiğiinden şüphelenildiği için 83 yılında sürgün edilmiş ve yaklaşık 14 yıl boyunca Roma'ya ve anavatanı Prusa'ya girememiştir¹¹⁶⁴. C. Jones'e göre Dion tam manasıyla bir sürgünde değildi, yalnızca İtalya'ya ve kendi şehrine girişi yasaktı ki bu da serbest dolaşım konusunda bir mahrumiyet cezası gibi görülebilir. Bunun yanında Dion'un malına ve arazilerine el konulmamış aynı zamanda İmparatorluğun pek çok yerinde söylevde bulunması da engellenmemiştir¹¹⁶⁵. Bunların yanında pek çok kente yaptığı seyahat ve konaklama giderleri de ya kendisi tarafından ya da başkalarınca desteklenmişti.

Dion'un Bithynia Eyaleti'ni ilgilendiren eleştirilerini Roma Kültürü, imparator kültü ve İmparatorun tanrısallığı, ideal imparator, kentler arası rekabet ve yurttaşlık ayrımı sorunu gibi sosyo-kültürel, dini ve politik başlıklar altında toplamak mümkündür¹¹⁶⁶. Kısacası Dion'un hemen her eleştirisi geleneksel Grek değerlerini ve benliğini koruma eğilimi yönündedir. Geleneksel yapıyı koruma ve Roma'dan (en

¹¹⁶⁴ Dion Chrys. 13.1; T. Lau **The Politics of Peace, Ephesians, Dio Chrysostom and the Confucian Four Books**, Brill Press, Leiden-Boston, 2009, s.157; Marek 2013, **a.g.m.**, s.36.

¹¹⁶⁵ Jones 1978, **a.g.e.**, s.46; Karş. Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, ss. 120-122.

¹¹⁶⁶ J. M. Madsen, "Intellectual Resistance to Roman Hegemony and its Representativity", **Rome and Black Sea Region**, ed: T. Bekker-Nielsen, Aarhus University Press, Aarhus, 2006, ss.67-69.

azından kültürel anlamda) bağımsız olma düşüncesinin kimi Bithynia kentlerinde de benimsendiği ve bu nedenle sikkelerde *proconsuller* tarihlendirme aracı olarak zaman zaman yer alsa da yazıtların önemli bir kısmında Roma takvimi yerine krallık döneminden kalan Bithynia takviminin kullandığına ilişkin bilgilerimiz de mevcuttur¹¹⁶⁷.

4.1.1.1.Dion Khrysostomos'un Roma'ya karşı eleştirileri

4.1.1.1.1. Roma Kültürünün nasıl algılanması gerektiği

Roma'nın Grek dünyasıyla ilişkisi, bir kültürün diğeri üzerinde hâkimiyetinden ziyade iki büyük kültürün aynı İmparatorluk içinde bir arada yaşaması olarak tanımlanabilir. Buna rağmen, İmparatorluğun hâkim kültürü olan Latin-Roma kültürü, Grek dünyasında koşulsuz kabul, Romalı görünme veya bariz bir Roma karşıtlığı olarak karşılanmıştır¹¹⁶⁸. Yine de Grek dünyasında batıdaki eyaletlere benzer bir kültür çatışması yaşanmamıştır.

II. Sofistik dönem olarak tanımlanan zaman aralığında ortaya çıkan öze dönüş, şüphecilik ile Roma kültürüne karşı kayıtsız oluş, Roma düzenine karşı çeşitli soruların ve görüşlerin doğmasına neden olmuştur¹¹⁶⁹. Bithynia bölgesi için de Roma yönetimi uzun yıllar adli, idari ve ekonomik sorunlarla birlikte anılır olmuş ve nihayetinde başta Dion Khrysostomos olmak üzere kimi entelektüellerin de eleştirilerini çekmiştir.

Roma kültürü ve kurumları, zenginliğini Roma'nın varlığına borçlu olan kimseler ile Roma'nın yarattığı refah ve barış ortamında çeşitli işlerde çalışan veya eğitim alan çeşitli gruplar tarafından tereddütsüz şekilde güç ve servet için kabul edilmiştir. Öyle ki Dion'un Borysthenes bölgesindeki söylevinde, kent konseyinde toplanan yaşlı ve saygın Olbialıların Homeros'un belirttiği gibi eski Greklere benzer şekilde uzun saçlı ve dalgalı sakallı olduğu, tıraş edilen bir kişinin aşağılandığını, buna karşın bir kişinin Romalılara dost görünmek adına sakallarını kestğini ve

¹¹⁶⁷ W. Leschorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien Nördlich des Tauros*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1993, ss.191 vd.; Söz konusu takvimin şu aylardan meydana geldiği bilinmektedir: Πριέπιος/ Πριέτιος, Ἀφεοδίσιος, Δημήτριος, Ἡραῖος/ Ἄρειος, Ἡρμειος, Μητρῶος, Διονύσιος, Ἡράκλειος, Δίος, Βενδιαῖος, Στράτειος, Ἄρειος.

¹¹⁶⁸ Jones 1978, **a.g.e.**, s.125.

¹¹⁶⁹ Madsen 2006, **a.g.m.**, s.64.

bunun Dion'a utanç verici geldiğini yazmaktadır¹¹⁷⁰. Bu anlamda Dion ilk eleştirisini de Greklerin çıkar amaçlı Romalı görünmeye çalışmalarının kendi kültürlerine saygısızlık olduğu yönünde yapmıştır. Prusa kentinde verdiği bir diğer söylevinde ise kentlerdeki Romalı varlığının olumsuz yanları olduğunu, Prusa kentindeki Romalı muhafızların vergi toplama bahanesiyle tıpkı ada halklarını (Atinalılar) yağmaladığı gibi Prusa'yı yağmaladıklarını belirtir¹¹⁷¹. Fakat Dion'un söylevleri incelendiğinde Romasız bir ülke tasarımı olmadığı ve Roma kentinin de μακαρία πόλις (kutsal kent) olarak görüldüğü anlaşılmaktadır¹¹⁷².

4.1.1.1.2. İmparator Kültü'nün ve imparatorun tanrısallığının yarattığı sorunlar

Hayatta olan kimselerin, yani İmparatorların ve aile üyelerinin tanrısallaştırılmaması gerektiği fikri, Dion Khrysostomos'un imparatorluğun başlıca dini politikalarından birisi olan İmparator kültü'ne ilişkin önemli bir eleştirisidir¹¹⁷³.

G. Bowersock, Grek entelektüeller ve İmparator kültü ilişkisini ele aldığı detaylı çalışmasında İmparator kültüne dair Grek dünyasında hiçbir zaman fikir birliğine varılmadığını belirtmektedir. İmparator kültünün Romalı görevlilerce Bithynia'da sorunları çözmek için önemli bir araç olarak görüldüğü ve bu nedenle Romalıların bu kültü derinden desteklediği bilinmektedir¹¹⁷⁴. Buna karşın Plutarkhos oldukça gerçekçi şekilde bir tanımlama yaparak hayran olunan kralların ya da tiranların hiçbirisinin erdemleriyle ön plana çıkmadığını, aksine şöhretlerini saldırganlıkları ve güçleri üzerine kurduklarını belirtmektedir¹¹⁷⁵. Yine ona göre Tanrı olabilecek bir kimsenin “erdem (Gre. ἀρετή)”, “güç (Gre. δύναμις)” ve “ölümsüzlük (Gre. ἀφθαρσία)” gibi ayırt edici özelliklere sahip olması gerekmektedir¹¹⁷⁶. Plutarkhos, ölümsüz bir kral veya Tiran olmadığına göre insanların doğası gereği tanrı olamayacağını bu sözlerle ifade ettiği görülmektedir.

¹¹⁷⁰ Dion Chrys. 36. 18.

¹¹⁷¹ Dion Chrys. 43.10.

¹¹⁷² Dion Chrys. 41.9.

¹¹⁷³ Jones 1978, a.g.e., ss.69 vd.

¹¹⁷⁴ G. W. Bowersock, “Greek Intellectuals and the Imperial Cult in the Second Century AD”, *Le Culte des Souverains dans l'empire Romain*. Eds. E. Bickermann vd., *vandoeuvres*, Geneva, 28 Aout- 2 Sept. 1972, s.187.

¹¹⁷⁵ Bowersock 1972, a.g.m., s.188.

¹¹⁷⁶ A.y., s.188.

İmparator'un tanrısallığı konusu Plutarkhos'un çağdaşı Dion'un da üzerinde durduğu bir eleştiri konusu olmuştur¹¹⁷⁷. Dion'un 3. krallık söylevinde ideal kral olarak desteklediği Traianus'un dahi bir tanrı olmadığını ve aslında İmparatorun kutlu-kutsanmış bir yapıda olduğunu dile getirmiştir¹¹⁷⁸. Buna göre Dion'un İmparatoru tanrıdan sonra gelen ikinci büyük güç olarak ve gücünü asilce kullandığı için kutsanmış bir adam olarak gördüğü anlaşılmaktadır¹¹⁷⁹. Dion'a göre İmparator, bu kutsal güçle ister şeytani bir kimse isterse de bir kahraman olabilirdi fakat ancak öldükten sonra tanrısallaşabilirdi¹¹⁸⁰.

Gökyüzündeki ve yer altındaki tanrılar ile İmparatorların aynı doğaya sahip olmadığını ve bu nedenle İmparatorların yaşarken tanrı olamayacaklarını vurgulayan Dion'un İmparator kültü'nü tümüyle reddetmediği veya reddetmeye cesaret edemediği anlaşılmaktadır. Fakat bir İmparator'un ölümünden sonra tanrı olabileceğini söylemesi de çok önemli bir detaydır. J. M. Madsen, Dion'un Bithynia kentlerinin Augustus kültü'nü kurmak için hevesli olmalarından uzaklaştığını söylemesine karşın bu türden bir karşılaştırma akla yatkın değildir¹¹⁸¹. Çünkü Bithynia kentlerinin söz konusu İmparator kültünü kentlerine getirerek çeşitli imtiyazlar (unvan, vergi affı, düşük vergiler, Roma ve İmparator ile ilk elden yakınlık kurmak, önemli görevlere getirilme arzusu vb.) almayı amaçladıkları artık genel kabuldür, buna karşın Dion'un kült eleştirisi İmparator'un bunu halk üzerinde politik bir araç olarak kullanmasıdır. Ayrıca halkın söz konusu İmparator kültüne ne kadar önem verdikleri de tartışmalı bir konudur.

Domitianus örneğinde olduğu gibi bir İmparatorun kendisini tanrı olarak göstermesinin zalimliklerini örten bir araç haline geldiğini ve İmparator'un eylemlerinin eleştirilmesini güçleştirdiğini düşünmüş olmalıdır. Anlaşılan o ki Dion Khrysostomos, İmparator kültü'nün politika ve propaganda işlevini fark etmiş ve tahta geçen İmparator'un, kültü politika aracı olarak kullanmasının önüne geçmek amacıyla yukarıdaki söylevleri vermiştir.

¹¹⁷⁷ Bowersock 1972, **a.g.m.**, s.192.

¹¹⁷⁸ **Dion Chrys.** 3.3-4.

¹¹⁷⁹ **Dion Chrys.** 3.3.

¹¹⁸⁰ **Dion Chrys.** 3.54.

¹¹⁸¹ Madsen 2009, **a.g.e.**, s.118.

4.1.1.1.3. İmparatorluk tarafından tetiklenen kentler arası rekabet

Bithynia bölgesini ilgilendiren başlıca sorunlardan bir diğeri de yukarıda da değindiğimiz kentler arası rekabettir. *Homonoia* (=birlik/ birliktelik) veya *concordia* (=birlik/uyum) hemen her kent tarafından önemli bir gelişme ve hatta kutsal bir durum olarak kabul edilse de Bithynia kentleri arasında *homonoia* veya *concordia*'dan söz etmek zordur. Uyumsuzluk ve rekabetle öne çıkan Bithynia kentleri ise yukarıda da detaylıca değinildiği üzere Apameia ve Prusa ile Nikaia ve Nikomedeia'dır. İmparator kültü ve İmparatorluktan unvan alma isteği nedeniyle rekabet içinde bulunduğunu bildiğimiz çeşitli başka kentler de söz konusudur¹¹⁸². Bithynia bölgesinin liderliğine soyunmak için Nikomedeia ve Nikaia arasında bir çekişme söz konusuyken, Olympos Dağı eteğindeki Prusa ile kuzeydeki liman kenti Colonia Iulia Concordia Apamea arasındaki rekabet yalnızca kültürel ve sosyo-politik temelli yerel bir güç mücadelesiydi¹¹⁸³.

Dion'un 38-41 arasındaki söylevleri Bithynia kentleri arasındaki rekabete odaklanmaktadır. Nikomedeia ve Nikaia kentleri arasındaki ilişkilerin erken dönemleri net olarak bilinmese de Roma İmparatorluk dönemiyle birlikte söz konusu kentler arasında unvan yarışının başladığı anlaşılmaktadır. Nikomedeia kenti *metropolis*-μητρόπολις olarak adlandırılarak eyaletin başkenti konumuna ulaşmış, Nikaia kenti ise birinci-πρώτη unvanı ile ödüllendirilmiş ve görünürdeki neden olarak bu unvanlar gerçekte ise İmparatorluktan çeşitli imtiyazların alınması, vergilerin azaltılması, İmparatorluk tarafından yükümlenilen hayır işleri vb. gibi ekonomik beklentiler nedeniyle iki kent bölgenin birincisi olmak için büyük bir rekabete girmiştir¹¹⁸⁴. Bu dönemde Domitianus tarafından Nikomedeia kentinin de birinci kent unvanıyla ödüllendirilmesi neticesinde πρότερον konusunda sürtüşme daha da artmıştır¹¹⁸⁵.

Dion, bu iki kent arasındaki rekabeti “utanç verici çocukça davranış” olarak görmektedir¹¹⁸⁶. Dahası bu rekabetin Romalılar tarafından da kahkahalarla

¹¹⁸² Bkz.:yuk.

¹¹⁸³ Bkz.:yuk.; Marek 2013, **a.g.m.**, s.37.

¹¹⁸⁴ Lau 2009, **a.g.e.**, s.183.

¹¹⁸⁵ Jones 1978, **a.g.e.**, s.84; A. R. R. Sheppard, “Dio Chrysostom: the Bithynian Years”, **L'Antique Classique** 53, 1984.s.163.

¹¹⁸⁶ **Dion Chrys.** 38.21.

karşılandığını ve bu durumu akılsızlık olarak yorumladıklarını söylemektedir¹¹⁸⁷.. Dion kentler arasındaki rekabetin nedenlerini saptayarak, aslında rekabet yaratacak bir durumun oluşmadığını öne sürmektedir. Ona göre ne Nikomedeia kenti Nikaia'nın ticaret için stratejik konumuna sahip olmak amacıyla bir savaş açmıştır, ne de Nikaia kenti Nikomedeia'nın limanlarını istemektedir, hatta bunun için dava bile açmamıştır¹¹⁸⁸. Dion, Nikomedeia ve Nikaia kentleri arasındaki gereksiz rekabete Nikomedeialılara verdiği söylevinde (Or.38) şu şekilde yer verir:

“Dahası, iki şehir arasında ticaretin yanı sıra evlilikler de var ve sonuç olarak aramızda birçok aile bağı var ve evet bizi birleştirmek için elçilerimiz (proksenoi) ve kişisel dostluk bağlarımız var. Ayrıca, onlar (Nikaialılar) gibi aynı tanrılara ibadet ediyorsunuz ve çoğu durumda festivallerinizi onlar gibi düzenliyorsunuz. Aslında gelenekleriniz konusunda da kavgalarınız yok. Yine de tüm bu şeyler düşmanlık için bir ortamı hazırlamamasına karşın, aksine dostluk ve uyum için bir fırsat [olsa da], biz hala savaşıyoruz¹¹⁸⁹. Ve eğer birisi gelip size sorarsa, "Peki, Nikaialılar size nasıl haksızlık ediyor?" verecek bir cevabınız olmayacak. Ve eğer sonrasında onlara sorarsa, "Peki Nikomedeia'nın erkekleri size nasıl haksızlık ediyor?" onların da söyleyecek tek bir şeyleri olmayacak¹¹⁹⁰.”

Buradan hareketle Bithynia'nın en büyük bu iki kentini rakip hale getirecek nedenlerin olmadığı aksine bu kentlerin yurttaşı olan kimselerin evlilik bağları kurduğu, aynı tanrılara ibadet ettikleri ve hatta eğlencelerinin dahi aynı olduğu görülmektedir. Dion, söylevinin bu kısmından sonra asıl sorunun ne olduğuna ve kentler arasındaki rekabetin yaratıcısına odaklanır. Dion'un deyimiyle tüm bu rekabetin nedeni, “iki kent arasında birinin diğerine “sözde” üstünlük sağlamasına imkân sağlayacak olan çok sıradan, çok küçük ve ancak budalaları gururlandıracak bir ödüldür”¹¹⁹¹. Kentler arası rekabetin tek nedeni olan eyaletin birinci kenti (Gre. πρότερον) olma hevesini Dion şu soruyla eleştirir: “... Ne önceliği? ve bu gerçekte olunan ve gerçekten kabul ettiğiniz bir öncelik mi? Ya da bir isim veya daha fazlası olmayan bir şey için savaşıyorsunuz mı?”¹¹⁹². Bunun ardından Klasik Grek tarihinin sonu olan Atinalılar ve Spartalılar arasında yaşanan çekişmesinin de kimseye bir yarar sağlamadığı, iki kentin de bir kazanç elde edemediği gibi ellerindekileri de

¹¹⁸⁷ Dion Chrys. 38.38.

¹¹⁸⁸ Dion Chrys. 38.22.

¹¹⁸⁹ Dion Chrys. 38.22.

¹¹⁹⁰ Dion Chrys. 38.23.

¹¹⁹¹ Dion Chrys. 38.23.

¹¹⁹² Τίνων προτείνων; καὶ πότερον ἔργῳ καὶ πράγματι δοθησομένων ἢ περὶ ὀνόματος αὐτὸ μόνον ἔστιν ὑμῖν ἡ μάχη; Dion Chrys. 38.25.

kaybettikleri tarihi olaylara vurgu yapar ve bu şekilde kentler arasındaki çekişmeyi önlemeye çalışır¹¹⁹³. Dion Khrysostomos'un aynı örneği Tarsos söylevinde de vermiş olması nedeniyle Anadolu'daki kentler için Grek olma bilincini de canlı tutmaya çalıştığı söylenebilir¹¹⁹⁴.

Bölgedeki diğer rakip kentler olan Apameia ve Prusa ise Bithynia'nın liderliğine soyunmak veya çeşitli unvanlar almak gibi yarış içinde değillerdir. Dion'a göre bu iki kent neredeyse aynı kenttir; Apameialı pek çok kişi de Prusa vatandaşıdır ve iki kentle de organik bağları mevcuttur¹¹⁹⁵. Dion'dan anladığımız üzere, Prusa ürünlerini deniz ticaretiyle diğer kentlere satmak ve diğer kentlerden ürünler almak için Apameia Limanı'na, Apameia ise görece küçük bir arazide olması nedeniyle Prusa'nın kerestelerine ve pek çok diğer ürüne ihtiyaç duymaktaydı¹¹⁹⁶. Dion'un Prusalılara verdiği söylevinde, bu kentlerde yaşayan insanlar aynı sınırlara sahiptir ve iki kent arasında günlük seyahatlerde bulunurlar, birlikte iş yaparlar ve evlilik yaparlar bu nedenle bu kentlerin rekabeti aslında aynı kent içinde yaşanan kargaşa gibidir¹¹⁹⁷.

Bu iki kent arasındaki ilişki şu şekilde açıklanabilir: Apameia kenti bir Roma kolonisi olmasının artıları nedeniyle komşusu ve aslında en önemli ticari-kültürel ortağı olan Prusa kentine karşı daha özel bir kent olarak konumlanmış ve onları daha aşağıda görmüştür. Prusalılar da tepki olarak karşıt bir tavır almış ve Apameialılara karşı düşmanlık beslemiştir. Sonuç olarak neredeyse aynı atalardan meydana gelen bu iki kent, birinin Roma kolonisi olması nedeniyle iki rakip haline gelmiştir¹¹⁹⁸. Kısacası Dion söylevlerinde dolaylı olarak *concordia*'yı engelleyen Roma politikası olduğunu iddia eder.

4.1.1.1.4. Siyasetin yozlaşması ve ideal imparator tasviri

Dion, Flavius hanedanı döneminin politik uygulamalarına yönelik eleştirilerin adeta sözcüsü konumuna gelmiş ve krallık söylevleri başta olmak üzere pek çok

¹¹⁹³ Bkz. **Dion Chrys.** 38.24-25.

¹¹⁹⁴ Dion'un II. Tarsos söylevinde, Tarsos kentinin Mallos, Adana ve Aegae kentleri üzerinde üstünlük kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. **Dion Chrys.** 34.47-49.

¹¹⁹⁵ **Dion Chrys.** 41.11.

¹¹⁹⁶ **Dion Chrys.** 40.30.

¹¹⁹⁷ **Dion Chrys.** 40.27; İki kentin sınırları iç içedir ve Apameia-Prusa arası yaklaşık 20 kilometredir. Bkz. Jones 1978, **a.g.e.**, s.91.

¹¹⁹⁸ Karş. Jones 1978, **a.g.e.**, s.92.

yerde bu dönemin yanlış uygulamalarını eleştirmiştir. Bunda şüphesiz sürgüne gönderilmesi de etkili olmuştur. Flaviuslar döneminin (69-96) sert politik bir uygulaması olan siyasi sürgünlerin parçası olarak Dion gibi pek çok filozof Roma'nın dışına çıkarılmıştır ki içlerinden bir kısmının başka bölgelere de sürgün edildiği bilinmektedir¹¹⁹⁹. İmparator Nero'nun da filozoflara karşı katı bir tutumda olduğu bilinmesine karşın, *helenophilos* yani Grekleri seven tutumu nedeniyle Anadolu ve Hellas'taki eyaletlerde büyük eleştirilere tabi tutulmadığı görülmektedir.

Dion'un ideal İmparator ve siyaset eleştirisinde Musonius'la ve Musonius'un da Flaviuslarla olan ilişkisinin etkisi olduğu kabul edilmektedir¹²⁰⁰. Başlarda Musonius ve sofist karşıtı olmasına karşın sonraları Musonius'un öğrencisi olan Dion'un Flavius karşıtlığının bir nedeni olarak da bu iyi ilişki görülmektedir, çünkü Dion'un krallık söylevlerinin tamamı sofist olduğu döneme aittir. Dion'un 1. ve 3. söylevlerini Traianus'un huzurunda verdiği, 2. ve 4. söylevlerin ise doğrudan onun huzurunda olmasa da ona hitaben yazdığı genel kabuldür¹²⁰¹.

Dion Khrysostomos, 1. söylevinden (Or.1.11) itibaren ideal kral'ın nasıl olması gerektiğine odaklanmaktadır. Dion'un söylevlerinde ideal kral'da olması gereken başlıca erdemler:

- Adalet (Gre. δικαιοσύνη)¹²⁰²,
- Ölçülülük/ itidal (Gre. σωφροσύνη)¹²⁰³,
- Düşüncelilik/ dikkatlilik (Gre. φρόνησις)¹²⁰⁴,
- Cesaret/ mertlik (Gre. ἀνδρεία)¹²⁰⁵,
- Nezaket/ sevecenlik (Gre. φιλανθρωπία, εὐεργεσία, εὐνομία)¹²⁰⁶,
- Çalışkanlık/ isteklilik (Gre. σπουδὴ καὶ προθυμία, πόνος)'tir¹²⁰⁷.

¹¹⁹⁹ Whitmarsh 2010, **a.g.e.** s.275.

¹²⁰⁰ J. Moles, "The Career and Conversion of Dio Chrysostom", **JHS** 98, 1978, s.84.

¹²⁰¹ Jones 1975, **a.g.e.**, 115; Yakut 2019, **a.g.m.**, s.465.

¹²⁰² **Dion Chrys.** 1.6, 16, 35, 38, 42; **Or.** 2. 26, 54; **Or.** 3.5, 7, 10, 32, 58, 60; **Or.** 4.24, 41, 65, 124.

¹²⁰³ **Dion Chrys.** 1.6, 13, 21; **Or.** 2.12, 54, 75; **Or.** 3.3, 5, 7, 10, 32, 40, 58-59; **Or.** 4. 6, 21, 83, 101-115.

¹²⁰⁴ **Dion Chrys.** 1.6, 26, 77, **Or.** 3.6, 10, 39, 58; **Or.** 4. 57-58, 70.

¹²⁰⁵ **Dion Chrys.** 1.4-6; **Or.** 2.19, 26, 29-31, 34-39, 44-48, 54, 57-65, 74, 77; **Or.**3.5, 7, 10, 32, 58, 133-138; **Or.** 4. 7, 24, 31, 76.

¹²⁰⁶ **Dion Chrys.**1.6, 18, 20, 23, 65, 74; **Or.**2. 26, 75, 77; **Or.** 3.5, 39, 82-83, **Or.** 4.24, 65.

¹²⁰⁷ **Dion Chrys.**1.21; **Or.**2.67; **Or.**3.3, 5, 34, 57, 62-69, 73-85, 123-127, 137; **Or.** 4.24, 112.

Dion'a göre kral yani Roma İmparatoru, öncelikle bağlaşıklarının refahını planlamalı ve bunun için çalışmalı, ayrıca çapkın, savurgan, küstah, kibirli veya her türlü kanunsuzluğu yapan birisi olmamalıdır¹²⁰⁸. Bu sözlerle Domitianus'un ideal kral tasvirinden uzak olduğunun vurgulandığı anlaşılmaktadır. A. Yakut'un deyişiyle Domitianus gibi olmayan kişi ideal kraldır ve dönemin İmparatoru Traianus'un Domitianus'a benzememesi gerekmektedir¹²⁰⁹. Dion'a göre Domitianus bir tirandı ve kardeşi Titus'a yakın olan kimseler de tıpkı bir tiran'ın yapacağı gibi Domitianus tarafından cezalandırılmıştır¹²¹⁰.

Krallık Söylevlerinin ikincisinde yer verdiği boğa metaforu da Traianus ve Domitianus zıtlığı üzerine kurulmuş, erdemlere sahip boğa ile zalim ve vahşi boğa karşılaştırması yapılmıştır¹²¹¹. Bu söylevlerde dikkat çeken bir ayrıntı da boğa metaforuyla tasvir edilen söz konusu karakterlerden ilkinin yanlış hareketleri ve tutumları yüzünden hem çevresindekiler hem de tanrılar tarafından destek göremeyeceği ve ortadan kaldırılacağıdır¹²¹². Dion, Prusa'da verdiği 45. söylevinde Domitianus'u kötü ruh/ şeytan (Gre. δαίμων πονηρός) olarak tasvir eder ki bu, söylevleri arasındaki en sert benzetmesi olarak da dikkat çeker¹²¹³.

Sonuç olarak Dion'un ideal imparator tasviri ve Domitianus karşıtlığı Roma İmparatorluğu'na tamamıyla karşıtlık veya İmparatorluğu ortadan kaldırmaya yönelik fikirler olmadığı açıktır¹²¹⁴. Dion'un ideal İmparator'un nasıl olması gerektiğine yönelik söylevleri veya gündelik yaşamdaki konuşmalarının sofistike olduğu ve Traianus tarafından da yeterince anlaşılmadığı anlaşılmaktadır. Philostratus'un aktarımını doğru kabul edersek, altından yapılmış bir quadriga

¹²⁰⁸ **Dion Chrys.** 1.11-13.

¹²⁰⁹ Yakut 2019, **a.g.m.**, s.472; Dion'un çağdaşı ve Romalı bir aileden gelen Klazomenaili Skopelianos'un da İonialılara, Lydialılara, Karialılara, Maeonialılara, Aetolialılara konuşmalar yaptığı ve Mysia ile Phrygia'dan gelen Grekler ile Kappadokialılar, Assurlular ve hatta Mısırlılar ile Fenikelilerin onu dinlemek için Smyrna'ya geldikleri ve Domitianus tarafından da desteklendiği bilinmektedir. Öyle ki Skopelianos, Domitianus tarafından pek çok kez elçilikle görevlendirilmiş ve Asia Eyaleti'nde bağıcılık üretimini durdurmak için de yetkilendirilmiştir. Çünkü imparatora göre şarap içmek halkın başkaldırı konusunda planlar yapmasına neden oluyordu. Bu açıdan Domitianus'un kimi sofistleri kendi tarafına çekmek ve Anadolu politikasında kullanmak için desteklediği anlaşılmaktadır. Bkz. **Philostr. VS.** 1.21.6-8; Bowersock 1969, **a.g.e.**, s.45.

¹²¹⁰ Jones 1975, **a.g.e.**, ss. 45-46.

¹²¹¹ **Dion Chrys.** 2.73-75. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Yakut 2019, **a.g.m.**, ss.472-473

¹²¹² **Dion Chrys.** 2.73, 75.

¹²¹³ **Dion Chrys.** 45.1.

¹²¹⁴ Bkz. T. Lau, **The Politics of Peace. Ephesians, Dio Chrysostom, and the Confucian Four Books.** Brill Press, Leiden, 2010, s.123.

üzerinde zafer alayında geçiş yapan Traianus, o sırada çevrede bulunan Dion’u kendisine yaklaştırmak ona: “-*ne dediğini anlamıyorum ama seni kendimi sevdiğim kadar seviyorum*” demiştir¹²¹⁵. Dion’a göre bir kral barış getirirken, bir tiran ise *stasis* (kargaşa)’e neden olmaktadır¹²¹⁶. Bu nedenle ideal İmparator, İmparatorluğun kaderini belirlediği gibi kentlerin kaderini de belirlemektedir. Dion’un krallık söylevlerinden çıkan sonuç şu şekilde özetlenebilir: İmparatorluğun yozlaşmasının asli nedeni İmparator’un nasıl birisi olduğudur. İmparator eğer Domitianus gibi olmaz ve aksine Dion’un söylevlerinde sıkça üzerinde durduğu başlıca erdemlere sahip olur ise İmparatorluğun sorunları da çözüme kavuşabilir.

4.1.1.1.5. Yurttaş olanlar ve olmayanlar sorunu

Dion Khrysostomos’un II. Tarsos söylevinde yurttaş olanlar ve keten işçileri olarak adlandırılanların yurttaş olmayanlardan meydana gelen iki tip halkın ortaya çıktığı görülmektedir¹²¹⁷. Söz konusu “yurtsuz” Tarsosluların kent içerisinde karışıklığa neden olduğu, bu durumun da dolaylı olarak Roma’nın yurttaşlık politikasının bir sonucu olduğuna yer verilmektedir¹²¹⁸. Tarsos halkının bir kısmı bu insanların sorun yarattığı için kentten kovulması gerektiğini söylerken, bir kısmının da bu insanların Tarsos kentinin bir parçası olduğunu savunması kentteki hizipleşmeyi de artırmıştır¹²¹⁹. Dion’un söylevinde bu konuyu çözecek başlıca önerinin *demos*’ta temsil edilmesine karşın siyasal haklardan yoksun bırakılan “keten işçileri” adı verilen kesimin de vatandaş olarak kaydedilmesi idi¹²²⁰. Yurttaş olmayan ve bu nedenle oy kullanamayan bu insanların oy kullanabilmek için 500 drahmi’yi kentin *politographos*’una vererek Tarsos vatandaşlığına kaydolmak zorunda bırakıldıkları; bu ücret de yetmezmiş gibi Tarsos’taki *politographos*’un vatandaşlık işlemlerinde keyfi kararlar aldığı anlaşılmaktadır¹²²¹.

Bithynia bölgesinde de vatandaş olanlar ve olmayanlar benzeri bir ayrım olduğu anlaşılmaktadır. Doğu Bithynia kentlerinden Prusias ad Hypium’da bulunmuş

¹²¹⁵ Philostr. VS. 1.7.2.

¹²¹⁶ Lau 2009, a.g.e., s.179.

¹²¹⁷ Tarsoslu keten işçileriyle ilgili olarak bkz. E. Ertekin, “İlkçağ’da Tarsus “Ketenciler”i ve Ketencileri, OLBA XI, 2005, ss.160-163.

¹²¹⁸ Dion Chrys. 34.21-23.

¹²¹⁹ Dion Chrys. 34.21-22.

¹²²⁰ Dion Chrys. 34.23.

¹²²¹ Dion Chrys. 34.23.

olan bir onurlandırma yazıtı bu anlamda önemli bilgiler sunmaktadır¹²²². Bu açıdan Dion'un Tarsos söylevinde yer verdiği bu sorun aynı zamanda Bithynia Eyaleti'ni de ilgilendiren ve hem eyalette hem şehir içinde uyumu sağlamanın önünde önemli bir engel olarak görülmüştür. Benzer şekilde Nakolea ve Ankyra gibi komşu eyalet kentlerinde de söz konusu memuriyete dair yazıtların bulunuyor oluşu, bu uygulamanın Roma'nın eyalet politikasında önemli bir işlevi olduğu tezini güçlendirmektedir¹²²³.

4.1.2. Nikomedeialı Quirinius

II. yüzyılda yaşamış olduğu düşünülen Nikomedeialı Quirinius, hitabet yeteneği nedeniyle İmparator Antoninus Pius döneminde Roma hazinesi için *advocatus fisci [Romae]* olarak görevlendirilmiş, görevini çok iyi şekilde yapmış fakat İmparatorluğun vergi politikasının sertliğine de atıfta bulunmuş ve durumdan rahatsızlığını belli etmeye çalışmıştır¹²²⁴. Philostratos'a göre, Quirinius vergi kaçırarak kimi kentlere karşı hoşgörülü davranmaya çalışmış ve beraberindeki diğer yetkililere "kentlere karşı merhametli olmaktan vazgeçmeyeceğini" belirtmiştir¹²²⁵.

Asia Eyaleti'ndeki görevi sırasında küçük bir kasabanın vergi kaçırdığının ortaya çıkması ve bu kasabanın ödeyeceği on binlerce drahminin tahsili için mahkemeyi kazandırmış olmasına rağmen: "bu sizin için uygun olabilir ama bir kasabayı perişan hale getirdiğim için [saygınlık- ödülleri] kazanmak bana [uygun] değil." sözleriyle yanındaki görevlilere imparatorun vereceği ödüllerle ilgilenmediğini söylemiş ve bir anlamda vergi politikasının sertliğine atıfta bulunmuştur¹²²⁶. Quirinius, Philostratos'un aktardığına göre stoacı anlayışın bir yansıması olarak görevi sonrası vatandaşı olduğu Nikomedeia'ya dönerek eski cübbesini giymiş ve yoksul günlerine geri dönerek 70 yaşında ana vatanında yaşamını yitirmiştir¹²²⁷. Quirinius, Dion gibi muhalif tavırlarını yazıya dökmemiş

¹²²² IK 27, 17; Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.78. bkz.: yuk.

¹²²³ Dmitriev 2005, **a.g.e.**, s.202.

¹²²⁴ Fernoux 2004, **a.g.e.**, ss. 425, No.7; Marek 2013, **a.g.m.**, s.33; *Advocatus fisci* yani imparatora ait hazine avukatlığı adlı memuriyet İmparator Hadrianus tarafından kurulmuştur. Bkz. **SHA. Hadr.** 20.4.

¹²²⁵ **Philostr.** VS. 2. 29.2.

¹²²⁶ **Philostr.** VS. 2. 29.2.

¹²²⁷ **Philostr.** VS. 2. 29. 1-2; Amastris kentinde ele geçirilmiş olan bir yazıtta Nikaia kökenli bir başka Quirinius'un da olduğu ve onun da avukat olarak hizmet ettiği görülmektedir. Bu bilgidен hareketle

veya Bithynia halkını birleştirici, uyarıcı söylevlerde bulunmamıştır. Bu sebeple hakkındaki bilgilerimiz de yukarıdakilerden daha fazlası değildir. Fakat Quirinius, entelektüel ve stoacı isimlerin İmparatorluk tarafından faydalı isimler olarak görülmesi ve çeşitli görevlerde bulundurulması uygulamasına ilişkin iyi bir örnek olarak da dikkat çekmektedir.

4.1.3. Nikomedeialı Flavius Arrianus

Alexandrou Anabasis- “İskender’in seferi” adlı ünlü eseriyle tanınan Nikomedeialı tarihçi ve filozof L. Flavius Arrianus, senatör ve Roma vatandaşı atalara sahiptir¹²²⁸. Yaşamına ilişkin bilgilerimiz sınırlı olsa da Flavius Arrianus da Bithynia bölgesinden çıkan diğer pek çok entelektüel çağdaşı gibi Roma’ya çeşitli hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. İlk olarak 117 veya 120/ 121 yılında anavatanı Nikomedeia kentinde Demeter ve Kore kültü rahipliğini yürütmüş¹²²⁹, filozof Epiktetos’tan aldığı eğitim sonrasında Roma memuriyetlerinde görev almaya başlamış ve 129/ 130 yılında yani İmparator Hadrianus döneminde *adlectio* ile senatoya girmiştir¹²³⁰. Antoninus Pius ile Marcus Aurelius dönemlerinde *consul* olduğu anlaşılan Arrianus’un 137 yılına kadar Cappadocia eyalet valiliğini de yürüttüğü bilinmektedir¹²³¹. Korinth’te ele geçen bir yazıtta göre Cappadocia’da *legatus* olarak da görev yapmış¹²³², ardından doğu sınırına yaklaşan Alan tehlikesine karşı Satala’da Roma ordularını komuta etmiş, Cappadocia valiliği sonrasında Atina’ya dönerek çeşitli yerel memuriyetlerde bulunmuştur¹²³³. Arrianus, 129 yılında *consul suffectus* olarak da onurlandırılmış, 132 yılında ise İmparator Hadrianus’a rapor olarak yazdığı anlaşılan seyrüsefer notları için Karadeniz gezisine çıkmıştır¹²³⁴.

Quirinius soyundan gelen kimselerin diğer bölge kentlerinde de yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bkz. Marek 2013, **a.g.m.**, ss.33-34.

¹²²⁸ Bowersock 1969, **a.g.e.**, s.113.

¹²²⁹ P. A. Stadter, “Flavius Arrianus: The New Xenophon”, **GRBS** 8, 1967, s.160; Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.457.

¹²³⁰ Nikomedeia’da ele geçirilmiş olan, *demos* ve *boule* tarafından dikildiği anlaşılan bir yazıtta da L. Flavius Arrianus onurlandırılır. Bkz. **TAM** IV, I, No.41A; Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.457.

¹²³¹ **Suda** s.v. Ἀρριανός; **Cass. Dio.** lxi. 15.1; R. Syme, “The Career of Arrian”, **HSPH** 86, 1982, ss.181-205; F. Baz, “Ein Neues Ehrenmonument für Flavius Arrianus”, **ZPE** 163, 2007, s.125.

¹²³² **AE** 1968, No.473.

¹²³³ **SEG** 31:174; S. Sarıkaya, “Arrianus “İskender”den Sonraki Olaylar” Adlı Eseri, *Τα Μετὰ Ἀλεξάνδρου-Historia Successorum Alexandri*”, **Cedrus** I, 2013, s.331.

¹²³⁴ Bkz. Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.458.

Suda'da “yeni Ksenophon” olarak tanımlanan Arrianus'un, Photius aracılığıyla haberdar olduğumuz sekiz kitaplık kayıp eseri *Bithyniaka* ile *Periplous Ponti Euxini* adlı seyrüsefer kitaplarından hareketle gerek Bithynia tarihini gerekse de Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını iyi bildiği anlaşılmaktadır¹²³⁵. Flavius Arrianus'un ismi, resmi hizmetleri veya İmparator ve çeşitli Romalı yöneticilerle olan ilişkilerine karşın, Romalıdan ziyade Grek karakterinin öne çıktığı görülmektedir. Roma'ya karşı büyük bir hayranlık beslemediği veya bu hayranlığı yansıtmadığı gibi yerelliğini de yani Bithynialı-Grek kökenlerini koruduğu söylenebilir¹²³⁶.

4.1.4. Hadrianoili Aelius Aristides

İmparator Diocletianus'un eyalet düzenlemesine kadar Mysia (Asia Minor), sonrasında ise Bithynia bölgesinde gösterilen Hadrianoi (=Bursa/ Orhaneli) veya Hadrianotherai (=Balıkesir) kentinde dünyaya gelen Aelius Aristides/ Ailius Aristeides de bölgenin yetiştirdiği en önemli entelektüellerin başında gelmektedir¹²³⁷. Aristides, doğduğu yıllarda Asia Eyaleti'nin bir parçası olan Mysia yurttaşı olsa da anavatanı ve doğduğu kent olasılıkla Diocletianus döneminin eyalet düzenlemesi neticesinde Bithynia bölgesinin bir parçası haline getirilmiş ve Bizans egemenliğine değin de böyle devam etmiştir¹²³⁸. Bu açıdan Aristides'in görüşlerine de yer vermek ve kendisini Bithynia ile Asia bölgelerinin kültürel çevresi içerisinde değerlendirmek uygun olacaktır. Ayrıca kimi söylevleri adeta Nikaia-Nikomedeia çekişmesine veya Dion'un Roma egemenliğine dair görüşlerine dolaylı olarak atıf yapar niteliktedir.

26 Kasım 117 yılında doğan Aelius Aristides, hayatının önemli bir kısmını İmparator Hadrianus ve Antoninus Pius dönemlerinde geçirmiştir¹²³⁹. İmparator

¹²³⁵ Syme 1982, **a.g.m.**, s.209; Stadter 1967, **a.g.m.**, s.160; Flavius Arrianus'un günümüze ulaşmayan eseri *Bithynika*, F. Jacoby'nin *Die Fragmente der griechischen Historiker* adlı serisinde fragmanlar halinde mevcuttur. Bkz. **FGrHist** 2.B., ss.837-840, T1-T9.

¹²³⁶ Stadter 1967, **a.g.m.**, s.160.

¹²³⁷ **Philostr.** VS. 2.9.1.; s.v. **Suda**. s.v. Ἀριστείδης; Philostratos'a göre Aristides'in babası Eudaemon, Mysia Olympos'undaki Zeus Tapınağı'nın rahipliğini yürütmüştür. bkz. **Philostr.** VS. 2.9.1.

¹²³⁸ **Suda** s.v. Ἀδριανῶν; F. Battistoni ve F. Röthenhöfer'in kapsamlı çalışmasında Bithynia'nın Asia sınırının Rhyndakos çayı olarak kabul edildiği, bu nedenle Hadrianoi'nin iki sınır arasında kaldığı ortaya konulmuştur. Bkz. F. Battistoni, F. Röthenhöfer, “Inscripfen aus dem Raum Keles und Orhaneli (Provinz Bursa, Türkei)”, **EA** 46, 2013, passim.

¹²³⁹ H. J. Oliver, “The Ruling Power: A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of Aelius Aristides”, **TAPhS**, Vol. 43, No. 4, 1953. s.886;

Hadrianus, Anadolu seyahatleri sırasında Mysia bölgesine gelmiş ve buradaki bazı kentleri (Hadrianoi, Hadrianotherai ve Hadrianeia) yeniden düzenlemiştir. Aristides ve ailesi de olasılıkla bu dönemde Roma vatandaşı olarak kabul edilmiştir¹²⁴⁰.

Aelius Aristides'in Roma söylevi başta olmak üzere çeşitli söylevlerinde Roma yönetimi ve İmparator destekçisi tutumu dikkat çekmektedir¹²⁴¹. Buna karşın, L. Pernot'a göre, 144 yılındaki Roma seyahatinde yazdığı düşünülen *hieroi logoi* eserinde Roma'ya karşı daha çekimser görüşler sunmaktadır. Roma'da hastalık ve fakirlikle geçen zamanlarının da bunda etkisi olmalıdır¹²⁴². Diğer entelektüellerden farklı olarak dini yönüyle de öne çıkan (*theodoros* yani tanrının armağanı *epithetonu*yla de anılan) Aelius Aristides'in *hieroi logoi* olarak adlandırdığı rüyalarından ilkinin aktardığı 47. söylevi, tanrılaştırılan İmparatorlara ilişkin görüşlerini de açıkça göstermektedir: İmparatoru selamladığında, imparator neden yanına gelerek onu öpmediğini sormuş, Aristides de Tanrı Asklepios'a taptığını ve tanrısının birini bu şekilde öpmemesini emrettiğini söylemiştir¹²⁴³. Her ne kadar saray kuralları gereği İmparator'un öpülmesi gerekse de Aristides, Tanrı Asklepios'un emri olarak bu gerekliliği yerine getirmez¹²⁴⁴. 176 yılında İmparator Marcus Aurelius, deprem nedeniyle yıkılmış olan Smyrna'dan geçerken, Aelius Aristides İmparatora gelerek bu kenti yeniden ayağa kaldırması için ağıt yaktığı 18. söylevindeki güzel hitabetiyle imparatoru etkilemiş ve kenti yeniden inşa ettirmesini sağlamıştır¹²⁴⁵. Fakat Philostratus'un aktardığına göre Aristides, İmparator'un Smyrna'da olduğu sırada selamlamak için gelmez ve gecikmeli olarak getirildiğinde ise gecikmesinin nedeni olarak tefekkürde (Gre. *θεώρημα*¹²⁴⁶) olmasını gösterir¹²⁴⁷.

Aristides'in kutsal rüyaları için bkz. H. O. Schröder, **P. A. Aristides, Heilige Berichte: Einleitung Deutsche Übersetzung und Kommentar**, Carl Winter Universitt Verlag, Heidelberg, 1986, s.9.

¹²⁴⁰ Schröder 1986, **a.g.e.**, s.9; E. Özbayoglu, "Roma Yurttaşı Ailius Aristeides'ten Roma'ya Övgü", **Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler**, eds. H. Şahin, E. Konyar, G. Ergin, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2011, s.324

¹²⁴¹ L. Pernot, "Aelius Aristides and Rome", **Aelius Aristides between Greece, Rome, and the Gods**, eds. W. V. Harris, B. Holmes, Brill Press, Leiden, 2008, s.175; F. Fontanella, "The Encomium on Rome as a Response to Polybius doubt about the Roman Empire", **Aelius Aristides between Greece, Rome, and the Gods**, eds. W. V. Harris, B. Holmes, Brill Press, Leiden, 2008, s.204.

¹²⁴² Pernot 2008, **a.g.m.**, ss.176-177.

¹²⁴³ **Aristeid.**47.23.

¹²⁴⁴ Pernot 2008, **a.g.m.**, s.179.

¹²⁴⁵ **Philostr. VS.** 2.9.2-3; Aristides'in Smyrna söylevlerinin Türkçe çevirisi ve yorumu için bkz. A. Yakut, "Smyrna'yı MS. 177 yılı depreminden kurtaran Aelius Aristides'in 18. 19. ve 20. söylevleri" **Tarih Araştırmaları Dergisi** 35(58), 2015, ss.489-506.

¹²⁴⁶ **LSJ**, s.v. *θεώρημα*, s.364.

Bu anlamda Aristides İmparatoru tanrı olarak değil yönetici olarak görmekteydi ve Grek tanrılarını da mutlak güç olarak tanrılaştırılan İmparatorlara karşı önde tutmaktaydı.

Aelius Aristides'in İmparator kültü'ne destek vermediği anlaşılmaktadır. İmparatoru Latince'deki manasıyla "tanrı" yani *deus* olarak değil "tanrısal" yani *divus* olarak görmektedir¹²⁴⁸. G. W. Bowersock da bu yaklaşımın yani tanrıların insanlardan ayrı tutulmasının ve İmparator Kültü'nün itidalli bir kabulünün daima yerel Pagan elitlerde ortaya çıktığını belirtir. Ona göre hiç kimse II. sofist dönemin entelektüellerinden İmparatora kadim bir tanrı olarak methiye düzmesini beklememelidir. Buna karşın insanlar iyi bir İmparator verdikleri için tanrılara minnettarlıklarını İmparator kültü tapınakları yoluyla gösterirler¹²⁴⁹.

Buna karşın 26. söylevi olan Roma söylevinde Roma İmparatorluğunun yönetenler ve yönetilenler için yararlı olduğunu belirtmektedir¹²⁵⁰. Aristides, Roma egemenliğini tarihten örneklerle karşılaştırarak, şimdiye kadarki en iyi yönetim olarak göstermektedir. Genel olarak Persler, Sparta-Atina ve Makedon-Hellen İmparatorluğu yönetimlerini ele aldığı söylevinde sırasıyla bu ülkelerin başarısızlıklarına değinir. Aristides'in deyişiyle:

"Persler [ülkeyi] nasıl yöneteceklerini bilmiyorlardı ve tebaaları iş birliği yapmadılar, çünkü eğer yöneticiler kötü ise yönetilenlerin iyi olması imkânsızdı. Devlet mi köle yöneticileri mi oldukları henüz ayırt edilemiyordu, ancak kral ve efendi (despotes) eşdeğer sözcüklerdi."¹²⁵¹

Bu nedenle Persler, Greklerle olan ilişkilerinde başarısız olmuşlardı. Yine Aristides'e göre, Büyük İskender de kısa sürede pek çok yeri alsa da kral yani yönetici olarak çok az şey yapabilmişti, Perslerin egemenliğine son vermiş fakat kendisi de ele geçirdiği toprakları yönetememişti¹²⁵². Söylevinin bir başka kısmında, Roma egemenliğinin nitelik olarak Sparta ve Atina ile karşılaştırılmaması gerektiğine

¹²⁴⁷ Philostr. VS. 2.9.3; Pernot 2008, a.g.m., s.182.

¹²⁴⁸ Bowersock 1972, a.g.m., s.199.

¹²⁴⁹ Bowersock 1972, a.g.m., ss. 197-198.

¹²⁵⁰ Fontanella 2008, a.g.m., s.204.

¹²⁵¹ Aristeid. 26.23; Aristides'in Perslerin yönetim sorunlarıyla ilgili görüşleri için bkz. Aristeid.15-23.

¹²⁵² Aristeid. 26.24-27.

değınmektedir¹²⁵³. Ona göre, Grekler de yönetim bilgisi konusunda yetersizdir ve kendilerini yönetmede başarısız olmuşlardır¹²⁵⁴. Yine aynı söylevinde, başka İmparatorlukların anlaşmazlıkları zor kullanarak çözdüğünü, Romalı erkeklerin yönetilmekten memnun oldukları sürece aynı kimselerce yönetildiklerini söyler¹²⁵⁵. Aristides’e göre, Grek şehir devletleri kötü durumdayken Roma hegemonyası ve manevi liderliği ile birlikte yeniden canlanmışır¹²⁵⁶. Ayrıca Roma egemenliğiyle birlikte Grek kentlerinin yurttaşları senatoya kadar girmiş ve Roma kurumlarıyla iş birliği yapar hale gelmiştir¹²⁵⁷. Bu açıdan Dion’un Nikomedeia ve Nikaia söylevlerinde üzerinde durduğu eleştiriler, Aristides’te görülmediğı gibi Grek kentlerinin kendilerini yönetme konusunda çok da başarılı olmadığını ve kentler arasında üstünlük yarışının kalmadığını söylemesi, Roma yönetiminin mutlak gücünü de kabullenmek anlamına gelmektedir¹²⁵⁸.

Prusalı Dion’un iyi bir imparatora olması gereken özellikler arasında saydığı bilgelik ve ölçülülük, Aelius Aristides tarafından da kullanılmışır¹²⁵⁹. Aristides’e göre bilgelik diğer tüm halklardan çok Greklerde vardı, devlet işlerinde ölçülülük veya denge ise Roma İmparatorluğu’nda olduğu için yönetim işlerinde çok başarılıydı¹²⁶⁰. Roma İmparatorluğu’nda görülen kuvvetler ayrılığı, çoğulculuk ve memuriyetlerin çeşitliliğı gibi uygulamaların, Grek şehir devletlerinin demokratik ilkeleriyle paralel olduğu ve yönetim sisteminin de bu temelde olması nedeniyle Roma’nın bir tür demokrasi sağladığını söyler¹²⁶¹. İmparatorluğun bir diğer olumlu yanının da, Roma adının bir kente mensup olmak değil, ortak bir milliyet anlamına geldiğı, dünyayı etnik bir ayırım yerine Romalı olan ve olmayan şeklinde

¹²⁵³ **Aristeid.** 26.43.

¹²⁵⁴ **Aristeid.** 26.42-51.

¹²⁵⁵ Bkz. Oliver 1953, **a.g.e.**, s.876.

¹²⁵⁶ **Aristeid.** 26.94; Oliver 1953, **a.g.e.**, s.875; Özbayoğlu 2011, **a.g.m.**, s.323; Madsen 2014, **a.g.m.**, s.33; Aristides 20. söylevinde yani deprem nedeniyle yıkılmış olan Smyrna’nın Romalılar tarafından yeniden ayağı kaldırılmasıyla ilgili olarak verdiğı söylevinde: “*Bugüne kadar Herakles sütunlarından bihaber ya da Kaukasos’un ötesinde yaşayan biri var mıdır ki bunların [Romalıların-imparatorların] cömertliğini ve yüce gönüllülüğünü duymamış olsun? ...*” demektedir ve Smyrna’nın yıkılmasına seyirci kalmayan Roma’yı kutlamaktadır. Türkçe Çev. A. Yakut, **Aristeid.** 20.6; Yakut 2015, **a.g.m.**, s.500.

¹²⁵⁷ Madsen 2014, **a.g.m.**, s.36.

¹²⁵⁸ Özbayoğlu 2011, **a.g.m.**, s.323.

¹²⁵⁹ **Aristeid.** 26.41; Karş. **Dion Chrys.** 1.6, 13, 21; **Or.** 2.12, 54, 75; **Or.** 3.3, 5, 7, 10, 32, 40, 58-59; **Or.** 4. 6, 21, 83, 101-115.

¹²⁶⁰ J. Bleicken, “Der Preis des Aelius Aristides auf das römische Weltreich (or.26K)”, **NAWG** 7, 1966, s.226; Fontanella 2008, **a.g.m.**, s.207.

¹²⁶¹ Bleicken 1996, **a.g.m.**, s.239.

ayırdıklarını ve bu anlamda herkesin akraba-yurttaş olduğunu belirtmektedir¹²⁶². Anlaşıldığı üzere bu durum, Aristides'i cezbeden detayların başında gelmektedir. Ona göre mevcut yapı, anayasayı kucaklayan tek bir birliktir ve hem zenginlere hem de fakirlere uygundur¹²⁶³. Tüm bunların yanında, Aristides'e göre özgür ve güvende olmak için Romalı olmak ya da Roma egemenliğinde yaşamak yeterliydi¹²⁶⁴.

4.1.5. Nikaialı Cassius Dio

Nikaia doğumlu ünlü tarihçi ve devlet adamı Cassius Dio [Cocceius/Cocceianus]'nın yaşantısı ve tarih yazımının yanında İmparatorlar ve Roma'ya dair düşünce ve eleştirileri de önemli bilgiler vermektedir. Bithynia ve Nikaia'nın en ünlü ailelerinden olan ve kökeni çeşitli fikir ayrılıklarına neden olan Cassii soyundan gelen Cassius Dio, Cassius Apronianus'un oğludur. F. Millar'a göre, Cassius Apronianus, Bithynialı fakat Grek kökenli değildir, olasılıkla Nikaia'daki Latin asıllı ailelerden gelmekte ama kültürel olarak Grek'tir¹²⁶⁵. J. M. Madsen ise Dio'nun Grek asıllı olduğunu belirtir¹²⁶⁶.

Cassius Dio, Commodus döneminde senatoya girmiş, Pertinax döneminde *praetor* olmuş, Septimius Severus döneminde *consul* olarak *Consilium Principis*'te yer almış, Caracalla döneminde imparatora Bithynia seyahatinde eşlik etmiştir¹²⁶⁷. Macrinus döneminde Pergamon ve Smyrna'nın *curator*lüğünü yürütmüş, Elagabalus döneminde Africa Eyaleti'ni *proconsul* ve Dalmatia Eyaleti'ni *legatus augusti propraetor* unvanlarıyla yönetmiştir¹²⁶⁸. Severus Alexander döneminde ise Pannonia Superior Eyaleti'ne *legatus augusti propraetor* olarak atanmıştır¹²⁶⁹. Görüldüğü üzere Cassius Dio, ömrünün neredeyse yarısından fazlasını Roma İmparatorluğu'nun üst düzey memuriyetlerinde geçirmiştir ve bu yönüyle Bithynia'daki diğer tüm entelektüellerden ayrılmaktadır.

¹²⁶² Aristeid. 26.63-64.

¹²⁶³ Aristeid.26.66.

¹²⁶⁴ Aristeid.26. 91; 26.100.

¹²⁶⁵ Millar 1964, **a.g.e.**, s.185.

¹²⁶⁶ Madsen 2016, **a.g.m.**, s.3.

¹²⁶⁷ Cassius Dio'nun eserindeki anlatımlarından hareketle Caracalla'ya Bithynia ve Nikomedeia'da refakat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. **Cass. Dio.** lxxx.6-7.

¹²⁶⁸ Cassius Dio'nun askeri ve politik kariyerine ilişkin olarak bkz. Millar 1964, **a.g.e.**, ss.5-27; Fernoux 2004, **a.g.e.**, ss. 466-469, No.38; Madsen 2016, **a.g.m.**, ss.1-2.

¹²⁶⁹ Millar 1964, **a.g.e.**, s. 25; Fernoux 2004, **a.g.e.**, ss. 468-469, No.38; Madsen 2016, **a.g.m.**, s.2.

Roma İmparatorluğu'nun pek çok idari kademesinde yer aldığı görülen Dio'nun eserinde kullandığı kavramlar ve tanımlamalar bize önemli ayrıntılar vermektedir. F. Millar, Dio ile ilgili tüm tartışmaların Grek mi yoksa Romalı mı olduğu üzerine yapılmasının yersiz olduğunu, Dio'nun genel anlamda mevcut düzen savunucusu bir devlet adamı olduğunu söylemektedir. F. Millar'a göre düzeni savunmak, mevcut idarecilerin taraftarı olmak veya Roma yanlısı olmak, Grek olmaktan vazgeçmek anlamına da gelmemektedir¹²⁷⁰. Dio, mevcut düzen-imparatorluk rejimi savunusunu tarih eserinin çeşitli kısımlarında açıkça ortaya koysa da bu yapıya dair birtakım eleştirileri de mevcuttur. Cumhuriyet rejiminin son yıllarını anlattığı 52. kitabı, demokrasinin neden işe yarayamayacağı, ne gibi tehlikelere açık olduğu ve doğru devlet yönetiminin ne olduğu gibi sorunsallar üzerinde durur. Dio, imparatorluğun yönetim biçimini ele alması yönüyle Bithynialı diğer entelektüellerden ayrılmaktadır. Kentsel veya bölgesel sorunlardan ziyade doğrudan imparatorluğun yönetim biçimine odaklanmıştır ve bu açıdan yerel değil, tüm imparatorluğu ilgilendiren konuları öncelik almıştır.

Dio, Maecenas söylevinde, Roma'da üç tip yönetim biçiminden bahseder: "Krallık-Monarşi", "Demokrasi" ve "Hanedanlar"¹²⁷¹. Dio'ya göre imparatorluk da fiilen krallıkla eşdeğerdir, fakat İmparatorlar kral unvanını taşımazlar¹²⁷². Dio'nun yönetim biçimlerine dair fikrini sunduğu bir pasaj İmparatorluk yönetimini desteklediğini göstermektedir. Ona göre:

"Demokrasinin gerçekten de güzel görünen bir adı vardır ve eşit yasalar yoluyla herkese eşit haklar getirildiği izlenimini taşır, ancak sonuçları, başlığıyla hiç uyuşmamaktadır. Tek kişinin yönetimi ise tam tersine, hoş olmayan bir sese sahiptir, ancak altında yaşanacak en pratik yönetim biçimidir. Çünkü tek bir kusursuz erkek bulmak, pek çoğunu bulmaktan daha kolaydır..."¹²⁷³

Daha basit bir ifadeyle, devleti yönetebilecek erdemlere sahip pek çok insanı bulmak yerine tek bir yönetici bulunursa her şey daha kolay olacaktır¹²⁷⁴. Bunun

¹²⁷⁰ Millar 1964, **a.g.e.**, s.182.

¹²⁷¹ **Cass. Dio.** lii.1.2; Millar 1964, **a.g.e.**, s.74.

¹²⁷² Millar 1964, **a.g.e.**, s.74.

¹²⁷³ **Cass. Dio.** xlv.2, İng. çev. E. Cary.

¹²⁷⁴ Dio, sonraki bölümlerde bu görüşünü şu düşüncesiyle destekler: "*Demokrasi'de çoğunluk olan insanlar, kendi çıkarlarına bağlıdır ve diğerlerinin kayıplarını, talihsizlerini kendi kazanımları olarak görürler.*" **Cass. Dio.** lii.5.2.

yanında imparator, senato ve yasalarla uyum halinde bir yönetim sergilemelidir.¹²⁷⁵. Dio'nun söz konusu değerlendirmelerinden hareketle, ona göre sorun, yönetim biçiminde değil, yöneticinin kim olduğundadır.

Cassius Dio'nun Bithynialı entelektüellerden bir diğer farkı da doğrudan imparatorluğu ilgilendiren talepleri veya önerileri olmasıdır. Dion Khrysostomos'un söylevlerinde de imparatorun nasıl olması gerektiği gibi eleştiriler görülse de Dion Khrysostomos'un değerlendirmelerini Bithynia veya Grek kültürünü temel alarak yaptığı bilinmektedir. Buna karşın Cassius Dio, gerçek anlamda bir Romalı gibi önerilerde bulunmaktadır: örneğin erkeklerin 18 yaşına geldiklerinde askeri kariyerlerine başlamalarının uygun olacağı, senatoya girmek için en az 25 yaşında olunması gerektiği, *praetor* olmak için minimum 30 yaşın beklenmesinin iyi olacağı gibi önerilerini sıralamıştır¹²⁷⁶. Dahası, mahkemelerin yürütülmesinden valilerin görevlerine değin, doğrudan devlet mekanizmasını ilgilendiren pek çok konuya ilişkin de önemli görüşler sunmaktadır¹²⁷⁷. Ayrıca Dio'nun eserinde Roma İmparatorluğundan “biz”, Roma ordusundan da “bizim birliklerimiz” şeklinde bahsetmesi, onun kendisini Romalı olarak konumlandığını göstermektedir¹²⁷⁸.

Özellikle Plutarkhos ve Dion Khrysostomos gibi entelektüellerin eleştirilerine neden olan İmparator kültü'ne Cassius Dio tarafından bir karşı çıkış veya muhalefet görülmez. Buna karşın Dio İmparatorların böyle bir uygulamayı batıda hayata geçirmesinin zor olduğunu belirtmektedir¹²⁷⁹. Kendi deyişiyle “...*Roma’da veya İtalya’da genel olarak hiçbir İmparator kendi kültünü kurmaya cesaret edemez. Başarılı İmparatorlara ölümlerinden sonra ilahi onurlar bahşedilip, adlarına heroonlar* (çğ. ἡρώα) *inşa edilir.*¹²⁸⁰” Caligula’nın seleflerini takip edercesine bir tapınak arayışında olması, Domitianus’un *divus* olarak mükâfatlandırılması vb. gibi konulardan hareketle Cassius Dio’nun bölgedeki İmparator kültü’ne olan muhalefetten haberdar olduğunu anlamaktayız, buna karşın böyle bir kültün Doğu

¹²⁷⁵ J. M. Madsen, “Patriotism and Ambitions: Intellectual Response to Roman Rule in the High Empire”, **Roman Rule in Greek and Latin Writing**, eds. J. M. Madsen- R. Ress, Brill Press, Boston, 2014, s.26.

¹²⁷⁶ **Cass. Dio.** lii. 20.1.

¹²⁷⁷ **Cass. Dio.** lvi.40.3 vd.

¹²⁷⁸ Madsen 2009, **a.g.e.**, s.79.

¹²⁷⁹ **Cass. Dio.** li.20.8.

¹²⁸⁰ **Cass. Dio.** li.20.8.

eyaletlerinde kullanılmasına karşıt bir görüş sunmadığını anlamaktayız¹²⁸¹. Bu bilgilerden yola çıkarak Cassius Dio'nun İmparator kültüne İmparatorluk merkezli bir bakışa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Buna karşın özellikle Severus Hanedanına mensup İmparatorlara çeşitli eleştiriler getirir. İç savaş sırasında Severus'a destek vermeyen Byzantion kentinin tahrip edilmesi ve Clodius Albinus ile giriştiği mücadelenin imparatorluğa zarar vermesi başlıca eleştirileridir. Caracalla, Macrinus ve Elagabalus'a ise daha sert eleştirilerde bulunur¹²⁸². Cassius Dio'nun Maecenas'ı da Severus Alexander döneminde yazması, Severuslar dönemini (yani hanedan yönetimi) dolaylı olarak yönetsel anlamda da sorunlu bulduğunu gösterir¹²⁸³.

4.1.6. Prusiaslı Himerius

IV. yüzyılda, imparatorluğun diğer eyaletlerinde yaşanan sorunlara kıyasla Bithynia bölgesi entelektüel canlılığını korumaya devam etmiştir. Bu yüzyılda yaşadığı bilinen Prusa, Prusias ad Mare veya Prusias ad Hypium kökenli sofist Himerius da bölgenin önemli entelektüellerindendir. Suda'daki bilgilere göre Ameinias'ın oğlu olan ve İmparator Iulianus'un himayesi altında bulunan Himerius, Atina'da eğitimler vermiş ve burada Prohaeresios'a rakip olmuştur¹²⁸⁴. Eunapios'a göre Prohaeresios'a karşıt olmasının başlıca nedeni bu kişinin İmparator Iulianus'a muhalif olmasıydı¹²⁸⁵. Himerius 343-352 yılları arasında Constantinopolis'te eğitim vermiş, Iulianus'un ölümü sonrası Bithynia'dan ayrılmış ve diğer kentleri gezmiştir¹²⁸⁶. Constantinopolis'teki hocalığı sırasında Bithynia Valisi Pompeianus'un daveti üzerine Nikomedeia'ya gitmiş burada Libanius'la buluşmuştur¹²⁸⁷. Prohaeresios'un ölümü sonrasında ise yeniden Atina'ya giden Himerius'un politik söylemi, İmparatoru yüceltir şekilde olduğu için genellikle Aelius Aristides'e

¹²⁸¹ Bkz. D. Fischwick, "Dio and Maecenas: The Emperor and the Ruler Cult", **Phoenix**, Vol.44(3), 1990, ss.267-275.

¹²⁸² **Cass. Dio.** lxxv.10-14; 76.4.; C. Davenport, "Cassius Dio and Caracalla", **The Classical Quartely**, Vol.62(2), 2012, ss.796-815.

¹²⁸³ Bowersock 1972, **a.g.m.**, s.205.

¹²⁸⁴ **Suda.** s.v. Ἱμέριος; **Soz.** vi.17.

¹²⁸⁵ **Eun. vit. soph.**14.1.

¹²⁸⁶ T. D. Barnes, "Himerius and the Fourth Century", **CPh.** 82(3), 1987, s.212.

¹²⁸⁷ Barnes 1987, **a.g.m.**, s.212.

benzetilmektedir¹²⁸⁸. Himerius'un Bithynia'daki etki alanı ve entelektüel muhalefet veya destek anlamındaki yeri belirsizdir. Buna karşın söylevlerindeki dili ve ele aldığı konular itibarıyla Grek kültürünün klasik öğelerini (erdem, bilgelik ve eğitim) takip ettiği görülmektedir¹²⁸⁹.

Bu dönemde Hristiyanlığın İmparatorların dahi inandığı baskın bir din halini alması entelektüellerin de Romalı-Grek ayrımı yerine Hristiyan-Pagan ayrımı konusunda düşünmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde İmparatorluğun başkentinin Grek dünyasına kadar kayması da İmparatorluğu tamamen benimsetmiş olmalıdır. Himerius 41.söylevinde (*kent ve imparator için söylev*) İmparator Iulianus Apostata'ya desteğini şöyle dile getirir: “*Romulus'un Roma için, Theseus Atina için, ... veya Lykurgos Sparta için ne ise, Iulianus da Constantinopolis için o'dur.*¹²⁹⁰” Bir başka söylevinde de (Or.48) Iulianus'u “*asil bir doğa'ya sahip en meşru imparator*” olarak tanımlar¹²⁹¹.

4.1.7. Fahri Nikomedeialı Libanius

Bithynialı olmamasına karşın bölgenin kültürel kimliğinde çok önemli yeri olan isimlerden birisi de elbette ki Antiokheialı Libanius'tur. 314 yılında Antiokheia kentinin yerel elitlerinden bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Libanius, başta Ulpianus olmak üzere çeşitli hocalardan aldığı retorik eğitimi sonrası, 24 yaşında Atina'ya gitmiş ve 340 yılına değin orada eğitimine devam etmiştir¹²⁹². 340-342 yılında Constantinopolis'te eğitim vermiş fakat *proconsul* Limenius'un skandal bir suçlaması¹²⁹³ ve Bithynia valisinin de daveti üzerine 342/ 343 yılında Nikaia'ya, ardından da 344-349 yılları arasında 5 yıl kalacağı ve “hayatımın baharı” şeklinde tanımlayacağı Nikomedeia'ya gelerek gramer ve retorik hocalığına burada devam

¹²⁸⁸ Eun. vit. soph. 14.1.

¹²⁸⁹ R. J. Panella, *Man and the Word: The Orations of Himerius*, University of California Press, Los Angeles, 2007, s.36.

¹²⁹⁰ Himer. or. 41.8-9.

¹²⁹¹ Himer. or. 48.28-30.

¹²⁹² Eun. vit. soph. 16.1; S. Bradbury, *Selected Letters of Libanius from the Age of Constantius and Julian*, Liverpool University Press, Liverpool, 2004, ss.3-6.

¹²⁹³ Eunapios'un burada ima ettiği “skandal bir suçlama”, L. Van Loof'a göre homoseksüellik ve büyücülüktür. Ona göre Eunapios tarafsız bir çalışma yapmadığı için böyle bir suçlamanın rakip eğitmenlerden gelen sahte bir iddia olabileceğini yeterince vurgulamamıştır. Libanius'un yargılanmaması da bu iddianın gerçeklikten uzak olduğunu göstermektedir. Bkz. L. Van Hoof, “Libanius' Life and life”, *Libanius: a Critical Introduction*, ed. L. Van Hoof, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss.29-31.

etmiştir¹²⁹⁴. Libanius söz konusu süreci ve Bithynia'daki yolculuğunu şu şekilde aktarır:

“Proconsul (Constantinopolis proconsul’ü Ulpius Limenius¹²⁹⁵) iş için Nikomedes’in kentini bana tavsiye ediyordu; ... fakat (aynı zamanda) oraya da mektup yazarak bu işi kesinlikle engelliyordu; ne var ki oraya Dionysos’un kentinden (Nikaia) geliyordum. Çünkü Nikaialılar yola çıkışımı öğrenince haberciler yollayarak ve aldıkları yazılı kararda her türlü övgüyü kullanarak beni kendi yanlarına davet ediyorlardı. Ben de Dionysos’u gerçekten saydığımı davete kabul ediyordum. Kendimi yeniden öğrenci ve bilimsel uğraşlarımın içinde bulmuşken, bu sefer Bithynia valisinin [Βιθυνῶν ἀρχοντος] ricası üzerine diğer tarafın kararına uyarak, Demeter’in kentine (Nikomedea) gidiyordum...¹²⁹⁶”

T. D. Barnes’e göre iki çağdaş Pagan sofist olan Libanius ve bir önceki başlıkta ele alınan Himerius pek çok yönden benzer bir kariyere sahiptir¹²⁹⁷. Bu iki ismin kariyerleri incelendiğinde Atina, Constantinopolis ve Bithynia serüvenleri benzer şekilde ilerlediği görülmektedir¹²⁹⁸. İkisi de hemen hemen aynı yıllarda Atina’da ve Constantinopolis’te bulunmuş, Vali Pompeianus’un¹²⁹⁹ Nikomedea’da düzenlediği bir oyunda da bir araya gelmiştir¹³⁰⁰. Fakat Libanius’un 742 numaralı mektubu incelendiğinde meslektaşı Himerius’a karşı pek de sıcak olmadığı, dahası ona karşı kimi eleştirilerinin de olduğu dikkat çekmektedir¹³⁰¹.

Libanius 349 yılında retorik kürsünün başkanı olarak yeniden Constantinopolis’e dönmüş, burada başta İmparator II. Constantius ve senato üyeleri olmak üzere çeşitli yönetici ve valiler tarafından onurlandırılmış ve 353 yılını yazına

¹²⁹⁴ **Lib. Or.** 1. 51; **Eun. vit. soph.** 521; R. Cribiore, **Between City and School: Selected Orations of Libanius**, Liverpool University Press, Liverpool, 2015, ss.27-28; S. Bradbury’e göre Libanius, 342 yılında patlak veren Hristiyan ayaklanması sırasında söz konusu sahte iddialarla sürgün edilmiştir. Bradbury 2004, **a.g.e.**, s.6.

¹²⁹⁵ **PLRE** I, Limenius 2.

¹²⁹⁶ **Lib. Or.** 1. 48; Türkçe Çev. S. Şahin. Bkz. **IK** 10, II 3, T19.

¹²⁹⁷ Barnes 1987, **a.g.m.**, s.210.

¹²⁹⁸ J. Wintjes, “Libanius and Himerius”, **Topoi. Orient-Occident** Suppl. 7, 2006, ss.231-241.

¹²⁹⁹ Vali Pompeianus’a dair bilgilerimiz de oldukça kısıtlı olup 343-348 yılları arasında Bithynia valiliği yaptığı düşünülmektedir. Bkz. **PLRE** I, Pompeianus 3.

¹³⁰⁰ J. Wintjes’e göre Libanius, Nikaia’ya gitmek için Constantinopolis’ten ayrılırken Himerius oraya gitmekteydi. Yine Himerius, Atina’da ders vermeye başladığında Libanius oradan ayrılmış veya ayrılmak üzereydi. Wintjes 2006, **a.g.m.**, s.232.

¹³⁰¹ R. Cribiore, “The Rhetorical Context: Traditions and Opportunities”, **Libanius: a Critical Introduction**, ed. L. Van Hoof, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s.64.

(veya 354 başına) kadar burada kalmıştır¹³⁰². Libanius'un bu görevi sırasında dahi yazları Bithynia'da özellikle de Nikomedeia'da geçirdiği bilinmektedir¹³⁰³.

Libanius, çeşitli söylev ve mektuplarında Bithynia'daki görevi sırasında bölgenin yerlisi olan Nikaia kökenli *vicarius* Aristainetos'la¹³⁰⁴ dostluğu ve başta büyük Nikomedeia depremi olmak üzere Bithynia'ya dair çeşitli bilgiler sunmaktadır¹³⁰⁵. Libanius'un Bithynia'nın en büyük kentleri olan Nikaia'yı "Dionysos'un kenti"¹³⁰⁶, Nikomedeia'yı ise "Demeter'in kenti"¹³⁰⁷ şeklinde adlandırması, Hristiyanlığın baskın bir din halini almaya başladığı yıllarda klasik kültürü (en azından söylevlerinde) yaşatmaya çalıştığını göstermektedir. Bölgeden bir süre ayrı kalan Libanius, 358 yılındaki Nikomedeia depreminde arkadaşı olan Aristainetos'u kaybetmiş, bu olay sonrasında geldiği Nikomedeia kentini de yıkılmış bir durumda görünce kent için bir mersiye *Monodia epi Nikomedeia*- *μονωδία ἐπὶ Νικομηδεῖα* yazmıştır¹³⁰⁸. Oldukça uzun bir metin olan bu mersiyede Nikomedeia kentinin yıkılan yapılarına ilişkin şu satırlar dikkat çekicidir:

"...Ey şehirlerin en güzeli [Nikomedeia]... Sokaklar [dromoi] nerede? Stoalar nerede? Caddeler nerede? Çeşmeler nerede? Agoralar nerede? Retorik-Felsefe okulları [Mouseia] nerede? Temenoslar nerede? Nerede o zenginlik? Gençler nerede? Nerede yaşlılar? ismini onu tamamlayan imparatorun alan [Diocletianus] ve bütün bir şehre eşdeğer olan, Kharitler ve Nymphlerin yıkandıkları hamamların en büyüğü nerede? Halk Meclisi [Demos] şimdi nerede? Danışma Meclisi [Boule] nerede? Kadınlar nerede? Çocuklar nerede? Saray [Basileion] nerede? Babil duvarlarından daha güçlü olan hipodrom nerede?¹³⁰⁹..."

Libanius'un söylevlerinde veya mektuplarında bölgeye dair dikkat çeken en önemli detay ise Hristiyan veya Pagan sofistlerin Bithynia'da rahat bir çalışma ortamı bulduğudur. Constantinopolis'in Hristiyanlıkla öne çıkan bir kent oluşu da Libanius'un çeşitli sorunlar yaşamasına zemin hazırlamış olabilir.

¹³⁰² Van Loof 2014, **a.g.m.**, ss.7, 18-20; Bradbury 2004, **a.g.e.**, s.7.

¹³⁰³ **Lib. Or.** 1.77; E. Watts'a göre Libanius 350 ve 351 yılının yaz aylarını Nikomedeia'da geçirmiştir. Bkz. Watts 2014, **a.g.m.**, s.41.

¹³⁰⁴ **PLRE** I, Aristaenetus 2.

¹³⁰⁵ Bkz.:yuk.

¹³⁰⁶ **Lib.Or.**1. 48.8, 1.48.11.

¹³⁰⁷ **Lib.Or.**1. 48.13.

¹³⁰⁸ **Lib. Or.** 61.

¹³⁰⁹ **Lib. Or.** 61.17.

4.2. Bithynia'daki entelektüel zenginliğin altyapısı

Yukarıda ele alınan, bölgenin başlıca entelektüellerinde de görüldüğü gibi Bithynia bölgesinin Anadolu'daki Roma eyaletleri içerisinde Asia'dan sonraki en zengin kültürel-entelektüel birikime sahip bölgelerden biri olduğu dikkat çekmektedir. Bölgenin yetiştirdiği entelektüeller kadar üzerinde durulması gereken bir diğer husus da bölgenin böylesine zengin bir kültürel-entelektüel çevreye sahip olmasının altında yatan nedenlerdir. Burada yanıtlanması gereken soru, Bithynia bölgesinin *pepaideumenoi*, *sophistai* veya *philosophoi* olarak tanımlanan eğitilmiş kimseleri yetiştirmesine hangi şekilde katkıda bulunduğudur. Bu kültürel zenginliğin oluşmasını sağlayan başlıca etken, Bithynia kentlerinin eğitim, kültürel ve ekonomik anlamda Batı Anadolu ve Hellas'taki önemli kentlerle, kısacası Grek kültür sahasıyla yakın bir ilişki içerisinde olmasıdır. Bölgenin coğrafi yapısı da incelendiğinde doğuda kalan kıyı ve iç bölgelere ulaşım çok zor iken batıdaki gelişmiş kentlere hem kara hem de deniz yoluyla kolay bir ulaşım ağına sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında bölgenin önemli ölçüde Grek kolonisti de barındırması kültürel zenginlik olarak görülmelidir. Ayrıca Nikomedeia ve Nikaia gibi büyük kentlerin bölgesel ve denizaşırı ticarete de söz sahibi olmasının sağladığı zenginliğin bir sonucu olarak Bithynia bölgesi kültürel gelişmelerde sürekli ilerleme içerisinde olmuştur. Dahası Bithynia krallığının kuruluşunda dahi başkent olarak batı kıyısındaki Nikomedeia'nın seçilmiş olması da bölgenin ekonomik ve kültürel temas yönünü göstermektedir.

İmparatorluğun başlıca sofistlik- entelektüel merkezleri olan Ephesos, Smyrna, Atina ve kısmen Roma'da ele geçirilen çeşitli yazıtlar veya yukarıda ele alınan entelektüellerin notları ve söylevleri, Bithynialıların bu kentlerde eğitim gördükleri veya bu kentlerle yakın ilişkide bulunduklarını göstermektedir¹³¹⁰. İmparatorluğun diğer kentlerinin yetiştirdiği önemli entelektüeller de bu kentlerde eğitim almış, yaşamış veya buralara seyahat etmiştir. Örneğin Naukratisli Iulius Polydeokes ya da bilinen adıyla Pollux Atina'ya, Polemo Laodikeia'dan Smyrna'ya, Aelius Aristides Hadrianoi'dan Roma'ya ve Smyrna'ya, Klazomenaili Skopelianos

¹³¹⁰ Tartışmalı bir ifade olan II. Sofistik dönemin başlıca entelektüel merkezleri ve bu merkezlerin işlevleriyle ilgili olarak bkz. Bowersock 1969, *a.g.e.*, ss.17-20.

ise Smyrna'ya gitmiştir. Bithynia bölgesi sakinlerinin de bu üç büyük kentle eğitim açısından yakın ilişkiler içinde oldukları ve çocuklarına buralarda eğitim verdirdikleri anlaşılmaktadır¹³¹¹. Bu kentler dışındaki diğer kentlerde de eğitim alan Bithynialıların varlığı bilinmektedir. Örneğin Nikomedeialı Flavius Arrianus, temel eğitimini kendi kentinde tamamladıktan sonra Hellas'taki Nikopolis'e gitmiş ve eğitimine bu kentte devam etmiştir¹³¹². Epigrafik ve antik kaynakların verdiği bilgiler sayesinde Bithynialı pek çok entelektüelin kültürel hareketliliğine dair fikir sahibi olunabilmektedir. Bu alanda yapılan modern araştırmalar da konunun daha iyi aydınlatılmasına olanak sağlamaktadır.

Bithynialı sofistlerin, entelektüellerin veya yukarıda adı geçen merkezlerde eğitim alan Bithynialı gençlerin seyahatleri ve eğitimlerine dair antik kaynaklar çeşitli bilgiler verse de bilgilerimizin pek çoğunu epigrafik buluntular sayesinde edinmekteyiz. Kronolojik olarak gitmek gerekirse, Roma'nın limanı olarak kabul edilen Ostia'da bulunan II. yüzyıla ait bir mezar yazıtından hareketle, Nikomedeia asıllı Isokrates adlı bir sofistin Ephesos kentindeki eğitimi veya görevleri sırasında buradan da yurttaşlık aldığı ve nihayetinde Roma-Ostia'ya değin uzanan bir yolculuğa çıktığı anlaşılmaktadır¹³¹³. Yazıtı diktiren Aratos adlı müzisyenin üvey babası ve patronu olan Isokrates'in burada varlıklı bir duruma gelmiş olabileceği de düşünülmelidir. Yine aynı yüzyıla tarihlenen ve sofistlik merkezin kalbi sayılabilecek Atina'da ele geçirilmiş bir yazıtta da bir diğer Nikomedeialı Publius Aelius Kleisthenes'in olasılıkla retorik eğitimi almak için geldiği Atina kentinde yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır¹³¹⁴. Ephesos ve Atina kentlerinde ele geçirilen mezar epigramlarında Prusias ad Hypium kökenli olduğunu bildiğimiz öğrencilerden ikisinin eğitim almak için geldikleri bu kentlerde eğitimleri sırasında yaşamlarını yitirdikleri anlaşılmaktadır¹³¹⁵. II. yüzyılda Ephesos'ta Atinalı sofist Soteris'u onurlandırma yazıtında Nikaialı Aurelius Attalos adlı bir öğrencinin de ismi yer

¹³¹¹ Robert 1980, **a.g.e.**, ss.79-80.

¹³¹² P. A. Stadter, **Arrian of Nicomedia**, The University of North Carolina Press, Chapel Hill-North Carolina, ABD, 1980, s.4.

¹³¹³ SEG 13, No. 472; SEG 30, No.1178; Özlem-Aytaçlar 2006, **a.g.e.**, s.93.

¹³¹⁴ Akgün-Kaya 2018, **a.g.m.**, s.28.

¹³¹⁵ Robert 1980, **a.g.e.**, ss.79-80; IK 27, No.T.14- T.15; Bu öğrencilerden Quantianus Africanus ve Politta oğlu L. Calpurnius Calpurnianus, Prusias ad Hypium kökenli bir ailenin çocuğu olarak Ren Nehri kıyısında dünyaya gelmiş, ardından Ephesos'a giderek orada felsefe eğitimine başlamış ve eğitiminin beşinci yılındayken yaşamını yitirmiştir.

almaktadır¹³¹⁶. Bölgenin bir diğer kenti olan Smyrna’da Nikaialı bir başka öğrenci Arkhelaos oğlu Agathokles’in eğitim aldığı ve 20 yaşındayken burada yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır¹³¹⁷. III. yüzyıla gelindiğinde bölgenin kültürel zenginliği sekteye uğramadığı gibi Atina, Smyrna ve Ephesos gibi kentlerle de eğitim ilişkisi sürdürülmüştür ve Bithynia da başlı başına bir diğer kültürel merkez halini almıştır. Diocletianus döneminde Lactantius ile Fabius dil ve retorik eğitimi vermek üzere Nikomedeia’ya gelmiş ve kenti batıdakilere denk bir kültür merkezi halini getirmeye çalışmışlardır¹³¹⁸.

Constantinus hanedanı döneminde Constantinopolis’in hemen her anlamda görkemli bir kent halini almasına karşın Bithynia kentleri kültürel ve ekonomik zenginliğini yitirmemiştir. Örneğin Iulianus, Nikomedeia’daki eğitimi sırasında Hristiyan sofist Hecebolius/ Hekebolios’tan dersler almış, İmparatorluğu sırasında ise Bithynialı Pagan sofist Himerius ve Bithynia’da geçirdiği dönemlerde diğer sofistleri ve edebi çevreleri desteklemiştir¹³¹⁹. Uzun süre bölgede kalan Libanius’un aktardığına göre Nikomedeia kentinde bölgenin yerlisi olan Alkimos ve Basileos gibi retorik hocalarının okulları da mevcuttur¹³²⁰. Libanius nedeniyle Bithynia’ya gelerek eğitim alan çeşitli Antiokheialı öğrenciler de olmuştur¹³²¹. Yine bu yüzyıllara tarihlendirilen Prusa kentinden bir yazıtta da kentte Cornutus adlı bir kimsenin şairlik ve retorik hocalığı yaptığı bilinmektedir¹³²². Bithynia önemli bir eğitim-kültürel merkezi halini almasına karşın, Himerius’un söylevlerinde de gördüğümüz gibi IV. yüzyılda dahi kimi Bithynialı öğrencilerin eğitim almak için Atina’ya gittikleri de bilinmektedir¹³²³.

Bithynia’nın Geç Antikçağ ve Bizans egemenliğinde ve hatta 13.yüzyıl sonrasında dahi Anadolu’nun en önemli kültürel merkezlerinden biri haline gelmesinde veya bir diğer deyişle Grek-Roma kültürel mirasını koruma ve sonraki yüzyıllara taşınmasında da şüphesiz bu kültürel ilişki geçmişi etkili olmuştur.

¹³¹⁶ **İK** 15, No.1548 Akgün-Kaya 2018, **a.g.m.**, s.30.

¹³¹⁷ **İK** 23, No.439.

¹³¹⁸ Foss 1996a, **a.g.e.**, s.5.

¹³¹⁹ Foss 1996a, **a.g.e.**, ss.5-7; Bkz.:aş.

¹³²⁰ **Lib. Epist.** F458; Nikomedeialı Basileios’la ilgili olarak bkz. Akgün-Kaya 2018, **a.g.m.**, s.29.

¹³²¹ **Lib. Epist.** F715.

¹³²² **İK** 39, No.53.

¹³²³ Panella 2007, **a.g.e.**, s.11.

Jones'in "adını tam olarak bilmediğimiz bölgesel okulların da Bithynialı entelektüellerin yetişmesine katkıda bulunmuş olabileceği" söyleminden hareketle, Suda'da geçen bir pasaj da bölgedeki kimi entelektüel okulların ve kürsülerin varlığını ve hatta kimler tarafından kurulduğuna ışık tutmaktadır. Suda'ya göre, Nikomedeia kentinde Basilikos adlı bir retorik hocası kentte kurmuş olduğu retorik okulunda bölge dışından gelen bazı önemli kimselere eğitim vermiştir¹³²⁴. Bölge kentleri arasında da eğitim hareketliliği gösteren çeşitli epigrafik buluntular söz konusudur. Bithynion-Claudiopolis'te ele geçirilmiş olan bir yazıtta Krateia-Flaviopolis (Agrippenses) kentinden Attalos oğlu Theodoros'un Claudiolis'e eğitime gittiğini gösteren söz konusu yazıt da bu kapsamda değerlendirilebilir¹³²⁵.

III. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta da Aurelius Demetrios adlı bir filozofun Nikomedeia kentinin *bouleutes*liğine de seçildiği okunmaktadır¹³²⁶. Yine aynı kente İmparator Aurelianus döneminde adına rastladığımız Crispus adlı bir filozof da bilinmektedir¹³²⁷. Günümüzde Bursa Arkeoloji Müzesinde bulunmuş olan iki yazıt da (Lysimakhos oğlu filozof P. Avianus Valerius ve filozof T. Avianus Bassus Polyaenus'a ait) Prusa ad Olympon kentinde bir felsefe okulunun mevcut olduğunu düşündürmektedir¹³²⁸. Claudiolis kentinde Iulius Niketes'in ise İmparator tarafından tanınacak kadar bölgeler üstü bir filozof olduğu düşünülmektedir¹³²⁹.

Hem Bithynia'nın mevcut kültürel ve maddi zenginliği hem Atina, Ephesos, Smyrna gibi önemli kültür merkezlerine giderek eğitim alanlar, hem de sürekli dışarıdan gelerek bölgede eğitim veren isimlerin sundukları katkılar göz önüne alındığında bölgenin neden devingen ve gelişime açık bir entelektüel yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Libanius'un eserlerinde görülen Atina ve Constantinopolis'teki huzursuzluğa karşın Bithynia'nın daha özgür bir ortam sunması da önemli bir ayrıntıdır.

¹³²⁴ Suda s.v. Ἀψίνης.

¹³²⁵ ...Θεόδωρος Ἀττάλου Ἀγριππεὺς ἔνεκεν σχολῆς ἀφιγμένος εἰς τὴν πόλιν... IK 31, No.70.

¹³²⁶ SEG 32: 1255.

¹³²⁷ PLRE I, Crispus 2.

¹³²⁸ IK 39, No.17-18; Konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. E. A. Judge, "What makes a Philosophical School?", *New Documents Illustrating Early Christianity* 10, eds. S.R. Llewelyn vd., W. B. Eerdmans Press, Cambridge, 2012, ss.1-5.

¹³²⁹ IK 31, No.67.

Bu entelektüel zenginliğin Roma İmparatorluğuyla birlikte ortaya çıkması da önemli bir detay olarak dikkat çekmektedir. Roma öncesi dönemde de Bithynia bölgesinin yetiştirdiği pek çok önemli isim olsa da Hellenistik dönemdeki Bithynia'nın böylesine geniş bir kültürel ağ içinde bulunmasının olanaksızlığı, kentlerin refah ve eğitim seviyesinin düşük oluşu, askeri harcamalar ve en önemlisi barış ortamının olmayışı entelektüel-kültürel gelişimin önündeki engeller olmuştur. Fakat Roma egemenliğiyle birlikte İmparatorluk boyunca seyahat çok daha kolay ve güvenli bir hale gelmiş, kentlere de çok önemli yatırımlar yapılmıştır. Bölgede fazlaca bulunan madenler, yapılar için hammaddeler ve orman ürünleri ile oldukça çeşitli ve bol sayıda tarımsal ürünler de yine bu dönemde kolaylıkla diğer kentlere ve eyaletlere ihraç edebilmiştir. En önemlisi de *pax Romana* denilen Roma barışının sağladığı güven ortamıyla birlikte Bithynialılar entelektüel gelişimlerine katkı sunan bir döneme girmişlerdir.

Böyle bir ortamda da Bithynialı entelektüellerin pek çoğu Roma egemenliğini kabul etmiş, İmparatorluğun çeşitli memuriyetlerinde hizmet etmiş ve bu anlamda İmparatorluk ile yerel halk arasında da aracı rolünü üstlenmişlerdir. Bu isimler veya adı bilinmeyen diğerleri, Aristides'in Smyrna için, Dion'un Prusa için yaptığı gibi gerekli durumlarda kentleri için doğrudan İmparatorlarla iletişime geçmişlerdir. Buna karşın Cassius Dio da dâhil olmak üzere hiçbir Bithynialı entelektüel, Grek diline ve kültürüne de sırt çevirmemiştir. Yukarıda ele alınan tüm bu entelektüeller kültürel köklerini Roma yurttaşlığı ya da Grek kökenleri üzerinde inşa ederek yazılarında veya söylevlerinde de bu aidiyetlere ağırlık vermişlerdir. Yine hemen her Bithynialı entelektüelde görülen ortak nokta Grek geçmişin politik ortamından ziyade, geçmişin kültürel köklerinin canlı tutulmaya çalışılmasıdır. Himerius dinsel rekabetin yaşandığı bir dönemde Pagan İmparator ve İmparatorluğu yüceltmış, buna karşın söylevlerinde daima Grek köklerine vurgu yapmıştır. Bu dönemdeki görüş farklılıklarında entelektüellerin kültürel ve tarihi bağlarının ve kişisel deneyimlerinin yanında Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Severuslar veya Constantinus hanedanı üyeleri gibi birbirinden farklı karakterde ve politik görüşteki İmparatorların da etkisi olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PAGANİZM'DEN HİRİSTİYANLIĞA GEÇİŞ SÜRECİNDE BITHYNIA

5.1. Dini Değişim-Dönüşüm: Paganizmden Hristiyanlığa Geçişte Bithynia ve Toplumsal Yaşamdaki Yansımaları

Yukarıda pek çok yönüyle ele alınan Bithynia bölgesi Traianus'tan Constantinus hanedanının sonuna değin diğer pek çok eyalet gibi köklü değişimler yaşamıştır. Bu dönemde yaşanan dinsel değişimler kentsel çevreyi bir bütün olarak, yani mimariyi, yerel elitleri, entelektüelleri ve kamusal yaşamı büyük oranda dönüştürmüştür. Bithynia paganizmi, imparatorluğun genelindeki gelişmelere paralel bir seyir gösterse de bölgenin deniz ticareti, askeri seferler, coğrafi ve etnik özellikler nedeniyle bir takım farklılıklara da sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Önceki bölümlerde de görülebileceği üzere dini ibadetler de kamusal yaşamın bir kısmını oluşturmaktadır. Krateia-Flaviopolis'e bağlı bir komedeki çiftçiden Nikomedeia'daki İmparator kültü başrahibine kadar herkes içinde bulunduğu kamusal veya özel alan içerisinde ibadetini yerine getirmiştir. Bu anlamda dinsel uygulamalar veya tapınım gören, adak adanan tanrılar/ tanrıçalar da büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Tek tanrılı dinlere mensup olan kimseler de bu inanç çeşitliliği içerisinde başlarda küçük grupları oluştururken zaman içerisinde baskın kitleler haline almıştır. Kültürel, ekonomik ve coğrafi yapıya dayalı olarak çeşitlenen dinsel inanışlar, Roma İmparatorluk dönemiyle birlikte önemli bir fenomen haline alan İmparator kültüyle daha da çeşitlenmiştir. Bithynialı entelektüeller tarafından çeşitli yönleriyle eleştiriye tabi tutulan İmparator kültü, Roma'nın Doğu politikasındaki farklı bir aşama olması nedeniyle üzerinde durulması gereken başlıca konulardandır¹³³⁰. Aynı zamanda diğer kültürlerden farklı olarak politik ve kamusal yaşamda da oldukça etkili olan İmparator kültürünün hem sağladığı fırsatlar hem de törenler zamanındaki festivaller nedeniyle çeşitli filozoflar ve entelektüeller dışında bütün toplumsal katmanlarca desteklendiği söylenebilir.

¹³³⁰ Bithynialı entelektüellerin imparator kültüne ilişkin görüş ve eleştirileri için bkz.: yuk.

5.1.1. Politik bir araç olarak Bithynia'da imparator kültü ve rahip sınıfı

Bir önceki bölümlerde gerek Dion'un eleştirilerinde kendine yer verdiğimiz gerekse de politik/ idari kurumlar ve memuriyetler başlığı altındaki Bithynia *koinon*'u ve yöneticileri konusunda genel hatlarıyla değinilen imparator kültünün bölgenin dinsel paradigma değişimlerinde ve idari mekanizmasında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir.

İmparator kültünün gelişimine dair genel tartışmalar ve değerlendirmeleri kısaca ele almak gerekirse, bu konudaki genel kabul söz konusu kültün Hellenistik kültürdeki tanrı-kral inancıyla büyük benzerliklere sahip olduğudur. Buna karşın imparator kültü hem öz hem de etki alanı olarak özgün bir fenomen olarak değerlendirilmelidir. W. Liebeschuetz, bu noktada imparator kültünün doğuş sürecine ilişkin gözden kaçan bir noktaya dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi Roma devletinin yetkilileri, yaşanan hezimetlerde, afetlerde veya diğer büyük sorunlarda *libri Sibyllini*'ye başvurmuş ve sorunlar için dinsel çözümler aramışlardır. Augustus dönemindeki dinsel reformun temelinde Gaius Iulius Caesar'ın öldürülmesi, iç savaş ve Marcus Antonius ile Octavianus arasında yaşanan mücadeleler nedeniyle pek çok Romalı yaşamını yitirmiş, pek çokları büyük travmalar yaşamış, pek çok gelişme ve zenginlik yitirilmiştir, sonuç olarak bu yaşananlar da Roma'nın iç etkenlerinin neden olduğu devasa bir sorunlar zinciri olmuştur. Bu türden bir sorunda da halk söz konusu felakete yine dinsel bir açıklama getirmiş, tanrısal öfkenin gazabı olarak yorumlamışlardır. Fakat yaşanan bu son iç savaşın ardından Romalılar öfkeli tanrılar tarafından cezalandırıldıklarını düşünmüş ve tanrıların artık barışı gerçekten onarabileceklerinden endişe etmeye başlamışlardır¹³³¹. W. Liebeschuetz'in bu görüşünü temel alırsak, Caesar'ın öldürülmesi, bunun sonrasında yaşanan kovuşturma süreci ve Marcus Antonius ile Octavianus'un neden olduğu iç savaşın buhranlı yıllardan sonra yeni bir dinsel arayışa cevap olarak imparator kültü devreye sokulmuştur.

S. Price, bu kültün Anadolu'da yaşanan korsanlık faaliyetlerinin yarattığı zararlar, Mithradates savaşları, yoksulluk, Roma iç savaşı gibi sorunların ardından

¹³³¹ W. Liebeschuetz, **Continuity and Change in Roman Religion**, Clarendon Press, Oxford, 1979, ss.56-57.

getirildiğini belirtir¹³³². M. Clauss da önceki görüşleri takip ederek söz konusu kültün doğuşunu hazırlayan ortamın iç savaş sırasında oluştuğunu destekler, fakat külte ilişkin olarak savaşın doğasından çok dönemin baş aktörlerini merkeze alır. Ona göre, iç savaşın başlıca karakterlerinden Marcus Antonius hem Herakles'in soyundan geldiğini belirtip ona göre giyinmiş, hem uzun yıllar boyu Doğu'da kalması nedeniyle Dionysos, Osiris gibi tanrılarla özdeşleşmeye çalışmıştır. Gnaeus Pompeius'un oğlu ve cumhuriyet taraftarlarının desteklediği Sextus Pompeius'un da kendisini deniz tanrısı Neptunus'un oğlu olarak tanımlaması, Octavianus'un da iç savaş sırasında dinsel bir karakterin desteğini aramasına veya doğrudan dinsel bir karakter olarak hareket etmesine ortam hazırlamıştır¹³³³.

Pax Romana ile paralel olarak ilerleyen bu kült, halk nezdinde de barış ve refah çağrışımı yapması nedeniyle olumlu bir etki bırakmış olmalıdır. Aynı zamanda geleneksel tanrılara ve Hellenistik hükümdarla tapınmada görülen uygulamaların büyük oranda imparator kültüründe de korunması sebebiyle yerel halk tarafından benimsemesi kolaylaşmıştır¹³³⁴. Öyle ki imparator kültü tapınağı kurma fikrinin de eyaletteki yerel elitler tarafından imparatoru bir kütle onurlandırma aracı olarak ortaya çıktığı görüşü genel olarak kabul görmektedir¹³³⁵. Augustus, dindarlığını göstermek adına altıncı konsüllük yılında 82 tapınağı onarttığını belirtir ve artık ortadan kaybolmuş olan geleneksel dini grupları yeniden organize eder¹³³⁶. Augustus'un bu türden dinsel reformları ve dindarlığı elbette politik yönü olan ve çeşitli mesajlar barındıran gelişmelerdir. Dahası Augustus söz konusu uygulamalarla yetinmemiş, kendisini de başlı başına dinsel bir karakter haline getirmek istemiştir. Tacitus, *Annales* adlı eserinde Augustus'un imparator kültü kurulmadan önce de

¹³³² S. Price, **Rituals and Power, The Roman imperial cult in Asia Minor**, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, s.54.

¹³³³ M. Clauss, **Kaiser und Gott. Herrscherkult in römischen Reich**, B. G. Teubner, Stuttgart – Leipzig, 1999, ss.54-55.

¹³³⁴ A. Chaniotis, “Der Kaiserkult im Osten des Römischen Reiches im Kontext der zeitgenössischen Ritualpraxis”, **Die Praxis der Herrscherverehrung in Rom und seinen Provinzen**, eds. H. Cancik, K. Hitzl, Mohr Siebeck, Tübingen, 2003, s.7.

¹³³⁵ M. Koortbojian, **The Divinization of Caesar and Augustus. Precedents, Consequences, Implications**, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s.229; J. M. Madsen, “Who Introduced the Imperial Cult in Asia and Bithynia? The Koinon's Role in the Early Worship of Augustus”, **Kaiserkult in den Provinzen des Römischen Reiches**, eds. A. Kolb, M. Vitale, De Gruyter GmbH, Berlin, 2016, ss.27 vd.

¹³³⁶ Liebeschuetz 1979, **a.g.e.**, s.62.

kendi rahipler sınıfı olacak şekilde tapınım görmek istediğini belirtmektedir¹³³⁷. Benzer şekilde, 28 yaşındayken de kendi heykellerini Italia Eyaleti'ndeki bazı kentlerin tapınaklarına koydurduğu da bilinmektedir¹³³⁸. Vellius Paternulus'un Tiberius'a ilişkin aktardığı şu cümle Augustus'un şahsıyla birlikte gerçek bir imparator kültü inşasının başladığını da açıkça göstermektedir: “[Tiberius] Ceasar, babasını [Augustus] imparatorluk otoritesini kullanarak değil, ona gösterdiği saygısıyla tanrılaştırdı; ona sadece tanrı demedi, onu tanrı yaptı¹³³⁹.”

Augustus'un Ankyra'da bulunan tapınağının duvarında yer alan *Res Gestae Divi Augusti*'den hareketle bu tapınakların en az dini işlevi kadar siyasi propaganda işlevinin de ön planda olduğu anlaşılmaktadır¹³⁴⁰. Bu da imparator kültürünün tartışmasız şekilde politik bir kült olarak ortaya çıktığını ispatlar niteliktedir. Yine gözden kaçan bir başka detay, Dea Roma ve Fides gibi Roma'ya özgü unsurlara yönelik tapınakların da Grek şehir devletinde inşa edilmesinin desteklenmesidir. Bu anlamda imparator kültü tapınağı kurma uygulamasının sadece Roma hükümdarlarına devredilen Hellenistik tipte hükümdar kültü uygulaması olmadığını, Cumhuriyetin son yüzyıllarında başlı başına Roma'nın kendisinde de bir meşrulaştırma aracı olarak bu uygulamanın araç haline getirildiği düşünülmektedir¹³⁴¹. Öyle ki Plutarkhos, Titus Flamininus'un yaşamını anlattığı biyografik çalışmasında onun MÖ. 195 yılında Khalkis'te Zeus/ Iupppiter ve Fides-Roma adına tapınak inşa ettirdiğini aktarmaktadır¹³⁴². Bu anlamda Roma tarafından İmparatorluk öncesi dönemde de oluşturulmuş olan birtakım kültürlerin olduğu fakat Augustus'la birlikte bu yapının değiştiği ve söz konusu kültürlerin aynı zamanda imparator için de bir meşruiyet aracı olarak kullanılmış olduğu görülmektedir¹³⁴³.

¹³³⁷ Tac. ann. i.10.

¹³³⁸ App. Bel.Civ. v.132; D. Fischwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, Vol. I,1, Brill Press, Leiden, 1987, s.78.

¹³³⁹ Vell. ii.126.1.

¹³⁴⁰ *Res Gestae Divi Augusti* için bkz. *Res Gestae Divi Augusti the achievements of the Divine Augustus*, ed. P. Brunt, J. M. Moore, Oxford University Press, New York, 1967, passim; Benzer şekilde kült tapınağı içerisine yerleştirilen heykeller veya çeşitli tasvirli sunaklarla ve onlara yerleştirilen heykellerle de bu propaganda sürdürülmüştür. W. Ameling, “Der kleinasiatische Kaiserkult und die Öffentlichkeit”, *Kaiserkult, Wirtschaft und Spectacula*, eds. M. Ebner, Elisabeth Esch-Wermeling, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2011, s.23.

¹³⁴¹ A. Momigliano, *On Pagans, Jews and Christians*, Wesleyan University Press, Connecticut-ABD, 1987, s.98.

¹³⁴² Plut. flam. 16.3-4; Momigliano 1987, a.g.e., s.98.

¹³⁴³ Price 1984, a.g.e., s.54.

Örneğin Paphlagonia’da göreve başlayan üst düzey memurların imparator huzurunda yemin ettiği tarihin 6 Mart yani Augustus’un *pontifex maximus* seçildiği gün olarak belirlenmesi de bu kültün Augustus temelli başladığının apaçık bir göstergesidir¹³⁴⁴. Fakat politik etki alanı ve işlevselliği düşünüldüğünde bu kültün farklı imparatorlarca da uzun yıllar sürdürülmesi gayet akla yatkındır.

İmparator kültünün kentlerdeki gelişiminin çift taraflı olduğu, yani hem İmparatorların hem de yerel yöneticilerin bu türden bir kültün kurulması ve gelişmesi hususunda çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. İmparator Claudius döneminde yaşamış olan Prusa ad Olympumlu Claudius Polyaenus, evini vasiyet olarak İmparator Claudius’a bırakmış ve onun adına bir tapınak yapılmasını ve ayrıca arazideki diğer kısmın da kiralanmasını ve kira gelirini kent hazinesinin almasını istemiştir¹³⁴⁵. Fakat Polyaenus’un vasiyet ettiği bu tapınağın inşa edilemediği bilinmektedir. Bu örnekte görüldüğü gibi Polyaneus’un arazisine İmparator Claudius adına bir tapınak inşa edilemese de benzer durumlar neticesinde pek çok kente imparator kültü tapınaklarının yaptırılmış olması mümkündür.

Plinius’un mektuplarında rastladığımız bir diğer önemli bilgi de Herakleia Pontikeli Iulius Largus’un tüm mirasını Plinius’a miras bırakmasıyla ilgilidir. Largus, bu mirasın bir kısmının Herakleia ve Tios kentleri için ayrılmasını, kalanıyla da İmparator Traianus adına düzenlenecek *penteterik agon*ların organize edilmesini ve Traianus adına ithaf edilecek yapılar (tapınak, *gymnasion* vb.) yapılmasını vasiyet etmiştir. Traianus da bu vasiyetin koşullara uygun olarak Plinius tarafından değerlendirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir¹³⁴⁶. Bu mektuplaşmalar imparator kültüne ilişkin *agon*ların gelişiminin de kimi zaman yerel elitler eliyle başladığını göstermektedir¹³⁴⁷. Çünkü *neokoros* hakkı dışında İmparatorluğa yakın olmanın ve kente çeşitli imtiyazlar sağlamanın diğer yolu da kuşkusuz ki *agon*lar düzenlemektir¹³⁴⁸.

¹³⁴⁴ Ameling 2011, **a.g.m.**, s.20.

¹³⁴⁵ **Plin.epist.** x.70; Clauss 1999, **a.g.e.**, s.419

¹³⁴⁶ **Plin.epist.** x.75-76.

¹³⁴⁷ Bithynia bölgesindeki *agon*larla ilgili olarak bkz. W. Leschhorn, “Die Verbreitung von Agonen in den östlichen Provinzen des Römischen Reiches”, **Stadion** XXIV (1), 1998, ss.49-50; Erol-Özdizbay 2011, **a.g.t.**, ss.70 vd.

¹³⁴⁸ Neokorosla ilgili olarak bkz.:yuk.

Kült tapınaklarının inşa edilecekleri kentlerin seçimi de üzerinde çeşitli fikir ayrılıkları barındıran bir başka konudur. P. Herz, Ephesos ve Nikaia kentlerinin aynı zamanda kendi eyaletlerindeki *conventus civium Romanorum*'unun en kalabalık kentleri olduğu için imparator kültü merkezi olarak da seçildiğini ve eyaletteki tüm şehirler için tek bir yerde merkezi bir kült kurulmasının sağlanması dışında bunun bir başka nedenin olmadığını belirtmektedir¹³⁴⁹. B. Burrell'e göre ise tıpkı Ephesos'ta olduğu gibi Nikaia kentinde de Dea Roma ve Divus Caesar adına kurulma izni verilen kült tapınağındaki amaç burada yaşayan Romalıların ona tapması içindir¹³⁵⁰. Bölge kentlerindeki Latin-İtalik nüfus göz önüne alınarak bu kentlerin seçilmiş olması pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü Latin-İtalik göçmenlerin veya Roma yurttaşı olan diğer kimselerin Dea Roma veya imparator kültüne olan yakınlıklarını gösteren veya hedef kitle olarak söz konusu toplulukların seçildiğine dair herhangi bir delil şu an için bilinmemektedir. Buna karşın P. Herz tarafından öne sürülen görüş antik kaynaklar ve epigrafik buluntularla da desteklenebilmektedir.

Kültün uygulamaya geçebilmesi için gerekli bir diğer unsur ise şüphesiz ki insanlar ve kültle ilgilenecek olan kurumlardır. Yukarıda da ele alındığı üzere, Augustus'un reformları ile Bithynia *koinon*'u imparator kültü'nü merkeze alan bir eyalet meclisi halini almış, imparator kültü başrahibi *arkhiereus*, yine bir başka kült rahibi (Roma dünyasındaki *flamen Augustalis*'e benzer nitelikte fakat Grek dünyasına özgü bir dini hizmet) olan *sebastophantes* ve *hierophantes* ile imparator kültü tapınağı koruyucusu *neokoros* ve *koinon*'un lideri hüviyetindeki *Bithyniarkhes* de en saygın bölgesel görevliler halini almıştır¹³⁵¹. Bursa/Keles'e bağlı Baraklı'da bulunmuş olan, Antoninus Pius dönemine tarihlendirilen yazıtlı bir stelde adı bilinmeyen bir *Bithyniarkhes*'in *Khrysophoros* yani tanrı onuruna altın süslü elbise de giyme hakkına sahip olması bu görevin itibarını göstermesi açısından oldukça ilgi çekici bir örnektir¹³⁵². Bithynia bölgesindeki önemli isimlerin de bu göreve gelmek

¹³⁴⁹ P. Herz, "Zur Geschichte des Kaiserkultes in Kleinasien, Die Kulturorganisation für die cives Romani", **AMS 49, Neue Forschungen zur Religionsgeschichte Kleasiens**, eds. G. Heedemann, E. Winter, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2003, s.133.

¹³⁵⁰ Burrell 2004, **a.g.e.**, s.147.

¹³⁵¹ Bkz. Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.83.

¹³⁵² M. F. Auzepy vd., "Campagne de Prospection 2008 de la Mission Marmara", **Anatolia Antiqua** 17, 2009, No.V. A. 1; F. Battistoni, P. Rothenhöfer, "Keles ve Orhaneli Yörelerinden Yazıtlar", **Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri- I: Olympos Araştırmaları (Keles-Orhaneli-**

için oldukça istekli olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlar incelendiğinde *koinarkheslik* görevini üstlenen isimlerin çeşitli adlarla anılması da bu görevlilerin yetkileri arasında bir fark olabileceğini göstermektedir. J. Deininger, bu memuriyetlerden *koinarkhesliğin* ömür boyu yapıldığı yani bir kere *Bithyniarkhes*, *Pontarkhes*, *Asiarkhes* vb. olan bir kimsenin ömür boyu bu unvanı koruduğunu belirtir¹³⁵³. Fakat Nikomedeia kentinde bulunmuş olan bir yazıtta Publius Aelius Timotheos adlı bir kişinin onurlandırma yazıtında geçen $\delta\iota\varsigma \ \alpha\rho\chi\alpha\upsilon\tau\alpha \ \tau\eta\varsigma \ \pi\acute{o\lambda\epsilon\omega\varsigma \ \tau\eta\nu \ \mu\epsilon\gamma\acute{\iota}\sigma\tau\eta\nu \ \alpha\rho\chi\eta\nu$ και $\delta\iota\varsigma \ \tau\omicron\upsilon \ \kappa\omicron\iota\nu\omicron\beta\omicron\upsilon\lambda\acute{\iota}\omicron\upsilon$ yani “kentin en yüce görevinin memuriyetini (=birinci *arkhonluk*) iki defa yapmış ve iki defa *koinoboulos* olmuş” ifadesi bu görevin birden fazla defa yapıldığı durumların da mevcut olduğunu göstermektedir¹³⁵⁴.

Prusias ad Hypium kentinden Tiberius Claudius Piso’nun II. yüzyıla tarihlendirilen onurlandırma yazıtında, bu ismin “*vatanın ve bölgenin arkhon’u, Bithyniarkhes, Helladarkhes, Sebastophantes ve Bithynia Koinonu’nun büyük tapınak misterlerinin hierophantes’i*” gibi tamamı eyalet meclisi yani *koinon*la ilgili fakat çeşitli dini-politik yetki ve nitelik farkları olarak görevleri yerine getirdiği okunmaktadır¹³⁵⁵. H. L. Fernoux, Piso’nun yaptığı bu görevlerin kronolojik olarak mı yoksa tematik olarak mı sıralandığını ele almış ve bunların kronolojik olarak sıralanmasının daha muhtemel olduğunu belirtmiştir. Buna karşın farklı adlardaki *koinarkhes*lere ilişkin bir yorum veya öneride bulunmamaktadır. *Bithyniarkhes* (veya aynı nitelikteki *arkhon tou koinou ton en Bithynia Hellenon*) ve *Pontarkhes* olarak en çok bilinen bölgesel ve etnik nitelikli iki *koinarkhesliğin* yanında tartışmalı konumdaki *helladarkhes* veya *hellenarkhes* gibi farklı adlara sahip görevin, *Bithyniarkhes* gibi bölgedeki tüm Bithynialılar yerine yalnızca Grek nüfusun Bithynia Koinon’undaki organizasyonu ile ilgilenen veya onları temsil eden ikincil-onursal *koinarkhes* statüsündeki geçici bir *koinon* memuriyeti olduğu önerilebilir. Bölge kentlerindeki yazıtlar incelendiğinde bu türden bir göreve çok fazla

Harmancık-Büyükorhan), ed. M. Şahin, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2014, ss.213-216.

¹³⁵³ Deininger 1965, **a.g.e.**, s.46.

¹³⁵⁴ **TAM** IV, 1, No.33; M. Adak, K. Stauner, “Eine Honoratiorenfamilie aus Nikomedeia”, **Gephyra** 10, 2013, s.147, dpn.21.

¹³⁵⁵ **IK** 27, No. 47.

rastlanmaması da görüşümüzü destekler niteliktedir¹³⁵⁶. T. Bekker-Nielsen de Campanille'nin görüşünü detaylandırarak, tüm bu *koinarkheslik*ler arasında bir kıdem farkı olduğu ve aynı görevi birden fazla yapan kimselerin görevdeki kıdemlerini göstermek adına farklı ifadeler kullandıklarını belirtmektedir¹³⁵⁷.

Bunun yanında Piso'nun yazıtında imparator kültüne ilişkin önemli bir detay da söz konusudur. Yukarıda da görüleceği üzere Piso, imparator kültü rahipliği ve bu kültün misterlerini yürüten rahip heyetinde de görev yapmıştır. Yine Prusias ad Hypium kentinden ve Piso'nun çağdaşı Tiberius Flavius Domitianus Nestor'un da *Bithyniarkhesluk* yanında *Hellenarkhes* ve *sebastophanteslik* yaptığı anlaşılmaktadır¹³⁵⁸.

Bölge kentleri incelendiğinde Piso ve Nestor dışında başka *sebastophantes* ve *hierophantes*lerin de mevcut olduğu görülmektedir. Bu rahip sınıfları, söz konusu kültün gizemleri olduğunu da açıkça göstermektedir¹³⁵⁹. Söz konusu görevi yapan kimselerin tıpkı koloni kentlerindeki *flamen*ler gibi geleneksel bir Roma şapkası olan *apex* veya benzeri bir taç takarak törenlerde görev yaptıkları önerilebilir¹³⁶⁰. Prusias ad Hypium kentinden Publius Domitius Iulianus¹³⁶¹, Titus Ulpius Aelianus Papianus¹³⁶² ve Celsus adlı bir diğer şahıs¹³⁶³, Claudiopolis kentinden Domitius Ponticus Iulianus¹³⁶⁴, Kios kentinden Tiberius Claudius Iulianus¹³⁶⁵, Prusa ad Olympumlu Quintus oğlu Quintus¹³⁶⁶ ve Nikaia'dan Gaius Cassius Khrestos¹³⁶⁷ ile Sacerdos¹³⁶⁸ *sebastophantes*, *hierophantes* veya her iki görevi de yapmış olan isimlerdir. Yazıtlarda ἱερέυς τῶν Σεβαστῶν olarak karşımıza çıkan görevin de yine

¹³⁵⁶ Prusias ad Hypium kentinde bu türden iki farklı yazıt daha bulunmaktadır. Bu yazıtlarda dikkat çeken detay, gerek Marcus Domitius Stratokles'in (IK 27, No.7) gerekse de Titus Flavius Domitianus Nestor'un (IK 27, No.5,46) *Bithyniarkhesliğin* yanında *Hellenarkhes* veya *Helladarkhes* olarak görev yapmasıdır. Bu türden iki ana meclis veya başkanlık gibi tartışmalarla ilgili olarak bkz. Vitale 2012, **a.g.e.**, ss.192-193.

¹³⁵⁷ Bekker-Nielsen 2008, **a.g.e.**, s.85. Campanille'nin yorumu için bkz. M. D. Campanille, "Il Koinon di Bitinia", **Studi Classici e Orientali** 43, 1993, ss.343-357.

¹³⁵⁸ IK 27, No.5, 46.

¹³⁵⁹ Chaniotis 2003, **a.g.m.**, s.19

¹³⁶⁰ Price 1984, **a.g.e.**, ss.88-89.

¹³⁶¹ IK 27, No.19.

¹³⁶² IK 27, No.17.

¹³⁶³ Marek, Adak 2016, **a.g.e.**, No.63.

¹³⁶⁴ Akyürek-Şahin 2008, **a.g.m.**, ss.77-79, No.2.

¹³⁶⁵ IK 29, No.4.

¹³⁶⁶ IK 39, No.16.

¹³⁶⁷ IK 10, I, No.116.

¹³⁶⁸ IK 9, No.89.

bir başka imparator kültü rahipliği olduğu bilinmektedir. Bu görevi yaptığını bildiğimiz isimler, Nikomedeia'dan Flavianus adlı bir *agoranomos*¹³⁶⁹, Prusias ad Hypium kentinin en önemli yerel elitlerinden birisi olan Marcus Iulius Gavinius Sacerdos¹³⁷⁰ ve Celsus, Prusa ad Olympum kentinden adı bilinmeyen önemli bir yerel elit¹³⁷¹ ve Nikaia'dan adı bilinmeyen bir kimsedir¹³⁷². Bu isimlerden Prusias ad Hypiumlu Gavinius Sacerdos ve Prusa ad Olympumlu adı bilinmeyen kişinin aynı zamanda *koinon* başkanlığını yürüttüğünü de bilinmesi, *koinon*ların dinsel nitelikte olduğunu da açıkça göstermektedir. Bunun yanında imparator kültü rahibi, yaşam boyu *koinon* üyesi ve *dekaprotos* olarak da görev yapan Prusias ad Hypiumlu Celsus'un kült rahipliği sırasında beş gün boyunca hayvan avları, gladyatör dövüşleri ve boğa güreşlerini organize ettiği bilinmektedir¹³⁷³. Bu açıdan kült rahiplerinin dini ibadetlerdeki rollerinin yanında kent yaşamının diğer alanlarında da etkin oldukları anlaşılmaktadır ki bu türden örnekleri Smyrna, Sardeis, Sinope, Ankyra, Aphrodisias ve Pergamon gibi kentlerde de görebilmek mümkündür¹³⁷⁴. Hem zaman hem de maddi zenginlik gerektiren bu işlerin sıradan halk kitleleri yerine yerel elitlerce yürütülmesi, diğer kültürlerde olduğu gibi imparator kültünün olduğu diğer yerlerde de yaygın bir durumdur.

Nikaia territoryumu içinde kalan taşrada ele geçirilmiş olan bir diğer yazıtta ise $\text{ιερεὺς τοῦ δῆμου Δι Σεβαστῶ}$ ifadesi görülmektedir¹³⁷⁵, bu ifade taşradaki halkın da Zeus'un bünyesinde vücut bulan Zeus Sebastos Kültü'ne ibadeti için bir rahibe sahip olduğunu düşündürmektedir¹³⁷⁶. Olasılıkla Nikomedeia veya Nikaia kentindeki tapınaktan gönderilen veya talep edilen bu rahibin İmparatorun doğum günü, tahta geçiş veya yeni İmparatorluk yılını kutlamak ve adak adanması seramonilerini yönetmekle görevli geçici bir rahip olduğu şeklinde bir öneride bulunulabilir.

¹³⁶⁹ TAM IV, I, No.43.

¹³⁷⁰ IK 27, No.20.

¹³⁷¹ IK 39, No.13.

¹³⁷² IK 9, No.64; Söz konusu rahiplere ilişkin değerlendirmeler için bkz. Fernoux 2004, *a.g.e.*, ss.353-354.

¹³⁷³ Marek, Adak 2016, *a.g.e.*, No.63, s.52.

¹³⁷⁴ A.y., s.52.

¹³⁷⁵ IK 10, I, No.1129; IK 27, s.28.

¹³⁷⁶ Ayrıca bkz. N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2001, s.167.

Anadolu kentlerinden bazılarında doğrudan kültle ilgili olmayan, buna karşın bu kültle yakın ilişkiler kurduğu bilinen çeşitli geleneksel kurumlar da mevcuttur. Bithynia bölgesinde görülmese de Batı Anadolu'da Tralleis (=Aydın/ Efeler) kentindeki *gerousia*'nın yalnızca imparator ve ailesinin onuruna heykeller dikmek veya finanse etmekle kalmayıp, aynı zamanda doğrudan onlara adanmış yani kültle ilgili çeşitli heykeller ve yapıların dikimini veya finansmanını sağladığı bilinmektedir. Ephesos'taki *gerousia*'nın da imparator kültüne ilişkin çeşitli objelerin törenlerde taşınması ve kullanılmasında aracılık ettiği dřnlmektedir¹³⁷⁷. Bithynia'da *koinon* ve ona bağlı memuriyetlerin imparator kültü konusunda neredeyse tek güç olduğu, bölgesel girişimlerin ise imparatoru veya ailesini onurlandırmaktan öteye gitmediğini söylemek mümkündür.

İmparator kültünün ritüelleriyle ilgilenen çeşitli rahiplerin yanında en üst dinsel yetkili olan *arkhiereus/ arkhierea* da imparator kültünün başrahipliğini yürütmüştür. Yukarıda adı geçen rahiplerin *arkhiereus*lar ile ast-üst ilişkisine sahip olduğu bilinmektedir. Bölgedeki imparator kültüne başrahiplik yapan kişilerin hangi İmparator adına rahiplik yaptığı yazıtlarda açık olarak yazılmamasına karşın, Herakleia Pontike kentinde özel bir durum söz konusudur. Herakleia kentinden Claudia Saturnina adlı soylu bir kadına ait olan yazıtta bu kişinin kentteki Antoninus Pius Kültü'nn *arkhierası* olarak görev yaptığı okunmaktadır¹³⁷⁸. Söz konusu görevin İtalya'daki *Sodales Augustales Antoniniani*'ye benzer bir nitelikte olabileceği düşünülebilir çünkü bu rahip sınıfı yalnızca Antonius Pius'un şehirdeki kültüyle ilgilenmektedir¹³⁷⁹. Kadın bir yöneticiye sahip olan bu kültün de geleneksel imparator kültüyle farklılıklara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kentlerdeki *arkhiereus*lara bakıldığında dengeli bir dağılım gözlenmektedir. *Koinon*la ilgili memuriyetlerde etkin olan Prusias ad Hypiumlu kimselerin, bu etkinliklerini imparator kültü başrahipliğinde de sürdürebildiklerini söylemek güçtür. Bölgedeki *arkhiereus*ların en erken tarihli örneklerden birisi olarak Prusa ad Olympum kentinde bulunmuş olan ve I. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıttır. Yazıtta verilen bilgilerden hareketle Menandros oğlu Sacerdos, *arkhiereus*luk yaptığını

¹³⁷⁷ ThesCRA VIII, s.91.

¹³⁷⁸ IK 47, No.1.

¹³⁷⁹ şehirlerde görev yapan rahip sınıfları için bkz. Clauss 1999, a.g.e., ss.390-394.

bildiğimiz ilk isimlerden birisidir¹³⁸⁰. Yine aynı döneme tarihlendirilen, Nikaia kentinde ele geçirilmiş olan bir mermer lahit üzerinde yer alan eskiçağ Grekçesiyle yazılmış üç satırlık yazıt, kentin en ünlü isimlerinden Gaius Cassius Khrestos'un *sebastophantes*liğin yanında *arkhiereus*luk da yapan nadir isimlerden birisi olduğunu göstermektedir¹³⁸¹. Nikaia kentinden bir başka isim ve aynı zamanda *Asiarkhes*lik de yapmış olan Tiberius Flavius ise II. yüzyıl başında *arkhiereus*luk yapmıştır¹³⁸². Herakleia Pontike kentinden Timotheos oğlu Aurelius Alexander de II. yüzyıl sonlarında doğru *arkhiereus*luk yapmış olan bir diğer isimdir¹³⁸³. Bölgenin *metropolisi* Nikomedeia'dan Publius Aelius Timotheos bu kentteki bilinen tek *arkhiereus* olarak dikkat çekmektedir¹³⁸⁴. Bu isimlerin dışında üç defa *arkhiereus*luk yapmış olan Claudopolisli genç Domitius Ponticus Iulianus, bu görevi en uzun süre yapan tek isimdir¹³⁸⁵. Mevcut epigrafik ve arkeolojik verilerin de açıkça gösterdiği üzere, başrahiplik görevinin bir kentte veya ailede tekelleşmemesi için hemen her kentten bir ismin bu görevi yürütmesinin sağlandığı bir uygulamaya gidilmiştir.

*Arkhiereus*ların III. ve IV. yüzyıllarda görülmeşi ise halen tam olarak çözülememiş bir sorunsaldır. Bu konuda akla yatkın olan görüş *arkhiereus*ların yetkilerinin de bir süre sonra *Bithyniarkhes*'te ve yukarıda bahsedilen çeşitli imparatorluk kült rahiplerince sürdürülmüş olabileceğidir. *Bithyniarkhes* ve *arkhiereus* ilişkisine dair P. Herz'in ortaya attığı bir tez oldukça dikkat çekicidir. Buna göre *Koinarkhes* görevindeki kimi erkeklerin eşlerini veya kız kardeşlerini de onursal olarak yani fiili bir seçim süreci olmaksızın *arkhierea* olarak görevlendirdiği ve bu yönüyle *Asiarkhes*, *Makedoniarkhes* vb. gibi *koinon* yöneticilerinin yetkice üstte olduğunu belirtir¹³⁸⁶. Bu görüşü doğrular şekilde bir örnek de Bithynia'da mevcuttur: Prusias ad Hypium kentinin Roma yurttaşı da olan en ünlü ailesi Domitiuslara mensup Marcus Domitius Iulianus'un *Bithyniarkhes*, *Pontarkhes* ve Demeter *neokoros*'u olarak görev yaptığı, ailenin kadın üyesi Flavia Domitia

¹³⁸⁰ **IK** 39, No.24.

¹³⁸¹ **IK** 9, No.116.

¹³⁸² **IK** 9, No.73.

¹³⁸³ **IK** 47, No.3.

¹³⁸⁴ **TAM** IV, I, No.33.

¹³⁸⁵ Akyürek-Şahin 2008, **a.g.m.**, No.2.

¹³⁸⁶ P. Herz, "Asiarchen und Archiereia. Zum Provinzialkult der Provinz Asia", **Tyche** 7, 1992, ss.101-102.

Artemonis'in de *arkhierea* ve Demeter *neokoros*'u olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır¹³⁸⁷. Bu anlamda *arkhiereus*luğun zaman içerisinde önemini kaybetmiş veya *Bithyniarkhes* ile birleşmiş bir görev olduğunu söylemek mümkündür. S. J. Friesen de *Arkhiereus* teriminin Asia Eyaleti'nde de I. yüzyıl ilk yarısına kadar görülmediğini, 26 yılında Smyrna'ya kurulan ikinci imparator kültü tapınağından sonra kullanılmaya başlandığını öne sürmektedir¹³⁸⁸.

İmparator kültüyle ilişkili epigrafik buluntuların I.- II. yy. aralığına tarihlendirilmesi en azından Bithynia bölgesi için imparator kültünün en aktif olduğu yılları söz konusu yüzyıllar arasında göstermeyi mümkün kılmaktadır. S. Price'in kapsamlı çalışmasında kült rahiplerinin yazıtları ile imparator kültü tapınaklarının ve sunaklarının buluntu yerlerine ilişkin vermiş olduğu coğrafi dağılım haritalarına birkaç yorum yapabilmek de mümkündür; yazıtlardaki detaylar incelendiğinde pek çok rahibin yazıtında kentlere ilişkin detayın verilmemesi bu rahiplerin komşu kentte de kült törenlerine başkanlık ettiği zamanlar olabileceğini düşündürmektedir¹³⁸⁹.

Hemen her kentten imparator kültü başrahibi çıkmış olsa da yalnızca Nikaia ve Nikomedeia kentlerinin imparator kültü *neokoros* olduğu bilinmektedir. Nikaia kentinde Flaviuslar dönemine tarihlendirilen yazıtlarda νεοκόρος τῶν Σεβαστῶν ifadesi geçmektedir¹³⁹⁰. Fakat kentin bu tek *neokoros* yetkisinin Septimius Severus döneminde kaldırıldığı bilinmektedir¹³⁹¹. Nikomedeia kenti ise Hadrianus, Septimius Severus ve Valerianus-Gallienus döneminde toplamda üç *neokorosa* sahip olmuş, buna karşın bir süre sonra yeniden iki *neokoros*'a düşmüştür¹³⁹². Bölge kentlerinden Iuliopolis'in Elagabalus, Herakleia Pontike kentinin ise I. Philippus döneminde *neokoros* hakkı kazandığı bilinmektedir¹³⁹³. Fakat III. yüzyılın dini ve politik ortamı göz önüne alındığında, *neokoros* hakkı elde etmenin eskisi kadar kazançlı olmadığı kesindir. Fakat netice itibariyle tüm bu resmi veya onursal unvanlar ile memuriyetlerin temel misyonunun imparatorluk politik gücüne katkıda bulunduğu ve

¹³⁸⁷ IK 27, No.53; Vitale 2012, **a.g.e.**, s.195.

¹³⁸⁸ Friesen 1993, **a.g.e.**, s.80.

¹³⁸⁹ Price 1984, **a.g.e.**, Maps II-V.

¹³⁹⁰ IK 9, No. 29-30a.

¹³⁹¹ Bkz.: yuk.

¹³⁹² Bkz.: yuk.

¹³⁹³ A. M. Schneider, "Bithynien", **RAC** 2, ed. T. Klauser, Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart, 1954, s.418.

bir meşruiyet aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bazı dönemlerde *arkhiereus*ların, bazı dönemlerde ise *Bithyniarkhes*lerin ön plana çıkmasını da *koinon*'un dinsel ve politik yönünün öne çıkartılmaya çalıştığı dönemlerle ilişkili olduğu sonucuna varmak mümkündür. İmparatorluk için önemli bir araç olan imparator kültü tek taraflı bir avantaj sağlamakla kalmamış, sisteme katkıda bulunan Bithynialı yerel elitlere ve kentlerine de büyük bir prestij ve etki alanı yaratmıştır. Her ne kadar yetkisiz, “kukla” bir otorite gibi gözüксе de *koinon* ve ona bağlı tüm memuriyetler ve yetkililer, sağladığı prestijle diğer tüm bölgesel ve yerel memuriyetlerin önüne geçmiştir. Anlaşılabacağı üzere imparator kültüyle ilişkili en üst düzey görev, Roma İmparatorluğu için de eyaletlerdeki en önemli kentsel ve bölgesel memuriyet olarak kabul edilmiştir.

F. R. Trombley'e göre, Lactantius'un atıfta bulunduğu Diocletianus'un vedasının gerçekleştiği Nikomedeia'daki İuppiter heykelinin yer aldığı tepelik alan söz konusu İmparator'a adanmış bir açık hava tapınağıdır¹³⁹⁴. T. Şare-Ağtürk de İzmit Çukurbağ projesinde ortaya çıkan çeşitli bezemeli frizlerden hareketle kentteki imparator kültünün Diocletianus döneminde de aktif olarak sürdüğünü belirtir¹³⁹⁵. Her ne kadar eski yapısını ve önemini kaybettiği anlaşılsa da imparator kültü ve İmparatorun tanrısallığı, İmparatorların Hristiyanlaşması sürecinde de tam olarak ortadan kalkmamış, Hristiyanlıkla uyumlu bir dönüşüm göstermiştir¹³⁹⁶. Önceleri *deus*, *divus* gibi kelimelerle anılan İmparatorlar, Constantinus hanedanından itibaren *kosmokrator*-evrenin hâkimi, *vicarius Dei*-tanrının vekili, *servus Dei*-tanrının hizmetkârı ve *sanctus* yani mübarek gibi onlarca farklı sıfatla anılmaya başlanmıştır¹³⁹⁷. Hristiyanlığın gelişimine paralel olarak ekonomik ve politik buhranların da etkisiyle Bithynia *Koinonu*'nun işlevsizleşmesi, *koinon* meclisinde

¹³⁹⁴ F. R. Trombley, “The Imperial Cult in Late Roman Religion (ca. A.D. 244 – 395)”, **Spätantiker Staat und religiöser Konflikt**, ed. J. Hahn, Walter de Gruyter Press, Berlin, 2011, s.32.

¹³⁹⁵ T. Şare-Ağtürk, “The Self-Image of a New Imperial Capital City on the Tetrarchic Reliefs of Nicomedia.” **Imperial Residence and Site of Councils—The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia**. AMS 96, eds. A. eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2020, ss.112-113.

¹³⁹⁶ İmparatorluğun bazı bölgelerinde imparator kültünün uzun yıllar sürdürüldüğü bilinmektedir. Örneğin Hristiyanlığın oldukça baskın hale geldiği 403 yılında dahi Carthago (=Kartaca) kentinde İmparator kült rahipleri tarafından geleneksel tipte yani Pagan döneme ait kutsal oyunların organize edildiği bilinmektedir. Bkz. Brown 2013, **a.g.m.**, s.24.

¹³⁹⁷ K. M. Girardet, **Kaisertum, Religionspolitik und das Recht von Staat und Kirche in der Spätantike**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2009, ss.312-323.

yerel elitler ve kentler arasında sağlanan olumlu ilişkilerin zayıflamasına neden olmakla kalmamış, dahası İmparatorlar tarafından kentlere ve eyaletlere bahşedilen hakların da ortadan kalkmasına neden olmuştur.

5.1.2. Bithynia’da Doğu Dinleri, Gizem Kültleri ve Kült Birlikleri

Yerel elitlerin büyük bir istekle yer almak istedikleri imparator kültü ve ona bağlı olarak gelişen kurumlar ve memuriyetlerin yanında Bithynialı pek çok kesimin yöneldiği çeşitli yabancı kültürler de söz konusudur. Yerel halkın tüm yaşamında yeri olan veya politik amaçlar için basılan tanrı betimli sikkeler, bölge kentlerinin dinsel yaşamına dair önemli bilgiler verebilmektedir. Bithynia bölge kentlerince basılan sikkeler incelendiğinde Antoninus Pius döneminden itibaren arka yüz betimlemesi olarak geleneksel tanrılara göre Helios (Sol Invictus), Elagabal, Sarapis, Isis, Isis Pharia, Apis öküzü gibi Mısır ve Doğu kökenli tanrıların daha popüler hale geldiği görülmektedir. Özellikle İmparator Hadrianus’un dini konulardaki hoşgörülü yaklaşımları, İmparatorluk çapında hâlihazırda pek çok bölgeye yayılmış olan Doğu dinlerinin daha rahat ve özgür şekilde tapınım görmesine ortam hazırlamış olmalıdır. Yine Marcus Aurelius ve Lucius Verus döneminde yaşanan veba salgını ile Parthlar ve Barbar kabilelerle uzun yıllar süren savaşların halk nezdinde farklı dinsel inanışlara-kültlere olan yönelimi hızlandırmış olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Roma tarihi boyunca yaşanan dinsel yönelimlerin pek çoğunun temelinde bu türden olumsuzlukların bulunması da öne sürdüğümüz görüşü desteklemektedir.

İmparator Commodus’un öldürülmesi sonrası ortaya çıkan iç savaştan galip olarak ayrılan ve İmparatorluğun bütünlüğünü yeniden sağlayan Septimius Severus ve ardılları döneminde ise Roma İmparatorluğu, neredeyse tüm eyaletleri yakından etkileyen bir dizi dinsel reforma tanık olmuştur. Roma tarihinde Kybele-Meter’in Magna Mater Kültü olarak Roma’ya taşınmasından imparator kültüne kadar pek çok dinsel reform, yukarıda da bahsedildiği üzere temelde birtakım pragmatik ihtiyaçlar veya politik nedenlere dayanmaktadır. Severuslar döneminin dini reformları da bu türden nedenlerin yanında, söz konusu hanedanın dinsel geçmişiyle de ilişkili olarak gelişmiştir ve bu yönüyle önceki kültürlerden çeşitli farklılıklar göstermektedir.

Severuslar öncesinde de Isis-Sarapis, Mithra, Sol Invictus, Iuppiter Dolichenus, Iuppiter Heliopolitanus, Iuppiter Turmasgades, Gnostisizm gibi Doğu

kökenli dinler ve gizem kültleri, İmparatorluk çaığında çeşitli cemaatler bulsa da baskın veya yaygın dinsel inanışlar halini alamamışlardır. Öyle ki bu türden kültlerin en çok yayıldığı yerlerin başında gelen Roma ordusunda dahi, Sarapis ve Iuppiter Dolichenus haricindeki kültlerin hemen hepsi İmparatorluk politikası gereği kısıtlı tutulmuştur. Dahası doğu kültlerine yoğun şekilde ilginin arttığı III. yüzyıla kadar söz konusu doğu dinleri ve gizem kültleri *praetorium*ların içinde kendisine yer bulamamıştır¹³⁹⁸.

İmparatorlar ve aile üyelerinin bu türden kültlere olan yakınlıkları kaynaklara yansımış olsa da resmi-devlet dininin baskınlığının azaldığı, doğu dinlerinin hızla yayıldığı dönemi Septimius Severus'la başlatmak mümkündür. A. Brent'e göre Septimius Severusla birlikte Deus Invictus Sol, Isis, Sarapis ve Mithra gibi imparatorluk içindeki tüm evrensel kültlerle imparator kültünü bir araya getirme politikası yürürlüğe konulmuştur. Dahası Yeni-platonculuk da imparator kültünün bu dönemde Güneşle yani Sol Invictus'la özdeşleştirilmesinin fikri altyapısına katkıda bulunmuştur¹³⁹⁹. 203 yılında Leptis Magna'ya dikilen bir zafer takındaki rölyefte de Septimius Severus Sarapis, Iulia Domna ise Isis olarak betimlenmiştir¹⁴⁰⁰. Severus'un doğu kültlerine olan yakınlığı sadece kendisiyle sınırlı kalmamış, tüm imparatorluğu da etkilemiştir. Öyle ki Septimius Severus döneminde senatoda veya eyaletlerde görev yapan pek çok doğu kökenli kişi, Suriye, Mısır, Arabistan veya Anadolu kökenli dinlerini sürdürmüş ve yayılmasına da destek vermişlerdir¹⁴⁰¹.

Septimius Severus'un eşi Iulia Domna'nın Syria Eyaleti'ndeki Sami kökenli yerel bir Güneş ve dağ tanrısı olan *İlaha gabal-Heliogabalos/Elagabal* 'un baş tanrısı olduğu Emesa kutsal kentinden geliyor oluşu da Güneş kültünün hanedan üyeleri arasındaki temel inanış halini almasını da açıklamaktadır¹⁴⁰². S. A. Takacs'ın bu

¹³⁹⁸ A. S. Hoey, "Official Policy towards Oriental Cults in the Roman Army", *TAPhA* 70, 1939, ss.456 vd.

¹³⁹⁹ A. Brent, *The Imperial Cult and the Development of Church Order*, Brill Press, Leiden, 1999, s.252.

¹⁴⁰⁰ *A.y.*, s.267; Severus'un söz konusu betimi Alexandria Sarapeum'undaki Sarapis heykelinden esinlenmiştir ve olasılıkla Severus'un söz konusu kültle olan yakınlığı da Alexandria'daki söz konusu tapınağı ziyareti sonrasında başlamıştır. Bkz Clauss 1999, *a.g.e.*, s.166; S. A. Takacs, *Isis and Sarapis in the Roman World*, Brill Press, Leiden, 1995, s.115.

¹⁴⁰¹ G. H. Halsberghe, *The Cult of Sol Invictus*, Brill Press, Leiden, 1972, s.40.

¹⁴⁰² S. Nadolny, *Die severischen Kaiserfrauen*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2016, s.10; Elagabal için bkz. M. Frey, *Untersuchungen zur Religion und zur Religionspolitik des Kaisers Elagabal*, Historia 62, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1989, s.45; Iulia Domna'nın söz konusu kültle olan

türden kültlerin *kosmokrator* bir yönetici imajını da sağlayan kültler olduğunu belirtmesinden hareketle¹⁴⁰³; Sarapis, Sol Invictus veya Elagabal gibi söz konusu kültlerin, yaklaşık yüz yıl öncesine göre etkisi büyük oranda zayıflamış olan imparator kültünü daha baskın ve güncel bir yapıya uyarlamak için birer araç olarak kullanıldığı görülmektedir. II. yüzyıl sonu ve III. yüzyıl başından itibaren İmparatorluktaki değişime paralel olarak dinsel yapıda da büyük değişimlerin meydana gelmesi oldukça doğal bir süreçtir.

Dinsel yapıdaki değişimler veya çeşitli imparatorlarca desteklenen dinsel reformlar yalnızca Septimius Severus'la sınırlı kalmamıştır. Güneş kültü başta olmak üzere Doğu kültlerinin pek çoğu, hanedanın diğer üyelerince de güçlü şekilde desteklenmiştir, hatta öyle ki ardıl imparatorlardan Varius Avitus Bassus, Elagabalus adıyla imparatorluğu yönetmiş ve dahası söz konusu Elagabal Kültü'nü de devletin resmi tanrısı olarak belirlemiştir¹⁴⁰⁴. Elagabalus'un bu türden bir dini reforma gitmesi sonucu pek çok bölge de başta bu kült olmak üzere onlarca farklı dinsel inanışa ev sahipliği yapmıştır. Bithynia bölgesinde ise söz konusu doğu kültleri en iyi şekilde sikke betimlemeleri ve yazıtlar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Sikkeler incelendiğinde dikkat çekici detay, Emesa'dan getirilen konik biçimli kutsal taş betimli sikkelerin yalnızca Elagabalus döneminde Prusias ad Hypium ve Iuliopolis kentlerinde darp edilmesi ve buna karşın bölgede öne çıkan doğu kökenli inanışın Sarapis olmasıdır¹⁴⁰⁵. C. Rowan'ın Elagabal Kültü'nün etkinlik alanı ve süresinin çok kısıtlı olduğuna dair görüşünün en azından Bithynia kentleri için geçerli olduğu söylenebilir¹⁴⁰⁶. Söz konusu sikkeler dışında kültle dair ele geçirilmiş herhangi bir epigrafik veya arkeolojik buluntu da söz konusu değildir ki bu sikkelerin de

ilişkisi yalnızca bu kültün olduğu şehirden gelmesiyle sınırlı değildir. Aurelius Victor'un *Epitome de Caesaribus* adlı çalışmasından öğrendiğimize göre Domna'nın babası Iulius Bassianus Emesa'daki Elagabalus Kültü'nün başrahibi olarak görev yapmıştır. Bkz. **Aur. Vict.** 21.

¹⁴⁰³ Takacs 1995, **a.g.e.**, ss.116-117; Brent'e göre Septimius Severus ile başlayan bu süreç, Caracalla ile tam olarak gerçekleşebilmiştir. Brent 1999, **a.g.e.**, s.269.

¹⁴⁰⁴ Frey 1989, **a.g.e.**, s.73 vd.; S. Berrens, **Sonnenkult und Kaisertum von den Severern bis zu Constantin I. (193-337 n. Chr.)**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2004, ss.51-55.

¹⁴⁰⁵ Prusias ad Hypium: **RPC** VI, 3525, Iuliopolis: **RPC** VI. 3692; Isis ve Sarapis Kültü için ayrıca bkz. L. Vidman, **Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern**, Walter de Gruyter, Berlin, 1970, 66 vd.; L. Vidman, "Isis und Sarapis", **Die Orientalischen Religionen im Römerreich**, ed. M. J. Vermaseren, Brill Press, Leiden, 1981, ss.121-124; R. Merkelbach, **Isis regina – Zeus Sarapis**, B. G. Teubner, Stuttgart-Leipzig, 1995, ss.59 vd; Takacs 1995, **a.g.e.**, passim.

¹⁴⁰⁶ C. Rowan, **Under Divine Auspices. Divine Ideology and the Visualisation of Imperial Power in the Severan Period**, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, ss.207.

İmparator Elagabalus'a yönelik bir propaganda amacıyla basıldığı fikrini desteklemektedir. Propaganda amacıyla basılan bu türden sikkelerin kentlere çeşitli imtiyazlar tanıdığı da anlaşılmaktadır. Olasılıkla, Prusias ad Hypium kenti basmış olduğu bu sikkenin de etkisiyle, o sırada Bithynia'da bulunan İmparator Elagabalus'tan kent adına "Büyük Augusteia Severus" *penteterik agon*larının düzenlenmesi hakkını elde ettiği ve kentin elitlerinden Marcus Aurelius Asklepiodotianus Asklepiades'in ömür boyu mor elbiseyle ödüllendirildiği bilinmektedir¹⁴⁰⁷.

Bu dönemde yaygınlaşan bir diğer kült olan Mithra da *mysterion* özelliği nedeniyle büyük oranda dışa kapalıdır. Bu sebeple söz konusu kültün müritlerini tespit etmek oldukça zor hatta neredeyse imkânsızdır. Fakat Herakleia Pontike kentinden Iulius Pyrros adlı bir kimsenin adadığı niteliği bilinmeyen bir buluntuda aşağıdaki şekilde geçen tek satırlık yazıttan hareketle kentte Zeus-Helios-Mithra-Sarapis şeklinde senkretik olarak tapınım gören (diğer tanrıların adlarını *epitheton* olarak kullanan Mithra veya Sarapis) bir Güneş tanrısının olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁰⁸:

Δί 'Ηλιω Μίθρα Σεραπι Ιούλιος Πύρρος εὐξάμενος ἀν(έθηκεν)¹⁴⁰⁹.

Severuslar veya sonrasına tarihlendirilen söz konusu yazıt bir yönüyle Severusların dini politikalarının da yereldeki yansımasıdır. Fakat bu kişinin Herakleialı bir Mithra müridi mi olduğu yoksa Mithra ve Sarapis'i de bilen buna karşın birden çok tanrıya adak adayan bir kişi mi olduğunu veya Herakleia'dan geçmekte olan bir yabancı mı olduğunu söylemek zordur¹⁴¹⁰. Bu örnek dışında bölge kentlerinde Helios-Sol Invictus ve Mithra kültüne dair sınırlı sayıda arkeolojik ve epigrafik buluntu olmasına karşın¹⁴¹¹, onomastik çalışmalarda da görüldüğü gibi Bithynialılar arasında yaygın olan Helios, Heliodoros ve Heliodianus gibi isimlerin

¹⁴⁰⁷ IK 27, No.11; Karakuş 2017, a.g.t., ss.101-102.

¹⁴⁰⁸ Roma'daki Caracalla hamamının *Mithraeum pronaos*unda bulunan yazıtın arka yüzündeki ifadeler de Herakleia kentinden bulunmuş olan söz konusu yazıtle büyük paralellikler göstermektedir. Bu anlamda Iulius Pyrros'un adadığı yazıtın da Mithra için dikildiğini söylemek mümkündür. Bkz. IGUR I, No.194; RICIS 501/0126.

¹⁴⁰⁹ SEG 48, No.1503; I. Moga, **Religious Excitement in Ancient Anatolia**, Peeters, Leuven, 2019, No.2.4.1, s.268. Söz konusu yazıt günümüzde kayıp olmasına karşın, XV. yüzyıl'da bölgeye gelmiş olan Anconalı Kyriakos (Ciriaco)'un epigrafik ve arkeolojik buluntu çizimlerinde tespit edilmiştir.

¹⁴¹⁰ Pyrros ismi Bithynia bölgesinde Kalkhedon, Nikaia ve Herakleia kentlerinde görülmektedir. LGPN V.A, ss.388-389.

¹⁴¹¹ N. E. Akyürek-Şahin, M. E. Yıldız, "Neue Weihungen aus dem Museum von Bursa", **Gephyra** 20, 2020, No.12-13.

doğrudan Helios'la ilişkili olması, pek çok ailenin Güneş temelli bu kültlere yakın olabileceklerini gösteren önemli bir detaydır¹⁴¹². Ayrıca Prusa ad Olymum kentinde ele geçirilmiş olan ve II.yy.'a tarihlendirilen bir diğer epigrafik buluntuda da Mithres ismi dikkat çekicidir¹⁴¹³. 2004 yılında Bursa Hisar'da açığa çıkartılmış olan bir taban mozağindeki Zodyak ve Helios-Sol Invictus betimlemesi de kentteki Güneş kültü tapınımla ilişkilendirilebileceğimiz buluntulardandır¹⁴¹⁴.

Elagabal, Helios ve Mithra kültürlerinde durum yukarıda anlatıldığı gibi büyük oranda bilinmezliğini korusa da Mısır kültürleri için durum çok daha belirgindir. Evlat edinilmiş imparatorlardan Severuslara kadar kesintisiz olarak sikke arka yüzlerinde de görülen Sarapis Kültü'nün kentlerde oldukça saygın olduğu anlaşılmaktadır. Bithynia'daki diğer kültlere göre varlıklı ailelerin daha çok yer aldığı Isis-Sarapis Kültü bölgedeki en organize doğu dinlerinin de başında gelmektedir.

Erken İmparatorluk dönemine tarihlendirilen, Kios'ta bulunmuş olan bir yazıt kentteki *thiasos* üyelerinin Sarapis ve Isis'in bayramını *-Navigium Isidis /Ploiaphesia-* kutladığı ve belirli dönemlerde *synodos* meydana getirdiklerini göstermektedir¹⁴¹⁵. Yine I.yy. başına tarihlendirilen bir başka yazıt da Byzantion'da ele geçirilmiştir. Söz konusu yazıtta Kios'taki örnek ile paralel şekilde kentteki bir kişinin de kült seremonisi için *navarkhos* olarak hizmet ettiği belirtilmektedir¹⁴¹⁶. Bunun yanında Plinius'un mektuplarından da öğrendiğimiz üzere Nikomedeia'da yangından etkilenen bir Isis tapınağının bilinmesi veya III. yüzyılda yüksek rahip yani *hierasmenos* olan ve kült seremonisinde *navarkhos* olarak görev alan Aurelius Dionysios adlı bir kişinin de biliniyor oluşu, bu kentte de yüzlerce yıl tapınım gören çok güçlü bir Isis-Sarapis Kültü olduğunu ispatlamaktadır¹⁴¹⁷. Bölgede bu konuya ilişkin oldukça önemli bilgiler veren bir yazıt ise Prusa ad Olymum kentinde bulunmuş olup, özellikle Güneybatı Bithynia'da Sarapis Kültü'nün popülerliğini

¹⁴¹² Bkz. **LGPN** V.A, s.199.

¹⁴¹³ **IK** 39, No.96.

¹⁴¹⁴ R. Okçu, "Prusia ad Olymum Mozaikleri", **Journal of Mosaic Research** 3, 2009, ss.48 vd.

¹⁴¹⁵ **IK** 29, No.22; Vidman 1970, **a.g.e.**, ss.81-82; Konuya ilişkin kapsamlı bir inceleme için bkz. <http://ancientassociations.ku.dk/assoc/405> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 26.01.2022.

¹⁴¹⁶ **IK** 58, No.324.

¹⁴¹⁷ **Plin.epist.** x.33; **TAM** IV, 1, No.215.

göstermektedir (Bkz. Ep. T.No.14)¹⁴¹⁸. *Naiskos* şeklinde alınlıklı, rölyefli ve toplamda 16 satırlık yazıtın yer aldığı stelde dikkat çeken başlıca detay, kentteki Isis – Sarapis kült üyelerinin Hermasilaos oğlu rahip Leonides’in önderliğinde bir cemaat olarak hareket ettiğidir. T. Corsten yazıtta geçen *mystai* ve *dekataistai* ifadelerinin yalnızca yazıttaki isimleri karşılamadığını, adı geçen her bir kişinin kendi rahibine sahip birkaç alt grubun temsilcisi olabileceğini önermektedir¹⁴¹⁹. H. L. Fernoux ise *mystai* ve *dekataistai* ile hiyerarşik anlamda farklılıkları gösteren grupların kastedildiğini belirtmektedir¹⁴²⁰. Söz konusu kültü dair diğer bölgelerdeki benzer nitelikteki yazıtları da incelediğimizde bu iki görüşün oldukça isabetli olduğu sonucuna varmaktayız. Örneğin Kos kentindeki bir yazıtta *enatistai* ve *dekataistai* diye iki ayrı grubun Isis, Sarapis ve Anubis’i onurlandığı görülmektedir¹⁴²¹. Apameia kentinde bulunmuş olan bir stel de içeriği itibarıyla oldukça değerli bilgiler vermektedir. Altı satırlık Eskiçağ Grekçesiyle yazılmış bir yazıtın yer aldığı stelde diz çökmüş bir Apis betimlemesi de bulunmaktadır. Yazıtta ise Pataikos (=küçük Ptah) lakaplı Latin-İtalik kökenli rahip Marcus Vettenuş’un *Isidion* (=Isis Kült tapınağı?)’da toplanan *dodekataistai* adlı kült müritleri tarafından altın çelenkle onurlandırıldığı yazmaktadır¹⁴²². Hem *dekataistai* hem de *dodekataistai* adlı grupların doğrudan kültü hizmet eden kimseler olduğu, *mystai*’nin ise kült müritlerini karşılayan bir kelime olduğunu söylemek mümkündür. III. yy. ortalarına tarihlendirilen, Kios kentinden bir lahitte bulunmuş olan yüzük taşında da Isis ve Sarapis betimlemelerinin işlenmiş olduğu görülmektedir¹⁴²³.

¹⁴¹⁸ **IK** 39, No.48; Prusa ad Olympon kentinde bulunmuş olan ve MÖ. II. yy. sonu-I. yy. başına tarihlendirilen bir mezar epigramı kentte *Isiakoi* şeklinde tanımlanan Isis Kültü müritlerinin de varlığına ışık tutmaktadır. **IK** 40, No.1028, **SGO** 09/14/01. Ayrıca bölge kentlerinde basılan Mısır tanrıalarının betimlendiği sikkelerle ilgili olarak bkz. D. Magie, “Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins”. **AJA** 57(3), 1953, 163-187.

¹⁴¹⁹ **IK** 39, s.72.

¹⁴²⁰ Fernoux 2004, **a.g.e.**, s.517; Konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. <http://ancientassociations.ku.dk/assoc/535> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 26.01.2022.

¹⁴²¹ **IG** XII,4 2:551.

¹⁴²² Y. Doğan, “Sezgin Köksal Koleksiyonu’ndan Apameia Myrleia’ya (Mudanya) Ait Yeni Yazıtlar”, **Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin**, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğan-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2016, No.1, ss.269-273. Söz konusu isim olan Marcus Vettenuş’un Kioslu Gaius Iulius Vettianus ile bir bağı olabileceği önerilebilir. Bu isim dışında bölgede benzer bir isme rastlanılmamıştır. **CIG** 3736; **IK** 29, No.52.

¹⁴²³ E. Sağır vd., “Three New Sarcophagi from Kios (Gemlik)”, **Gephyra** 8, 2011, s.38, No.2.1.

Tüm bu bilgiler ışığında, bölge kentlerince Isis ve Sarapis'i konu alan pek çok sikke basılmış olsa da Bithynia'nın batı kıyısında özellikle de Nikomedeia-Kios-Apameia kıyılarından Prusa ad Olympum kenti çevresine değin uzanan bölgede bu kültün yerli halk tarafından yıllar boyu kabul gördüğü ve kültü tapınım göstermek için kendi dini cemaatlerini oluşturdukları da anlaşılmaktadır¹⁴²⁴. I. Philippos dönemine tarihlendirilen bir Tios sikkesinin arka yüzünde de Sarapis ve kült sunaklarının betimlenmesi, bu kentte de Sarapis Kültü'nün olduğunu göstermektedir¹⁴²⁵.

Söz konusu doğu dinlerinin yanında tapındıkları *mysterionlar* (=gizem dini) için bir araya gelerek çeşitli dini topluluklar, birlikler oluşturduğunu bildiğimiz gruplar da söz konusudur. Bunların başında Thraklar ve Phrygialılar tarafından yaygın olarak tapınım gören Zeus Sabazios Kültü gelmektedir¹⁴²⁶. Kökeni MÖ. VI. yüzyıla kadar uzandığı düşünülen bu kültün MÖ. II. yüzyıldan itibaren Roma kentlerine yayıldığı, MÖ. I. yüzyıl sonunda ise Herculanium ve Pompeii gibi kentler de dâhil olmak üzere İtalya'ya kadar uzandığı bilinmektedir¹⁴²⁷. Kimi zaman Güneşle, kimi zaman tarım-bereketle kimi zaman doğrudan yaşamın kendisiyle ilişkilendirilen Sabazios Kültü Anadolu'da da tapınım gördüğünü bildiğimiz kültlerdendir¹⁴²⁸. Bu kültü ilişkin birtakım epigrafik buluntulara Bithynia kentlerinde de rastlanılması, bölgede söz konusu kültün müritlerinin de varlığını göstermektedir. Bölgede ele geçirilen herhangi bir kült objesi yani bronzdan yapılmış "Sabazios'un adak elleri" veya bu türden kültü ilişkin arkeolojik kalıntılar söz konusu değilse de epigrafik buluntular bölgedeki Sabazios kült müritlerinin varlığını görmemizi sağlamaktadır. Söz konusu epigrafik buluntular incelendiğinde bu kültün de tıpkı

¹⁴²⁴ Kalkhedon kentinde ele geçirilmiş olan ve MÖ. III- II. yy.a tarihlendirilen bir yazıtta Zeus Boulaios, Hermes, Herakles, Samothrake Tanrılarının yanında Mısır Tanrısı Ammon'un da rahibinin olduğunu görülmektedir. Bkz. **IK** 20, No.10; Kios'ta bulunmuş olan MÖ. III. yüzyıla tarihlendirilen bir diğer yazıtta da Sarapis, Isis ve diğer tüm tanrılara (Mısır tanrıları) bir adak adandığını bilinmektedir. **IK** 29, No.23. Bu anlamda bölgedeki Mısır kültleri hem çok çeşitli hem de oldukça uzun bir geçmişe dayandığı açıkça görülmektedir.

¹⁴²⁵ **RPC** VIII, No.20039; Hemen her Bithynia kentinde arka yüz betimlemesi olarak yer verilen Sarapis'in kült sunaklarıyla birlikte betimlendiği bir başka sikke şu an için söz konusu değildir.

¹⁴²⁶ Thrak veya Phryg kökenli olduğu düşünülen bu kültün tamamen Anadolu'dan ortaya çıkmış yerli bir kült olabileceği de düşünülmektedir. Bkz. **CCIS** III, ss. 1-2.

¹⁴²⁷ R. Fellmann, "Der Sabazios-Kult", **Die Orientalischen Religionen im Römerreich**, ed. M. J. Vermaseren, Brill Press, Leiden, 1981, s.317.

¹⁴²⁸ **CCIS** III, ss.15-21.

Isis-Sarapis Kültü gibi birkaç noktada yoğunlaştığı fakat Mısır kültürleri kadar geniş kültür topluluklarına sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde Bilecik/ Gölpazarı'nda ele geçirilmiş olan bir sunakta yer alan altı satırı okunabilen Eskiçağ Grekçesiyle işlenmiş olan yazıttan hareketle, bu sunağın Hadrianus'un on üçüncü hükümdarlık yılında (128-129) Syllantenoi'ye ve Zeus Sabazios Olympios'a adandığı anlaşılmaktadır¹⁴²⁹. Sunağı adayan kişiler Syllanta adlı *komede* yaşayan ve Sabazios'a tapınan kimseler olmalıdır. Modra/ Modrena adlı yerleşime lokalize edilen bölgede ele geçirilmiş olan bir diğer epigrafik buluntu ise Gaius isimli bir kimsenin Zeus Sabazios'a sunak adadığını göstermektedir¹⁴³⁰. Gaius adını taşıyan bu kişinin kendisini tek bir Latince isimle tanıtmaması, onun köle kökenli olduğunu da düşündürmektedir ki bu anlamda söz konusu kültürün Gaius öncesinde onun efendilerince de tapınım gördüğü, Gaius'un da azatlı olduğu dönemde de bunu sürdürdüğü söylenebilir. Biri tartışmalı olmakla birlikte bu yazıtların dışındaki diğer tüm yazıtlar Nikomedeia territoryumunda yani Kocaeli yarımadasında ele geçirilmiştir. Nikomedeia territoryumunda günümüzde Kocaeli/ Derince'deki İshakçılar köyü çevresinde ele geçirilen iki yazıttan ilki 99 yılına¹⁴³¹, diğeri ise 109 yılına tarihlendirilmektedir ve tanrıyı bireysel olarak onurlandıran adaklar olarak dikkat çekmektedir¹⁴³². Bu yazıtlarda Sabazios'un "rüyada iletişime geçilen" ve "bereket vermesi ümit edilen" bir tanrı olarak görüldüğü okunmaktadır¹⁴³³. Bu açıdan Sabazios'un Bithynia bölgesinde de tarımsal bereket ve Dünya dışı niteliklerle ilişkilendirildiği görülebilmektedir.

Kocaeli yarımadasında olmakla birlikte çeşitli tartışmalara da konu olan bir diğer Sabazios yazıtının ise Kalkhedon ve Nikomedeia kentlerinin sınırındaki bir yerleşim yerinde bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. R. Merkelbach'ın verdiği bilgiye göre 18.yy. da İstanbul/ Kartal'da bulunmuş olan sunak daha sonraları Gebze'ye götürülmüş ve ilk defa orada kopya edilmiştir¹⁴³⁴. S. Şahin ve E. Schwertheim ise bu

¹⁴²⁹ **IK** 10, II 1, No.1127; **CCIS** II, No.24; Akyürek-Şahin, Uzunoğlu, **a.g.m.**, 2022b, No.13.

¹⁴³⁰ Dönmez-Öztürk 2012, **a.g.m.**, No.2.

¹⁴³¹ **CCIS** II, No.22.

¹⁴³² **CCIS** II, No.21.

¹⁴³³ **CCIS** III, s.42.

¹⁴³⁴ **IK** 20, No.103.

yazıtlı sunağın buluntu yeri olarak Kocaeli/ Gebze'yi göstermektedir¹⁴³⁵. Buluntu yerine dair bu türden tartışmalar olan söz konusu sunak 206 yılına tarihlendirilmesi nedeniyle Bithynia'daki bilinen en geç tarihli Sabazios Kültü yazıtıdır¹⁴³⁶. Bu yazıtta dikkat çeken bir başka detay da Zeus Sabazios'un topografik bir *epitheton* olan Pagisaranos *epithetonu*yla tapınım görmesidir¹⁴³⁷. Tüm bu buluntuların belirli bölgelerde yoğunlaşmasından hareketle Sabazios Kültü'nün de Isis ve Sarapis Kültüne benzer şekilde batı kıyılarından içlere yeterince yayılamadığı anlaşılmaktadır. Syllanta'daki kültün Nikomedeia üzerinden, Modrena'dakinin ise Syllanta ile temas halindeki kimselerce taşınmış olması mümkündür. P. Trebilco'ya göre, Zeus Sabazios adının kimi örneklerde Yahudilerce de Tanrıyı tanımlamak için kullanıldığının bilinmesi, bu türden yazıtlara dikkatle yaklaşılmasını gerektirmektedir¹⁴³⁸. Fakat Bithynia örneklerindeki yazıtlarda Yahudiliğe dair herhangi bir atfın olmaması nedeniyle P. Trebilco'nun görüşünü destekleyebilecek türden bir yorumu yapmak en azından Bithynia için mümkün değildir.

Bunların dışında, bölgedeki en güçlü kültlerden birisi de Demeter'e aittir. Hem sikkelerde hem yazıtlarda hem de arkeolojik buluntularda sıkça işlenen bir tanrıça olan Demeter, aynı zamanda Bithynia *Koinonu*'nun baş tanrıçası olması nedeniyle de özel bir konumdadır. Tanrıçaya ait bir kült tapınağının da bulunduğunu bildiğimiz Nikomedeia'da ele geçirilmiş iki yazıtta *yaşam boyu arkhimystes* ve *mysteriarkhes* ifadelerinin bulunması Demeter Kültü başrahipliği yapan kimselerin varlığına ışık tutmaktadır¹⁴³⁹. Bu isimlerden Aurelius Eu[-] Catullinus'un *mysteriarkhes* hizmetinin yanında *sitones*, *bouleutes* gibi çeşitli idari görevlerde de bulunması veya adı bilinmeyen diğer ismin de hemen her türlü yerel hizmette bulunmuş olduğunun bilinmesi, Demeter Kültü yöneticilerinin de yerel elitler tarafından üstlenildiğini göstermektedir¹⁴⁴⁰. Strobilos'ta ise Claudius'un kendi *patronusu* olan Publius Arrius Pyramius için Demeter ve Zeus Bronton'a adak

¹⁴³⁵ Şahin, Schwertheim 1977, **a.g.m.**, ss.260 vd.

¹⁴³⁶ Yazıtı ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. L. Robert, "Documents D'Asie Mineure", **BCH** 102, 1978, ss.428-432.

¹⁴³⁷ **CCIS** II, No.23; **CCIS** III, s.41; L. Robert'e göre söz konusu *epitheton* Patisaranos şeklinde okunmalıdır. Robert 1978, **a.g.m.**, s.432.

¹⁴³⁸ P. R. Trebilco, **Jewish Communities in Asia Minor**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, ss.140-142.

¹⁴³⁹ **TAM** IV, I, No.42,262.

¹⁴⁴⁰ Nikomedeia'daki Demeter'e adanmış diğer yazıtlar: **TAM** IV, I, No.53-54.

adadığını bildiğimiz bir diğer örnek de söz konusudur¹⁴⁴¹. Bunun yanında Doğu Bithynia kentlerinde de kimi yazıtların Demeter'a adandığı bilinmektedir. Claudiopolis kentindeki bir kült birliği Demeter veya Claudiopolisli Antinoos'la ilişkilendirilmiştir. Nikomedeia'da ele geçirilen yazıta benzer bir ifadeye burada da rastlanması, söz konusu kült birliği ve rahibin Demeter'e tapınım gösterdiğini düşündürmektedir¹⁴⁴². Fakat N. Giannakopoulos, yazıtın buluntu yeri ve yazıt özellikleri nedeniyle bunun Antinoos'la da ilişkilendirilebileceğini önermektedir¹⁴⁴³. Bu tartışmalı örneğe karşın Claudiopolis'in komşusu olan Prusias ad Hypium kentinde ise doğrudan Demeter gizem kültü müritlerinin bulunduğu bilinmektedir¹⁴⁴⁴. Her ne kadar *koinon*'un baş tanrıçası olarak kabul edilse de Demeter Kültü'nün bölgenin 'baskın' kültü haline gelemediği, bunun yerine hemen her kentte veya bölgede onlarca farklı kültün mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Öyle ki bölgedeki kült birlikleri yalnızca bunlarla sınırlı olmayıp çok yaygın bir Kybele/ Meter Theon/ Magna Mater Kültü'nün de olduğu bilinmektedir. M. J. Vermaseren'in kapsamlı çalışması Meter Kültü'nün Bithynia'daki bütün kentlerde yaygın şekilde tapınım gördüğünü göstermektedir¹⁴⁴⁵. Bölgenin Phrygia'ya olan yakınlığı bu türden yerli bir gizem dininin kolayca Bithynia topraklarına da yayılabilmesine ortam hazırladığı düşünülse de bölge kentlerindeki ana tanrıça tapınımında ağırlıklı olarak, Phrygia kökenli bir ana tanrıça değil, Romalılarla birlikte yeniden şekillenen Tanrıça Meter şeklinde karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁴⁶. Buna karşın Nikomedeia territoryumunda Phrygia kökenli bir tanrıça olan ve Meter'le ilişkilendirilen Thea Angdistis adına adanan adak örnekleri de söz konusudur ki bu kültün müritlerinin de *synodos* çatısı altında bir araya gelerek tanrıçaya şükranlarını sunduğu bilinmektedir¹⁴⁴⁷. Kios kentinde bulunmuş olan II-III. yy. aralığına tarihlendirilen bir yazıtta kendilerini *synagomenoi* olarak tanımlayan Meter kült müritlerinin Marcus Caecilius Tyraki[os?]'u zeytin dalından taçla onurlandırmak için

¹⁴⁴¹ **IK** 32, No.115.

¹⁴⁴² **IK** 31, No.65.

¹⁴⁴³ <http://ancientassociations.ku.dk/assoc/619> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 15.02.2022.

¹⁴⁴⁴ **IK** 27, No.69.

¹⁴⁴⁵ **CCCA I**, ss.71-84. Ayrıca bkz. Schwertheim 1978, **a.g.m.**, ss.791-837.

¹⁴⁴⁶ L. E. Roller, **In Search of God the Mother**, University of California Press, London, 1999, s.334.

¹⁴⁴⁷ **TAM IV**, 1, No. 63-64; Roller 1999, **a.g.e.**, s.334.

kentteki Meter *thiasos*unda bir araya geldiklerini belirtmeleri¹⁴⁴⁸, söz konusu dini birliğin kentteki en büyük Meter kült topluluğu olan *thiasos*'a bağlı bir yapı olduğunu düşündürmektedir¹⁴⁴⁹. N. Giannakopoulos bu kişilerin *thiasos* olarak adlandırılan bir fiziki bir mekânda toplanmış olabileceklerini ve *synagomenoi*'un da kültü tam üye olmayan ancak *thiasos*'un altyapısını kullanma hakkına sahip olan kişilerden oluşmuş olabileceğini belirtmektedir¹⁴⁵⁰. *Thiasos*'un doğrudan fiziki bir mekânı tarif etmediğini, buna karşın tapınımı gerçekleştirmek için bir evde, okulda veya kült merkezi olarak belirlenen bir yerde toplanıldığını ve *thiasos* ile hem kült birliğinin hem de bu türden bir yapının tarif edildiğini söyleyebiliriz.

Meter'e ilişkin epigrafik ve arkeolojik buluntuların yoğunluğuna bakıldığında Kocaeli yarımadası özellikle de Kocaeli'nin İzmit ve Derince ilçelerinde büyük bir artış gösterdiği dikkat çekmektedir¹⁴⁵¹. Plinius'un mektuplarından öğrendiğimiz bir bilgi de kentte onarıma veya yeniden inşaya ihtiyaç duyan çok eski bir Meter tapınağı olduğudur ki bu bilgi Nikomedeia ve çevresindeki yoğun Meter tapınımının oldukça eski olduğunu göstermektedir¹⁴⁵². Epigrafik ve arkeolojik buluntuların büyük oranda kentlerin territoryumlarındaki kırsal alanlardan ele geçirilmiş olması Meter Kültü'nün Bithynia'daki kırsal karakterli bir kült olarak kaldığını düşündürmektedir.

Bölge kentlerinde dikkat çeken bir başka tapınım ise Dionysos'a aittir. Bithynialıların kullandığı takvimde de bir aya ismi verilen Dionysos, bölge kentlerinde özellikle de Batı Bithynia'da tapınım görmektedir. Iuliopolis'te Dionysos Kallikarpos, Byzantion'da ise Dionysos Parabolos ve Dionysos Kallonos gibi

¹⁴⁴⁸ οἱ <σ>υ<ν>α<γ>όμενοι [εἰς] τὸν μητρὸς<ακ>ὸν θ<ί>α<σ>ον <ἐλ>α<ί>α<σ> στεφανοῦσι Μάρκον Κακίλιον Τυράκι[ον(?)] εὐχάριστον γενόμενον [κα]τὰ πάντα τῷ θιάσῳ. **IK** 29, No.20.

¹⁴⁴⁹ **IK** 29, No.20.

¹⁴⁵⁰ <http://ancientassociations.ku.dk/assoc/185> (çevrimiçi) Erişim Tarihi: 07.02.2022.

¹⁴⁵¹ **CCCA I**, fig.18.

¹⁴⁵² **Plin. epist.** x. 49-50. Bölgede kült birliklerinin ve Meter Kültü'nün oldukça popüler olduğu Roma öncesine tarihlendirilen çeşitli yazıtlarda da görülebilmektedir. Triglia'dan ele geçirilmiş ve günümüzde Atina Ulusal Müzesinde sergilenmekte olan bir stelde Stratonike adlı Apollon ve Meter rahibesinin, kendilerini Zeus'un bir araya getirdikleri (*synagoge*) olarak tanımlayan *thiasitai* ve *thiasitides* gibi erkek ve kadın kült müritlerince onurlandırıldığı okunmaktadır. Söz konusu stelde, rahibe Stratonike'ye eşlik eden küçük bir oğlan çocuğu tanrıçaya adaklık bir koyun getirmiş, yanındaki genç kız (veya Gallus?) ise çifte flütünü çalar şekilde betimlenmiştir. Hemen karşılığında ise tahtta oturan Meter ile yanında lir çalan Apollon görülmektedir. Bunun altında da on kişilik bir grup (*thiasitai* ve *thasitides*) kendilerine servis edilen yiyecek ve içecekleri tüketir şekilde tasvir edilmiştir. **IK** 32, No.35, ss.53-56; P. A. Harland, **Associations, Synagogues, and Congregations**, Fortress Press, Minneapolis, 2003, s.59; Harland 2014, **a.g.e.**, No.99.

*epitheton*larla karşımıza çıkan bu tanrının da pek çok Bithynia kentinde çeşitli kült birliklerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu anlamda ilk olarak, Byzantion’da bulunmuş olan Dionysos Kültü’ne ilişkin yazıtlar oldukça dikkat çekicidir. İmparator Hadrianus’un *Hieromnamon* olarak selamlandığı yazıtlarda Dionysos Parabolos’un kült müritleri olan *Dionysoboleitai* ve Dionysos Parabolos’un *thiasos*’unun boğazda balıkçılıkla uğraşan kimselerce oluşturulduğu düşünülmektedir¹⁴⁵³. Araştırmacıların bu yorumu yapmasının nedeni şüphesiz ki Byzantionlu Dionysos’un eserinde *bolos* kelimesinin balıkçılar tarafından ağ atılan yer, *Parabolos*’un da denizin sertliği nedeniyle tehlikeli balık avının yapıldığı bir yer olarak tanımlanmasıdır¹⁴⁵⁴. Bu kült ilişkin olarak R. Gordon’un görüşü de oldukça ilgi çekicidir. Ona göre, diğer kült birliklerinden farklı olarak Dionysos Parabolos’un *thiasos*undaki kişilerin birbirleriyle akrabalık bağlarının olması ve kült topluluğu içinde yaşamını yitirenin yerini aileden başka bir kişinin alması sayesinde *thiasos* uzun ömürlü olmuştur¹⁴⁵⁵. Buna karşın söz konusu kült birliğinin ne kadar uzun süre devam ettiği veya kamusal ve sosyo-ekonomik yaşamdaki faaliyetlerine dair şu an için bir bilğimiz bulunmamaktadır.

Thiasos tipi dini birliklerin çok yaygın olduğu Byzantion’da Dionysos’un Kallon *epithetonu*yla tapınım gören kültünün de çok sayıda *thiasos*u söz konusudur. Buna karşın söz konusu *thiasos* veya *mystes*lerin büyük oranda Rhegion bölgesinde yoğunlaşması, bu kültün bütünüyle Bithynia bölgesi içinde ele alınamayacağını göstermektedir¹⁴⁵⁶. Bölgede Dionysos kült müritleri olduğunu bildiğimiz bir diğer Bithynia kenti olan Iuliopolis’te ise Kallikarpos yani “güzel meyveler veren” *epithetonu*yla tapınım gören Dionysos’un doğrudan ürünlerin bereketiyle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁵⁷. Bu şekilde kült birlikleri ve adak yazıtlarıyla

¹⁴⁵³ L. Robert, **Documents d’Asie Mineure**, École Française d’Athènes et Paris, de Boccard, Paris, 1987, s.523-531; **IK** 58, No.37; R. Gordon, “Projects, performance and charisma: Managing small religious groups in the Roman Empire”, **Beyond Priesthood**, eds. L. Gordon vd., Walter De Gruyter Press, Berlin, 2017, s.290.

¹⁴⁵⁴ **Dion.Byz.** 28, 36, 50.

¹⁴⁵⁵ Gordon 2017, **a.g.m.**, s.290.

¹⁴⁵⁶ **IK** 58, No.30-35.

¹⁴⁵⁷ S. Mitchell vd., **Regional epigraphic catalogues of Asia Minor. II. The Ankara district: the inscriptions of North Galatia**, British Archaeological Reports, International Series, 135, Oxford 1982, No.155; Marek 2003, **a.g.e.**, s.105.

tanık olduğumuz külte ilişkin olarak çeşitli kült rahipleri ve görevlilerine ilişkin yazıtlara da rastlanılmaktadır.

Günümüzde Bilecik/ Söğüt'e karşılık gelen bölgede ele geçirilmiş olan ve III. yüzyıla tarihlendirilen bir mezar epigramında Epiktetos isimli kişinin Yüce Bakkhus'un *arkhimystesi* olarak belirtilmesi, Nikaia territoryumundaki Dionysos-Bakkhus Kültü varlığını açıkça göstermektedir¹⁴⁵⁸. Prusa kentinden ele geçirilmiş olan Hadrianus dönemine tarihlendirilen kült birliği üyelerinin ve rahiplerinin işlendiği yazıtın ise kentteki Dionysos Kültü'ne ait olabileceği düşünülmektedir¹⁴⁵⁹. Claudiopolis kentinde de Saturninus adlı bir Dionysos dansçısının varlığı bilinmektedir¹⁴⁶⁰. Kocaeli/ Kandıra'da bulunduktan sonra İstanbul/ Pendik'teki özel bir koleksiyona dâhil edildiği bilinen Nikomedeia merkezli bir sunu epigramında ise Dionysos kült rahibi/ müridi Dion adlı bir kimsenin tanrının *mysterion* törenlerinde Bromios'un nektarını taşıyarak hizmet ettiği yazmaktadır. Bu bilgi bize diğer kültlerde olduğu gibi Dionysos Kültü'nün de Nikomedeia'da kendine yer bulduğunu göstermektedir¹⁴⁶¹. Pylai'de bulunmuş bir mezar stelindeki yazıtta da Dion oğlu genç Dion'un ölümü nedeniyle anısına *synmystai Abarsakenoi* tarafından söz konusu stelin dikildiği okunmaktadır¹⁴⁶². S. Şahin, M. H. Sayar ve T. Corsten gibi araştırmacılar söz konusu yazıtı Abarsakos köyündeki çeşitli kültlere mensup müritlerce dikilmiş olabileceğini önerirken¹⁴⁶³, P. Harland bu yazıtın Dionysos ile ilişkilendirilebileceğini, Nikomedeialı Dion ve Pylai'daki Dion arasında da bir ilişki olabileceğini belirtmektedir¹⁴⁶⁴. Yazıtta açık olarak herhangi bir külte atıf yapılmamasından hareketle, *synmystai Abarsakenoi* teriminin yereldeki kültlere mensup kişileri kapsayan genel bir ifade olabileceğini söylemek mümkündür. Prusa ad Olympum'da bulunmuş, II. yüzyıl sonu III. yüzyıl başına tarihlendirilen bir başka yazıtta da Gaius oğlu Rufus'un anısına *synmystai* tarafından bir stel dikildiği

¹⁴⁵⁸ **İK** 10, 2, No.1324.

¹⁴⁵⁹ **İK** 39, No.52, ss.77-81; Öhler 2018, **a.g.m.**, s.71.

¹⁴⁶⁰ Bkz.:yuk.

¹⁴⁶¹ S. G. Cole, "Life and Death: A New Epigram for Dionysos", **EA** 4, 1984, ss.37-49.

¹⁴⁶² S. Şahin, M. H. Sayar, "Fünf Inschriften aus dem Gebiet des Golfes von Nikomedeia", **ZPE** 47, 1982, No.5; **İK** 32, No.103; Harland 2014, **a.g.e.**, No.100.

¹⁴⁶³ Şahin ve Sayar 1982, **a.g.m.**, ss.49-50; **İK** 32, s.110.

¹⁴⁶⁴ Harland 2014, **a.g.e.**, ss.59-60; Dion'un babasının ölümü sonrasında adı bilinmeyen bir külte dahil olduğu ve ölümüyle birlikte de bölgedeki kült birliklerince anısına bir stel dikildiği anlaşılmaktadır ki bu türden uygulamaların Byzantion'daki Dionysos Parabolos Kültü'nde de olduğu bilinmektedir. Bkz.: yuk.

okunmaktadır. Bu anlamda Dion örneğinde olduğu gibi kült müritlerinin bir araya gelerek ölen kimse anısına mezar yaptırmalarının Bithynia bölgesinde görülen bir uygulama olduğu açıktır¹⁴⁶⁵. Dionysos veya yerel kültlerle ilişkilendirilen Pylai'deki tartışmalı örnek, bölgede yerel dinsel örgütlenmelerin de doğu dinleri veya gizem dinlerindeki gibi kült birliği halini alabileceğini göstermektedir. Epigrafik belgeler incelendiğinde yerel kült birliklerinin de Bithynialılar arasında oldukça popüler olduğu anlaşılmaktadır ki yukarıda ele alınan Dionysos gibi kimi kültlerin kendi doğasında gelişim gösterdiği ve bir süre sonra bazı kentlerde yerel bir kült halini aldığı anlaşılmaktadır.

Bu kültlerin dışında yaygın olarak kırsal alanda karşımıza çıkan Phrygia kökenli çiftçi tanrısı Zeus Bronton Kültü ve çeşitli diğer *epitheton*larla anılan Zeus Kültü, özellikle aşağı ve orta Sakarya Nehri boyunca, büyük oranda da günümüz Bilecik il sınırları ile dağlık bir alan olan Bolu modern il sınırları içerisindeki yerleşimlerde görülmekte ve *Bronton epitheton*undan da anlaşılabileceği üzere neredeyse tamamen tarımsal bir nitelik taşımaktadır¹⁴⁶⁶. Bu bölgedeki yoğun Phryg etkisi ve nüfusu göz önüne alındığında bu türden geleneksel bir tanrının Bithynia bölgesinde özellikle de kırsal alanların yoğunlukta olduğu orta-aşağı Sakarya Vadisi civarında görünür olması şaşırtıcı değildir. E. N. Akyürek-Şahin, bu kültün Phrygia'daki kültten çeşitli yönleriyle farklılık gösterdiğini, ayrıca tamamen bölgeye ve rahibe özgü çeşitli alt örgütlenmelerinin veya kült kurucularının da bulunduğunu belirtmektedir¹⁴⁶⁷. Bu kültte dair adak sunakları sayıca fazla olsa da büyük oranda kırsal alanda tapınım gördüğü ve kentlerde yeterince taraftar bulamadığı anlaşılmaktadır¹⁴⁶⁸. Prusias ad Hypium'un *emporionu* olan Dia yakınlarında bulunmuş olan bir stel de kendilerini Totrianos/ Otrianos olarak tanımlayan bir hasat

¹⁴⁶⁵ Bkz. **IK** 40, No.1114.

¹⁴⁶⁶ N. E. Akyürek-Şahin, **Phrygia'da Çiftçi Tanrısı: Dii Brontonti Eukhen**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2002, ss.58-59. Bölgede karşımıza çıkan bir diğer kült Zeus Bennios için bkz. S. Şahin, "Zeus Bennios", **Studien zur Religion und Kultur Kleinasien. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976**, eds. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner, Band 2, Brill Press, Leiden, 1978, ss.771-790; Bilecik ilinde bulunmuş olan adak yazıtları için bkz. Akyürek-Şahin, Uzunoğlu 2022b, ss.101-184.

¹⁴⁶⁷ N. E. Akyürek-Şahin, "Bithynia'dan Yeni Zeus Bronton Adakları", **OLBA** 20, 2012, ss.350-351.

¹⁴⁶⁸ Akyürek-Şahin 2012, **a.g.m.**, ss.347-348; Öztürk vd. 2020, **a.g.m.**, 172.

şenliği kültünün de olduğu bilinmektedir ki bu örnek de tıpkı Zeus Bronton gibi tarımsal özellikli kültlerin dağılımını göstermesi açısından önemlidir¹⁴⁶⁹.

Görüleceği üzere Meter Kültü ve Mısır kültleri bölgenin başlıca kültleri arasında yer almakta olup, kıyıdan uzaklaşarak Doğu ve iç bölgelere gidildikçe gizem kültleri yerine geleneksel Grek tanrılarının veya yerel kültlerin öne çıktığı görülmektedir. Buna karşın bölgede hemen her türlü kültün görülebildiği, deniz ticaretiyle pek çok yabancı kültürle etkileşime açık olan başkent Nikomedeia'nın da tüm bu kültlere ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Nemesis, Hekate, Hermes, Bithynia savaş tanrısı Preietos gibi başka tanrı ve tanrıçaların da müritlerinin dağınık olarak görüldüğü Bithynia bölgesi, bu kültlerin yanında Yahudi ve Hristiyan topluluklarına da ev sahipliği yapmaktadır.

Harita 5.1. Epigrafik buluntulara göre öne çıkan *mysterion* cemaatleri ve kült birlikleri

¹⁴⁶⁹ Adak vd. 2008, a.g.m., No.5.

5.1.3. Monoteist dinler: Bithynia'da Yahudi ve Hristiyan Toplulukları

5.1.3.1. Yahudi aileler

Yukarıda ele alındığı üzere oldukça farklı kültün ve yerel inanışın bir arada olduğu Bithynia bölgesinde İmparatorluğun diğer pek çok bölgesinde olduğu gibi tek tanrılı-semavi dinlere inanan çeşitli topluluklar da söz konusudur. Bu açıdan Hellenistik dönemde dahi pek çok bölgeye yayılan/gönderilen Yahudi cemaatleri Bithynia bölgesinde de karşımıza çıkmaktadır. Bithynia bölgesindeki Yahudi varlığını epigrafik belgelerin yanında sınırlı antik kaynaklarla da desteklemek mümkündür. Bu anlamda Philo'nun aktardıkları, bölgedeki Yahudi varlığını göstermesi açısından ilgi çekicidir.

"Kutsal Şehirle (Hierosolyma) ilgili olarak neyin önemli olduğunu şimdi söylemeliyim. Daha önce de belirttiğim gibi, benim vatanım ve *metropolis* (Hierosolyma) İudaea'nın tek yerleşimi değildir, aynı zamanda çeşitli dönemlerde Mısır'ın sınır bölgelerine, Phoneikia'ya, Suriye'nin geneline ve özellikle Coelo-Syria denilen kısmına ve ayrıca Pamphylia'nın ve Kilikia'nın daha uzak bölgelerine, Bithynia'ya kadar olan Küçük Asya'nın daha büyük bir kısmı ve Pontus'un daha uzak köşelerine ve aynı şekilde Avrupa'ya, Tesalya'ya, Boeotia'ya, Makedonya'ya, Aetolia'ya, Attika'ya, Argos'a, Korinthos'a ve Peloponnesos'un en bereketli ve en zengin bölgelerine gönderilen koloniler (Yahudi yerleşimciler-*diaspora*) nedeniyle pek çoktur¹⁴⁷⁰."

İsa'nın havarilerinden Petrus'un da Bithynia'daki Yahudilere vaaz verdiğinin bilinmesi¹⁴⁷¹, İmparatorluğun ilk yıllarında dahi bölgede yaşamakta olan Yahudi cemaatlerinin varlığını kesin olarak ortaya koymaktadır. Erken dönemlerini antik kaynaklardan öğrendiğimiz Yahudilerin bölgedeki varlığı sonraki yıllarda epigrafik buluntular aracılığıyla da takip edilebilmektedir. Kişi adları ve başta *menorah* olmak üzere kullanılan dini tasvirler, bölgedeki Yahudilerin Pagan halktan ayırt edilebilmesine olanak vermektedir, buna karşın bu türden betimlemelerin istisnasız olarak her mezar stelinde işlendiğini söyleyebilmek zordur. Bithynia'daki yazıtların ağırlıklı olarak III-IV. yüzyıllara tarihlendirilmesi, bu tarihe kadar Yahudi cemaatlerinin özgür bir dini ortama sahip olmadıklarını veya kendilerini gizlemeye çalıştıklarını göstermektedir. Öyle ki Plinius'un valiliği sırasında bölgede çok sayıda Hristiyan olmasına karşın hemen hepsinin takip edildiği ve çeşitli yaptırımlarla

¹⁴⁷⁰ Philo, xxxvi. 281, İng. Çev. F. H. Colson.

¹⁴⁷¹ Eus. HE. iii.1.2.

karşılaştıklarının bilinmesi¹⁴⁷², Yahudilerin de neden kendilerini gizlemeye çalıştıklarına dair iyi bir yanıt olarak kabul edilmelidir.

Kalkhedon, Nikomedeia, Nikaia ve Claudiopolis kentlerinde ele geçirilen epigrafik buluntular sayesinde söz konusu kentlerdeki Yahudi cemaatlerinin varlığı kanıtlanabilmektedir¹⁴⁷³. Claudiopolis territoryumunda ele geçirilmiş olan, Aurelius Alexandros isimli bir kişinin de mezar stelinde *Menorah* (=yedi kollu şamdan), *Şofar* (=keçiboynuzundan yapılan üflemlili bir çalgı aleti), *Etrog* (=ağaç kavunu) ve *Lulav* (=hurma ağacı yaprağı) gibi ibadette kullanılan dini objelerin betimlemeleri mevcuttur¹⁴⁷⁴. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi Bithynia’da Yahudi isimlerini taşımayan Yahudiler de söz konusudur ki bu da bölgedeki Yahudilerin sayısını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır¹⁴⁷⁵. Benzer şekilde Nikomedeialı Ulpia Capitylla (=Capitulla) veya Aurelius Kyrion ile eşi Aurelia Iulias da Yahudi ismi taşımayan Yahudilerdir¹⁴⁷⁶. Buna karşın söz konusu kentlerde ele geçirilmiş olan yazıtlı mezar stelleri bu kentlerdeki Yahudi ailelerin ve cemaatlerinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Nikomedeia kentinden Makedonios oğlu Aurelius Ethalasios ve Aurelia Thamar çiftinin mezar stelinde de Cladiopolis’teki yazıta benzer şekilde Yahudilikte kutsal sayılan objeler yer almaktadır¹⁴⁷⁷. Buna karşın bu çiftin yazıtında dikkat çekici bir başka detay da söz konusudur: Aurelius Ethalasios’un eşi Aurelia Thamar, Yahudilik’teki önemli bir şahıs olan Tamar’ın adını taşımaktadır, bu anlamda söz konusu örnek Grek-Yahudi adları da taşıyan Bithynialı ailelerin varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca Nikomedeia’da ele geçirilmiş bir yazıtta geçen συναγωγῇ τῶν Ἰουδαίων ifadesi mesleki veya mahalli bir dini birlikten ziyade açıkça kentteki Yahudi sinagogunun varlığını göstermektedir¹⁴⁷⁸. Dahası söz konusu yazıtta mezara zarar verecek olanların Yahudilerin sinagoguna 1000 *denarii*, kent hazinesine ise

¹⁴⁷² Bkz.:aş.

¹⁴⁷³ **IJO** II, No.150-158.

¹⁴⁷⁴ **IK** 31, No.180; Yahudilikte kutsal kabul edilen söz konusu dini objelerle ilgili olarak bkz. R. Hachlili, **The Menorah, Ancient Seven-armed Candelabrum, Origin, Form & Significance**, Brill Press, Leiden, 2001, 171-250.

¹⁴⁷⁵ Dörner 1952, **a.g.e.**, s.62, No.168; **IK** 31, No.180; **IJO** II, No.152.

¹⁴⁷⁶ **IJO** II, No. 154-155.

¹⁴⁷⁷ Hachlili 2001, **a.g.e.**, No.D8.96; **IJO** II, No.156.

¹⁴⁷⁸ **TAM** IV, I, No.377; **IJO** II, No.157; B. Eckhardt, “Synagogen, Vereine und ihr Platz in der antiken mediterranen Gesellschaft”, **Juden, Christen und Vereine im Römischen Reich**, eds. B. Eckhardt, C. Leonhard, De Gruyter, Berlin/ Boston, 2018, s.93; Öhler 2018, **a.g.m.**, s.68.

2000 *denarii* ödeyeceğinin belirtilmesi, Yahudilerin yazıtın tarihlendirildiği III.yy. ortalarında artık kentte kabul gören bir dini azınlık haline geldiğini göstermektedir. Epigrafik buluntuların birkaç kentte öbeklenmesi, diğer kentlerdeki Yahudi nüfusun azlığı olarak yorumlanabileceği gibi özellikle cemaatten uzakta yaşayan Yahudi ailelerin, inançlarını gösterecek detaylara mezar stellerinde yer vermedikleri şeklinde de yorumlanabilir.

5.1.3.2. Theosebeis ve erken Hristiyanlar

Plinius'un mektuplarından haberdar olduğumuz üzere Bithynia bölgesi Yahudilerle birlikte Hristiyanlara da ev sahipliği yapmaktadır. İsa'nın havarilerinden Petrus'un Anadolu'daki Yahudilere ve ilk Hristiyanlara yazdığı mektupta "*Pontus, Galatia, Kappadokia, Bithynia ve Asia'ya dağılmış olan tanrının seçilmiş misafirleri*" şeklinde kaleme aldığı satırlar, tartışmalı da olsa I. yüzyılda Bithynia'daki Hristiyan cemaatlerinin varlığına ilişkin ilk örnek olarak gösterilebilir¹⁴⁷⁹. Öyle ki, II. yüzyıl başına gelindiğinde, ibadet ederken görülen veya muhbirlerce Bithynia valisine ihbar edilen Hristiyanların sayısı Plinius'u tedirgin etmiş ve şaşırtmıştır. Köylerden kentlere, sıradan halk tabakalarından Bithynialı Roma yurttaşlarına kadar hemen kesime ve bölgeye yayılmış olan Hristiyanlık, II. yüzyıl başında Bithynia bölgesinin başlıca dinlerinden birisi olarak kabul edilmelidir¹⁴⁸⁰. Hristiyanlık Yahudilikten farklı olarak İmparatorluk otoritesi için hem yeni ve henüz anlaşılamayan bir din hem de muhtemel bir tehdit olarak görülmüştür. Çünkü İmparatorluğun mesleki birliklerde dahi örgütlenmeye mesafeli oluşu, tamamen cemaat üzerine kurulu ve evrenselliği amaçlayan bu yeni dine sert bir yanıt vermesine neden olmuştur. Plinius'un İmparator Traianus'a gönderdiği mektupta Hristiyanların nasıl sorgulanacağını bilinmediği, ölüm cezasına kadar uzanan sert cezaların da olduğu, buna karşın Hristiyan olduğunu reddedenlerin affedildiği anlaşılmaktadır. Dahası Hristiyanlığın yükselişte olduğu yerlerdeki atıl durumdaki Pagan tapınakları onarılmış, cemaatler de yeniden organize edilmiştir, bu

¹⁴⁷⁹ 1 Peter 1.1. Söz konusu mektup Petrus'un 64 yılındaki ölümünden kısa süre öncesine tarihlendirilmektedir.

¹⁴⁸⁰ Plin. *epist.*x. 96; H. C. Brennecke, "Christentum in Nikomedia und Nikaia", **AMS 96, Imperial Residence and Site of Councils. The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia.**, eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2020, s.122.

şekilde Hristiyanlaşan grupların yeniden Pagan dinlere dönebileceği umut edilmiştir¹⁴⁸¹.

Fakat süreç içerisinde Hristiyanlıkta herhangi bir gerileme olmamış aksine bölgede Hristiyanlığın çeşitli mezhepleri de kendine taraftar bulmuştur. 170 yılına tarihlendirilen bir mektupta (Lat. *epistula canonica*), Korinthos kilisesinin piskoposu Dionysos'un sapkın Hristiyanlık kabul ettiği Markionculuğa karşı Nikomedeialıları uyardığı bilgisinden hareketle, bu yüzyılda Sinopeli Markion öğretisini destekleyen Bithynialıların veya çeşitli dini grupların mevcut olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁸².

Nikomedeia dışında ilk iki yüzyıldaki Hristiyanların Bithynia'da yaşadıkları kentlere ilişkin elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın Hristiyanların ve Hristiyan din adamlarının büyük oranda Yahudiler arasından çıktığının biliniyor oluşu, Kalkhedon, Nikomedeia, Nikaia ve Claudiopolis gibi Yahudi cemaatlerinin olduğu kentlerde Hristiyan nüfusun da olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca ilk Hristiyan misyonerlerin *theosebeis* ve *hypsistarii* olarak bilinen ve Yahudi ibadetleriyle benzerlikler gösteren Theos Hypsistos kült cemaatleri içinde de aktif oldukları ve söz konusu kitleleri Hristiyan cemaatlere dönüştürmeye çalıştıkları bilinmektedir¹⁴⁸³. Hakkında henüz fikir birliğine varılamamış olan Theos Hypsistos Kültü'ne ilişkin Bithynia bölgesinde çeşitli yazıtlar söz konusu olmakla birlikte bunlardan bazılarının doğrudan Hristiyanlıkla ilişkili olduğuna dair görüşler de mevcuttur¹⁴⁸⁴. Bu noktada en dikkat çekici görüş, T. Corsten'e aittir. Corsten, günümüzde Bursa Arkeoloji Müzesinde sergilenen Epitherses ve Theoktistos anısına dikilen steldeki bu isimlerin bölgedeki Hristiyanlar olduğunu belirtmektedir¹⁴⁸⁵. Her ne kadar şüpheyile yaklaşılması gereken bir görüş olsa da Prusa ad Olympon kentinde de II. yüzyıldan itibaren tek tanrıya ibadet eden ailelerin veya cemaatlerin olduğu görülmektedir. Benzer şekilde komşu yerleşim yeri Apollonia ad

¹⁴⁸¹ **Plin. epist.**x. 96-97; Plinius, İmparator Traianus'a yazdığı mektupta boş ve bulaşıcı bir inanç olan Hristiyanlığın denetlenebilir ve önenebilir olduğunu belirtmiştir.

¹⁴⁸² **Eus. HE.** iv.23.4; Kyrtatas 2020, **a.g.m.**, s.151; Brennecke 2020, **a.g.m.**, s.177.

¹⁴⁸³ J. Dunn, "Boundary Markers in Early Christianity", **Gruppenreligionen im römischen Reich**, ed. J. Rüpke, Morh Siebeck Verlag, Tübingen, 2007, s.49

¹⁴⁸⁴ Karş. S. Mitchell, "Further Thoughts on the Cult of Theos Hypsistos", **One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire**, eds. S. Mitchell, P. Van Nuffelen, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, ss.167-219.

¹⁴⁸⁵ T. Corsten, *theosebes* ifadesi ve Theoktistos ismi nedeniyle söz konusu mezar stelinin Hristiyanlıkla ilişkilendirmektedir. **IK** 39, No.115, ss.146-147; Öhler 2018, **a.g.m.**, ss.79-80.

Rhyndacum’da da Theos Hypsistos Kültü’ne ilişkin buluntular söz konusudur¹⁴⁸⁶. Bölgenin doğusunda kalan günümüz Bilecik ili İnhisar ilçesi Akköy’de ele geçirilmiş olan ve II. – III. yüzyıllara tarihlendirilen bir adak yazıtında geçen θεῷ Ὑψίστῳ χρηστῷ ifadesi de yukarıdaki örnekler gibi ilk Hristiyanlarla ilişkilendirilebilir¹⁴⁸⁷.

Pagan gelenekte müritlerin tapındığı Tanrı/ Tanrıçanın adıyla anılmalarına benzer şekilde Hristiyanlar da *christiani* (=kristianoι) adını kullanmışlar ve diğer gruplarca da bu şekilde tanımlanmışlardır¹⁴⁸⁸. Ayrıca söz konusu grupların “inanırlar, azizler, Tanrının insanları” gibi isimlerle de kendilerini tanımladıklarını bilmekteyiz¹⁴⁸⁹.

Bölgedeki Hristiyanlarca dikildiği düşünülen ve Prusa’dan ele geçirilmiş olan yazıttan farklı olarak Hristiyanlık terminolojisinde kullanılan kelimelerin de görüldüğü bir diğer yazıt ise Claudiopolis kentinde bulunmuştur (Bkz. Ep. T.No.15; Levha 7b). III. yüzyıl sonuna tarihlendirilen Marcus Aurelius Demetrianos adlı yerel bir elite ve eşine ait olan yazıtta dikkat çekici bazı detaylar söz konusudur¹⁴⁹⁰. Öncelikle M. Aur. Demetrianos ve eşi Aurelia Pannykhis’in Hristiyanlıkla ilişkilendirilmesinin nedeni yazıtın ilk iki satırında geçen τοῖς ἀγνοτάτοις καὶ θεῷ πιστεύουσιν (=Tanrı’ya en sadık ve en saf inançlı olanlara) ifadesidir¹⁴⁹¹. Söz konusu ifadenin Hristiyanlıkta yaygın olarak kullanıldığının bilinmesi bu türden bir yorumu mümkün kılmaktadır. Yazıtın en dikkat çekici yönü ise, bu şekilde anılan M. Aur. Demetrianos’un, içlerinde Claudiopolis kentinde birinci *arkhonluk* ve *agonothetesliğin* de olduğu tüm kentsel görevleri yapmış olmasıdır¹⁴⁹².

M. Aur. Demetrianos’un hem Hristiyan olması hem de Pagan tanrılar adına düzenlenen *agonları* yönetmesi, çeşitli yorumlamaları da beraberinde getirmektedir.

¹⁴⁸⁶ Hasluck 1910, **a.g.e.**, s.72.

¹⁴⁸⁷ Akyürek-Şahin, Uzunoğlu 2022b, **a.g.m.**, No.10.

¹⁴⁸⁸ Dunn 2007, **a.g.m.**, s.55.

¹⁴⁸⁹ J. N. Bremmer, **Maidens, Magic and Martyrs in Early Christianity**, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 2017, ss.5-7.

¹⁴⁹⁰ F. Becker-Bertau’ya göre, yazıt muhtemelen III. yüzyılın sonunda, Diocletianus’un zulmünden önceki yıllarda, Hristiyanlığın görece hoşgörülü olduğu bir dönemden kalmıştır, buna karşın Aurelia Demetrianes, ailesinin Hristiyan olduğunu açıkça göstermek istememiş bu nedenle bunu dolaylı bir şekilde yansıtmıştır. **IK** 39, s.54; A. Weiss, bu yazıtın III. yy. ilk çeyreğine tarihlendirilmesinin de mümkün olduğunu belirtmektedir. A. Weiss, **Soziale Elite und Christentum**, Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2015, s.205.

¹⁴⁹¹ Weiss 2015, **a.g.e.**, s.205; Karş. Öhler 2018, **a.g.m.**, s.81.

¹⁴⁹² Bkz.:aş.

Bu görüşlerden ilki, onun Pagan tanrılar adına düzenlenen *agon*ları yönetirken Hristiyan olmadığı, tüm bu görevlerinden sonraki bir tarihte Hristiyanlığı benimsediği yönündedir¹⁴⁹³. M. Öhler'e göre bir diğer seçenek ise söz konusu ismin Pagan olarak yaşamını yitirdiği, mezar stelini diktiren kişilerin ise Hristiyan olduğu ve bunu da yazıtta ifade etmeye çalıştıklarıdır¹⁴⁹⁴. Bu yazıtla ilişkin bir başka öneride bulunmak da mümkündür: Demetrianos ve karısı Pannykhis, olasılıkla yaşadıkları dönemde çeşitli kaygıları veya kültürel bağları nedeniyle Pagan geleneklerinden vazgeçemeyen, buna karşın Hristiyanlığa da inanan isimlerdi. Ailenin bir diğer üyesi olan kızları Aurelia Demetrian'a'nın da ebeveynlerinin ölümü anısına dikilen bu yazıtlı stelde ailesinin Hristiyanlığına atıfta bulunmak adına τοῖς ἀγνοῦτάτοις καὶ θεῷ πιστεύουσιν ifadesini ekletmiş olduğu söylenebilir. Kentteki yerel elitlerin de Hristiyanlaştığını gösteren bu kendine özgü örnek, Plinius'un yaklaşık iki yüzyıl önce bahsettiği Roma yurttaşı olan kimselerin de Hristiyanlaştığı yönündeki ifadesini desteklemektedir. Ayrıca az sayıdaki Hristiyan mezar yazıtının başlıca nedeni de çeşitli dönemlerde Hristiyanların karşılaştıkları kovuşturmalardır¹⁴⁹⁵.

Demetrianos gibi kamusal ve idari yaşamda etkin bir kimsenin ve ailesinin dahi Hristiyan olduğu Claudiopolis kentinin oldukça önemli sayıda Yahudi ve Hristiyan cemaatin yaşadığı bir yerleşim yeri olduğunu söylemek mümkündür. Kentteki Hristiyan varlığı çeşitli dönemlerde ele geçirilen diğer bazı yazıtlarla da desteklenebilmektedir. II.yy. sonu veya III.yy.'a tarihlendirilen ve İncil'den alıntılarının kullanıldığı anlaşılan bir mezar epigramında, yaşamını yitiren söz konusu [adı bilinmeyen] kişinin sur'a (Gre. *Salpinks*) üflenmesinin beklediğini okunabilmektedir¹⁴⁹⁶. Bu yazıt ile aynı dönemlere tarihlendirilen Nikomedeia kentinde bulunmuş olan bir diğer yazıtta da kentteki Hristiyan varlığına ilişkin önemli bazı detaylar söz konusudur. Toplamda dokuz satırlık mezar stelinde Phoenikia/ Arados'tan ticaret için Nikomedeia'ya gelmiş olan ahşap

¹⁴⁹³ IK 39, s.54; Öhler 2018, a.g.m., s.82.

¹⁴⁹⁴ Öhler 2018, a.g.m., s.82

¹⁴⁹⁵ Hristiyanlara karşı yapılan kovuşturmalar ve imparatorların politikaları hakkında genel bir inceleme için bkz. J. Molthagen, **Der römische Staat und die Christen im zweiten und dritten Jahrhundert**, Vandenhoeck&Ruprecht Verlag, Göttingen, 1970, passim.

¹⁴⁹⁶ IK 7, No.5; IK 31, No.177; J. W. Pryor, "Awaiting the Trumper of God", **New Documents Illustrating Early Christianity** 9, eds. S.R. Llewelyn vd., W. B. Eerdmans Press, Cambridge, 2002, ss.102-105.

oymacısı=marangoz *eumoirios* (=bahtı açık) Papos'un burada yaşamını yitirdiği bilgisi verilmiştir¹⁴⁹⁷. Yazıtta dikkat çeken başlıca detay ise yazıtta Papos'un hem mesleğini hem de dinini betimleyen simgelerin eklenmiş olmasıdır (Bkz. Levha 7a). Yazıtın ilk iki satırının sol kısmına bir tokmak, sağ kısmına ise bir keski şekli kazınmıştır. Yazıtın sekizinci satırının sol kısmına ise bir haç betimlemesi eklenmiştir¹⁴⁹⁸. Bithynia bölgesindeki Hristiyan yazıtlarında haç sembolünün yer aldığı bilinen en erken tarihli örnek olan bu mezar steli de Diocletianus'un bölgedeki Hristiyan kovuşturmasından önceki bir tarihe ait olmalıdır. S. Price'a göre, Papos öldükten sonra bu yazıtı dikmesini sağlayanlar da ya kendisi gibi Hristiyan olan ailesi ya da kendilerini *eumoirios* olarak tanımlayan bir cemaatin üyeleri olmalıdır¹⁴⁹⁹.

Nikaia'dan ele geçirilmiş olan kimi mezar yazıtları da kentteki erken dönem Hristiyan nüfusunu göstermektedir¹⁵⁰⁰. Nikaia yazıtlarında dikkat çeken ayrıntı ise söz konusu mezarlara zarar verecek kimselerin ahirette tanrıya hesap vereceğinin belirtilmiş olmasıdır. Herhangi bir dini tasvirin yer almadığı ve kaba işçiliğe sahip bu yazıtlarda istisnasız olarak söz konusu satırların işleniyor oluşunu, kentteki Hristiyan mezarlarına zarar veren kimselerin olduğu yönünde yorumlayabiliriz¹⁵⁰¹. Özellikle Diocletianus dönemindeki Büyük Hristiyan Takibatı sırasında Hristiyan mezarlarının zarar görmüş olduğu şüphesizdir.

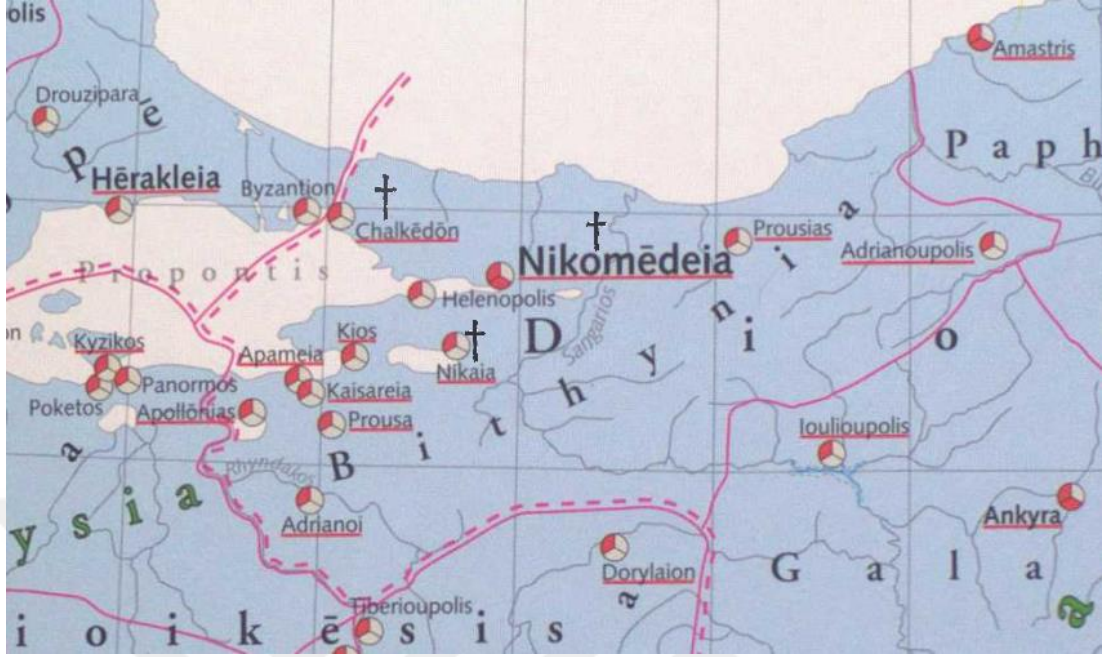
¹⁴⁹⁷ Robert 1978, **a.g.m.**, ss.413-415; Mitchell 1993b, **a.g.e.**, s.37.

¹⁴⁹⁸ Bkz. **A.y.**, Fig.3, s.412.

¹⁴⁹⁹ S. Price, "Religious Mobility in the Roman Empire", **JRS** 102, 2012, s.8.

¹⁵⁰⁰ **IK** 9, No. 555-557; Mitchell 1993b, **a.g.e.**, ss.37-38; Johnson 1995, **a.g.e.**, No. 3.10, 3.14-15.

¹⁵⁰¹ Yazıtların fotoğrafları için bkz. **IK** 9, Levha 30-32.

Harita 5.2. Nikaia Konsili'ne kadar Bithynia'daki Hristiyan Cemaatleri¹⁵⁰²

Kaynak: Tübingen Atlas, B VI 2, *Östlicher Mittelmeerraum und Mesopotamien. Das Christentum bis zum Konzil von Nikaia* (325 n. Chr.)'da ilgili kısımdan faydalanılmıştır.

Tüm bu isimlerin Hristiyanlığın hangi akımını destekleyerek Hristiyanlığa dâhil olduğu bilinmese de I. yy.'da Asia kentlerindeki Pavlus'un destekçileri ve Yuhannacı cemaatler olarak bilinen erken Hristiyanlık gruplarının kimi Batı Bithynia kentlerini de etkilemiş olabileceği önerilebilir¹⁵⁰³. Tarihsel süreç içerisinde Bithynia bölgesinin ağırlıklı olarak batıdaki kentlerle kültürel etkileşime girdiğinin bilinmesi, bu türden bir yorumu mümkün kılmaktadır. T. Kaçar da Batı Karadeniz'deki Hristiyan cemaatlerin oluşumunda Montanizm ve Novatusçu hareketlerin de etkili olduğunu belirtmektedir¹⁵⁰⁴. Ayrıca Gnostisizm'e yakın dini öğretileri olan Hristiyan teolog Origenes'in de III.yy.'da Bithynia'ya geldiği bilinmektedir¹⁵⁰⁵. Bu anlamda bölgede Hristiyanlığa paralel olarak çeşitli alt Hristiyan mezhepleri ve öğretilerinin de yayıldığı anlaşılmaktadır. Din adamlarının

¹⁵⁰² Haritada görülen daire şekilleri Hristiyan cemaatlerini, haç işaretleri ise Ariusçu kiliseleri göstermektedir.

¹⁵⁰³ Yuhannacı cemaatler için bkz. V. Saxer, "Die Organisation der nachapostolischen Gemeinden (70-180)", *Die Geschichte des Christentums* 1, ed. L. Pietri, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2003, ss.299-302.

¹⁵⁰⁴ T. Kaçar, "Early Christianity in the Black Sea: An Examination of the Literary Evidence", *Colloquium Anaticum* VII, 2008, ss.205-206; Bkz.:aş.

¹⁵⁰⁵ Brennecke 2020, a.g.m., s.178.

etkinliğinin yanında deniz ticaretinin batı kıyılarında oldukça popüler oluşu da tüccarlar ve denizciler aracılığıyla Hristiyanlığın bölgeye taşınmasında etkili olmalıdır. Teolojik veya Kristolojik tartışmaların ötesinde yukarıdaki pek çok örnekte de görülebileceği gibi Yahudi ve Hristiyan cemaatlerin yoğun şekilde yaşamlarını sürdürdüğü Bithynia bölgesi Diocletianus ve Constantinus gibi imparatorların da bölgeye ilişkin politikalarında oldukça etkili olmuştur.

5.1.4. Bithynia açısından “Büyük Hristiyan Takibatı” (*Persecutio sub Diocletiano*)

5.1.4.1. Diocletianus’tan önce Hristiyanlara yönelik uygulamalar

Pek çok dinsel inanışın ve gizem kültünün bir arada görüldüğü Bithynia bölgesinde yukarıda da anlatıldığı gibi Hristiyanlık da kısa sürede kendine taraftar bulmuştur. Hristiyanlık, doğuşundan itibaren Roma İmparatorluğunca sapkın bir inanç olarak görülmüş ve bu nedenle tarih boyunca pek çok önlem ve yaptırımla karşılaşmıştır. Hristiyanlık retoriğine göre, baskı altındaki ilk dönem şüphesiz ki İmparator Nero dönemidir. Tacitus ve Suetonius’tan öğrendiğimize göre Nero, Roma’da meydana gelen büyük yangın için suçlu olarak (veya yalnızca halkın ve senatonun öfkesini yatıştırmak için) Hristiyanları hedef almış ve pek çoğunu ölümle cezalandırmıştır¹⁵⁰⁶. Claudius döneminde ise Roma kentindeki Yahudilerin kente girişi yasaklanmıştır ki söz konusu Yahudi gruplarının Hristiyanları da içine alan geniş bir dini cemaati kastettiği düşünülmektedir¹⁵⁰⁷. Gerek Suetonius ve Cassius Dio gibi Pagan yazarlar gerekse de Eusebios, Clementius ve Tertullianus gibi Hristiyan yazarlara göre Domitianus dönemi de Hristiyanlar için Nero dönemi kadar sert ve kanlı geçmiş, Yahudilerin (ve kendilerini Yahudi olarak gizleyen bazı Hristiyanların) ödedikleri vergiler de oldukça sert bir şekilde toplanmıştır¹⁵⁰⁸.

Oldukça sancılı geçen I. yüzyıl sonlarında Hristiyanlığın Bithynia’da geniş kitlelere yayıldığı, Plinius’un İmparator Traianus’a yazdığı mektubunda da

¹⁵⁰⁶ **Tac. ann.** xv. 44, 2-5; Suetonius, Hristiyanları “yeni ve kötü bir hurafeye teslim edilmiş bir grup insan” olarak tanımlamaktadır. Bkz. **Suet. Nero**, 16,2; Kilise tarihi yazarları çeşitli isimler de bu ve dönemin diğer bazı uygulamalarına çalışmalarında yer vermiştir. Bkz. P. Guyot, R. Klein, **Das Frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen**, Band I: Die Christen im Heidnischen Staat, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993, ss.17-23.

¹⁵⁰⁷ **Suet. Claud.** 25,4; Saxer 2003, **a.g.m.**, s.292.

¹⁵⁰⁸ **Suet. Domit.** 10,2; 15,1; **Cass. Dio**, lxxvii 14, 1-2; **Eus. HE.** iii 18-20; **Clem.** 1, 1; 7,1.

görülebilmektedir. Bu dönemde Hristiyan oldukları anlaşılanlara bunu reddetmemesi halinde ölüm cezasına varıncaya kadar katı cezaların uygulanması veya Hristiyanlığa karşı atıl durumdaki Pagan tapınaklarının onarılması ve cemaatlerinin yeniden canlandırılması gibi önlemler de işe yaramamıştır¹⁵⁰⁹. Ayrıca Traianus'un Hristiyanları tespit etmeye yönelik bir kovuşturmaya gidilmemesi ve isim belirtmeden yapılan ihbarların da dikkate alınmamasını tavsiye etmesinden hareketle Bithynia'daki Hristiyanların gizli de olsa yaşamalarına imkân verildiği de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntıdır¹⁵¹⁰. Sonuç olarak, Hristiyanlık II. yüzyıla da görünürlüğü artan bir din olarak girmiş ve neredeyse tüm İmparatorluğa yayılmıştır, fakat tüm eyaletlerde tek tip bir uygulamaya gidildiğini söylemek mümkün değildir.

Bu dönem, Hristiyanlığın yükselişi kadar, geleneksel Grek-Roma dinlerinin gerilediği ve bu anlamda klasik çok tanrılı Roma dini yapısının da deforme olmaya başladığı bir dönemdir. Öyle ki Hristiyanlığın yanında yukarıda ele alındığı gibi pek çok gizem dini de halkın bu dönemdeki arayışlarına cevap olarak ortaya çıkmış ve geniş kitlelere yayılmıştır. Buna karşın Hristiyanlığa karşı olan tepki de artarak devam etmiştir. Eusebios, Asia'daki Hristiyanların Marcus Aurelius döneminde kovuşturmaya uğradığını, hatta yeni yasalar nedeniyle o zamana kadarki en büyük zulmün yaşatıldığını ve bu kararlarda Marcus Aurelius'un kararlarının etkili olduğunu belirtmektedir¹⁵¹¹. Onun deyişiyle *“utanmaz muhbirler ve başkalarının mülküne takıntılı insanlar, bu dönemdeki yasaların sunduğu fırsatı, zararsız insanları gece gündüz açıkça soymak ve yağmalamak için kullanmışlardır”*¹⁵¹².

Hristiyanlar bu dönemde başta Gallia'daki Lugdunum kenti olmak üzere pek çok kentte ölümle cezalandırılmış ve arenalarda dövüştürülmüşlerdir. Lugdunum'daki kiliseden Asia ve Phrygia'daki kiliselere gönderilen 177 yılına tarihli bazı mektuplar kentteki Hristiyanlık karşıtı gelişmeleri detaylıca aktarmaktadır. Eusebios'un eserinde yer verdiği mektuplar, Lugdunum ve

¹⁵⁰⁹ C. Lepelley, “Die Christen und das Römische Reich”, **Das Frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen, Band I: Die Christen im Heidnischen Staat**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993, ss.229-240.

¹⁵¹⁰ **Plin. epist.** x.97.

¹⁵¹¹ **Eus. HE.** iv. 26, 5.

¹⁵¹² **Eus. HE.** iv. 26, 5; Söz konusu yasaların neler olduğuna ilişkin olarak bkz. Guyot-Klein 1993, **a.g.e.**, ss.47-49.

Gallia'daki Hristiyanların oldukça kötü şartlarda yaşamak zorunda bırakıldıklarını göstermektedir: bölgedeki Hristiyanlar yalnızca evlerden, hamamlardan ve forumdan dışlanmakla kalmamış, sokaklarda görünmeleri dahi yasaklanmıştır¹⁵¹³. Oldukça detaylı ve uzun bilgiler verilen bu mektuplar, kentteki Pagan halkın da Hristiyanlara taşlar ve sopalarla saldırdığını ve onları aşağıladıklarını göstermektedir¹⁵¹⁴. Ayrıca bu dönemde yaşanan büyük veba salgınında da dindar Pagan nüfusun Hristiyanları sorumlu tutmuş olabileceğini önermek mümkündür. Söz konusu mektuplar, Hristiyan din adamlarının ve kiliselerinin hâlihazırdaki güçlü örgütlenmesini ve iletişim ağının yayılımını göstermesi açısından da oldukça dikkate değerdir. Hristiyanlara karşı imparatorluğun ve yöneticilerin bu türden sert ve baskıcı politikalarının altında Hristiyanlığın diğer kültürlerden farklı olarak imparator kültürünü de reddetmesinin büyük bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır¹⁵¹⁵.

Bu tarihten sonra Severus hanedanı döneminde Hristiyanları ilgilendiren kimi gelişmeler de kaynaklara yansımıştır. Yukarıda da görülebileceği üzere Septimius Severus, önceki imparatorlardan farklı olarak doğu dinlerinin hem İmparatorluk hem de hanedan içinde oldukça popüler olmasını sağlayan ve bu yönüyle diğerlerinden ayrılan bir imparatordur¹⁵¹⁶. Septimius Severus'a ilişkin kaynaklar kısmen çelişkili bilgiler vermektedir. *Historia Augusta*'da Septimius Severusla ilgili olarak bir paragrafta, onun Palestine halklarına pek çok hak vermesine karşın Yahudilik veya Hristiyanlığa geçişleri katı şekilde cezalandıran bir yasa çıkarttığı belirtilmektedir¹⁵¹⁷. Eusebios da buna benzer bir başka bilgi vererek, Severus'un kiliselere zulmettiğine değinmektedir¹⁵¹⁸. Fakat Eusebios'un söz konusu olayları anlattığı bölümde büyük oranda Aegyptus Eyaleti'ndeki örnekleri merkeze alması, Septimius Severus döneminde Hristiyanlık karşıtı olayların her bölgede yaşanmamış olabileceğini düşündürmektedir. Öyle ki bir diğer Hristiyan yazar Tertullianus da Septimius Severus'un Hristiyanlara karşı yakınlığa vurgu yapar. Ona göre, Severus Hristiyanlara karşı duyarlı birisi olmuş, hatta Proculus adlı bir

¹⁵¹³ Eus. *HE*. v.1.1-1.5; W. H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Alden Press, Oxford, 1965, ss.1-30.

¹⁵¹⁴ Eus. *HE*. v.1.7 vd.

¹⁵¹⁵ Bkz. Clauss 1999, *a.g.e.*, ss.427-437.

¹⁵¹⁶ Bkz.: yuk.

¹⁵¹⁷ SHA, *Sept.Sev.* xvii.1.

¹⁵¹⁸ Eus. *HE*. vi.1.

Hristiyan'ın sağlık sorunlarının giderilmesini sağlayarak, ölümüne kadar sarayda yaşamasına izin vermiştir¹⁵¹⁹. Yine Tertullianus'un verdiği bilgilere dayanarak Severus'un Hristiyan halka zulmeden Pagan halk kitlelerine de açıkça direndiği anlaşılmaktadır¹⁵²⁰.

Septimius Severus dönemindeki tartışmalı gelişmelere karşın Hristiyanlar sonraki yıllarda da sorunlar yaşamaya devam etmiştir. Eusebios, Severus Alexander'in ardından imparator olan Maximinus Thrax döneminde hem Hristiyanlara olan karşıtlığı hem de Severus Alexander'in aile üyeleri arasında Hristiyanların da bulunması nedeniyle kilise yöneticileri olan herkesin öldürülmesinin emredildiğini belirtir¹⁵²¹. 250 yılında ise İmparator Decius'un çıkardığı fermanla İmparatorluk çapındaki herkesin Roma tanrılarına adak adanmaları ve adak adayan kimselere de birer belge verilmesinin belirtilmesi Hristiyanlar üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır¹⁵²². Lactantius da Decius öncesi döneme dair herhangi bir eleştiride bulunmamasına karşın Decius'un Hristiyanlara yaptığı zulümlerin karşılığı olarak imparatorlara yakışmayacak şekilde bir ölümü tattığını belirtir¹⁵²³. Ardıl hükümdarlar Valerianus ve Aurelianus da Hristiyan karşıtı uygulamaları nedeniyle Hristiyan yazarların eserlerinde ağır şekilde eleştirilen isimlerdendir¹⁵²⁴.

5.1.4.2. Büyük Hristiyan Takibatı

Yukarıda görüldüğü üzere III. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Hristiyanlık hem Roma İmparatorluğunda hem de Bithynia'da oldukça baskın bir din halini almış, dahası İmparatorluk nüfusunu da imparatorların arzu ettiğinden farklı şekilde değiştirmeye başlamıştır. Yerel elitlerden sıradan halk kitlelerine, entelektüellerden ordu mensuplarına kadar bütün sınıflarda taraftar bulan bu inanış, imparatorların da fazlasıyla dikkatini çekmiş ve genellikle sert ve kanlı önlemlerle çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Nero'dan Aurelianus'a kadar belirli iniş çıkışlarla devam eden Hristiyan karşıtı politika İmparator Diocletianus tarafından da fazlasıyla

¹⁵¹⁹ **Tert. ad Scapula**, 4.

¹⁵²⁰ **Tert. ad Scapula**, 4.

¹⁵²¹ **Eus. HE**. vi. 28.

¹⁵²² Lepelley 1993, **a.g.m.**, ss. 260-261.

¹⁵²³ **Lact. mort.pers.** ix.4.1.-4.

¹⁵²⁴ **Lact. mort.pers.** v.1; vi.1-3.

benimsenmiştir. Diocletianus'un stratejik konumu nedeniyle Nikomedeia'yı imparator ikametgâhı haline getirmesi, Hristiyanlık karşıtı uygulamalarının merkezine de bu kenti ve çevresini almasına ortam hazırlamıştır¹⁵²⁵. Diocletianus, başkent olarak Nikomedeia'yı belirlediğinde kent hâlihazırda bölgenin piskoposluk merkezi olduğu gibi gerek Pagan kült birlikleri gerekse de pek çok sayıda Hristiyana ev sahipliği yaptığı bilinmektedir¹⁵²⁶. Dahası bu dönemde Batı eyaletlerine kıyasla Doğu kentlerinde özellikle de Anadolu'da Hristiyan nüfus oldukça fazladır. Bu anlamda Diocletianus yeni başkentini seçtiğinde aynı zamanda Hristiyanları doğrudan ve yoğun şekilde gördüğü bir kent bulmuş olmalıdır.

Lactantius'tan öğrendiğimize göre 302 yılı sonunda İmparator Diocletianus ve Caesar Galerius, kışı geçirmek için Bithynia'ya gelmiş ve burada çeşitli görüşmelerde bulunmuşlardır. Kışı Bithynia'da geçiren bu iki ismin Hristiyanların durumu ve onlara karşı yürütülecek politikanın nasıl olması gerektiği üzerine çeşitli tartışmalarda bulundukları ve bu tartışmalarda Diocletianus'un çekimser kaldığı anlaşılmaktadır¹⁵²⁷. Diocletianus'u doğrudan eleştirmek istemediği anlaşılan Lactantius bu toplantılardaki durumu şu şekilde özetlemektedir: “*Yaşlı adam (Diocletianus) uzun bir süre diğerinin (Caesar Galerius) çılgınlığına direndi, Dünyanın huzursuzlukla dolu olmasının ve pek çok kan dökülmesinin büyük bir felaket olacağına dikkat çekti... Ancak inatçı ortağının çılgınlığını engelleyemedi...*”¹⁵²⁸. Lactantius'un ima ettiği üzere, Diocletianus'un Hristiyan karşıtı eylemlerinin altında Galerius'un Hristiyanlara duyduğu nefret yatmaktadır¹⁵²⁹. Diocletianus kararını vermeden önce Didyma'daki Apollon'un kehanet merkezine de danışmış, fakat buradan da Hristiyanlık karşıtı bir kehanet alınca mevcut politikalarını değiştirmiştir¹⁵³⁰.

Kehanetin de onayladığı şekilde, Hristiyanları imparatorluk için artık büyük bir tehlike olarak gören Diocletianus, 23 Şubat 303 tarihinde yani Roma'nın en

¹⁵²⁵ Bkz.:yuk. “İmparatorluk başkenti olarak Nikomedeia”.

¹⁵²⁶ Schneider 1954, **a.g.m.**, s.419.

¹⁵²⁷ Bu dönemde imparatorluktaki Maniheistlere de yaptırım kararı alındığı bilinmektedir. D. J. Kyrtatas, “Religious Conflict in Roman Nicomedia”, **Urban Interactions. Communication and Competition in Late Antiquity and the Early Middle Ages**, eds. M. J. Kelly, M. Burrows, Gracchi Books Press, Binghamton, New York, 2020, s.148.

¹⁵²⁸ **Lact. mort. pers.** x. 6.

¹⁵²⁹ Bkz. **Lact. mort. pers.** xi.3-4.

¹⁵³⁰ **Lact. mort. pers.** xi.7.

önemli Pagan bayramlarından olan *Terminalia*'da Hristiyanlara yönelik sert ve kanlı bir kovuşturma başlatmıştır¹⁵³¹. Eusebios, Diocletianus tarafından başlatılan Hristiyan takibatının fermanlarla yasal hale getirildiği ve yıkıcı kararları barındırdığını belirtmektedir. Yayınlanan ilk ferman ve etkileri Eusebios tarafından şu şekilde aktarılır:

“Diocletianus’un saltanatının on dokuzuncu yılında, Romalıların Mars dedikleri Dystros ayında, neredeyse İsa’nın dirilişi bayramı [Πάσχα, Festum paschale, Paskalya] geldiğinde, kiliselerin yerle bir edilmesini ve kutsal yazıların ateşe verilmesini, saygın konumlardakilerin aşağılanmasını ve Hristiyanlıkta ısrar eden ev hizmetçilerinin özgürlüklerinden mahrum edilmesini emreden imparatorluk fermanları her yerde yayınlandı¹⁵³².”

Lactantius da bu fermanla Hristiyanların her türlü makam ve statüden mahrum kalacaklarını, statülerine bakılmaksızın işkenceye tabi tutulacaklarını ve mahkemeye başvurma haklarının bulunmayacağını belirten hususların yer aldığını belirtmektedir¹⁵³³. Öyle ki bu tarihte yayınlanan ilk fermanın bir gün önce İmparator Nikomedeia kentine inşa ettirdiği sarayından görünen piskoposluk kilisesinin yıkılmasını ve kutsal yazıların yakılmasını emretmiştir¹⁵³⁴. G. Zipp, söz konusu bilgileri edindiğimiz Lactantius’un Nikomedeia’daki kilisenin yağmalanmasından bahsettiği pasajdaki kelimeleri özenle seçtiğini ve buradaki anlatımıyla, Romalı askerlerin fethedilen bir düşman bölgesine yaptıkları saldırıya ve yağmaya benzer bir tutumda olduğunu göstermeyi amaçladığını belirtmektedir¹⁵³⁵.

Lactantius’a göre Galerius, imparatorun Hristiyanlara karşı daha da öfkeyle ve acımasızca saldırması için gizli ajanlar aracılığıyla Nikomedeia’daki İmparatorluk sarayını ateşe vermiş ve bunun suçlusu olarak da Hristiyanları göstermiştir. S. Williams ise Lactantius’un buradaki yorumuna eleştiride bulunarak,

¹⁵³¹ **Lact. mort. pers.** xii.1; W. Seston, “Diocletianus”, **RAC** 3, ed. T. Klauser, Anton Hierseman Verlag, Stuttgart, 1957, ss.1051-1052.

¹⁵³² **Eus. HE.** viii.2.4.

¹⁵³³ **Lact. mort. pers.** xiii; Detaylı inceleme için bkz. L. Pietri, G. Gottlieb, “Christenverfolgungen zwischen Decius und Diokletian das Toleranzedikt des Galerius”, **Das Frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen**, Band II: Das Entstehen der einen Christenheit, eds. C. Pietri, L. Pietri, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005, s.181.

¹⁵³⁴ **Lact. mort. pers.** 12.1; C. Pietri, C. Marksches, “Eine neue Geographie: Der Orient”, **Das Frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen**, Band II: Das Entstehen der einen Christenheit, eds. C. Pietri, L. Pietri, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005, s.87.

¹⁵³⁵ G. Zipp, **Gewalt in Laktanz’ De mortibus persecutorum**, Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2021, s.127.

Nikomedeia'daki imparatorluk sarayının yanması hadisesini Hristiyanların tertiplendiğini belirtmektedir¹⁵³⁶. Buna karşın başkent hüviyetindeki Nikomedeia'da Hristiyanların bu kadar kolay şekilde İmparatorluk sarayına sızarak yangın başlatması olası gözükmemektedir. Galerius, bunun dışında, Hristiyanların imparatorları öldürmek için *cubicularius*larla bir komplo kurduklarını ve iki hükümdarın neredeyse kendi saraylarında diri diri yakılmaya çalışıldığı söylentisini de yaymıştır¹⁵³⁷. Bu gelişmeler üzerine Nikomedeia kentindeki her yaştan Hristiyan gruplar halinde yakalanarak ölümle cezalandırılmıştır¹⁵³⁸. Bu dönemde Nikomedeia Piskoposu Anthimos da onlarca din adamı ve sıradan halkla birlikte öldürülen isimlerdendir¹⁵³⁹. Dahası bu sırada İmparatorun kızı Valeria, İmparatoriçe Prisca ve saray hadımları da Hristiyanlığa yakın olduğu şüphesiyle İmparator tarafından cezalandırılmışlardır. İmparatoriçe ve kızı diğer Hristiyanlar gibi suçsuzluğunu göstermek için Pagan tanrılara adak adamak zorunda kalmışlardır¹⁵⁴⁰. Son yıllarda yapılan araştırmalarda Nikomedeia kentinde Diocletianus döneminde *agon*ların düzenlenmeye devam edildiğinin de tespit edilmesi¹⁵⁴¹, popülerliği eskisine göre zayıflamış olan bu türden Pagan bir geleneğin de Hristiyanlık karşıtı politikalarda kullanılmış olduğunu düşündürmektedir.

Takibat sırasında Bithynia valiliğine (*praeses*) getirilmiş olan Sossianus Hierokles'in geleneksel Roma kültürüne olan bağlılığı da Hristiyanlara yapılan zulmü artırmıştır¹⁵⁴². Lactantius, bu ismin valiliği sırasında hem mahkemelerdeki kararları hem de uygulamalarıyla Bithynia'daki zulmün baş aktörlüğüne soyunduğunu, aynı zamanda Hristiyanlara nazik ve insancıl bir yönetici izlenimi vermek için bu dinin yanlışlığını kanıtlamaya çalışan iki kitap kaleme alarak oldukça planlı bir uygulamaya gittiğini aktarmaktadır¹⁵⁴³. T. D. Barnes'e göre, Hierokles geleneklerine bağlı dindar bir Pagan olduğu için bu görev için özellikle seçilmiş ve

¹⁵³⁶ Williams 2000, **a.g.e.**, s.177.

¹⁵³⁷ **Lact. mort. pers.** xiv.

¹⁵³⁸ **Lact. mort. pers.** xv.

¹⁵³⁹ J. Lähnemann, "Kirchengeschichtlich Bedeutsame Orte und Entscheidungen in Bithynien", **AMS 69. Neue Funde und Forschungen in Bithynien. Friedrich Karl Dörner zum 100. Geburtstag Gewidmet**, eds. E. Winter, K. Zimmermann, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2013, s.49.

¹⁵⁴⁰ **Lact. mort. pers.** xv. 1-2; Schneider 1954, **a.g.m.**, s.419; Lähnemann 2013, **a.g.m.**, s.49; Zipp 2021, **a.g.e.**, s.136.

¹⁵⁴¹ Şare-Ağtürk 2020, **a.g.m.**, ss.112-113.

¹⁵⁴² **PLRE I**, Sossianus Hierocles 4.; Williams 2000, **a.g.e.**, s.175.

¹⁵⁴³ **Lact. inst.** v. 12-17.

takibatın kısa süre öncesinde Bithynia valiliğine getirilmiştir¹⁵⁴⁴. Hierokles'in ardından Bithynia valiliği yapan Priscillianus döneminde öncekine kıyasla daha sakin bir dönem geçirilmiştir¹⁵⁴⁵.

Bu takibat sırasında Pagan inanca mensup kişilerin de Hristiyanlara saldırdığı kimi olaylar yine Lactantius tarafından aktarılmıştır. Nikomedeia'daki kilisenin yıkılması sonrası molozlar üzerinde Hristiyanların durumuyla alay eden felsefeci ve rahip bazı kimseler Hristiyanlara sözlü tacizin yanında fiili saldırılarda da bulunmuştur¹⁵⁴⁶.

Batının aksine doğuda oldukça kanlı ve yıkıcı uygulamalara neden olan söz konusu takibatın yarattığı etkiyi hafifletmek adına birbirini takip eden birtakım fermanlar yayınlanmıştır. Eusebios'a göre 1. fermandan sonra çıkarılan 2. ve 3. fermanlarda hapishanedeki Hristiyanların Pagan tanrılara kurban adayarak Hristiyanlıklarını reddetmeleri karşılığında özgürlüklerini elde edebilecekleri, bunu reddedenlerin ise işkenceye maruz kalacağı belirtilmiştir¹⁵⁴⁷. G. E. M. de Ste. Croix'a göre oldukça katı ilk fermandan sonra aynı yılın sonbaharında çıkarılan fermanların nedeni, Hristiyanların çok olduğu bölgelerde hapishanelerde olağanüstü bir doluluğa neden oldukları için bunun yarattığı ekonomik ve idari yükü hafifletmektir. Diocletianus'un *Vicenallia*'sına denk gelen bir tarihte yerel kararlar çıkarılarak pek çok Hristiyan serbest bırakılmıştır¹⁵⁴⁸. Eusebios'a göre aynı yıl son bir ferman daha yayınlanarak herkesin Pagan tanrılarına adak adaması ve heykellerine içki sunmaları buyrulmuştur¹⁵⁴⁹. Bölgeler arasında farklılıklar görülmekle birlikte batı eyaletlerinde kiliseler dışında insanlara fazla zarar verilmemiş, buna karşın özellikle Bithynia, Syria ve Aegyptus eyaletlerinde yaşayan Hristiyanlara yapılan kovuşturma yıllarca devam etmiştir¹⁵⁵⁰.

¹⁵⁴⁴ T. D. Barnes, "Sossianus Hierocles and the Antecedents of the "Great Persecution"", **HSPH** 80, 1976, s.243.

¹⁵⁴⁵ T. D. Barnes, "Lactantius and Constantine", **JRS** 63, 1973, s.30, dpn.7.

¹⁵⁴⁶ **Lact. inst.** v. 2. 3-4.

¹⁵⁴⁷ **Eus. HE.** viii, 6. 7-10.

¹⁵⁴⁸ G. E. M. Ste. Croix, **Christian Persecution, Martyrdom, & Orthodoxy**, eds. M. Whitby, J. Streeter, Oxford University Press, New York, 2006, s.38

¹⁵⁴⁹ **Eus. mart. Pal.** iii.1.

¹⁵⁵⁰ Özellikle 305 yılında yeniden oluşturulan *Tetrarkhia*'da Galerius'un altında Doğu'nun *caesarı* olan Maximinus Daia (Daza)'nın çıkartmış olduğu çeşitli fermanlar Hristiyanlara zulmü devam ettirmiştir. **Eus. mart. Pal.** iv.8; 9.2.

Diocletianus'un emekli olarak görevini *caesarı* Galerius'a bırakmasına benzer şekilde batıda da Maximianus yerine Caesar Constantius Chlorus Augustusluğa yükselmiştir. Buna karşın Constantius'un kısa süre sonra yaşamını yitirmesi, imparatorluğun batısında II. Severus, Constantinus ve Maxentius gibi birbiriyle savaş halindeki yeni güç odaklarının doğmasına neden olmuştur¹⁵⁵¹. Bu istikrarsız ortam İmparatorluk içinde askeri ve politik huzursuzluklara neden olmuş ve Hristiyanlar öncelikli sorun olmaktan çıkmıştır¹⁵⁵². Öyle ki batıda hem Constantinus'un ordularca desteklenmesi hem de Maxentius'un Roma'da kontrolü ele alması neticesinde Constantinus, Batı'nın *caesarı*'ı ilan edilmiş ve popülaritesini ve gücünü daha da artırmıştır. Dahası gerek babası Constantius'un Hristiyanlara olan tarafsız tutumu gerekse de kendisinin Hristiyanları savunur davranışları Hristiyanlar nezdinde önemli bir desteğin sağlanmasına ortam hazırlamıştır¹⁵⁵³.

311 yılında Doğunun *Augustus*'u Galerius tarafından Serdikka'da kararlaştırılan ve 30 Nisan'da Nikomedeia'da yayınlanan fermanla artık Hristiyanlara zulmedilmeyeceği, Hristiyanların kiliselerini yeniden inşa edebilecekleri, gizlenen kimselerin yeniden Hristiyan olabilecekleri ve düzene aykırı hiçbir şey yapmadıkları sürece zarar görmeyecekleri belirtilmiştir. Buna karşın can güvenlikleri için ibadetlerini evlerinde yapmaları da talep edilmektedir¹⁵⁵⁴. Lactantius'un aktardığına göre yıllardır hapishanelerde tutulan pek çok Hristiyan da bu ferman sonrası serbest bırakılmıştır¹⁵⁵⁵. Bu anlamda 303 yılında resmi olarak başlayan "Büyük Hristiyan Takibatı", İmparator Diocletianus sonrasında da devam etmiş fakat imparatorluk içerisinde yaşanan güç mücadelesinin de etkisiyle 311 yılında sonlandırılmıştır¹⁵⁵⁶. J. Bleicken, bu fermanın Hristiyanlığın *religio licita* yani "izin verilen din" olarak kabul edilmesini sağlamak dışında gerek uygulanış gerekse de yaygın etkileri anlamında düşünüldüğü gibi bir katkı sağlayamadığını

¹⁵⁵¹ I. *Tetrarkhia*'nın sonu ve 305 yılında oluşturulan yeni *Tetrarkhia* düzenin yarattığı sorunlar ve gelişmelerle ilgili olarak bkz. Kuhoff 2001, **a.g.e.**, ss.297-326.

¹⁵⁵² Bkz.:yuk.

¹⁵⁵³ J. Bleicken, **Constantin der Große und die Christen. Überlegungen zur konstantinischen Wende, Historische Zeitschrift** 15, R. Oldenburg Verlag, München, 1992, s.10.

¹⁵⁵⁴ **Lact. mort. pers.** xxxiv.1-xxxv.1.

¹⁵⁵⁵ **Lact. mort. pers.** xxxv.1-3; Barnes 1973, **a.g.m.**, s.31.

¹⁵⁵⁶ Hasta durumdaki Galerius'un 311 yılında yayınladığı fermanla ölümünün ardından Maximinus Gaia lehine bir durum yaratmak istemiş olduğunu söylemek mümkündür.

belirtmektedir¹⁵⁵⁷. Hristiyanların da Pagan Romalılarla aynı haklara sahip olabilmesi veya fiili saldırıların tamamen sonlandırılması, sonraki yıllarda, özellikle de İmparator Constantinus egemenliğinde mümkün olabilmiştir.

Anlaşıldığı üzere, uzun yıllar süren Hristiyanlık karşıtı uygulamalar Bithynia bölgesinde de oldukça etkili olmuş, özellikle Diocletianus'un başkentini Nikomedeia yapması bölgenin gelişmesine imkân sağladığı gibi Hristiyanlara yapılan kovuşturmaların da merkezi halini almıştır. Tüm bu bilgiler, Bithynia bölgesinin değişen yapısına ve Hristiyan nüfusuna ilişkin çeşitli yorumlar yapabilmeyi de mümkün kılmaktadır. Öncelikle Diocletianus'un Hristiyan karşıtı uygulamaları, kent yaşamında ve kültüründe yayılmacı durumda olan Hristiyanlığı kısmen durdurduğu gibi Pagan kültürleri ve imparator kültürünü de yeniden canlandırmış olmalıdır. Ayrıca Nikomedeia kentinde yıkılan kilisenin kentin oldukça merkezinde olması bilgisinden hareketle Diocletianus öncesinde kent tarafından bu dinin kabul edilmiş olduğu veya en azından Lugdunum'dakine benzer bir Pagan-Hristiyan çatışmasının yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Bir diğer dikkat çekici nokta da fermanların içeriğidir: Sıradan halkın yanında kent yaşamında önemli görevler alan yerel elitlerin de Hristiyanlığa geçişlerinin devam ettiği ve ilk fermanla da hedef kitlenin ağırlıklı olarak bu kentli ve güç sahibi grup olduğu anlaşılmaktadır. Nikomedeia, Nikaia ve Claudiopolis kentlerinden ele geçirilmiş olan kimi epigrafik buluntular da bu görüşü desteklemektedir. Maximinus Daia'nın bir mektubunda doğuda olduğu sırada, eskiden kamu hizmetlerinde bulunmuş olan önemli isimlerin Hristiyan oldukları için yargılandığı ve sürgün edildiğini öğrenip, onları yeniden yurtlarına ve göreve çağırdığı anlaşılmaktadır¹⁵⁵⁸. Hristiyanlıkları nedeniyle sürgünde olan bu isimler de yerel elitler arasından çıkan ve yerel, bölgesel ya da İmparatorluk için çeşitli hizmetlerde bulunmuş kimselerdir.

Sıradan halk gruplarının Hristiyanlığa geçişi de çeşitli sorunlara neden olsa da yerel elitlerin ve önemli memuriyetlerde bulunan kimselerin İmparator kültürünü ve geleneksel dinleri reddetmesi çok daha büyük bir otorite sorunu olmuştur. Özellikle Bithynia bölgesinde yerel elitlerin kent yaşamındaki etkinlikleri ile imparatorluk ve kentler arasındaki aracı rolü düşünüldüğünde yaşanan bu türden bir değişim asli

¹⁵⁵⁷ Bleicken 1992, **a.g.e.**, ss.6-13.

¹⁵⁵⁸ **Eus. HE.** xiv. 9. 14-15.

sorun halini almıştır¹⁵⁵⁹. Nikaialı Protektorlar soyundan Flavius Italas veya Claudopolis'ten Marcus Aurelius Demetrianos örneklerinde olduğu gibi Hristiyanlaşan yerel elitlerin zaman içinde imparatorluk ve kentler arasındaki aracı rolünü yitirmesinin imparatorluğa ve imparatora olan sadakati de olumsuz şekilde etkilediği anlaşılmaktadır¹⁵⁶⁰. Dahası bu durum kamusal yaşamdaki hayırseverliklere olan katılımı da azaltarak imparatorluk bütçesinin masraflarını artırmıştır. 1. fermana sıradan halk kitleleri ibadetlere katılmamak ve kutsal metin bulundurmamak gibi alışlagelmiş yasakların yanında yasal yollara başvuru hakkının kaldırılmasıyla da cezalandırılmış, buna karşın yerel elitler kadar büyük hak kayıpları olmamıştır¹⁵⁶¹.

Bu sürecin Nikomedeia ve Bithynia açısından çeşitli başka sonuçları da olduğunu söylemek mümkündür. Nikomedeia kentinin Hristiyan karşıtı bir merkez haline gelmesi hem bu kentteki hem de çevre kentlerdeki Hristiyan Bithynialıların başka kentlere veya kırsal alanlara kaçmalarının önünü açtığını ve Claudopolis, Krateia-Flaviopolis veya Iuliopolis gibi ulaşımı güç ve Nikomedeia'ya uzak konumda bulunan kentlere göçlerin artmış olabileceğini önermek mümkündür.

5.1.5. Bithynia açısından Nikaia Konsili

İmparator Nero döneminden başlayıp 311 yılında Galerius tarafından ilan edilen fermana kadar neredeyse üç asır süren Hristiyan karşıtı uygulamalar, Constantinus'un yeni kurulan *Tetrarkhia*'da görev almasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Lactantius'un aktardığı üzere, Constantinus, *caesar*lığında ilk olarak Hristiyanlara ibadet özgürlüğü sağlamıştır¹⁵⁶².

Güneş kültüne yakınlığıyla bilinmesine karşın Costantinus'un Milvius köprüsü savaşında ordusunun kalkanlarına İsa'nın adının ilk iki harfi olan X monogramını yazdırması ve savaştan galibiyetle ayrılması da Hristiyanlık açısından bir dönüm noktasıdır¹⁵⁶³. Constantinus, bu savaşın ardından Roma'ya muzaffer bir imparator gibi girmemiş ve önceki imparatorlardan farklı olarak Capitolinus'ta

¹⁵⁵⁹ Bkz.:yuk.

¹⁵⁶⁰ **İK** 9, No.557; **İK** 39, No.44.

¹⁵⁶¹ Fermana itaat etmeyerek hem valinin hem de imparatorun emirlerinin çiğnemiş kabul edilen Hristiyanlar da ölümle cezalandırılmış olmalıdır. Ste. Croix 2006, **a.g.e.**, s.38-39.

¹⁵⁶² **Lact. mort. pers.** xxiv.

¹⁵⁶³ **Lact. mort. pers.** xlv.5-7; Barnes 1981, **a.g.e.**, s.48.

Iuppiter’e bir adakta bulunmayarak adeta bir Hristiyan gibi davranmıştır¹⁵⁶⁴. Constantinus’un imparator olmasıyla birlikte Hristiyanlar çok daha özgür bir yapıya kavuşmuştur. Öyle ki 313 yılı şubatında *edictum Mediolanense*- Milano fermanı olarak bilinen bir mektup da Nikomedeia kentinde ilan edilmiştir¹⁵⁶⁵.

Günümüzde halen çeşitli tartışmalara konu olan bu bildirgeye ilişkin olarak yaygın görüş, sanılanın aksine o tarihte evrensel nitelikte bir fermanın yayınlanmasına zaten ihtiyaç olmadığı yönündedir. Çünkü *Tetrarkhia* döneminde Batı eyaletlerinde *augustus* ve *caesar*ların genel olarak Hristiyanlara hoşgörülü olduğu ve Diocletianus döneminde dahi yaptırımları kısıtlı tuttukları bilinmektedir. Constantinus ve Licinius tarafından Mediolanum’da kararlaştırılan ve Licinius tarafından Nikomedeia’da yayınlanan söz konusu hoşgörü bildirgesi ile Maximinus Daia’nın uyguladığı Hristiyan karşıtı politikaların son bulduğu ve Doğu’daki Hristiyanlara da batıdakiler gibi davranılacağına garanti edildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁶⁶. Eusebios’tan öğrendiğimize göre, Maximinus Daia, Galerius’un fermanını pasifize edecek çeşitli yöntemlerle Hristiyanlara zulmü sürdürmüş ve Hristiyanların ibadet etmelerini engelleyecek uygulamalara gitmiştir¹⁵⁶⁷. Bu dönemde Hristiyanların toplumdan uzak tutulmasını olumlu karşıladığını anladığımız Nikomedeialı Pagan halktan bazıları da kentlerindeki Hristiyanları Maximinus Daia’ya şikâyet etmişlerdir¹⁵⁶⁸. Yine Eusebios’tan öğrendiğimiz üzere, Nikomedeia halkı ve bazı diğer kentler Maximinus Daia’nın Nikomedeia’da konakladığı bir sırada onu ziyaret etmiş ve sürgüne gönderilmiş olan Hristiyanları kentlerinde istenmediklerini, bunun önceki imparatorların uygulaması olduğunu ve bu dönemde de uygulanmasını istedikleri söylemişlerdir. Buna karşın Maximinus,

¹⁵⁶⁴ Barnes 1981, **a.g.e.**, s.47.

¹⁵⁶⁵ Çeşitli tartışmalara konu olan söz konusu metin bir *edictum*’dan ziyade, ‘hoşgörü mektubu’ veya ‘imparator buyruğu- *mandatum*’ olarak kabul edilmelidir. N. Lenski de bu görüşü destekler şekilde söz konusu metni “Milano fermanı” yerine “Nikomedeia Kanunu” şeklinde tanımlamanın daha doğru olacağını belirtmektedir. N. Lenski, “The Significance of Edict of Milan”, **Constantine: Religious Faith and Imperial Policy**, ed. A. E. Siecienski, Routledge Press, New York, 2017, s.27 .

¹⁵⁶⁶ G. Zecchini, “Das Mailänder Edikt”, **Religiöse Toleranz**, ed. M. Wallraff, Walter De Gruyter Press, Berlin, 2016, ss.51-53; Lenski 2017, **a.g.m.**, ss.29-33.

¹⁵⁶⁷ Kryttas 2020, **a.g.m.**, s.170.

¹⁵⁶⁸ **Eus. HE.** ix. 9. 18

Nikomedeia'daki Hıristiyanların birkaç aileden ibaret olmadığını ve dahası böyle bir kararın tüm halk tarafından verilmesi gerektiğini gerekçe göstererek reddetmiştir¹⁵⁶⁹.

İlerleyen yıllarda Hıristiyanlık var olma mücadelesini aşmış ve dinin kuralları konusunda fikir ayrılıklarıyla dolu çeşitli hiziplere ayrılmıştır. Daha doğrusu yıllardır var olan fikir ayrılıklarını nihayet tartışabilme özgürlüğü doğmuştur. Özellikle Kuzey Afrikalı rahip Arius'un İsa'nın özüne ilişkin görüşü kendine çok fazla taraftar bulduğu gibi Ortodoks Hıristiyanlıkla öz bakımından da önemli farkları barındırması nedeniyle pek çok piskopos tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Eusebios bu dönemde Hıristiyanlar arasındaki hizipleşmeyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Çünkü aslında her şehirde piskoposlar birbirleriyle inatçı çatışmalara giriyordu ve insanlar birbirlerine karşı ayaklanıyorlardı... dahası aralarından bazıları pervasız ve rezalet davranışlarda bulunacak ve hatta imparatorun (Constantinus) heykellerini aşağılayacak kadar akıl sınırlarının ötesine geçti. Bu durum, onun (Constantinus'un) öfkesini uyandırmak için çok az bir etkiye sahipti, aksine onun ruhunda üzüntüye neden oldu; çünkü aklını yitirmiş bu adamların sergilediği çılgınlığa derinden üzülüyordu¹⁵⁷⁰.”

Böyle bir ortamda İmparator Constantinus, kendi kontrolünde gelişen bir din olması için piskoposların katılacağı ve Ariusçuluk temelli gelişen görüş ayrılıklarının giderileceği bir toplantı planlanmıştır. Başlangıçta toplantının Ankyra'da yapılması planlanmışsa da hem ılıman iklimi hem de Batı kentlerine olan yakınlığı nedeniyle Nikaia kenti konsil için belirlenmiştir¹⁵⁷¹. Constantinus'un Nikaia Konsili'ne davet ettiği piskoposlara gönderdiği mektupların günümüze ulaşmış olan Süryanice kopyalarında, imparatorun öne sürdüğü gerekçeler görülebilmektedir:

“...Daha önce piskoposlar synodosu'nun Galatia'daki Ankyra'da toplanması konusunda anlaşılmış olursa da bize birçok nedenden dolayı; yani hem İtalya'dan ve diğer Batı eyaletlerinden gelecek piskoposlar olduğu için, hem havanın mükemmel sıcaklığından dolayı ve hem de yapılacak bu etkinliklerde seyirci ve katılımcı olarak bulunabilmem için, synodosun Bithynia'nın bir şehri olan Nikaia'da toplanmasının iyi olacağını düşündük. Bu nedenle, sevgili kardeşlerim, hepinizin en kısa sürede söz konusu şehirde, yani Nikaia'da toplanacağınızı size duyuruyorum...¹⁵⁷²”

¹⁵⁶⁹ Eus. HE. ix. 9. 18-20.

¹⁵⁷⁰ Eus. VC. iii.4.

¹⁵⁷¹ H. Dörries, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins*, Vandenhoeck&Rupprecht Verlag, Göttingen, 1954, s.62; Barnes 1981, a.g.e., s.214.

¹⁵⁷² *Urkunde*. 20. Alm. Çev.: H. G. Opitz.

I. Jacobs, Ankyra'nın gerçek anlamda uzak bir konumda olduğunu belirterek, Ege Denizi'ndeki en yakın limandan yaklaşık 12 gün, Herakleia Pontike'den yaklaşık 8 gün ve güneydeki en yakın limanlardan ise yaklaşık olarak 16 günlük bir yol olduğunu söylemektedir¹⁵⁷³. C. Foss ise yukarıdaki nedenlerin yanında iki muhtemel nedene daha dikkat çekmektedir; bunlardan ilki Licinius taraftarı olup başkentte isyan çıkarma ihtimali olan kişiler nedeniyle Constantinus'un başkentten çok uzaklaşmak istemediği yönündedir, bir diğeri ise Bithynia bölgesindeki Ariusçuların lideri konumundaki Nikomedeia Piskoposu Eusebios'un hırslarını engelleme isteğidir¹⁵⁷⁴. Bu nedenler içerisinde en önemlisi şüphesiz ki olası bir isyan durumunda çabuk müdahale edebileceği konumda bulunma arzusudur. Bilindiği üzere Licinius 324 yılındaki ölümüne kadar Constantinus'la birlikte ortak imparator olarak görev yapmış ve yaşamının önemli bir kısmını Bithynia bölgesinde geçirmiştir. D. Krytatas'ın deyimiyle bu dönemde Nikomedeia kentinin Markioncular, *martyrliğe* gönüllü katı ve bağınaz Hristiyanlar ve Ariusçular gibi oldukça farklı görüşleri benimsemiş Hristiyanlara da sahip olduğu bilinmektedir¹⁵⁷⁵. Dahası kentin diğer Hristiyanlar nezdinde de zulüm çağrışımı yaptığı için konsile ev sahipliği yapmamış olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Nikomedeia Piskoposu Eusebios ve Arius'un birbirlerine yazdığı ve 318-319 yıllarına tarihlendirilen mektuplar, Eusebios'un Arius'un fikirlerini desteklediğini ve Ariusçuluğu Nikomedeia'daki Hristiyan gruplar arasında yoğun şekilde yaydığını gösterir niteliktedir¹⁵⁷⁶. Daha önce Berytos Piskoposu olan Eusebios'un Nikomedeia'daki görevinden önce de Ariusla benzer fikirlere sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁷⁷.

Bu türden derin fikir ayrılıklarının bulunduğu bir ortamda, imparator tarafından tüm masrafların karşılanacağı bu *synodos*/ konsil için din adamlarına *cursus publicus* ile gelmeleri ve konsil sırasındaki giderlerinin de yine imparatorun

¹⁵⁷³ I. Jacobs, "Hosting the Council in Nicaea", **The Cambridge Companion to the Council of Nicaea**, ed. Y. R. Kim, Cambridge University Press, New York, 2021, s.72

¹⁵⁷⁴ C. Foss, **Nicaea. A Byzantine Capital and Its Praises**, Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts, USA, 1996, s.7.

¹⁵⁷⁵ Krytatas 2020, **a.g.e.**, s.174.

¹⁵⁷⁶ **Urkunde 1-2; Theod., hist. eccl.** 11.4.

¹⁵⁷⁷ **Gelasius**, F11.34.

bütçesinden karşılanacağı bildirilmiştir¹⁵⁷⁸. Bu anlamda deniz yoluyla gelen din adamları dışında, Batı'dan gelerek *cursus publicus*'u kullananların Kalkhedon ve Libyssa üzerinden Nikomedeia'ya ulaştıkları oradan da Nikaia'ya geçtikleri; doğudan gelenlerin ise Ankyra'dan sonra Iuliopolis, Cenon Gallicanon, Dableis, Tottaion gibi yerleşimler ve durak noktalarından geçerek Nikaia'ya geldikleri anlaşılmaktadır¹⁵⁷⁹.

325 yılı Şubat'ında Nikaia'ya gelen veya hâlihazırda burada bulunan Hristiyan din adamlarının sayısı geleneksel olarak 318 kabul edilse de Eusebios'e göre 250, Theodoret'e göre 270 ve Sokrates'e göre ise en az 300'dür¹⁵⁸⁰. Batı eyaletlerinden katılım sayısal olarak görece az olmasına karşın hem Constantinus'un 312/313 yılında mektuplar gönderdiği Carthago, İtalya ve Gallia gibi bölgelerden hem de Hispania-Baetica ve tüm Balkan eyaletlerinden Nikaia Konsili'ne piskoposluk düzeyinde katılım sağlanmıştır¹⁵⁸¹. Bu anlamda Batıdaki eyaletlerin tümünden genel bir katılımdan ziyade ağırlıklı olarak problemlili cemaatlere sahip veya görüş ayrılıkları barındıran piskoposlukların katılım gösterdiğini söylemek doğru olacaktır. Hristiyan nüfusun seyrek olduğu ve bu nedenle de henüz örgütlenmesini sağlayamamış olan Apameia, Herakleia ve Tios dışındaki bütün Bithynia kentlerinden konsile katılım sağlanmıştır. Nikaia Konsili'nin farklı dillerdeki kayıtlarının derlendiği *Patrum nicaenorum nomina* adlı katılımcı listesine göre; 1-) Nikomedeia'dan Eusebios, 2-) Nikaia'dan Theognis/ Theognios, 3-) Kalkhedon'dan Maris, 4-) Prusias ad Hypium'dan Georgios, 5-) Claudiopolis (Hadrianopolis)'ten Euethios, 6-) Prusa ad Olympum'dan Hesykhios, 7-) Kios'tan Kyrillos, 8-) Apollonia'dan Gorgorios/ Gorgonios ile Korpiskopos Theophanis, 9-) Caesarea'dan Ruphus/ Rufus ve Korpiskopos Eulalios katılmıştır¹⁵⁸². Bu isimler

¹⁵⁷⁸ Bu bilgi Theodoret tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “(Constantinus)...piskoposlara ve görevlilerine, masrafları kamuya ait olmak üzere yolculukları için eşekler, katırlar ve atlar sağlanmasına söz verdi.” *Theod., hist. eccl.* i.6; Barnes 1981, a.g.e., s.214.

¹⁵⁷⁹ Bkz. *Itin. Anton.* 139; *Itin. Burdig.* 572-575.

¹⁵⁸⁰ *Eus. VC.* iii.8; *Theod., hist. eccl.* i.8; *Sokr.* i.9.

¹⁵⁸¹ *Eus. HE.* x 5. 15-17; x, 6, 1-5; D. M. Gwynn, “Reconstructing the Council of Nicaea”, *The Cambridge Companion to the Council of Nicaea*, ed. Y. R. Kim, Cambridge University Press, New York, 2021, s.93.

¹⁵⁸² H. Gelzer vd., *Patrum Nicaenorum nomina Latine, Graece, Coptice, Syriace, Arabice, Armeniace*, De Gruyter Verlag, Berlin, Boston, 1995, Latince liste, XXIX, 191-291, ss.49-51; Grekçe liste, XXX, 188-196, ss.68-69; Süryanice liste = Index Coenobii Nitriensis, XXVIII, 192-202, ss.112-115; Arapça liste, 166-167, ss.195-198; Ermenice liste, XXVIII, 185-198, ss.210-211.

arasında iki Korpiskopos'un da bulunması Güneybatı Bithynia kırsalında kentlerin yanında kırsal alanda da kilise-piskoposluk örgütlenmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu bilgi, Constantinus öncesinde de tüm bu kentlerde Hristiyanların örgütlü olduğunu ve olasılıkla çeşitli evlerde veya dikkat çekmeyecek noktalarda bulunan kiliselerinde ibadet ettiklerini göstermektedir.

Başlı başına bir çalışma olacak kadar yoğun ve detaylı tartışmaların yaşandığı Nikaia Konsili sonucunda, konsilin genelinde hâkim görüş olan İsa'nın özünün Tanrıyla bir olduğu düşüncesi yani *homoousios* inancı kabul edilmiş ve Arius'un fikirleri ile destekçileri lanetlenmiştir¹⁵⁸³. Aynı zamanda konsil sonucunda ilan edilen çeşitli kilise yasaları arasına kilise örgütlenmelerini düzenleyen birtakım kararlar da eklenmiştir¹⁵⁸⁴.

Bu noktada Nikaia Konsili'nin Bithynia bölgesini ne şekilde etkilediği de üzerinde durulması gereken bir konudur. Kilise tarihi yazarlarının eserlerine de konu olan bazı gelişmeler Bithynia açısından dikkat çekicidir. Philostorgios'a göre *martyr* Lukianos'un öğrencisi olan üç isim: Nikomedeia Piskoposu Eusebios, Nikaia Piskoposu Theognis ve Kalkhedon Piskoposu Maris konsil'de kendi fikirlerini gizleyerek Ortodoks görüşü kabul etmişler fakat sonrasında gerçek düşüncelerini yeniden açığa çıkarmışlardır. Bu üç ismin Kalkhedon'da yaptıkları bir toplantı sonrasında İmparator Constantinus'a giderek, konsil sırasında kendisinden korktukları için yanlış karar verdiklerini ve eski fikirlerine yeniden döndüklerini belirtmeleri nedeniyle üç yıl süreyle Bithynia'dan Gallia'ya sürgüne gönderilmişlerdir¹⁵⁸⁵.

Anlaşıldığı üzere Nikaia Konsili, Alexandria Piskoposu Alexander, diyakoz Athanasios ve benzer görüşe sahip olan çoğunluğa karşı, Ariusçuluğu savunan Bithynialıların yoğunlukta olduğu daha az sayıdaki bir başka grup arasındaki çekişmeye sahne olmuştur¹⁵⁸⁶. Konsil sonrasında heretik olarak kabul edilen bu üç

¹⁵⁸³ Barnes 1981, **a.g.e.**, s.216.

¹⁵⁸⁴ Kaçar 2015, **a.g.e.**, s.74.

¹⁵⁸⁵ **Philostorgius** ii.1a-b, 7,14-15; **Sokr.**i.8.

¹⁵⁸⁶ **Sokr.** i. 8.; Sozomenos'a göre konsil öncesinde Arius'u destekleyen başlıca isimler Libya'daki Ptolemais Piskoposu Secundus, Palestine'deki Skythopolis Piskoposu Patrophilos ve Caesarea Maritima Piskoposu Eusebios ile Bithynia'dan Nikomedeia Piskoposu Eusebios, Nikaia Piskoposu Theognis ve Kalkhedon Piskoposu Maris'tir. **Soz.** i.21; Theodoret de Arius'a dair kararı reddeden isimler arasında Ephesos Piskoposu Menepantos, Kilika'daki Neronias (Irenopolis) Piskoposu

isimden Eusebios yerine Amphion Nikomedeia Piskoposu olarak seçilmiş, Nikaia Piskoposu Theognis yerine de Khrestos atanmıştır¹⁵⁸⁷. Ariuşçuluğu savunan bu üç piskopostan hareketle Bithynia bölgesindeki Hıristiyanlar arasında Ariuşçuluğun baskın durumda olduğu kesin olarak bilinmektedir. Öyle ki Theodoret'in eserinde yer verdiği, Constantinus'un Nikomedeialılara mektubu da kent halkının büyük oranda Ariuşçu olduğunu ve Eusebios yerine piskopos olarak seçilen Ortodoks Amphion'u desteklemediklerini göstermektedir¹⁵⁸⁸. Oldukça sınırlı bir Hıristiyan cemaati ve yeni sayılabilecek bir Hıristiyanlık geçmişi olan Doğu Bithynia şehirlerinde ise İsa'nın özü konusunda Arius'u veya Alexandria grubunun görüşlerini destekleyecek bir dini ortamın olmadığını söylemek mümkündür.

Pagan, Yahudi veya Hıristiyan halkın bu toplantılara nasıl bir tepki gösterdiği tam olarak bilinmese de gerek Paganların saldırıları gerekse de dini hizipler arası çatışmalar gibi olayların yaşanmaması, konsil sırasında Nikaia halkının gündelik işleriyle meşgul olduğunu göstermektedir. Fakat imparatorun doğrudan toplantıya katılıyor oluşu tüm Bithynia'da Hıristiyanlığa karşı sempatinin daha da artmasına ve Hıristiyanlığa geçişlerin daha hızlı olmasına ortam hazırlamış olmalıdır. Öyle ki IV. ve V. yy.a tarihlendirilen epigrafik buluntulardaki gözle görülür artış da Constantinus'un bu hamlesinin uzun vadeli bir sonucudur. Buna karşın konsilde alınan kararlar neticesinde Ariuşçuluğun bölgede azaldığını gösteren bir gelişme söz konusu değildir, aksine Nikomedeia'nın Constantinopolis'e olan yakınlığı ve Eusebios'un Constantinus hanedanıyla olan yakın ilişkileri, hanedan üyelerinin dahi Ariuşçuluktan etkilenmesine ortam hazırlamıştır¹⁵⁸⁹. Gerek Eusebios gerekse Theognis ve Maris, görevlerini uzun yıllar saygın şekilde devam ettirmiş ve mevcut görüşlerini korumuşlardır, hatta Eusebios, II. Constantius döneminde ilk olarak hanedan üyesi Iulianus'un eğitimiyle bizzat ilgilenmiş, bir süre sonra da

Narkissos, Skythopolis Piskoposu Patrophilos ve Bithynialı isimlerin bulunduğunu belirtir. Bkz. **Theod., hist. eccl.** i.6. Philostorgios bu isimlere ek olarak Ptolemais Piskoposu Secundus'un etkisi altında kalan Libya'daki Marmarika Piskoposu Theonas'ın da Arius'u desteklediğini ve tüm bu isimlerin 'büyük' lakabı taktıkları Eusebios etrafında birleştiğini açıklamaktadır. **Philostorgius** i, 9.

¹⁵⁸⁷ Sozomenos'a göre Bithynialı söz konusu piskoposlar konsilde İsa'nın özüne ilişkin görüşleri kabul etse de Arius'un aforoz edilmesi ve Alexandria'ya girmesinin yasaklanması kararını reddetmişlerdir. Bu nedenle İmparator tarafından Bithynia'da piskopos oldukları şehirleri terk etmeleri emredilmiş ve ardından Gallia'ya sürgüne gönderilmişlerdir. Bkz. **Soz.** i.21.; **Urkunde** 27.16, 36.

¹⁵⁸⁸ **Theod., hist. eccl.** i.19.

¹⁵⁸⁹ **Philostorgius** ii, 10.

Constantinopolis piskoposu olmuştur¹⁵⁹⁰. Sonuç olarak Nikaia Konsili başlangıçta Nikomedeia, Nikaia ve Kalkhedon piskoposlarının sürgüne gönderilmesine neden olsa da uzun vadede daha da güçlenmelerine imkân sağlamıştır. Aynı zamanda bölgedeki Hristiyanların toplumsal yapıyı ve kentleri temsili, imparatorluğun uzun yıllar sürdürdüğü yalnızca yerel elitleri veya sofistleri muhatap alan politikasının değişmesine de neden olmuştur. Dahası Nikaia Konsili'ne kadar Hristiyan ve Pagan nüfus arasında demografik anlamda büyük bir farklılık söz konusu değilken, bu konsilden sonra Hristiyanlığın Bithynia'da popülaritesini artırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

5.1.6. Constantinus'tan sonra Bithynia'daki dini gelişmeler

Hristiyan retoriğine göre, İmparator Constantinus, Nikaia Konsili sonrasında da Hristiyanlığı destekleyen girişimlerde bulunmuştur. N. Lenski'nin de vurguladığı gibi, dönemin kaynaklarında çeşitli imalar ve dolaylı anlatımlardan yola çıkarak, bu dönemde yeni kiliselerin inşası için pek çok görkemli tapınağın yıkıldığı ve bazı tapınakların arazilerine ve malvarlıklarına el konulmuş olabileceği de tartışılmaktadır¹⁵⁹¹. Ayrıca yine bu dönemde, Hristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı Bithynia'daki kimi yerleşimler de şehir statüsüne yükseltilmiştir¹⁵⁹².

Bu türden tartışmalı gelişmelere karşın, P. Brown'a göre, IV. yüzyılda Paganizmin öldüğü ve çok tanrıcılığın sonuna gelindiği düşüncesinin aksine, V. yüzyıl ortalarına kadar nüfusun hemen her kesiminden önemli bir bölümü Pagan dinini ve geleneklerini sürdürmüştür. Öyle ki Hristiyanlar nezdinde de Constantinus'tan II. Theodosius'a kadarki imparatorlar Paganizmi ortadan kaldırmak için Tanrı'nın verdiği rolü oynayan kimselerdir¹⁵⁹³. K. M. Girardet de benzer şekilde özellikle Constantinus ve II. Constantius'un dinlerin çoğulculuğuna ve bir arada bulunmasına yönelik bir girişimde bulunmadığını ve genel olarak '*episcopus episcoporum*' yani piskoposlar üzerinde bir piskopos rolünü üstlendiklerini belirtmektedir¹⁵⁹⁴. Anlaşıldığı üzere Constantinus hanedanının Hristiyan

¹⁵⁹⁰ A.y.

¹⁵⁹¹ Eun. vit. soph. 379; Lenski 2016, a.g.e., ss. 170-171.

¹⁵⁹² Bkz.:yuk.

¹⁵⁹³ P. Brown, "Christianization and Religious Conflict", CAH XIII, eds. A. Cameron, P. Garnsey, Cambridge University Press, New York, 1998, ss.632-633.

¹⁵⁹⁴ Girardet 2009, a.g.e., ss.296 vd.

imparatorları da tıpkı geçmişteki Pagan imparatorların *pontifex maximus* rolünü üstlenmesi gibi bu yeni dinin denetleyicisi olmuşlardır. Çünkü Pagan dünyadan farklı olarak Hristiyan din adamları, aynı zamanda kendi cemaatlerinin önderleri rolünü de üstlendikleri için yeni güç odakları halini almışlardır ve bu sebeple kontrol altında tutulmaları imparatorluk için hayati önem taşımaktadır.

Constantinus'un ölümünün ardından ilk olarak eş imparator unvanıyla Doğu eyaletlerini, daha sonrasında ise tüm imparatorluğu tek başına yöneten II. Constantius döneminde Bithynia, Constantinopolis'in etkisi altında kalan bir bölgeye evrilmeye başlamış aynı zamanda geçmişe göre yapı-inşa faaliyetlerinde de durağan bir döneme girmiştir. T. Kaçar'ın da vurguladığı üzere, Constantinopolis kenti, II. Constantius döneminde (resmi olmayan bir şekilde) dini hiyerarşide başta Bithynia kentleri olmak üzere Anadolu'daki bölgelerinin önüne geçmeye başlamıştır¹⁵⁹⁵. Constantinopolis'in inşası öncesinde ve sonrasında da imparatorların uğrak noktası olan Nikomedeia ve çevresi, II. Constantius'un egemenliği sırasındaki birtakım gelişmeler neticesinde sosyo-ekonomik önemini de yitirmeye başlamıştır.

24 Ağustos 358 yılında Nikomedeia merkezli meydana gelen deprem, Bithynia'daki en büyük ve en zengin bu kentin neredeyse tamamen yıkılmasına ve yanmasına, pek tabi ki kentin o zamana kadarki gelişiminin de yok olmasına neden olmuştur¹⁵⁹⁶. II. Constantius, depremden yaklaşık bir yıl sonra (11 Aralık 359 tarihinde) bölgeyi yakından ilgilendiren bir karar almış ve Constantinopolis kentine ilk defa bir *praefectus Urbi* atamıştır. Söz konusu *praefectus Urbi*'nin yetki sahası Bithynia bölgesini de kapsayacak şekilde oldukça geniş bir alanı içine almıştır¹⁵⁹⁷. Bu iki büyük olayın yanında çeşitli dini gelişmeler de Bithynia'nın Constantinopolis'in etki alanına girişini hızlandırmıştır.

Kardeşleri II. Constantinus ve Constans'tan farklı olarak Arius'un görüşüne sempati duyan II. Constantius, paganlar yerine Hristiyanlığı merkeze alan siyaseti

¹⁵⁹⁵ T. Kaçar, "Constantinople and Asia Minor: Ecclesiastical Jurisdiction in the Fourth Century", **Early Christianity in Asia Minor and Cyprus**, eds. S. Mitchell, P. Pilhofer, Brill Press, Leiden-Boston, 2020, s.151.

¹⁵⁹⁶ **Amm.** xvii. 7. 1-8; **Soz.** iv. 15-6; E. Guidoboni, A. Comastri, G. Traina, **Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to the 10th Century**, Istituto nazionale di geofisica, Rome, 1994, ss. 255-259; Şahin 2013, **a.g.m.**, ss.4-7.

¹⁵⁹⁷ G. Dagron, **Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451**, Presses Universitaires de France, Paris, 1974, ss. 226 vd.; Moser 2018, **a.g.e.**, s.214.

devam ettirdiği gibi bunu daha da ileriye götürmüştür. Buna karşın II. Constantius döneminde görev yaptığını bildiğimiz Aristainetos gibi pagan inancına mensup çeşitli isimlerin de Bithynia'daki Pagan kültürünün destekleyicileri olarak etkinliklerini sürdürdükleri de bilinmektedir¹⁵⁹⁸. Yukarıda da ele alındığı gibi Constantinus döneminde Hristiyanlık lehine değişen durum Pagan nüfusun çeşitli sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Iulianus'un 362 yılında Bostralıları (=Suriye/ Busra) yazdığı mektupta belirttiğine göre, II. Constantius döneminde Hristiyanlar (onun deyiimiyle "Celilelilerin liderini takip edenler") Bithynia'nın da içlerinde olduğu çeşitli bölgelerde Paganların evlerini ve mallarını yağmalamış ve halkın bir kısmını katletmiştir, ayrıca yine bu sırada yargılanıp ve hapse atılan Paganlar da olmuştur¹⁵⁹⁹. Iulianus'un aktardığı şekilde münferit birtakım olayların yaşanmış olabileceği muhtemel olmakla birlikte dönemin bir diğer tanığı Libanius'un anlatıları, Bithynia bölgesinde Constantinopolis'e göre barışçıl bir ortam olduğu yönündedir. Söz konusu yıllarda Bithynia'da yaşamış olan Libanius'un Bithynia'da özgür bir çalışma ortamı bulduğunu, halkın halen *paidea*'ya ilgi gösterdiğini belirtmesi de Nikomedeia'daki Pagan nüfusun Hristiyanlara eşit veya onlardan fazla olduğunu düşündürmektedir¹⁶⁰⁰. Libanius, Nikaia ve Nikomedeia kentlerinde geçirdiği yıllarda neredeyse hiçbir dini veya politik çatışma ortamına tanık olmamış, dahası Hristiyan veya Pagan pek çok öğrencinin yetişmesini sağlamıştır.

340'larda bölgede kısa bir süre felsefe ve retorik üzerine eğitimler veren ünlü Pagan filozof Themistios da Nikomedeia'nın oldukça cezbedici yönlerinin olduğunu belirtmekle birlikte Nikomedeia'daki üç farklı hizbin varlığına da dikkat çekmektedir. Kent halkını etkileyerek felsefi – dini yaklaşımlarını değiştirmeyi amaçlayan bu grupların Pagan ve Hristiyan sofistler-retorik hocaları ile Neoplatoncu-Iamblikhoscu filozoflar olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁰¹. Hristiyanlığın bölgedeki en erken cemaatlerine ev sahipliği yapmış olan Nikomedeia'da durum bu şekilde iken, Prusa, Kios, Nikaia, Prusias ad Hypium, Claudiopolis gibi diğer kentlerde de benzer bir yapının olması muhtemeldir. IV. yy. ortasında sosyo-ekonomik yapısı değişmeye başlayan Bithynia'nın dini anlamda da büyük bir

¹⁵⁹⁸ Bkz.:yuk.

¹⁵⁹⁹ **Iul. epist.** 41.128-129.

¹⁶⁰⁰ **Lib. Or.** 52.

¹⁶⁰¹ **Suda**, s.v. *Ἰάμβλιχος*.

değişim gösterdiği, buna karşın bu dönemde de Pagan nüfusun Hristiyanlığa denk olduğu, eyalet valilerinin de genellikle Pagan inancına sahip kişiler olduğu bilinmektedir¹⁶⁰².

Constantinopolis merkezli gelişen politikalardan etkilenen Bithynia bölgesi, aynı zamanda imparatorluğun dini politikalarının belirlenmesinde de belirli aralıklarla etkili olmuştur. Bilindiği üzere Nikomedeia ve Constantinopolis Piskoposluklarını yürüten Eusebios, uzun yıllar Nikaia Piskoposu olarak kalan Theognis ve Kalkhedon Piskoposu Maris, Constantinopolis merkezli kilise politikalarında da belirleyici olmuşlardır¹⁶⁰³. Bu açıdan Constantinopolis bölgesi ekonomik ve idari olarak yeni bir çekim merkezi halini alırken, imparatorluğun yeni ikametgâhı olan bu kentteki dini politikaların gelişiminde de söz konusu üç Bithynia piskoposunun etkisi olmuştur.

Buna karşın 358 yılındaki deprem, adeta bu süreci de tersine çevirerek Bithynia için bir dönüm noktası olmuştur. Nikomedeia Piskoposu Eusebios'un görüşlerinin destekçisi olan Constantinopolis Piskoposu Makedonios, Bithynia bölgesini dini anlamda da Constantinopolis'in altındaki bir bölge haline getirmeye çalışmış ve bir anlamda Bithynialı piskoposların etkinliğini kırmıştır. Makedonios, söz konusu deprem sırasında yaşamını yitiren Nikomedeia Piskoposu Kekropios'un yerine, Constantinopolis ve çevresindeki manastır topluluklarının liderliğini yapması için seçtiği diyakoz Marathonios'u getirmiştir¹⁶⁰⁴. Constantinopolis Piskoposu Makedonios, bunun yanında Bithynia bölgesindeki heretik kabul ettiği Hristiyan mezheplerine de oldukça sert bir kovuşturmayla gitmiştir.

Erken Hristiyanlığa ve Yahudi cemaatlerine dair çeşitli epigrafik buluntuları barındıran Claudiopolis kentinin doğusundaki Mantineion adlı yerleşim yeri, Sozomenos'un aktardığına göre söz konusu dönemde güçlü bir Novatusçu cemaate ve bir Novatus kilisesine ev sahipliği yapmaktadır¹⁶⁰⁵. Piskopos Makedonios'un emri

¹⁶⁰² Bkz. R. Von Haehling, **Die Religionszugehörigkeit der hohen Amtsträger des Römischen Reiches seit Constantins I. Alleinherrschaft bis zum Ende der Theodosianischen Dynastie**, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1978, Tablo vi, s.510.

¹⁶⁰³ Brennecke 2020, **a.g.m.**, s.189.

¹⁶⁰⁴ S. Elm, "‘Schon auf Erden Engel’: Einige Berkungen zu den Anfängen asketischer Gemeinschaften in Kleinasien", **Historia** 45(4), 1996, s.493; Brennecke 2020, **a.g.m.**, s.189.

¹⁶⁰⁵ **Soz.** iv. 21; Belke bu yerleşim yerini Claudiopolis ve Krateia-Flaviopolis arasında kalan modern Bolu ili Dörtdivan ilçesindeki Adaköy adlı köye lokalize etmektedir. **TIB IX**, ss.249-251.

doğrultusunda Mantineion'daki Novatusçuların kilisesi yıkılmaya çalışılmış, fakat bölge halkı bu karara silahlanarak sert şekilde direnince Roma askerleriyle kanlı bir çatışma yaşanmıştır. Neticede halkın neredeyse tamamı, kente gelen ordunun da büyük bir kısmı yaşamını yitirmiştir¹⁶⁰⁶. Bu olayın da etkisiyle görevden alınan Constantinopolis Piskoposu Makedonios'un kararını askerlerle yürürlüğe koyması, Constantinopolis Piskoposluğu'nun yetkilerinin kayda değer şekilde genişlediğini de göstermektedir. Dahası günümüzde dahi ulaşılması oldukça zahmetli olan bir yerleşimdeki Novatusçu yapılanmanın Constantinopolis Piskoposluğunca bilinmesi, Doğu Bithynia kentlerinin veya çeşitli din adamlarının Constantinopolis kilisesini bölgelerindeki gelişmelerden haberdar ettiğini göstermektedir.

Iulianus'un atıfta bulunduğu olay dışında Bithynia bölgesindeki Paganların hayati tehlikesinin olduğu veya olağanüstü baskı altında yaşadıklarını söylemek zordur. Bu açıdan II. Constantius döneminde yaşanan olayları Pagan karşıtı sert bir politika olarak değerlendirmektense dini değişimlerin ve farklılıkların oldukça yoğun şekilde görüldüğü ve bunun neden olduğu çeşitli kontrol dışı olayların yaşandığı bir dönem olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Ayrıca, Nikomedeia'da Maximus adlı Nikaia kökenli Novatusçu bir piskopos ve Novatusçu kiliselerin olduğu kilise tarihi yazarı Sokrates tarafından da belirtilmiş olup, heretik sayılan Novatusçuların bölgede Ariusçular ve Nikaia itikadını (Ortodoks) takip eden Hristiyanlar dışındaki üçüncü büyük örgütlü Hristiyan grup oldukları görülmektedir¹⁶⁰⁷. Bu dönemde bölgedeki aktif Pagan cemaatlerini ise geleneksel kültler, gizem dinlerinin müritleri ve Neoplatoncu felsefeyi takip edenler şeklinde üç grup altında toplayabilmek mümkündür.

II. Constantius dönemi Bithynia açısından genel olarak bu türden olaylarla gündeme gelse de 361 yılında resmi olarak Roma İmparatoru olan Iulianus dönemi imparatorluğun genelinde olduğu gibi Bithynia açısından da Paganların yeniden politik gücü yanına aldıkları bir dönemdir. Öncelikle bilindiği üzere, Iulianus yaşamının önemli bir kısmını Bithynia'da özellikle de Nikomedeia'da geçirmiş bu açıdan bölgeyle ve bölge halklarıyla doğrudan bir ilişkiye de sahip olmuştur. Hatta öyle ki imparatorun Paganizme yönelişinde bölgedeki Pagan eğitimcilerin de rolünün

¹⁶⁰⁶ Soz. iv, 21; Kaçar 2020, a.g.m., s.153.

¹⁶⁰⁷ Sokr.iv, 18; Ayrıca bkz. Berennecke 2020, a.g.m., s.188.

olduğu bilinmektedir¹⁶⁰⁸. İmparatorun Paganizme olan yakınlığı, şairler, filozoflar ve çeşitli diğer sofist çevrelerce bilindiği için Iulianus Bithynia'ya geldiğinde bu türden kimseler de bölgeye akın etmiştir¹⁶⁰⁹. Iulianus'un bir mektubunda öğrendiğimize göre kendisi imparator olmadan önce Nikomedeia'da Pagan tapınağına da adak adamıştır¹⁶¹⁰.

Iulianus'un tahta geçtikten ve Pagan olduğunu belirtmesinden sonra ilk iş olarak tapınakların açılmasını emrettiği ve tüm din mensuplarına bir hoşgörü fermmanı yayınladığı bilinmektedir¹⁶¹¹. Constantinus'tan itibaren ağırlıklı olarak ev içi tapınaklar veya açık hava tapınaklarında bir araya geldiği anlaşılan Paganların Iulianus sayesinde eskisi gibi tapınaklarında adak adayıp kalabalık gruplar halinde ibadet etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Fakat Iulianus'un asıl dikkat çekici hamlesi, imparatorluğun üst düzey memurlarını ilgilendirmektedir. Bu dönemde üst düzey memuriyetlerde görev alan kimselerin dini inançlarına bakıldığında Paganların sayısı artarken Hristiyanların sayısında inanılmaz bir düşüş gözlemlenmektedir¹⁶¹². Iulianus'un atadığı on yedi üst düzey yöneticinin yalnızca üç tanesi Ortodoks Hristiyan olup geri kalan tamamı Paganlardan oluşmaktadır¹⁶¹³. Bu bilgi İmparator Iulianus döneminde Hristiyanların imparatorluk çapındaki üst düzey memuriyetlerin dışına çıkarılmaya çalışıldığını göstermektedir. İmparator Iulianus ayrıca, II. Constantius'un üstlendiği 'piskoposların piskoposu' rolünü de tersine çevirerek yeniden *pontifex maximus* rolünü canlandırmaya çalışmıştır¹⁶¹⁴. Bu uygulamalarıyla da Pagan kültürleri himaye ettiğini ve politik-ekonomik desteğini Hristiyanlar yerine Paganlara yönelttiğini açıkça göstermiştir.

¹⁶⁰⁸ Bkz.:yuk.

¹⁶⁰⁹ P. Athanassiadi-Fowden, **Julian and Hellenism. An Intellectual Biography**, Clarendon Press, Oxford, 1981, s.42.

¹⁶¹⁰ **Iul. epist.** 78.254-255.

¹⁶¹¹ **Amm.** xxii. 5. 2.

¹⁶¹² R. Von Haehling, Hristiyanlığın popüler hale geldiği ve hızlı bir şekilde yayıldığı Roma İmparatorluğundaki aristokrasinin ve üst kademe yöneticilerin halen büyük oranda Paganlardan oluştuğunu antik kaynaklar ve epigrafik belgelerle desteklemektedir. Öyle ki *Asia proconsulu* olarak atanan ve Hristiyan olduğunu bildiğimiz ilk isim Iulianus'un ardılı Iovianus döneminde atanan Vitalis'tir. Von Haehling 1978, **a.g.e.**, s.134.

¹⁶¹³ bkz. Von Haehling 1978, **a.g.e.**, Tablo vi, ss.507-510.

¹⁶¹⁴ Athanassiadi-Fowden 1981, **a.g.e.**, s.146 vd.; T. Nesselrath, **Kaiser Julian und die Repaganisierung des Reiches**, Aschendorf Verlag, Münster, 2013, s.83 vd.

Iulianus'un sikke tiplerinde büyük bir değişim de dikkat çekmektedir. Sikke önyüzlerinde imparatorun sakallı büstü, arka yüz betimlemesi olarak ise II.- III. yy. tiplerine benzer şekilde muzaffer imparator figürü, Roma kartalı veya Pagan kültlerle özellikle de Mithra/ Helios/ Sol Invictus Kültü ile ilişkilendirilen yıldızlar ve boğa figürüne sıklıkla yer verilmiştir¹⁶¹⁵. Nikomedeia darphanesinin de yoğun şekilde kullanıldığı bu dönemde, sikke bir propaganda aracı olarak Iulianus'un politikalarınca kullanıma sokulmuştur. Hristiyanların gündelik yaşamlarında yeniden Pagan motifli sikkeleri kullanmak zorunda kalması imparatora bu kesimden yükselen tepkileri daha da artırmış olmalıdır.

Bunların yanında Iulianus, Paganizmi yeniden popüler kılmak için farklı yollar da izlemiştir. Hristiyan sofist ve hatiplerin din dışı eğitim vermelerini yasaklayan kararını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür¹⁶¹⁶. Sozomenos'a göre Iulianus, Hristiyanları yeniden Paganizme döndürmek için kendinden öncekilerin sert yaptırımları yerine insani yöntemler benimsemiş, ikna etmeyi ve tartışmayı ön plana çıkarmıştır. Örneğin, 362 yılında Constantinopolis'teki Fortuna Tapınağı'na adak adamasını sert şekilde eleştiren Kalkhedon Piskoposu Maris'e herhangi bir cezalandırmada bulunmamış, yaşı nedeniyle gözlerinin görmemesini eleştirerek, körlüğünü İsa'nın düzeltmeyeceğini belirtmiştir¹⁶¹⁷.

Iulianus'un hem Bithynia'da eğitim alması hem de yazlarını burada geçirdiği bir arazisinin olması, bölgeye ilişkin doğrudan kararlar almasında da etkili olmuştur¹⁶¹⁸. N. Lenski'ye göre Iulianus tahta geçtiğinde Nikomedeia imparatorun sevdiği bir kent iken, Nikaia, Hristiyanlaşması nedeniyle pek hoş bakmadığı bir kentti ve bu nedenle Nikaia territoryumunda yer alan bir yerleşimi Basilinopolis adıyla kent statüsüne yükseltmiştir. N. Lenski'ye göre, Nikaia territoryumundaki bir bölgenin Basilinopolis adıyla şehir haline getirilmesinin iki nedeni olabilir: ilki kenti bu şekilde cezalandırmak, ikincisi de söz konusu yerleşimde yaşayan Paganları yeni

¹⁶¹⁵ RIC VIII, ss.45-47; Buna karşın söz konusu sikkelerde işlenen boğa betimlemesinin anlamı çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bkz. D. Woods, "Julian, Gallienus and the Solar Bull", *AJN* 12, 2000, ss.157-169.

¹⁶¹⁶ Athanassiadi-Fowden 1981, *a.g.e.*, ss.161 vd.

¹⁶¹⁷ *Soz.* v.4.

¹⁶¹⁸ Iulianus'un Bithynia'daki arazisi için bkz.:yuk.

bir kent altında toplamaktır¹⁶¹⁹. İmparator Constantinus'un annesi Helena için yaptığına benzer şekilde, Iulianus'un da bir kenti annesine adamasının altındaki asli nedenin Paganlar için yeni bir kent inşa etmek olduğunu söylemek zordur. Iulianus, annesine atfettiği Basilinopolis kentini kurarken yalnızca bu kentte yaşayanların Pagan olmasını tercih etmiş ve Nikaia'dan yapılan nüfus transferini de bu doğrultuda uygulamış olduğu önerilebilir. Ayrıca N. Lenski'nin iddia ettiği gibi bir uygulama için Constantinopolis kentinin daha doğru bir seçim olabileceğini söylemek de mümkündür.

Iulianus döneminde Nikomedeia'nın bir depremle yeniden yıkılması ve önceki depremden arda kalan nüfusunun ve kent yapısının da neredeyse yok olması, bölge istikrarını da zayıflatmış, olasılıkla da gelişmekte olan ve hemen her türlü nüfus için cazip bir yer halini almaya başlayan Constantinopolis'e göçü artırmıştır¹⁶²⁰. Hâlihazırda nüfusunu ve önemini yitirmeye başlamış olan Doğu Bithynia kentlerinin yanında bölgenin *metropolisinin* de adeta yok olması, Bithynia bölgesinin sosyo-ekonomik tarihi açısından bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Özellikle bu türden yıkıcı olaylardan Hristiyanlık güçlenerek çıkmış ve Paganizme karşı popülaritesini artırmış olmalıdır.

Bu noktada gözden kaçan bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Her ne kadar Hristiyan odaklı bir anlatım IV. yüzyıla hâkim olsa da Paganların pek çok yerde *agonlarını* devam ettirdiği ve *koinon*larının liderlerini seçtiği bilinmektedir¹⁶²¹. Carthago ve Syria Apameia'sı bu türden faaliyetlerin uzun yıllar devam ettiği kentlerin başında gelmektedir¹⁶²². Fakat imparatorluk genelinde ve Bithynia'da bu faaliyetlerin sayısında olağanüstü bir düşüş söz konusudur ve bunun başlıca nedeni de Hristiyanlığın baskın din halini almasından ziyade yerel elitlerin *phylarkhos*, *agonothetes*, *Bithyniarkhes*, *bouleutes* vb. gibi unvanlara ilgi göstermemeye

¹⁶¹⁹ Lenski 2016, **a.g.e.**, s.153.

¹⁶²⁰ M. Whitby, "Factions, Bishops, Violence and Urban Decline", **Die Stadt in der Spätantike – Niedergang oder Wandel?**, eds. J.-U. Krause, C. Witschel, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006, s.456.

¹⁶²¹ Yerel elitlerce organize ve finanse edilen *agon*lara ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. H. W. Pleket, "Mass-sport and Local Infrastructure in the Greek Cities of Roman Asia Minor", **Stadion** XXIV, 1, 1998, ss.156 vd.

¹⁶²² Brown 2013, **a.g.m.**, s.24; **Lib. Epist.** 79.

başlamasıdır¹⁶²³. Çünkü hem Roma yurttaşı olmanın ayrıcalıklı bir durum olmaktan çıkması, hem imparatorluktan elde edilen imtiyazların oldukça azalması hatta neredeyse yok olması ve hem de yaşanan olağanüstü maddi sorunlar hâlihazırda eski güçlerinden uzak olan yerel elitlerin de bu türden masraflı işlerden bütünüyle uzaklaşmasına neden olmuştur. Zenginliğini ve gelişmişliğini büyük oranda yerel elitlere borçlu olan Bithynia kentlerindeki gerileme de bu sürecin bir sonucudur.

Bize göre, Constantinus hanedanı döneminde yaşanan tüm bu değişim sürecini kamusal yaşamdaki hâkimiyetin el değiştirmesi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Özellikle İmparator Constantinus döneminde imparatorluğun politik ve ekonomik desteğini de arkasına alan Hristiyanlığın, gücünü ve popülaritesini daha da artırdığı, buna karşın Paganların gücünü yitirse dahi yüzlerce yıl kaybolmadıkları bilinmektedir. Hristiyanlar, Bithynia kentlerinde egemen oldukça Paganlar da kırsal alanlara çekilmiştir. Özellikle yerel elitlerin taşradaki çiftliklerinde yaşamaya başlaması da kırsal alanları canlandırmış olmalıdır. Bithynia bölgesindeki Hristiyanlığın büyük oranda şehirli karakterde olduğu ve Batı kentlerinde yoğunlaştığı açıktır. Öyle ki V. yy. başlarında Rouphinianai/ Rufiniani (=Caddebostan-Kadıköy/ İstanbul) rahip Hypatios'un Bithynia içlerinde yaşayan Paganları Hristiyanlaştırmak için yoğun çaba sarf ettiği, Rhebas Nehri boyunca da teftişlerde bulunduğu bilinmektedir¹⁶²⁴. Bu dönemde dahi hem geleneksel Zeus Bronton Kültü'nün hem de ağaçlarla-korularla tapınımı sürdürüldüğü anlaşılan Artemis Kültü'nün Bithynialılar arasında cemaatlerinin bulunduğu görülmektedir¹⁶²⁵.

Görüldüğü üzere Bithynia bölgesi, imparatorların dinsel konulardaki politik kararlarının uygulandığı bir bölge olarak oldukça eşsiz bir konumdadır. Gerek Augustus döneminde imparator adına kült kurma izninin verilmesi gerek Diocletianus'un Hristiyan kovuşturmasının bu kentte başlatılması ve sonraki kovuşturmalarda da merkezi bir rol üstlenmesi ve gerekse de Nikaia kentinde düzenlenen Hristiyanlığın ilk ekümenik konsili, bu bölgenin sosyo-ekonomik yapısının da dinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini açıkça göstermektedir.

¹⁶²³ Bkz.: yuk.

¹⁶²⁴ G. Fowden, "Bishops and the Temples in the Eastern Roman Empire A.D. 320-435", *JTS* 29(1), 1978, s.76.

¹⁶²⁵ F. R. Trombley, *Hellenic Religion and Christianization. C. 370-529*, Vol.2, Brill Press, Leiden, 2004, s.78-80.

Bithynia'nın merkez rolünü üstlendiği ve oldukça önemli kamusal yansımaları olan bu üç büyük gelişme, düşünölenin aksine keskin bir kırılmaya neden olmamış, yüzyıllara yayılan bir dönüşümle sonuçlanmıştır.

SONUÇ

Kapsamlı ve bütüncül bir konunun ele alındığı bu tez çalışmasında yekpare bir sonuç ortaya koymak mümkün olmamakla birlikte, birbiriyle bağlantılı olan ve pek çok gelişmeye ışık tutan dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmanın genelinde Roma merkezli bir bakış açısı yerine bölgesel bir bakış açısı temel alınmış ve Bithynia'daki Roma etkisi sosyal ve ekonomik yönleriyle tartışılmıştır. Toplumsal yapının bir bütün olarak değerlendirilmesi ve gelişim-değişim dönemlerinin bölgedeki yansımalarının ve tepkilerinin ne şekilde olduğunun incelenmesi de bu çalışmanın güncel ve özgün sonuçlara ulaşmasına imkân vermiştir.

Bithynia bölgesi, tarihsel süreçte geleneksel tipte özgür Grek şehir devletlerinin yanında, Bithynia krallığı'nın kontrolündeki şehirlerin de bir arada görüldüğü bir bölgedir. Bu nedenle Roma egemenliğindeki gelişimi ve dönüşümü de kendine has özellikler barındırmaktadır. Anadolu, Balkanlar gibi verimli ve zengin coğrafyalara veya Akdeniz, Ege ve Karadeniz gibi Roma İmparatorluğu'nun başlıca denizlerine kolayca ulaşma imkânı veren, adeta pek çok noktaya açılan bir kapı hüviyetindeki Bithynia bölgesi, bu stratejik konumu sayesinde Roma egemenliğiyle büyük bir yükselişe geçmiştir.

Bithynia, bu türden ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasına karşın, kendi coğrafi yapısı nedeniyle çözülmesi mümkün olmayan birtakım dezavantajlara da sahip olmuştur. Bölgenin flora ve faunasındaki olağanüstü zenginliğinin başlıca sağlayıcısı olan Sakarya Nehri, oldukça geniş nehir havzası ve uzunluğuyla bölgenin bir bütün olmasını engellemiştir. Bu coğrafi dezavantajın da bir zorlaması olarak, Sakarya Nehri'nin batısında kalan kentler ağırlıklı olarak kendi aralarında, nehrin doğusundaki kentler de kendi aralarında ticari ve kültürel ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Nehir havzası yani kuzeydeki *Regio Tarsia*'dan güneydeki Nikaia territoryumu'na ve Phrygia sınırına değin, taşkınlardan dolayı şehirleşmeden oldukça uzaktır ve genel olarak köyler, çiftlikler, tarımsal alanlar ile imparatorlara, hanedan üyelerine veya yerel elitlere ait özel mülklerle çevrilidir. Ayrıca Sakarya Nehri'nin güneybatısında kalan Olympos Dağı haricinde bölge, büyük oranda ovalar ve platolarla çevrili iken, nehrin doğusunda kalan bölge ise Hypios Ovası dışında büyük oranda dağlık, engebeli ve yoğun ormanlık alandır. Yine bölgenin batısındaki kentler ve kıyı şeridi

arasındaki bağlantı çok daha güçlüyken, Herakleia Pontike, Tios ve kısmen Prusias ad Hypium gibi liman kentleri dışında doğu Bithynia kentleri kıyıdan oldukça izole kalmışlardır.

Coğrafyanın etkisiyle şekillenen bu iki alt bölgenin yanında, Karadeniz kıyısına paralel dağların ardında Tios ve Herakleia Pontike kentleri bulunmaktadır. Bu kentler de coğrafi engeller nedeniyle iç bölgelerle yeterince ilişki kuramamıştır. Herakleia kentinin tarihsel geçmişi ve zenginliği, onun diğer Bithynia kentleri ve Karadeniz'in kuzeyindeki eski kolonileriyle görece faaliyetler geliştirmesine imkân verse de Tios kenti büyük oranda Bithynia bölgesinden izole kalmıştır. Bunun dışında Kalkhedon kenti de tarihsel geçmişine paralel olarak, daha çok komşu kenti Byzantion ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Yani hemen her kent sürekliliği olan bölgesel bütünlükten ziyade komşu kentlerle sürdürdüğü dar bir ağa sahiptir. Fakat şüphesiz ki Bithynia kentleriyle ekonomik ve sosyal bağı en zayıf olan kentler, bölgenin sınır kentleri sayılabilecek Krateia-Flaviopolis ve Iuliopolis'tir. Özellikle Iuliopolis'in hem bölgenin sınır kenti olması hem de diğer Bithynia kentleriyle arasında aşılması güç dağların bulunması, bu kentin gelişimini ve diğer kentlerle olan bağlarını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Anlaşılan o ki Iuliopolis kenti, Roma'nın eyalet düzenleme politikasının bir kurbanı olmuş, fakat III. yüzyıl sonlarından itibaren bir gereklilik olarak Galatia bölgesine dâhil olmuştur. Bunların yanında bölgenin, çalışmamızda ele alınanların dışında kalan pek çok küçük kente ve köy yerleşimine ev sahipliği yaptığı bilinse de bu yerleşim yerlerinin gelişimleri çok sınırlı olmuş, bazıları terkedilmiş, büyük bir kısmı da neredeyse sabit kalmıştır. Netice itibarıyla Bithynia bölgesi coğrafi olarak birtakım farklılıklar ve sınırlılıklara sahip olan ve birbirinden çeşitli yönleriyle ayrılan kentlerin yer aldığı oldukça stratejik ve verimli bir coğrafyadır.

Büyük oranda Grek kolonistler tarafından temelleri atılan, sonrasında Bithynler ve yerel halklarca iskân edilen Bithynia şehirleri, asıl şekillenişlerini diğer pek çok Anadolu şehri gibi Roma İmparatorluk dönemiyle yaşamıştır. Bithynia bölgesi, Büyük İskender, İskender'in ardılları veya diğer Hellenistik krallıkların politikalarına yeterince maruz kalmadığı için kentleşme açısından zayıf yüzyıllar geçirmiştir. Bu nedenle de bölgedeki Hellenistik dönem şehirciliği oldukça sınırlıdır.

Antiokheia'dan Pergamon'a kadar pek çok şehrin büyük gelişimler gösterdiği süreçte Bithynia bölgesi kentlerinin söz konusu seviyede olmadığı açıktır. Bu açıdan bölgenin Roma egemenliğindeki gelişimiyle geldiği nokta oldukça ilgi çekicidir. Kısacası Bithynia bölgesinin gerçek anlamda gelişimi ve yükselişi Roma sayesinde olmuştur.

Bölgenin Roma'ya entegrasyonu uzun bir periyoda yayılmış ve İmparator Augustus'un imparator kültü politikalarına kadar da pasif şekilde devam etmiştir. Bu anlamda Bithynia'daki Roma varlığının başlangıcını *lex Pompeia*, gelişimini ve kökleşmesini ise Augustus'un imparator kültü merkezli politikaları olarak belirlemek mümkündür. Öyle ki bölgede Roma varlığı ve akültürasyon uygulamaları hissedilir oldukça sorunlar da dikkat çekici hale gelmiştir. Bithynia bölgesi veya Bithynia Eyaleti, Roma'nın bir parçası olma aşamasında büyük entegrasyon sorunları yaşamış ve entelektüellerin ve sofistlerin eserlerinde görüleceği gibi, ta ki II. yüzyıl sonları ve III. yüzyıla doğru Roma'nın hâkimiyeti ve Romalı unsurlar sorgulanır olmaktan tamamen çıkmıştır. Sancılı bir eyaletleşme süreci geçiren bölgede, imparatorluğun ilk yıllarından itibaren rüşvet suçlamaları ve valilerin yargılanmaları tarihsel kaynaklara yansımış ve onlarca yıl bu sorunlar devam etmiştir. Benzer olayların fazlaca görülmesi, bu türden suçlamaların zaman zaman Bithynialılar tarafından da haksız suçlama aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Flaviuslar dönemi, sorunların çözümü için yapısal adımların atıldığı bir dönem olsa da eyaletin oldukça sorunlu ve yer yer kaotik halini gösteren, İmparator Traianus döneminde bölgeye atanan Vali Plinius'tur. Bu açıdan bölgenin Roma'ya tam manasıyla entegrasyonunun sağlandığı ve idari sorunların büyük oranda giderildiği dönem, Plinius'un vali olarak Bithynia'ya geldiği dönem, yani İmparator Traianus dönemidir. Prusalı Dion Khrysostomos'un da desteklediği İmparator Traianus'un talebi doğrultusunda mimari harcamaların kontrolü, vergiler ve gelir-gider dengesini merkeze alan sıkı denetimler, Bithynia bölgesinde düzenin ve sükûnetin sağlanmasının hazırlayıcısı olmuştur. Gelenek halini alan hediyeler, yerel meclislerde görev almak için istenen yasadışı ücretler, toplanma amacı dışında harcanan vergiler, gösteriş için yapılan fakat bakımsız kalıp terkedilen masraflı mimari yapılar vb. gibi pek çok sorun geçmişte bazı valilere atfedilen suçlamaların

nedenlerine de ışık tutmaktadır. İmparator Traianus, kentlere ve süregelen-gelenekselleşmiş kimi uygulamalara müsamaha göstermek ve kısmi bir otonomiye muhafaza etmekle birlikte valinin mutlak güç olarak bölgede tanınmasını istediği görülmektedir. Adeta her yönüyle denetime tabi tutulmak Bithynia için bir dönüm noktası olmuş ve bölgede bu tarihten sonra da uzun yıllar kayda değer bir sorun yaşanmamıştır.

Buna karşın bölgedeki territoryal anlaşmazlıklar, yerel ölçekli mali sorunlar veya usulsüzlükler ve kimi kentlerdeki hizipleşme nedeniyle hukuki işlerle ilgilenen kişilerin sayısı oldukça fazladır. Bu açıdan Bithynia'nın Pontus, Mysia veya Phrygia gibi komşu bölgelere göre daha sorunlu bir durumda olduğu açıktır. Romalı yetkililer imparatorluk için de olumsuz yansımaları olan yerel sorunları daha da çözülemez hale getirmek yerine pek çok konuyu kentleri yöneten yerel elitlere ve yine onların egemen olduğu yerel meclislerin kontrolüne bırakmıştır. Bu açıdan Roma İmparatorluğu kendisi için de sakıncalı olan sorunlara doğrudan müdahalede bulunurken, davalarla sonuçlananlar dışındaki yerel sorunlara neredeyse hiç karışmamıştır.

İmparator Traianus ile birlikte, Bithynia'nın da içlerinde olduğu pek çok eyalette imparatorluğun zenginliği hissedilmiş ve büyük çaplı yapı-inşa faaliyetlerine girilmiştir. Hadrianus'tan Commodus'a kadar büyük oranda müreffeh geçen dönemde Bithynia bölgesi oldukça varlıklı ve önemli isimleri yetiştiren bir bölge olarak Anadolu'nun dikkat çeken eyaletlerinden birisi halini almıştır. Commodus'un ardından geçen birkaç yıllık dönemde Bithynia bölgesi bu sefer Roma'ya fazlaca entegre olmanın zorluklarını çekmiş ve Byzantion, Nikaia gibi büyük kentlerin çeşitli olumsuzluklar yaşamasına neden olmuştur. Severuslar döneminde Doğu Bithynia kentleri senatoryal veya atlı sınıfa mensup aileleriyle görünür hale gelmiş ve ikinci bir gelişim dönemi yaşamıştır. Severuslar döneminde hem bazı aileler yeni yerel elitler halini almış hem de bölgedeki istikrar korunmuştur.

III. yüzyıl krizi ve Illyria-Pannonia kökenli asker imparatorların ardından güçlü bir yönetim tesis eden Diocletianus, Nikomedeia kentini de adeta yeni baştan inşa etmiş ve bölgenin yeni bir merkez olarak saygınlık kazanmasını sağlamıştır. Bu açıdan III. yüzyıl krizinin yarattığı buhrandan kısa bir süre sonra Diocletianus'un

hamlesi Batı Bithynia bölgesinde yeni bir ekonomik ve kültürel canlılık yaratmıştır. Bu süreçte Herakleia, Prusias ad Hypium, Claudiopolis, Krateia vb. gibi Doğu Bithynia kentlerine dair bilgilerimizin neredeyse olmayışı, söz konusu kentlerin eski canlılıklarını yitirdiğini düşündürmektedir. Öyle ki Severus döneminde pek çok onurlandırma kaidesi veya adak yazıtıyla dikkatleri çeken Prusias ad Hypium ve Claudiopolis kentleri büyük bir sessizliğe bürünmüştür. Diocletianus ve *Tetrarkhia* döneminin Doğu'daki imparatorlarının ikamet ettiği fiili başkent Nikomedeia da Constantinus hanedanı sırasında aşama aşama eski önemini kaybetmiş ve çeşitli depremlerle de gerilemeye başlamıştır.

Nikomedeia kenti gerek eyaletin *metropolis* unvanına sahip olması gerekse de valilerin, Doğu'daki *tetrarkhların* ve 358 yılındaki depreme kadar Pontica Diocesis'inin *vicarius*'u olan kişilerin de ikamet ettiği bir kent olması sayesinde yüksek statüsüyle daima göz önünde olmuş ve elbette imparatorluğun mali desteğini fazlasıyla hissetmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Bithynia'daki asli temas bölgesi de (istisnai bir durum olarak 325 yılındaki Nikaia Konsili dışında) 358 ve 362 yıllarındaki yıkıcı depremlere kadar daima Nikomedeia olmuş ve tüm politikalarını bu kentten çevreye yayılacak şekilde yürürlüğe sokmuştur. Bu kentin başlıca temas bölgesi olması imparator kült tapınakları, *koinon* kült tapınağına, valilik ikametgâhına da ev sahipliği yapmasını sağlamış ve onu her anlamda diğer kentlerin önüne geçirmiştir. Buna karşın nüfusun önemli bir kısmının da ikamet ettiği anlaşılan Nikomedeia'nın ve komşu kent Nikaia'nın bütün siyasi kurumları domine ettiğini söylemek de zordur, bilakis Prusa ad Olympum, Kios, Prusias ad Hypium ve Claudiopolis gibi küçük ve orta büyüklükteki kentlerin Bithynia *Koinonu*'nda kent temsilciliği, *Bithyniarkheslik* veya İmparator kült rahipliği gibi oldukça prestijli fakat aynı zamanda masraflı memuriyetlerde daha etkin olduğu anlaşılmıştır. Bu da Bithynia kentlerinin hemen hepsinde özellikle de Doğu Bithynia kentlerinde oldukça varlıklı ailelerin olmasıyla açıklanabilmektedir. Fakat aynı sebeptendir ki kentsel ve ekonomik gelişim için yerel elitlere diğer kentler kadar bel bağlamayan başta Nikomedeia olmak üzere Nikaia ve Kalkhedon gibi gelişmiş kentler ekonomik ve politik sorunlardan diğerlerine göre daha az etkilenmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun sorunları çözmek için uygulamaya koyduğu politikalardan pek çoğu yerel etkiler de bırakarak bölgenin önde gelen kentleri arasındaki kimi sorunların hazırlayıcısı olmuştur. Her ne kadar fiili olarak Nikomedeia kenti asli temas bölgesi olsa da imparatorluktan çeşitli unvanlar ve imtiyazlar alma hevesi, onun uyumsuz komşusu Nikaia ile sert ve bitmek bilmeyen bir rekabete tutuşmasına neden olmuştur. Bölgenin birinci kenti *-prote-* ile anakent *-metropolis-* unvanlarının getirdiği haklar ve gelirlerin cazibesi, bu kentlerin ağırlıklı olarak sikkeler ve epigrafik buluntular aracılığıyla diğer kentin unvanını baskılamaya çalışmasına neden olmuştur. Hatta valilerin *patronus* olarak onurlandırılarak sikkelerde belirtilmesi veya Byzantion ve Perinthos gibi Marmara'nın Thrakia tarafındaki rakip kentlerle *homonoia* sikkeleri basılması da bu rekabetin bir yansımasıdır.

Augustus'un imparator kültü ve Divus Iulius Kültü'nü Nikaia ile Nikomedeia'da kurması belli ki rekabetin de başlangıcı olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Grek kentlerinde uygulamaya soktuğu bu politika ve bunu takip eden unvan verme politikası bölgenin kendi içinde bir rekabet ortamı oluşturup, Roma'ya karşı birlikte hareket etme ve ayrılıkçı hareketlerde bulunma ihtimalini düşürmüştür. Yani kısacası eyaletleşme sorunları yaşayan, Roma hâkimiyetini tanımayan veya zenginlikleriyle Roma'ya karşı tehlike yaratabilecek kentlerde bu türden bir yerel rekabet ortamı yaratılmıştır. Roma'nın şehir devleti politikasını desteklemesi de yine bu bağlamda değerlendirilmeye açıktır.

Nikomedeia ve Nikaia arasında yüzlerce yıl süren bu rekabetin ilgi çekici bir diğer yönü ise rekabetin Herakleia Pontike ve Kios gibi çevre kentleri de olumsuz etkilemesidir. Nikomedeia'nın Pontus et Bithynia Eyaleti'nin *metropolisi* olduğunu belirten sikkeler basmasının ardından, rekabetin tarafı olmayan Herakleia kenti de Pontus'un *metropolisinin* kendisi olduğunu göstermek için çeşitli sikkeler basmıştır. Keza iç savaştan sonra Nikaia'nın Pescennius Niger tarafını tuttuğu için unvanlarını kaybetmesi de komşu kent Kios tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve bu yönde bir propagandaya gidilmiştir. Şüphesiz ki bu rekabet hem Nikomedeia hem de Nikaia kentine maddi ve kültürel anlamda zarar vermiş, dahası bölgenin de kendi içinde birlik olabilmesine mâni olmuştur. Bu rekabete benzer fakat territoryal ve kültürel

temelli bir diğer rekabet ise koloni kenti Apameia ve Prusa kentleri arasında yaşanmış, ekonomik olarak birbirinden ayrılamaz durumdaki bu iki kentin de zarar görmesine neden olmuştur. Nikomedeia-Nikaia rekabetine göre daha uzlaşılabilir ve kısa süreli olan bu rekabet de Bithynia'nın gelişimini sekteye uğratmıştır.

Kentler arasında bu türden rekabetlerin bir nedeni Roma'nın politikaları ise diğeri de kuşkusuz ki kentleri yöneten itibar arayışındaki yöneticiler ve kurumlardır. Büyük oranda geleneksel Grek şehir devletleri tarzında organize olmuş Bithynia kentleri, memuriyet ve yerel idari mekanizmaları itibariyle birtakım kendine has özelliklere de sahiptir. En dikkat çekici özellik, bölgenin batısında kalan Byzantion ve onun *peraias*ındaki Pylai ile komşu kentler Kalkhedon, Kios ve Herakleia Pontike'nin hem idari hem de toplumsal anlamda diğer kentlere göre çeşitli farklılıklar göstermesidir. Bu kentlerden hemen hepsi Roma egemenliği öncesinde şehir devleti özellikleriyle öne çıkmış ve bu yönüyle de Bithynia Krallığı'na da zaman zaman rakip olmuşlardır. *Strategos*luğu en üst seviyedeki onursal unvan olarak devam ettirdiğini anladığımız Kios kentinin, Bithynia kültürünün merkezine yakın olması ve Bithynia egemenliğini diğer kentlere göre daha erken tanınması onun idari olarak da komşu kentlerle benzeşme-bütünleşme sürecini hızlandırmıştır ve bu nedenle tıpkı diğer kentler gibi *arkhonluk* sistemi bu kentte de aynen uygulanmaktadır. Doğu Bithynia kentleri ise varlıklı ailelerin tekelindeki başta *arkhonluk* sistemi ve diğer tüm idari yapısıyla timokratik özellikler taşıyarak Roma İmparatorluğu döneminde şekillendirilmişlerdir. Bithynia Krallık döneminin de görece bir yansıması olarak geleneksel demokratik özelliklerinin yeterince görülmediği meclisler de yerel elitlerin ve aristokratik kökenli ailelerin kentlerde söz sahibi olabilecekleri yapılar halini almıştır. Yerel elitler, aynı zamanda *agoranomos*, *gymnasiarkhos* gibi oldukça masraflı memuriyetleri de üstlenmek zorunda kalmış, hatta getirdiği maddi yük nedeniyle III. yüzyıldan itibaren bu hizmetlerde bulunmak istememişlerdir. Fakat sonuç itibariyle Bithynia bölgesindeki idari kurumların ve memuriyetlerin tamamına yakını, yerel elitler için sosyo-ekonomik yapıda var olma, yükselme ve bölgede diğer varlıklı ailelerin önüne geçme aracı işlevinde olmuştur.

Roma'nın politikaları, barış ortamı, uzak mesafelerle ticaret yapabilme ve imparatorluk için askeri, hukuki veya idari görevlerde bulunabilme imkânları gibi

gelişmeler, I. yüzyıl ortalarından itibaren kentlerde sermaye birikimini meydana getirmiş ve bu da Roma öncesi Bithynia tarihinde çok görülmeyen yerel elitlerin ve *patronus*ların oluşmasına olanak sağlamıştır. Kentlere hayırseverlik ve gönüllü hizmetlerle pek çok yapı kazandıran, kamusal ve idari memuriyetlerle masraflı işleri kişisel bütçelerinden karşılayan ve halkın iâşesini sağlayan yerel elitler bölgenin gelişimi ve gerilemesine paralel bir gelişim göstermiştir. Kentsel zenginliğin ve eğitim imkânlarının gelişmesinin de bir sonucu olan entelektüeller de kentlerin en zengin olduğu I.yy. sonu -III. yy. ortalarında yoğunlaşırken kentlerin yaşadıkları duraksamalar ve gerilemelerde de etkinliklerini yitirmeye başlamışlardır. Severuslar döneminde, pek çoğunu atlı sınıfa mensup ailelerin oluşturduğu, senatoya kadar yükselen yeni kent elitleri de ortaya çıkmıştır. Fakat bu yeni elitler de önceki güç sahibi ailelerle birlikte uyumlu bir gelişim sağlamış, pek çok durumda da aileler arası evliliklerle de soylarını güçlendirmişlerdir.

Bölgenin, Asia Eyaleti ve Ege Denizi'ne olan yakınlığı ve kentsel zenginliği, entelektüel zenginliğe de ortam hazırlamış ve bazıları oldukça ünlü olan isimlerin yetişmesini veya bölgede ikamet etmesini sağlamıştır. Maddi zenginliği kısıtlı olmasına karşın eğitimleri ve yetenekleriyle imparatorluk çapında üst düzey memuriyetlerde ve hizmetlerde bulunabilen entelektüeller-sofistler diğer kesimlerden farklı olarak gündelik hayat dinamikleri yerine daha derinlemesine değerlendirmelerde ve eleştirilerde bulunmuşlardır. Sofistler-Entelektüeller aynı zamanda Bithynia bölgesinin Roma'yla olan entegrasyonunu da yansıtmaktadır. Bölgenin tüm ciddi sorunlarına ışık tutup, çözüm önerilerinde bulunan Dion Khrysostomos, Roma egemenliğine pek çok eleştiri sunan, Roma'nın bir parçası olmasına karşın Bithynia kültürünün ve kentlerinin birlikteliğini savunan bir kişiyken, Nikaialı Cassius Dio, imparatorluğun problemlerine yönelik görüşlerde bulunan ve imparatorluk ile imparatorluğun yönetim araçlarına büyük oranda destek veren Bithynialı bir Roma yurttaşı izlenimi sunmaktadır. Hıristiyanlığın yükselişe geçtiği dönemdeki Himerius, Libanius gibi Pagan entelektüeller ise Roma İmparatorluğu'nun önemine dikkat çeken söylevlerde bulunmuşlardır.

Bu türden toplumsal veya idari yapıda başlıca şekillendirici olan katmanların yanında, bölge kentlerinde manavlardan balıkçılara, yün satıcılarından fırıncılara

kadar hemen her türden meslek grubu da mevcuttur. Bu çalışmada bölgenin sosyo-ekonomik yapısı antik kaynaklar ve epigrafik buluntulardan hareketle ele alınmış, üretilen ürünler veya ticari mallar için genel bilgiler yerine tüm mesleki yazıtlar incelenerek, meslek temelli bir sosyo-ekonomik yapı çerçevesi çizilmiştir. Buradan hareketle ortaya çıkan ilk sonuç, kentler arasındaki coğrafi ve kültürel farklılıkların mesleklerle de yansıdığıdır. Örneğin, Nikaia kenti verimli *khora*sı yani kırsal alanının da etkisiyle hem tarımsal işler hem tekstil hem de madencilik konularıyla öne çıkarak hemen her türlü mesleğin görüldüğü oldukça canlı ve kendine yeten bir kendir. Kent yaşamının kırsal yaşamdan çok daha baskın olduğu Nikomedeia ise ağırlıklı olarak deniz tüccarları, mermer ustaları ve mermer satıcılarıyla ünlü bir kent olmakla birlikte eğitim faaliyetlerinin yoğunluğuyla da dikkat çekmektedir. Bunun yanında Prusa ad Olympum'dan Nikomedeia'ya kadarki alanda tekstil ve dokuma işlerinin de başlıca mesleklerden olduğu görülmektedir. Modern zamanlarda dahi bu bölgede popüler bir uğraş olan dokumacılığın oldukça köklü bir geçmişe sahip olması da dikkate değerdir. Prusa ad Olympum kentinde tekstil işlerinin yanında bahçe ve tarım işleriyle de uğraşan pek çok ailenin olduğu anlaşılmaktadır. Doğu kentlerinden Claudiopolis, peynir, ekmek yapımı, tarım işleriyle hayvansal ve tarımsal ürünlerin başlıca gelir kaynağı oluşturduğu kırsal nitelikli bir kent izlenimi sunarken, komşu kent Prusias ad Hypium ise Claudiopolis'ten farklı olarak orman ürünleri ve deniz ticaretinin getirdiği zenginlikle öne çıkmaktadır. Buna karşın Doğu Bithynia kentlerindeki meslek gruplarına ait yazıtların azlığı, söz konusu kimselerin ekonomik açıdan yeterince zenginleşemediğini göstermektedir. Apameia, Kios, Herakleia Pontike ve Tios gibi liman yerleşimleri ise adeta bir zorunluluk olarak ticaretin başlıca meslek olduğu kentlerdendir. Bunun yanında Claudiopolisli hekimlerin, hekimlik işini aile mesleği haline getirmesi, Nikomedeia ve Nikaialı taş ustaları ve mimarların imparatorluğun diğer kentlerine iş yapmaya gitmesi gibi kimi detay bilgiler de bölgenin kendine has özellikleri olarak değerlendirilmelidir.

İlgi çekici bir diğer sonuç ise, Bithynia et Pontus çifte eyaletinin bir bölgesi olan Bithynia'nın Pontus bölgesiyle kültürel ve ekonomik alışverişinin çok az oluşu hatta neredeyse olmayışıdır. Buna karşın bölgenin, Asia Eyaleti, Karadeniz'in kuzey kıyıları ve Moesia-Thrakia bölgeleriyle ilişkileri çok daha canlı ve sürekli. Bu

anlamda coğrafi yapının ve kültürel-tarihi geçmişin, bölgeler-eyaletler arası etkileşimleri de büyük oranda şekillendirdiği Bithynia örneği üzerinde oldukça iyi şekilde görülebilir. Aynı zamanda Dacia ve Moesia'daki Roma kentlerinin nüfuslandırılma politikasında önemli sayıda Bithynialının da kullanılması, söz konusu bölgeler arasındaki etkileşimi de güçlendirmiştir. Dacia ve Moesia çevresinde yeni kurulan söz konusu kentlerdeki iş fırsatları da yine Bithynialı kimselerce değerlendirilmeye çalışılmış ve kayda değer bir hareketlilik yaşanmıştır.

Yerel elitlerin, entelektüellerin ve sıradan halk kitlelerinin yer aldığı *phyle* adı verilen kabile örgütlenmesine bakıldığında da Byzantion, Kalkhedon ve Herakleia'nın *hekatostys* ve/ veya *phyle*lerden oluşan geleneksel territorial örgütlenmelerini koruduğu ilk dikkat çeken detaydır. Nikomedeia'nın da Thrak-Bithyn kökenli geleneksel kimi *phyle*lerini muhafaza etmesi ise söz konusu kentteki demografik çeşitliliği ve Thrak-Bithyn kültürünün sürekliliğini göstermesi açısından önemlidir. Roma'dan çeşitli imtiyazlar elde etmenin cazibesiyle Romalı görünmeyi oldukça önemseyen Doğu Bithynia kentlerindeki *phyle*lerin yerel elitler aracılığıyla Roma tarafından veya Romalılara ithafen politik gerekçelerle oluşturulduğu ve adlandırıldığı görülmüştür. Roma'nın bu uygulaması, şehir devleti geçmişi güçlü olmayan veya komşularına göre daha geleneksel yapıdaki kentlerin de hemen hepsini yapısal olarak birbirine benzer hale getirmeye çalışmıştır. Kısacası Roma İmparatorluğu, vergi toplamayı ve kontrolü zorlaştıran dağınık haldeki yapıları organize ederek, eyaletler-bölgeler arasında idari bir benzerlik veya tek tipleştirme yaratmayı amaçlamıştır. Traianus dönemiyle başlayan bir süreç olduğunu düşündüğümüz *phyle*lerin yeniden organizasyonu aynı zamanda *phyle* yapısının kökleştirilme evresidir.

Bu noktada, kentlerin ne ölçüde *phyle* kültürüne uyum sağladığı ve ne kadar uzun süre bu yapıyı koruduklarını söylemek güçtür. Bazı *phyle*lerin territorial özellikleri, hatta kendi yazmanları/ sekreterleri dahi tespit edilebilirken bazılarının sadece sözde bir kabile yapısını göstermesi, imparatorluğun bu politikalarının her şehirde kusursuz şekilde işlemediğini göstermektedir. Özellikle Prusias ad Hypium ve Claudiopolis kentlerinde birkaç veya tüm *phyle*ler arasında uyum sağlanmışken bazı kentlerde *phyle*lerin herhangi bir etkinliği dahi tespit edilememiştir. Bu iki kent

de zenginliklerini Roma'ya borçlu oldukları ve adeta Roma sayesinde hayat buldukları için *phyle*lere fazlaca hassasiyet göstermiş olmaları da mümkündür. Söz konusu kentlerdeki *phyle*lerin görünürlüğünün ve kaybolmasının yerel elitlerin yükseliş ve çöküşüne paralel seyretmesi de görüşümüzü haklı çıkarır niteliktedir.

*Phyle*lerden farklı olarak, sosyal nitelikli fakat yasal bir karşılığı olmayan organizasyonlar olarak değerlendirebileceğimiz *geitonialar* ise mahalle veya akraba birlikleri olarak dağınık haldeki kimi aile ve bireylerin bir araya gelerek çeşitli durumlarda bağımsız hareket etmelerine imkân vermiştir. Özellikle bireysel-aile olarak adakta veya onurlandırmada bulunamayan veya bağlı bulunduğu *phyle* ile ortak hareket edemeyen kimselerin bu türden birlikleri organize ettiği anlaşılmıştır.

Hemen her katmandan kişilerin yer aldığı dini organizasyonlar ve kült birlikleri, Roma İmparatorluğu'nun değişim-dönüşüm sürecinin yansımalarına paralel bir görünüm sunmaktadır. Bölgenin dini yapısı kendi içerisinde iki alt başlıkta değerlendirilebilir. Öncelikle istisnasız her kentte Meter Kültü mevcut olup bunun yanında çeşitli Thrak-Bithyn kültleri de görülebilmektedir. Batı kentlerinde özellikle de Nikomedeia'da imparator kültü, gizem dinleri ve Isis-Sarapis gibi Doğu kültleri pek çok taraftar bulsa da Nikaia territoryumundaki yoğun kırsal alan ile Prusias ad Hypium, Claudiopolis ve Krateia-Flaviopolis gibi Doğu Bithynia kentleri belirli dönemler dışında daha geleneksel bir gelişim göstermiştir. Yine bölgede dağınık halde Demeter, Zeus Sabazios ve Dionysos kült müritleri görülmektedir. Nüvizmatik ve Arkeolojik buluntular hemen her kentte benzer kültlerin ve tanrıların taraftar bulunduğunu gösterse de kült mekânları veya kült birliklerindeki kişi sayısı açısından büyük farklılıklar mevcuttur.

Pagan inancı ve Roma kültürünün iç içe geçmiş-simbioyotik ilişkisinin yavaş yavaş ortadan kalktığı ve Hristiyanlığın, imparatorların politik ve ekonomik desteğini arkasına aldığı dönemde de Batı Bithynia kentleri daha çeşitli bir dini yapıya sahipken Doğu Bithynia kentlerinde görece yavaş ve tek düze bir değişiklik yaşanmıştır. Bir yandan Hristiyanlık yükselirken bir yandan da Sabazios, Isis-Sarapis ve Dionysos kültlerinin de yükselişe geçtiği, bu anlamda II. yüzyıl başından itibaren Bithynia bölgesinin oldukça çeşitli bir dini yapıya kavuştuğu görülmektedir. Hatta öyle ki Sabazios Kültü, Bithynialılar için atalardan kalan bir kült değil, Roma

İmparatorluk döneminde popüler olan veya ‘yeniden hatırlanan’ bir kùltür. Bir taraftan yerel elitlerin oldukça güç ve zenginlik kazanarak kentlerdeki mutlak otorite halini almaları, diğèr taraftan ise sıradan halk kitlelerinin maddi açıdan yetersiz bir seviyede kalması ve toplumsal dengesizliğin yüksek boyutlara ulaşması, söz konusu gruplar arasında farklı dinlere yönelimi tetiklemiş olmalıdır. Bölgenin geçiş noktasında bulunması, pek çok kentle ticaret yapması, çeşitli dönemlerde sefere giden orduları ağırlaması gibi etmenler de bölgedeki dini hareketliliği ve çeşitliliği artırmıştır.

III. ve IV. yüzyıllarda Nikomedeia, Nikaia ve komşu kentlerde Yahudiler, Theos Hypsistos destekçileri, Neoplatoncu felsefeciler, Ariuscu, Markioncu ve Ortodoks Hristiyanlar gibi çeşitli cemaatler görünür olmuş ve yine dini çeşitlilik açısından bölgenin Pagan dönemdeki çok renkli yapısına benzer bir ortamı meydana getirmişlerdir. Nikomedeia her ne kadar Hristiyanlıkta da öne çıkan ve yazılı kaynaklarda sık sık yer bulan bir kent olsa da nüfus yoğunluğu düşünüldüğünde Hristiyanların sosyo-ekonomik ve politik yapıda güçlü bir hal almaları Constantinus Hanedanı döneminde de mümkün olmamıştır. Buna karşın bölgede tek tanrılı dinlere yönelimin ilk olarak (Nikaia Konsili’ne de kent piskoposları ve korpiskoposlarla katılım gösteren) Güneybatı Bithynia’daki yerleşim yerlerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. III.- IV. yüzyıllarda, izole yapısı sayesinde kovuşturmadan korunmanın mümkün olduğu Claudiopolis kentinde Yahudi ve Hristiyan aileler mevcutken, dağlarla iç bölgelerden ayrılan Herakleia Pontike kenti, Pagan kent niteliğini IV. yüzyılda da sürdürmüştür.

Constantinus hanedanı döneminde Hristiyanlığın Bithynia’yı dönüştürdüğünü söylemek oldukça zordur. Diocletianus’tan Galerius’a kadar devam eden Hristiyan kovuşturmalarının Bithynia merkezli ilerlemesi, bölgenin Pagan nüfusuyla Hristiyan nüfus arasında bir denge sağlamıştır. Fakat baskılanmaktan kurtulan Hristiyanlığın kısa sürede yeniden popüler hale geldiği ve Hristiyanların sayısında da büyük bir artış olduğu kesindir. Ortadan kalkan veya birleştirilen klasik memuriyetlerin ve kurumların yanına Hristiyan örgütlenmesinin ve kurumlarının eklenmesi de kentlerdeki Hristiyanların pek çok konuda organize olduğunun kanıtı niteliğindedir. Dahası geçmişte Dion Khrysostomos, Aelius Aristides, Cassius Dio

gibi isimlerle anılan imparatorlar, Constantinus hanedanıyla birlikte hem Pagan sofistler, eğitimciler ve filozoflar ve hem de Hristiyan din adamlarıyla anılmaya başlanmışlardır. Yani IV. yüzyıl, edebi ve kültürel çevrelerin yanına Hristiyan çevrelerin de eklendiği bir dönemdir. Bithynia'da özellikle Nikomedeia Piskoposu Eusebios, Kalkhedon Piskoposu Maris ve Nikaia Piskoposu Theognis gibi isimler de Hristiyanlar nezdinde toplumsal aktörler olarak dikkat çekmiştir. Fakat aynı zamanda Pagan sofistler, hatipler, imparatorluğun üst düzey memurları gibi kimseler de kentlerdeki Pagan kitleleri ve gelenekleri desteklemeye devam etmiştir. Özellikle Antiokheialı Libanius'un söylev ve mektupları ile kısmen Iulianus'un gençliğindeki deneyimleri Nikomedeia kentinde Pagan yapının büyük oranda korunduğu bir şehir görünümünü çizmektedir.

Bu noktada gözden kaçan bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekir. Geç Antikçağ adı verilen dönemin ilk evreleri içinde sayılan *Tetrarkhia* ve Constantinus hanedanı dönemindeki tarihsel içerikli metinlerin önemli bir kısmı, yeni bir grup olan kilise tarihi yazarlarınca oluşturulduğu için bu dönemde dinsel bir bakış açısının baskın durumda olması, araştırmacılar için de Paganların merkezinde olduğu sosyal yaşama dair yapılacak yorumları sınırlamaktadır. Fakat şunu söylemek mümkündür ki, Hristiyanlar politik anlamda yükselişe geçerken kentlerin önemli bir kısmı da eski canlılığını yitirme aşamasındadır. Pagan tanrılar veya Pagan imparatorlar için yapılan yarışmalarda, törenlerde veya ibadetlerde *agonothetes*, *arkhiereus*, *Bithyniarkhes* vb. gibi unvanlarla görev alan yerel elitlerin zenginliklerini yitirmeye başlaması ve kentsel yaşamdaki etkinliklerini azaltmaları, pagan grupların faaliyetlerini de olumsuz etkilemiş ve süreç içerisinde kentlerdeki hâkim grubun piskoposlar olmasına imkân vermiştir.

Netice itibarıyla, Traianus'un Bithynia'daki politik sorunları çözmeyi ve imparatorluğa entegrasyonu sağlamak amacıyla Plinius'u bölgeye göndermesiyle başlayan Roma'ya uyum ve zenginleşme süreci, Constantinus hanedanı sonunda meydana gelen depremlerle yerini büyük bir yerinde sayış ve gerilemeye bırakmıştır. Constantinopolis'in yeni bir merkez olarak belirmesi de Bithynia'nın Marmara'daki baskınlığını da azaltmış, dahası Bithynia, politik ve dini olarak da Constantinopolis'in gölgesinde kalmıştır. Helenopolis ve Basilinopolis gibi yeni

yerleşim yerleri de meydana getirilmiş, Sangarios Nehri'nin doğusunda kalan kentler ise büyük oranda göz ardı edilmiştir. Özellikle II. Constantius dönemi, Bithynia bölgesi için pek çok açıdan Constantinopolis'in çeperi haline gelme evresi olmuş, kısa süren Iulianus dönemi ise Bithynia bölgesinin yeniden gelişmesi için yeterli olmamıştır. Fakat yine de Bithynia bölgesi gerek stratejik önemi gerekse de verimli toprakları ve doğasıyla daima dikkat çekici bir bölge olarak tarih sahnesinde kalmaya devam etmiş, sonraki yüzyıllarda çeşitli devletlerin de başlıca merkezlerinden biri olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- ADAK, M. – O. ATVUR: 1997 “Das Grabhaus des Zozimas und der Schiffseigner Eudemos aus Olympos in Lykien”, **EA** 28, 1997, 11-31.
- ADAK, M. – N. E. AKYÜREK-ŞAHİN: 2005 “Katalog der Inschriften im Museum von Adapazarı”, **Gephyra** 2, 133-172.
- ADAK, M. – H. S. ÖZTÜRK: 2016 “Ein neuer Meilenstein aus der Nähe von Dableis (Nikaia) und das flavische Strassenbauprogramm in der Provinz Bithynia et Pontus”, **Philia** II, 72-82.
- ADAK, M. – K. STAUNER: 2013 “Eine Honoratiorennfamilie aus Nikomedeia”, **Gephyra** 10, 143-151.
- ADAK, M. VD.: 2008 “Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/Klaudiopolis)”, **Gephyra** 5, 73-120.
- ADAK, M., 2007 “Zwei neue Archontenlisten aus Prusias ad Hypium”, **Chiron** 37, 2007, 1-10.
- ADAK, M.: 2019 “Die Agoranomen von Nikomedeia”, **Philia** 5, 20-33.
- AĞTÜRK, T. Ş.: 2018 “A New Tetrarchic Relief from Nicomedia: Embracing Emperors”, **AJA** 122 (3), 411-426.
- AKDOĞU-ARCA, E. N.: 2006 “Iulius Iulianus Phrygia-Caria Eyaletinin İlk Valisi Miydi?”, **Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin**, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 60-73.

AKGÜN-KAYA, E.:2015

“Filozof (Φιλόσοφος), Sofist (Σοφιστής), Retor (Ρήτωρ): II. Sofistik Dönemde Sınıflandırma Problemi”, **Mediterranean Journal of Humanities** V (2), 1-15.

AKGÜN-KAYA, E.:2016

“Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'daki Sofistlerin- Retorların Sınıfsal Özellikleri ve Toplumsal Yaşamdaki Etkileri”, **Cedrus** IV, 261-285.

AKGÜN-KAYA, E.:2017

“İkinci sofistlik dönem: Sofist, Retor ve filozofların dini görevleri”, **Cedrus** V, 217-239.

AKGÜN-KAYA, E.:2018

“Antik Kaynaklar ve Epigrafik Belgeler Işığında Sakarya ve Çevresinden Bilinen Sofist Retor ve Filozoflar”, **Geçmişten Günümüze Sakarya-Uluslararası Sakarya Sempozyumu**, eds. M. Y. Ertaş, M. Bedizel Aydın, A. Bilgin, Sakarya Kitaplığı Yayınları, Sakarya, 25-32.

AKIN, Y.:2013

“Anadolu’dan Epigramlar 3. Yapı Epigramlarına Örnekler Smyrna ve Herakleia Pontike’den Deniz Feneri”, **Eskiçağ Yazıları** 5, Yay.Haz.: N. E. Akyürek Şahin, B. Takmer, F. Onur, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 175-200.

AKIN, Y.:2016

“Bolu’dan Caracalla Dönemi’ne ait bir ad fines Miltaşı”, **Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory**

- of Sencer Şahin, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 81-89.
- AKKAYA, T.,1994 **Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)’nin Tarihi Gelişimi ve Eski Eserleri**, Troya Yayıncılık, İstanbul.
- AKYÜREK-ŞAHİN, N.E. – S. UYAR:2009
“Ein Neues Bleigewicht aus dem Territorium von Tios in Ostbithynien”, **Gephyra** 6, 137-148.
- AKYÜREK-ŞAHİN, N. E., H. UZUNOĞLU: 2019
“New Inscriptions from the Museum of Bursa”, **Gephyra** 17, 239-285.
- AKYÜREK-ŞAHİN, N. E., M. E. YILDIZ: 2020
“Neue Weihungen aus dem Museum von Bursa”, **Gephyra** 20, 153-170.
- AKYÜREK-ŞAHİN, N. E., H. UZUNOĞLU: 2022a
“Weitere Neue Inschriften aus dem Museum von Bursa” **Gephyra** 23, 223-282.
- AKYÜREK-ŞAHİN, N. E., H. UZUNOĞLU: 2022b
“Neue Inschriften aus Bilecik I”, **Gephyra** 23, 101-184.
- ALFÖLDY, G.: 1974
“The Crisis of the Third Century as Seen by Contemporaries”, **GRBS** 15, 89-111
- ALFÖLDY, G.: 2000
“Spain”, **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 444-461.
- ALONSO, J. L.: 2016
“Juristic Papyrology and Roman Law”, **The Oxford Handbook of Roman Law**

- and **Society**, eds. Paul J du Plessis, Clifford Ando, Kaius Tuori, Oxford University Press, Oxford, 56-69.
- AMELING, W.: 1984
“Cassius Dio und Bithynien”, **EA** 4, 123-138.
- AMELING, W., 2004
Inscriptiones Judaicae Orientis (IJO), Band II, Kleinasien Herausgegeben Von, Mohr Siebeck, Tübingen.
- AMELING, W.: 2011
“Der kleinasiatische Kaiserkult und die Öffentlichkeit”, **Kaiserkult, Wirtschaft und Spectacula**, eds. M. Ebner, Elisabeth Esch- Wermeling, Vandenhoeck& Ruprecht, Göttingen.
- ANDERSON, G., 1993
The Second Sophistic. A Cultural Phenomenon in the Roman Empire, Routledge Press, New York.
- ANDERSON, J.G.C.:1932
“The Genesis of Diocletian’s Provincial Re-Organization”, **JRS** 22(1), 24-32.
- ANTONELLI, S., C. CASOLINO: 2022
“Transformations, adaptations and resilience... behind the crisis of late antiquity. Some reflections from the Abruzzo region”, **FERA-Frankfurter elektronische Rundschau zur Altertumskunde** 46, 1-24.
- APARASCHIVEI, D.: 2010
“Being Physician in Moesia Inferior”, **Dacia** 54, 141-156.
- ARNAUD, P.: 2020
“Polsemy, Epigraphic Habit and Social Legibility of Maritime Shippers”, **Roman Port Societes**, eds. P. Arnaud,

- S. Keay, Cambridge University Press, Cambridge, 367-424.
- ARNAOUTOULOU, I.: 2002
 “Roman Law and Collegia in Asia Minor”, **RIDA** 49, 27-44.
- ARNHEIM, M. T. W., 1972
The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire, Clarendon Press, Oxford.
- ASCAUGH, R. vd., 2012
Associations in the Greco-Roman World: A Sourcebook, Waco-Texas, Baylor University Press.
- ATHANASSIADI-FOWDEN, P., 1981
Julian and Hellenism. An Intellectual Biography, Clarendon Press, Oxford.
- AUZEPY, M. F., vd.: 2009
 “Campagne de Prospection 2008 de la Mission Marmara”, **Anatolia Antiqua** 17, 427-456.
- AVRAM, A.: 2004
 “The Propontic Coast of Asia Minor”, **An Inventory of Archaic and Classical Poleis**, eds. M. H. Hansen- T. H. Nielsen, Oxford University Press, New York, 974-1000.
- AYBEK, S., B. DREYER, 2016
Der Archäologische Survey von Apollonia am Rhyndakos beim Uluabat-See und Der Umgebund Mysiens in der Nordwest-Türkei 2006-2010, Lit Verlag, Berlin.
- BARNES. T. D.: 1968
 ‘Legislation Against the Christians,’ **JRS** 58, 32-50.
- BARNES, T. D.: 1973
 ‘Lactantius and Constantine,’ **JRS** 63, 29-46.

- BARNES, T. D.: 1976
“Sossianus Hierocles and the Antecedents of the "Great Persecution"”, **HSPh** 80, 239-252.
- BARNES, T. D.,1981
Constantine and Eusebius. Harvard University Press, Cambridge, 1981.
- BARNES, T. D.,1982
The New Empire of Diocletian and Constantine. Harvard University Press, Harvard.
- BARNES, T. D.,2001
Athanasius and Constantius. Theology and Politics in the Constantinian Empire, Harvard University Press, Cambridge.
- BARNES, T. D.: 2010
“Maxentius and Diocletian”, **CPh.** 105 (3), 318-322.
- BATTISTONI, F. – P. ROTHENHÖFER: 2013
“Inscripfen aus dem Raum Keles und Orhaneli (Provinz Bursa, Türkei)”, **EA** 46, 101-165.
- BATTISTONI, F. – P. ROTHENHÖFER: 2014
“Keles ve Orhaneli Yörelerinden Yazıtlar”, **Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri- I: Olympos Araştırmaları (Keles- Orhaneli-Harmancık- Büyükorhan),** ed. M. Şahin, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 205-254.
- BATTISTONI, F.: 2016
“Nilüfer Bölgesinde Yazıt Buluntuları”, **Odryses’ten Nilüfer’e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu,** Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 155-168.

- BAUER, G. C., 1975
The Age of the Soldier Emperors, Noyes Press, New Jersey.
- BAZ, F., S. SEÇKİN: 2013
“Neue Grabinschriften aus Pylai in Bithynien”, **OLBA** 21, 387-404.
- BAZ, F.: 2013
“Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia during the Imperial Period”, **Cedrus** I, 261-284.
- BECK, M., 2015
Der politische Euergetismus und dessen vor allem nichtbürgerliche Rezipienten im hellenistischen und kaiserzeitlichen Kleinasien sowie dem ägäischen Raum, Verlag Marie Leidorf Gmbh, Rahden.
- BEKKER-NIELSEN, T., 2008
Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia: The Small World of Dion Chrysostomos, Aarhus University Press, Aarhus.
- BEKKER-NIELSEN, T.: 2016
“Leading Men”, **Kaiserkult in den Provinzen des Römischen Reiches**, Eds. A. Kolb, M. Vitale, De Gruyter GmbH, Berlin, 367-386.
- BEKKER-NIELSEN, T.: 2020
“Civic Philanthropy in the Cities of Roman Anatolia”, **Philanthropy in Anatolia Through the Ages**, eds. O. Tekin, C. H. Roosevelt, E. Akyürek, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 29-37.
- BERRENS, S., 2004
Sonnenkult und Kaisertum von den Severern bis zu Constantin I. (193-337 n. Chr.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

- BIRLEY, A. R., 1999 **Septimius Severus The African Emperor**, Doubleday Company Press, New York.
- BIRLEY, A. R., 2000 **Onomasticon to the Younger Pliny: letters and Panegyric**, K. G. Saur Verlag, München.
- BIRLEY, A. R.: 2000 "Hadrian to Antonines", **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 132-194.
- BLANCO-PÉREZ, A.: 2015 "Apamea and the Integration of a Roman Colony in Western Asia Minor", **Processes of Cultural Change and Integration in the Roman World**, ed. S. T. Roselaar, Brill Press, Leiden. 136-153.
- BLEICKEN, J.:1966 "Der Preis des Aelius Aristides auf das römische Weltreich (or.26K)", **NAWG** 7, 225-277.
- BLEICKEN, J., 1992 **Constantin der Große und die Christen. Überlegungen zur konstantinischen Wende, Historische Zeitschrift** 15, R. Oldenburg Verlag, München.
- BOATWRIGHT, M. T., 2000, **Hadrian and the Cities of the Roman Empire**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- BOWERSOCK, G.W., 1969 **Greek Sophists in the Roman Empire**, Clarendon Press, Oxford.

- BOWERSOCK, G.W.:1972 “Greek Intellectuals and the Imperial Cult in the Second Century AD.”, **Le Culte des Souverains dans l’empire Romain**. Eds. E. Bickermann vd., vandoeuvres, Geneva, 179-212.
- BOWERSOCK, G.W.,2002 **Martyrdom and Rome**, Cambridge University Press, New York.
- BOUNEGRU, O., 2013 **Mercator. Studien zur antiken Wirtschaft im Pontosgebiet und in de Ägäis**, Parthenon Verlag, Kaiserslautern, Mehlingen.
- BRADBURY, S., 2004 **Selected Letters of Libanius from the Age of Constantius and Julian**, Liverpool University Press, Liverpool.
- BRAUND, D.:2005 “Across the Black Sea. Patterns of Maritime Exchange on the Northern Periphery of Roman Asia Minor”, **Patterns in the Economy of Roman Asia Minor**, eds. S. Mitchell, C. Katsari, The Classical Press of Wales, Ceredigion, Birleşik Krallık, 115-138.
- BRÉLAZ, C., 2005 **La sécurité publique en Asie Mineure sous le Principat (Ier-IIIème s.ap.J.-C.)**, Schwabe Verlag, Basel.
- BREMMER, J. N., 2017 **Maidens, Magic and Martrys in Early Christianity**, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen.
- BRENDEL, R.,2017 **Kaiser Julians Gesetzgebungswerk und Reichsverwaltung**, Dr. Kovac Verlag, Hamburg.

- BRENNECKE, H. C.:2020 "Christentum in Nikomedia und Nikaia", **AMS 96, Imperial Residence and Site of Councils. The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia.**, eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 173-191.
- BRENT, A.,1999 **The Imperial Cult and The Development of Church Order**, Brill Press, Leiden.
- BROWN, P.:1998 "Christianization and Religious Conflict", **CAH XIII**, eds. A. Cameron, P. Garnsey, Cambridge University Press, New York, 632-664.
- BROWN, P.:2013 "From Civic Euergetism to Christian Giving", **Religiöser Alltag in der Spätantike**, eds. P. Eich, E. Faber, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- BURRELL, B.,2004 **Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors**, Brill Press, Leiden-Boston.
- BURSTEIN, S.M., 1976 **Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea**, University of California Press, Los Angeles.
- BURTON, G. P.: 1975 "Proconsuls, Assizes and the Administration of Justice under the Empire", **JRS** 65, 92-106.
- CAMPANILE, M. D.:1995 "Il Koinon di Bitinia", **Studi Classici e Orientali** 43, 343-357.
- CAMPBELL, B.: 2008 "The Severan Dynasty", **CAH XII**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A.

- Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 1-27.
- CARSON, R.A.G.: 1965 "The Reform of Aurelian", **Revue Numismatique** 7, 225-235.
- CCIS II E. N. Lane, **Corpus Cultus Iovis Sabazii, Vol. II. The Other Monuments and Literary Evidence**, E. J. Brill, Leiden, 1985.
- CCIS III E. N. Lane, **Corpus Cultus Iovis Sabazii, Vol. III. Conclusions**, E. J. Brill, Leiden, 1989.
- CHANLOTIS, A.: 2003 "Der Kaiserkult im Osten des Römischen Reiches im Kontext der zeitgenössischen Ritualpraxis", **Die Praxis der Herrscherverehrung in Rom und seinen Provinzen**, eds. H. Cancik, K. Hitzl, Mohr Siebeck, Tübingen.
- CHANKOWSKI, A. S., 2010 **L'éphébie Hellénistique. Étude d'une institution civique dans les cités grecques des îles de la Mer Égée et de l'Asie Mineure**, De Boccard, Paris.
- CHRISTIAN, C., L. ELBOURNE: 2018 "Shocks to military support and subsequent assassinations in Ancient Rome", **Economic Letters** 171. 2018, 79-82.
- CHRISTOL M., T. DREW-BEAR: 1983 "Une délimitation de territoire en Phrygie-Carie", **dans Travaux et recherches en Turquie 1982**, Louvain, 23-42.

- CLAUSS, M.,1999 **Kaiser und Gott. Herrscherkult in römischen Reich**, B. G. Teubner, Stuttgart – Leipzig.
- COHEN, G.,1995 **The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor**, University of California Press, Los Angeles.
- COLE, S. G.:1984 “Life and Death: A New Epigram for Dionysos”, **EA** 4, ss.37-49.
- CORCORAN, S.: 2008 “Diocletian”, **Lives of the Caesars**, ed. A. A. Barrett, Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts/ ABD, 228-254.
- CORSTEN, T.: 1985 “Die Familie der Catilii in Bithynien”, **EA** 6, 127-131.
- CORSTEN, T.: 1987 “Ein Baubeauftragter Hadrians in Nikaia”, **EA** 10, 111-114.
- CORSTEN, T.: 1991 “Neue Denkmäler aus Bithynien”, **EA** 17, 79-100
- CORSTEN, T.: 1991 “Caesarea Germanice”, **IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 223-226.
- CORSTEN, T.: 2016 “Die Berühmten Kassier in Bithynien”, **Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin**, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 206-210.
- CRAMER, J., 1832 **A Geographical Description of Asia Minor with a Map**. Vol. I, Oxford University Press, Oxford.

CRIBIORE, R.: 2014

“The Rhetorical Context: Traditions and Opportunities”, **Libanius: a Critical Introduction**, ed. L. Van Hoof, Cambridge University Press, Cambridge, 59-78.

CRIBIORE, R., 2015

Between City and School: Selected Orations of Libanius, Liverpool University Press, Liverpool.

ÇELGİN, G., 2011

Eski Yunanca-Türkçe Sözlük, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

ÇOKBANKİR-ŞENGÜL, N.:2016

“Bithynia’dan Yeni Mezar Yazıtları”, **Philia Suppl.I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin**, eds. B. Takmer, A.N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 259-262.

DAGRON, G., 1974

Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451, Presses Universitaires de France, Paris.

DAVENPORT, C.:2012

“Cassius Dio and Caracalla”, **The Classical Quartely**, Vol. 62 (2), 796-815.

DE COULANGES, F., 2011

Antik Site: Yunan’dan Roma’ya kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar, çev. İ. Kılınç, Epos Yayınları, İstanbul.

DEININGER, J., 1965

Die Provinziallandtage der Römischen Kaiserzeit, C. H. Beck Verlag, München.

DOĞANCI, K., 2007

Roma Principatus Dönemi (MÖ.27-MS. 284) Bithynia Eyalet Valileri (Prosopografik bir Değerlendirme), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

DOĞANCI, K.: 2019

“Roma Eyaletlerinde Adli Uygulamalar: Bithynia et Pontus Örneği”, **The Journal of Social Research** 12 (64), 212-223.

DOUKELLIS, P: 2005

“Föderalismus in Hellenistischer und Römischer Zeit: Theorien und Praktiken”, **Föderalismus in der griechischen und römischen Antike**, eds. P. Siewert, L. Aigner-Foresti, Franz Steiner Verlag, Münih, 2005, 43-79.

DÖNMEZ-ÖZTÜRK, F., 2006

Roma Çağı Küçükasya Kentleri Arasında Homonia Anlaşmaları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

DÖNMEZ-ÖZTÜRK, F.:2012

“Göynük ve Mudurnu'dan Yeni Yazıtlar I”, **Mediterranean Journal of Humanities** II (2), 2012, 67-78.

DÖRNER, F. K., 1941

Inschriften und Denkmäler aus Bithynien. Berlin.

DÖRNER, F. K., 1952

Bericht über eine Reise in Bithynien, Wien, Röhner.

DÖRNER, F. K.:1957a

“Prusa ad Olmypum”, **RE** XXIII 1, eds. G. Wissowa vd, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1071-1086.

- DÖRNER, F. K.:1957b “Prusias (stadt)”, **RE** XXIII 1, eds. G. Wissowa vd, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1128-1148.
- DÖRRIES, H., 1954 **Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins**, Vandenhoeck& Rupprecht Verlag, Göttingen.
- DRECOLL, C.,1997 **Die Liturgien im Römischen Kaiserreich des 3. und 4. Jh. n. Chr.**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- DRINKWATER, J.: 2008 “Maximinus to Diocletian and the ‘Crisis’”, **CAH** XII, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 28-66.
- DUNCAN-JONES, R., 2006 **Money and Government in the Roman Empire**, Cambridge University Press, Cambridge.
- DUNN, J.:2007 “Boundary Markers in Early Christianity”, **Gruppenreligionen im römischen Reich**, ed. J. Rüpke, Morh Siebeck Verlag, Tübingen, 49-68.
- ECK, W.: 2000a “Provincial administration and finance”, **CAH** XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 266-292.
- ECK, W.: 2000b “The growth of administrative posts”, **CAH** XI, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 238-265.
- ECK, W.: 2019 “Die Neueorganisation der Provinzen und Italiens unter Diokletian”,

- Diocleziano: la Frontiera giuridica dell'impera**, eds. W. Eck, S. Puliatti, Pavia University Press, Pavia, 111-152.
- ECKHARDT, B.: 2018 "Synagogen, Vereine und ihr Platz in der antiken mediterranen Gesellschaft", **Juden, Christen und Vereine im Römischen Reich**, eds. B. Eckhardt, C. Leonhard, De Gruyter, Berlin/ Boston, 61-95.
- ECKHARDT B.: 2019 "Private Associations in Hellenistic and Roman Cities: Common Ground and Dividing Lines", **Private Associations and Jewish Communities in the Hellenistic and Roman Cities**, ed. B. Eckhardt, Brill Press, Leiden-Boston, 13-36.
- EDELMANN-SINGER, B., 2015 **Koina und Concilia**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- EHRHARDT, N, W. GÜNTHER, 2013, "Hadrian, Milet und die Korporation der milesischen Schiffseigner, zu einem neu gefunden kaiserlichen Schrieben", **Chiron** 43, 199-220.
- EILERS, C., 2002 **Roman Patrons of Greek Cities**, Oxford University Press, Oxford.
- ELM, S.: 1996 "‘Schon auf Erden Engel’: Einige Berkungen zu den Anfängen asketischer Gemeinschaften in Kleinasien", **Historia** 45(4), 483-500.
- ELTON, H., 2018 **The Roman Empire in the Late Antiquity**, Cambridge University Press, Cambridge.

EROL-ÖZDİZBAY, A., 2011

Roma İmparatorluk Döneminde Pontus-Bithynia Eyaletinde Agonlar ve Agonistik Sikkeler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

ERTEKİN, E.: 2005

“İlkçağ’da Tarsus “Ketenciler”i ve Ketenleri, **OLBA** XI, 2005, 147-175.

FdXanthos VII

Balland, A. **Fouilles de Xanthos VII. Inscriptions d’époque impériale du Létôon**, Klincksieck, Paris, 1981.

FEISSEL, D.:1995

“Aspects de l’immigration a Constantinople d’après les epitaphes protobyzantines”, **Constantinople and its Hinterland**, eds. C. Mango, G. Dagron, Vairum Press, Aldershot, Hampshire, 367-377.

FELLMANN, R.: 1981

“Der Sabazios-Kult”, **Die Orientalischen Religionen im Römerreich**, ed. M. J. Vermaseren, Brill Press, Leiden, 316-340.

FERNOUX, H. L.,2004

Notables et élites des cites de Bithynie aux époques hellénistique et romaine (IIIe siecle av. J.-C. – III e siec leap. J.-C.). Essaid’histoire sociale, Lyon.

FERNOUX, H. L.: 2013

“Du port à la boulè: le recrutement des bouleutes dans les métiers de la mer. Le cas des cités bithyniennes”, **Gens de Mer**, eds. G. le Bouëdec, E. Guerber, Presses universitaires de Rennes, Rennes, 89-109.

- FERRARY, J. L.: 1997
 “The Hellenistic World and Roman Political Patronage”, **Hellenistic Constructs: Essays in Culture, History, and Historiography**, eds. P. Cartledge, P. Garnsey ve E. Gruen. University of California Press, Londra, 105-119.
- FINLEY, M. I.:1977
 “The Ancient City: From Fustel de Coulanges to Max Weber and Beyond”, **CSSH** 19, 3, 305-327.
- FISCHWICK, D., 1987
The Imperial Cult in the Latin West, Vol. I,1, Brill Press, Leiden.
- FISCHWICK, D.:1990
 “Dio and Maecenas: The Emperor and the Ruler Cult”, **Phoenix**, Vol.44(3), 267-275.
- FONTANELLA, F.: 2008
 “The Encomium on Rome as a Response to Polybius doubt about the Roman Empire”, **Aelius Aristides between Greece, Rome, and the Gods**, eds. W. V. Harris, B. Holmes, Brill Press, Leiden, 203-216.
- FOSS, C.:1995
 “Nikomedia and Constantinople”, Eds. C. Mango, G. Dagron, G. Greatrex, **Constantinople and its Hinterland**, Variorum Press, Aldershot, Hampshire. 181-190.
- FOSS, C., 1996a
Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia, The British Institute of Archaeology of Ankara, Ankara.

- FOSS, C., 1996b
Nicaea. A Byzantine Capital and Its Praises, Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts, USA.
- FOSS, C.:1997
“Strobilos and Pylae: two ports of Bithynia”, **EA** 28, 85-96.
- FOURNIER, J.: 2007
““Les “Syndikoi” Représentats Juridiques des Cités Grecques Sous Haut-Empire Romain”, **Cahiers du Centre Gustave Glotz** 18, 7-36.
- FOWDEN, G.: 1978
“Bishops and the Temples in the Eastern Roman Empire A.D. 320-435”, **JTS** 29 (1). 53-78.
- FRENCH, D.: 1984
“The Location of Cretia Flaviopolis in Bithynia”, **EA** 3, 49–58.
- FRENCH, D.: 1994
“Inscriptions from Gereade and Region”, **EA** 23, 113-117.
- FRENCH, D., 2016
Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 4 The Roads, Fasc. 4.1 Notes on the Itineraria, BIAA Electronic Monograph 10, Londra.
- FREND, W. H. C., 1965
Martyrdom and Persecution in the Early Church, Alden Press, Oxford.
- FREY, M., 1989
Untersuchungen zur Religion und zur Religionspolitik des Kaisers Elagabal, Historia 62, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- FRIESEN, S. J.,1993
Twice Neokoros. Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family, Brill Press, Leiden.
- FRIESEN, S. J.:1999
“Asiarchs”, **ZPE** 126, 275-290.

GAJDUKEVIĆ, V. F., 1971

Das Bosporische Reich, Akademik Verlag, Berlin.

GALSTERER, H.: 2000

“Local and Provincial Institutions and Government”, **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 344-360.

GARNSEY, P., 1993

Famine and Food Supply in the Graeco- Roman World. Responses to Risk and Crisis, Cambridge University Press, New York- Melbourne.

GARNSEY, P., 2004

The Roman Empire: Economy, Society and Culture, Bloomsbury Press, New York.

GAUGER, J. D.: 1993

“Bithynien”, **Kleines Lexikon des Hellenismus**, eds. H. H. Schmitt, E. Volgt, Harrossowitz Verlag, Weisbaden, 96-100.

GELZER, H. VD., 1995

Patrum Nicaenorum nomina Latine, Graece, Coptice, Syriace, Arabice, Armeniace, De Gruyter Verlag, Berlin, Boston.

GIANNAKOPOULOS, N.: 2016

“Groups and Associations in Bithynia and Pontus: Interaction with prominent Statesmen and Provincial Governors”, **PHILIA Suppl. I, Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin**, eds. B. Takmer, E. N. Akdoğan- Arca, N. Gökalp-Özdil, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 364-387.

- GIUNIO, K. A.:2013
 “A Captain from Nicomedia on a Greek Inscription from Zadar”, **Illyrica Antiqua** 11, 165-170.
- GIRARDET, K. M., 2009
Kaisertum, Religionspolitik und das Recht von Staat und Kirche in der Spätantike, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- GLEASON, M. W.: 2006
 “Greek Cities under Roman Rule”, **A Companion to the Roman Empire**, ed. D. S. Potter, Blackwell Publishing, Oxford, 228-249.
- GOLDHILL, S.,2001
Being Greek Under Rome. Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire, Cambridge University Press, Cambridge.
- GORDON, R.: 2017
 “Projects, performance and charisma: Managing small religious groups in the Roman Empire”, **Beyond Priesthood**, eds. L. Gordon vd., Walter De Gruyter Press, Berlin, 277-316.
- GONZALES, A.,2003
Pline le jeune: esclaves et affranchis a Rome, Universite de Franche-Comte Lieu de publication, Besancon.
- GONZALES, J., M. H. CRAWFORD:1986
 “The Lex Irnitana: A New Copy of the Flavian Municipal Law, **JRS** 76, 1986, 147-243.
- GOUDINEAU, C.:2000
 “Gaul”, **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 462-495.

GÖLCÜK R. vd.: 2020

“Kocaeli Müze Müdürlüğü Nikomedeia Batı Nekropolü”, **AMS Band 96. Imperial Residence and Site of Councils. The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia**, eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 117-129.

GRADEL, I., 2004

Emperor Worship and Roman Religion, Oxford University Press, Oxford.

GRAF, F., 2015

Roman Festivals in the Greek East from the Early Empire to the Middle Byzantine Era, Cambridge University Press, Cambridge.

GREAVES, A.:2017

“Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion”, **The Black Sea in Antiquity**, eds. V. Gabrielsen, J. Lund, Aarhus University Press, Aarhus, 9-21.

GRIFFIN, M.: 2000a

“Flavians”, **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 1-83.

GRIFFIN, M.: 2000b

“Nerva to Trajan”, **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 84-131.

GROTE, O., 2016

Die griechischen Phylen, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

GROWING, A.M.:1990

“Dio’s Name”, **CPh.** 85, 49-54.

GUIDOBONI, E., A. COMASTRI, G. TRAINA, 1994

Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to the 10th Century, Istituto nazionale di geofisica, Rome.

GWYNN, D. M.: 2021

“Reconstructing the Council of Nicaea”, **The Cambridge Companion to the Council of Nicaea**, ed. Y. R. Kim, Cambridge University Press, New York, 90-110.

HACHLILI, R., 2001

The Menorah, Ancient Seven-armed Candelabrum, Origin, Form & Significance, Brill Press, Leiden.

HAENSCH, R. 1997

Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit. Kölner Forschungen, Band 7. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

HAENSCH, R., P. WEISS: 2005

“Gewichte mit Nennung von Statthaltern von Pontus et Bithynia, **Chiron** 35, 443-498.

HAENSCH, R., P. WEISS: 2014

“Weitere Statthaltergewichte von Nikomedeia. Neue Ergebnisse zur Stadt- und Reichsgeschichte”, **Chiron** 44, 513-549.

HAKLAI-ROTENBERG, M.:2011

“Aurelian’s Monetary Reform: Between Debasement and Public Trust”, **Chiron** 41, 1-39.

HALSBERGHE, G.H., 1972

The Cult of Sol Invictus, Brill Press, Leiden.

- HANDY, M., 2009 **Die Severer und das Heer**, Verlag Antike, Berlin.
- HANELL, K., 1934 **Megarische Studien**, Hakan Ohlssons Buchdruckerei, Lund.
- HANSON, J. W.: 2011 "The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity", **Settlement, Urbanization and Population**, eds. A. Bowman, A. Wilson, Oxford University Press, Oxford, 229-275.
- HARLAND, P. A., 2003 **Associations, Synagogues, and Congregations**, Fortress Press, Minneapolis.
- HARLAND, P. A., 2014 **Greco-Roman Associations: Texts, Translations, and Commentary. II. North Coast of the Black Sea, Asia Minor**, Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston.
- HAUKEN, T., 1998 **Petition and Response**, Norwegian Institute at Athens, Bergen.
- HELLER, A., 2006 **Les Betises des Grecs**, Ausonius Publication, Bordeaux.
- HELLER, A.: 2009 "La ciré grecque d'époque impériale: vers une société d'ordres?", **Annales. Histoire Sciences Sociales** 64/2, 341-373.
- HELLER, A., 2020 **L'âge d'or des bienfaiteurs**, Librairie Droz, Genova.
- HEMELRIJK, E. A., 2004 "Patronage of Cities: the Role of Woman", **Roman Rule and Civic Life:**

- HERDA, A.: 2016
- HERZ, P.:1992
- HERZ, P.:2003
- HINGLEY, R., 2005
- HOEPFNER, W.:1996
- HOEY, A. S.: 1939
- Local and Regional Perspectives**, eds. L. De Ligt vd, J.C. Gieben Publisher, Amsterdam.
- “Megara and Miletos: Colonising with Apollo. A Structural Comprasion of Religious and Political Institutions in Two Archaic Greek Polis States”, **Megarika. Nouvelles recherches sur Mégare, les cités de la Propontide et du Pont-Euxin**, Editions de Boccard, Paris, 15-126
- “Asiarchen und Archiereia. Zum Provinzialkult der Provinz Asia”, **Tyche** 7. 93-115.
- “Zur Geschichte des Kaiserkultes in Kleinasien, Die Kulturorganisation für die cives Romani”, **AMS 49, Neue Forshungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens**, eds. G. Heedemann, E. Winter, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Globalizing Roman Culture**, Routledge Press, Londra, New York.
- Herakleia Pontike- Ereğli, eine baugeschichtliche untersuchung. Reihe: Denkschriften der philosophisch- historischen Klasse, Band: 89 Reihe: Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris, Band: 2/1.**
- “Official Policy towards Oriental Cults in the Roman Army”, **TAPhA** 70, 456-481.

HOPKINS, K.:1960

“Taxes and Trade in the Roman Empire (200 BC- AD 400)”, **JRS** 70, 101-125.

IAphMcCabe

D. F. McCabe, **Aphrodisias Inscriptions: Texts and Lists**, The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia, Princeton, 1991.

IGBulg

MIHAILOV, G., **Inscriptiones graecae in Bulgaria Repertae** II, III, IV, Sofia. 1956.

IK 7

ŞAHİN, S., **Bithynische Studien-Bithynia İncelemeleri** (IK 7), Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1978.

IK 9, I

ŞAHİN, S., **Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)- İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu**, IK 9, I, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1979.

IK 10, II 1

ŞAHİN, S., **Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)**. Teil 2.1: Nr. 701–1210 (Entfernte Umgebung der Stadt), Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1981.

IK 10, II 2

ŞAHİN, S., **Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)**. Teil 2.2: Nr. 1230–1597 (Entfernte Umgebung der Stadt), Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1982.

IK 10, II 3

ŞAHİN, S., **Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)**. Teil 2.3: T 1–69 (Testimonia). Unter Mitarbeit von Reinhold

- Merkelbach, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1987.
- IK 20 MERKELBACH, R. **Die Inschriften von Kalchedon**, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1980.
- IK 23 PETZL, G., **Die Inschriften von Smyrna, Teil 1: Grabschriften, postume Ehrungen, Grabepigramme**, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1982.
- IK 27 AMELING, W., **Die Inschriften von Prusias ad Hypium**, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1985.
- IK 29 CORSTEN, T., **Die Inschriften von Kios**, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1985.
- IK 31 BECKER-BERTAUE, F., **Die Inschriften von Klaudiu polis**. Anhang von Wolfram Weiser: Zur Münzprägung von Bithynion, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1986.
- IK 32 CORSTEN, T., **Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai**, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1987.
- IK 39 CORSTEN, T., **Die Inschriften von Prusa ad Olympum**. Teil 1, Dr. Rudolf Habelt Gmbh, Bonn, 1991.
- IK 40 CORSTEN, T., **Die Inschriften von Prusa ad Olympum**. Teil 2: Die Geschichte der Stadt in der Antike. Inschriften unbekannter Herkunft im

- Archäologischen Museum Bursa, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1993.
- IK 47 JONNES, L., **The Inscriptions of Heraclea Pontica**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1994.
- IK 56 SAYAR, M. H., **Die Inschriften von Anazarbos und Umgebund I**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2000.
- IK 58 LAJTAR, A., **Die Inschriften von Byzantion. Teil 1: Die Inschriften**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2000.
- IScM PIPPIDI, D. M.– I.I. RUSSU, **Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae**, I, II. Bucharest. 1983.
- İDİL, V., 2000 “Eskiçağ’da Gerede (Krateia) ve Keçi Kalesi”, **Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu**, Bolu, y.y., 105-108.
- İZNİK, E.:2011 “İmparator Diocletianus’un ‘Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı’-‘Edictum de pretiis Rerum Venalium’”, **Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi** 49 (30), 97-130.
- JACOBS, I.: 2021 “Hosting the Council in Nicaea”, **The Cambridge Companion to the Council of Nicaea**, ed. Y. R. Kim, Cambridge University Press, New York, 65-89.
- JACOBY, F., 1954 **Die Fragmente der griechischen historiker**. Teil 3B. Autoren ueber

- einzelne Staedte (Laender) Leiden: Brill Press.
- JOHNE, K. P., VD., 2008 **Die Zeit der Soldaten Kaiser**, Band I, Akademie Verlag, Berlin.
- JOHNSON, T., C. DANDEKER: 1989 “Patronage: relation and system”, **Patronage in Ancient Society**, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge Press, Londra-New York, 219-242.
- JONES, A. H. M.: 1953 “Inflation under the Roman Empire”, **The Economic History Review** V, No.3, 293-318.
- JONES, A. H. M., 1964 **The Later Roman Empire, 284-602**, Basil Blackwell Press, Oxford.
- JONES, A. H. M., 1998 **The Cities of the Eastern Roman Provinces**, Clarendon Press, Oxford.
- JONES, C. P., 1978 **The Roman World of Dio Chrysostom**, Harvard University Press, Cambridge.
- JONES, C.: 2015 “Five Letters Attributed to Dio”, **CPhil** 110 (2), 124-131.
- JONES, N.F.,1987 **Public Organisation in Ancient Greece**, American Philosophical Society, Philadelphia.
- JUDGE, E. A.: 2012 “What makes a Philosophical School?”, **New Documents Illustrating Early Christianity** 10, eds. S.R. Llewelyn vd., W. B. Eerdmans Press, Cambridge, 1-5.
- KAÇAR, T.:2007 “Pax Romana’nın Gölgesinde İkinci Sofistler Dönemi ve Bir Sofistin

- Kaleminden Roma İmparatorluğu” **Doğu Batı Dergisi** 40, 141-162.
- KAÇAR, T.:2008a “Early Christianity in the Black Sea: An Examination of the Literary Evidence”, **Colloquium Anatolicum** VII, Ege Yayınları, İstanbul.
- KAÇAR, T.:2011 “İkinci Yüzyılda Hristiyanlık: Entelektüeller, Düşünceler ve Gruplar”, **Selevcia ad Calycadnum** I, Olba Kazısı Yayınları, Ankara, 9-28.
- KAÇAR, T.,2015 **Geç Antikçağ’da Hristiyanlık**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- KAÇAR, T.:2020 “Constantinople and Asia Minor: Ecclesiastical Jurisdiction in the Fourth Century”, **Early Christianity in Asia Minor and Cyprus**, eds. S. Mitchell, P. Pilhofer, Brill Press, Leiden-Boston, 148-163.
- KANTOR, G.: 2020 “Navigating Roman Law and Local Privileges in Pontus-Bithynia”, **Law in the Roman Provinces**, eds. K. Czajkowski, B. Eckhardt ve M. Strothmann, Oxford University Press, Oxford, 185-209.
- KARAKUŞ, O. S., 2017 **Roma İmparatorluk Döneminde Prusias ad Hypium**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2017.
- KARAKUŞ, O. S.:2020a “Epigrafik Belgeler Işığında Prusias ad Hypium Kentinin İdari Yapısı”, **Eskiçağ**

- KARAKUŞ, O. S.: 2020b
- KARAKUŞ, O. S.: 2020b, **Yazıları 14-Akron 18**, Bilgin-Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 219-236.
- KATZARI, C., S. MITCHELL: 2008
- KATZARI, C., S. MITCHELL: 2008, “Severus Hanedanı Dönemindeki Parth Seferleri Sırasında Prusias ad Hypium Kenti”, **Konuralp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu**, eds. A. Ertuğrul, F. Yaşa, TTK Yayınları, Ankara, 15-37.
- KATZOFF, R.:1971
- KATZOFF, R.:1971, “The Roman Colonies of Greece and Asia Minor. Questions of State and Civic Identity”, **Athenaeum (Athenaeum. Studi periodici di letteratura e storia dell’antichità- Pavia)** 96 (1), 221-249.
- KAZHDAN, A. P. vd.,1991
- KAZHDAN, A. P. vd.,1991, “Tacitus, Annales I, 74, The Case of Granius Marcellus”, **AJPh.** 92 (4), 680-684.
- KENNEL, N. M.:2000
- KENNEL, N. M.:2000, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Oxford University Press, New York-Oxford.
- KENNEL, N. M.:2018
- KENNEL, N. M.:2018, “The Status of Ephebarch”, **Tyche** 15, 103-108.
- KLAASSEN, Y.: 2011
- KLAASSEN, Y.: 2011, “Competition and Memory in an Ephebic Victor List from Heraclea Pontica”, **BICS** 61(1), 79-93.
- KLINGENBERG, A., 2020
- KLINGENBERG, A., 2020, “Migration and Integration in the Roman World: A New Approach towards Culture and Identity”, **Talanta** 42, 129-155.
- KLINGENBERG, A., 2020
- KLINGENBERG, A., 2020, **Die ‘Iranische Diaspora’ in Kleinasien, AMS Band 97**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.

KLOPPENBORG, J. S. - S.G. WILSON, 2002

Voluntary Associations in the Graeco-Roman World, Routledge Press, Londra, New York.

KOKKINIA, C.: 2004

“Ruling, Inducing, Arguing: How to Govern (and Survive) a Greek Province”, **Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives**, eds. L. De Ligt vd, J.C. Gieben Publisher, Amsterdam, 39-58.

KOLB, A.: 2000

Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich, *Klio* 2, Akademie Verlag, Berlin.

KOLB, A.: 2013

“Δεκάτιον – ein Hapax legomenon”, *EA* 36, 115-119.

KOLB, F., 1987

Diocletian und die Erste Tetrarchie, Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 27, Walter de Gruyter, Berlin.

KOORTBOJIAN, M., 2013

The Divinization of Caesar and Augustus. Precedents, Consequences, Implications, Cambridge University Press, Cambridge.

KRAUSE, J. U., 1987

Spätantike Patronatsformen im Westen des Römischen Reiches, C. H. Beck Verlag, München.

KUHOFF, W., 2001

Diokletian und die Epoche der Tetrarchie, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main.

- KUNNERT, U.,2012 **Bürger unter sich. Phylen in den Städten des kaiserzeitlichen Ostens**, Schwabe AG Verlag, Basel.
- KYRTATAS, D. J.: 2020 "Religious Conflict in Roman Nicomedia", **Urban Interactions. Communication and Competition in Late Antiquity and Early Middle Ages**, eds. M. J. Kelly, M. Burrows, Gracchi Books, New York, 147-180.
- LÄHNEMANN, J.:2013 "Kirchengeschichtlich Bedeutsame Orte und Entscheidungen in Bithynien", **Neue Funde und Forschungen in Bithynien**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn. 47-59.
- LAISTNER, M. L. W.,1951 **Christianity and Pagan Culture in the Later Roman Empire**. Cornell University Press, Ithaca.
- LAU, T.,2009 **The Politics of Peace, Ephesians, Dio Chrysostom and the Confucian Four Books**, Brill Press, Leiden-Boston.
- LAUFFER, S., 2013 **Diokletians Preisedikt**, Walter de Gruyter Press, Berlin.
- LEADBETTER, B.,2009 **Galerius and the Will of Diocletian**, Routledge Press, New York.
- LEFORT, J.:1995 "Les Communications entre Constantinople et la Bithynie", Eds. C. Mango – G. Dagron, **Constantinople and its Hinterland**, Variorum Press, Aldershot, Hampshire. 207-218.
- LENGER, D.S.:2012 "Coins from the Tiejion Excavations, including an unpublished Koinon

- Bithynion Coin”, **The Numismatic Chronicle** 172, 343-346.
- LENSKI, N.,2016 **Constantine and the Cities: Imperial Authority and Civic Politics**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- LENSKI, N.:2008 “Constantine”, **Lives of the Caesars**, ed. A. A. Barrett, Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts/ABD, 255-279.
- LENSKI, N.:2017 “The Significance of Edict of Milan”, **Constantine: Religious Faith and Imperial Policy**, ed. A. E. Siecienski, Routledge Press, New York, 27-56.
- LEPELLEY, C.: 1993 “Die Christen und das Römische Reich”, **Das Frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen**, Band I: Die Christen im Heidnischen Staat, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 229-268.
- LESCHHORN, W.: 1998 “Die Vebreitung von Agonen in den östlichen Provinzen des Römischen Reiches”, **Stadion** XXIV (1), 31-57.
- LESCHORN, W.,1993 **Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien nördlich des Tauros**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- LEVICK, B., 1967 **Roman Colonies in Southern Asia Minor**, Clarendon Press, Oxford.
- LEVICK, B.:1979 “Pliny in Bithynia- and what followed”, **Greece& Rome** 26 (2), 119-131.

LEVICK, B., 2000

The Government of Roman Empire: a sourcebook, Routledge Press, New York.

LEVICK, B.: 2000

“Greece and Asia Minor”, **CAH XI**, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, Cambridge University Press, Cambridge, 604-634.

LGPN

CORSTEN, T., 2010, **A Lexicon of Greek Personal Names**. Vol.V.A., Clarendon Press, Oxford.

LICHTENBERGER, A.:2020

“The city walls coins of Nicaea. Tracing a pictorial tradition in numismatic iconography”, **Imperial Residence and Site of Councils. The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia, AMS Band 96**, eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 83-91.

LIEB, H., M. A. SPIEDEL: 2003

“Die Inschriften”, **Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst**, ed. M. A. Guggisberg, Römerstadt Augusta Raurica Verlag, Basel.

LIEBENAM, W.,1900

Städteverwaltung im Römischen Kaiserreiche, Duncker& Humblot, Leipzig.

LIEBESCHUETZ, W., 1979

Continuity and Change in Roman Religion, Clarendon Press, Oxford.

LIEBESCHUETZ, W.,1999

“Antik Kentin Sonu”, **Geç Antik Çağ'da Kent**, ed. J. Rich, çev. S.

- Güven, E. Güven, Homer Kitabevi, İstanbul.
- LIEU, S. N. C. - D. MONTSERRAT, 1995 **From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views**, Routledge Press, Londra-New York.
- LINTOTT, A., 2013 **Imperium Romanum**, Routledge Press, New York.
- LO CASCIO, E.: 2008a “The Emperor and His Administration: The Age of the Severans”, **CAH** XII, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 137-155.
- LO CASCIO, E.: 2008b “The Emperor and His Administration: General Developments”, **CAH** XII, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 110-136.
- LO CASCIO, E.: 2008c “The Emperor and His Administration: The Government and Administration of the Empire in the Central Decades of the Third Century”, **CAH** XII, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 156-169.
- LO CASCIO, E.: 2008d “The New State of Diocletian and Constantine: From the Tetrarchy to the Reunification of the Empire”, **CAH** XII, eds. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, Cambridge, 170-183.

LOHMANN, H.:2000

“Phyle”, **DNP** 9, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 982-985.

LORIOT, X.:2011

“La province de Pont-Bithynie sous le Haut-Empire: assise territoriale et administration”, **Figures d’empire, fragments de mémoire**, Presses universitaires du Septentrion, Villeneuve d’Ascq.

LSJ

Liddell, H. G., R. Scott, **An Intermediate Greek-English Lexicon**, the 7th edition, Clarendon Press, Oxford, 1975.

MA, J.: 2019

“Dio Chrysostom’s Estate”, **EA** 52, 133-138.

MACMULLEN, R.,2014

Constantine, Routledge Press, New York.

MADSEN, J. M.:2006

“Intellectual Resistance to Roman Hegemony and its Representativity”, **Rome and Black Sea Region**, ed: T. Bekker-Nielsen, Aarhus University Press, Aarhus, 63-82.

MADSEN, J.M., 2009

Eager to be Roman: Greek Response to Roman Rule in Pontus and Bithynia, Gerald Duckworth & Co. Ltd., New York.

MADSEN, J. M.:2014

“Patriotism and Ambitions: Intellectual Response to Roman Rule in the High Empire”, **Roman Rule in Greek and Latin Writing**, eds. J. M. Madsen- R. R. Ress, Brill Press, Boston, 16-38.

- MADSEN, J. M.:2016
 “Who Introduced the Imperial Cult in Asia and Bithynia? The Koinon’s Role in the Early Worship of Augustus”, **Kaiserkult in den Provinzen des Römischen Reiches**, eds. A. Kolb, M. Vitale, De Gruyter GmbH, Berlin, 21-35.
- MADSEN, J. M.:2017
 “The coming of Rome and the redefinition of cultural and ethnic boundaries in north-central Anatolia”, **Bordered Places- Bounded Times: Cross-Disciplinary Perspectives on Turkey**, eds. Emma L. Baysal, Leonidas Karakatsanis, BIAA, 123-134.
- MADSEN, J. M., 2019
Cassius Dio (Ancients in Action), Bloomsbury Academic, Londra.
- MAGDALINO, P.: 2016
 “Neighbourhoods in Byzantine Constantinople”, **Hinter den Mauern und auf dem offenen Land, Leben im Byzantinischen Reich**, eds. F. Daim, J. Drauschke, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 23-30.
- MAGIE, D.,1950
Roman Rule in Asia Minor, C. I-II, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- MAGIE, D.:1953
 “Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins”. **AJA** 57(3), 163-187.
- MANSEL, A. M.,1936
Yalova ve Civarı- Yalova und Umgebund, İstanbul Müzeleri Neşriyat, İstanbul.

- MANSEL, A. M.:1957 "İstanbul Tersanesinde Bulunan Bir Lahit ve Bir İstanbul Lahitler Grubu Hakkında Araştırmalar", **Belleten** 21(83), 395-419.
- MAREK, C.,1993 **Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia**, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen.
- MAREK, C.:2002 "Die Phylen von Klaudiupolis, die Geschichte der Stadt und die Topographie Ostbithyniens". **MH**, Vol. 59, No. 1, 31-50.
- MAREK, C.,2003 **Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien**, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern Verlag.
- MAREK, C.:2009 "Hellenisation and Romanisation in Pontus-Bithynia: An Overview", **Mithridates VI and the Pontic Kingdom**, ed. J. M. Højte, Aarhus University Press, Aarhus. 35- 46.
- MAREK, C.,2010 **Geschichte Kleinasien in der Antike**, C. H. Beck Verlag, München.
- MAREK, C.:2013 "Intellektuelle in Bithynien und Ihre Feindschaften", **Neue Funde und Forschungen in Bithynien**, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 33- 46.
- MAREK, C.: 2019 "Pontus et Bithynia, Paphlagonia, Pontus Galaticus, Pontus Polemonianus, Ora Ponti, Polemoniani, Pontus Mediterraneus", **Hellenistik ve Roma**

- MAREK, C., M. ADAK, 2016 **Dönemlerinde Anadolu**, ed. O. Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 262-273.
- MARIOLAKIS, D.- E.MANOUTSOGLU: 2013 **Epigraphische Forschungen in Bithynien, Paphlagonien, Galatien und Pontos**, Philia Supplements: Vol. 2, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2016.
- MARSHALL, A. J.: 1966 “The Geotectonic evolution of Olympos Mt. and Its Mythological Analogue”, **Bulletin of the Geological Society of Greece**, Vol. XLVIII (2), 574-581.
- MASON, H. J., 1974 “Governors on the Move”, **Phoenix** 20 (3), 231-246.
- MAUPAI, I., 2003 **Greek Terms for Roman Institutions. A Lexicon and Analysis**, Hakkert Press, Toronto.
- MCHUGH, J. S., 2017 **Der Macht der Schönheit. Untersuchungen zu einem Aspekt des Selbstverständnisses und der Selbstdarstellung griechischer Städte in der Römischen Kaiserzeit**, Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- MCLEAN, B. H., 2002 **Emperor Alexander Severus**, Pen & Sword Press, Barnsley.
- MCLEAN, B. H., 2002 **An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C.- A.D.337)**, University of Michigan Press, Ann Arbor.

- MEIER, M., M. STROTHMANN: 1997 "Eparchia", **DNP** 3, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 1066.
- MELLOR, R., 1975 **Thea Rhome. The Worship of the Goddess Roma in the Greek World.** Hypomnemata. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben, Heft 42, Vandenhoeck& Ruprecht, Göttingen.
- MERKELBACH, R., 1987 **Nikaia in der römischen Kaiserzeit,** Westdeutscher Verlag, Oplander.
- MERKELBACH, R., 1995 **Isis regina – Zeus Sarapis,** B. G. Teubner, Stuttgart-Leipzig.
- MIHAILESCU-BIRLIBA L.:2012 "Les Pontobithyniens en Dacie Romaine", **The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity,** ed. G. R. Tsetskhladze, Archeopress, Oxford, 39-43.
- MILLAR, F., 1964 **A Study of Cassius Dio,** Clarendon Press, Oxford.
- MILLAR, F.,1977 **The Emperor in the Roman World (13 BC- AD 337),** Duckworth Press, Londra.
- MITCHELL, S., VD., 1982 **Regional epigraphic catalogues of Asia Minor. II. The Ankara district: the inscriptions of North Galatia,** British Archaeological Reports, International Series, 135, Oxford.
- MITCHELL, S.,1995 **Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor,** Vol.1, Oxford, Clarendon Press.

- MITCHELL, S.:2010
“Further Thoughts on the Cult of Theos Hypsistos”, **One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire**, eds. S. Mitchell, P. Van Nuffelen, Cambridge University Press, Cambridge, 167-219.
- MITCHELL, S.,2016
Geç Roma İmparatorluğu MS. 284-641, Çev. T. Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MOGA, I, 2019
Religious Excitement in Ancient Anatolia, Peeters, Leuven.
- MOLES, J. L.:1978
“The Career and Conversion of Dio Chrysostom”, **JHS** 98, 79-100.
- MOLTHAGEN, J., 1970
Der römische Staat und die Christen im zweiten und dritten Jahrhundert, Vandenhoeck& Ruprecht Verlag, Göttingen.
- MOMIGLIANO, A.: 1963
“Christianity and the Decline of the Roman Empire”, **The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century**, ed. A. Momigliano, Clarendon Press, Oxford, 1-16.
- MOMIGLIANO, A., 1987
On Pagans, Jews and Christians, Wesleyan University Press, Connecticut-ABD.
- MORGAN, L.:2010
“Bithynia: poets, provinces and clients”, **Kingdoms and Principalities in the Roman Near East**, Eds. T. Kaizer-M. Facella, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 125-138.

- MORLEY, N.:2011 "Cities and Economic Development in the Roman Empire", **Settlement, Urbanization and Population**, eds. A. Bowman, A. Wilson, Oxford University Press, Oxford, 143-160.
- MOSER, M.,2018 **Emperor and Senators in the Reign of Constantius II**, Cambridge University Press, New York.
- MUMFORD, L.,2007 **Tarih Boyunca Kent - Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, çev. G. Koca, T. Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- MUNRO, J. A. R., 1897 "Inscriptions from Mysia". **JHS**, 17, 268-293.
- NADOLNY, S., 2016 **Die severischen Kaiserfrauen**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- NESSSELRATH, T., 2013 **Kaiser Julian und die Repaganisierung des Reiches**, Aschendorf Verlag, Münster.
- NICHOLSON, O.,2018 **The Oxford Dictionary of Late Antiquity**, Vol. I-II, Oxford University Press, Oxford.
- NICOLS, J.:1990 "Patrons of Provinces in the early Principate: the Case of Bithynia", **ZPE** 80, 101-108
- NICOLS, J., 2014 **Civic Patronage in the Roman Empire**, Brill Press, Leiden-Boston.
- NOLLÉ, J.:1991 "Marktrechte ausserhalb der Stadt: Lokale Autonomie zwischen Staathalter und Zentralort", **Lokale Autonomie und**

- römische Ordnungsmacht in den Kaiserzeitlichen Provinzen vom 1.bis 3.Jahrhundert**, ed. W. Eck, Oldenburg Verlag, München.
- NOLLÉ, J.:1998
 “Εὐτυχῶς τοῖς κυρίοις – feliciter dominis. Akklamationsmünzen des griechischen Ostens unter Septimius Severus und städtische Mentalitäten”, **Chiron** 28, 323-351.
- NORMAN, A. F.,1992
Libanius: Autobiography and Selected Letters, Harvard University Press, Oxford.
- ODAHL, C. M.,2004
Constantine and Christian Empire, Taylor and Francis Press, New York.
- OKÇU, R.:2009
 “Prusia ad Olympum Mozaikleri”, **Journal of Mosaic Research** 3, 31-51.
- OLIVER, J. H.:1953
 “The Ruling Power: A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of Aelius Aristides”, **TAPhS**, Vol. 43, No. 4, 871-1003.
- OLIVER, J. H., 1989
Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri, American Philosophical Society, Philadelphia.
- ONUR, F.:2014
 “Epigraphic Research around Juliopolis I: A Historical and Geographical Overview”, **Gephyra** 11, 65-83.
- ÖHLER, M.: 2018
 “Graeco-Roman Associations, Judean Synagogues and Early Christianity in

- Bithynia-Pontus”, **Authority and Identity in Emerging Christianities in Asia Minor and Greece**, eds. C. Breytenbach, J. M. Ogereau, Brill University Press, Leiden, 62-88.
- ÖZBAYOĞLU, E.: 2011
“Roma Yurttaş Ailius Aristeides’ten Roma’ya Övgü”, **Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler**, eds. H. Şahin, E. Konyar, G. Ergin, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 319-328.
- ÖZLEM-AYTAÇLAR, P.,2006
Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu’da Entelektüeller, Ege Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, B.,2012
Küçükasya’nın Batı Karadeniz Kıyısında bir Antik Kent: Tios (Tieion), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul; Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ÖZTÜRK, B.:2016
“A Funerary Inscription from Herakleia Pontike: "Ephebarchos" and "Paraphylax" Avrelivs Artemonianos Menios”, **ZPE** 199, 99-103.
- ÖZTÜRK, H. S., vd.:2018
“Nikaia’dan Yeni Yazıtlar VII”, **TÜBA-AR** 22, 231-243.
- ÖZTÜRK H. S.: 2019
“Nikaia ve Nikomedeia’dan Yeni Yazıtlar X”, **Phaselis** V, 391-395.
- ÖZTÜRK H. S., E. DEMİRHAN-ÖZTÜRK: 2019
“Nikomedia’dan Yeni Yazıtlar”, **Uluslararası Orhangazi Sempozyumu**

- Bildirileri**, eds. H. Selvi vd, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 135-136.
- ÖZTÜRK, H. S., vd.: 2020 "New Inscriptions from Nikaia XII. Sanctuary of Zeus Bronton in Ahmetler Village, Pazaryeri District". **Gephyra** 20, 171-192.
- ÖZTÜRK, H. S., Z. KARTAL-ÖNEMLİ: 2020 "New Inscriptions from Prusias ad Hypium (Bithynia) I. Konuralp Archaeological Museum", **Phaselis** VI, 237-240.
- ÖZTÜRK H. S., E. DEMİRHAN-ÖZTÜRK: 2021 "Two New Inscriptions from the Western Necropolis of Nikomedeia", **Libri** 7, 203-211.
- QUASS, F., 1993 **Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- PANELLA, R. J., 2007 **Man and the Word: The Orations of Himerius**, University of California Press, Los Angeles.
- PARETO, V., 2018 **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü**, çev. M. Z. Doğan, Doğu Batı Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- PARKINS, H.: 2005 "The 'consumer city' domesticated? The Roman city in élite economic strategies", **Roman Urbanism. Beyond the Consumer City**, Ed. H. Parkins, Routledge Press, New York. 81-108.

PEKARY, I.:1978

“Typologische Bemerkungen zu Einem Relief mit Schiffsdarstellung aus Bithynien”, **Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976**, eds. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner, Band 2, Brill Press, Leiden, 712-726.

PERNOT, L.:2008

“Aelius Aristides and Rome”, **Aelius Aristides between Greece, Rome, and the Gods**, eds. W. V. Harris, B. Holmes, Brill Press, Leiden, 173-201.

PIETRI, C., C. MARKSCHIES, 2005

“Eine neue Geographie: Der Orient”, **Das Frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen, Band II: Das Entstehen der einen Christenheit**, eds. C. Pietri, L. Pietri, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 55-119.

PIETRI, L., G. GOTTLIEB, 2005

“Christenverfolgungen zwischen Decius und Diokletian das Toleranzedikt des Galerius”, **Das Frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen, Band II: Das Entstehen der einen Christenheit**, eds. C. Pietri, L. Pietri, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 156-191.

PLEKET, H. W.: 1998

“Mass-sport and Local Infrastructure in the Greek Cities of Roman Asia Minor”, **Stadion XXIV**, 1, 151-172.

PLRE I

JONES, A. H. M., vd., **The Prosopography of Later Roman**

- PONT, A. V.: 2013
- POTTER, D. S., 2010
- POWELL, O., 2003
- PRICE, S., 1984
- PRICE, S.: 2012
- PRICE, R., M. GADDIS, 2005
- PRYOR, J. W.: 2002
- RAMSAY, W. M., 1960
- Empire: Volume 1, AD 260-395**, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- “Les groupes de voisinage dans les villes d’Asie Mineure occidentale à l’époque impériale”, **Groupes et associations dans les cités grecques**, eds. P. Fröhlich, P. Hamon, Librairie Droz, Genève, 129-156.
- A Companion to the Roman Empire**, Wiley-Blackwell Press, West Sussex.
- Galen, On the Properties of Foodstuffs**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rituals and Power, The Roman imperial cult in Asia Minor**, Cambridge University Press, Cambridge.
- “Religious Mobility in the Roman Empire”, **JRS** 102, 1-19.
- The Acts of the Council of Chalcedon – Vol. 1**, Liverpool University Press, Liverpool.
- “Awaiting the Trumpet of God”, **New Documents Illustrating Early Christianity** 9, eds. S. R. Llewelyn vd., W. B. Eerdmans Press, Cambridge, 102-105.
- Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- RAMSKOLD, L.:2012 “Constantine's Vicennalia and the Death of Crispus”, **Niş & Byzantium**, Vol.XI, 409-456.
- REMY, B.,1989 **Les carrières sénatoriales dans les provinces romaines d'Anatolie au Haut-Empire (31 av. J.-C.- 284 ap. J.-C.) (Pont-Bithynie, Galatie, Cappadoce, Lycie-Pamphylie et Cilicie)**, Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil (Varia Anatolica 2), İstanbul.
- REVELL, L., 2009 **Roman Imperialism and Local Identities**. Cambridge University Press, Cambridge; New York.
- RHODES, P.:1997 “Epimeletai”, **DNP** 3, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 1143.
- RICH. J., A. WALLACE-HADRILL,2000 **Antik Dünyada Kırsal ve Kent**, çev. Lale Özgenel, Homer Kitabevi.
- RIZAKIS, A.: 2007 “Urban Elites in the Roman East: Enhancing Regional Positions and Social Superiority”, **A Companion to Roman Religion**, eds. J. Rüpke, Blackwell Publishing, Oxford, 317-330.
- RIZOS, E.:2017 “New Cities in Late Antiquity”, **Documents and Archeology**, Turnhout, 19-38.
- RIZZO, G.: 2014 “Pontus and Rome: Trading in the Imperial Period”, **Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman**

- Periods**, eds. V. Cojocaru, A. Coşkun, M. Dana, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 555-577.
- ROBERT, L., 1937 **Études anatoliennes: Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure** (Études orientales publiées par l'Institut français d'archéologie de Stamboul sous la direction de M. Albert Gabriel, fasc. V), de Boccardi, Paris.
- ROBERT, L.:1943 "Voyages épigraphiques en Asie Mineure", **RPh** 15, 170-201.
- ROBERT, L.:1977 "La Titulature de Nicée et de Nicomédie: la Gloire et la haine", **CPh.** 81, 1-39.
- ROBERT, L.:1978 "Documents D'Asie Mineure", **BCH** 102, 395-549.
- ROBERT, L.,1980 **A Travers l'asie mineure.** École Française d'Athènes et Paris, de Boccard, Paris.
- ROBERT, L., 1987 **Documents d'Asie Mineure**, École Française d'Athènes et Paris, de Boccard, Paris.
- ROBU, A., 2014 **Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin**, Peter Lang Verlag, Brüksel.
- RODER, S.: 2019 **Kaiserliches Handeln im 3. Jahrhundert als Situatives Gestalten**, Peter Lang Verlag, Berlin.

- ROHDE, G.: 1949
 “Bir Romalı Askerin Mezar Kitabesi”,
AÜ DTCF Dergisi 7(1), 161-166.
- ROLLER, D. W., 2018
A Historical and Topographical Guide to the Geography of Strabo,
 Cambridge University Press, Cambridge.
- ROLLER, L. E., 1999
In Search of God the Mother,
 University of California Press, London.
- ROLLER, M. B., 2001
Constructing Autocracy: Aristocrats and Emperors in Julian-Claudian Rome,
 Princeton University Press, New Jersey.
- ROSTOVTZEFF, M., 1957
The Social and Economic History of the Roman Empire, Vol. I, Clarendon Press, Oxford.
- ROWAN, C., 2012
Under Divine Auspices. Divine Ideology and the Visualisation of Imperial Power in the Severan Period,
 Cambridge University Press, Cambridge.
- RRMAM
 French, D., **Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.4: Pontus et Bithynia (with Northern Galatia)**,
 BIAA Electronic Monograph 4, Londra, 2013.
- RUFFING, K., 2008
Die Berufliche Spezialisierung in Handel und Handwerk, Teil 1-2, Marie Leidorf Verlag, Rahden, Westphalia.
- RUSCU, L.:2015
 “Das amt des Protos Archon in Bithynien und Thrakien”, **Ad Finem Imperi Romani. Studies in Honour of**

- RUSSELL, B., 2013
- RUSSELL, T., 2017
- SAĞIR, E., H. UZUNOĞLU, K. HANÇER: 2011
- SALLER, R. P., 1982
- SAMITZ, C.:2013
- SARGIN, Y.,2017
- SARTRE, M., 1995
- SAYAR, M.H.:2016
- SAYAR, M.H.:2017
- Coriolan H. Opreanu**, eds. S. Cociş vd., Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 339-346.
- The Economics of the Roman Stone Trade**, Oxford University Press, Oxford.
- Byzantium and the Bosphorus**, Oxford University Press, Oxford.
- “Three New Sarcophagi from Kios (Gemlik)”, **Gephyra** 8, 31-44.
- Personal Patronage under the Early Empire**, Cambridge University Press, Cambridge.
- “Einführung der Dekaproten und Eikosaproten in Städten Kleinasiens und Griechenlands”, **Chiron** 43, 1-61.
- Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asya’sında *curatores rei publicae***, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- L’Asie Mineure et l’Anatolie: d’Alexandre à Dioclétien (IVe s.av. J.-C./IIIe s.ap. J.-C.)**, Armand Collin, Paris.
- “Tarsos und Severus Alexander”, **EA** 49, 2016, 177-186.
- “Septimius Severus, Iulia Domna ve Perinthos”, **Vir Doctus Anatolicus**. Kabalcı Yayıncılık, İstanbul. 2016. 754-760.

- SAXER, V.:2003
 “Die Organisation der nachapostolischen Gemeinden (70-180)”, **Die Geschichte des Christentums** 1, ed. L. Pietri, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 269-339.
- SCHIPP, O.: 2013
 “Sklaven und Freigelassene im Mainz der römischen Kaiserzeit”, **Bonner Jahrbücher** 213, 75-116.
- SCHNEIDER. A. M., 1938
Die stadtmauer von Iznik (Nicaea), Berlin: [Archäologisches institut des Deutschen reiches].
- SCHNEIDER, A. M.: 1954
 “Bithynien”, **RAC** 2, ed. T. Klauser, Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart, 416-422.
- SCHOPE, B., 2014
Der römische Kaiserhof in severischer Zeit, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- SCHRODER, H. O., 1986
P. A. Aristides, Heilige Berichte: Einleitung Deutsche Übersetzung und Kommentar, Carl Winter Universität Verlag, Heidelberg.
- SCHULER, C., 1998
Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien, Vestigia 50, C. H. Beck Verlag, Münih.
- SCHULER, C.: 2014
 “Greek Poleis and Their Elites Between the Hellenistic and Roman Periods”, **The Oxford Handbook of Roman Epigraphy**, eds. C. Bruun, J. Edmonson, Oxford University Press, Oxford.

SCHWARZ, H., 2001

Soll oder Haben? Die Finanzwirtschaft kleinasiatischer Städte in der Römischen Kaiserzeit am Beispiel von Bithynien, Lykien und Ephesos (29 v.Chr. – 284 n. Chr.), Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.

SCHWERTHEIM, E.: 1978

“Denkmäler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien” **Studien zur Religion und Kultur Kleinasien. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag**, eds. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner, Band 2, Brill Press, Leiden, 791-837.

SESTON, W., 1957

“Diocletianus”, **RAC** 3, ed. T. Klauser, Anton Hierseman Verlag, Stuttgart, 1036-1053.

SHEPPARD, A. R. R.: 1984

“Dio Chrysostom: the Bithynian Years”, **L’Antique Classique** 53, 157-173.

SHERK, R. K., 1994

The Roman Empire: Augustus to Hadrian, Cambridge University Press, Cambridge.

SIRKS, A. J. B.:2013

“The episcopale audentia in Late Antiquity”, **Les justices alternatives et leus avatars** 65 (1), 79-88.

SMITH, A.,1977

The Wealth of Nations – An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, University of Chicago Press, Chicago.

SOMMER, M., 2018

Palmyra: A History, Routledge Press, New York.

- SORENSEN, S. L.: 2016
 “The Bithynians again! The koina and their supposed involvement in cases of repetundae”, **Kaiserkult in den Provinzen des Römischen Reiches**, eds. A. Kolb, M. Vitale, De Gruyter GmbH, Berlin, 337-352.
- SÖLCH, J.:1991
 “Über die Lage von Kaisareia in Bithynien”, **Klio** 11, 325-334.
- STADTER, P. A.: 1967
 “Flavius Arrianus: The New Xenophon”, **GRBS** 8, 155-161.
- STADTER, P. A., 1980
Arrian of Nicomedia, The University of North Carolina Press, Chapel Hill-North Carolina, ABD.
- STE. CROIX, G. E. M.,1981
The Class Struggle in the Ancient Greek World: From the Archaic Age to the Arab Conquests, Cornell University Press, New York.
- STE. CROIX, G. E. M.,2006
Christian Persecution, Martyrdom, & Orthodoxy, eds. M. Whitby, J. Streeter, Oxford University Press, New York.
- STEPHAN, E., 2002
Honoratioren, Griechen, Polisbürger. Kollektive Identitäten innerhalb der Oberschicht des kaiserzeitlichen Kleinasien, Vandenhoeck& Ruprecht, Göttingen.
- STROBEL, K.: 2000
 “Olympos [13]”, **DNP** 8, eds. H. Cancik, H. Schneider, J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar, 1193.
- STRUBBE, J. H. M.:2005
 “Young Magistrates in the Greek East”, **Mnemosyne** 58(1), 88-111.

- SYME, R.:1982 “The Career of Arrian”, **HSPh** 86, 181-211.
- SZABO, C., 2018 **Sanctuaries in Roman Dacia**, Archaeopress Publishing, Oxford.
- ŞAHİN, M., vd.:2001 “Der Hafen von Kapanca: Eine Neuer Vorschlag zur Lokalisation ders Stadt Caesarea Germanika”, **Olba** XIX, 203-232.
- ŞAHİN, M.,2016 **Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri I-II**, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa.
- ŞAHİN, N., 2001 **Zeus’un Anadolu Kültleri**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- ŞAHİN, S., 1973 **Neufunde von Antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebund der Stadt**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Westfälischen Wilhems-Universität zu Münster.
- ŞAHİN, S. – E. SCHWERTHEIM:1977 “Neue Inschriften aus Nikomedeia und Umgebund”, **ZPE** 24, 259-264.
- ŞAHİN, S.: 1978 “Zeus Bennios”, **Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976**, eds. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner, Band 2, Brill Press, Leiden, 771-790.
- ŞAHİN, S.: 2004 “Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia”, **Iznik Throught the History**,

- ed. Halil İnalçık, İş bankası kültür yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, S: 2013 “Tarihte Bithynia Depremleri”, **Eskiçağ Yazıları** 5, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1-16.
- ŞAHİN, S. – M. H. SAYAR:1982 “Fünf Inschriften aus dem Gebiet des Golfes von Nikomedeia”, **ZPE** 47, 43-50.
- ŞARE-AĞTÜRK, T.: 2020 “The Self-Image of a New Imperial Capital City on the Tetrarchic Reliefs of Nicomedia.” **Imperial Residence and Site of Councils—The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia. AMS Band 96**, eds. A. Lichtenberger vd., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 107-116.
- TAKACS, S. A., 1995 **Isis and Sarapis in the Roman World**, Brill Press, Leiden.
- TAM II **Tituli Asiae Minoris, II: Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti**, Eds. E. Kalinka, In aedibus Alfredi Hoelder, Viyana, 1920-1944
- TAM IV,1 **Tituli Asiae Minoris, IV: Tituli Bithyniae Linguis Graeca et Latina Conscripti, 1: Paeninsula Bithynica praeter Calchedonem: Nicomedia et ager Nicomedensis cum septentrionali meridianoque litore sinüs Astaceni et cum lacu Sumonensi.** Eds. F. K. Dörner – M.-B. Von Stritzky. In aedibus Alfredi Hoelder, Viyana, 1978.

- TAŞDÖNER, K., 2017 **Anadolu’da Roma Eyaletleri**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- TAŞLIKLIOĞLU, Z.:1959 “Rhegion (Küçük Çekmece) Kitabeleri”, **Belleten** C.23 (96), ss.549-550
- TEKİN, O.: 2010 “Küçükçekmece’deki Bathonea Üzerine”, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler Dergisi** 29, 8-11
- TEXIER, C., 2002 **Küçük Asya**, C.1, çev. Ali Suat vd., Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara.
- THÉRIAULT, G., 1996 **Le culte d'Homonoia dans les cités grecques.** Maison de l'Orient Méditerranéen, Lyon- Éditions du Sphinx, Québec.
- THOUGHHER, S., 2007 **Julian the Apostate**, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- TIB IX Belke, K., **Paphlagonien und Honorias. Tabula Imperii Byzantini.** Band.IX, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Sissenschaften. 1996.
- TIB XIII Belke, K., **Bithynien und Hellespont**, Band. XIII, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Sissenschaften. 2020.
- TOYNBEE, J. M. C.: 1947 “Rome and Constantinopolis in Late-Antique Art from 312 to 365”, **JRS** 37 (1-2), 135-144.
- TREBILCO, P. R., 1991 **Jewish Communities in Asia Minor**, Cambridge University Press, Cambridge.

- TROMBLEY, F. R., 2004 **Hellenic Religion and Christianization. C. 370-529**, Vol.2, Brill Press, Leiden.
- TROMBLEY, F. R.: 2011 "The Imperial Cult in Late Roman Religion (ca. A.D. 244 – 395)", **Spätantiker Staat und religiöser Konflikt**, ed. J. Hahn, Walter de Gruyter Press, Berlin, 19-54.
- TUĞRUL, L.: 1962 "Üskübü Kitabeleri", **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı** 10, İstanbul Matbaası, İstanbul, 42-48.
- TÜRKOĞLU, İ., 2017 **Eskiçağ'da Kadıköy**, Ege Yayınları, İstanbul.
- URKUNDE H. G. Opitz, **Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites, 318-328**, De Gruyter Verlag, Berlin, 1934.
- VAN HOOFF, L.: 2014 "Libanius' Life and life", **Libanius: a Critical Introduction**, ed. L. Van Hoof, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 7-38.
- VAN NIJF, O. M., 1997 **The Civic World of Professional Associations in the Roman East**, J. C. Gieben Publisher, Amsterdam.
- VAN NIJF, O. M., A. HELLER, 2017 **The Politics of Honour in the Greek Cities of the Roman Empire**, Brill Press, Leiden-Boston.
- VELISSOROPOULOS, J., 1980 **Les Nacleres Grecs**, Libraire Droz, Genova.
- VERBOVEN, K.: 2007 "The associative order: status and ethos among Roman businessmen in late

- republic and early empire”. **Athenaeum-Studi Periodici di Letteratura e Storia Dell Antichita**. 95(2). 861-893.
- VIDMAN, L.: 1970 **Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern**, Walter de Gruyter, Berlin.
- VIDMAN, L.: 1981 “Isis und Sarapis”, **Die Orientalischen Religionen im Römerreich**, ed. M. J. Vermaseren, Brill Press, Leiden, 121-156.
- VINOGRADOV, J.G., 1997 “Olbia und Prusias am Hypios zur Severerzeit”, **Pontische Studien**, ed. J. G. Vinogradov, Philipp von Zabern Verlag, Mainz. 346-354.
- VITALE, M., 2012 **Eparchie und Koinon in Kleinasien von der ausgehenden Republik bis ins 3. Jh. n. Chr., AMS Band 67**, Dr. Rudolf Habelt Verlag, Bonn.
- VITALE, M.: 2016 “‘Priest’—‘Eparchy-arch’—‘Speaker of the “ethnos”’: The Areas of Responsibility of the Highest Officials of the Eastern Provincial Imperial Cult”, **Mnemosyne** 69, 82-111.
- VON HAEHLING, R., 1978 **Die Religionszugehörigkeit der hohen Amtsträger des Römischen Reiches seit Constantins I. Alleinherrschaft bis zum Ende der Theodosianischen Dynastie**, Rudolf Habelt Verlag, Bonn.
- VUJCIC, N.: 2009 “Greek Popular Assemblies in the Imperial Period and the Dioscures of Dio of Prusa”, **EA** 42, 157-169.

- WALLACE-HADRILL, A.: 1989 "Patronage in Roman Society: from Republic to Empire", **Patronage in Ancient Society**, ed. A. Wallace-Hadrill, Routledge Press, Londra-New York, 63-87.
- WARD-PERKINS, J. B.:1980 "Nicomedia and the Marble Trade", **Papers of the British School at Rome** 48, 23-69.
- WATSON, A., 1999 **Aurelian and the Third Century**, Routledge Press, New York.
- WATTS, E.: 2014 "The historical context: the rhetoric of suffering in Libanius' Monodies, Letters and Autobiography", **Libanius: a Critical Introduction**, ed. L. Van Hoof, Cambridge University Press, Cambridge, 39-58.
- WEBER, M., 1972 **Wirtschaft und Gesellschaft**, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen.
- WEISSER, W.,1983 **Katalog der Bithynischen Münzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln: Nikaia**, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Opladen.
- WEISS, P.:2016 "Jenseits der Agoronomie Neue und alte griechische Marktgewichte der Kaiserzeit", **ZPE** 200, 247-273.
- WEISSOVA, B., 2017 **Regional Economy, Settlement Patterns and the Road System in Bithynia (4th century BC- 6th century AD) Spatial and Quantitative Analysis**, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

- Freie Universität Berlin, Berlin,
Almanya.
- WELWEI, K. W.: 2000
 “Proegoros”, **DNP** 10, eds. H. Cancik,
H. Schneider, J. B. Metzler Verlag,
Stuttgart, Weimar, 373.
- WESCH-KLEIN, G.:2001
 “Bithynia, Pontus et Bithynia, Bithynia
et Pontus: Ein Provinzname im Wandel
der Zeit”, **ZPE** 136, 251-256.
- WHITBY, M.: 2006
 “Factions, Bishops, Violence and Urban
Decline”, **Die Stadt in der Spätantike –
Niedergang oder Wandel?**, eds. J.-U.
Krause, C. Witschel, Franz Steiner
Verlag, Stuttgart, 441-461.
- WHITMARSH, T., 2010
**Local Knowledge and Micro identities
in the Imperial Greek World**,
Cambridge University Press, Cambridge.
- WIEMER, H.U.:2011
 “Von der Bürgerschule zum
aristokratischen Klub? Die athenische
Ephebie in der Römischen Kaiserzeit”,
Chiron 41, 487-537.
- WILLIAMS, S., 2000
Diocletian and the Roman Recovery,
Routledge Press, Londra.
- WILSON, A.:2011
 “City Sizes and Urbanization in the
Roman Empire”, **Settlement,
Urbanization and Population**, eds. A.
Bowman, A. Wilson, Oxford University
Press, Oxford, 161-195.
- WINTJES, J.:2006
 “Libanius and Himerius”, **Topoi.
Orient-Occident** Suppl. 7, 231-241.

WITTKE, A.-M. vd., 2007

WOODS, D.: 2000

WRIGHT-MILLS, C.,1956

YAKUT, A.: 2015

YAKUT, A.: 2019

YENİ, S., 2022

ZAHRNT, M.: 1997

ZANKER, P., 1988

ZECCHINI, G.: 2016

DNP Suppl. 3, eds. H. Cancik vd., J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 2007.

“Julian, Gallienus and the Solar Bull”, **AJN** 12, 157-169.

The Power Elite, Oxford University Press, New York.

“Smyrna’yı MS. 177 yılı depreminden kurtaran Aelius Aristides’in 18. 19. ve 20. söylevleri” **Tarih Araştırmaları Dergisi** 35(58), 489-506.

“Dion Khrysostomos’un Krallık Söylevlerinde “İdeal Kral” Tasviri”, **Cedrus** 7, 463-485.

Panegyris ve Panegyriarkhes: Helenistik ve Roma dönemi Anadolu'sunda tertiplenen panayırların idari, siyasi, dini ve ekonomik boyutları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

“Hadrian”, **Die Römischen Kaiser**, ed. M. Clauss, C. H. Beck Verlag, München, 124-136.

The Power of Images in the Age of Augustus. University of Michigan Press, Ann Arbor.

“Das Mailänder Edikt”, **Religiöse Toleranz**, ed. M. Wallraff, Walter De Gruyter Press, Berlin, 51-66.

ZGUSTA, L.,1964

Kleinasiatische Personennamen,
Verlag der Tschechoslowakischen
Akademie der Wissenschaften, Prag.

ZIMMERMANN, C.,2002

**Handwerkervereine im griechischen
Osten des Imperium Romanum,**
Römisch- German Zentralmuseum
Verlag, Mainz.

ZIPP, G., 2021

**Gewalt in Laktanz' De mortibus
persecutorum,** Walter de Gruyter
GmbH, Berlin/Boston.

ZUIDERHOEK, A., 2009

**The Politics of Munificence in the
Roman Empire: Citizens, Elites and
Benefactors in Asia Minor,** New York,
Cambridge University Press.

ZUIDERHOEK, A.: 2013

“No Free Lunches: Parapraxis in the
Greek Cities of the Roman East”, **HSPH**
107, 297-321.

ZUIDERHOEK, A., 2017

The Ancient City, New York,
Cambridge University Press.

İnternet Kaynakları:

<http://ancientassociations.ku.dk>

<http://lupa.at/>

<http://ricis.huma-num.fr/carte.html>

<http://www.documentacatholicaomnia.eu/>

<https://cukurbagarchaeologicalproject.com/>

<https://db.edcs.eu/>

<https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>

<https://epigraphy.packhum.org/>

<https://papyri.info/hgv/41585>

<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk>

<https://scaife.perseus.org/library/>

<https://topostext.org/>

<https://www.clericalexile.org/map/>

<https://www.hs-augsburg.de/~harsch/augusta.html>

<https://www.khm.at>

<https://www.mta.gov.tr/>

<https://www.thelatinlibrary.com>

EKLER

EK I: SEÇİLİ EPİGRAFIK-PAPİROLOJİK TESTIMONIA

Ep. T. No.1) Apameia kentinin *patronus*'u Catilius Longus

Bul. Yeri: Colonia Iulia Concordia Apamea

Dönemi: MS. I. yüzyıl (Vespasianus Dönemi)

Referans: CIL 03, 00335; IK 32, No.2

1 [.. Ca]tilio P. f. Clu(stumina) Loṇ[g]o

[t]rib(un) mil(itum) leg(ionis) IIII Scythic(ae)
beneficio divi Claudi,
praef(ecto) coh(ortis) III sagittar(iorum),
5 adlecto inter praetor(ios)
[a]b imp(eratore) Vespasiano Aug(usto)
[l]egato pro pr(aetore) provinciae Asiae
[C]ol(onia) Iul(ia) Conc(ordia) Apamea
patrono suo.

Çeviri: III. Scythicae Lejyonu'nun askeri tribunu, Clustumina tribusu'ndan Publius oğlu Catilius Longus, Tanrısıl Claudius'un nezaketiyle, III. Sagittarius cohortu'nun praetorları arasından seçilerek praefectus yapılmış, İmparator Vespasianus döneminde Asia Eyaleti'nin legatus augusti propraeor'u iken Colonia Iulia Concordia Apamea'nın patronusu olmuştur.

Ep. T. No.2) Plinius'un Pontus et Bithynia'daki resmi görevi (1.-4. Satırlar)

Buluntu Yeri: İtalya/ Como (Comum)

Dönemi: MS. II. yüzyıl başı

Referans: CIL V 2, 5262-5263; **Çeviri:** Remy 1989, **a.g.e.**, s.45, No.31.

1 C. PLINIVS L. F. OVF. CAECILIVS [SECVNDVS COS.]
AVGVR. LEGAT. PRO PR. PROVINCIAE. PON[TI ET BITHYNIAE]
CONSVLARI. POTESTA[T.] IN EAM PROVINCIAM. E[X S. C. MISSVS AB]

IMP. CAESAR. NERVA TRAIANO. AVG. GERMAN[ICO DACICO P. P.]

Çeviri: *Consul ve Augur olan, Oufentina tribusu'ndan (Lucius) (oğlu) (Gaius) Plinius Caecilius Secundus, Pontus et Bithynia Eyaleti proconsul potestasına sahip legatus Augusti propraetor'u olarak, senato kararına uygun şekilde; ülkenin babası, Germania ve Dacia fatihi İmparator Nerva oğlu Traianus Augustus tarafından ilgili eyalete gönderildi...*

Ep. T. No.3) Nikomedeia kentinin onursal ve resmi unvanlarının yer aldığı agonistik bir yazıt (1.-4. Satırlar)

Bul. Yeri: Phokis/ Delphi [**ilgili Kent:** Nikomedeia]

Dönemi: Hadrianus sonrası (II. yüzyıl ortaları)

Referans: TAM IV. I.34; CIG 1720; FD III, 6:143

1 ἡ μητρόπολις καὶ πρώτη Βειθυνίας Πόντου Ἀδριανῆ
νεοκόρος Νεικομήδεια, ἱερὰ καὶ ἄσυλος, φίλη καὶ σύμμαχος
<ἄνω>θεν τῷ δήμῳ τῷ Ῥωμαίων, Τ. Αἴλιον Αὐρηλί<αν>ὸν Θεόδοτον,
τὸν ἴδιον πολίτην, τὸν καὶ Θηβαῖον καὶ Ἀθηναῖον καὶ Σμυρναῖον καὶ

Çeviri: *Bithynia et Pontus'un metropolisi ve birincisi, Hadrianus Kültü Tapınağının koruyucusu, kutsal ve asyla hakkı olan, Roma halkının dostu ve müttefiki Nikomedeia, T. Ailius Aurelianus Theodotos'a kendi yurttaşı ile Thebai, Atina, Smyrna...*

Açıklama: Orijinal hali 19 satır olan söz konusu agonistik yazıtın, tezimizi ilgilendiren kısmı yalnızca ilk 4 satırı olduğu için diğer kısımların transkripsiyonu ve çevirisi eklenmemiştir.

Ep. T. No.4) Herakleia Pontike'nin ktistesı Antoninus Pius

Bul. Yeri: Herakleia Pontike

Dönemi: MS. II. yüzyıl

Referans: Robert, **Et. anat.** 245-249; **IK** 47, No.51

1 [— —]είτιδι καὶ Αὐτοκράτορι Τ(ίτωι) Αἰλίωι
 Ἀδριανῶι Ἄντω[νείνωι — — —]
 [ἀ μήτηρ τᾶν κτ]ισθειςᾶν ὑπὸ αὐτ<ᾶ>ς πολίων καὶ
 πράτα το[ῦ Πόντου Ἡρακλεωτᾶν πόλις]

Çeviri: [*Tanrı/ Tanrıça?*] ...'ya ve *İmparator Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius...* onun kurduğu şehirlerin anası ve *Pontus'un birincisi olan Herakleia kenti* (adamıştır).

Ep. T. No.5) Nikaia Kenti Kapısı'ndaki (Lefke Kapı) Yazıt

Bul. Yeri: Nikaia

Dönemi: I. yüzyıl

Referans: IK 9, No.25-26; **Çeviri:** S. Şahin.

1 τῷ σεβαστῷ τῶν Αὐτοκρατόρων οἴκωι καὶ [[τῇ πρώτῃ τῆς ἐπαρχείας πόλει]] ̅
 Νεικαία ̅
 Μ. Πλάνκιος Οὐᾶρος ἀνθύπατος καθιέρωσεν ἐπιμεληθέντος [τῆς κατασκευῆς] Γ.
 Κασσίου Χρήστου.

Çeviri: *Gaius Cassius Khrestos'un denetiminde yapımı tamamlanan (bu yapıyı), Proconsul M. Plancius Varus, Augustus İmparator'un hanesine ve eyaletin birinci kenti Nikaia'ya (adamıştır).*

Ep. T. No.6) Severuslar Döneminde Nikomedeia'nın Unvanları

Bul. Yeri: Nikomedeia

Dönemi: Septimius Severus Dönemi

Referans: TAM IV, 1, No.25

1 ἀγαθῇ τύχῃ.
 Ἰουλίαν Αὐγούστην Σεβ[αστήν],
 μητέρα στρατοπέδων, ἡ με[γίστη]
 μητρόπολις καὶ πρώτη
 5 Βειθυνίας τε καὶ Πόντου

Ἀδριανὴ Σεουηριανὴ δις
 νεωκόρος Ν<ει>κομήδεια
 ἱερὰ καὶ ἄσυλος, φίλη, πιστὴ
 καὶ σύμμαχος ἄνωθε τ<ῶ> δῆμῳ
 10 τῷ Ῥωμαίων, διέποντος τὴν
 ἐπαρχίαν Μ. Κλ. Δημητρίου
 τοῦ λαμπροτάτου <ύ>πατικοῦ,
 πρεσβευτοῦ καὶ ἀντιστρατήγου
 τῶν Σεβαστ<ῶ>ν,
 15 λογιστεύοντος Καισερνίου
 Στατιανοῦ τοῦ κρατίστου.

Çeviri: *Uğurlu olsun! Bithynia et Pontus'un birincisi ve Metropolis'i, Hadrianus ve Severus çift emperor kültü tapınakları koruyucusu, kutsal ve asyla hakkı olan, en başından beri Roma halkına dost, sadık ve müttefik olan Nikomedeia, eyaletin Praeses'i Marcus Claudius Demetrios'un pek meşhur consullüğü ve legatus Augusti propraetorluğu ile seçkin adam (vir egregius) Caesernius Statianus'un curatorluğu sırasında orduların annesi (mater castrorum) İmparatoriçe Iulia [Domna] Augusta'yı onurlandırır.*

16. satırda geçen κρατίστος kelimesi Latince'deki *vir egregius*'a karşılık olarak kullanılmıştır. Genellikle atlı sınıftan gelenler için (kalıtsal olmayan) bir görev unvanı olarak görülmektedir. (DNP 15/3, s.v. Vir Egregius, Mason 1974, **a.g.e.**, s.64)

Ep. T. No.7.) Pylai Hieromnamon'u olarak Senatus Romanus

Bul. Yeri: Pylai

Dönemi: 212 sonrası?

Referans: Corsten 1991, **a.g.m.**, No.1; SEG 41:1102

ἐπὶ ἱερομναμονούσης Ἰερᾶς
 Συνκλήτου
 ἔδοξεν τῷ δάμῳ τῷ Πρατομυ-

- σειτῶν τειμᾶς χάριν ἀνασ-
5 τᾶσαιν ταλαμῶνα λευκῶ
λίθῳ τοῦ φιλοτείμου Ἑρμοξένου
Ξένωνος Κρατεινῆας ἄρξαντος
ἀγνῶς καὶ δικαίως τὰ τοῦ δάμου
καὶ χοραγητῶς δὲ ἐκ τῶν ιδίων
10 καὶ πυήσαντα τῇ ἀναστάσι
τοῦ ταλαμῶνος Δᾶμον ἐκ τῶν
ιδίων, ἐπιμελησαμένου τᾶς ἀρ-
χᾶς καὶ τᾶς ἀναστάσεω<ς> τοῦ τα-
λαμῶνος Μενεκράτου Ἡρακλεί-
15 ωνος Κρατεινῆας· ἐπὶ ἄρχον-
τος Μηνίου Μηνოდότου Κεφαλῆας.

Çeviri: *Kutsal senato (Senatus Romanus) Hieromnamon iken; Pratomyseitai (=ilk Mysialılar?) halkı, halkın işlerini dürüst, adil şekilde sürdüren ve cömertçe kendi bütçesinden karşılayan, Ksenon oğlu onur sever Hermoksenos'un mermerden telamon'unun (=yazıtlı rölyef veya taşıyıcı heykel) dikilmesine karar verdi, Hermoksenos kendi telamonun masrafını da halk adına karşıladı, Kratinea (hekatostys)'dan Herakleios oğlu Menekratos telamon'un dikilmesi göreviyle ilgilendi. Kephalea (hekatostys)'dan Menodotos oğlu Menios arkhon iken (dikilmiştir).*

Ep. T. No.8) Bilinen son Bithyniarkhes Marcus Aurelius Marcianus

Bul. Yeri. Kios/ Nikaia {egemenlik alanı tartışmalı} [Bursa/Orhangazi/Keremet]

Dönem: 288/289

Referans: IGR III. No.1397; IK 10, 1, No.726; IK 29, No.7

- 1 ἀγαθῇ [τύχῃ].
ἔτους δ' τῶν [κυρίων ἡ]-
μ[ῶν] Αὐτοκρατ[όρων Γαΐου]

- Οὐα[λ]ερί[ου Διοκλητια]-
5 ν[οῦ καὶ Μ. Αὐρ. Οὐαλ. Μα]-
ξιμιανοῦ εὐ[σεβῶν εὐτυ]-
χῶν Σεβαστ[ῶν — — —]-
ΟΣΟΩΡΟΛΟΓΙΑ[— — — τῆς]
τετρακομίας [ἐτείμη]-
10 σεν Αὐρ. Μαρκια[νὸν ἐ]-
γδίκου, βου<λ>ο[γράφου],
οἰνοποσιάρχου, [Βει]-
θυνιάρχου καὶ [εὐερ]-
γετοῦντα τὸν δ[ῆμον]
15 σὺν τῇ γυνεκὶ α[ὐτοῦ Αὐ]-
ρηλία Στεφάνη [μετὰ τῶν]
τέκνων αὐτῶν, [{vac.}]
ἐπιμελησαμέν[ων]
Χρήστου γραμ[μ]ατέως
20 τοῦ δήμου καὶ Αὐ-
λου προθύτου.

Çeviri: *Uğurlu olsun! İmparator efendilerimiz (domini), dindar ve talihli Augustuslarımız Gaius Valerius Diocletianus ve Marcus Aurelius Maximianus'un hükümdarlıklarının 4.yılı... Tetrakomia halkı, ekdikos, boulographos, oinoposiarkhes, Bithyniarkhes ve halkına hayırseverlik yapmış olan Aurelius Marcianus, karısı Aurelia Stephane ve onların çocuklarını onurlandırır. [Bu işi] Halk meclisinin grammateus'u Khrestos ve adakçı rahip? Aulos denetlemiştir.*

Ep. T. No.9) Leadeis halkı ekdikosunu onurlandırıyor

Bul. Yeri: Prusias ad Hypium [Leada/Leadeis-Akçakoca/Dadalı]

Dönemi: II. yüzyıl (212 öncesi)

Referans: Kolb 2003, **a.g.m.**, ss. 115-119; **SEG** 53: 1416

1 Ἀγαθῇ τύχῃ ·
 τὸ δεκάνιον τὸ Λεαδειτῶν
 τὸν ἑαυτῶν ἔγδικον ἐτίμη-
 σεν [2]ΑΚ[- ca. 5 -]Ν Φιλίππου
5 vac. ἀρετῆς ἔνεκεν vac.

Çeviri: *Uğurlu olsun! Leadeiton dekanion'u (decurio?), kendi ekdikosları olan Philippos oğlu [filanca]yı erdemlerinden dolayı onurlandırır.*

Supplementum epigraphicum graecum editörlerine göre **3.-4.** satırlarda yer alan ἐτίμησε[- kelimesinin ἐτίμη|σεν olarak okunabileceği önerilmektedir. (Bkz. **SEG** 53: 1416)

4. satırda okunamayan kısmın ise [Ἡρ]ακ[λείδη[v] şeklinde tamamlanması mümkündür. **SEG** 53: 1416.

Ep. T. No.10) Marcus Iulius Gavinus Sacerdos'un Hayırseverlikleri

Bul. Yeri: Prusias ad Hypium

Dönemi: III. yüzyıl başı

Referans: **IK** 27, No.20.

1 ἀγαθῇ τύχῃ·
 τὸν ἱερέα τῶν Σεβαστῶν καὶ φιλό-
 πατρὶν καὶ φιλότιμον, δις ἄρξαντα
 καὶ πρῶτον ἄρχοντα καὶ ἱερέα
5 καὶ ἀγωνοθέτην Διὸς Ὀλυμπίου
 καὶ πατέρα δις χειλιάρχου
 καὶ τιμητὴν, ἀγορανομήσαντα
 ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ μῆνας τρεῖς
 ἐπιφανῶς, δόντα καὶ ὑπὲρ ἰδίας
10 ἀγορανομίας ἀργύριον εἰς ἀνα-

λήψιν τοῦ Δομιτείου βαλανείου,
παραπέμψαντα τοὺς μεγίστους
καὶ θειοτάτους Αὐτοκράτορας
καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῶν στρατεύματα
15 πολλάκις, πρεσβεύσαντα ὑπὲρ τῆς
πατρίδος, δόντα καὶ εἰς ἐπι-
σκευὴν τῆς ἀγορᾶς ὑπὲρ τῆς
ἱερωσύνης (δην.) μυριάδας πέντε
καὶ τὴν ἐπὶ τῇ προόδῳ διάδοσιν
20 εἰς κατασκευὴν τοῦ καινοῦ ὀλκοῦ,
καὶ τὰς λοιπὰς φιλοτειμίας
καὶ λειτουργίας μεγαλοπρεπῶς
ἐκτελέσαντα τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι
Μάρκον Ἰούλιον Γαουεῖνιον
25 Σακέρδωτα
κρίματι τῆς λαμπροτάτης πόλεως
Ὀλύμπιος Ὀλυμπίου
τὸν ἑαυτοῦ θεῖον.

Çeviri: *Uğurlu olsun! İmparator kültü rahibi, vatansever ve onursever, iki kez arhonluk ile birinci arkhonluk yapmış, Zeus Olympos'un rahibi ve agonothetes'i, iki kez tribunus militum ile censor babası, oğlu adına üç ay göze çarpar şekilde agoranomosluk yapmış, kendi adına agoranomosluk yaptığı sırada Domitius halk hamamı'nın onarımına gümüş para bağışlamış, en yüce ve en kutsal imparatora ve onun kutsal lejyonlarına çok sefer eşlik etmiş, vatani adına elçilik yapmış, hem agoranın onarımı için rahip sınıfı adına 50.000 denarii bağışlamış, hem de yeni olukların/ kanalizasyonun tamamlanması için bağışta bulunmuş, diğer onurseverlikleri ve leitourgiaları kendi vatani için görkemli şekilde yerine getiren Marcus Iulius Gavinius Sacerdos, Olymposun Olymposlu tanrıları'nın buyruğu, pek meşhur kentin kararıyla (onurlandırıldı).*

Ep. T. No.11) Diocletianus'un fiyat fermanında Nikomedeia kentinin ticaret yaptığı limanlar (38.-48.satırlar)

Dönemi: Diocletianus Dönemi

Referans: IAphMcCabe 77; Edict. 38-48.

...

38	[Item a Nico]media Romam usque	in k(astrensi) mo(dio) uno X decem et octo
39	A Nicomedia Efeso	in k(astrensi) mo(dio) uno X sex
40	A Nicomedia Thessalonica	in k(astrensi) mo(dio) uno X octo
41	A Nicomedia in Achaia	in k(astrensi) mo(dio) uno X octo
42	A Nicomedia Salonam	in k(astrensi) mo(dio) uno X quatt<u> ordecim
43	A Nicomedia in Pamfylia	in k(astrensi) mo(dio) uno X octo
44	[? A Nicomedia] Foenice	in k(astrensi) mo(dio) uno X duodecim
45	[? A Nicomedia- - - -] am	in k(astrensi) mo(dio) uno X quatt<u> ordecim
46	[- - - - -] Trapezunta usque	in k(astrensi) mo(dio) uno X decem et octo
47	[- - - - - - - - - - -]	in k(astrensi) mo(dio) uno X octo
48	[- - - - - - - - - -] Sinope Tomis usque	[in k(astrensi) mo(dio) uno X octo

Ep. T. No.12) *Cursus Publicus*'a ilişkin bir yazıt

Bul. Yeri: Nikomedeia

Dönemi: III. yüzyıl

Referans: TAM IV,1, No.39

- 1 ἀγαθῇ τύχῃ. Μάρκος Στάτιος Ἰουλιανὸς καὶ Σ...-
λιος Ροῦφος στρατιῶται σπείρης ἑκτῆς ἵππικ[ῆς]
οἱ ἐπὶ τῶν σ<τ>ατιῶνων τῶν ἄκτων καὶ νουμέρων καὶ οἱ
[μ]ουλίωνες οἱ ἐπεστῶντες συνωρίᾳ εὐχαριστοῦσιν Λευ-
5 [κο]ύλλῳ Ἡδύος ἐπιμελητῇ κτηνῶν Καίσαρος.

Çeviri: *Uğurlu olsun! Marcus Statius Iulianus ve S[---]lius Rufus, VI. Atlı Kohort'un askerleri-milites, stationeslerin kayıt ve hesaplarını listeleyenler ve synoria'da çalışan katırcılar, imparatorluk harasının curatoru olan Hedys oğlu Lucullus'a şükranlarını sunar.*

Ep. T. No.13) Yerel memuriyetlerin yer aldığı bir *epheboi* listesi (A. 1-14. satırlar)

Bul. Yeri: Nikaia-Kios sınırı

Dönemi: Hadrianus Dönemi (108/ 109)

Referans: IK 29, No. 16

- A.1 ἔτους αἰ' ἐπὶ Αὐτοκράτορος Νέρουα Τραϊ-
ανοῦ Καίσαρος Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ
Δακικοῦ, στρατηγούντων τῆς πόλεως
Σωσικλέους Δαψιλέως, Γ. Ἰουλίου Κιανοῦ,
5 Τι. Κλαυδίου Κλήμεντος, Δαψιλέους Σωκράτου,
Μοσχίωνος Μοσχίωνος, γραμματεύοντος Σω-
κράτου Σωκράτους, γυμνασιαρχούσης τῆς πό-
λεως, ἐφηβαρχούντος Σωσικλέους Δαψιλέ-
ως τοῦ πρώτου ἄρχοντος, πολειτάρχου, ἱερέως

10 Ἡρακλέους, γυμνασιάρχου καὶ ἀγορανόμου,
ὑπογυμνασιαρχοῦντος Ζωίλου Ἑρμοδώρου,
κοσμητεύοντος Σίμωνος Θράσωνος· τα-
μειυτικῶν πράκτωρ Τειμόθεος Ζωίλου τὸν
τελαμῶνα ἀνέσστησεν τῶν ἐ<φ>ήβων.

...

Çeviri: *İmparator Nerva oğlu Germania fatihi, Dacia fatihi Caesar Augustus Traianus'un hükümdarlığının 11.yılı, kentin strategosları Sosikleos Dapsileos, G. Iulius Kianos, Sokrates Dapsileos, Ti. Claudius Clementus, Moskhionos Moskhionos; [strategosların] grammateus'u Sokrates oğlu Sokrates; kentin gymnasiarkhosluğu; gymnasiarkhos ve agoranomos, Herakles rahibi, politarkhos ve birinci arkhon olan ephebarkhos Sosikleos Dapsileos; hypogymnasiarkhos Hermodoros oğlu Zoilos; kosmetes Simonos Thrasonos ile tamieutikon praktor Zoilos oğlu Teimotheos gençlerin telamonunu dikti; ...*

Açıklama: Bu yazıtın 100 satırlık diğer kısmında üç farklı ay altında gruplandırılmış Kioslu epheblerin adları yer aldığı için ilgili kısımların transkripsiyonu ve çevirisi eklenmemiştir.

9. satırda geçen *politarkhos* ifadesi ağırlıklı olarak Makedonia kentlerinde görülen *arkhonluğu* ve *politeuma* başkanlığını tanımlamak için kullanılmaktadır.

11. – 13. satırlarda geçen *tamieutikon praktor* adlı memuriyet kent hazinesine vergi tahsil eden ve vergisini ödemeyenlere icrai- yasal işlem yapan vergi denetçisi olarak görev yapmaktadır.

Ep. T. No.14) Bithynia'da Sarapis ve Isis Kültü

Bul. Yeri: Prusa ad Olympum

Dönemi: II. yüzyıl

Referans: IK 39, No.48

A οἱ μύσται

Ἑρμῆ.

B Λουκίῳ Ἰουλίῳ Φρούγῃ εὐχαριστο[ῦσ]ιν
οἱ μύσται ὑπὲρ Ποτάμωνος Σωστράτου τῆς εἰς ἑαυτὸν εὐεργεσίας.
Σαράπιδι καὶ Εἰσίδι εὐχαριστήριον
οἱ περὶ Λεωνίδην Ἑρμησιλάου ἱερέα
5 μύσται καὶ δεκατισταί.
Ἀγίας Ἑρμησιλάου
Διόδωρος Ἑρμησιλάου
Τι. Φλάβιος Περσεύς
Μειδίας Ἀλεξάνδρου
10 Διογένης Ἀπολλωνίου
Ποτάμων Δημοσθένου.
Ποτάμων Σωστράτου ἐχαριστῶ Λ(ουκίῳ) Ἰουλίῳ Φρούγῃ εὐεργέτῃ καὶ τροφεῖ
{vac.} [— — — — —]. Διογένου τοῦ Ἀγε[— — — — —]
{vac.} [— — — — —]

Çeviri: *Mystesler (bunu) Hermes'e [Hermanubis?] (adadı).*

Mystesler, onun kendisine yaptığı hayırseverliklerden ötürü Sostratos oğlu Potamon adına Lucius Iulius Frugi'ye şükranlarını sundu. Hermesilaos oğlu rahip Leonides'in çevresindeki mystesler ve onuncu günü kutlayanlar (dekatistai), Sarapis ve Isis'e şükranlarını sunmak için (bunu dikti). Hermesilaos oğlu Hagias, Hermesilaos oğlu Diodoros, Tiberius Flavius Perseus, Alexandros oğlu Meidias, Apollonios oğlu Diogenes, Demosthenes oğlu Potamon ve Sostratos oğlu Potamon, euergetes ve tropheus (bakan, besleyen) Lucius Iulius Frugi'ye şükranlarını sundu, ... Age[— — —] oğlu Diogenos ...

Ep. T. No.15) Claudiopolişli Hıristiyan aile üyeleri

Bul. Yeri: Claudiopoliş

Dönemi: III. yüzyıl sonu- IV. yüzyıl

Referans: IK 31, No.44

1 ☞ τοῖς ἀγνοτάτοις καὶ

θεῶ πιστεύσασιν Ὁ Μάρ. [Αὐ.] Ὁ
 Δημητριανῶ τῷ α' {πρώτῳ} Ὁ ἄρξαν-
 τ{ο}ι {ἄρξαντι} καὶ πάντα πολειτευσα-
 5 μένω, ἀγωνοθετήσαντι δὲ
 ἐπιτείμως, καὶ τῇ γλυκυτάτῃ
 μητρὶ Αὐρ(ηλία) Παννυχίδι Αὐρ(ηλία)
 Δημητριάδῃ θυγάτηρ αὐτῶν
 [κ]αὶ ὁ γαμβρὸς Δομ(ίτιος) Ἡλιόδωρος
 10 ἄμ[α] καὶ τῷ ἀδελφῷ Δημητριάδῃ
 ἅμα καὶ τῷ θεῷ Χρυσίππῳ
 ἔστησαν τόδε σῆμα
 μνήμης χάριν.
 θ(ανοῦσιν).

Çeviri: Tanrıya en sadık ve saf inançlı olanlar; halk işlerinin yöneticisi ve övgüye değer şekilde agonotheslik yapmış olan birinci arkhon Marcus Aurelius Demetrianos ve pek sevgili annemiz Aurelia Pannykhis'in, kendi kızları Aurelia Demetrianne ile damatları Domitius Heliodoros, erkek kardeşi Demetrianos ve amcası Khrysippos, bu mezarı onların ölümlerinin anısına dikmiştir.

Papirüs. T. No.1) Severus Alexander'in Bithynia Koinon'una Mektubu

Bul. Yeri: Oxyrhynchos/ Aegyptus

Dönemi: Severus Alexander Dönemi-11 Ağustos 222

Referans: P. Oxy. 17 2104; **Çeviri:** Oliver 1989, a.g.e., ss. 541-542, No. 276A-B.

1 Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ [θ]εοῦ Σεουήρου Εὐ[σεβοῦς]
 θεοῦ Ἀντωνίνου Εὐσ[εβο]ῦς Μεγίστου υἱο[ς]
 Μάρκος Αὐρήλιος Σεουήρος Ἀλέξανδρος ἀρχιερ[εὺς]
 δημαρχικῆς ἐξουσίας ὕπατος πατήρ π[ατρίδος]
 5 τῷ κοινῷ τῶν ἐν Βειθυνίᾳ Ἑλλήνων [χαίρειν.]

- Ἐκκαλεῖσθαι μεν π[ώς ά]ν τις κωλύ[ο]ιτο υπό τ [ων δικαζόντων]
οὐχ ορώ, οτε ε*ξε[στι]ν έτ[έ]ρ[αν όδό]ν τραπ[όμενον ταύτα]
ποιεῖν καί θάτ[τόν] ποτέ προς [έμε] άφικνεῖσ[θαι]. "Υβρει δε καί]
βία χρήσθαι προς τους έκκαλο[υμένο]υς καί φ[ρουράν στρατιω]
10 τική[ν περιστα]ν και απλώς [είπεῖν άποφράττειν αύτοῖς]
την δεῦρο [άνοδο]ν άπαγορεύ[ω καί τοις έπιτρόποις καί τοις]
ήγουμένοις τών εθνών, καί πει[σθήσονται ταύτη μου τη]
προρρήσει, είδότες δτ[ι το]σοῦ[τόν μοι μέλει της τών άρχο]
μένων έλευθερί[ας, όσον και της εύνοίας αυτών καί πειθούς].
15 Τους μέντοι έκ κεφαλικές δ(κ[ης κολασθέντας είτα έφέν]
τας εί μη προσδεχθείη αύτῶν [- ca.12 -]
. . εισα διασφα[λ]ίσασθ[α]ι μη δυνηθ. . [- ca.10 -]
[δ]ίκης πρὸς έμέ δεῖν άποσταλῆν[αι. -ca.?-]
άνελήμφθι ύπομνήμα[σι](*)[τοῦ τῆς Αιγύπτου]
20 διασημότατα ήγεμονε[ύοντος έτους τετάρτου(?)]
Μεσορή ιη(*)).

Çeviri: *Tanrısıl Severus Pius [oğlu], Büyük Antoninus Pius'un oğlu, Pontifex Maximus, Consul, tribun potestasi'na sahip, vatanın babası, Marcus Aurelius Severus Alexander, Bithynia'daki Hellenlerin Koinonu'na [selamlarını sunar].*

Diğer yolu izleyerek aynı şeyi elde etmek ve bana daha da erken ulaşabilmek mümkünken, [hâkimler] tarafından temyiz başvurusunda bulunmaktan nasıl alıkonulabilir anlamıyorum. Procuratorlar ve valilerin temyiz başvurusunda bulunanlara karşı hakaret ve şiddet kullanmalarını ya da çevrelerine muhafızlar yerleştirmelerini, kısacası onları engellemelerini yasaklıyorum. Onlar, yönetilenlerin özgürlüğünün de onların iyi niyeti ve itaati kadar beni ilgilendirdiğini bildikleri için bu emrime itaat edeceklerdir. Bununla birlikte, idamla yargılandıktan sonra cezalandırılan ve daha sonra serbest bırakılanlara gelince, eğer [hakim] [?]'lerini kabul etmez ve [?]'lerini doğrulayamazsa, bana gönderilmelidir.

*[Bu belge] Mısır'ın çok seçkin valisinin kayıtlarında yer almaktadır
[], 18 Mesore (= Mısır Takvimi'nin 12.ayı= 11 Ağustos).*

EK II: SEÇİLİ NUMİZMATİK TESTIMONIA

EK II.1.Kentlerarası Rekabette Onursal Unvanlar

Tiberius Dönemi (14-37)		
Num.1-) Nikomedeia, AE 18 mm, 4.60 g. Ö.Y. Germanicus başı, sağa ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙΣΑΡ A.Y. ΕΠΙ ΠΟΠΛΙΟΥ ΟΥΙΤΕΛΛΙΟΥ ΑΝΘΥΠΑΤΟΥ, Μ(ΗΤΡΟΠΟΛΙΣ) Ν(Ε)ΙΚΟΜΗΔΕΩΝ Ref. RPC I, No.2064.3, Berlin, Staatliche Museen 18245392.		<i>Metropolis Nikomedeia</i>
Claudius Dönemi (41-54)		
Num.2-) Nikaia, AE 20 mm, 4,55 g. Ö.Y. Tykhe başı, sağa ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΕΙΑΣ A.Y. Alpha – Nü ile Epsilon – Khi harfleri temel alınarak oluşturulan ligatür Nikaia ve çevresinde Γ ΚΑΔΙΟΚ ΡΟΥΦΟΣ ΑΝΘΥΠΑΤΟΣ Ref. RPC I, No.2042.2,		<i>eparkhianın birinci kenti (Nikaia)</i>
Vespasianus Dönemi (69-79)		
Num.3-)Nikaia, AE 34 mm, 22,41 g. Ö.Y. Defne taçlı Vespasianus başı, sağa ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΟΥΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ A.Y. Dört filin çektiği chariot üzerinde oturmuş, kantharos ve thrysos tutmuş olan Dionysos, ΕΠΙ ΜΑΡΚΟΥ ΣΑΛΟΥΙΔΗΝΟΥ ΑΣΠΡΗΝΑ ΑΝΘΥΠΑΤΟΥ, ΝΕΙ ΚΑΙ ΠΡ ΒΙ Ref. RPC II, No.630,		<i>Bithynia'nın birinci kenti Nikaia</i>

Londra, British Museum 1920,0111.1		
Domitianus Dönemi (81-96)		
Num.4-) Nikaia , AE 25.1 mm, 8.64 g. Ö.Y. Domitianus başı, sağa AYT(OKPATΩP) ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒ(ΑΣΤΟΣ) ΓΕΡ(MΑΝΙΚΟΣ) A.Y. Defne çelenk tutan Roma personifikasyonu, ΡΩΜΗΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΝ ΝΕΙΚ ΠΡΩ(Τ) ΒΙΘ ΚΑΙ Π Ref. RPC II, No.640.8		Metropolis Roma, Bithynia et Pontus'un birincisi Nikaia
Num.5-) Nikomedeia , AE 32.6 mm, 22.94 g. Ö.Y. Domitianus başı, sağa AYTO(ΚΡΑΤΩΡ) ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑ(ΣΤΟΣ) ΓΕΡΜΑ(NΙΚΟΣ) A.Y. Sağ elinde başak demeti ve sol elinde asa tutan Demeter, Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΒΕΙΘΥΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΙΟΝ, Demeter'in her iki yanında ΝΙΚΟ ve ΜΗ monogramları Ref. RPC II, No.654.2		Bithynia et Pontus'un metropolisi ve birincisi Nikomedeia
Traianus Dönemi (98-117)		
Num. 6-) Herakleia Pontike , AE 30 mm, 19.41 g. Ö.Y. Traianus başı, sağa AYT ΝΕΡ ΤΡΑΙΑΝΟC ΚΑΙC(AΡ) CEB(A) ΓΕΡΜ ΔΑΚ(IK) A.Y. Diz çökmüş şekilde Nemea Aslanı ile savaşan Herakles, ΗΡΑΚΛΕΩΤΑΝ [ΜΑ]ΤΡΟΠΟΛΙΤΑΝ Ref. RPC III, No.1164.4; Viyana, Kunsthistorisches Museum GR 15538.		Metropolis Herakleia
Commodus Dönemi (180-192)		

Num. 7-) Nikaia, AE 29 mm, 14.29 g. Ö.Y. Paludamentumlu, sağa dönük Commodus Büstü, A(YTOKPATΩP) K(AI) M AV Ko(MMoΔOC) ANTΩNIN A.Y. Masa üzerinde, palmiye dalıyla süslü iki agonistik taç, nokta bordür içerisinde NEIKAIΩN, masanın altında ise KoMoΔEIA yazmaktadır. Ref. RPC IV.1, No.6048.1; Viyana, Kunsthistorisches Museum GR 15592.		<i>Nikaia'nın Commodeia Agonları</i>
Septimius Severus Dönemi (193-211)		
Num. 8-) Kios, AE [ölçü bilinmiyor], 14.45 g. Ö.Y. Septimius Severus başı, sağa [AYT] AC CEOYHPOC ΠE A.Y. Nokta bordür çevresinde CEOYHPOY BACIAEYONTOC, ortada O KOCMOC EYTYXEI MAKAPIOI KIANOI Ref. BMC Greek (Pontus), s.133, No.36.		<i>Severus İmparator (olduğu için) Dünya talihli, Mübarek Kioslular.</i>
I. Philippos Dönemi (244-249)		
Num. 9-) Herakleia Pontike, AE 34 mm, 22.56 g. Ö.Y. Sağa dönük I. Philippos büstü, M IOYΛIOΓ ΦΙΛΙΠΠOΓ AYT A.Y. Herakleia kenti Tykhesi ve Koloni kentlerin personifikasyonu, HPAKΛHAΓ NEΩKOPΩ MATPOΓ ΠOΛIΩN AΠOIKIAI Ref. RPC VIII, No. 19736 [Geçici Env.No.]		<i>Apoikiaların anakenti, imparator kültü tapınaklarının bakımını üstlenmiş olan Herakleia</i>

EK II.2.Homonoia Sikkeleri

Nikomedeia kentinin homonoia sikkeleri	
Marcus Aurelius Dönemi (161-180)	
Num. 1-) Smyrna ile Homonoia Sikkesi, AE, 34 mm, 23.60 g. Ö.Y. Defne çelenkli Marcus Aurelius büstü, sağa AV K M AVP ANTΩNEINOC A.Y. Sağ elinde başak demeti, sol elinde uzun meşale tutan Demeter, karşısında tahtta oturur şekilde betimlenmiş sur taçlı Kybele, CTPA M CEΛΛIOY OMO CMYP NEIKoM Ref. RPC IV.2, No.289	
Num. 2-) Laodikeia ile Homonoia Sikkesi, AE 35 mm, 25.76 g. Ö.Y. Sağa dönük, paludamentumlu genç Commodus büstü, AVT KAI Λ AVP KOMMOΔOC CE A.Y. Sağ elinde başak demeti, sol elinde uzun meşale tutan Demeter, karşısında Laodikeia kenti baş tanrısı Zeus, sol elinde asa, sağ elinde kartal tutar şekilde betimlenmiştir. İki tanrı arasında yanmakta olan bir altar yer almaktadır, ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ (KAI) NEIKOMHΔΕΩΝ OMONOIA Ref. RPC IV.2, No.2109	
III. Gordianus Dönemi (238-244)	
Num. 3-) Pergamon ile Homonoia Sikkesi, AE 43 mm, 42.26 g. Ö.Y. Sağa dönük III.Gordianus büstü, AYT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝOC A.Y. Pergamon kenti baş tanrısı yılanlı asa (rapdos) tutan Asklepios, karşısında ayak ucunda gemi pruvası bulunan, sağ elinde başak demeti, sol elinde uzun meşale tutan Demeter, ΕΠΙ C IOYΛ ΛΟΓΙCΜΟΥ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ KAI NEIKOMHΔΕΩΝ OMONOIA Ref. RPC VII.1. No.174	

Num. 4-) Perinthos ile Homonoia Sikkesi AE 40 mm, 38.78 g. Ö.Y. Paludamentum ve üzerinde gorgoneion bulunan zırh giyen III.Gordianus'un defne çelenkli büstü, sağa AYT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟΓ ΑΥΓ A.Y. Sol elinde uzun meşale tutan Demeter, Perinthos kenti baş tanrıçası elinde bereket boynuzu taşıyan Homonoia ile tokalaşmaktadır. ΠΕΡΙΝΘΙΩΝ ΔΙΓ ΝΕΩΚΟΡΩΝ, ΝΙΚΟΜΗΔΕΩΝ, ΟΜΟΝΟΙΑ Ref. RPC VII.2.68585	
Nikaia kentinin homonoia sikkeleri	
Maximinus Thrax Dönemi (235-238)	
Num. 5-) Amisos ile Homonia Sikkesi, AE 38 mm, 26.70 g. Ö.Y. Sağa dönük Maximinus büstü, AY K Γ Ι ΟΥΗΡΟC ΜΑΞΙΜΙΝΟC A.Y. Sol elinde mızrak, sağ elinde kalkan tutan Amisos kenti baş tanrıçası Athena, karşısında sağ elinde başak demeti, sol elinde uzun meşale taşıyan Demeter, AMICOY ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤ CΕ[?] OM Ref. RPC VI, No.6524	
Trebonianus Gallus Dönemi (251-253)	
Num. 6-) Byzantion ile Homonia Sikkesi, AE 28 mm, 11.18 g. Ö.Y. Sağa dönük Trebonianus Gallus büstü, ΑΥΤ Κ Γ ΒΕΙΒ ΓΑΛΛΟΓ ΑΥΓ A.Y. İki konik biçimli hasır sepet ve ortasında yanan bir altar, ΕΠΙ ΙΕΡΑΥΠΙΚΟΥ Κ ΒΕΡΟΝΕΙΚΗΓ ΟΜΟΝΟΙΑ, ΒΥΖΑΝΤΙΩΝ, ΝΙΚΑΕΩΝ Ref. RPC IX, No.175	

EK.II.3.Bithynia'nın onarımı

Hadrianus Dönemi (117-138)

Num.1-) Roma, AE 32,8 mm, 28.76 g.
Ö.Y. Defne çelenkli Hadrianus başı, sola HADRIANVS- AVG COS III P P
A.Y. Toga giyimli Hadrianus, dizlerinin üstüne çökmüş, ayak ucunda gemi pruvası bir elinde de başak demeti olan Bithynia personifikasyonuna (Demeter?) elini uzatır şekilde betimlenmiştir. RESTITVTORI BITHYNIAE // S C
Ref. Münzkabinett, RÖ 9382

EK III: BITHYNIA KENTLERİNDEKİ MESLEKLER VE MESLEK BİRLİKLERİ

Meslek Türleri	Meslek		Meslek Birliği	Şehir	Referans:	Dönem
Hammadde ve Maden işleri	χαλκεύς <i>khalkeus</i>	<i>Bakır/ maden ustası</i>	Bakırcılar	Nikaia	IK 9, No.73	I.-II.yüzyıl
	ἀργυροκόπος <i>argyrokopos</i>	<i>Gümüş ustası</i>	-	Prusias ad Hypium, Nikaia	Prusias ad Hypium: IK 27, No.89, Nikaia: IK 10, II, No. 1257	I.-II.yüzyıl
	κεραμεύς <i>kerameus</i>	<i>Çanak-çömlek ustası</i>	-	Nikomedeia, Herakleia Pontike*	Nikomedeia: TAM IV, I, No.339; Herakleia: SEG 31: 1073; SEG 53:1428	İmparatorluk Dönemi, *Geç Antikçağ'a kadar
	neg(otiatoris) i(n) f(erro?)/f(rumento?)	<i>Demir satıcısı (veya buğday satıcısı)</i>	-	Köken: Tios [Bul. Yer.: Mogontiacum/ Germania Superior]	CIL 13, 06851; Marek 2003, a.g.e. , s.168	II.yüzyıl
	ξύλογλυφος <i>ksiloglyphos</i>	<i>Marangoz, ahşap ustası</i>	-	Prusa ad Olympum; Nikomedeia	Prusa ad Olympum: IK 40, No.1086 [<i>fragman yazıt-mesleki rölyefler mevcuttur.</i>]; Nikomedeia: Robert 1978, a.g.m. , ss.413-415.	II.-III.yüzyıl
Tekstil-Dokuma işleri	σακκοπλόκος <i>sakkoplokos</i>	<i>Çuval dokumacısı</i>	Çuval dokumacıları	Prusa ad Olympum	IK 40, No.1036	II. yüzyıl

	λινουργός <i>linourgos</i>	<i>Keten dokumacısı</i>	-	Prusa ad Olympum	IK 39, No.104	İmparatorluk Dönemi (212 öncesi)
	ἀγναφάριος <i>agnapharios</i>	<i>Kumaş satıcısı</i>	-	Strobilos	IK 32, No.126	Geç Antikçağ
	πέπλυφος <i>peplyphos</i>	<i>Peplos dokumacısı</i>	? (belirsiz)	Nikaia	IK 9, No.103(2)	I. yüzyıl
	ἐριοπώλης <i>eripoles</i>	<i>Yün satıcısı</i>	-	Nikomedeia	TAM IV, I, No.174	İmparatorluk Dönemi
	ῥάπτης <i>rartes</i>	<i>Terzi (veya kıyafet tamircisi)</i>	-	Nikomedeia	TAM IV, 1, No.132; SGO II, 211, No.09/06/15; SEG 26: 1349; SEG 52: 1235	III.-IV.yüzyıl
Beslenme- Üretim	ἀρτοπώλης <i>artopoles</i>	<i>Fırıncı</i>	-	Nikaia	IK 10, I, No.553	İmparatorluk Dönemi
	κρεοπώλης <i>kreopoles</i>	<i>Kasap</i>	-	Prusias ad Hypium	Tuğrul 1962, a.g.m. , s.45; IK 27, No.108.	İmparatorluk Dönemi
	λαχανοπώλης <i>lakhanopoles</i>	<i>Manav</i>	Manavlar	Nikaia	IK 9, No.197	İmparatorluk Dönemi
	γεωπόνος <i>georponos</i>	<i>Çiftçi</i>	-	Claudiopolis, Nikaia	Claudiopolis: Adak vd.2008, a.g.m. , No.20; IK 31, No.75; Nikaia: IK 10, II, 2, No.1323	İmparatorluk Dönemi- III.yüzyıl

Denizcilik	ναύκληρος [σχεδιοναύτης ve κυβερνήτης] <i>naukleros</i> [skhedionautes ve kubernetes]	<i>Denizci, Armatör, Kaptan</i>	Denizciler evi (<i>Yalnızca Nikomedeia 'da</i>)	Nikomedeia, Kalkhedon, Byzantion, Kios, Apameia, Tios, Herakleia Pontike	*Metin içine bkz.	I.-III.yüzyıl
	ἔμπορος-ἔμπορος <i>emporos</i>	<i>Denizci tüccar</i>	-	Prusias ad Hypium	Robert 1980, a.g.e. , s.104	II.yüzyıl
İnşaat- Mimari	τέκτονες <i>tektones</i>	<i>İnşaat ustası</i>	-	Nikaia	İK 9, No.2	II.yüzyıl
	ἀρχιτέκτονες <i>arkhitektones</i>	<i>Mimar</i>	-	Nikaia, Nikomedeia	Nikomedeia: Öztürk, Demirhan-Öztürk 2019, a.g.e. , s.135; Gölcük vd. 2020, a.g.m. , s.124; Nikaia: İK 9, No.2, İK 10, II, 2, No.1231, 1256; Cass. Dio. lxxv.11.1.	II.- III.yüzyıl
	λιθουργός <i>lithourgos</i>	<i>Taş Ustası</i>	-	Kios, Prusa ad Olympum, Apameia	Kios: İK 10, II, 1, No.702, İK 29, No.3, SEG 36: 1148; Prusa ad Olympum: İK 39, No.200-201; Apameia: İK 32, No.11; Ruffing 2008, a.g.e., s.639.	İmparatorluk Dönemi
	λιθοξόος <i>lithoksoos</i>	<i>Taş kesici</i>	Nikomedeia'lı taş kesiciler	Köken: Nikomedeia [Bul. Yer.:	IGBulg. II, No.674	İmparatorluk Dönemi

			synodos'u	Nicopolis ad Istrum/ Moesia Inferior]		
	λιθέμπορος <i>lithenporos</i>	<i>Taş-Mermer tüccarı</i>	-	Köken: Bithynia [şehri bilinmiyor] [Buluntu Yeri: Roma] ----- Nikomedea [Buluntu Yeri: Campulum - Teramo/Italia]	Roma: SEG 4:106; Campulum: SEG 45:1437.	II.yüzyıl sonu- III.yüzyıl
Tıp	ιατρός/ ιατρίνη <i>Iatros/ Iatrene</i>	<i>Hekim</i>	-	Nikomedea, Nikaia, Tios, Prusa ad Olympum, Claudiopolis	*Metin içine bkz.	II.yüzyıl- IV.yüzyıl
	ἀρχίατρος <i>arkhiatros</i>	<i>Başhekim</i>	-	Claudiopolis	IK 31, No.72; SGO 2, No. 09/09/03	İmparatorluk Dönemi
Sanatçılar- Eğlence	περιπολιστική θυμελική <i>peripolistike thymelike</i>	<i>Gezici tiyatroular</i>	Gezici tiyatrouların kutsal ve evrensel synodos'u	Prusias ad Hypium, Herakleia Pontike	Prusias ad Hypium: IK 27, No.49, Herakleia: IK 47, No.2	II.yüzyıl
	αὐλητής <i>auletes</i>	<i>Aulos çalgıcısı/Flütçü</i>	-	Nikomedea	IGR 1442; TAM IV. I.34; CIG 1720; FD III, 6:143	II.yüzyıl
	παντόμιμος <i>pantomimos</i>	<i>Pantomimci</i>	-	Herakleia Pontike*, Nikaia	Herakleia: IK 47, No.9, SEG 31:1072,	İmparatorluk Dönemi, *III.yüzyıl

					54:1256. Nikaia: IK 10, II, 3, No.T.40b	
	Βαχχικὸς ὀρχηστὴς <i>Bakchikos orkhestes</i>	<i>Dionysios dansçısı</i>	-	Claudiopolis	IK 31, No.83	
	Çeşitli Tiyatro oyuncular (Tragedya, Komedy vd.)		-	Prusias ad Hypium, Nikaia, Claudiolopolis, Herakleia Pontike	Prusias ad Hypium: IK 27, No. 97; Nikaia: IK 10, II, 3, No.T.40a; Claudiolopolis: IK 31, No.17, Herakleia: EA 7, 1986, ss.98-99.	İmparatorluk Dönemi
Diğer Meslekler	ἀποθ(έ)ικάριος <i>apothekarios</i>	<i>Depo yöneticisi</i>	-	Strotilos	IK 32, No.129	Geç Antikçağ
	κουρέος <i>kureos</i>	<i>Berber</i>	-	Kalkhedon	SEG 37, No.1047	Geç Antikçağ
	κηπουρὸς <i>kepouros</i>	<i>Bahçivan</i>	-	Nikaia	IK 9, No.554	Geç Antikçağ?
	κο[....]πώλης	[?] <i>saticısı</i> , (koptopoles-tatlı çörek ve şekerleme <i>saticısı</i> ? /koskinopoles- <i>elek</i> <i>saticısı</i> ? /kollopoles- <i>zamk saticısı</i> ?)	-	Nikaia	IK 9, No.559; IK 10, II, 1, s.323-324	Geç Antikçağ
	οἰκονόμος <i>oikonomos</i>	<i>Kâhya</i>	-	Nikomedeia, Nikaia, Kios, Kalkhedon, Prusa ad Olympum, Prusias ad Hypium	*Metin içine bkz.	I.-III.yüzyıl

	τραπεζίτης <i>trapezeites</i>	<i>Banker, Para bozucu</i>	-	Nikaia, Prusa ad Olympum	IK 9, No. 34 [Nikaia'da bu iş Romalı Gaius Hostilius Ascanius tarafından yürütülmüştür]	I.yüzyıl

LEVHALAR

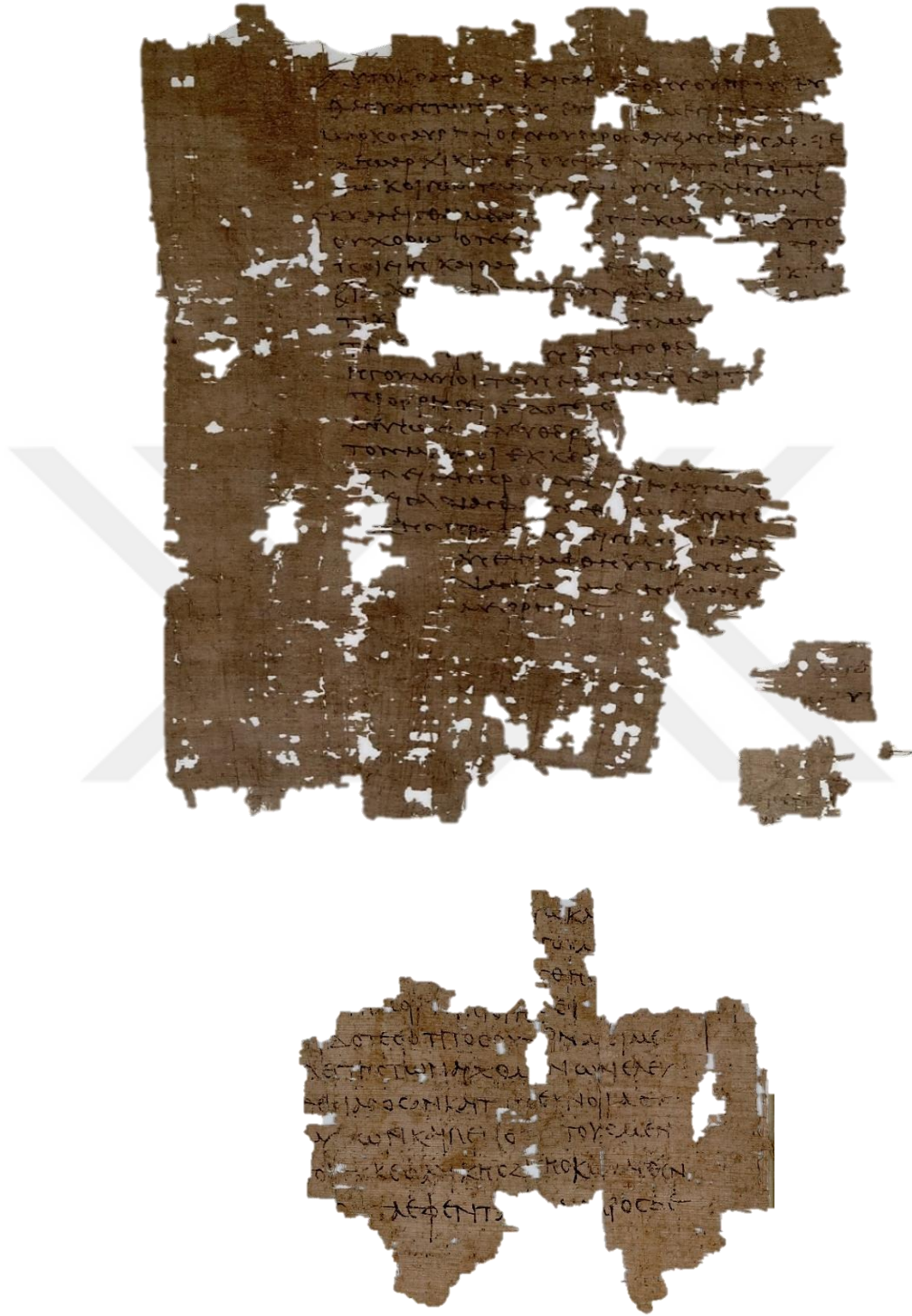
Levha 1a. Sakarya Nehri'nden Bir Görünüm

Kaynak: Açık erişim

Levha 1b. Tabula Peutingeriana'ya göre Bithynia Bölgesi

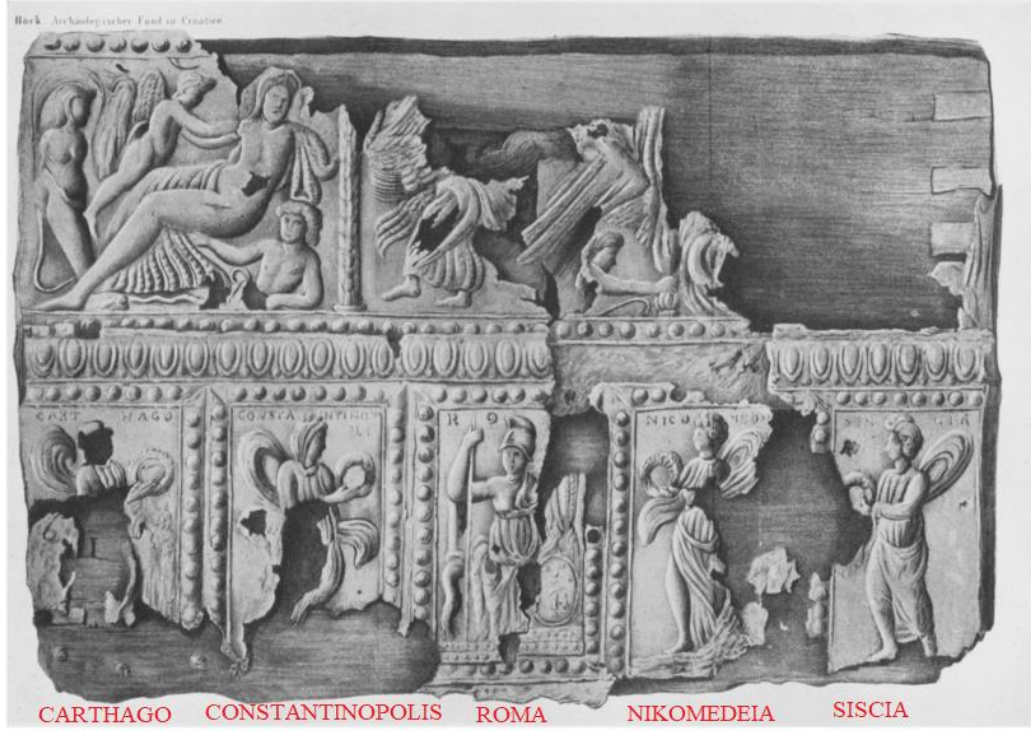
Kaynak: Açık erişim

Levha 2. Severus Alexander'in Bithynia Koinon'una Mektupları, Papirüs, Oxyrhynkhos/
Mısır

Kaynak: P oxy.17.2104/ 43.3106 = Oxford, Sackler Library, Papyrology Rooms P. Oxy.

Env. No. 2104 ve 3106

Levha 3a. Nikomedeia kentinin betimlemesi, Sedir ağacı üzerinde bronz rölyef, Siscia

Kaynak: Toynbee 1947, **a.g.m.**, Levha 7.

Levha 3b. *Tetrarkhların selamlaşması*, Rölyef, Nikomedeia

Kaynak: Şare-Ağtürk 2020, **a.g.m.**, fig.1.

Levha 4a. Kent Kapısı, Nikaia

Levha 4b. Kent Kapısından Bir Görünüm, Nikaia

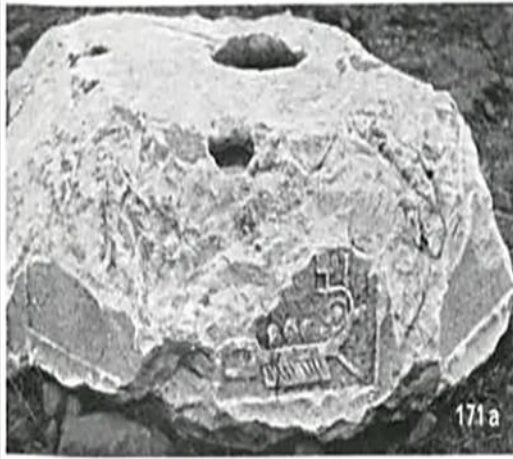
Levha 5a. Stadion'dan Görünüm, Claudiolpolis

Levha 5b. Gymnasion'un Yazıtlı Arşitrav Parçası, Prusias ad Hypium

Levha 6a. Su Kemerli Taşıyıcı Ayakları, Prusias ad Hypium

Levha 6b. Gemi betimli kabartma, Claudiopolis

Kaynak: Dörner 1952, a.g.e., fig.171a-b.

Levha 7a. Hıristiyan Marangoz Papos'un Mezar Steli, Nikomedeia

Kaynak: L. Robert, "Documents D'Asie Mineure", **BCH**, 1978, ss.413-415.

Levha 7b. Marcus Aurelius Demetrianos ve eşi Pannykhis'in Mezar Yazıtı,
Claudiopolis

Kaynak: Dörner 1952, **a.g.e.**, fig.159.

ÖZGEÇMİŞ

ONUR SADIK KARAKUŞ

EĞİTİM BİLGİLERİ

Doktora

2017- 2022

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, **Danışman:** Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, **Tez Konusu:** “Traianus’tan Constantinus Hanedanı’na Bithynia: Sosyo-Ekonomik Yapı, Kamusal Yaşam ve Kentsel Çevre”.

Yüksek Lisans

2015-2017,

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, **Danışman:** Doç. Dr. Erkan İZNIK, **Tez Konusu:** “Roma İmparatorluk Döneminde Prusias ad Hypium”.

Lisans

2010-2015,

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü [Yüksek Onur Öğrencisi; GNO. 3.70/4.00].

2013-2015,

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Yandal Programı [GNO. 3.45/4.00].

2010-2011, **Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller**
Yüksekokulu, İngilizce Hazırlık Eğitimi
[Başarılı].

ARAŞTIRMA, BAŞARI VE BURSLAR

Haziran 2021- Haziran 2022, **Kommission für Alte Geschichte und**
Epigraphik des DAI-Münih/Almanya,
Danışman: Prof. Dr. Christof SCHULER.
TÜBİTAK 2214-a Doktora Sırası Yurtdışı
Araştırma Bursiyeri.

Temmuz 2020- Haziran 2021, **İstanbul Üniversitesi, Dil Merkezi, Almanca**
Dil Kursu, A.1.1-A.2.1.

Eylül 2021-Haziran 2022 **Münchener Volkshochschule, Münih/Almanya,**
Deutsch A2.2.-B.1.2

Haziran-Temmuz 2018, **L'institut Français d'Etudes Anatoliennes-**
Georges Dumézil (USR 3131 – CNRS-MAE),
Kısa Süreli Doktora Araştırma Bursu.

Mayıs 2018, **Alma Mater Studiorum-Universita di**
Bologna, Dipartimento di Storia, Culture
Civiltà, Bologna/ İtalya. [Erasmus + Personel
Hareketliliği Programı Kapsamında Bologna ve
Ravenna Kütüphaneleri ve Müzelerinde
Araştırma, DAAD Sempozyumu Katılımcısı-
Dinleyici]

2015, **Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih**
Bölüm Birinciliği

2013-2014, **Anadolu Üniversitesi Bünyesinde En Çok**
Kitap Okuyan Öğrenci Ödülü

2012-2015, **Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Bursu**

2010-2012,

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Lisans Başarı Bursu

AKADEMİK VE İDARİ GÖREVLER

Ocak 2016- devam ediyor **Düzce Üniversitesi**, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

2016- 2022 **Düzce Üniversitesi**, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Erasmus+ ve Dış İlişkiler Koordinatörü

2016-2020;

2021- devam ediyor **Düzce Üniversitesi**, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Bologna, ECTS Koordinatörü

BİLİMSEL KURULUŞLARA ÜYELİKLER

2016- devam ediyor, **The Society of Ancient Military Historians (SAMH)**, San Jose-State-University, San Jose, 95192-0117, California-USA, Üye.

SERTİFİKALAR

2019 Koç Üniversitesi-Sarat Projesi, **Arkeolojik Varlıkların Korunması ve Kurtarılması**

YAYINLAR

1. Karakuş, O. S. (2017), “MENOLOGIA RUSTICA COLOTIANUM: Roma Taşrasına Ait İstisnai Bir Takvim”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 26, 315-336.
2. Karakuş, O. S. (2017), “Düzce İli Antik Dönem Toponimisi (Yer Adları) Üzerine Bir İnceleme”, **III. Uluslararası Düzce’de Tarih, Kültür ve Sanat Sempozyumu**, Ed. İ. Yaşayanlar, Gaye Kitabevi, Bursa, 241-245.

3. Karakuş, O. S. (2017), “Kitap Tanıtımı: Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia: The Small World of Dion Chrysostomos. Yazar: T. Bekker-Nielsen”, **Libri**, Sayı 3, 9-15.
4. Karakuş, O. S. (2018), “Tanrıları Yaratmak: Antikçağ’da Batı Dünyasında Yapay Kültler ve Senkretik Tanrılar, **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı 84: Boş ve Batıl İnançlar, 189-203.
5. Karakuş, O. S. (2018), “Karadeniz ve Anadolu’da Theos Hypsistos Kültü” **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, 1-20.
6. Karakuş, O. S. (2018), “M. Beard, SPQR: Antik Roma Tarihi, çev. İ. Sağlamer, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2018”, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi** (44), 13-15.
7. Karakuş, O. S. (2020), “Severus Hanedanı Dönemindeki Parth Seferleri Sırasında Prusias ad Hypium Kenti”, **Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi**, Ed. A. Ertuğrul, F. Yaşa, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 15-35.
8. Karakuş, O. S. (2020), “Epigrafik Belgeler Işığında Prusias ad Hypium Kentinin İdari Yapısı”, **Akron 18- Eskiçağ Yazıları 14**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 219-236.
9. Karakuş, O. S. (2020), “Colonia Iulia Apamea ve Prusa Kentlerindeki Romalı Aileler ve Yerel İlişkilerdeki Roller”, **Festschrift in Honor of Maria Pia Pedani/ Journal of Turkish Studies** 53, Harvard University Press, USA, 199-212.
10. Karakuş, O. S. (2022), “Semptomları, Gelişimi ve Sonuçlarıyla Antoninus Vebası’nı Yeniden Düşünmek”, **Bitmeyen Hikâye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak**, Ed. İ. Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1-18.
11. Karakuş, O. S. (2022), “Roma Tarih Yazıcılığında İmparator L. Domitius Aurelianus’un (270-275) Reformları ve Dönemi Üzerine Notlar”, **Bir Ömür Tarih: Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu’na Armağan**, Ed. İ. Yaşayanlar, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 109-124.
12. Karakuş, O. S. (2022), “Friendship and Rivalry: Local Relations and Cultural Environment in Constantinople and Nicomedia in the Light of Libanius’ Orations and Letters”, **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 26, 125-142.